

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૧૨૪૬

અનુક્રમણિકા.

વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	ધાર્યું હતું શું અને થયું શું? ૧૧		૨૨	“ માણસના શરીરમાં એક-	
૨	તેરી બી ચુપ મેરી બી ચુપ. ૧૭			વાત રૂપ મોટી કરામત છે.” ૭૩	
૩	ખાડ ખોદે તે પડે ? ૨૫		૨૩	નોક ચોક જળવવાનાંજ ના	
૪	સમય સુચકતા. ૩૨			બાં મળે છે. ? ૭૬	
૫	શુભીને બદલે સત્કાર. ૩૩		૨૪	કંકણ અને કેશની ગણતરી. ૭૮	
૬	હાજર જવાબ. ૩૫		૨૫	ચોરની છત્રીશ કળા. ૭૯	
૭	ખિરબલ અને તાનસેનના ગુ		૨૬	સખસે બડી ચુપ. ૮૦	
	બુનો મુકાબલો. ૩૫		૨૭	મહા પુરૂષની મહાનતા. ૮૨	
૮	મસ્કરીની મજાહ ? ૪૦		૨૮	અમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન. ૮૩	
૯	બાદશાહી ભારથ ૪૧		૨૯	પ્રાણ બચાવ્યા પછી પાર-	
૧૦	“ નાગાને શી લાજા ” ૪૬			કાંતે બચાવવા ખ્યાર બતા-	
૧૦	(બદમાશ શુલામ અને આ-			વવો. ૮૩	
	શુ શીક.) ૪૮		૩૦	પરીક્ષક નરોની બલીહારી ૮૬	
૧૧	એ પણ બોયું અને આ પ		૩૧	નહી હશો તો ખુમ મારીશ ૮૭	
	ણ બોયું. ૫૦		૩૨	જેવો વખત તેવાં વાગ્યાં ૮૮	
૧૨	અજાણું દુધ લાવી આપો. ૫૫		૩૩	પર ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય ૮૮	
૧૩	શેહરમાં કાગડા કેટલા હશે. ૫૬		૩૪	કુતરો કાળીને ખાય છે. ૧૦૦	
૧૪	ચાડી કરનારને શી શીક્ષા		૩૫	ટાણાનાજ નાણા છે. ૧૦૧	
	કરવી ? ૫૬		૩૬	એક અક્ષલતાન હમરને	
૧૫	“ હોય ભલે હિમ્મત બહાદુ			હરાવે. ૧૦૨	
	ર પણ છેવટે ચોર તણા પ		૩૭	સર્વથી મોટું કાણુ ? ૧૦૫	
	ગ કાચા ” ૫૮		૩૮	હું મોટો કે ઘેંઘ્ર મોટો ? ૧૦૬	
૧૬	અક્ષત્રની કસોટી ! ૫૮		૩૯	“ વિસામો લેવાનો વખત	
૧૭	(જે અંખે ઉચ્ચરાય) ૫૯			આવતોજ નથી એવી કામ	
૧૮	કુલિનની કુલીનતા. ૬૧			વસ્તુ છે. ? ” ૧૦૬	
૧૯	તણ પ્રશ્નનો ઉત્તર એકજ. ૬૪		૪૦	સ્વર્ગને કેવાલોડો પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૮	
૨૦	અક્ષલવંત કોને કહેવો ? ૬૫		૪૧	“ દીવા હેઠે અંધાર ” ૧૦૮	
૨૧	તમાસાને તેડુ જોઈતું નથી ૬૫		૪૨	જે પ્રશ્નનો એકજ જવાબ ૧૦૯	

વાસ્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	વાસ્તા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૪૩	અક્રત્રવાન એન્ડ અદાદર.	૧૧૦	તો આકી ધુળ રહે.		૧૬૨
૪૪	તમને કીવા ગુરુએ ભણા-		૬૪	અકબરશાહ કેવો હતો.	૧૬૨
	વ્યા છે.	૧૧૦	૬૫	અર્ધિ રાત્રે નદી શા ફુ-	
૪૫	ગયોરે ગયો ગયેડીનો છેક			અર્ધી રાત્રે છે.	૧૬૩
	હાયથીજ ગયો.	૧૧૧	૬૬	દેવ અડા કે પેડીન અડા.	૧૬૪
૪૬	ધોરના ખાડા.	૧૧૨	૬૭	પારસ પરચ્યાં છતાં લો-	
૪૭	ભણ્યા પણ ગણ્યા નદી.	૧૧૪		ખંજર રહ્યું.	૧૬૭
૪૮	બુદ્ધિએ ગઈ વો હોઝસે ન-		૬૮	વડા નરેલી વાઈ.	૧૬૮
	હિ સુધરતી.	૧૧૬	૬૯	મોઝાનો મન મોઝો	૧૬૯
૪૯	ચાર ગુલુવાળી સ્ત્રી.	૧૨૨	૭૦	પિતાના પ્રિયનો ગુલુ આ-	
૫૦	રાધુ તો મહા તપસ્વી છે.	૧૨૩		બક ઉપર કેવો થાય છે.	૧૭૧
૫૧	શું અક્રત્ર અધારે વેંચા-		૭૧	મદમાં મસ્ત થયેલ છાકરો.	૧૭૪
	એલી છે !	૧૨૫	૭૨	ગરીબની છોડીનું હરણ.	૧૭૬
૫૨	નાગરવેલનું પાન સર્વથી		૭૩	ચતુર નરની સ્ત્રી પણ	
	મોટું હોય છે.	૧૨૯		ચતુર.	૧૮૦
૫૩	નીમકણરામ જમાળા.	૧૨૯	૭૪	અધર ઝુલતો મેદેલ.	૧૮૧
૫૪	અજવાળી તો પણ રાત.	૧૩૦	૭૫	થેડી વણ્ણી આવરે છે	૧૮૪
૫૫	બામને બાગ્યશાળી બના-		૭૬	સમસ્ત્યા સમજવી સહેલ	
	વનાર ભગિની.	૧૩૩		નથી.	૧૮૫
૫૬	સરકારની મવારી હાલ		૭૭	ટોપમાં પાણી શા કાર-	
	નદી કિતરે જળ મારે છે	૧૪૧		ણથી હાલે છે ?	૧૮૬
૫૭	દાવ આવ્યે દુશ્મનનો શ-		૭૮	તર્ક શકતી વાપરવી કંઈ	
	વ લેવાની દમિલ.	૧૪૩		સહેજ નથી.	૧૮૭
૫૮	બુદ્ધિવંતની બક્ષિહારી !	૧૪૮	૭૯	ઘોરની ચાતુરી ચતુર આ-	
૫૯	દશહજારની કોઠી	૧૫૪		ગળ આવે નદી.	૧૮૯
૬૦	શાહજહાનો નહારે મિત્ર.	૧૫૮	૮૦	મીઠી મરહરી.	૧૯૦
૬૧	સત્યને અસત્ય વચ્ચે કે-		૮૧	લખમીપતિ તે લાખેણો.	૧૯૧
	ટલો અંતર છે.	૧૬૧	૮૪	અદલ દંડસાફને હરતાલ	
૬૨	દાન કરતી વખતે કોનો			લગાડી રદ કરવો ઘટે છે.	૧૯૩
	હાથ નીચે.	૧૬૧	૮૫	નવાણુ ઘડા દુધમાંએકધડા	
૬૩	અતારીશમાંથી નવ જાય			પાણી.	૧૯૬

વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૮૬	ખીન અકલી હજમ.	૧૯૮	મરે.		૨૫૬
૮૭	પાડયો પણુ તે અસ્થીમાં		૧૦૩	તેં રૂખીઆ આપ્યા કે નહી.	૨૫૭
	કાયમ રહયા.	૧૯૯	૧૦૪	લાલચ ખુરી.	૨૫૯
૮૮	કોકને અનાવરા જતાં હું		૧૦૫	જાત વીના ભાત પડે નહી.	૨૬૫
	પોતે અન્યો.	૨૦૧	૧૦૬	પાંચ પ્રસ્નનો ઉતર.	૨૬૭
૮૯	સગ કાળનો મિત્ર થયો		૧૦૭	સીપાઇ રૂપ શીશી.	૨૭૮
	કે સાંભળ્યો છે.	૨૦૨	૧૦૮	હજુર ગાય નહી પણુ ખેલ.	૨૮૦
૯૦	સગળુની બલીદારી છે	૨૧૧	૧૦૯	કીયો દેશ નિર્લજ.	૨૮૨
૯૧	આહાણુ એકું બોલેલું અ-		૧૧૦	ગજ વિના ગજરાજનો	
	તનો અંગીકાર કરતાજ			પાર ન પડે ખોરાક.	૨૮૩
	નથી.	૨૧૫	૧૧૧	પોતાની માને કાઢાકેલુ	
૯૨	ખીરબલ અને તાનસેનના			કહેતું નથી	૨૮૪
	ગુણનો મુકાબલો.	૨૩૦	૧૧૨	માટીમાંથી ઉપજતું અને	
૯૩	બાદશાહ તો ખીરબલનીજ			માટીમાં મળતુ.	૨૮૮
	આંખે દેખે છે.	૨૨૫	૧૧૩	ન્યાયી રાજ્યમાં જુલમ શોડ	૩૦૦
૯૪	તોળાદ સાહેબ.	૨૨૮	૧૧૪	મળ્યા તો મીર નહી ફકીર.	૩૦૨
૯૫	આજે તો તાપ વિષે ક-		૧૧૫	ખુદનો શો હુકમ છે.	૩૦૫
	વિતા કરો.	૨૨૯	૧૧૬	બાદશાહ બદબખ્ત.	૩૦૫
૯૬	જે કાઈ મરી જાય તેની		૧૧૭	બદનામા એ ખુરી ચીજ છે.	૩૧૫
	પછતારે જમવાનો રીવા-		૧૧૮	ખાય તેનું ગાય.	૩૨૦
	જ શા કાળથી.	૨૩૬	૧૧૯	રોગનું મુજ ખાંશી અને	
૯૭	એકે એકે જાનો ભંડાર			વિનાશનું મુજ હાંશી.	૩૨૦
	ખુટે.	૩૪૧	૧૨૦	સતે સાહે સંડ પાશેર	
૯૮	હડતો ચોર કેટલાગને દે.	૨૪૬		અમ માંડ ખાંડ.	૩૨૧
૯૯	લુખને લીધે જાત મળ		૧૨૧	સત્યુધિય શિવાય જગ-	
	શકવી નથી.	૨૪૯		તમાં એકપણ અધીક	
૧૦૦	કાગડો લાંચની સાથ મા-			ખત નથી	૩૨૩
	લવા જતાં પોતાની સા-		૧૨૨	વીમકદવાલી એ સકથી	
	લાં જુરી ગયો.	૨૫૨		મહાર ગુણુ છે.	૩૨૪
૧૦૧	ગળેપડુ મુઝામડી.	૨૫૫	૧૨૩	મુરવો તો લાથી ને લુ-	
૧૦૨	નરનારો પાણીમાંજ હુખી			ટપા તો ભંડાર.	૩૩૦

વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	વારતા.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૨૪	પારસ સંગથી લોહ પણ કેવળ અને.	૩૩૫	૧૨૮	આકાશમાં તારા કેટલા હશે ?	૩૫૨
૧૨૫	માલ ઘણીની એ આં- ખો અને ચોરની ચાર આંખો.	૩૩૭	૧૨૯	હરકત ત્યાંજ બરકત.	૩૫૫
૧૨૬	શું મારા આપદાદાઓ પણ ભુખે મરી ગયા ?	૩૪૭	૧૩૦	પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અહત.	૩૬૩
૧૨૭	આફત સમય ધીરજ રા- ખવી.	૩૫૦	૧૩૧	રાજા કોઈનો મિત્ર થયો કે સાંભળ્યો છે.	૩૬૬
			૧૩૨	જગતમાં કોનું જીવણું ધન્ય છે ?	૩૭૧

શ્રી દંડકારણ્ય વિહરિણે નમઃ

ખૂબીનો ખજાનો અથવા ડહાપણનો દરીઆવ.

અપુર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી.

ખિરબલ અને બાદશાહ.

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો.

પ્રિય વાંચક વૃંદ ! ખિરબલ અને બાદશાહ કોણ હતા ? તથા કયાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસરૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નવટય શાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિ લેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેલાડી નિવડ્યા ? તેતુ ટુંક વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ખિરબલની અનહદ ચાતુર્યતા, ચપળતા, સમયસચક્તા, બુદ્ધિ કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિષેની કહાણીઓથી આપ-હજુ અચાતકો; જેથી તે આતુરતા અલગી કરવા નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

ભિરબસનું વૃત્તાંત.

સુનસજ્જનો ! આ આપની આર્ય ભૂમિના આર્ય (ક્ષત્રિ) વીરો કે જેમણે પોતાની ભૂમાતાના રક્ષણાર્થે તત્ત્વ ધન પત્ર પરિવારાદિનાં કર્શી દરકાર ન રાખતાં અત્યંત પ્રકારે સ્વભૂમાતની જે સેવા અગ્નવી હતી તે વિષ્ણનાં કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના જ્ઞાનવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ વિષ્ટ પાપણુ કરવાની આવશ્યકતા નથી? પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી દૈવાંશી પૃથુરાજ ચલુઆણના કામાંધપણથી નષ્ટ પામી અશ્વાત્ સ્વતંત્રતાને બદલે પગપેસારો કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ ધર્મશત્રુ યવનોના તાબે થવાનો આવા વખતમાં આર્ય ધર્મનાં દેસાસયો-પુસ્તકો-મકાનો અને પવિત્ર સ્થાનકોનો લય કરવામાં પણ ધર્માંધ યવન રાગ્નઓએ કાંઈ કયાશ રાખી નહિ; તેમજ આર્યોને યવન કરવામાં પણ ધગોજ બુદ્ધિમ વૃત્તાંતો, અદા ! તે વાતો સાદ કરતાં અપાર પરિતાપની છાપ મન મહિ-રપર દારકાનાથની ધગવગતી છાપરૂપ છાપો મારે છે. અરે ! પણ તે અ-પરિમિત પરિતાપના દાહને શાંત કરનાર સુખદોષચાર રૂપ-ચંદ્રન સમાન પ્રતાપી મુગલવંશ બુપણુ શેહેનશાહ અકબર જ્યારે આર્ય ભૂમિના પાપ-ભાગ્ય હસ્તિનાપુર (દિલ્લી) ના રાજ્યામન પર બિરાજનાન થયા ત્યારે તે યવનોના બુદ્ધોનો ઘેર દાહ આર્યોના અંત કરણુમાંથી નાશ પામ્યો કેમકે ક્રિત મહાપુરુષનની રાજ્યમાં આર્યો અને યવનોને એકજ મરખો ધનસાધ-લાભ મળતો હતો ધર્માંધ પણાના જોડાકી દોગ બધ પડ્યા હતા, નેક ન્યાય મળવાથી ચોર, સુગલ બુચ્યા, લદ્દંગા અને વ્યભિચારી છાટકા એમનું જોર તદ્દન ભાગી પડ્યું હતું એમ કહીયે તો પણ ખોટું ગણાય નહિ ! કે જેના રાજ્યમાં વાઘ બકરી એકજ ઝોવારે પાણી પીવા સરખો પ્રકાર ચાલતો હતો, તે વારતાની પ્રતિતી આપનાર આ પુસ્તકનું પ્રત્યેક ભાગો બસ છે !

પ્રિય વાચક વૃંદ ! એ મહાન વીર ધીર પુરુષનું વૃત્તાંત જાણવાની આતુરતા દૂર કરવાને કિચિત્તુંક વૃત્તાંત અત્રે જણાવું છું કે—હિંદુ મહા પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૫૯૮ હીજરી સને ૧૪૪૯ તારીખ પ મી ૨ જન્મ માસમાં રવિવાર (ઇ. સ. ૧૪૫૨ ના અક્ટોબર માસની તા. ૧૫મી) ના રોજ સિંધમાં આવેલા અમરકોટ માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હુમાયુ અને માતાનું નામ મરિયમ મકાની ન્યાઅતલુ; કિંવા હમીદા હતું, જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો તે વખતે તેમનો પિતા રાજપાટ રહિત બની રખડો રહવડો કરતો હતો; કારણ કે “ સર્વે વ-

સ્ત મયાન્વિતં ” છે માટે ઉદય તેનોજ અસ્ત છે. ખીલ્યાં તેનોજ કર-
માયાનું છે ! ધોડાપર ચઢનાર તેજ પડનાર છે એ તો નિસ્સદેહની વાર્તા છે
બુદ્ધો કે એજ હુમાયુ એક સમય દિલ્લીનું રાજ્ય કરતો હતો તેજ વીર નર
ઉપર વિપતિનું વાદળ હોવાથી એક સાધારણ માણસની માફક રખડું
રવડું ફરવું પડતું હતું. આહા ! કર્મની વિચિત્ર ગણિ છે!! માટેજ નિરંતર
સુઝ પુકાઈ કહે છે કે ધન, અધિકાર કે પરિવાર સંપત્તિને મદ ન કરતાં
સર્વ વસ્તુને અસ્થિર સમજી “ સર્વ તથાને ભણ્યે શ્રી ગોવિંદને. ”

જોલેનશાહ હુમાયુ અમરકોટના રાજ્યને ત્યાં પગેલા તરીકે થઈ રહેલો
હતો તે સમય પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. કેટલોક કાળ વ્યતિત થયા બાદ
પુનઃ દિલ્લીની રાજધાની હુમાયુએ દસ્મનેગને લડાવી સં. ૧૬૨૧માં હસ્ત કરી
હતાં; પરંતુ અસ્માન કાળની કાળમાં પકડવાથી સીડી (નિસરણી) એથી
પડી સંવત ૧૬૧૨ માં (ઇ. સ. ૧૫૫૬ ના જાન્યુઆરી માસની તા. ૨૪માં
ના રોજ) મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી ઉપર શાહજાહનો અકબર ૪૫
દિવસ પછી તખ્ત નસીત થયો, તે વખતે માત્ર અકબરશાહની ઉંમર ૧૩
વર્ષની હતી; તો પણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી બહરામખાને કુલ
રાજ્યનો કારભાર સોંપી રાજ્ય ધર્મને નિભાવતો હતો.

ન્યારે બહરામખાં પોતાના બહુશ્રેયોથી પદચ્યુત થયો ત્યારે અકબર
શાહની ૧૮ વરસની ઉંમર હતી તે વખતે સવલો મોટા રાજ્યનો મોજો
માથે પડ્યો; પરંતુ તેણે મહાન બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વાપરી અગવળે રાજ્યનું
ત્રની દોરી હાથ રાખી હતી. તુકે અને પદાણો પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા
હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહરામખાંનો બપુ લપ થવાથી
સુગલોને શત્રુ સમજી ખટપટ અને બુદ્ધાધથી વર્તવા લાગ્યા; તદ્વિ અક-
બર શાહે આર્થવીર-ક્ષત્રી નરવરો અને યવનોને એક સરખા ગણી મર્મ
અમતાવડે સર્વેનાં મન પોતાના બાળી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ, દંડ,
બેદની રચના ચલાવી અસંજગત અને સજ્જનોને પોતાના વશિભુત બનાવી
દીધા, ટોડરમલ જેવા જમા જાંહીના કામ ઉપર ચતુર-કામેજ અને સ્થા-
પ્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડ્યું--જેપુરના રાજા ભગવાનરાસજી
અને થોધપુરના રાજા માનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નાની શ-
રેઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીલિ, પિવેક, વિચાર, વિદ્યા-હુન્નર વધારવા પુ-
ષ્કળ કાળ ધનની આહુતી આપી પોતાના રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓના
પ્રચાર કર્યો દારૂ, વ્યભિચાર, ગૌવધ, સતી થવાનો, શુક્રામ કરવાનો, અને
જીજ્ઞાસા વેરા વગેરેના અવધીત રીવાજો બંધ કરી દાન પુન્ય, ધર્મ ચર્યા,

મસ્તક ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો-તરણુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ ધૃષિકાર વિદ્યા, ગણિત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનઃ જન્મ આપી આર્વાચનને વિશેષ દીપાવ્યો.

અકબરશાહના દરબારમાં ગિરખલ, ફૈઝ, અબુફઝલ, તાનસેન, ગંગકવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ધણાજ હુશીયાર કવિ, પંડિતો અને અતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ઠી, સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુન્નરી, વિદ્વાનોનો શોષ કિંવા ગુણ અદલ્ય કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળ ક્રમણ કરતો હતો, માત્ર તે ત્રણ કલાક નિંદ્રા લેતો હતો. નિમેશ વખતે દરેક પંથના પંડિતોની સમા ભરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ યવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવા વા, અગ્નિ, સૂર્યનો ઉપાસક હતો; એટલુંજ નહિં પણ દરરોજ સૂર્યનાં દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઈ સૂર્ય સહસ્ત્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા ! સત સંગતી મહિમા અપાર છે ! તેજ પ્રમાણે પોતાના જ્ઞાન ખાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ લવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી, પોતાની પટરાણી બેઠપુરના રાજા માલદેવની પુત્રી બેઠપુર હતી; અને તેનોજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંસમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાઇ હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શરવીર ગુણગ્રાહી અને વિદ્યા-કળાનો પિતા રૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે પણ સર્વ કોઇ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગર્વાનંદી બને છે.

હાલા વીરો ! એ પવીત્ર ગુણ મંદીર, મુગલકુલ કમળ દિવાકરઅકબર શાહ પણ આ ક્ષાત્રી દુનીયાને છોડી આખરે ૬૩ વર્ષની ઉમ્મરે (સંવત ૧૬૧૧ માં પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ્ય સોંપી) બેહસ્ત નસીન (સ્વર્ગવાસ) થયો ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યા વિલાસી શહેનશાહને. ।

સ્વદેશ બાન્ધવો ! હવે ભારતભારતંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી ગિરખલના વ્રતાંત તરફ દષ્ટિ કરીશું તો સખેદાસચરય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ ક્યાં અને ક્યારે થયો ? તેમજ તેણે કાનો પાસે વિદ્યાબ્યાસ કર્યો ? મુખ્ય નામ શું હતું ? તે વિશે હજું કશો ખતો મળતો નથી, માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આપ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ મહિદાસ કિંવા સિવદાસ કે અલદાસ હતું. કેટલાક તેને અલ-બાટ કહે છે અને કેટલાક આલણુ કહે છે; પરંતુ ધણાક દાખલા દલિલોથી

સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણ હતા; પરંતુ કેવી રીતેનો બ્રાહ્મણ હતા ? તે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.

મિરખલ ગરીબ સ્થિતિવાળો પણ કુલીન હતો, લીધિ સંસ્કૃત. કા-
રસી અને કાવ્ય રચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું; તેમજ
ધણીજી ચાલાક, બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમય સચક, શુરવીર, ધૈર્યવંત
દયાળુ, અને સ્વધર્મ-સ્વગત્યાભિમાની હતા.

એકવાર મિરખલે વિચાર્યું કે-“ મેં બહુ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો
રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (જઠેરી) જે
મને તોજ તેની અપાર ખુશી અને કિંમત પ્રસિદ્ધમાં પ્રકાશમાન થાય !
માટે હાલમાં તે ઉત્તમ જઠેરી. રૂપ દિલ્લીપતી વિદ્યમાન છે અને તે ગુણી
જતોનો પોષક છે તેમજ ગુણગાહી, ઉદાર, તથા કદરદાન છે; જોયું ત્યાં
અવસ્ય જવું જોઈએ, એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિલ્લીએ જઈ
પોહ્યો, તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપિયાજી હતા. વળી પોષક
નમાલો હતો અને દિલ્લી શહેરની રચના તથા ત્યાના નિવાસીઓનો પોષક
મકાન અને વાહનાદિના દળદળો જોઈ પોતે ધોખાને અમુક પૈસા આપી
બાણનો પોષક લેઈ પરિધાન કર્યો દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિલ્લીની
ચઢા-ઠાઠ જોઈ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઈ ગયો અને મનસાથે તર્ક
વિતર્કની સતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઈ પોહ્યો
અને દારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે એરી મેરી
માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ટૂકાણું પણ નહોતું તેથી અનેક
પ્રકારની આજીજી કરી તદ્દપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઈ. મૂનમાં મહા દુખ
માનતો ધર્મશળાનો શાશ્વ લેઈ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શા-
હતી ભેટ લેવી ? ગમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું
એતો સિદ્ધજી છે ! તે શિવાય પાછું જવું એતો મૂર્ખનો ધર્મ છે ! !

ખીજે દિવસે પોતાના જાણવામાં આવ્યું કે “ દરરોજ સવારના પોં
હોરમાં નામદાર અકબરશાહ બે કલાક રાજમહેલના ઝરોંખામાં બેસી ન-
હીદાર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે
સાંભળે છે ” તેથી મિરખલે ભસ્મ-લગોરી ફાટેલી ગોઠડી કુટેલું તું-ડું અને
ત્રિશુળાદિ વિચિત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્મશનના ઝરોંખા નિચે જઈ પુકારે
કર્યો કે “ ફરીયાદ છે ! ફરીયાદ છે ! ! ફરીયાદ ! ! ! ” તે સાંભળી શાહે
પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ રૂપ પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં મિરખલે
જણાવ્યું કે “ પાયા હીરા લાખક, આયા બેચન કાજ, કિના

લિયા છકડ લગા, ગૌહરી દગાહિ બાજ. ” આ દુહો સાંભળી શાહે વિસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે “ મારા શહેરમાં તેવો ડોગ બુદ્ધમગાર છે? ત્યારે ગિરખલે અનેક કવિતાઓ વડે પોતાનું ચાતુર્ય અને બુદ્ધિમત્ત તથા તાત્કાલિક જવાબ સાથે વિદ્વતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયો અને અમુક્ય શિરપાવ બાગી દરરોજ પોતાની પાસે આવવા પેરવાનગી બક્ષી. છેવટે ગિરખલે રસવતખોર દ્વારપાળની વાર્તા જાણાવી યોગ્ય સાસન અપાવી જોડાપી દોર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે ગિરખલને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર ગિરખલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અક્ષત બુદ્ધિ ચાતુર્યતાવડે પ્રતાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધું; તેમ શાહપણ આનંદ તથા અન્ય લોકોને ચાતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતો વખત રમુજ અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જગતના જનોને આનંદ જ્ઞાન આપતો ગિરખલ પણ પોતાની કવીતશક્તિ અને વીદ્વતા ક્રેવળ છેક પ્રધાન મંત્રીમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્થ થયો; તથા “ **રાજ ગિરખલ** ” “ **કવિરાય** ” નો ઘણકાળ અને શાહની પુર્ણ પ્રીતિ સાથ **નગરકોટની** મહોટી જગીર સંપાદન કરી ગિરખલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતી દર્શાવનારી રસીક વાર્તાઓ બહુજ જગ વીદીત થઇ પડી. હિંદુધર્મે ઉપર શાહને શ્રદ્ધા જે હતી તે પણ ગિરખલનાજ સહવાસની મહીમા હતી !

ગિરખલે કેટલીક લઢાઇઓમાં સેન્યાધીપતીનું પદ ગ્રહણ કરી અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વબાહુ બળપણ દર્શાવ્યું હતું. તે આર્યભૂમીના અમુક્ય રતનું છેવટે અધ્ધાનીસ્થાનની રાજનીઆ અને મુસુફગાઈ પડાણુ લોકો લઢાઇમાં સંવત ૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણુ નીપજ્યું હતું. અને તે અકસ્માત મરણુની ખબર પડતાં શાહના રદયમાં કારી ધા થયો હતો; એટલુંજ નહી પણ તેની દીલગીરી ઘણો કાળ સુધી શાહના મનમાં દીરમાં નીવાસ કરી રહી હતી. એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર દાખલો બસ છે ! એ મહાન પુરુષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં છે છતાં હજુ તેની ઝાહપણુને રમુજ ભરેલી કહાણીઓ ભરતખંડમાં આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે ! એવા આર્ય નર રતને !!

વાર્તા પેહેલી.

મધર મદાર હરિયલ કાઠી,
તાસેં બુદ્ધિ ત્રીવાકી માહી.

મધુ માલતી.

“ બાચું હુતું શું અને થયું શું. ”

અકબરશાહના રાજ્યમાં દિન પ્રતિદિન બીરબલનું માન અધિક અધિક વૃદ્ધિ થતું આદ્યું તેમજ શાહ પણ બિરબલના ચાતુર્ય બળથી કેવળ મુદ્દ મિત્રની મુગ્ધતા તેને નિરંતર આદતો હતો તે જોઈ મધુમાલતીનાં અંતઃકરણ અત્યંત ધીબી ઉઠ્યાં, ઘણી વખત તેઓના હાથ હેઠે પડ્યા હતા અને શાહે પુરુષના વખત નફાચેદન કરેલ તદ્દિ ‘કુતરાની પુંછડી ગમે તેટલી વખત બુચમાં રાખો તોપણ બહાર કાઢાડી કે વાંકીને વાંકીજ’ “પડી દેવ તેલો ટળે કેમ ટાળી” તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાંની બુરી આદતને આગળ વધારી વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે “નાયદાર ! બિરબલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરડી નાખી છે કે તેનીજ આંખો જૂઓ છે ! અમે આપના ભાઈને વજરાત મળી જોઈ સર્વેકો હર્ષવંત થયા હતા અને બુદ્ધિ પાસે દુવા માગતા હતા કે ‘સદાકાળ નેકબંદા ઉપર આવીજ નીધાહ રાખી ઉમેદ બર આણુશો;’ પરંતુ તે હર્ષ તો વાદલની છાયા જેટલેજ વખત ટકવા પામ્યો ! હશે એતો હવે એકવાર કદિ મનને સમજાવી લઈએ પણ સમાના દેખત આપના ભાઈ પાસેથી વજરાતનો હોદ્દા છીનવી લેઈ બિરબલને સુપરદ કર્યો. એ અપમાન થયું જોઈ અમેને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું ? ‘સત્તા અગાડી શાંહુલુપત શું કામ આવે?’ એમ સમજી મુંઝે મ્હોદે ખેસી રેહવું પડ્યું; પરંતુ આપ હરકોઈ રીતે તે ભાઈના અપમાન થયા તો બદલો વાળવા બિરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદચ્યુત કરવા ન બૂલવા પારંવાર અમારી ભક્ષામણુ છે.” આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરા ઉપર લાગતા વળગતા મારફતે પોંગાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના ભાઈનું અપમાન થયું તે વિષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉશ્કેરાયું. અહા ! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તિ વિષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે “મન્યેર્જુન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધાતીસ્ત્રમગ્રોદયમઃ”

(૧૨) ખુશીનો ખનનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

અર્થાત વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફતેહમંદ નિવડેલ છે પણ દુર્જનતા ચિત્તની વૃત્તિ હરવામાં તેનો ઉદય ભાગી પડ્યો છે (નિષ્ફળ નિવડ્યો છે) ખરેખર એ વાક્ય ઉક્ત વાર્તાની પુરું પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે દુરમ સાહેબમાં મહેલના શાહનું પધારતું થયું તે વખતે અનેક હાવ-ભાવ-હાસ્ય-વિલાસની ગમ્મતો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાગ) ચિત્ત પોતાના રનેહમાં લીન થયું જણાયું ત્યારે સમય વિચારી ખિરબલને ખસેડવાની યુક્તિ આદરી કહ્યું કે “આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદ્દપિ તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ બેદ યુદ્ધિ રાખો છો તેથી મોખું જણાઇ આવે છે કે સ્વાર્થના નેટલીજ સગાઈ ધરાવો છો—સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અલૌકિકજ ખુશી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મળહ હુંટવા હજુ હું ભાગ્યશાળી થઈ નહિં ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સાફ છે.” એમ કહી સ્ત્રી ચરીત્ર ખતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાગ કરવા અનેક યક્તિ લડાવી કહ્યું કે “દિલોજન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે ? હું તારા કેહવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કોમળ કાળજીને કંટાળો ઉપજાવે છે ! જે તારા મનમાં ખટક હોય તે બેઘડકથી કહે એટલે તેનો નિકાલ આવે ગભરાય છે શાને !) આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતિયુક્ત બોલતું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે (શું તમે માફ કેહવું માનો છો ? કાક તો પાછલ બોલે પણ હું તો આપને મ્હોટેજ કહું છું કે એક રતિભાર માફ મન આપ રાખતાજ નથી ! અને જે રાખો છો એ વારતા સિદ્ધ હોય તો તેની મને પ્રતીતી કરાવવા એક સુકન આપને અત્યારે કહું છું કે ખિરબલને એકદમ તેના હોઠા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભરના પાસેથી છીનવી લીધેલી જમ્મા પાછી (મારા ભાઈને) સુપરદ કરો ! જે નહિં કરે તો તુરત આપનો પ્રેમ પતંગનો રંચ દેખાડી દેશે; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા વહાતા પ્રાણને અકાળે જીવનમાં મોકલી દેઈશ ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું,) આવાં (છેલ્લે ક્યારે પાછી પાંદડા) સરખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાહ મહા મુનવણના વટોળીયામાં ધરાયો અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે ! કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા સર્વનું અકલ્યાણ કરવા ચત્ત આદરે છે ! ધિઃકાર છે સ્ત્રી હને ! ! બલે તેની

ત્રી હઠ કરી પ્રાણને ત્યજી તેની મને જરા દરકાર નથી । એક કરતાં એકારી તેવી ત્રીઓ મને મળશે; પરંતુ બિરબલ શરખો વિધવાન બુદ્ધિ-શાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુશ્કેલ છે; માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે હરિ પણ ચલાવવા ચાહિસજ નહિં ! સાચી મોહબત મરફતી કે ખરી વખતે માથું કુરબાન કરે । રાંડનું મ્હે સાચવવાથી શું દાળિદ્ર મારવાની હતી ? શું એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની મારું વચન ફાક કરું ? (વચન પાળે તે રાય ખાડી તો રાંડી રાંડે !) માટે ગમે તે થય પણ જે મેં ટેક પકડી તે જળવતાં (યાકુલકાનરહોનરહોપરપ્રકહીટકગ્રહીસોગ્રહી ! એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથેકહ્યું કે (તને બિરબલના બુદ્ધિબળ વિષેની અનેક વખત પ્રતીતી મળી છે છતાં નર રત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરિણામ સાચું આવશેજ નહિં । જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમાં પ્રથમ વિચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વિશેષ લાભ થાય છે । માટે હૈયું ઉઘાડી ઉઠું તપાસી જો । તેમ કરતાં પણ તને મારી સુશિક્ષા અસર ન કરતી હોય તો બસે ! તું પ્રાણ ત્યજજ એમાં તનેજ હાનિ છે । પરંતુ હું મારી રાજ નીતિ, ટેક અને નેકને એજ ભગાડવા બહાલા વિવેકી બિરબલને ત્યજશ નહિ । કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને દ-પકા દેઉ; પણ તેને પદભટ કરવોએ મારાથી તો નહિંજ બને) વાહા ધન્ય ! એવા અટકી ગુણગ્રાહી નીતિવાન નવરશેને ।।

આ પ્રમાણે શાહનું બેલનું સાંભળી હુરમે વિચાર્યું કે (જે હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં (કોઠી ધોએ કાઢવ નિકળે) તેવો પ્રકાર બનશે । ધણું તાણવા જઈ તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ બિરબલ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જળગવી ઉપાય આદરૂં તોજ ફેંક થાય નહિ તો ડાહ્યા-પણથી દાટ વળશે) એમ વિચારી શાહ પ્રત્યે કેહવા લાગી કે (ખુદા વિદે ! ધન્ય છે આપની નેક ટેકને ! હું એજ જેવા ચાહતી હતી કે દિલ્લી પતી દિલ્લહાર પછાના ધર્મને પૂણેપણે આલખ્યો છે કે નહિં । પણ હવે મને પૂણે ખાત્રી થઈ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સત કોરી ધન્ય વાદ આપું છું ।)

તદનંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે (જે આ વાક્યો તમારા ભેદં ભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ધણોજ સંતોષ પામું છું અને ભલામણ કરું છું કે-જે બિરબલનું બુદ્ધિ બળ કોઈ પણ મુક્તિ આગળ માંત કરી

(૧૪) પુખ્તો ખમ્મનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

શકે તેવી યુક્તિ શોધી કાઢે. (તો તમારા બાઈના અપમાન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવા રસ્તો મારી પાસે છે) આવાં શાહનાં વાઝો સાંભળી દુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે (જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મતની ખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે કાલે પ્રાત કાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદો હુકમ આપો કે-આજે દુરમ માણેજ ખોતાનીમેળેજ અહીંયા આવી મને મનવી જા્ય તેવી યુક્તિ લટાવો જા એ યુક્તિમાં પછાત પડશે અને કોઈ બીજો એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હિંદો) બીજાને સોંપી દેશી ! આજે મારી ટેક સમવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવશ્યકતા છે (લાખ જતાં પણ શાખ રેહવી નિર્ધરે) માત્ર નોક ચોકનાંજ નાણાં છે ! નેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમજ બીરબલ મને સમજના આવશે તોપણ હું કોઈપણ પ્રયત્નરૂં એવું કહેવું માનીશજ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડું જાણી તેનો ચાન્ડ હુસન્યાને આપવામાં કરી અઘરાશું રહેશે નહિ; પરંતુ આપ આ વાતનો જોડ તેને દર્શાવો નહિ.)

આ પ્રમાણે દુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે “ બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ નથી એવી મને પક્ષી ખાતી છે) એમ જાણી તે વારતા શહે કમળ રાણી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાત કાળે દુરમ સાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવો પ્રપંચ રચના અમલમાં લીધી અને બિરબલને પુર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે “ દંપતિ (ઘણી ઘણીયાણીની) તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છેજ નહિ; પરંતુ એની મેળેજ દુરમ સાહેબ શાહને મનાવો જા્ય એવી યુક્તિ રચું તોજ માઈ નામ બિરબલ.) તદનંતર બિરબલ દુરમ સાહેબને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો, તેને જોઈ દુરમ મનમાં વિચારતા લાગી કે—“ અરે ! મારા બાઈનું માન ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી નાખું ! ઘણા દિવસથી માતેજા સાંઘની માફક જ્યાં ત્યાં મારું બાતી સહુને સેઢમાં દબાવતો હતો; પરંતુ “ બહું કરે એ થોડાને માટે ! ” આવા આવા સ્ત્રી યુદ્ધિને કાચક તર્ક કરી કુલાતી હતી તેટલામાં બિરબલે કરમખાંડો છે કે થયેથી વાર્તા આપણો હેતુ જલ્દી પાર પાડવા ઠીક સમય ધરાવે છે માટે એ વિષે બીજા બીજકુલ યત્નો આદરશે નહિ; પણ આ-

પણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી સિદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું; નહિં તો વચમાં કાંઈ રાજબટપટનાં વિધેનો આવી નહીં.)

એમ કહી પટાવાળો ત્યાંથી રૂખસદ થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ દુરમ સાહેબે ધ્યાન એકાદાડ્યું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વિચારવા લાગી કે “ એવી શું વાર્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કાંઈ છુપા ભેદ ભરેલી વાર્તા છે ? એમનો એ શમ્ભોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે !) એમ વિચારી બિરબલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે “ બિરબલજી ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ?) ત્યારે બિરબલે હાથજોડી કહ્યું કે “ નામદાર ! જાણનાહતો એવો હુકમ છે કે આ વાર્તા હાલ એ દિવસ સુધી કોઈને પણ જણાવી નહિં ! અને પછી જે ઘરે તે એની મેળેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમજાવવા લાયકરહ્યું ! આપની સેહેજ સલામી કરવા આવ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મળી સકતો નથી એટલેજ આપની હજૂર પણ વધારે વખત-હાજર રહી શકતો નથી, અડા ! અણુધાવું શું બની જુઆવ છે ? માણસ જીવને એ વાતથી ઘણોજ પરિતાપ ઉપજ્યો છે; પરંતુ જેનું નિમક ખાતું તેનું કહ્યું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે !) આવું ભેદભર્યું બિરબલનું એકવું સાંભળી દુરમ ઘણાજ બેડા વિચારમાં પડી ગઈ અને એવી શંકા કલ્પન થઈ કે “ જ્યારે મને કહેવાય તેવી વાર્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—બાદશાહ સરકાર ખીજી સ્ત્રી સાથે સાદી કરવાના હશેજાં તે શિવાય આટલો છુપી બાબત હોય નહિં ? ! તેમજ મને ખાતરી થાય છે કે હાલમાં મારા વિપરીતી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા બાકનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રૂસાઈ કરવું પણ કમુલ કયું તેનું પણ એજ કારણ હોતું નેહાએ, મને સારું લાગડવા મારી યુક્તિ કમુલ સખી; પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં રહી પોતાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એનાં જરા શા નથી ! મારા સારા નસિએજ પટાવાળો આવી બોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ગાહાપણમાં બિરબલને ખસેડવા યુક્તિ રચતાં હુંજ કયાંક ખસેડાઈ જઈશનેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એવી મારા માથે અપાર દુઃખનો ડુંગર ડોલશે, તેથી ગાહાપણ ડોળવું મૂકી દેઈ ઝટપટ ખુદાવિંદો હજૂર જવું એમાંજ સાર છે નહિં તો બાજી હાથથી ગયા પછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિં,) એમ વિચારી જ્યાં શાહે કે પહોંવતમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઈ ચોંહચી અને ખાતિદ

(૧૬) પુત્રીનો ખળનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

આગળ પોતાના ભાઈ બદલ લીધેલી હઠ વિષેની બનેલી કમરની માફી માગવા લાગી તે જોઈ શાહને બારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રયે કહેવા લાગ્યો કે (પ્યારી આપણો કરેલો દરાવ કેમ બૂલી ગઈ ?) તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે (શું ત્યારે રૂપણું રખવા દેઈ આપને ખીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઈ કે ? (એવું સોવું શું કામનું કે કાન ત્રાડે ?) એવા રીસણામાં મારો મનખો લાસ થઈ જાય, માટે સંકેતને શું કરવો ?) તે સાંભળી શાહે જ જણાવ્યું કે આ વહેમ તને કેને ઠસાવી દીધો ? હું કુરાનતા સોગંદ ખાધને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છેજ નહિ ! હું ખાત્રી પૂર્વક સમજી ચૂક્યો છું કે તને બિરબલે એ કંદમાં દસાવી હશે અને જે વાત્તા આપણી ધારેલી પાર પાડવાની હતી તે માટે ફાકટજ દોડદોડ થઈ છેવટે (રળીઆ ગઢવી ક્યાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભરડકા જોર) તેવું બન્યું) આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક શાહનું બોલયું સાંભળી હુરમને ખાત્રી થઈ કે (હું ફાકટ ભરમમાં બૂલી અને મારી અકલનું તોલ કરાવ્યું, અને બિરબલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હવે બાઈનું (નસિબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ) રહે છે ! હું શું કરું ? એની ખટપટથી કિલટો બિરબલને વિશેષ લાભ થયો. (ભાગ્યશાળીને માટે ભુત રળે) એ વાત સર્વાંશે સત્યજ છે,) એમ વિચારી બિરબલનું બુદ્ધિબળ જોઈ પોતે શરમીંદી બની ગઈ અને શાહ બિરબલની યુક્તિનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વાત્તાનો સાર એ મહણ કરવાનો છે કે (સ્ત્રીઓ પોતાના મૂર્ખભાઈ માટે પતિ સાથે કેવી રાડ મચાવે છે ? તથા નરરત્ન જેવા નરોનો દામ રાળવા સ્ત્રીઓ કેવી ખટપટ ઉઠાવે છે ? તેમજ સ્ત્રીઓ કોકના ભરમાવ્યે કેવી ભરમાઈ જાય છે ? ખીજી ટેક નેકને ગુણુમાદીપણું જાળવનાર તુપતિઓ કેવા કદરદાન અને સ્ત્રીની દરકાર ન રાખતાં સદગુણી પુરુષોની કેવી રીતે આહના રાખે છે ? ત્રીજું દુષ્ટ લોકોની દુષ્ટ ખટપટો કેવી હોય છે ? અને બુદ્ધિબળથી ચતુર નરો કેવા પ્રકારે જગતને પોતાનું બનાવી મનમાં વધારો કરાવે છે ! વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

વારતા બીજી.

ચોપાઈ.

ચાતુરને ચતુરાનન ચાહ્ય; ચાતુરને ચતુરા પસુ ચાહ્ય; બ્રૂપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમાં મોહનિ મંત્ર એ નેટ. શર્મા.

તેરી બી ચૂપ ઐર મેરી બી ચૂપ.

એક સમય ગણગોર્યાની ત્રીજનો હિંદુ તેહેવાર હોવાથી દિલ્લી શેહરનાં શોખિન સ્ત્રી પુરૂષો વિવિધ જાતનાં વાદનોપર બીરાજી કે પેદલજ મોજ મ જાલ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાળય સ્થાને અસંખ્ય માણસો ગયાહતા. દેવાળયની આસપાસ છેલ્લે છબીલી સુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઈ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં ફૂદડી ફરી રહ્યા હતાં, તેમજ રસિક પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રો બજાવી રહ્યા હતા અને ગબીર મિત્ર સ્વરથી રાગ આલાપી મસ્ત બનતા હતા, ક્યાંક બાંગ છુંટામ રહી હતી તો ક્યાંક ચોરસ સેતરંજ અને ગંજીશ વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, ત્યારે ક્યાંક બાત બાતની મન બાવતી ભોજન સામગ્રીઓ બની રહી હતી, જ્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારનાં નાટારંભ, તાન, તમાસા, રમ્મત, ગમ્મત અને કસરતો થઈ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વારશું લાગે ? રાત્રી પડી ગઈ સર્વકો પોત પોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા લાગ્યા; તેવા સમયનો લાગ બેઠ નામદાર ખુદાવિંદ આદશાહ વેપ અહલી નગર ચર્ચા જોવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા મારા કારોબાર વિષે પ્રજાનો શું અભિપ્રાય છે ? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મોહલ્લાઓમાં જવાનાં નાકાં પકડી જ્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળ તે અને વાર્તાઓ સાંભળ તે હતો; તેવામાં એક ચાલાક ચતુરા ચતુર નરને શોધવા, આવતા જતા પુરૂષો તરફ જોતી હતી, તેણીની આદશાહ તરફ એકા એક નજર પડવાથી ત્યાં જઈ ઇશારો કર્યો જેથી આદશાહ સમજી ગયો કે મને કાંઈ પૂછવા ચાહે છે; પરંતુ બે સ્ત્રીની વૃત્તિતો તેમને પોતાની સંગાથે લઈ જવાની હતી

(૧૮) ખૂખીનો ખગ્ગનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

તેથી ચર્ચા જેવાની વિચારણાએ પોતે પણ સંગાયે ચાલ્યા, થોડેક હોતે ગયા બાદ તે ચતુરાએ ભેદ જણાવ્યો કે મારી બાઈ સાહેબના પતિ પર-
દેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવે વ્યાકુલ કરી છે જેથી
આપ જેવા ચતુર નરનો મેલાપ કરવા આતુર છે માટે આપ પધારી મારી
બાઈ સાહેબનો કામ શાંત કરો ! એમ વાત કરતા કરતાં મુકામે આવી
પોંદચ્યા અને તેમને મકાનની અંદર લેઈ, ગઘ પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી
બાઈ સાહેબને વરધિ આપી કે “ એક ચતુર પુરૂષને તેડી લાવી છું ” બા-
ઈએ ખુશી થઈ જણાવ્યું કે “ તેમને બેસાડો અને હું જરા તેજ કાર્યની
વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું ” તે હુકમ થતાં બાદશાહને કહ્યું કે “
જાપને જ્યાં ઠીક લાગે તે સ્થાન ઉપર જરાયાર બેસો હું થોડીજ વારમાં
અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું ” એમ કહી તે અંદર
ગઘ ત્યારે બાઈએ પુછ્યું કે “ તે ક્યાં બેઠા છે ? ” દાસીએ જણાવ્યું કે
“ મારા ઢોલીયા ઉપર બેઠા છે ? ” તે સાંભળી સુઝ બાઈ દિલગીર થઈ
કહ્યું કે “ આવનાર પુરૂષ ચાલાક નહી હશે ! આ દૂધનો કટોરો લેઈજ
અને તેમને આપી કહેજે કે દૂધ શાનું છે ? ” દાસી કટોરો લેઈ તેમને આ-
પ્યો અને કહ્યું કે “ દૂધ શાનું છે ? ” તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો કે “ બે-
સ અગર ગાયનું હશે ! એટલું બોલી તે દૂધ પી ગયો તે સમાચાર દાસીએ
બાઈને કહ્યા જેથી બાઈએ જાણ્યું કે બિલકુલ ભોટ છે, ફરી એક ગુલામના
ટૂલની છાબ ભરી દાસી સંગાયે મોકલી ત્યારે તે છાબ પાથરી ઉપર ઠલવી
પાછી આપી, દાસીએ અંદર જઈ તે હકીકત કહી તેથી બાઈ પોતાના ક-
પાળમાં ટપલાં મારી કહ્યું કે શું આ હેવાન મારી સોબત કરવા લાયક છે ?
દાસી જ આ છેલ્લી વખત એક અતલસંનું કપડું આપું છું તેની થોડ બા-
ગી નાખ અને આવનાર પુરૂષને એટલુંજ કહેજે કે આ કપડાની થોડ બેસા
ડી આપો ” દાસી અતલસને ચોળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને
થોડ બેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકૂટ કરી પણ તે નાશુક
પ્રકૃતિવાળા નરને એ હજમ પટી ક્યાંથી આવડે ? કંટાળી પાછું ફેંકી દી-

હું ! તે કપડું લેઈ અંદર જઈ બાંધને હકીકત રોશન કરી કે બાંધ બહુજ ગુસ્સે થઈ બોલી કે “ એ બેવકુફના સરદારને ધક્કા મારી જહાર કાઢાડી મૂક ! અને ફરી બજારમાં જ બરોજર પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ !! ” તે હુકમ થતાંજ દારીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દા-
દરથી ગગડાવી બુરે હાથે જહાર કાઢાડી મૂક્યો ” અને પોતે દાર બંધ કરી બજાર તરફ ચાલી. બાદશાહે વિચાર્યું કે “ મને ઉભંગબર લાવી અને શું વચકું પડ્યું કે મારા આ હાથ કયા ? પરંતુ એથી માફું મારે લગાડતું એ ખરબચાળખી છે ! કારણ કે અંદર શું રહસ્ય રહેલો છે તે જાણ્યા વિ-
ના આકળું થવું નહિ, ચર્ચા જોવા સંચરણું અને રોષ બતાવવો “ આ દો ખાવો અને લસણું ” એ બે શી રીતે બને ? પરંતુ એમ કરવું યોગ્ય છે કે દાર ઉઘાડી અંદર દાખલ થઈ જઈ કેમકે બીજો કોણુ હવે ચતુર નર આવે છે તે શું કરે છે અને શા હાથ થાય છે ? ” તે તો જોઉં એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સદરહુ મકાનમાં ગુમપણુ દાખલ થઈ છૂપા ઇ રહ્યો. હવે દારી બજાર તરફ ગઈ હતી તે સાંચતુર નરની તપાસ નરતાં આપણી આ વાર્તાઓના નાપક બિરબલ પણ પોતાના પ્રિય મિત્ર મંડળ સહ મેળામાં ગયો હતો તે સાંચી રમ્મત ગમ્મત કરી-નિહાળી વિ-
શેષ રાત્રી જવાથી શેઢેર બચી પાછો ફર્યો, શેઢેરમાં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાનાં મકાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સ્નેહ સહિત બેઠી છૂટા પડતા ગયા, છેવટે પોતે એકલો મલપતો ચાલ્યો જતો હતો તેવામાં પેલી દારી તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે “ આપ જરા મારી સંગાથે મારી બાંધની વિરહામિ શાંત કરવા પધારો ” તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુહલે રસિયો બિરબલ તેની સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોંચ્યાં, મકાન ઉપર ગયા કે પ્રથમની માફક બેશયા દરમાબયુ સારે બિરબલ આસપાસ નિગાહ કરીનહિં બેસતાં ઉભોજ રહ્યો; કારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીઆપર બેઠો હતો તે દારીને સુવાનો હતો તેથી અયુગ્ત સ્થાને બેસવું અયોગ્ય લાગ્યું તે બીના બાંધના જણવામાં આવવાથી આ-

નંદિત બની કે “ આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે ” પ્રથમની મુજબ દૂધનો કોરો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવત કહ્યું ત્યારે બિરબલે કહ્યું કે “ મારું દૂધ આહાણું છે ” આ સમાચારથી આઠ ચણીજ ખુશી થઈ અને દૂધની ડાબ ભરી મોકલાવી તે જોઈ બિરબલે તે છાત્ર પૈત્રી એ સુંદર ગુલાબના ફૂલ ઉઠારી લેખ કહ્યું કે “ આપણુ બન્ને શિવાય કોઈ પણ આ વાત જણનાર નથી ! એમ તમારી આંખોને કહેવું ” દાસીએ ઉક્ત સમાચાર આંખોને નિહિત કર્યા તેથી અત્યંત હર્ષમાં આવી પ્રથમનું ઝોળી નાંખેલું અનલસનું કાપડું ઘેડ બંધ બનાવવા મોકલ્યું ત્યારે તે કાપડાની બિરબલે ઘેડ બેસાડી કહ્યું કે “ કદી વાત ખુલી થનાર નથી; પરંતુ દૈવશેષે ખુલી થશે તો પાછી ઘેડ બેસાડી દેખશું માટે જરા પણ ફિરકરશો નહિ ! ” દાસીએ અંદર જઈ કાપડું આપી પ્રયુક્ત જણાવ્યો તે જણી હર્ષવેશી બની એકદમ ચતુર શિરોમણિને ભેટવા આતુર બની બહાર આવી નચ્ચતાથી અભિવંદન કરી ભેટી હસ્ત પ્રદણ કરી અંદર લેખ ગઈ, પતંગપર બેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ, ભાવ, કટાક્ષ અને અનલસ પ્રેમ સાથે આશિર્વાદ સુબન આપી વિરલ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રાત્રિ વ્યર્તિત કરી. પ્રાતઃકાળ થયો નિરપાયપણે બિરબલને ત્યાંથી જવાની રમ થઈ, ડેહલી પર્યંત આવી એઆદળી થઈ હોય તેની મારી માગી પ્રણામ કરી કહ્યું કે “ આપની કિંકરીને પુતઃ ક્યારે દર્શનનો લાભ દેશો ? મને વિસારી દેતા નહિ ! આ માલમના અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઈ પ્રકારે જુદાઈ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે બેધડક હુકમ કરમાવશો. જરા પણ મનમાં શંકા રાખો તો આપને મારા સોગંદ છે. ” આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રેમીજનો વિખુટાં પડ્યાં, બિરબલે પોતાના સ્થાન ભણિ ગમન કર્યું અને પ્રેમીજાણ પોતાના આનંદજૂવનમાં પરવરી. બિરબલના આવવાઆદ જે જે બીના બની તે તે સઘળા છુપી રીતે બાદશાહ જોઈ રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે બેદયુક્ત બનતો વિચાર તો હતો કે જે પ્રમાણે આ પ્રાણે કહ્યું તેમ જો મેં બુદ્ધિ ફેલાવી વર્તણૂક ચલાવી હોત તો હું પણ આ-

વાજ પ્રકારે આ હુરપરી સમાન નાણુક બદની પરીનો પ્રેમી આશક બનવા બાગ્યશાળી બનત પણ “લસ્કરો ભેદ પાયા કે આગોંસે ગદ્દા આયા” મેનો “પ્રથમ કાળીએ માખી” જેવું કથું; હશે બન્યું તે ખરું પણ એ અક્કલવાન બ્રાહ્મણનું મુકામ ક્યાં છે? તે જાણવું અને તેની સંગાથે કાંઈ ઔરજ ખુબી લાગવી હું પણ એવો હુશીયાર બનું! એવા વિચાર કરતો કરતો આદશાદ બિરખલની પૂંઠે પુઠે ચાલ્યો, જે મકાનમાં બિરખલ દાખલ થયો તે મકાનની ચોક્કસ નિશાની એ હતી કે મકાનની આગળ એક ચંપાનું ઝાડ હતું, શિવાય મેલલો અને તે મકાનની આસ પાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેલલે ગયો; પરંતુ એન પડ્યું નહિ. નાહી, ખુલ્લી બંદગી કરી રાજ્ય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન, મુખવાસ કરી એકાંત મેલલમાં બેઠક કરી પોતાના હમુરી નોકરોને બિરખલના મુકાનની ચોક્કસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે “એ ઘરમાં જીવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો રહે છે તેને તરત બોલાવી લાવો” હુકમ થતાં હમુરીઆઓ ઝડપથી બતાવેલી નીસાનીઓ મુજબ જ્યાં પહોંચ્યા અને બિરખલને જણાવ્યું કે “ખુદાવિંદ તુમકું બોલાતેદેં જલદી ચલો” બિરખલે આ એકાએક આદશાદનું તેડું થયું જાણી વિચાર્યું કે “મારું શું કામ હશે? શું રાત્રીની વાર્તા કોઈના જાણવામાં આવી હશે? અગર પ્રથમ આવનાર પુરૂષ કાંઈ રાજદારી પુરૂષ હશે? હશે ગમે તેમ હોય; પરંતુ ગયા શિવાય છુટકો થનાર છે? “હરી ઇચ્છા બળવાન” જે દિવસ પાંસરો હશે તો પડશે પાશા પોખાર! આંચકા ખાવાની કશી પણ જરૂર નથી! “મીયાંનો મગજ તો જીવાળ જરા મળતાં વાર થવાથી અસમાન તરફ ડિછળ્યો અને બોલ્યો કે “કયું સુનને મેં આપાદેં યા નહિ? દેર કરેનેકા વખત નહિ હૈ! ફિર હમારે કુછ કહેના પડે વોહ હીક નહિ સિધ રીતસૈ ચલોગે તો અચ્છા હૈ નહિ તો ફિર મુસ્કટાટ કરકે લે જાના પડેગા!.” બિરખલે જણાવ્યું કે “ખો સાહેબ! હું કપડાં પેહેરો તમારી સાથે આવું છું ખુદાવિંદના હુકમને શ્રી રીતે લોપાય?”, એમ કહી ઘરમાં ગયો પોશાક પહેરી છપટદેવનું સ્મ-

(૨૨) ખૂબીનો ખમ્મનો અથવા હાહપણનો દરિયાવ.

હું કરી તે હજુરીઆઓની સંગથે જહાંપના હજુર હાજર થયો, આશિ-
વાદ દેખ ઉભો રહ્યો કે આદશાહે પોતાની નજીક ખેસવા ફરમાવ્યું, બિરબજ
પણ રાજ્ય રીતી પ્રમાણે બેઠો. આદ આદશાહે ખુસ મીઠજથી પૂછ્યું કે
“ તુમારા કયા નામ છે ? ” બિરબજ હાથ જોડી “ જી જહાંપના મેરા નામ
બિરબજ છે ” “ અન્હા બિરબજ ! કલકી રાત કહાં ચૌર કેસે શુઝની ? ”
(જી ગરીબ નિવાજ બિહાનેપે શુઝની !) (નહિં નહિં સમ્ય કહો કલ-
કહાં ગએથે ?) જી હજરત ! કલ તો મેલે (ચોરસ) મૈ ગયાથા ચૌર વ-
હાંસે કુન્હ બંગબંગ પીકે રાત પડજને કે સખખસે બિરાદરૌંસે જુદા
હોઢર ઘરકું ચલા આયા ચૌર નિમ્સેમૈ ચકચૂર હોનેસે બિહાનેપર લેટ ગયા !)
(કયું મુજેથી ચાલાકીમતલાતા હૈ ? સમ્ય કહો નહિતોનાહકમારે જાએગેમાલુ-
મ નહિપે કે યહૈ ઇનસાસી અમકા જમાહૈ !) (આ વાતથી બિરબજ સમજ
ગયો કે “ આદશાહે રાત્રની હકિકત સઘળી જાણી છે અને પ્રથમ આવનાર પુરૂ-
ષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે “ હાથી આગળ પુળે
પડયો છે ” તોપણ શું થયું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? ” માથે
આવી પડ્યા પછી બીહતું એ તો બાવલાનું કામ છે ? હવે તો હિકમત લઘવીએ
તોજ ક્ષેમ પૂર્વક ઘેર પોહચાય ! એમ વિચારી હિન્મતથી જવાબ આપ્યો
કે નેક નામદાર ! “ જો બીનાથી સો આપકે આગે રોશનકી ચૌર મૈકુલ
જાનતા નહિ હું. (સીપાઇ ! યહૈ બસનકું મેહલકી પીછલી બારીસે ઉઘે
શિર લટકાઓ જબ કુલ મેરે કું બાતે કહેનેકું ચાહે તબ ઉસકું ઉપર ખી-
ચ લેકે મુજકું જાહેર કરો) આયો હુકમ થતાં બેરહેમ અને યમરાજ રૂપ
સીપાઇઓએ બિરબજ કુવામાં ઘડો ફાસે તેવી ગતિ કરી. આ બનાવ
રાત્રવાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે જોયો અને
ફાસેલા પુરૂષને ચોકસ રીતે પીછાણીલીધો કે “ મારા હૈયાનોહા બિરબજજ
છે અને તેના ઉપર અચાનક આફત આવવાનું કારણ પણ પ્રથમ આપ-
નાર પુરૂષ તે નામદારજ હોવા જોઇએ ? હશે ! હવે તેને આફતમાંથી કોઇ
પ્રકારે બચાવવો ” એમ વિચારી પેલી દાસીને કહ્યું કે “ એક રૂપિયાનો ટો-

પલો ભરી પેલો પુરુષ સાહમે રાંસેલો છે તેના નજીક જઈ ટોપલો ફલવી પછી પાછો ભરી ચાલી આવ્યો “ દાસીએ હુકમ પ્રમાણે કર્યું તેમજ દાસીને જોઈ બિરબલ સમજ્યો કે આટલા રૂપિયા ખરચતાં પણ છૂટકો ચાપ તેમ વાન આદરો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સૂચવ્યું. બિરબલે સિપાઇઓને જણવ્યું કે (મને ઉપર લ્યો મારે કાંઈ નામદારને અરજ સુજારવી છે.) તે સાંભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જહાંપનાને જાહેર કર્યું તેથી બાદશાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે (કહા બાત કહેનેદીહે ?) જી નામદાર ! યેહી કહેતા હું કે ગરીબ બમનદુર્ નાંકક ક્યું સતાતેહો બલા ખુદાકી રાહપર મુઝે છોડો. ચૈાર કુછ નજરાણે કે લીયે રૂપૈ ચહીયેતો લ્હો (આ સાંભળી બાદશાહે ગુસ્સે થઈ કહ્યું કે (અપતકબી બદમાસી નહી છોડતા ? બસ તેરેતો વેહી દાલ હોના મુનાસબહે) એમ કહી બિરબલની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરીપુન. તે પ્રેમાળ પ્રેમદાએ પોતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઈ સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપલા ભરી પુર્વવત્ દાસીને મોકલી સંજા જણાવી અને બિરબલે નામદાર આગળ તદખીર લદાવી તદપિ કશું વખ્યું નહિ, છવટે સદરહુ સુંદરીએ દહીની ગોરસી દાસી સાથે મોકલાવી અને તેદાસીએ બિરબલની નજર આગર તે ગોરસી ઊઘી વાળી ચાલી ગઈ તેથી બાદશાહને અરજ કરવા છવટે જણાવ્યું ઉપર ખેંચી લીધો, અને તેની વાત નામદાર સાંભળવા લાગ્યા બિરબલે દુઃખી ચેહરે જણાવ્યું કે (સિરતાજ !! કલમૈ રાતકી વખ્ત ઇશ શેહેરમે ગમ્મત દેખને કે લિયે નિકલાથા ઉસ વખત એક ચૈારતને આકે મુઝે ઇશારા કીકા મૈ ઉસ્કે પીછે ચલા ઉસને જાહેર કીયા કે (મેરી સેહાનીકા ખાવિંદ ધર નહિ હૈ ચૈાર વોહ ખાવિંદકે શિવાય બી એજર હો રહીહે જુસ્સે આપ ચલીયે ચૈાર વસ્ત્રકી મગ્ગહ લીજયે !) મૈ તો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલી મૈ દાખીલ હુવા, ચિરાખ જલ રહીથી એક ટોલીયાબી ખીલાયા હુવાથા, વ્હાં બકે મે તો ઐઠ ગયા, પીછે ઉસકી સે-હાનીને એક દુધકા કટોરા ભર કર મેરે વાસ્તે ભેળ ચૈાર લૈંડી બોલી કે (દુધ કીશકા હૈ) મૈને જુવાન દીયાકે (બેંસ કે ગાઇકા હોગા) એસા

કહેકર દૂધ પી ગયા, શીર ડૂલોંસે ભરી એક છાંય મેરી તરફ ભેજી, મૈતો
 વહો ડૂલોંકું ખીલાકે સો ગયા, બાદ એક અતલસકા કપડા મસલકે ભેજ
 ઐર કહાકે ઇસકું અચ્છી તરાદસે જમાકે હો મૈને કુચ્છ શિરપચી તોકી
 મગર ઉસકી ગડી ન જમને સૈ ગુસ્સે હોકર ફેંક દીવા યહે સખ સમા-
 ચાર સેદાની સુતકર બડી કફા હોગમ ઐર કહેને લગાકે ઐસે હેવાન મ-
 દેકું કહાંસે ઉઠા લમ ? માર ધક્રે ઐર ગીરાદે નીચે) એસા કહાકે લો-
 ડીને મુજે આકે ઉઠા કર બુરે હાલશે ધક્રે સાર દરસે નીચે ગીરા દીવા
 ઉસ્સે મેરી તો હડડી હડડી નરમ હોગમ, ખુન બી નીકલા મગર કરતા
 કયા ? “ ઇસ્ક બાજી હૈ ખુત પરસ્તે હર કશુરાકાર નેસ્ત ધોલ
 છક્કડ લાત મુક્કી આખરૂ દરકાર નેસ્ત ” લેને ગમ પુત ઐર ખો-
 આમ ખમસ) વૈસા મેરેપર હાલ ગુજરા. કયાં કહું નાસદાર ! રાત ઇસત
 રેહસે ગુજરી ઐર ફજરસે ઉઘે શિરસે ઝુકતાહું ? । (રડીયુકે યાર સદાહે
 ખવાર કાંટૌંકા ખિછોના ઐર ઉપર જૂલીયૈંકા માર) આ વાત સાંભળી
 બાદશાહે જબ્બાબુ કે “ વાદ બિરબલ અચ્છી લિકમત લઢામ । તેરી તો
 નહી મગર મેરી તો વૈસી ફજેતી હુમથી ! તુને તો ખૂબ ઐસ આરામ
 હાંટ લીયા ઐર મૈને તો માર ખાયા, નિંદ ગુમામ ઐર ગુપચુપ ધર
 આયા !) આ સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે (જી જહાપના ! જુઠ કીસ-
 લીયે કહેતેહો કયા આપપર ઐસી ગુજરી ?) (બસુ ! બિરબલ કુચ્છ કે-
 હેનેકી બાત નહિ) ખુદાકે વાસ્તે અબતો તેરીખી ચૂપ ઐર મેરી-
 ખી ચૂપ કર નહિ તો કોઇ લોગ જનૈગે તો નાહક (લોક હોસી ઐર
 ધરમૈ તુકશાન) હોગા મગર તેરી ચાક્કાકી દેખ કે મેં બહોત ખુશ હુવાહુ
 ઐર ચાહતાહું કે અબ મૈરી ચસ્મોંકે આગેસેં કબી તું દૂર મત હક. જો
 કુચ્છ પૈસા યા કોઇબા ચીજ ચઢીએસો બે ધડકસે લેજ ઐર હરવખત
 મેરા રાજ્યકારોબામૈ કાખિલહો મોજ મજલ કર. આજસે મૈ તેરેકું કોલ
 દે કસમ ખાકર કહેતાહું કે તેરેસૈ કોઈ તરેહસે જુદાઈ નહી રખુંગા ઐર
 અક અજીબ દોસ્તકી સુવાફક સમુજ હરદમ નિભાઉંગા.) બિરબલ પેતાનું

અહોભાગ્ય થયું સમજી ખુદાવિંદને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે “ જૈસા નામદારકા હુકમ, મૈ તો આપકાહી હું જો કુચ્છ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બખ્તનેકે વારતે યપે બંદાબો શિરજુકાકૈ હાજરહૈ ” આવી ઘણીક અરસપરસ વાતો થઈ અને પ્રેમની ગાંઠ જોડાની ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે મિરબત સમૃદ્ધિવંત થયો અને આદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ ગણાયો.

આ વાર્તા ઉપરથી જે સમજવાનું છે તે ખુલ્લું સમગ્રાય છે એટલે વિશેષ કેહવાની જરૂર નથી પણ એટલુંજ કહેવું બસ છે કે બુદ્ધિબળવાળા ચતુર નરની સહુકો ખરા દિલથી ચાહતા કરેછે અને અકલતરહે એક ગરીબ મનુષ્ય પણ મહાન પદને પામી મોટું મન મેળવે છે માટે જ્યોતમાં અકલ અને ચતુરાઇ છે તેજ મહાન કિંમતી ચીજ છે.

વારતા ત્રીજી.

દિલમાં કહી ડાહ્યાપણુ જાય ડૂંલી તકલીર આગે તદખીર લુહી,
ખાડ ખોદે તેજ પડે !

અકબર આદશાહના દરબારમાં મિરબત એ એક મહાન બુદ્ધિવાન પુરુષ હતો તેથી આદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી, કોઇ પણ પ્રકારની રાજ્યકારોબારની વારતા વિષે ફેરફાર-સુધારો કિંવા ઘુંચવણ બંદેલી ફરીયાદોના ફેંસલા કરવા હોય તો મિરબતને સેમતી પ્રમાણે ઠામ કરવામાં આવતુ હતું આથી તમામ મુસલમાન મુસુદ્દી વર્ગમાં એક આદાલત મહા માનીતો થઇ પડવાથી બહુ દર્પા કરી જતાસાની પેઠે મનમાંતેમનમાં બળી બરમ થવા લાગ્યા, ઘણીક ખટપટો મિરબતને ખસેડવા માટે ઉઠાવી પણ દરીદ્રના મનોરથની પેઠે સર્વ વિચારો વ્યર્થ થયા ! પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયા છતા પણ મચ્યાંજ રહીએ તો અંતે ઇશ્વર હતેહ આપેજ છે, એ દાખલાને વળગી રહી મુસલમાન મુસુદ્દીઓએ નિશ્ચય કર્યો કે “ શત્રુ અને રોગ ઉગતાંજ છતાય તો હીક ” વધારે

વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામાંજ થઇ પડવાના ! એ અન્ય જાતીનો પુરુષ પોતાનો પક્ષ સત્તાગ કરવા સ્વજાનિતાં માણસો જ્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જ્ઞાતિનું નિકંદન કરાવશે; માટે પ્રથમથી એનુંજ નિકંદન કરવું એ સમાન એકે ઉપાય શ્રેષ્ઠ નથી । ” એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ તે યુક્તિ રચવી શી રીતે ? તથા બાદશાહ પાસે બિરબલ સિવાય કોઇ વાત કરવાં પ્રાપ્તું નથી માત્ર એક ઇમામ નામનો હજમ નામદારની હજમત કરવા જાય છે તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે અને તે વખતે બિરબલ પોતાના ખટકર્મમા રોકાયેલો હોય છે જેથી ત્યાં નહોતાથી વાત્તાની સરી ઇમારત થઇ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ હકિકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસખાતે આપવા દરાવી જેથી “ પૈસો જેઇ મુનીવરનું પણ મન ચગે છે ” તે કામ કરવાની ઇમામે હિસ્મત બીડી હા પાડી બાદ એક વખતે નામદારની હજમત કરવા ઇમામ ગયો અને વિનોદની વાત્તાઓ ચલાવતાં સમય જાણી બોલ્યો કે (ખુશિંદ ! આજે આપની હજમત ઉપર મને વિચારણા ઉત્પન્ન થઇ કે આપના વડીલોની ધણીજ તાળુક પ્રકૃતિ હતી; કેમકે આજે અસ્તરો હલકો ફેરવતાં જતાં પણ સહન થઇ શકતો નહિ, નામદાર મેં તેમની હજુર અદાવીશ વર્ષ પર્યંત નોકરી કરી; પરંતુ કોઇ દિવસ મારાપરં ગુસ્સો કર્યો નહોતો, તેઓને સ્વર્ગવાસ થયાને આજે દશ વર્ષ થયાં પણ તેમના કુશા સમાચાર મળ્યા નહિં તેમ આપ નામદારે પણ કરી ખબર મંગાવી નહોતી એ ખરેખર વિસ્મય થવા જેવું છે ।) બાદશાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને તાળુખી સાથે કહ્યું કે (શું ઇમામ તું ગાંડો થયો છે ? અરે ! જે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી શકે છે ? કદીજ નહિ ! અલ્યા થોડીજ હલકારા મારફતે ચીઠ્ઠી કે ખપર મોકલી શકાય તેમ છે. (ઇમામ બોલ્યો) નામદાર ! એમ તે હોય ? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરંતુ જેવા તેવા હલ, કારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જે બિરબલ જેવો મહા ચતુર નર ધારે તો તે કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું ખચિત માનું છું; કાર-

જુ કે એક વખત આપના વડીલોએ બિરબલને સ્વર્ગમાં મોટા વડિલો અ-
ને મિત્રમંડળની ખબર કહાડવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખર્ચ તો જન
વધારે થયું હતું; પણ આપના વડીલોની ખબર લાગ્યો હતો. બિરબલને
જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તૈલોથી સ્નાન કરાવી, ખાલ્લોના
સ્મશાનમાં ચિતા ખડકી મોટી ધામધુમ અને વાજાગાના અવાજ સાથે
ચિતામાં સુવાડી આગ લગાડી દીધી હતી તે પછી ધૂમાડાની મારફતે આ-
કાશે ચઢી ગયો હતો અહા ! શું તેની પુણ્યાદ અને ચાતુરીની વાત કહું ?
એવું કાગ તો તેનાથીજ થઈ શકે ! માટે ગરીબ પરવર ! ખર્ચથી ન ખીલ-
તાં એક વખત બિરબલને સ્વર્ગમાં મોકલી વડીલોની ખબર મંગાવો ! ”
આ પ્રમાણે ચમત્કૃતિ ભરેલું ઇમામનું બોલતું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું
કહ્યું છે કે “ મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ સાન હોતી નથી ”
તે પ્રમાણે કરી વિચાર ન કરતાં જ્યારે બિરબલ આવ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વ-
ર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી આપવાની હકીકત જણાવી તેથી બિરબલ
સમજ્યો કે “ વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાઓએ મારો ધાણવાળાવા આ ઘાટ રચ્યો છે;
પરંતુ હુંજ ખરો કે તેમનો ઘાટ ઘડી દુસ્મનોતી છાતીએ શળ સમાન થઈ
મલપતો ફરું ! પરંતુ આવી વાત દસાવનાર કોણ હશે ? તેને ઝોળખવો
જોઈએ ” એમ ધારી બાદશાહે બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર હું આગળ એક
વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો પણ તે શુભપણે કરેલી વાર્તા માત્ર એ ચાર જણ-
જ જાણતા હતા તેમજ આપના વડીલોએ જાણતા લોકોને ધમકી આપી સ-
ખત હુકમ કર્યો હતો કે ‘ આ વાત કોઈના જાણવામાં આવે નહિ (એમ આજ્ઞા
થયાથી પુણ્ય બુદ્ધિવંદે અઘાપિ પચેત તેમનો સ્વર્ગવાસ થમોછતાં આપ નામ-
દાર અગાડી પણ એ વાર્તા કહી નહોતી તદ્દપિ તે શુભ વાર્તા આજે આપના કાને
શીરીતે આવવા પ્રાપ્તી ? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉપન થાય છે ! ને સાં-
ભળી બાદશાહે અથઈતી વાર્તા કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે “ તું એકવાર
ફરી વડીલોની ખબર લેઈ આવીશ ત્યારેજ હીક થશે ! (બિરબલે જાણાવ્યું
કે “ જહાપનાહ ! સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખરી હાકર

છે પણ મંત્ર બળવડે કરીને તે કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે છે । હું મંત્રક્રિયાસ-
નાની વિધિ જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે
તેમાં હોમ હવન વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ કરવું પડે
છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે તેમ છતાં પણ આપ ખર્ચ કરવા તૈ-
યારછો જેથી સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું માંધે ચલાવું છું, માત્ર ચાર
લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુશાન કરી આજથી છ માસ
થતાં હું વડીલોના સમાચાર લેઇ પાછો આપ પાસે આવીશ ” બાદશાહે
પણ તે સવળી વાત કબુલ કરી “ ગરજવાનને અક્કલ હોય નહિ ”
રૂપિયા માંગ્યા પ્રમાણે આપ્યા, બિરબલ રૂપિયા લેઇ મકાને પોદગ્યો. ત્ય-
નંતર બિરબલે એના તદખીર રચીકે બ્રાહ્મણોની સ્મશાન ભૂમિથી અદ્ધા
ગાકિ સુધી ગુપ્ત ભૂચક કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ બતાવવાનું અને
એવી યુક્તિ રચીકે તે સ્મશાનમાં સાંચો (યંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગાનું દબાવ્યું
કરતી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુપ્ત રહેતે ચાલ્યો જાય અને તે
ત્રાંખાનું પાટીયું પુનઃ પૃથિવ બરોબર બની રહે (હાલમાં જેમ નાટકના થતા
દેખાવમાં પૃથિવમાં ગેબ થઇ જવાના અને આવવાના સ્ટેપ ગોઠવે છે) તેમ
ગોઠવણ કરી; બાદ બાદશાહેને જાહેર કર્યું કે “ કાલ રાત્રીના સમય અનુ-
શાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિતા ખડકાવી જે તૈયારી કરવી છે તે કરીલેવી ”
આ વાર્તા સાંભળી બાદશાહ હજમ (ઇમામ) ના કહેવા મુજબ ચિતા
અને સર્વ સાંભરી તૈયાર કરાવી એટલે બિરબલ તેમાં બેઠો અને સમસ્ત
લોકોની મળેલી મેદનીના બેઠાં સંગ્રામી દેવાનું કહ્યું તેથી અગ્નિ ચિતાની
એફેર મૂકી. ગુલામ અખીરની ગીરદમાં અને ધૂપના તથા ચિતાના ધૂપના-
ગ્રામાં બિરબલે કરી રાખેલી યુક્તિ સિદ્ધ કરી ગુપ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઇ
કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં જઇ નિવાસ કર્યો. આથી સર્વકોએ જાણ્યું કે બિરબલે
સ્વર્ગ પ્રત્યે ગમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વ સમાચાર મળશે
અને બિરબલના નિરૂદ્ધ પક્ષના સુસુદી વર્ગે પોતાના વચમાંથી સદાનું નંડતું
સાત ટબું એક જાણી બહુજ ખુશી થયા; તદનંતર ઇમામની યુક્તિથી

પ્રસન્નતા પામી આદશાહે અને મુચુદી વર્ગે ઇનામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષી-
સ કરી અને તેની સર્વકો તારીફ કરવા લાગ્યા. આદિરખજ ગુપ્ત ગૃહમાં
રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે છ મહિના પસાર કર્યા. એક સમય વર્ષા તથા
વીધુત અને ગર્જનરત્નું તોફાન પ્રબળ બાણી બિરખજ ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ
થઈ પોતાના શરીરે વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાવી તથા
વિચિત્ર વસ્ત્રો પરિધાન કરી વિલક્ષણ રૂપ રચ્યું તેમજ ઇમામની કપટ
પટુતાનો બદલો લેવા છ મહિના પચેત હગ્નમત કરાવી નહિં તેથી બચા-
તન વેપ વડે કોહપણુ તેને ઓગાખવા પામ્યું નહિં. બિરખજ સ્વર્ગ લોક-
થી આવ્યો છે આવી બાતમી (ખબર) આદશાહને અપાવી જેથી આદશાહ
અત્યંત હર્ષયુક્ત બની મહા સમારંભસહ દરબારમાં તેને આપ્યો અને
સ્વર્ગલોકની અપ્રકૃત હકિકત પૂછી ત્યારે બિરખજ બોલ્યો કે (ખલકકે ખુદાવિદ
જે વખતે હું ચિતામાં બેઠો અને અગિની ચોતરફ લગાડી તેની ધુમ્મશ્રેણીઆ
કાસે જઈ પોંદયીને દ્વારા હું પચુ મંત્રખળે આકાશે જઈ પોંદય્યો, છેક મેં
મંડળ પર્યંત ચઢ્યો અને સર્વવ દેવ વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પથમાં પડ્યાં તે
પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઈને બેઠો અને સ્વર્ગલોક જવાથી મેં
વૈમાનિકાને ઇચ્છા જણાવી તેથી મને સ્વર્ગ વિષે લેખ ગયા, જઈને જ્નેકે
હું તો અપસરાઓના નવલ નાચારંબા સ્વર્ગ લોકની અભિનવ રચના, અવ-
લેનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને મનોહર કિન્નરોનાં ગીત સંગીત ચક્ષુ સ-
મીપ અમકારોક બતાવે ખડા થયા ! અહા ! જે મનુષ્યો કિંવા રાજા,
માહારાજ, યોગી અને તપશ્વીઓ મૃત્યુલોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્વ-
રોઓ તથા યજુરાગાદિ મોટાં સુકર્મો કરી સ્વર્ગ સુખ સંપાદન કર્યા છે.
એ સુખ સહજમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી ! ત્યાંના નિવાસિયોના સુખની શું વાર્તા
કહું ? ! કેમકે તે સુખો વાસ્તવિક રીતે નિચારતા અનુભવ્યા શિવાય કાંઈ
કહેવાથી બની આવે તમ નથી ! નામદાર ! સત્ય કહું છું કે તે સુખ વૈ-
ભવો લયજી આલોક આવના બિતકુજ માઈ દિલ ચાહતું; નહતું તેમજ આ-
બની આશાનો અનાદર થશે તે પણ હું દરકાર રાખતો નહતો; પરંતુ કરતું

(૩૦) ખૂંપીતો ખમ્મતો અથવા હાલપણુનો દરિયાવ.

શુ ? આપના વડીલોનો અર્થાત આપણ હોવાથી આવવું પડ્યું તેનું કારણ કે આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારનાં મહાન સુખો સ્વાધિન છે તોપણ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો છે કે તેઓ કોઇના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે સ્વર્ગલોકના રહેવાશીઓને કાંઇ આ લોકના લોકોની માફક ઉદર પુરણા માટે મહેનત કરવી પડતી નથી. જ્યારે જુખ લાગે છે ત્યારે માત્ર અમૃત પાન કરે છે એટલે મહાનંદ વૃત્તિ મળે છે, તે અમૃત આગળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં ષકવાનો પણ શીકાં અને નકામાં લાગે છે; જ્યારે એ પ્રમાણે ખાંવાપીવાની સોઝ (સવડ) હોવાથી કોઈ કોઇના ત્યાં પરવાદ ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને હજ્જમતની મોટી આપણા વેડવી પડે છે, આપણા ઇમામ હજ્જમનો બાપ ત્યાં છે તે ક્યારે ક્યારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ ખડુજી ભારે છે અને વડીલોની પ્રકૃતિ નાગુક છે; જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થતો નથી તે સખજથી તેની પાસે હજ્જમત કરાવતાજ નથી ! ગરીબપરવર ! આપના વડીલ જેવાઓની જ્યાં એરી દશા છે ત્યાં મારા સરખા ગરીબની તો વાતજ શી ? ! આજે છ છ મહિના થવા પણ મુઠલે મારી હજ્જમન થઇ નથી, ત્યાં બાકી તો સર્વ પ્રકારનું પૂર્ણ સુખ હોવાથી કશું દુઃખ જણાતું નથી; પણ આપના વડીલોની હજ્જમત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી ઘણોજ કંટાળો થાય છે. જ્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણો ઇમામ હજ્જમ તેમને પસંદ પડ્યો હતો તેથી તેને વારંવાર યાદ કરે છે અને મને કહ્યું કે (બિરબલ અમારી એટલી અઘ્યણ દૂર કર અને તું મૃત્યુલોકમાં જઇ આ હકિકત બાદશાહને કહી સંભળાવજે કે એકાદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજ્જમ અહીંયાં મોકલી દે. નામદાર ! મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરે ? આપના વડીલોની આજ્ઞા શી હોતે આજ્ઞાન કરી ચકું ? પછી સર્વ સુખ વૈભવને લાત મારી હું નિકલ્યો અને વર્ષાઢની ધારા મારફત કાલ રત્રે નીચે આવી પોંહચ્યો જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુ-

દારિદ્રી મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છે. જે ઇમામને મોકલવો હશે તો એક મહિનાં સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું ખર્ચ કરવું પડશે નહિં; કે-મકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછો વધતો વખત લાગી જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની અધણીરૂપ સં-કલ્પ કરેલો છે માટે હજુ તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી માત્ર ચિતા એક નવી ખડકવી પડશે એટલે થયું !) આ પ્રમાણે બિરબલની વાર્તા સાંભળી અક્ષરસઃ સતકમાની પોતાના વહીવેલોની અડચણ દૂર કરવા માટે ઇમામને બોલાવી સ્વર્ગે જવા વિષે કશું જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બિરબલનાંજ છે ! , પણ આશ્ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલા સજીવન શી રીતે થયો ? હવે હું ગમે તેવાં ખડાનાં બતાવીશ; પરંતુ બાદશાહ કયું કાને ધરનાર નથી ! હાયા ! “હાથનાંજ કડીા હૈયે વાગે” તે ખરું છે ! એમ ચિંતાગ્રસ્ત બની પોતાની પાળી પ્રપંચ રચનાને ધણીધિઃકારવા લાગ્યો; પણ “હાથમાંથી આજી ગયા” પછી શું કામ આવે ? સિંહના પંઝામાંથી નાશી પણ ક્યા છૂટવું ? એવો પશ્ચાતાપ કરતો બાદશાહના કહેવા પ્રત્યે આ-નાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તો ચિતા ખડકાવી બચાતકારે ઇમા-મને અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી ! આ પ્રમાણે બિરબલે પોતા ઉપર આ-વેહું સંકટ પોતાની આતુરતા વડે ટાળ્યું અને હજમને યોગ્ય સાસન આપ્યું.

આ વાર્તાઉપરથી એ સાર ગ્રહણ કરવાનો છે કે જ્યાં જેઓનો પ-ક્ષ સખળ હોય ત્યાં અન્ય જ્ઞાતિના કે પક્ષ રહિત મનુષ્યને રાજ્ય કારોબાર ચલાવતાં ધોર વિપત્તિઓ વેઠવી પડે છે અને વખતે મરણને શરણ થાય છે માટે યાદ રાખવું કે પોતાનો પક્ષ સખળ હોય ત્યાં વિશેષે કરીને કારો-બારમાં હાથ નાખવો કારણ કે “બહુ તાતજી બળીયું” ગણાય ! બી-જે એ સાર સમજવાનો છે કે મનુષ્ય પાસે વાતનો ભેદ સમજવામાં કેમ યુક્તિ રચતી ? તથા વિપત્તિમાંથી કેમ બચવું ? તેમજ મોટા લોકોના મ-નમાં જે વાત ખાસ ઠસી હોય તયારે કેવા પ્રકારે યુક્તિ રચી દ્રબ્ય હાથ કરી પોતાના ધરનો ખુણો તાજો કરવો ? અને આપણા શત્રુનો કેવા પ્રકારે દાવ

(૩૨) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

લેવો તથા પાપીઓ પ્રપંચના પાસ રચી મક્કલાય છે પણ આખર “ખાદે તેજ પડે છે” એમાં જરા શક નથી ! વગેરે વગેરે સાર ગ્રહણ કરી યોગ્ય સમયે કાર્યમાં યાદ કરવો જોઈ મનકામના સિદ્ધ થાય છે.

વારતા ચોથી.

દાહરો.

કરામત કીરતારની, જાણો “મુદ્ધિ” જરૂર;

કૃપા હોય કીરતારની, તોજ મજે તલપૂર

સમયસંચકતા.

એક દિવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સવળા અમીર ઉમરાવોનો સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે “આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત લોકોના મનમાં અત્યારે શું ધરાદો હશે ? તે કોમ કેહશે ?” આ પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોત પોતાની મુદ્ધિ વડે બહુ બહુ વિચારો કર્યા; પરંતુ સર્વ લોકોના શું ધરાદો હશે એ કેમ કહી શકાય ? અગર કદાચ તર્ક શક્તિ આલાવી કાંઈ ચુકિત જોઈવી કાલકી બતાવીએ ને વખતે ચુકિત ખોટી હરે તો અપમાન થાય ! એવા વિચારોમાં મુજાવા લાગ્યા કિંતુ કશે જવાબ દેખ શક્યા નહી, છેવટે બાદશાહે બિરબલને પ્રશ્ન કર્યું કે “અલિયાં બેઠેલા સવળા અમીર ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં શું ધરાદો હશે તે કહી શકશે ?” ને સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “જી પરવર દિગાર ! કહી શકીશ ! પરંતુ હરેકના મનમાંનો ધરાદો જુદો જુદો કહું કે એકજ વખતે સવળાઓનો ધરાદો દર્શાવી દેઝ ? તે સાંભળી બાદશાહે સાનંદાશ્ચર્યથી જણાવ્યું કે “અસ એકજ જવાબમાં કહી બતાવો !” ત્યારે બિરબલે જણાવ્યું કે “નામદાર ! અહીયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવ અને સભાજનોના મનમાં એવોજ ધરાદો છે કે આપ નામદાર જ્યાં સુધી સર્વ અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે તયાં સુધી વગર હરકતે રાજ્યપ્રતાપ અને ધન-દોલત, પુત્ર પરિવાર, અને કીર્તિદિનપ્રતિ દિન વિશેષ પ્રાપ્ત કરી મહાન ભોગ ભોગ

વો. એવો. સધળાઓનો ધરાદો છે જો એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો ! આ પ્રમાણે ચમતકારિક સુકિત જોઇ બાદશાહ અને સર્વ સમાજનો વગેરે અત્યંત ખુશ થયા અને બિરબલની અક્ષલની સર્વકો તારીફ કરવા લાગ્યા !

આ વાર્તાનો સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે કેવી સમય સૂચકતા વાપરી કોઇ મનુષ્ય આગળ કિંવા કચેરી કે મિત્ર મંડળમાં સર્વને સંતુષ્ટ કરી અને તુર્ત તર્કશક્તિવડે મિષ્ટ ઉત્તર આપવો ?

વારતા પાંચમી.

દુર્જન દાગ લગાડવા કાર્ય કરે પ્રતિકૂળ,
પણ પરમેશ્વર પાંસરો (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

શૂળીને બદલે સત્કાર.

દિલ્લી શહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેના માટે નગર નિવાસીઓએ એવી અકવા ચલાવેલી હતી કે— (જો પ્રાતઃકાળમાં કોઇ મહેબૂબ દેવીદાસનું મુખ જુએ તો તેને તે દિવસે અન્ન ખાવાને મળતું નથી !) તે અકવા બાદશાહને કાને જઈ પોંદ્યા ત્યારે બાદશાહે વિચાર્યું કે— (તે અકવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નિર્ણય કરવોજ !) એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઇઓ પાસે પકડી મગાવ્યો અને એકાંત જગ્યામાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દિવસ પ્રાતઃકાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ તેનું મુખ જોયું અને વિચાર્યું કે (આજે હવે શું હકિકત અને છે તેની ખાત્રી કરું.

હવે બાદશાહને જ્યારે જન્મવાનો વખત થયો ત્યારે જન્મવા બિરાજ્યા, નવનવ પ્રકારનાં જોજન યાગમાં પિરસાઇ મુખ આગળ યાગ મૂક્યો, એટલામાં તે યાગની અંદર ઘરોળી પડી તેથી બાદશાહને ગ્લાની ઉત્પન્ન થઈ અને જન્મ્યા વગરજ સાંધી ઉડી ગયા, બીજી નવી રસોઇ તૈયાર થવા માંડી આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે દેવીદાસનું મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે ! માટે તેવો દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે! એમ વિચારી

વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે (આ દુષ્ટને એકદમ શીખીએ ચલાવી દો, આ હુકમ સાંભળતા વધકારો તેને લેઈ ચાલ્યા; પરંતુ “ રામરાખે તેને કોણ આપે ” માર્ગમાં બિરબલ મળ્યો અને તેની સંઘળી લકીકતથી વાકેફ થયો. બિરબલે તેની વાર્તા સાંભળી અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ તેથી તેને એકાંત લેઈ જઈ કહ્યું કે (બાઈ ! જરાપણ ખીલીશ નહિં જે વખતે તને વધ સ્થાનકે લેઈ ગયા પછી વધ કર્તો પુછશે કે તારી શું દુઝા છે અર્થાત્ તારે કાંઈ કેલવું અગર ખાવું પીવું કે મધિર સ્મરણ કરવા વિચાર છે ? એમ કહે ત્યારે તારે એટલુજ કેલવું કે મારે મોટું જોવાથી માણસોને આજ ખાવા મળતું નથી; પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોટું જોયું તેથી મને શીખી મળી છે માટે એટલુંજ લોકોને પરાપકાર માટે જાહેર કરવા ચાહું છું કે કોઈ પણ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતઃકાળમાં મોટું જોશો નહિ નહિતો મારા જેવા ખુરા હાલ થશે ! આટલું આ મજેલી મનુષ્યોની મેદનીમાં કેલવા ઇચ્છું છું. એમ કહેજે) એમ કહી બિરબલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઈ ગયા, જ્યારે વધકારોએ પુછ્યું કે (તારી હવે શું દુઝા છે તે જણાવ !) તે સાંભળી દેવીદાસે બિરબલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવું જેથી તેઓ વિસ્મય થઈ બાદશાહને જાહેર કરવા ગયા અને તેની કહેલી લકીકત જાહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે (તે ગૃહસ્થને વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો) એવો હુકમ કર્યો ! વધકારો ગૃહસ્થને લેઈ હજુરની હજુર આવ્યા તારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ખતામ આપી કહ્યું કે (આ વાર્તા કોઈની આગળ કરશે નહિ) એમ કહી વિદાય કર્યો. પછી વધકારોને પુછ્યું કે (તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઈ ગયા તે વખતે રસ્તામાં કાંઈ મળ્યું અગર એને કોઈ સાથે વાત કરી હતી ?) વધકારોએ કહ્યું કે (સિરતાજ ! ફક્ત બિરબલજી સાથે તેણે કાંઈક વાર્તા કરી હતી) આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે (આ ખૂખી સંઘળી બિરબલની અક્ષતનીજ શાખાસ છે એની અક્ષતને !) એમ તારીફ કરતો મનમાં મનમાં જનનંદમાન બન્યો ! !

વાર્તાનો સાર ખુશોળ સમજાય છે કે અક્ષતવાન મહેતાથી પણ બચી શકે છે મારે અક્ષત એજ કિસ્તારની કસમત છે ।

વારતા છઠી.

(હાજર જવાબિ હોય, સહી બુદ્ધિશાળિજ સોય !)

હાજર જવાબ.

એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને કહ્યું કે (જે પ્રાણિમાત્રની દ્રષ્ટિએ મૃત્યુ અને ચંદ્ર જણાય છે; તે ચંદ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઈ શકાય છે પણ કોઈ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશમાં પણ ન જણાય ? હાજર જવાબી બિરબલે જણાવ્યું કે (નામદાર તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારું નગરે જોઈ શકાતું નથી !) આ માર્મિક બુદ્ધિત સાંમળી બાદશાહ ધણી પ્રસન્ન થયો.

આ વાર્તાથી એ જાણવાનું છે કે જે હાજરજવાબ આપી શકે તેજ બુદ્ધિની ખરી ખૂબી !

વારતા સાતમી.

વંસત તિલકા છંદ.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી,
તેને સુનીતિ પથ ગામી જણાય પાછી;
ખાપી પ્રખંચ કરી પૂજળ દ્વેષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદ્દપિ ન મતિ સુધારે.

બિરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દિલ્લી પતિ નામદાર અકબરશાહની હજુર બિરબલ નામનો પ્રખ્યાત (દિવાન) મહા ચતુર, ધૂર્ત અને અક્ષતવાન હતો તેથી કદરવાન બાદશાહ તેને ઘણી મમતાથી ચાહતો એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક કામમાં તેની સલાહ લીધા શિવાય આગળ હાથ ભરતો નહોતો; તેવા સંબંધથી તમામ બુદ્ધિમાન વર્ગ ધણોજ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર ચતા કે

“ આપણા મુસલીમાનો રાજ્યમાં વળી “ કબાખમાં હડી ” સમાન ન-
 ડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજના કારેબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી
 લીધી અને આપણને તેની તેહેનાતમાં રહેવું પડે છે ખરેખર હીણ પદ
 છે । માટે ડાહ પણ પ્રકારે તે પદબ્રષ્ટ થાય અગર અહીયાંથી દૂર ટળે
 તો તેની જગ્યા આપણી કામના માણસને હાથ આવે । “ એમ નશ્વિય
 કરી એક તાનસાન નામનો ગર્વયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમા-
 નોને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વસ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે
 જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો । એમ ધારી એક દિવસ તાનસાનને ગાયન
 કરવા માટે એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદારને આમંત્રણ કયું કે “ આ-
 જ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો ” તદ્દનંતર સર્વ અ-
 મીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું, મીજલસ બરાણી તે
 વચ્ચે તાનસેને પ્રથમ દીપક રાગ છેડ્યો કે તે રાગના પ્રબાવથી રોશની
 માટું કરી રાખેલી બત્તીઓએ એની મેજેજ તાન્કાળ જ્યોતિ પ્રકાશી દીધી
 અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ બંધ દીપ્તમાન થઈ તેથીબાદશાહ અને
 સર્વ મીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્ય યુક્ત થઈ ગયાં, તદ્દનંતર તાનસે-
 ને સર્વ પ્રકારની સમયની રાગ રાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાતા
 બતાવી, તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે અવાજે વાહ ! વાહ ! !
 સંબોધા છે । ! ! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે
 “ તાનસેનકી તાનમે સખી તાન ગુલતાન ” બાદ ગાયન બંધ કર્યા
 પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસદ્દી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી
 સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે “ જહાંપનાહ ! બિરબલથી તાનસેન કે-
 રલા ગુણવાન અને જ્ઞાનવાન છે ? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો
 હજુરની હજુરજ મોગુદ છે એટલે વિશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી ।
 માટે સર્વકો માહે છે કે એવા અક્ષરવાન પુરુષને કદાચ બિરબલની જગ્યા
 આપવામાં આવે તો ધણુંજ ઉત્તમ ગણાય । “ આવું તેઓનું બોલવું સાં-
 બળી બાદશાહે જણાવ્યું કે “ તમારું કહેવું ખરું છે; અને બિરબલ કરતાં

અમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે; તદ્દપિ બિરબલના બુદ્ધિબળ અ-
માડી તાનસેનના ગુણ વખતે માન્ય થઈ જાય એમ હું માનું છું ! અને
એ વાતની ખાતરી તમોને થોડાજ વખતમાં ખતાતીસ " એ પ્રમાણે કેટલીક
વાતચિત થયા બાદ પાન પૂલ વહેર્યા પછી મીનક્ષસ ખરખારત થઈ.

ખીજે દિવસે બાદશાહે ધરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે " આપ
તરફ બિરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખત શિરચ્છેદ
કરાવશો.) એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોઢેર છાંય કરી તે પત્ર
બિરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો અને હુકમ કર્યો કે (દબદબા
સાથે ધરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિઉત્તર લેઈ આવો.)

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે ખીજેજે દિવસે બન્ને જણા ધરીત દબ-
દબા સાથે પ્રયાણ કર્યું, કેટલેક દિવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા બાદ દરબારમાં
જઈ મોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી અદબ સાથે રહી અકબર બાદશાહે
આપેલો પત્ર હાજર કર્યો, તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથેજ સેવકોને હુકમ
કર્યો કે (આ બન્નેને સહેર બહારના મેદાનમાં લેઈ જઈ તેમનાં મરતક ઉ-
ડાવી દો) આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધ-
સ્થાનકે લેઈ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન બચ્ચોજ બચબીત થઈ રહવા લાગ્યો તે
જોઈ બિરબલ બોલ્યો કે (હવે રડવાથી શું થળવાનું છે ? કદ વખતે ધણું
ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડાહ્યાપણ અને
આતુરી છે; તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધિક ઐશ છે; મારણ કે
બિરબલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતીભાઈઓએ ખુદ બા-
દશાહને વિનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અકબરનો
મુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ અણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે
સંકટ નિવારણ કરો) આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે (બાઈ
તમો મોટા પરાયકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે, હું આપને
શરણ છું ! જેથી માફ ઉપહાસન કરતાં પ્રાણ રક્ષણ કરવાની મુક્તિ યોજ
અને જીવીતદાન આપો) આ પ્રમાણે દીનવાણી મુક્ત બોલવું સાંભળી બિ-

રખલે કહ્યું કે (બિહારો નહિં ! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહિત થશે !)

તાકસેને તે કપુર કર્યું, બાદ બિરખલે જણાવ્યું કે (જે વખતે આ-
ખખને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષ સાથે
મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે (બાઇઓ પહેલું મારું માથું
કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે બાઇ એનાથી પેહેલાં મારું
માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું
હશે તે હું બોલીશ.)

તદનંતર ચાલતાં ચાલતાં કેટલાક લખતે વધ કરવા (મારી નામવા)
ની જગ્યાએ પોંડવ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બન્ને
જાણે ધામધુમ આદરી, તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે (આ
બન્ને કેવા મૂર્ખ છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ વૃ-
ત્તિથી માંડે માંડે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પેહેલાં મારું માથું કાપો
અને બીજો કહે છે કે પેહેલું મારું માથું કાપો ! મારે આ આશ્ચર્ય જ-
નક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પછી જેમ નામદારનો હુકમ હશે
તેમ કરીશું.) એમ વિચાર કરી તે બન્નેને શાહનો હાજુર લેઇ ગયા અને
સઘળી હકીકત જાહેર કરી જેથી શાહ પણ તાબુબ થયો અને કહ્યું કે
(મનુષ્ય માત્રને પ્રાણથી વધારે બહાલી દ્રોષ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બન્ને
જાણુ બેરીકરા બની અંદરો અંદર પ્રથમ બન (૭૪) આપવામાં આ-
કળા થઇ રહ્યા છો એવું શું કારણ છે ?) એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બિર-
ખલે બોલ્યો કે (નેકતામ કદરદાન સરકાર ! એ વાત આપ એમોને પુછશોજ
નહિં અને કહિશું પણ નહિં ; કારણ કે એથી એમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય
છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ઘણીએ આપની પાસે મોકલેલા
છે તેમની આશા પૂરી થશે નહિં, અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખા-
વિદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઇએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ
મતલબ હોવાજ નોઇએ ! એમ આપના દિલમાં ખ્યાલ રહેજ અથવાજ
જોઇએ ; કેમકે જો અમારા હકત પ્રાણજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તે

મને કાંઈ મુશ્કેલ નહોતું; પરંતુ આપની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલવા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધ જ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ માંડે શિરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું.” આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલવા તેનું સખાગ કારણ હશેજ તેથી કહેતા લાગ્યો કે “ જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહિં કરો ત્યાં સુધી શિરચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ! ” ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે “ જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણી હોય ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવાં; અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને ગિલકુલ જવા દેવી નહીં ! ” શાહ બોલ્યો કે “ કયુંજ છે. ” પછી બિરબલ હાથજોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અમારા ઘણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપ તો શમશેર બઢાદુર છો ! એથી લઢાઈ કરી મનની સુરાદ બર આવે એમ ન જણાવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા. પણ હાલ મઢેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરગઢા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછવું કે “ ઇરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? ” તેના ઉત્તરમાં પીરગઢાએ કહ્યું કે “ ઇરાનનો શાહ મઢેટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે ! માટે એનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહિ; પણ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો તાહક—એકુ-હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ શુજરી જશે; પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જો પેહેલો વધ થાય તે શાહની માદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે બિરબલની પદવી પામશે ! ” એવું પીરગઢાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી, પહેલા માંડે અને પછી તાનસેનનું શિરચ્છેદ કરો નેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય ! ” શાહે કહ્યું કે જ્યારે એમ છે ત્યારે હું માંડે પોતાના હાથેજ નિકંદન કરવા શા માટે તૈયાર થાજી ? બગતી લાઢામાં કાણુ પરશે

(૪૦) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

માટે જેવા આબ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું લખી આપું છું તે કાગળ તમારા શાહને આપજો, આજ સુધી હું તમારા શાહને મુરખખી સમજતો હતો પણ હવે એનાં ખુરાં કાવતરાંથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી !) આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બળને જણા નારાજ થયા અને ઉતરેલે ચહેરે ત્યાંથી વિદાય થયા. કેટલેક દિવસે દિલ્હી આવી પહોંચ્યાં અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સંઘળી હકીકત અને પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યા. પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બિરબલ ને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે “ તમે શી રીતે જીવતા આવ્યા ? ” તે સંઘળી તાનસેન ત્યાં સંઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે “ ગરીબ પરવર ! બિરબલની અકલને ધન્ય છે ! અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ! ” એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાએને કહ્યું કે “ મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બિરબલની અકલ આગળ તાનસેનના ગુણ દટાઈ જાય ! તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો બોલ્યો ? ” આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બિરબલનું દેખી મંડળ પૃથ્વી બહુ નિહાળતું જણાયું અને ફરીથી બિરબલ વિષે ઝાઝી અદેખાઈ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમને પ્રતિજ્ઞા કરી.

આ વાર્તા ઉપરથી એ સાર મહત્ત્વ કરવાનો છે કે તાત્કાલિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવી એ ખરેખર ધન્ય કૃપા હોય તોજ ચાય છે ! અને મરણની અણીથી બચી આનંદે અમન ચમનમાં વિહાર કરે છે માટે તાત્કાલિક બુદ્ધિ સંપાદન કરવા “ મનુષ્ય યત્ન અને ધન્ય કૃપા ” મેળવે તો ફતેહ પામે

વાર્તા આઠમી.

મશ્કરી કરતાં અવરની, આપ બને સરેલાત.

મશ્કરીની મજાહ !

એક સમય શ્રીજમ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઈ જેથી પોતે, હુરમ સાહેબ અને બિરબલ એ ત્રણ જણાં ચરે

જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયાં અને બન્ને જણાએ પેહરેલો પોશાક બદલી બિરબલના ખભા ઉપર મૂક્યો અને પોતે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં બિરબલ એક પોતાના ફરજન તરીકે હોવાથી તેની કાંઈ વિશેષ અદ્ય રાખતાં નહોતાં તેમ પુઠં વાળી ઉભેલો બિરબલ તે તરફ જોઈ શકે તેમ પાણી નહોતું, તેમજ ગમે તેટલી પ્રીતિ મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય તદ્દપિ નીતિ મુજબ વર્તવું એજ વ્યાજબી છે એમ સમજી ચુપ ચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જ્યોતી નિહાળતો હતો તેવામાં બાદશાહે બિરબલની મીઠી મસ્કરી કરી કે “બિરબલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો લાદેલો છે કે નહિ?” આથી બિરબલ મીઠી મસ્કરીતો ભાવ સમજ્યો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે “નારે નામદાર! એક ગધેડાનો તો શું પશુ એ ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ લાદેલો છે!” આ માર્મિક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઈ ગયો અને પોતાની મીઠી મસ્કરી પોતાનાજ ઉપર અચી પી નેનો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે કદી પણ કોઈની મસ્કરી કરવી નહિ અને કરવી હોય તો આપણા કરતાં બમણું બોલે તે સાંખી રેહવાની શક્તિ હોય તોજ કરવી નહિ તો માઠાં પરિણામ નિપજે-ખીજું બિરબલનું માર્મિક હાજર જવાબી પણું કદું છે ? તેથી વાકેફ થઈ બુદ્ધિની તારીફ કરવી.

વાર્તા નવમી.

દિલ્હીપતિ અકબરશાહને નવિન નવિન ગ્રંથો રચવાને અને વિહાનો દ્વારા રચાવવાનો મજ્જોજ શોખ હતો; તથા આર્ય અને યવન ધર્મના પુસ્તકો મજ્જાંજ વાંચ્યાં હતાં, તે પૈકી આર્ય ઇતિહાસનો સાગર કે જેને માહાભારથના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારથ શાહના વાંચત્રમાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઈ અને ફરી ફરીને ડોરવ પાંડવના બુદ્ધિની વાર્તા વાંચી જોઈ વિચાર્યું કે “જે પ્રમાણે પાંડવના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે

(૪૨) ખૂબીનો ખમનો અથવા ગાહપભુનો દરિયાવ.

નેતું “આદશાદી બાગ્થ” એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ? ” તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નિરંતર રટણા લાગી રહી. એક દિવસ ખિરબલ સાથે એકાંતમાં કેટલીક વાતચિત થતાં આદશાહે પોતાના મનનો વિચાર જણાવ્યો કે “આજ દિવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઈ ગયા છે તે આની અક્ષય કિર્તિના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમકે કૃષ્ણકુંભુ બાગવત, રામકુંભુ રામાયણ, પાંડવ કૌરવનું બાગ્થ તે પ્રમાણે બની શકે કે નહિ ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રિવર્તિ મગ્ન હતા તેવોજ દાસ હું છું અને સર્વત્ર મસહૂર તથા નેક ન્યાયવંત છું. મારે મારું બારથ રચાવવા ચાહું છું મારે તે વિષે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને બલામણુ છે અને તેના સંબંધમાં જે જે સાહિત્ય—સાધનો વેંત્રએ તે તે પુરા પાડવા તૈયાર છું, તે સાંભળી ખિરબલના સ્વધર્માભિ-માનતાં અંકુરો રહ્યામાં સ્ફુરણમાન થઈ આવ્યાં, મન સાથે વિચાર્યું કે જે અકબર ચરીત્ર બતાવવાનું કહ્યું, હોત તો હીક પણ બારથ બતાવવાનું ક-હે છે જે ના કહીએ તો તેનાં પરિણામ સારાં આવે નહિ; પરંતુ એવી બુક્તિ લગવવી જોઈએ કે જોની મેજેજ પોતાનું બારથ બતાવવાના કહે કિંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો હીક સમય હાથ લાગ્યો છે । વખત આવ્યો જે જના દે છે તે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પરતાય છે; મારે “ ગયા વખત ફેર હાથ આના નહિ ” જે કાર્ય કરી લીધું તે આપણું “ મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ છે ” એમ વિચારી બોલ્યો કે “ જહા પનાહ ! અકબરી બારથ બતાવવું એ કાંઈ મુશ્કેલી વાર્તા નથી । પરંતુ જેમ બારથમાં એક લાખ પચીસ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના બારથના પણ રચવા જોઈએ; મારે શ્લોક હીક એક રૂપિયો ફક્ત રચવાનો થશે જેથી સવાલાખ રૂપિયા થાય તેજ આપને વિચારવાનું છે । જે ખર્ચ તરફથી બહોબસ્ત થશે તો બારથ બતાવવા મારે સઘળી ગોઠવણ થવા કશી અડચણ નહીં નહિ. જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હા-જર છે (આ સાંભળી આદશાહ અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે (કિં-

દના બાદશાહના ખજાને શું મોટ છે ? સવાલાખ રૂપિયા ખજાનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો; પરંતુ એ ભારથ કેટલી મુદતમાં રચાઈ રહેશે ?) બિરબલ બોલ્યો (ખુદાવિંદ ! છ મહિના થતાં સપૂર્ણ ભારથ રચાઈ તૈયાર થશે) આ સાંભળી શાહ ધણેજ આનંદમાન થયો; તુરંત ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂપિયા બિરબલને ઘેર મોકલાવવાનો હુકમ કર્યો અને ખજાનચીએ પણ તે હુકમને ઝટપટ અમલમાં આણ્યો તદ્દન-તર બિરબલે તે પૈસા સુકૃત્યમાં અર્થાત તલાવ, કુવા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ વિદ્યાશાળાઓ, અને અનુસંધાનો વગેરે સ્થાપના કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડી પ્રાપ્ત કરી, હવે ભારથ બનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું તે માટે મુક્તિ શોધતો હતો, છ માસ પૂર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે (કેમ બિરબલ તમારા કહેવા મુજબ ભારથ રચવાની અવધિ પૂર્ણ થવા આવી છે માટે ભારથ તૈયાર થયું કે નહિં ? કિંવા હજી વાર છે ?) બિરબલે રિન્મતથી જવાબ આપ્યો કે નેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદત થતાં સુધી પૂર્ણ થઈ જશે.) પ્રીય પાઠક ગણે ! ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે રિન્મત રાખી ઉત્તર આપ્યો તથા શી રીતે સવા લાખ રૂપિયા પૈસા અને શાહની પ્રીતિ તેવીને તેવીજ રહી ? તે જણવા ઇચ્છો છો ?

સાહેબો ? બિરબલે ઘેર જઈ દોરા કાગળોનાં મોટા પુસ્તકના કદને ટકાં પાના કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશની વસ્ત્રમાં તેને મજબૂત બાંધી ઉપર રેશની ગુથેલી પાટી વીંટી તે બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો અને બગલમાં રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછ્યું કે (કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? !) તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે (જી ગરબ પરવર ! તૈયાર છે) એમ કહી બાંધેલું પોસ્તક છોડ્યા માડ્યો તે જોઈ શાહ આનંદી એહેરે જોવા ચતુર બન્યો તેટલામાં બિરબલે જણાવ્યું કે (પરવર દિગાર ? અર્થતો સપૂર્ણ થઈ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મંત્રાજ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો હુકમ સા-

હેન પાસે ગયા વીના થાય તેના નથી માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઈને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો," આદર્શાહે બિરબલને તે પુસ્તક છોડ જોઈ ખાતી થઈ કે નહીં અંથ પૂર્ણ થયો છે એમ ધારી જણાવ્યું કે " ખુસીની સાથે હુરમ સાહેબ પાસે જઈ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો અને પાછા અધિકાં જલદી આવી કિતાબના દેદાર દેખાડો એટલામાં બિરબલે પુસ્તક છોડ્યું લખેલું છે કે કોર ? તે ન દેખાડતાં જેમ તેમ બાંધી હુરમ સાહેબ પાસે જવા પરવર્યો, જનાનખાનામાં જવાની બિરબલને છુટ હતી તેથી બેઘડક હુરમ સાહેબ આગળ જઈ કુરનસ બનવી બાંધેલું પુસ્તક આગળ મૂકી "અકબર બારથ સંબંધી જે હકિકત હતી તે અથમતિ કહી સંભળાવી અને આ જે પુસ્તક આપની હજુર લેખને આવ્યો હું તેજ છે; સરકારને બતાવ્યું; પરંતુ કાઠક ઓછી રહી ગયેલી મતબલ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યો હું જે આપનો હુકમ હોય અને મારા બોલવા પર આપ ગુસ્સો કે માફ ન લમાડો તો તે મતલબ માટે આપને અરજ કરે ? " હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું કે " જે ઘડક ખુસીથી પુછવું હોય તે પૂછો મને તમારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માફ લાગનાર નથી ! " આવું બોલવું સાંભળી આજ્ઞાક ચતુર ધુત બિરબલે હાથ જોડી વિનતી કરી કે " નામદાર ! જેવી રીતે બારથમાં પાંડવોની આ દ્રોપદી કે જેને પાંચ ભરથાર હતા, તેજ પ્રમાણે આપણે આપનો પાંચ ભરથર નામ શું શું છે ? તે ફક્ત જણવાની જ રે છે ! બાકી તો બધી રીતે આ અંથ ભારથના સમાન ખ્યાતિવંત તૈયાર થઈ ચુક્યો છે. " તે પ્રજ્ઞ સાંભળતાં હુરમ સાહેબને ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન આતે મોટા મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોદ્યા પછી અખોલ ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે બિરબલને જણાવ્યું કે " બિરબલ ! તમને અને સરકારને આવી મશકટી કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી ? કે આવું ભારથ બતાવ્યું ! શું અંથને બાળવો છો ? " એટલું બોલી હંજીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે " આ પુસ્તકને લેઈ જાઓ સજમતી ભૂમીમાં નાખી બાળો "

દે તેમજ તે બાળી ખાંખ યમ જમ ત્યાં સુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહે” આ હુકમથી તાંજ હુડી તે પુસ્તકને લેઈ ગઈ અને બહીમાં નાખી બાળી ભસ્મ કરી નાખી હુરમ સાહેબને તે હકીકત નિવેદન કરી તે સાંભળી બિરબલને મહા આનંદ પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ ઉપરનો ડોળ અત્યંત ઉદાસ યુક્ત બતાવવા હુરમ સાહેબ પાસેથી ચુપ ચુપ છપાંચ ગણી દિલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આવ્યો અને તેને ઘણાજ નિશાશાને સ્વાધીન થયો જોઈ શાહે આશ્ચર્ય વડે પૂછ્યું કે “ કેમ બિરબલ ! શું થયું આમ એક દમ દિલગીર થવાનું કારણ શું ? બિરબલે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ક્રંતિ પર્યંત બનેલી ખીતા કહી દેખાડી બોલ્યો કે “ પરવર દિગાર ! એમાં મારો શો છલાજ ? કેમકે ખરીવાર પૂછ્યા વિના છુટકોજ નહતો ! અને પૂછતાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ ? જે બરોબર બારથ બનાવીએ તો આનવીન બારથ પ્રાચીન બારથ સમાનજ તમામ હક્ક ધરાવેલ છે કે નહિ ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે ! જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામીજ ગણાય ; મારે મેં પૂછ્યું ; પણ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ બાહ ખાપ સમાન હોવાથી માર પ્રશ્ન વડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળ ખનતી આહતી આપેલી જે રચાયેલું પુસ્તક તે બાળી નાખાવ્યું હવે કરવું શું ? સવાલાખ રૂપિયા મારી મહેનત અને બારથ તમામ વ્યર્થ ગયા ! હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખૂટતી મતલબ પૂરી પડાય તો ફરી તૈયાર થાય. “ આ સાંભળી શાહે જણાવ્યુંકે ” આવા બારથની મને જરા પણ જરૂર નથી ! હશે જે થયું તે થયું. “ બિરબલે કહ્યુંકે ” જેવી ખુદાવિદની મરજી. એમ કરી આજ્ઞા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

આ વાત ઉપર એ સાર ગ્રહણ કરવાનો છે કે મનુષ્ય માનને પોતાના ધર્મનું અભિમાન ગમે તેટલો મહાન હોય કે ધન માન મળ્યા છતાં પણ રાખવાની જરૂર છે ; તથા મોટા લોકો પાસે પોતાનો સમય આપે કેવા પ્રકારે યુક્તિ રચી દ્રવ્ય મેળવી લેવું તેમ તેનો કેવો સદપયોગ કરવો અને મળેલું ધન ખીત હરકતે કેમ કરવાથી પત્નીજમ વગેરે વગેરે જાણવાનું છે.

વારતા ૯ મી.

દિયિત કારણ કારણે, નીચ નડે તજી લાજ;
થાય બસે નિજનું યુરું. (પણ) પરંતુ બગાડે કાજ.

“ નાગાને શી લાજ ! ”

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટીલ કૌભાંડી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી સેહતી હતી, તે સ્ત્રીને એક દિવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઈ કારણસર નકરાર થઇ તેથી તે (પડોસણ) ને ઘાટ ઘડવા તેણે પોતાના છોકરાને મારી નાંખી મોઢેથી ઘુમ મારી તે પાપણિએ પ્રપંચ રચી ખીચારી પડોસણને ગમે પડી કે “ મારા છોકરાનું ખુન કરનાર આ રાંડજી છે ! હાય ! હાય રે ! ! એણે મારું સલાનાશ વાળી મૂકયું ગઈ કાલે ટપો થયો હતો તેનું વૈર રાખી આજે મારાનિરપરાધિ બાળકનો ઇલાચીએ જીવ લીધો ! પણ હું એને મારા છોકરાને મારી નાંખ્યાનો બદલો અપાવ્યા વગર કદિ છોડનાર નથી ! ” એમ કપટ કળા કેળવતી કુતુવા કરતી પડોસણને જઈને વળગી અને બોલી કે “ રાંડ ! કાળા કર્મની કરનારી આ કામને પોંદ્ધી ? બસ ! ચાલ તું સરકારમાં ત્યાં તારા કુટ કૃત્યનો બદલો અપાવું ! છિનાલ ! ઘણા વખતનો તારો પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફાંડી નાખું, જ્યારે મારા છોકરાના ખુન શાટે તને શણી ઉપર ચઢેલી જોડે ત્યારેજ મારી ઉછળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શાંત થશે ” એમ કહી ખીચારીને ગમે તેમ બોલી સાડલાનો છેડો પકડી કચેરીમાં ઘસડી ગઈ, “ તમાસાને તેડું હોતું નથી ! ” કેટલાંક લોકો તે તમાસો જોવા સાથે ગયાં. કચેરીમાં ગયા ત્યારે ન્યાયાસન ઉપર ખુદ બિરબલ બિરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કૌભાંડખોર સ્ત્રીએ ફરીયાદ કરી ત્યારે તેની પડોસણ બાઈને બિરબલે તેના ઉપર તોલમત મૂક્યાનું કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી, તે વિષે તે બાઈ બોલી કે “ હું તે ખુનના સંબંધમાં કશું જાણતીજ નથી ! કેવળ બોલું આજ મારા માથે મૂકી નાહક મને દોષિત કરાવવા તરકટ રચેલું છે આપ આ કેસમાં દિવેંદ્રદિ નહિં વાપરશો તો હું નિરોપેષ અબળા

દોષવાન ગણામ્મશ ! ” આવી રીતે બન્નેનો અરસપર ઢિલટ પાલટ તપાસ ફેટલીક વખત સુધી ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે ? તે કળવામાં આવ્યું નહિં તેમ સાથે આવેલા માણસોની શક્તિ લેતાં પણ ફરીયાદીની વાત ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણુ આવું ધોર કર્મ કરે નહિં ! એમ સ્વાભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રાપરથી બાસતું હતું તે જોઈ બિરબલે તર્કશક્તિ ફેલાવી ફરીવાદણુને કહ્યું કે “ તમે ખદાર જાહેને બેસો થોડીવાર પછી તમને બોલાવું છું ” ફરીવાદણુના ગયા બાદ પ્રતિવાદણુને કહ્યું કે “ જો તમે ફરીવાદણુ બાહના છોકરાનું ખુન કર્યું નથી એમ કહો છો એ વાત ખરી હોયતો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર કાઢાડી નગ્ન થઈ ઉભાં રહો ” એટલે બસ છે તે સાંભળી બાઈ બોલી કે “ સાહેબ ! મારો જીવ ન્યતે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ જતાં પહેલાં કોઈ કાળે પણ આપે હુકમ ફરમાવ્યો તે અમલમાં આણીશ નહિં ! ભલે આપ માત્રિક છો દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ કગવશો તો મારું શિર હાજર છે ” આ પ્રમાણે બાઈનું બોલવું સાંભળી તેને ખદાર જવા કહ્યું અને ફરિયાદણુને અંદર બોલાવી કહ્યું કે “ જો તમારા છોકરાને તમારી પડોસણેજ માર્યો છે એવા ત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર દૂર કરી નગ્ન થાઓ ! એટલે બસ ! બીજા કશા પુરાવાની જરૂર નથી. ” આ સાંભળતાં પોતાની ધારેલી ધારણા બર આવવાની આશાએ ઝટપટ નગ્ન થવા હિલચાલ ચલાવી તે આચણું જોઈ બિરબલને ખાત્રી થઈ કે આ ફરીવાદણુ નિર્લજ્જ નીચ અને કેવળ તરકટ ખોર છે એમાં જરા શક નથી ! નહિંતો આવી બાબત સભા સમક્ષ કરવા તૈયાર થાયજ નહિં ! એમ વિચારી ફરીવાદણુને માર મારવાનો હુકમ કર્યો, સોપાઇઓએ ચાદમું રત્ન સર કર્યું કે ખરી વાત કમુલ કરી તે જોઈ બાદશાહ વખેરે સર્વેક તાણુબ થયા, તરકટ ખોર બાઈને જીવતી બાળી મૂકવી એવો કઠોર હુકમ કર્યો; કારણકે ફરીથી એનાં તરકટ કરવા કોઈ પણ પગલું ન ભરે માટે તેને એજ નશી-મત ઠીક છે ! અને એને ઘડે લેઈ અન્ય પણ ખુરાં આચરણો આદરશે નહિં

(૪૮) ખૂખીનો ખબનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

તેવીજ રીતે પેલી પડોસણને સદાયરણુ વાળી જણી મોટા સન્માન સાથે પ્રશંસા કરી ઘેર પોંદ્યતી કરી. અને બાદશાહ તથા શહેર નિવાસિઓ બિરબલની બારીકી તપાસ માટે વખાણ કરવા લાગ્યા કરશે તેજ બરશે પાર્તાનો સાર એ લેવાનો છે કે આખર સત્ય એજ તરી આવે છે: માટે તરકટ રચના તજ સદા સદાચારમાં પ્રવર્તમાન થવું એમાંજ વિશેષ લાભ અને મુખતી વૃદ્ધિ છે.

વારતા દશમી.

અકુલિન કુલિન થવા ચહે પણુ કદિ કુલિન અને નહિ !

શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ ઘણનાજ માર શકે સદિ ?

(બદમાસ ગુલામ અને બાબુ શેઠ.)

એક ધનાઢય બાબુને ત્યાં એમ ગુલામ સિદી નોકરી કરતો હતો, તેના ઉપર બાબુની સારી મોહ મમતા હતી, એક વખત તે ગુલામને કાંઈ કારણસર બાબુએ ઠપકો આપ્યો તેથી ગુલામ સિદીબાઈનો મીઝળ છેક અસમાન તરફ ફરી પડ્યો. (ચાંદબાઈની બેંસને ડાબું કેહવાય કેમ ?) સિદીબાઈના મનમાં એવી ખુમારી ચઢી આવી કે (બસ) અહિંયા રહેવુંજ નહિ ! (શું દિવર માટે દિકરી જણી છે ?) માંહે કિસમત જોરવાન હશે તો (તેરે મંગલ બોહતહૈ તો મૈરે ભૂપ અનેક) (ઠાકરને ચાકર ધણા અને ચાકરને ઠાકર ધણા !) એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગળ્યા ! દૂર દેશ જઈ વસવું એમાં સાર છે એવુંસમજી દિલ્લી શપાંચ આવી રહ્યા અને કામ ધંધે વગગ્યો. બાબુ શેઠ વહાલા ગુલામનો ધણો શોધ ક્યાં પણુ પત્તો લાગ્યો નહી તેથી જાણ્યું કે કાળનો માર્યા ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મૂકી દીધી.

એક વખત તે બાબુ શેઠને કોઈ કાર્ય પ્રસંગે દિલ્લી જવું પડ્યું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડ્યો એટલે તેને બોલાવ્યો પણ “ નિમાજ પઠતાં મસજીદ કોરે વળગી ” તેવો પ્રકાર બન્યો ! ઉલટો ગુ-

લામ ગળે પડ્યો કે “ કેમરે ગુલામ ? આટલા દિવસ ક્યાં નાશી ગયો હતો ? ફીક થયું કે આજે તારો પત્નો લાગ્યો ! ચાલ હવે થા આગળ ! ” આ વિપરીત વાક્યોચ્ચારથી બાપુ શેઠ મહા વિસ્મય પામ્યો “ શું ઉલટો ચોર કોટવાળને દેડે છે ? ” અરે મૂર્ખ ! તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું ? જરા મ્હોં સાંભળી બોલ ! કાણુ ગુલામ છે તે સહુ સહુની સીકવજ કહી આપે છે ! છેક શું નિકમહરામી આદર છે ! આખર બનત ઉપરજ ખય છે ? ” આ સાંભળી ગુલામ ધણી ખીજવાઈ બોલ્યો કે “ બેસ ! બેસ ! શાહજુપત નહી ચલાવ ! ! પાછતા પાદશાહ ! છાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહિં ? નહિં તો બેયું છે આ જુતું ? ” એમ બન્ને જશુની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઈ છેવટે ન્યાયમંદિરનો તેમને આશ્રય લેવો પડ્યો, કચેરીમાં બેઠેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ અમતકારીક તકરારનો મામલો જોઈ આશ્ચર્ય બન્યા ! બિરબલે કે-ટલીક મીનીટ સુધી આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કયો કે “ આ સાદમા મકાનમાં બન્નેને જૂદી જૂદી બારીમાંથી ડોકાં ખુલાર કઢાવી ઉભા રાખો ” સીપાઈએ હુકમ પ્રમાણે બન્નેને અલગ અલગ બારીઓમાંથી ગરદન ખુલાર કઢાવી ઉભા રાખ્યા; બાદ બિરબલે હુકમ કયો કે “ જુઓ છો શું ગુલામનું ડોકું એકદમ તરવારથી ઉઘાવી જૂદું કરો ” આ હુકમ સાંભળતાં વાત ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું બારીની અંદર લેઈ લીધું; અને ખીજો તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોક રાખી ઉભો રહ્યો હતો આથી બિરબલ બહુ ગયો કે “ જે ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અજાણે ઉભો રહ્યા તે શેઠ છે એમાં જરા શક નથી ! ” એમ નિશ્ચયપર આવી બાપુશેઠને તામે થવા પેલા ગળેપડુ ગુલામને ફરજ પાડી અને આખર શેઠને સ્વાધીન ગુલામને થવું પડ્યું, આ કેસનો ફેસલો જોઈ શાહ તથા કચેરી બિરબલની અક્કલ વિષે ઘણી સુંદર તારીફ કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

આ વાત ઉપરથી એ સમજ લેવાની છે કે નાહક ગમે તેટલા ડોકને મળે પડી તેથી આખર પર હુમલો કરીયે કિંવા હલકો માણસ છતાં હ-

(૫૦) ખૂખીનો ખગ્ગનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

વાતદારી લેવા ચાહીએ તેથી કશું વગતું નથી; ! પણ આખરે સર્વ મેહનત ખરવાદ જાય અને સત્ય હોય તેજ પ્રકાશી નીકળે માટે તરકટીખોરા કે કાંધીઆ લોકોએ ધરો લેવા લાયક આ દાખલા વાંચી ગળે પડવાના કે કો-કને નાહક ફસાવવાના ધંધા માટે જગાંજગી દેવી; કેમકે છેવટે સત્યમે-વજયતે, !

વારતા અગીઆરમી.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપીતું, વિશ્વા વિશજ્ઞ વિત;

સુર સુતીવર નર નારિનાં, ચિત્ત બગાડે ખચિત.

એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું !

કોઈ એક બ્રાહ્મણ પોતાના દેહનું કલ્યાણ અને પાપના પુનર્જન્મે દહન કરવા કાશીજીની યાત્રા કરવા મચ્છતો હતો; પરંતુ તેના મનમાં એક મહા મુશ્કેલી એ હતી કે ઘણી મેહનતે જીંદગી બરમાં મેળવેલા એક હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે ક્યાં મૂકીને કે કોને સોંપીને જવા ? તે વિચાર રાત દિસવ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વિચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધા-રૂપ થઈ પડ્યો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક યુદ્ધો દુકીર ઘણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગણાતો હતો, તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાય નાખવા ફરતો હતો તે તેની નજરે પડ્યો અને તેના મનમાં સૂઝી આવ્યું કે “ આ વૃદ્ધ અને પ્રમાણિક સાંઘને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઈ” તો જરા પણ બગાડ થશે નહિ” અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બિલકુલ શક નથી !) એમ નિશ્ચય કરી બીજે દિવસે હજાર રૂપિયાની પોટલી બાંધી તે દુકીરને તકીએ ગયો અને જાંઘને સાંઘ પ્રત્યે કેલવા લાગ્યો કે (સાંઘ સાહેબ ! હું મારા ધર્મનું મોહું તિથિ જે કાશીજી કેલવાય છે ત્યાં જવા ધાઈશું; મારી પાસે આ એક હ-જાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લેઈ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ઠગ મળે અને હુડી લેઈ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું.) એ સાં-જગી દુકીર બોલ્યો કે (નહિ ! નહિ ! તે વાત વિષેનો એક શબ્દ પણ

કિયરવો નહિ, અમે ફરીરલોકો દરગાહમાં પડયા રેહનાર, જગતની મોહ માયા
 બળ ત્રાડી ઉદાસીન બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેષ ધારણ
 કર્યો છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ લિખકલ યોગ્ય થી ! માટે તમે
 તમારૂં ધન કોઇ બીજાને લાં જાને સોંપો) આવું સાંધવું બોલવું સાંભળી
 બ્રાહ્મણને અધિક પ્રતિતી થઇ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિઃકાવળો અને
 નિરપ્રેક્ષી છે માટે તેને લાંજ રૂપિયા મૂકવા । એમ ધારી સાંધને વિનતી કરવા
 લાગ્યો કે (સાધ મૌત્રા ! આપ મને તેમ કેહશો પણ આ રૂપિયા આપ-
 નાજ મુકામમાં મૂકી જવાતો છું ! મને ગામમાં આપના શિવાય કોઇનો
 ભરોસો નથી જેથી આપને આ એરજ માન્ય કર્યા વીના છૂટકો થનારજ
 નથી !) બાદ સાંધએ વિચાર્યું કે (આ બ્રાહ્મણને જેમ જેમ હું તા કહીશ
 તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક
 દેકાણે બન્ને દાટી જાય આપણે એના રૂપિયાની શું જરૂર છે ? જ્યારે આ
 વશે લારે કાઢાડી જશે. એમ વિચારી કહ્યું કે) બાઈ ! જ્યારે તમારો
 એવોજ વિચાર અને વિલેપ આગ્રહ છે તો જ્યાં તમાને ઠીક લાગે તે જ-
 ગ્યાએ તમારે હાથેજ ખાડો ખોદી તેમાં રૂપિયા રાખી સરખું કરી જાઓ,
 જ્યારે તમારે જોઇએ લારે કાઢાડી જાવે.) આથી બ્રાહ્મણ ખુશી થયો
 અને યોગ્ય જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપિયા બંડારી દીધા અને લાંથી
 સાંધની રજ લેઇ ચાલતો થયો. તદનંતર પે તે નિર્ધારત બની કાશીજીની
 યાત્રાએ ગયો ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન, પુષ્પ,
 અક્ષત, ખીલપત્ર, નૈવેદ્ય, ચઢાવી કૃતાર્થ જન્મ માનતો ગયાજી, બદ્રીનાથજી
 હરદ્વાર, સેતુબંધરામેશ્વર, દારકાનાથ, મથુરાં, પ્રયાગ આદી ધામ ફરી
 એ વર્ષે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલાં સાંધએ તો કેટલોક વખત બ્રાહ્મણની
 વાટ જોઇ પણ તેનો પત્તો ન જણાવાથી પોતાનું પેલા રૂપિયા જોઇ મન
 ખગડ્યું અને દાટયા હતા લાંથી કાઢાડી લઇ પોતાના કબજે કર્યો; તેમ
 ધાર્યું હતું કે કદાચ બ્રાહ્મણ જીવતો આવ્યો અને માગશે તો ક્યાં આપણને
 હાથો હાથ સોંપ્યા છે ? કે કોઇ સાક્ષીદાર છે ? માટે એ તો કાંઈ નહિ !

(૫૨) ખૂખીનો ખળનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

હનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઉંચો નીચો પગ પડ્યા વિના કોઇ પૈસો એકઠો થતોજ નથી ! રળ્યે તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિકપણે વત્યો પણ પૈસો જોયો નહિ; તેમ દરિયામાં મારી પ્રમાણિકત છવાએલી છે જેથી તેનું ગળે પડતું કોઈ માનનાર નથી અને આપણને ખુસીથી આ રકમ પચી જશે. ” એવી બદધાનત થવાથી બિચારા બ્રાહ્મણનાં નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ ઘેર આવી પોતાનાં લ્યારે પોતાનો માત્ર પાછો આણવા વિચારણા થઇ, સાંઘની પાસે ગયો અને પૈસા લેખ જવાની માગણી કરી તે સાંઘણી ફરીરે જવાખ આપ્યો કે “ મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પૂછે છે ! મુક્યાં હોય ત્યાં જો. ” બિચારો બ્રાહ્મણ ગામરો બની રૂપિયા દોઢેલી જગ્યોએ પોતી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિ, તે જોઇ બ્રાહ્મણ વિસ્મય થયો ! અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારતા વાયુમાં ગડ બન્યો. ‘અરે ! બગવાન ! હવે શું ઉપાય કરવો ? ફરીરે લુચ્ચાઈ કરી માલ પચાવ્યો એમાં જરા શક નથી ! આ કરતાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં પુન્ય કે પરમાર્થ નિમિત્તે ખર્ચો હોત તો પરલોકની ખર્ચાં થાત; પરંતુ આતો “ ગાય દોહીને કુતરાને દુધ પાચું. ” કદાચ એ એમ કહે કે કોઇ લેખ ગયું હશે ? તો તે પણ જોઈ કેમકે તે વખતે કોઇ પણ હતું નહી, ફક્ત અમે બેજ હતા; માટે તેણેજ ગડબડ કરી છે એ વાત તો “ સોળ વાલને એક રતી છે ” પણ હવે કરવું શું ? માલ મળવાની આશા અને ફાંફાં મારવા ફોકટ છે, સાક્ષી નહિ પુરાવો નહિ ? હાય ! વિના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ “ ઘેટે કપાસ ખાવાં જતાં ગાંઠની ઊંચ પણ ગુમાવી, ” તેવો ઘાટ બન્યો ! બોલવાથી કે બકવાથી શું વળે ? મુંગે મોટે છ પાંચ ગણ્યા શિવાય અન્ય છલાજજ નથી; અરેરે ! છેવટે ગુપ્ત ગુપ્ત ઘેર જઈ બિલાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો ? શિવ ! શિવ ! ! શિવ ! ! ! ”

એમ શોક સમુદ્રમાં ડુબકી ખાતો ખાતો ઘેર ગયો. એક વખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે “ બાદશાહ હજૂર જાજી અને વખતે બુદ્ધિ

શાળી પ્રધાન મંડળદ્વારા કાંઈ ઇન્સાફ મેળવું, જોઈ” તોખરો કે કેવા કેવા દિર્ઘદ્રષ્ટી ચલાવનારા અને અકલ બાહાદુર નરો છે ? ” એમ ખારી બાદશાહ હજૂર ગયો અને હાથજોડી દીન વચને પોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભળી આશ્ચર્યતા સાથે વિચારમાં પડ્યો કે “ જે ફરીયાદમાં સાક્ષી-પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો ? કે તેમ ફરીરને અને આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે ? તેનો પશુ શા આધારપર નિર્ણય લાવવો ? ” એમ વિચારી બિરબલ સાહસું જોયું કે બિરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે “ ખુદાવિંદ ! આટલી બધી ફીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ! નામદારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મણનાં નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું, આપના મોટા પગાર, તથા નિવાજસો બેઠે બેઠે ખાજી છું તે શા માટે ? કે અગવડ અને તાબુખી ભરેલો બનાવ કિંવા ગહન રાજખટપટના મામલામાં આવતી અકળ ખટપટો અને વિચિત્ર ફરીયાદોનાં ધું-અવાઈ ગયેલાં કોકડાંરૂપ ઘોંટાળા આવી પડે તે વખતે બારીકથી દીર્ઘદ્રષ્ટા તર્કશક્તિ અને શામ, દામ, દંડ, બેદ વાપરી તેનો તત્ત્વ શોધી નિસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ ! માટે આપને હુદાવિદ્ધ બનવાનું પ્રયોજન નથી. ” તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે “ બહુ સાફ આ વાતોનો કેવી રીતે નિસ્તાર લાવો છો તે જોવાને આતુર છું ” તદ્દનંતર બિરબલે કિમતી દાગીના તથા જવાહિર લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરને હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યના કાનમાં કાંબ્રક વાર્તા કહી ફીકરને ત્યાં મોકલ્યે! હવે તેને ગયાને કેટલીક વાર થઈ ત્યારે તે ફરીયાદી બ્રાહ્મણને બિરબલે કહ્યું કે “ હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને ફરીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપિયાની ઉધરાણી કરો એટલે એ ગુપ્તગુપ તમારા રૂપિયા આપીજ દેશે ! ” એ હુકમ થતાંજ બ્રાહ્મણ ફરીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે જે બિરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કિમતી દાગીના અને જવાહિરની પોટલી ભેદ સાંધના પાસે જઈ પહોંચ્યો અને પગે લાગી સાંધને અરજ કરવા લાગ્યો કે “ સાંધ સાહેબ !

(૫૪) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાહ્યણનો દરિયાવ.

મારો ભાઈ પરદેશ ગયેલો છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આ-
જકાલ આજકાલ કરતાં ઘણો વખત થયો છતાં હજી તે આવ્યો નહિં
અને હું વાટ જોઈ અધીરો બન્યો, છેવટે મેં વીચાર કર્યો કે તેની તપાસ
કરવા જવું એજ ખેલેતર છે; પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું
મારી ઉમેદ બર લાવી શકતો નથી માટે આપને એ સભાથી અરજ કર-
વાની એ છે કે મારા પાસે કેટલાક કિમતિ દાગીના અને જવાહિર છે તે
આપને સોંપવા આવ્યો છું; કારણ કે વિચાર કરી જોતાં મને આપ સિ-
વાય કોઈ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભરોંસાદાર માલમ પરંતુ નહિં તેથી હું
આપને સોંપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકો. ” આ સાંભળી
સાંઘ બોલ્યો કે “ બચ્ચા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ નહિં ! ધન
દોલત અને માયાની જગ્યામાં જો પડવું હોત તો ફકીર શા માટે થાત ?
“ ફકીરોકોં દોલતની પરવા નહિ ” માટે તું કોઈ ખીજનને ત્યાં જઈ
તારો માલ સોંપ, હું તારા માલને અડવા ચાહતો નથી ! ” આવું નિરપે-
હતાવાળું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ સાંઘ આપ ! ખીજ કોઈને આ
ધન સે પવા હું ચાહતોજ નથી; કેમકે એતો ભરોંસાનું કામ છે ? તેમજ
આપ સરખા ઔલીયા સાંઘ મોઝા ખીજના ધન માલને પથ્થર સમાન
ગણે છે તેજ માટે હું આપની પાસે આ માલ મૂકવા આવ્યો છું વારને
આપ મારો માલ સંવરો.) એવું કહી તે પોટલી સાંઘને બતાવી, સાંઘએ
પોટલીમાંનો કિમતી માલ જોયો કે મન ચળાય માન થયું, તે માલ સંઝ
હવાની આશા કિપનન થઈ; એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પોંહ્યો અને
કહેવા લાગ્યો કે “ ફકીર સાહેબ ! મારા જેવા ખીજના માલનો પશ્ચ
પહાર કરવાની જરૂર કરશે નહિં ! અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને
જો માલ સોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો !) આવું બ્રાહ્મણનું
બોલવું સાંભળી ફકીરે વિચાર્યું કે “ આ માણસ જે બ્રાહ્મણની તકરાર જા-
ણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેજે ઘેર બેઠ ગંગા આવી’
છે તે પાછી જશે ! તેમ બ્રાહ્મણના રૂપિયા આ કિમતી માલ આગળ કશી

વિસાદમાં નથી; માટે તે રૂપીઆ આપી દેઈં તો આ માલ આપણને પ-
ચશે, નહિં તો મોટા લાભ આવેલો શુભાવી બેસીશ.” એમ વિચારી બ્રાહ્મ-
ણને કહ્યું કે “શું તમે દિવાના થયા છો ? એક જગ્યોએ માલ રાખી બીજી
જગ્યોએ બુઝ્યો તો તે શી રીતે મળે ? તમારો માલ (આંગળીથી ઇસા-
રો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાખેલો છે ત્યાં ખોદીને જુઝ્યો પછી નાહક
કામને બદનામી આપત્તે ! ” બ્રાહ્મણે ફરીરની બતાવેલી ઇસારત પ્રમાણે
ખોદી જોયું તો પુરેપુરા પોતાના રૂપિયા હાથ લાગ્યા અને તે લેઈ સાંઘ
ની માફ માંગી રતો માખ્યો. સંજા ગોઠવી રાખ્યા મુજબ એક માણસે
જવાહિરનાળા માણસને આવી કહ્યું કે તમારો ભાઈ ઘેર આવી પહોંચ્યા
છે તે સાંભળી સાંઘ પાસેથી રત્ન માગી હપ્તેલો બની જવાહિર લેઈ રતો
માખ્યો તે જોઈ સાંઘએ વિચાર્યું કે એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું.

આ વાર્તા ઉપરથી એ સાર ગ્રહણ કરવાનો છે કે-પૈસાથી ભક્ષ્મલાનાં
દિલ બદલી ગય છે. તથા પોતાની અન્ય જને પચાવેલી ચીજ પાછી કેવા
પ્રકારે હાથ કરવી ? તે યુક્તિ જાણવાનો આ એક સરસ દાખરો છે માટે
એવીજ રીતે કાઠ કાઠ અન્ય યુક્તિ-બુદ્ધિબળ વાપરી કાર્યમાં ફતેહ મેળવવી.

વારતા બારમી.

“બગથી બુદ્ધિ આગળી જો ઉપજે તાત્કાળ” — પંચોપાખ્યાન.

એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને કહ્યું કે “બગદનું રૂઢ લાવી આ-
વો” બિરબલે વિનંતિ કરી કે “બહુ સારૂ નામદાર !” તદ્દનંતર એક
ઘોડાને નદિમાં લેઈ જઈ ઉભો રાખી તેને ખરેરો અને માલેસ કરવા
લાગ્યો; આ બનાવ બુદ્ધ બાદશાહના જ્ઞેવામાં આવ્યો જેથી બિરબલને
પુછ્યું કે “આ શું કરવા માંડ્યું છે ?” બિરબલે અરજ કરી કે “પર-
વર દિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું !” બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્ય
સાથે કહ્યું કે “શું દિવાના થયા છો ? શું ઘોડાની ઘોડી ક્યાંએ થઈ
સાંભળી છે ?” બિરબલે કહ્યું કે (આવિદ ! ઘોડાની ઘોડી ન બને સારે

(૫૬) ખૂબીતો ખતતો અથવા રાહપણનો દરિયાવ.

ખજાનું દૂધ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? ! તે સાંભળી બાદશાહ ખજાનું ખુશી થયો અને તેની યુક્તિની તારીફ કરી.

વાર્તાનો સાર વાર્તા ઉપરથીજ ખુલ્લો સમજાય છે.

વારતા તરમી.

“ યોગ્ય સમય વાપર અરે ! તર્ક બુદ્ધિ તતખેવ ”

એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે (બિરબલ આપણા દિલ્લી શહેરમાં કાગડા કેટલા હશે ?) આવો તર્ક સાંભળતા બિરબલ બોલ્યો કે (ખાવિંદ આપણા દિલ્લી શહેરમાં સાઠ હજાર પાંચસો ને વાવન કાગડા છે !) શાહે જણાવ્યું કે (કદાચ એથી ઓછા વધતા હોય તો ?) બિરબલ બોલ્યો કે (હજાર ને મારી ગમ્મતરીથી ઓછા થાય તો જાણવું કે તેટલા કાગડા પોતાના ભાઈબંધોને મળવા બહાર ગામ ગયા છે અને જે વધારે થાય તો સમજવું કે બહાર ગામથી પોતાના ભાઈબંધોના સમાચાર લેવા તેટલા અહીંયાં આવ્યા છે !) આ તર્ક શક્તિ વાપરેલી જોઈ બાદશાહ ખજાનું ખુશી થયો,

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ સમજાય છે.

વારતા ચઉદમી.

એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે (બિરબલ ચાડી કરનારને શું સિદ્ધા કરવી યોગ્ય છે ?) બિરબલને પોતાની ચાડી કરનારાઓનો બાટ ધડવાનો દાવ આપ્યો જાણી બોલ્યો કે (ગરીબ પરવર ! ચાડી કરનારને તેના કાન ચ્છેદ કરવાની શિક્ષા યોગ્ય છે ! આ સાંભળી શાહ બોલ્યો કે (બરોબર તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવી પારકી ચાડી અવળી વાતો ભરવે છે; તેમ તેઓ તેવી ખેટી ન પગી ગપ સાંભળી બીજાનું અનિદ્ર કરવા ધારે છે; માટે કાનચ્છેદ કરવામાં આવે તો બેશક ચાડીયા ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી. એમ કહીશાહ બિરબલની યુક્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. વાર્તાનો સાર એ છે કે પોતાનો દાવ આપ્યે દુશ્મનોને કદી જતામૂં કયા નહિં તેમજ તેવા સમય એવી યુક્તિ લગાવવી કે ઉપજાવી કાઢેલી યુક્તિ પણ ખરી ઠરે અને દુશ્મનો શેઠમાં દબાય.

વારતા પંદરમી.

“ હોય ભલે હિમ્મત બાહાદુર પણ છેવટે ચોર તણા પગ કાચા.”

દિલ્લી શહેરમાં વસતા એક મોટા શાહુકારના ઘરમાં ચોરી થઈ તેનો તપાસ ઘણોજ કર્યો પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહિં. ભારે છેવટે બિરબલ હન્નૂર તે શાહુકારે ફરીયાદ કરી. બિરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ કલટ પાલટ સ્થાલ જવાબ વગેરેથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો એટો નહીં તેથી બિરબલે એક યુક્તિ વિચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેકતા ચાર સખદાર નોકરોને આપી કહ્યું કે “ ભાઈઓ સાહુ સહુને આપેલી લાકડી અકેક રાત્ર પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જની એટલે હું ખરા ચોરને માથા ઇલમવડે તુરત પકડી કહાડીશ; કેમકે એ ઇલમતા જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાતમાં ચાર આંગળ વધી જશે. ” આ પ્રમાણે કહી લાકડીઓ આપી વીદાય કર્યો. અને બીજે દિવસે બિરબલની પાસે તે ચારે જણા આપેલી લાકડીઓ લેઈ આવ્યા; પરંતુ તે ચાર પૈકી એક જણે (જેણે ચોરી કરીધેલી હતી તેણે) જણવ્યું કે ઇલમતા જોરથી ચાર આંગળ લાકડી વધી જશે ભારે આપણે ચોર ઠરીશું ! માટે પ્રથમથીજ ચાર આંગળ કાપી કાઢાડી પછી જવું એટલે પછી ઇલમ શું કરનાર છે ? એમ વિચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે “ ચોર પોતાનું ડાહ્યાપણ ડાહલી હાથેજ ચોર અને છે ” ચોરી અને જારી ઘણોજ ચાલાક પુરૂષ હોય તો છ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે; પરંતુ આખર પ્રેકટ થયા શિવાય રહેતીજ નથી ! “ પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશમાં આવે છે ” જ્યારે ચારે જણા પોતપોતાની લાકડી હાથમાં ઝાલી ઉભા રહ્યા કે એક પછી એકની લાકડી લેઈ માપ ભરી જોયું, જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી તાપેલી જણાઈ તેને તુરત એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે “ ચોરીનો માલ ક્યાં છે ? જલ્દી લાવી હાજર કર નહિં તો ચામડી ઉમેડી લુણુ ભરવામાં આવશે ! જાણવામાં નથી કે આ અદલ ઇન્સાફી અકબરશાહનું રાજ્ય છે ? ” આ સાંભળી ચોર ગભરાયો અને માથ કચ્ચલ કર્યા તેમજ સાહુકારને ગયેલો માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

(૫.) ખૂબીનો ખમનો અથવા ડહપણનો દરિયાવ.

વાર્તાનો સાર એ છે કે ચૌર લોકો પોતાની ચૌરી છુપાવવા કેવી ચાલાકી કરે છે ? છતાં બુદ્ધિમાન ન્યાયાધિશે કેવી યુક્તિ વાપરી તેઓને પકડી પાડે છે ? માટે હમેશ ચૌરી કરનાર સખશોને આ ચાનકદાર ચેતવણીથી ચેતવાનું છે કે દુટ ચૌરી કર્મ કદી પણ ન કરવું; નહિં તો આખર કબ્જેની ના દાગદા થાય છે !!

બોલી બોલ અમોલ હ, ખીન તોજ્યાં મન બોલ;

પહેલી બીતર તોલ કે, પીછે આદાર બોલ.

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર હમરાજો અને ચતુર જનોનો બાદશહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે “ સત્તાવિસગાંથી નવ જય ત્યારે બાકી શું રહે ? ” સર્વ કાંઈ પોતાપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે “ બુદ્ધાવિંદ ! સત્તાવિસગાંથી નવ જય ત્યારે બાકી ૧૯ રહે ” અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલ્લાં તલાં ગણવા લાગ્યા; છેવટે ગિરબલ તરફ જોઈ શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી ગિરબલ બોલ્યો કે “ ખજાનના ખાવિંદ ! સત્તા વીસગાંથી નવ ગગા પછી બાકી ધુગ રહે છે; કેમકે સત્તાવિસ નક્ષત્રો પછી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતિકૂલ થયાં અર્થાત્ નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યા વિના બાકી ગયાં તો પછી અત્રતા પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુગજ રહે કે નહિં ? ” આગૂઢઆજય પ્રદર્શિત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વેકો ગિરબલની બુદ્ધિ કૌશલ્યતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

(વાર્તાનો સાર બુદ્ધિની ચમત્કૃતિ બતાવનાર ખુલ્લોજ છે.)

વારતા સોલમી.

(સમયજ વર્તે તેજ સુમનજ, નહિં તો નર નહિં પણ ખર જણ.]

અક્કલની કસોટી !

એક દિવસ બાદશાહ મારના પહોરમાં મોદુ ધોઇ ખીજમતદારેની અક્કલ જોવા ખીજમતદારેને કહ્યું કે [જોઓ જલદી બોલામી લાવો.]

કોને બોલાવી લાવે તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ ? તેથી ખીજમતદારે આમથી તેમ હોડા હોડ કરવા લાગ્યા અને કોને બોલાવી લાવે તે વિષે ગડ મથલ કરવા લાગ્યા. તેવા સમય ખીરખસે આ લોકોને બાબરા અનેલા જોઇ પુછ્યું કે [કેમ આમ હોડા હોડ કરી રહ્યા છો ?] તે સાંભળી અરજ કરી કે [સાહેબ ખુદાવિદ હુકમ કર્યો છે કે જનઓ જલ્દી બોલાવી લાવે, પણ કોને બોલાવી લાવે તે ફરમાવ્યા નથી માટે મહા મુઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઈ રસ્તો બતાવે તો જીવીએ નહીં તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડ્યો છે !] એવી દીનતા વુકત વાણી સાંભળી ખિરખસે પુછ્યું કે [તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે આદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા ?] હજૂરીઆએ કિતરમાં જણાવ્યું કે [મુખ પેદા કિત્તા રહ્યા હતા.] ખિરખસે કહ્યું કે (જનઓ ત્યારે હજનમને બોલાવી લાવે) આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમણે હજનમને બોલાવી આદશાહ હજૂર મયા અને અરજ કરી કે (ખુદાવિદ ! બોલાવી લાવ્યો ! આદશાહે કશું કોને ! ખીજમતદારે જણાવ્યું [નામદાર ! હજનમને બોલાવી લાવ્યો] તે જાણી શાહ વિસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ ખુદિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારે પેઢી કોઈની હોય એમ સંભવ થતો નથી ? ; પરંતુ કોઈ અન્યની હોવી જોઈએ !) એમ વિચારી કિલટ પુતટ તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે આ ખિરખખતી ખુદિ ચાતુર્યતા છે ! તે જાણી શાહ ધણો ખિરખખતી તારીફ કરતો પોતાના હજૂર ખુદિ નિધાન નર રત્નો છે એવાં તરંગમાં ગર્વાનદ થયેલ વારતાનો સાર એ બ્રહ્મ કરવાનો છે કે કોઈએ અક્રતી પગીલા લેવા કિત્તા સેકેજ સાજ ગોગ ગોગ વારતા જણાવી હોય તો તે વખતે સમયાનુસાર યોગ્ય ખુદિ વાપરવી તોજ ચતુરમાં ગણના થાય છે અને લોકો તેમની ઉત્તમ તારીફ કરે છે.

વારતા સતરમી.

[કદિન કરો કોઈ ભૂલિને, વણિક તણા વિશ્વાસ ;]

(જે અંગે ઉચ્ચરાય.)

એક વિશ્વાસુ માણસે પોતાના વિશ્વાસુ વણિયાને ત્યાં એક હાનર

રૂપિયા અનામત મૂક્યા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી છાની રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ધરાદારથી મૂકી હતી તેને કેટલોક વખત થઈ ગયો બાદ જરૂર પડવાથી તેણે વાણીયા પાસે જઈ પોતાની મૂકેલી અનામત પછી માગી ત્યારે વાણીયો બિલકુલ ધન્ધાર ગયો. તેણે ઘણાં કાલાં વાલાં કર્યા પણ “ સાકરનો હીરો ગઈયો ” [તે સુજળ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો; છેવટે બન્ને જણા કચેરીમાં લડતા લડતા ગયા. થાપણ મૂકનારે ફરીયાદ નોંધાવી. પ્રતિવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે (મરીબ પરવર આ ડોસો ગળે પડુ છે ! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને, જે તેઓ ફરીયાદીની વાતને વગ્નદાર કહેતો પછી આપ જેમ પ્રમાવશો તેમ હું હુકમને તાબે થઈશ,] આ સાંભળી સરકારે સીપાઈ મારરતે ફરીયાદીના છોકરાઓને બોલાવી રૂપિયા વિષેની વારતા પુછી તો તેઓ એ જણાવ્યું કે [સરકાર સાહેબ ! અમારા બાપની હમણા ડાગળી છટકી ગઈ [દિવાનો થઈ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું પણ વગ્ન રાખવા જેવું નથી; પણ કોઈ આગરદારની આગરપર નાહક હુમલો કરે તેવી કઠંગી રીત માટે ઘટતો ઉગાય લેઈ તેને સાક્ષત અપાય તો હીક; કારણ કે તે શિવાય તેમનો જીવ ટેકાણે આવશે નહિ !) આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીને પુછ્યું કે “ આ વિષે હવે શું બોલવા માગો છો ? ” તે સાંભળી ડોસે અરજ કરી કે “ નેક નામદાર ! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી ! છોકરા કે કોઈ મનુષ્ય પૈસા સાથેજ સમાઈ ધરાવે છે એ આપ સાહેબથી અજાણ્યું નથી ! મારી પાસે કશું નથી એમ મેં છોકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ લજ દીધો છે; મેં વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપિયા સોંપ્યા હતા, તે વખતે કોઈ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંખાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લેઈ ગયો !) આ પ્રમાણે રીયાદીનું બોલવું સાંભળી બિરબલે પુછ્યું કે બ્યારે આંખા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું શીકર છે ? જાઓ આંખાને

જામને કહ્યો કે “નામદાર સરકાર તને મારીવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વિષે તારો શું વિચાર છે ? અને તું કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે ?) આવું બિરબલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઈ જોતું લાગ્યું ! વાદી ત્યાંથી તે આંખાની તરફ ચાલ્યો, આશરે ઘડી થવા આવી એટલે બિરબલે બહુજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે “ હજુ સુધી વાદી જાડ પાસે જામને કેમ આવી પોંદચ્યો નહિં ? કેટલી બધીવાર !) તે સાંભળી પ્રતિવાદી ‘ જે અંખે ઉચરાય ’ તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે “ તે જાડ દૂર છે એટલે વાર તો લાગેજા !) આ સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ જ્યારે તેં ફરીકાદીની થાપણ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદ્દન ખોટી છે તો તને મુંબયર ? કે તે જાડ દૂર છે ! માટે મારી ખાત્રી આ તારા શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આંખાના જાડ તથા ફરીવાદીની થાપણ બહુ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! મોટે જલ્દી આખી દે નહી તો સમ્પત શિક્ષાને પાત્ર થઈ શકે ! ” આથી તે પ્રતિવાદી ગભરાયો અને ચુપ ચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપિયા લાવી ફરીવાદીને સ્વાધીન કર્યા. આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળ બિરબલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યું.

વારતાનો સાર એ છે કે કોઈને છુપી રીતે થાપણ સોપવી નહિં. વાણિયાનો વિશ્વાસ કરવો નહિં. પૈસા જોઈ પોતાનું મન બગાડવું નહિં. નહિં તો છેવટે “ સત્ય હોય છે તે ઉપર તરી આવે છે ” અને આખરે હજારો માણસ દેખતાં પોતાની અમૂલ્ય આખર હુંટાય છે; માટે કદિપણ કોઈના માલ પ્રત્યે બદધાનત કરવી નહિં.

વારતા અઢારમી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ્ર અને નિરધાર;

ધ્યા ક્ષમા સુ ઉદારતા, અધિક કરે ઉપકાર.

‘કલિનની કલિનતા !

એક દિવસ એક વૃદ્ધ મારીગર બિરબલની પાસે આવ્યો, આવવાનું

(૫૨) ઝીંખીનો ખનનો અથવા લહપણનો દરિયાવ.

કરણુ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર ને મનુષ્યને સ્થાપિત હોય છે તેને લક્ષ્મી સ્થાપિત હોતી નથી તેથી બિચારે દ્રવ્યની સહાયતા માટે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ માદારાજ ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ હવે મારો વૃદ્ધાવસ્થા અમ છે એટલે વિશેષ મહેનત વાળાં કામે કરવામાં અશક્ત છું. આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોક્યોના ખાર છે ! જેથી બહુવા કરીને જ્યાં વિદ્યા લક્ષ્મી ત્યાં અને લક્ષ્મી ત્યાં વિદ્યા ભાગ્યેજ વાસ કરે છે; તે પણુ એ વાતે દિલ્લીગીર ન થતાં હું એમ માનું છું કે “ હુન્નર એજ સાચો કિમ્મતિ હીરો છે ? ” અને આપ જેવા કદરદાનો તેની ખુબ જાણે છે ! નામદાર ! હમણાં પંદર દિવસ ઉપર વળી મારા નશીબે મારો એકજ એક કમાઉ દીકરો મરણુ પામ્યો છે; તેથી મારી હીમ્મત હારી બેઠી છે. એટલે હું લાચારીમાં આવી ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ઘણી દ્રવ્યની સહાયતા આપો ! આપની ઇશ્વર સદા જય કરશે.)

આ સાંભળી બિરબલે થોડા રૂપિયા અને એક સાકરનો કાંકરે તે કારીગરને આપી કહ્યું કે “ હાલ તમારા પોવણુ માટે આ જૂજ રકમ લેઈ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાનો આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર, ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટકર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી લાવો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે.) તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે “ બહુ સાફ સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજૂર આવીશ.) એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝંહેરી લોકો પણુ બૂલાવો પામે !

ત્રીજે દિવસે તે હીરો લેઈ બિરબલ હજૂર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજૂ કર્યો તેની બનાવટ ને હીકમત જોઈ બિરબલ ઘણાજ ખુસી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ આ હીરો બાદશાહ સાહેબની પાસે લેઈ જવો ધાઈ છું માટે તમે ચણુ મારી સાચે ચાલો) તે સાંભળી કારીગર તેમની સંગાથે ચાલ્યો અને બાદશાહ હજૂર ગયા; તે વખતે બાદશાહ સ્નાન મંજનની તૈયારી કરતા હતા, તેથી બિરબલે પોતાની ઇચ્છા

ને અનુકૂળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો. બિરબલને આવેલ જોઈ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે “ કેમ બિરબલ ! આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઈ ખાનગી વારતા કે જરૂરી કારણ છે ? ” જી જણાવતાડ ! બીજું તો કાંઈ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરા લેખ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરા લેખને આપ પાસે આવ્યો છું. બાદ બાદશાહે તે હીરા હાથમાં લેખ જોઈ બહોળા ખુસી થયો અને કહ્યું કે બાર વાગ્યા પછી તેને દરબારમાં લેખને આવો અને આ હીરા હમણાં તમારી પાસે રાખો.) બિરબલે કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે ત્યાં મને વાર લાગી તો તે હીરા ના હક મારે જાળવવો પડે અને જવહેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા યો.) તે સાંભળી શાહે હીરા પોતાની કમ્મરની ઓટમાં રાખ્યો બિરબલ રજા માગી ઘેર ગયો. અને કારીગરને કેટલીક સુક્તિ સમજાવી બર વાગ્યે કચેરીમાં આવવા બલામણુ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો તે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી બિરબલને પોતાના આવ્યાની વર્ધી અપાવી તેથી જવહેરી (કારીગર) ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો. બિરબલે નામદારને વિનયુ કે “ ખુદાવિદ ! તે હીરાવાળો જવહેરી આપ હજુર આવ્યો છે માટે હવે શું હુકમ છે ?]

બાદશાહને તો તે હીરાની યાદીજ ઉતરી ગઈ હતી જે વખતે શ્તાન મંજન કરી વસ્ત્ર બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરા પ્રવાહી રૂપ યથા રસ્તો માગી ગયો હતો, બ્યારે જવહેરી આવ્યાની બિરબલે યાદી આપી ત્યારે હીરા માટે શાહે જણાવ્યું કે “ બિરબલ ! લાવો તે હીરા ? ”

બિરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! મારી પાસે નથી પણ હજુરે કમ્મરની ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરતા છે ” તે સાંભળી શાહને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખબર કાઢાડવા તાકીદ આપી. જઈ બિરબલે

(૬૪) ખૂખીનો ખમ્મનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

હમામખાનામાં (બિગ્ગોને ખતાવવા) પુષ્કળ તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ્ઞ ક્યાંથી ? !

છેવટે શાહને જઈ જાહેર કયું કે “ ખાવિંદ ! હીરો બહુ તપાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહી ” શાહે વિચાર્યું કે આપણે એ જ-જહેરાનો હીરો ખોયે; પરંતુ જે તેની કિમ્મત હોય તેટલા રૂપિયા તેને આપી દેવા જોઈએ ! એમ વિચારી કારીગર (જહેરા) ને પુછ્યું કે “ તમારા હીરાની શી કિમ્મત છે ? ” કારીગરે અર્જ કરી કે “ નામદાર ! એ હીરાની ધરાતનાશાહે ત્રણ હજારે માગણી કરી હતી; પણ મને તે ન પાલવવાથી મેં આપ્યો નહી અને આપની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજારની નિ-લાલમાં આવે તે ખરું ” શાહે જણાવ્યું કે “ હાલ તેના કેટલા રૂપિયા લેવા આજો છો ? ” કારીગરે કહ્યું કે “ જીહજીર ! હાલ પાંચ હજાર રૂપિયા આજું છું.) શાહે તુરતજ પાંચહજાર રૂપિયા આપવાનો હુકમ કર્યો.

કારીગર તે રૂપિયા લેઈ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાં આનંદ-માન બન્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે અધિકારી, વગ વસીલાદાર કેંવા ગૃહસ્થ લોકો એ હમેશાં નબળી સ્થિતિમાં આવી પડેલા કારીગરોને-વિદ્વાનોને સહાયતા આપવી તથા અપાવવી એજ તેમનો મુખ્ય ધર્મ છે.

વારતા ઓગણીસમી.

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું (પાન કેમ સડી જાય છે ? રોટલી કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અટકી જાય છે ?) આ ત્રણ પ્રશ્નનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી બિરબલે એકજ ઉત્તરમાં જણાવી દીધો કે (ખુદાવિંદ ! ફેરબા, જગર) આ પ્રમાણે બિરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઈ શાહ બહુ ખુશ થયો.

(વાંતાનો સાર ખુલ્લોજ છે.)

ખિરબલ અને બાદશાહ.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા વીશમી.

અકલંચત કાને કેહવો ?

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ તેજ નત સુઝ ગણાએ,

હીમ્મત હારી કામ તજે તે મૂર્ખ ગણાએ.

એક દિવસ શાહે ખિરબલને પુછ્યું કે “ખિરબલ ! અકલંચત કાને કેહવો ? અને દિવાનો કાને કેહવો ?” હાજર જવાબી ખિરબલે જણાવ્યું કે “સિરતાજ ! જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ અતુર શાહજો-જ્ઞાની અને અકલંચત જાણવો અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાએ પાર ન પોંદચતાં અથવાય ફસાઈ પડે તે મૂર્ખ-દિવાનો જાણવો.” એ સાં-જળી બાદશાહ થજો ખુશી થયો અને ખિરબલની અકલ માટે તારીફ કરતા લાગ્યો.

પાર્તીનો સાર એ છે કે જે માણસ ધારેલી ધારણા પાર પાડે તેજ શાહજો અને પાર ન પાડતાં નાહક ફગેત થાય તે મૂર્ખ ગણાય છે; માટે ખુદ્દિ કૌશલ્યતાવડે જે કાર્ય માટે વિચારણા કરવી તે કાર્યમાં ગમે તેટલાં નિધન આવી પડે તોપણ પારજ પાડવી.

વારતા એકવીસમી.

તમાસાને તેડું જોઈતું નથી.

આહિ સુર અસુર નર નાગ વર બૂપ શિદ્ધ

આતુરકી આહના તો ખેદ આરો કરેદે.

જથા નામા તથા ગુણ !

દિલ્લી શહેરમાં નેકન્યાઈ ગુણુગ્રાહી અકબર શાહની હજૂર અકબર-વંત પ્રમાણિક અને સમયસચક બિરબજ મંત્રી હતો તેણે પોતાની અવ-જ્ઞાનિય ચાતુર્યતા વડે આખા ભરતખંડવાસી જનોનાં મન પોતાનારફ આક-ર્ષિ લીધાં હતાં એટલુજ નહિ પણ સુર રાજ્ય માહારાજઓ પણ તેને અ-ત્યંત મમતાથી જોવા ચાલતા હતા.

એક વખત મણિપુર નામે શહેરના ચંદ્રકાન્ત રાજાએ બિરબજના ખુદ્ધબજની અતિ ખ્યાતિ સાંભળી વિચાર્યું કે “ખાસ હું જાને જઈ તે બિ-રબજની ચાતુરી તથા ખુદ્ધબજની પરીક્ષા કિંવા પ્રતીતિ કરું.” એમ ધા-રી તે રાજા એકાકી ઢોળને સંજાયે ન લેતાં માત્ર ઘોડેશ્વર થઈ સાત પો-વાક સાથે દિલ્લી ભણી પ્રયાણ કર્યું.

જ્યારે દિલ્લી શહેર તરફ આવી પોહચ્યું તેવામાં એક એવો બ-નાવ બન્યો કે રસ્તાની અંદર એક લંગડો બિખારી બેઠેલો હતો તેણે ચં-દ્રકાન્તને કહ્યું કે “મેહેરબાન ! આપ કોઈ ખાતદાન અને દયાળુ માણસ હો એમ જણાય છે તેથી અરજ કરું છું કે આ પાસેના (દિલ્લી) શહેર-માં કોઈ કામ માટે જવું છે; પરંતુ મારા પગ ચાલવામાં અશક્ત થઈ પ-ડ્યા છે તેથી જો આપ મને આપના ઘોડા ઉપર બેસાડી શહેર સુધી પો-હચાડો તો મોટી મેહેરબાની ! ઇશ્વર આપનું કલ્યાણ કરશે ! ” આ પ્ર-માણે દયા જતક વચ્ચેના સાંભળી ચંદ્રકાન્ત રાજાને દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તેને ઘોડા ઉપર બેસાડી પોતે ઘોડાને દોરી આગળ ચાલ્યો, ધન્ય છે એવા દયાળુ રાજાઓને ! !

જ્યારે દિલ્લી શહેરમાં ખખરમાં જઈ પોહચ્યા ત્યારે ચંદ્રકાન્તે તે લંગડા બિખારીને કહ્યું કે “ખખર આવ્યો માટે હવે ઉતરી તમો તમારું કામ સિદ્ધ કરો” આ સાંભળી લંગડો બિખારી બોલ્યો કે “શું કહ્યું ? ઘો-ડા ઉપરથી ઉતર એવું મને તું કેહનારજ કોણ ? શું તારો ઘોડો છે ? તું તારે દોરો આગળ આગળ ચાલ્યો જ ! ગળે પડવાની વાત નહિ કર ! ”

આવું લંગડાનું બોલવું સાંભળી ચંદ્રકાંત રાજા આશ્ચર્ય યુક્ત વિચારવા લાગ્યો કે “અરે ઇશ્વર ! આ ધર્મ કરતાં ધાડ આવવા સરખો પ્રકાર શું સાંભળું છું ? જ્યારે દીનવાણિ તેની સાંભળી દયા લાવી અડિયાં સુધી હું પગે ચાલતો અને એને ઘોડે બેસાડી લાગ્યો તેનું છેવટ આજ પરિણામ ? ! ‘ નિમાજ પઢતાં મસજિદ કોરે વળગી ’ ખરેખર ‘ દયા ડાકણને ખાય ’ તેવો દાખલો દ્રષ્ટી સમીપ દેખાડ્યો. હશે ! જેર બન્યું તે ખરું એની શું તાકાત છે કે મારો ઘોડો પચાવી જશે ? પરંતુ અત્યારથી એ શિક્ષા ગ્રહણ કરવાની છે કે જેતા અંગમાં ખોટ હોય અર્થાત લંગડો-લૂસો-ખા-ડો-કાણો-આંધળો હોય તેનો વિશ્વાસ કદિ કરવો નહિં અને વિશ્વાસ કરે તેની આ વલે થાય ! (લંગડા પ્રત્યે) અરે ભત્તા માણસ ! મેં તારું દુઃખ જાણી જ્યારે મારા ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો ત્યારે હવે ઘોડોજ પચાવી જવો ધારે છે ? વાહરે દિલ્લીના હગ ! તારીપણ હગાઇ ઔરજ તરેહની જણાય છે ? ! હવે મચકરી અને શાહાણુપત ચલાવવી મૂકી દેઈ તું તારે રસ્તે જા ! ” આવું ચંદ્રકાંતનું બોલવું સાંભળી લંગડાનો મીઠાજ છેકળ છાપરે ચઢી બેગે અને બ્રહ્મી ચલાવી બોલ્યો કે “મેં તને ગરીબાઈ દાખલ જ-રાવાર ઘોડે બેસવા દીધો એટલે ઘણીજ થઈ પડ્યા ધારે છે ? જા જા સિ-ધો રસ્તો માપીજ નહિતો હમણાં નાહક બારે થયેલો વાંસો હલકો કરાવી-શ ! ” આમ બન્ને જણના વચમાં ઘણી તકરાર થઈ તેથી જાનરમાં લોકો ઘણાંક એટલાં થયાં “તમાસાને તેડું જોઈતું નથી ? ” છેવટે બન્ને જણ અદલ ઇન્સાફ લેવા કચેરીએ ચઢ્યા અને તમાસો નિહાળનાર લોકો પણ સાથે સામેલ થયા. બિરબલ તેઓની ફરીયાદ સાંભળતો હતો તેટલામાં આ-દલાહની પણ સ્વારી આવી. તખ્ત ઉપર બિરાજમાન થયા. બિરબલે નિયમ પ્રમાણે નંબરવાર કેસો ચલાવવા સરૂ કર્યા પ્રથમ નંબરનો એ કેસ હતો કે “એક ખાટકી અને એક ઘાંચી વચ્ચે બારે વાંચો પડેલો હતો. બિર-બલે જણાવ્યું કે તમે બન્નેમાં વાદી કાણ અને પ્રતિવાદી કાણ છે ? તે સાંભળતાં ઘાંચી કહે હું વાદી અને ખાટકો કહે હું વાદી છું.” આવો

નવાઈ સરખો પ્રકાર જોઈ બિરબલે પુછ્યું કે “તમે તમારી ખરી હકીકત શું છે ? તે કહો એટલે તમારી તકરારનો અંત આવશે ! ” તે સાંભળી પ્રથમ ધાંચી બોલ્યો કે “સાહેબ હું મારી દુકાને બેઠો બેઠો ચોપડામાં નામું લખતો હતો તે વખતે આ રળુ છે તે ખાટકી આવ્યો અને એક રૂપિયાનું તેલ આપો, એમ કહ્યું એટલે મેં તેને એક રૂપિયાનું તેલ આપ્યું અને હું મારું નામું લખવામાં વળગ્યો. મારી વકરાની શિવિક બ્યારે તપાસવા પાસે પડેલી થેલી તરફ તપાસ કરવા લાગ્યો તો તે થેલી સમગ્રગી નજેજ નહિં ! ખાટકીના આવ્યા પેહલા અને પછી બીજા કોઈ આવ્યું નહતું તેથી મને ખાટકી ઉપર શક આવ્યો અને જલ્દી દોડતે તેની પાછળ પોંદવ્યો તો તેના હાથમાં મારી થેલી દોઢી એટલે મેં તે થેલી ખુંચાવી લીધી તેથી ‘હિલટો ચોર કોટવાળને ગજો પડે’ તેવા ઘાટ રચી કહેવા લાગ્યો કે એ થેલી તો મારીજ છે ! સાળા ચોર ! ખુંચારીને ક્યાં લેઈ જવી ધારે છે ? ” આ પ્રમાણે કેટલીક તકરાર થવાથી આપ હજૂર તેને પકડી લાવ્યો છું મારે મારી રૂપિયાની ભરેલી થેલી અવાવી એગજે પડુને ચોગ્ય નક્કિયત આપો ! હું હાથરતા સોગદ ખાઈ કહુ છું કે આ મારી કહેલી હકીકત તદન ખરીજ છે. ”

ખાદ ખાટકીને બિરબલે પુછ્યું કે “હવે તારી હકીકત શું છે ? ” તે સાંભળી ખાટકી બોલ્યો કે “ગરીબ પરવર ! હું મારી દુકાન ઉપર વકરાના રૂપિયા ગણી થેલીમાં નાખી બેઠેલો હતો તેટલામાં આ ધાંચી તેલ આપવા આવ્યો. હમેશા એજ ધાંચી તેલ આપવા આવે છે અને મારા ઘરથી ચાર પાંચ ઘરને છેટે તેનું ઘર છે. મારી પાસે પડેલી રૂપિયાની થેલી મારી સુરતા ચુકાવી લેઈ ચાલતો થયો. પાછળથી મને ખબર પડતાં તુરત કોઢી પકડી પાડ્યો અને એના હાથમાંથી મારી થેલી મેં લેઈ લેવા માડી પણ તે તો પોતેજ તેનો ઘણી ઘણ બોલ્યો કે “તે થેલી તો મારી છે તને શું લવારના ઘરના ઉઠ્ઠા ડામ આપે ? આ પ્રમાણે હિલટી હુજળત કરવા લાગ્યો તેથી તેનેજ હજૂર આગળ પકડી લાવ્યો છું મારે મને માર રૂપિયા

અપાવે. મારી ખરી વાત નાહક મારી જાય છે. હું જરા પણ ખોટું બોલતો હોજી તો મને પેગંબરના સોગંદ છે. ”

આ પ્રમાણે બન્નેની ચમત્કારીક ફરીયાદ સાંભળી તેઓને જણાવ્યું કે “ તમે તે યેલી મારી પાસે મૂકી જાઓ અને કાલે હાજર થાઓ એટલે તમારા કેસનો ફેંસલો આપીશ. ”

ખીબ નંબરની ફરીયાદ એ હતી કે એક સ્ત્રીએ કાજી ઉપર ફરીયાદ કરી હતી બિરબલે તેણીને સ્વાલ કર્યો કે “ તારી ખરી હકીકત શું છે ? તે પ્રતિજ્ઞા ઉપર રહી સાચે સાચું બોલ ! ” બાઇ બોલી કે ‘ હું ઇશ્વર પ્રતિજ્ઞા કરી સાચે સાચું કહું છું કે હું આ શહેરની નજીકના ગામમાં રહું છું આસરે એક મહિના અગાઉ મારે કોઈ જરૂરના કામ માટે ગામ જવાની ફરજ પડી; પણ મારી પાસેનો કિમતી સર સામાન અને પાંચસે મોહરો ક્યા વિશ્વાસુને સોંપવી ? એ બાબત મહા મુઝવણમાં પડી. છેવટે વિચાર કરતાં મને યાદ આવ્યું કે આ ગામના કાજીને ત્યાં સોંપું તો કશી હરકત નથી; કેમકે કાજી એ એક મન્સાફી, નિષ્પક્ષતા અને પ્રમાણિક હોય છે માટે ત્યાંજ મૂકવી. એમ ધારી હું તે મોહરો અને કિમતી સામાન પેટીમાં ભરી પેક કરી કાજી હજૂર ગઈ અને જણાવ્યું કે, ‘ મારે કાંઈ અતિ અગત્યના કાર્ય પ્રસંગે ગામ જવાનું છે તેથી આ પેટીમાં કિમતી સામાન અને પાંચસે મોહરો છે તે આપને પૂર્ણ વિશ્વાસ પાત્ર ગણી સોંપવા ચાહું છું માટે આપ આ પેટી ઠેકાણે મૂકો, જ્યારે હું ગામથી પાછી આવીશ ત્યારે લેઈ જઈશ અને પેટીની સાચવણુ બદલ આપની સેવા (બેટ) કરીશ અને આપના સારા હકમાં ખુદાની બંદગી વખતે સારી દુવા માગીશ. ’ તે સાંભળી કાજીએ કહ્યું કે બાઇ તું મારો વિશ્વાસ રાખી સોંપવા આવી છે તો તેવીજ રીતે મારે તે પેટી રાખી સાચવવીજ જોઈએ ! માટે ખુશીથી મૂકી જા અને એમાંથી એક કોડી પણ માલ આડો અવજો થાય તેની જરા પણ ધારણી રાખીશ નહીં ! જ્યારે જુએ ત્યારે પાછી લેઈ જાજે.

હું ગામ જઈને જ્યારે પાછી આવી અને તે અત્યંત તરિકે સોંપેલી

અવેજ ભરેલી પેટી પાછી માગી ત્યારે કાઠએ જણાવ્યું કે ' બાઈ ! કાંઈ માંડી થઈ છે કે શું ? પેટી શી અને વાત શું ? તે કયે દાહડે મને પેટી સોંપી હતી ? તને ખબર નથી કે ખોટું બોલનારનું ઘરખાર સરકાર હુંડી લે છે ? માટે જેમ આવી તેમ મુજે મ્હોડે પાછી જા ! નહિતો ધક્કા મારી ખુરે હવાલે બહાર કાઢાડવી પડશે આ પ્રમાણે કાઠએ મારી સોંપેલી અનામત માટે દનકાર કર્યો તેથી આપ હજૂર આવી છું ; માટે કૃપા કરી મને મારો માલ પાછો મળે તેમ ઉપાય લેતો જોઈએ. ' આ હકીકત સાબળી બિરબલે કેટલીકવાર સ્વસ્થ ચિત્તે વિચાર કરી કહ્યું કે " કાલ પ્રભાતકાળે તું કાઠ પાસે જઈ મૂકેલી અનામત માટે એકવાર ઉધરાણી કરજે અને તેશુ જવાબ આપે છે ? તે હકીકત મને પાછી આ વખતે જણાવજો એટલેતુ રત ફેંસલો આપીશ. એમ કહી તેણીને ઘેર જવા હુકમ કર્યો.

ત્રીજા નંબરની દરીયાદ ચંદ્રકાંત અને લંગડા બિખારીની હતી તેમને બોલાવી બિરબલે કચેરીના નિયમ પ્રમાણે પુછ્યું કે (તમારી ખરા હકીકત શું છે ? તે કહો !) ત્યારે બન્નેએ એક પછી એક જણે પોતાની તકરારી હકીકત પરમેશ્વરના સોગંદ ખાઈ પુર્વ પ્રમાણે કહી સંબળાવી. બિરબલે તેઓને જણાવ્યું કે આ ઘોડો અહિયાં મૂકી જાઓ અને કાલે આ વખતે એટલે જોનો ઘોડો હશે તેને સોંપવાં આવશે, એમ કહી વિદાય કર્યા.

બીજા દિવસે શેહેરમાં તે ચમત્કારીક ચર્ચા ફેલાવાથી પુષ્કળ મનુષ્યો તેને ન્યાય શું મળે છે ? તે જોવાને આતુર બની કચેરીમાં એકઠાં થયાં. બિરબલે નંબરવાર ફેંસલા આપવાં શરૂ કર્યા.

પ્રથમ ઘાંચી અને ખાટકીને બોલાવી ઘાંચીને (ગીતાજી) અને ખાટકી (ફરિશત) પુસ્તક હાથમાં આપી બિરબલે કહ્યું કે (ફકત પ્રતિજ્ઞા ઉપર એટલુંજ કહો કે થેલી મારી છે તે સાંભળી બન્ને જણે પોતા પોતાના ધર્મનાં પુસ્તકોની પ્રતિજ્ઞા ઉપર ઉપર પ્રમાણે કહ્યું કે તુરત બિરબલે તે થેલી ખાટકીને આપવા અને ઘાંચીને ૫૦ ફટકા મારવા હુકમ કર્યો.

બીજા નંબરે તે બાદને બોલાવી પુછ્યું કે (બાઈ તને કાઠએ

તારે અવેજ પાછો સોંપ્યો કે નહિં ?) બામુએ જણાવ્યું કે (સાહેબ ! મને પૂરે પૂરો અવેજ મળી ચૂક્યો છે મારે કશી પણ તકરાર રહી નથી. તે સાંભળી તોણીને એક બામુએ બેસવા હુકમ કર્યો. બાદ ત્રીજા નંબરે ચંદ્રકાન્ત અને લંગડો બિખારી હાજર થયા તેમને પોત પોતાના ધર્મનાં પુજ્ય પુરુષો હાથમાં આપી પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહેવા જણાવ્યું કે (તમારો ઘોડો સરકારી ઘોડા શાળામાં બાંધ્યો છે માટે ચાલો જતો હોય તે ઝોળખી કાઢો એટલે આપની દેવ; જે બોલો માલીક થશે તે શિક્ષાને પાત્ર થશે !) તે સાંભળી અને જણુ બોલ્યા કે (સાહેબ અમારો ઘોડો છે !) બાદ મિરબલ તે બન્નેને ઘોડાશાળામાં જ્યાં હજારો ઘોડા બાંધેલા હતા તેમાંથી પોતાનો ઘોડો કયો છે તે ઝોળખી કાઢાડવા કહ્યું. બન્ને જણે પોતાના ઘોડાને ઝોળખી કાઢાડ્યો. બાદ કચેરીમાં આવી લંગડાને પચાસ દરકાનો હુકમ કર્યો અને ચંદ્રકાન્તને ઘોડો સુપરદ કર્યો.

જે કાજ બાર્કની મૂકેલી અનામત પાછી આપવા ધનકાર કરતો હતો તે કચેરીમાં આવ્યો અને અનામત મૂકવા આવનાર બાદને ત્યાં એકેલી જોઈ તેની મુખમુદ્રા નિરતેજ થઈ ગઈ. આ સ્થિતિ મિરબલે જોઈ કાજને કહ્યું કે (તમે ન્યાયાધિશનું કામ કરવા યોગ્ય છો (!) કેમકે આ બાર્ક જેવાં તમારા વિશ્વાસ રાખી અનામત સોંપે અને તે પછી માંગે ત્યારે તેને જુડી પાડી કલટી ધમકા આપવી કે (બોટુ બોલનારનાં ઘર-બાર હુંટી લેવામાં આવે છે) વાહ ! શામાસ છે આપ ખરા કાજ ? (આ સભા સમક્ષ કરાક્ષ કથન સાંભળી કાજ કશું પણ ન બોલનાં બૂંચ સામું જોઈ એશિયાજો બની રહ્યો. ” મિરબલે જણાવ્યું કે “આ તમારી અયોગ્ય વરતાણુંકને લીધે હવે પછી તમારા કામ ઉપરથી તમને દૂર કર્યો છે. બસ એટલીજ શિક્ષા આપી એક વખત જતા કરવામાં આવે છે. જાઓ હવે પછી એવાં કામ કરતા નહિં. ” એમ કહી બાર્ક અને કાજને રજા આપી.

બાદ કચેરી બરખાસ્ત થયે ચંદ્રકાન્ત રાજાએ મિરબલ આગળ બેઠું કે “ હું મણિપુર શહેરનો ચંદ્રકાન્ત રાજા છું, મેં તમારી ખુદી આ-

તુખેતાની લોકોદ્ધારાએ ઘણીજ પ્રસંશા સાંભળી તેથી રૂબરૂ મુલાકાત લેવા મનના થઈ અને રસ્તામાં આવતાં તમારી લગ્નર આવેલી ફરીયાદીના ફ-દમાં ફસાઈ પડ્યો; પરંતુ તમારી બુદ્ધિકૌશલ્યતા માટે જેનીજ તારીફ સાંભળતો હતો તેવીજ નજરે જોઈ કિંતુ (પણ) હું પુછવા ચાહું છું કે તમે એએ આજે આપેલા ફેંસલા કયા ન્યાયના આધારે આપ્યા છે? તે મે-હરબાની કરી જણાવો!”

આ પ્રમાણે ચંદ્રકાન્તનું બોલવું સાંભળી અતિ નમ્રતા સાથે બિર-બદ્ધે જણાવ્યું કે “નામદાર! ધાંચી અને ખાટકીની થેલી વિષે મેં મારા મુકામ ઉપર જઈ તે થેલી અને રૂપિયા ગરમ પાણીમાં ધોવડાવ્યાં ત્યારે કાંઈકે લાલાસ પડતું પાણી તથા દુર્ગંધીવાળું જણાયું તેથી તર્ક કર્યો કે આ થેલી ધાંચીની નથી પણ ખાટકીની છે; કેમકે જો ધાંચીની હોત તો પાણીમાં રંગ-બદ્ધો આવત નહીં પણ સ્ત્રીકટની તર જણાત; પરંતુ ખાટકીના દ્વાથથી લોહી માંસ વગેરે થેલી અને રૂપિયાને લાગેલું તેથી પાણીમાં રંગ અને દુર્ગંધ જણાઈ એથી નિશ્ચય થયો અને તેજ આધારે તેવી તકરારનો ફેંસલો આપ્યો.

જે બીજી બાઈની ફરીયાદ હતી તે માટે હું જાને રાત્રે કાઠ પાસે ગયો અને મેં કાઠને કહ્યું કે ‘મારે કોઈ જરૂરના કામ પ્રસંગે બહાર ગામ જવાનું છે માટે મારી જગ્યાનો ચાર્જ (હોદ્દો) આપને સોંપવો ધારૂં છે તેમજ મારો ખજનો પણ આપનેજ સોંપવા ચાહું છું. આપ સવારે કચેરીમાં પધારજો એટલે સર્વ લોકો (સભાસદો) સમક્ષ આપને મારી જગ્યાએ નિમીશ અને ખજનો પણ સ્વાધીન ફરીશ.” આટલું બોલી હું મારે ઘેર આવ્યો. અને પછીથી તે ફરીયાદણુ બાઈને મૂકેલી અનામત પાછી લેવા મોકલાવી; કાઠએ એમ ધારૂં કે જો હું મૂકેલી અનામત ઇન્કાર જાહેર અને કદાચ તે બાઈ ફરીયાદ કરશે તો તે વાત બિરબલતા જણાવામાં આવશે અને બેઆબરૂ બદલાવતવાગો જણાવાથી ખોતાનો હોદ્દો તથા ખજનો સોંપવાના છે તેમને સોંપશે નહિ; માટે શુપચુપ રીતે અનામત પાછી આપી

બાઈને વિદાય કરવી તેમાંજ કાયદો છે. એમ ધારી અનામત સોંપી દીધી.

ત્રીજા ટંકાનો નિકાલ એ રીતે કર્યો કે જો વખતે આપને અને લગડાને ઘોડાશાળમાં ઘોડો ઓળખવા માટે તેડી ગયો ત્યારે બંને જણે તે ઘોડાને ઓળખ્યો; પરંતુ લગડો ઘોડા આગળ ગયો ત્યારે ઘોડો જગ દૂર હડી ચમ કયો હતો અને આપ ઘોડા પાસે ગયા ત્યારે ઘોડો આનંદથી આગળ આવ્યો તેથી મેં જનપથું કે એ ઘોડાનો માલિક આજ છે. તેમજ તે ન્યાયથી સંતોષકારક પરિણામ પણ બાસતાં હતાં. ખરો ઇન્સાફ મજે ત્યારે માણસ નિરૂત્તર થઈ જાય છે. ”

આ પ્રમાણે બિરખલનું બોલનું સાંભળી ચંદ્રકાંત ઘણાજ પ્રસન્ન થયો. પ્રેમસહ યુદ્ધિ આતુરતાની તારીફ ફરી મનમાં આનંદ પામી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગમન કર્યું.

વાર્તાનો સાર એ છે કે યુદ્ધિશાળિ માણસને રાજ માહારાજનો પણ પ્રેમથી ચાહી મળવાને આતુર બને છે. યુદ્ધિશાળિ સત્ય અને અસત્યનો બેદ અલગ પાડી શકે છે. પૈસો ન્યાયિ માણસોમાં મન પણ કેવાં ચળાવીદે છે ? લાલચ અને આશામાં માણસ કેવા પ્રકારે ઉલટો ફસાઈ જાય છે ? તરકટી લોકો કેવાં તરકટ રચી શકે છે ? અને ખોડવાળા માણસની ખાધામ કેવી હોય છે ? વગેરે વગેરે બાબતોનું જ્ઞાન આ વાર્તા કિપરથી ગ્રહણ કરવાનું છે.

વાર્તા બાવીશમી.

બાળ યુદ્ધિનું જે પ્રયત્ન તો, બળ અકળ નર તે દાખવી;

સરવસ્વ તે જગ વસ્ત્ર કરી, મહિમા બતાવે નવ નવી.

“ માણસના શરીરમાં એક વાત રૂપ મોટી કરામત છે. ”

એક દિવસ એક ફકીર બાદશાહની હજૂર આવ્યો આસિસ આપી કહ્યું કે “ બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મઠકેથી આવેલા છું આપની મુલાકાત લેવી અને આ મહાસરીફની પ્રસાદીરૂપ ‘સુખળ’ આપવી. એજ ઇરાદો હતો

(૭૪) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

તે ખુદાએ આજે પાર પાડ્યો માટે 'સખખ' સ્વિકારો." એટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને આસીવાદ આપી વિભૂતિ અને ચોખ્ખા શાહના હાથમાં આપી બોલ્યો કે "નામદાર હું ગનીય બ્રાહ્મણ છું અને આપની બેટ કેવા ઘણા દિવસથી આવુર હતો. અમારા ધર્મ શાસ્ત્રમાં એવી આજ્ઞા છે કે રાજા-ગુરુ-જ્ઞેશી-દેવ અને વિદ્વાનની બેટ લેવા જતાં ખાલી હાથે જવું નહિ; પણ કોઈ ફળ કિંવા માંગણિક વસ્તુ લઈને જવું તથા તે અર્પણ કરવી તેથી મારી પાસે બીજુ કશું ન હોવાથી આ માંગણિક વિભૂતિ અને ચોખ્ખા આપને આપી મનેચ્છા સદાગ કરું છું."

બાદશાહે ખોતાતા અમીર મીરજાખાને બતાવ્યું કે "આ બ્રાહ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યું છે?" મીરજાખાએ જોઈને કહ્યું કે "જહાંપનાહ! આતો રાખ અને ચાવત્ર છે અને એ આપનું અનિષ્ટ કરવા ઇચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે!" આવું મીરજાખાનું બોલવું સાંભળતાં "રાજાને કાન હોય પ્રણ સાન હોય નહિ" મનેચ્છા સદાગ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે ધક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બાર કાઢાડી મૂકો!" આવો હુકમ થતાંજ પગરખાં અને અંગરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી હાંટી કાઢ્યો. મળતે મીયાંબાહ બ્રાહ્મણ ઉપર મોઢું વાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું જોઈએ?

દુકારની આપેલી 'સખખ' જોઈ શાહ ઘણેજ ખુશી થયો અને દુકારને એક હજાર રૂપિયા તે બદલ આપ્યા અને તે લેઈ દુકાર વિદાય થયો. થોડીવારે ગિરબજનું કચેરીમાં આવવું અને નિરાશ થયેલા બ્રાહ્મણનું કિતવું ચહેરે ખહાર નિકળવું થયું. નિસ્તેજ મુંદ્રાયુક્ત બ્રાહ્મણને જોઈને ગિરબજે પુછ્યું કે "બાહ! કેમ ઉદાસ છો? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો." આવ્યાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચૂનાતુ પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શિતળ વાક્યો સાંભળી મનમાં શાંતિ ઉપજી અને કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “ મહારાજ ! તમે અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જાઉં છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમેને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પેણ દિલગીર થતા નહિં !) એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાંવાંત ફટીરને ધનામ આપ્યાની ખબર મળી. તદ્દનંતર બિરબલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ તનીકે “ નેકનામદાર આપ પાસે હમણાં અંગાળા દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે હીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અમ્મર રેહવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાદા-ળીના અનુષ્ઠાનની પૂર્ણાહતી થયે હોમજનીત વિભૂતી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો કલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપનો અપકિર્તિ અને ભેદ ખુદ્દિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદીપડે આપની ગાદી-રાજ્ય-ધન-દોહત રવાના થઈ જાય એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુદ્દો જણાય છે કે ‘ સખજા ’ અર્થાત તેને મોકું ધનામ આપ્યું એ કેટલી બધી વિચિત્ર વાતી ? ! તેનો આપજ વિચાર કરી જુઓ.

એ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે ‘ બિર-બલ ! તે બ્રાહ્મણે મારું રાજ ખાક (રાખ) થઈ જાઓ ! એવું ધારી રાખ અને ચોખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કાઢડ્યો અને ફટીરે જે બહાલી ચીજ (સખજા) તે મકકેથી લાવી મને આપી તે માટે ધન્યમ આપ્યું.

“ ગરીબ પરવર ! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ બરોબર રીતે આ પના સમજવામાં આવ્યો નથી. ખુદાવિદ ! એ જે આશિર્વાદનો અર્થ એ વા થાય છે કે જ્યારે ફટીર ‘ સખજા) એવા આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આપની ધન દોહત ગાદી બધી રવાના થઈ જાઓ (સખ) એટલે તમામ-સઘળું અને (જા) એટલે રવાના થાઓ. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને ઓથે આશિર્વાદ યથાર્થ ભાવ વાળો સૂચવ્યો કે જે ફટીર (સખજા) કહે છે તે સઘળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનવી માગી લેવું છે કે ‘ રાખ (અર્થાત તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ નામદાર ! જેણે બદલવા આપી તેને ધનામ અર્થે સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અવગ્રીત પ્રકાર !)

(૭૨) ખૂબીનો ખખનો અંચવા ડાહપણનો દરિયાય.

આવુ બિરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે બિરબલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરબ્યાજખી રીતે મારાથી વરતાયું છે એમાં તો શક નથી ! હવે જે બદલુવા આપનારને મનામ અપાઇ ગયું એનો ખેર પણ મારી દુવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક મોટી ભૂલ થઇ છે એમ વિચારી શાહે બિરબલને કહ્યું કે “બિરબલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કાઢાવી તેને એ હજાર રૂપિયા બક્ષિસ કરો અને તેની મારી દુવા વધાવી લ્યો.”

તે સાંભળી બિરબલે અન્ન કરી કે “નામદાર ! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારમદની ખહાર ઉભેલો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું.” એમ કહી સીપાઇ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીઆ આપી સંતુષ્ટમાન કરી વિદાય થયો.

વાર્તાનો સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે અગર ગએલી વાર્તા કેમ સુધારી લેવી ? તથા મોટા લોકોના મનમાં કેવા પ્રકારે વાત હસાવવી ? તેમજ મોટા અધિકાર મળ્યા છતાં પણ જાતિ અભિમાન અને વડાઈ અવગણ્ય હોયે ધરી સારા કૃત્યમાં બાગ લેવોજી ! વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

વારતા તેવીસમી.

નોક ચોક જાળવવાનાંજ નાણાં મળે છે. !

વખત વિચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકૂળ;

વણુ સમજ્યે જે વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકૂળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી નામચિત રસીલી પાકેલી કેરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ સુદર સ્વાદિષ્ટ હોવાથી શાહ અને દુરમ સાહેબ બન્ને જણ એકાંત ભૂવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મશ્કરીની ખાતર પોતાની ખાધેલી કેરીઓનાં ગોટલા છોતરાં દુરમ સાહેબની અગાડી નાખતા હતા. તેવામાં બિરબલ ! ત્યાં આવી પોંદ્યો તેને જોઇ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યા કે

“બિરબલ ! મારી આંસ કેવી ખાકિકણી છે ? પોતાનું પેટ ભરવા સમ-
જેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એક જ કેરી ખાધ રહ્યો
નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી કેરીઓ ખાધી છે ? તે આ ગોટલા
છોતરાનો દગલો જોતાં જાણે અનુમાન થઈ શકે છે ! ” આવી બાદશાહનું જો-
લવું સાંભળી દુરમ સાહેબ ઘણી જ શરમાઈ ઓશીયાળી બની ગઈ તે જોઈ
બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અઠબર ભારથ રચાવ્યાનું કહ્યું હતું તે વ-
ખતે દુરમને પાંચ પતિ માટેના પ્રજ્ઞ પૃથ્વીથી બહુ માફ લાગ્યું હતું તે
ખટક દુરમ સાહેબના દિલમાંથી દૂર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા) તે
તકનો લાભ લેઈ બોલ્યો કે “દુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત તો
સાચી છે, પરંતુ તેમના ખાવિંદની કાંઈ તારીફ આજે પ્રકારની છે, કેમ
દુરમ સાહેબે તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો કેરીઓ-
ની છાલ (છોતરા) ગોટલા અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત્
કેરીમાંથી કોઈ ભાગ ત્યાગન કર્યો નથી એ ખરેખરી ખખી છે ! ” એટલે
એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સચવ્યો કે દુરમ સાહેબે તો જે કેરી-
ઓ ખાધી છે તેના છોતરા ગોટલાં જણાય છે તેથી વધારે કેરીઓ ખાધી
એમ આપ કહો છો, પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે
ખાઈ ગયા છો પણ તેની ગણતરી ન કરો થકાથ તેટલા માટે તેના છોતરાં
ગોટલા પણ બચાવ્યાં નથી ! ” આ માર્મિક ભાવ ભરેલી મુક્તિ સાંભળી
દુરમ સાહેબે પોતાની ચઢતી વાત થઈ જાણી ઘણાં જ ખુસી થયાં અને
બિરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધનવતાં હતાં તે આ મુક્તિના કારણથી દિલથી
દૂર કરી વાતસલ્યતા પ્રેમ દર્શાવતા વિચારવા લાગ્યાં.

વાર્તાનો સાર એ છે કે મીઠી મસ્કરી કરવામાં પણ કેટલીક વખતે
સામાનો માર્મિક પ્રત્યુત્તર મળે છે કે માણસનો અંદરો અંખો થઈ જાય છે
માટે મસ્કરી કરવાની ટેવ બને ત્યાં સુધી હૃદયમાં ન રાખવી. બીજી જે
આપણો મીત્ર સગો-કે ઉપરી હોય તેને આપણા વચન કે કર્તવ્યથી માફ
લાગ્યું હોય તો તે ખટક મનમાંથી દૂર કરી પુનઃપ્રીતિ અને મહેરબાની
મેળવવા તરફ આપના હૃદયને લેવા તક શોધવી.

(૭૮) ખુશીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

વારતા ચોવીસમી.

કરો ન કદિએ કાચ, હા બાજુ ડિક ગણિ;
હાંસી કલટી હોય, તજે ટેવ એ તમ તણિ. માધવાનંદ.

કંકણ અને કેશની ગણતરી.

એક દિવસ કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ શાહ બિરબજને રંગમહે-
લમાં લેઈ ગયો. અને હસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. તે વખતે
શાહે બિરબજને પુછ્યું કે (બિરબજ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ
છે ?) હાજર જવાબી બિરબજે જણાવ્યું કે (નામદાર ન મારી સ્ત્રીના
હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસ ભરમાં કોકજ વખત જાય છે તેમજ મારા
હાથ સાથે તેનો હાથ ઘણીજ થોડી વખત લાગતો જણાય છે; તો પણ
ખાત્રીથી કંકુ છું કે જે જગ્યોએ આપ ખુદાવિંદની હરદમ-વારંવાર દ્રષ્ટી
પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સંકડો વખત આપ નામદારનો હાથ દૂરથી
કરે છે તે દાદીના જેટલા કેશ (વાળ) છે તેટલાંજ કંકણ છે; માટે દાદીના કેશ
ગણી હશે એટલે કંકણની ગણતરી પણ થઈજ જશે !) આ ચેપટીકા સ-
રખા ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચૂપ થઈ બિરબજના ખુદ્દિબગની સરાહના
કરવામાં મસગુજ પડ્યા.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે કોઈ પ્રણ પુછે અને તે વિષેનો ય-
થાર્થ ઉત્તર આપી શકવામાં સદેહ રહેતો હોય; તદ્વિ તે મર્મ ખુલ્લો ન
પડતી હેતાં નવીન તર્ક ગોઠણી એવો જવાબ આપવો તથા ગર્ખ પણ સત્યમાં
ખખે અને યોગ્ય ઉત્તર મળવાથી સાહમેનો માણસ પણ પ્રણોત્તરની સ-
રાહના (વખાણ) કરતા આનંદમાન બને.

વારતા પચીસમી,

ચોરી ચાહન કાય છે, જ્યારે ચોર કસાય;
ખાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફજેતી યાય.

ક. દ. ૭૬.

ચૌરની છત્રીશ કળા !

એક સમય વસંતઋતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બહાર અતિ સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બગીચામાં કચેરી કરવાની ઇચ્છા જણાવી, તેથી તે બગીચાની અંદર નાના પ્રકારની બિઝાયત સુંદર ફરનીચર અને ખુસ-મોદાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગેદવાણુ કરી, શાહ કચેરી મળાસહ અનૂપમ રથળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને બિરબજ સાથે ન્યાય રચનાતી યુક્તિઓ માટેની સમક્ષત ચલાવી, તે વખતે એક સોદાગરે આવી ચરજ તરીકે (પરવર દિગાર ! હું મળવા દેશનો રહેનાર છું અને બગીચામાં વ્યાપાર ચરથે ગયો હતો, ત્યાં એક સાહુકાર પાસે સુંદર રજંસ પક્ષી મારા જોવામાં આવ્યું અને તેની સુદરતા તથા અકલની ખૂબી જોઈ મારું મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પૈસા આપી ખરીદી લેઈ આપ બાવિંદને ત્યાં લેટ કટવી એ ઇચ્છા પ્રમળપણે વધવાથી તેના માલ ધણીને એક હજાર સોનામોદરો આપી તે (રાજહંસ) પક્ષી મેં ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજૂર આવવા રવાના થયો; પરંતુ મારા મનની ઉમેદ મનમાં જ રહી !; કારણકે મારા ચાકર નોકરોમાંથી કોઈ દુષ્ટાત્મ તેને મારી નાખી બહણુ કરી ગયો ! તેથી મને ઘણાજ પરિતાપ થયો. કોણે તેને મારી નાખ્યો ? તે વિષેની મેં ઘણી તપાસ ચલાવી; પણ કશો પતો લાગવા પામ્યો નહિ. તેજ હેતુ માટે આપ હજૂર ચરજ કરું છું કે તે પ્રક્ષીને મારનાર કયો માણસ છે ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર યત્ન ચલાવશો !) આ પ્રમાણે સોદાગરની ચરજ સાંભળી તેના ચાકર નોકરોની ખારીક રીતે તપાસ ચલાવી; પરંતુ કશો દાહડો વળ્યો નહિ. તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઈ બિરબજને કહેવા લાગ્યો કે “આવા બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે સુન્દો કરનારનો પતો ન લાગ્યો તેથી ખાતરી થાય છે કે અહિંયાં પણ ન્યાયશાસ્ત્રી મારેની મોટી ખોટ જણાય છે !) આ માનિક વાક્ય સાંભળી બિરબજે સોદાગરના નોકર-ચાકરોને પુનઃ ખોલાવી ખોલાની સાહસ ઉભા રાખ્યા અને યોગીવાર કેટ એક ટનથી જોઈ રહી

(૮૦) ખુબીનો ખનનો અથવા ઘડપણનો દરિયાય.

બિરબલ અશ્વર્ય સાથે બોલ્યો કે (વાલ ! શું પક્ષી મારી ખાનારું
ધેર્ય પાલું છે ! ! પક્ષી તો મારીને ખાઈ ગયો તેનો કીક; પરંતુ તે પક્ષીનાં
પિછોં પણ ખાધડીમા ખોસી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્દો કમુલ
કરતો નણી એ શું થોડી નવાઈની વાત છે ? ! ! !)

આતું બિરબલનું બોલવું સાંભળી જોણે પક્ષી મારી નાખ્યું હતું
તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે (કદાચ મારી ભૂલ થઈ ગઈ હોય અને
પાધડીમાં એકાદ બાનીક પિંછ રહી ગયું હોય ને ! ? એમ જાણી બચતો
માર્ગો પોતાની દેહનું બાન ભૂલી ગયો ચોરના પગ કાચા હોય) તે
પ્રમાણે અધીર બની કોઈ ન જાણી શકે તેમ પાધડી ઉપર હાથ ફેરવી
પિછુ તપાવસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા કોઈના લક્ષમાં નહોતી, પણ
બિરબલે છે ચાનરો ઉપર મળત સુરતા રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્ર.
કાશમાં આવી ગયું અને તત્કાળ તે ચાકરને ચૈદમુ રત્ન (માર) આપવા
માટે સોપાઈઓ હુકમ કર્યો. જ્યારે અચ્છો મેથીપાક આવો કે ગુન્દો ક-
બુલ કરવા મરજી જણાવી તેથી (બુધે જાન બાજરીનીર પાંસરી,
બુધે ડાબું દાબ્દા દે, અને બુધે છોકરું છાતું રહે. ” એ વાતની
પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્દેગારે તે પક્ષી માર્યા વિષેનાં કારણો
અને તેના મુદ્દા પણ રજુ કર્યા. આ પ્રમાણે અવળ ચાતુરથી ગુન્દેગાર-
ને પકડ્યો તે કારણથી બિરબલની દેશ પ્રદેશમાં વિશેષ કિતી વિસ્તરી.

કર્તાનો સાર બુદ્ધિની પ્રગલ્ભતા માટેનો ચિતાર વાન ઉપરથીજ
બુદ્ધિ જણાય છે.

વારતા છવીસમી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરો, પાર પમાડે કામ;
નરવરની શું વિસાદ ત્યાં, જ્યાં જગ બને ગુલામ.

સખસે બરી ચુપ.

પ્રેમાનંદ

એક દિવસ બાદશાહે બિરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે “ બિરબલ એક શાહજો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું મારે બોળી લાવો.” બિરબલે વિનવ્યું કે “ સરકાર સાહેબ ! એક શાહજોની બોળ કરતાં દશ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થશે ” શાહે ખગતગીને હુકમ કર્યો કે “ બિરબલના મુકામ ઉપર ૧૦,૦૦૦ હજાર રૂપિયા પોંદચણવી દો. ”

તદનંતર બિરબલ શાહજો માણસની શોધમાં વિચર્યો. એક દિવસ ખગરમાં એક સમજદાર માણસને જોઈ તેને બિરબલે કહ્યું કે “ જમ હું કહું તેમ કરવામાં જો તમે ક'પુલ થાઓ તો મારે કાંઈ થોડું તમારું કામ છે તેમજ તે કામ પાર પડ્યે એકસો રૂપિયા પણ હું આપીશ. ” આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલતું સાંભળી તેણે વિજયું કે “ પૈસાના પૈસા મળશે અને વળી મોટાની મહેરબાની મેળવીશ ” મારે બનને તરફથી દ્રાવદો સમજી તેણે તે વાત ક'પુલ કરી ત્યારે બિરબલે તેને કહ્યું કે હું તમોને બાદશાહ હજાર લેખ જવાનો છું; પણ ત્યાં ગમે તેટલી શાહ તમોને વાત્તા પુછે તદ્દપિ એક શબ્દ પણ બોલવો (ઉત્તર આપવો) નહિ. બાદ બનને જણુ કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને વિનવિ કરી કે “ ગરીબ પરવર ! આપ નામદારના હુકમ પ્રમાણે શાહજો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું. ” બાદશાહે તેને બોલાવી પાસે બેસવા હુકમ કરમાવ્યો અને શાહજો પ્રત્યે બાદશાહે પુછ્યું કે “ તમો કયાંથી આવ્યા ? કેવી જ્ઞાતિના છો ! તમારું શું નામ છે ? શું ખબર છે ? વગેરે વગેરે ઘણાક પ્રશ્નો કર્યા; તથાપિ તેણે પ્રત્યુત્તર કાંઈજ આપ્યો નહિ તેથી શાહ ગુસ્સે થઈ બિરબલ સાદનું જોઈ બોલ્યો કે “ મૂર્ખ સાથે સમાગમ થયો તો શું કરવું ? ” બિરબલ બોલ્યો કે “ સિરતાજ ! ચુપ થઈ રહેવું ! ” આવું બિરબલનું મરમ બરું વાક્ય સાંભળી અર્થાત મૂર્ખતા મેલાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ-ગૌન થઈ રહેવું તે-થીજ શાહજો ચુપ પડી બેસી રહ્યો છે એટલે શાહ મૂર્ખ અને ચુપરહે નાર શાહજો એમ કસાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને પાત્ર થયો અને બિરબલના શાહપણની સુહિત રચના વિચારી “ મારી પાસે પણ કેવાં તર

ખૂબીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

રત્ન છે ? ! ” એવા રંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો. ધન્ય છે ગુણગ્રાહી શાહને ! !
વાત્તાનો સાર વાત્તા ઉપરથી પુણ્યો સંગળ્ય છે.

વારતા સતાવિશમી.

લહેન મોટમ માન, અને અધિકારી જન કદિ.

મહાત્મ પુરૂષની નહાનતા !

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં બિરાજમાન થયો હતો તે વખતે પોતાનો દૂધભાઈ (ધાય માતાનો છોકરો) શાહ હાથૂર આવ્યો. તેને શાહે પ્રેમસદ્ પોતાના નજીક બેસાડી બિરબલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે “ આ અમારા દૂધભાઈ છે અને એમને એક નાહનું રાજ્ય આપવા મારો ઇ-સહો છે; પરંતુ તે ન્હાના રાજ્ય માટે ન્હાના બિરબલની પણ અતિ આ વસ્યકતા છે તેથી એક ન્હાનો બિરબલ પેદા કરી લાવો તે ” સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “ જો હુકમ નામદાર ! ” બીજે દિવસે એક બળદ-બેહલને મિંછુગારી રેસમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો, તે જોઈ બાદશાહે આશ્ચર્ય યુક્ત પુછ્યું કે “ આ શું ? અને મારા દૂધભાઈ માટે ન્હાનો બિરબલ શોધી કાઢ્યો કે નહિ ? ” તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ જી સરકાર ! હાજર છે, આપના દૂધભાઈ માટે મારો દૂધભાઈ લેખને આવ્યો છું તે નિહાળો ” એમ કહી બળદને દેખાડ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે “ તમારો દૂધભાઈ બળદ શી રીતે થાય ? ” ત્યારે બિરબલે કહ્યું “ કે નામદાર ! આ આપના દૂધભાઈ શી રીતે થાય ! બાદશાહે જણાવ્યું કે “ એમની માનું હું દૂધ પીતો હતો તેથી અમારા દૂધ ભાઈ છે ! ” ત્યારે બિરબલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે “ હું પણ આ બળદની માનું દૂધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દૂધ ભાઈ કેમ ન કે-લવાય ? તે ગુદાર્યતાજો જવાબ સાંભળી મનમાં હર્ષવંત થઈ સુપ થઈ રહ્યો. કારણ કે બિરબલે મર્મમાં જણાવ્યું કે મોટા લોકોની બરોબરી હ-લકા લોકોથી કદિ પણ કરી શકાયજ નહિં માટે આપના વિચાર અતિ

ઉત્તમ છે; તદ્દપિ અધિકારીનેજ અધિકાર યોગ્ય છે તેમ બિરબલ આપનાજ દરબારમાં શોભે. આવી વાર્તામાં છુપી યુક્તિ રહેલી હતી તેથી શાહ મનમાં સમજા બિરબલની યુક્તિ વખાણવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર એ લેવાનો છે કે જે જેના યોગ્ય જે વસ્તુ હોય તેજ તેને શોભા આપે; પણ વગર અધિકારને અધિકાર અપાય તો લાભ થતો નથી પણ હાનિજ થાય છે । બગચો ઉત્તમ હોય જેવો દેખાવમાં હોયછે તદ્દપિ હાંસની બરાબર કામોમાં દરીદ્રાઈબળની શકતોજ નથી. “ છાણુના દેવને કપાસીવાનીજ આંખો જોઈએ. ”

વારતા અઘાવીશમી.

સહપટે તિરથ સકળ, વસે સદા બમ રામ;

ચમત્કૃતિ ભરલો પ્રજા.

બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ તમારો મહામંત્ર કયો? ” બિરબલે જણાવ્યું કે “ નામદાર । ગાયત્રી મંત્ર ” ત્યારે શાહે પુછ્યું કે “ તમે માર્ષ પૂજક છો ત્યારે ગાંધિના ચામડના બેડા પગમાં કેમ પેહરો છો ? ” બિરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ જાંપનાહ । બ્રાહ્મણના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ-મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને ગઉચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે; કારણ કે તે બન્નેના સંગમથી અધિક તીરથનો મહિમા વધે છે અને તીરથનું તે વડે રક્ષણ થાય છે; માટે તેમ કરીયે છીએ. ” આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુસી થયો.

વાર્તાનો સાર હાજર જવામીપણની ચમત્કૃતિ બનાવનાર દાખલા રૂપ છે.

વારતા યોગણત્રીશમી.

બહાલામાં બહાલાં ધન, સુત, સ્ત્રી તો પણ પ્રાણ ઉપર બહુ બહાલ ।

પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આતંદ સુવનમાં બિરાજમાન થયો હતો.

તે વખતે બિરબલ પાસેજ બેઠેલ હતો. શાહ અને બિરબલ વચ્ચે કેટલીક સંખ્ય રંગની આડી અવળી વાર્તાઓ થયા પછી પુછ્યું કે “ બિરબલ ! માણસને સર્વથી વધારે બહાલી કંઈ વસ્તુ છે ? ” બિરબલે કહ્યું કે “ ને-કનામદારા હું તો એમ માનુ છું કે આ દુનિયામાં સર્વથી વધારે બહાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે, એથી અધિક બહાલી કંઈ અન્ય વસ્તુ નથી, આટે તો અમીર, ફકીર, દુખી, સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા, જનતર હશે તોપણ પોતાના પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખત ધરાવશે. પણ પ્રાણની દરકાર ન રાખતાં પૈસા-કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ. એથી ખાતરી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે બહાલો છે. આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ થઈ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને બિરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે બહાલું લાગે છે. ” તે સાંભળી બિરબલે ચરજ કરી કે “ સરકાર આપનું કંઈનું ખર્ચ છે; પરંતુ બ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આફત આવી પડે છે તે વખતે ધન-ઘોષત-પુત્ર-સ્ત્રી-પરવાર અને બહાલાં-સંબંધી વગેરે એક પણ બહાલાં લાભેતાં નથી, માત્ર પોતાનો જીવ કેમ બચે? તેજ યુક્તિમાં શું થાતું પ્રિય થઈ પડે છે. ” શાહે કહ્યું કે બિરબલ ! તમે કહો છો તે ખરું હશે; પરંતુ અનુભવ વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલું જોવાને આતુર છું. ” તે સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર થોડા દિવસમાં એના પ્રત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ. ”

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વાર્તા થયા પછી કેટલાક દિવસો ગયા પછી સીપાઇને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ચા સહિત વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદનંતર એક વીસ હાથનો જોડો ખાડો ખોદી લેવાર કરી રાખ્યો, બાદ બાગશાહ પાસે જઈ વિનવ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! ” સર્વથી પ્રાણ વાહોયો કે બાળક વાહલું છે તેની આપને ખાતરી કે-

રી આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર પધારો. ” આદર્શાલ આનંદ યુક્ત થઈ બિરબલ સંગાથે ચાલ્યો. બગીચામાં પોંહચ્યા પછી સીપાઈને સંકેત સુજળ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહીત વાતરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધધધ ચલાવ્યો! બ્યારે ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરામું વળગાડી પોતાનો બચાવ ખોળવા લાગી તે જોઈ બિરબલે શાહને કહ્યું કે “ નામદાર ! હવે મજાહ નેવાની છે ” જોત જોતામાં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાતરી ચારે તરફ બહુજ ઠંકડા મારી બચાવ માટે તરફડીયાં માર્યા પણ કશો દાહડો વળ્યો નહીં. વાતરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખમા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી. જેમ જેમ પાણી ઉપર ચઢતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાય શોધ્યા તે જોઈ શાહે કહ્યું કે “ કેમ બિરબલ ! પ્રાણુ વાહલો કે બચ્ચાં બહાલાં ! બુઝો બિચારી વાતરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલાં પ્રયત્ન કરે છે ? ” બિરબલે કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! જરા થોડીવાર જોવા કરો હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઈ આવશે. ” હવે વાતરીને ગળા સુધી પાણી આવી પોંહચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આશા ફોગટ છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઈ બેસીશ એમ બિચારી છેવટે નિરૂપાય થઈ બિચારીએ બચ્ચાને પગતજે ઘાલી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણુ બચાવવા વળખાં મારવા લાગી તે જોઈ બિરબલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ કરાવ્યો અને તેને બહાર કઢાવી લીધી, પછી શાહને વિનવ્યું કે “ કેમ સિરતાજ ? ! અત્યાર સુધી આ વાંદરીને બચ્ચું કેવું ખ્યાર હતું; પરંતુ બ્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચ્ચાને જીવાડવાની આશા છોડી દેઈ પોતાનો પ્રાણુ બચાવવા ઉપાય આદર્યો. એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકો બહાલાં છે પણ જીવ ઉપર તવાઈ આવી પછી કે ધર-ખાર-હોકરાં-જી-ધન-દોહત કે મા ખાપ વગેરે કોઈ કોઈ

નથી ! પોતાના પ્રાણ અગાડી બધાંએ કશી વિશાદમાં નથી માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં શુધ વધારે બહાલો છે । ” આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઈ બાદશાહ બડી તાબુખી પામ્યો અને બિરબલની અકલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો. વાતોનો સાર વાતો ઉપરથી પુલ્લોજ સમજાય છે.

વારતા ત્રીસમી.

દુઃખ સ્વેત દધિ સ્વેત હૈ, હંસ સ્વેત બમ સ્વેત :

પર્યમામલે જનિએ, ઉચ નીચકો ભેદ.—ચંચલદાસ.

પરીક્ષક નરોત્તી બલિહારી !

એક સમય અકબર બાદશાહને માલ્યાલના રાજા રાહસેને પત્ર મોકલ્યો કે “અસ્સલનો કમ અસ્સલ, કમ અસ્સલનો અસ્સલ, ગાદીકા બદલા, અને બજારનો ફતરો !” એ ચાર વસ્તુ મારી તરફ શોધ કરી મોકલી આપો અને જો ન મોકલાય તો મારી સાથે લઢાઈ કરવા તૈયાર થાઓ ” એવી મતલબનો પત્ર હલકારા સાથે આવ્યો તે બાદશાહે વાંચી વિચાર્યું કે “ આમાં લખેલી ચીજો મળી શકે તેવી નથી અને ન મોકલાય તોયુદ્ધ કરવું એ પણ એક મહા નુકશાનીમાં ઉતરવાનું છે : માટે કરવું શું ? ” એમ શાય યુક્ત બની સ્તબ્ધ થઈ બેઠો હતો, તેટલામાં બિરબલ આવ્યો, સલામ કરી આગળ ઉભો; પરંતુ બાદશાહની મુખ મુદ્રા નિરતેજ પડેલી જોઈ અરજ કરી કે “ ખુદાવિંદ ! શું મહાન સંકટ આવી પડ્યું છે ? શું પરચક (શત્રુ શૈન્ય) ની કિસ્ત આવી લાગી છે ! જો એમ હોય તો તે જલ્દી કરમાવો એટલે તે વિપત્તિનું વાદળ વેરો નાખવા ત્વરાએ ઉપાય શોધીએ. ” આવાં બિરબલનાં વાક્યો સાંભળી શાહને ધૈર્યતા ઉત્પન્ન થઈ તેથી રાહસેન સમજતો આવેલો પત્ર બિરબલના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યું કે “ વાંચી જુઓ અને શું કરવું ? તે વિષે અભિપ્રાય આપો. ” બિરબલે પત્ર વાંચી કહ્યું કે “ નામદાર ! આ ચાર ચીજો મળવી કાંઈ બહુ મુશ્કેલ નથી; પરંતુ કેટલોક વખત લાગશે ખરો ! માટે એક વર્ષની મુદત રાહસેન પાસે

માગી લેવી એટલે ફતેહના ડંકા !) આવો ઉત્સાહ યુક્ત ઉત્તર સાંભળી શહે હર્ષ સહ પત્ર લખી એક વર્ષની મુદત માગી લીધી. તદ્દનંતર બિરબલે બાદશાદને જણાવ્યું કે “હવે આપણે તે ચાર ચીજો હાથ કરવા માટે એક લાખ રૂપિયા જોઈએ માટે તે હુકમ થવામાં ઢીલ ન થવી જોઈએ.” શહે ખગ્નતચીને કહી લાખ રૂપિયા બિરબલને ત્યાં પોંચ્યતા કરાવ્યા; અને બિરબલે પણ શાહની પાસેથી કેટલાક માસની રજા માગી તે કામ પાર પાડવામાં પ્રવર્ત્યો અર્થાત સાહુકારનો વેષ ધારણ કરી જોઈતાં સહિત્યો સજી શેહસેન રાજના નગર ભણી પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દિવસે ત્યાં જઈ પોંહ્યાં સાહેબનરું મથક નિહાળી સુંદર હવેલી બાડે રાખી દબ દબા સાથે સરાશી વ્યાપાર શેજમારની એક મોટી પેઢી જમાવી દીધી.

હવે તે શેહરનો કોટવાળ કે જેનો કોટવાળી ચણતરો પોતાની હવેલીના સન્મુખજ છે તેની સાથે ધીરે ધીરે ઓળખાણ જોડી માયા વધારી “હાથ પેલો તો જગત જાણો.” એ કહેવત સાહુકારે અમલમાં આણી એટલે કોટવાળજીતો બિચારો આધીન આધીન થઈ ગયો. દરરોજ ચાહ, પાણી, ખાતું, પીતું, અને મુખવાસ વગેરે નવ નવ પ્રકારનાં સુખો મળવા લાગ્યાં. કોક વખતે ગાન, તાન, તમાસાની મજાહ પણ ઉડવ લાગી. અને દિવસે દિવસે સ્નેહમાં વધારો થયો તેથી ગામમાં કોઈ સાહેબ ગાયન કરનાર કે નાચ કરનાર આવ્યું કે તુરત શેહ હજુર તેડી લાવે અને તેને વિદાયગીરી વખતે જે રકમ આપવા કોટવાળ કહી તે શેહ તુરતજ આપે, આ પ્રમાણે રીતમાત ચલાવી. એક વખતે એક સોળ વર્ષની સ્વામા બણીજ ગાન કળામાં પ્રવીણ હતી તેને લેઈ (કોટવાળ) શેહ પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “આ નાયકા સુંદર સરતની તથા મનોહર કંઠવાળી છે; માટે તેનો નાચ મુજરો થવો જોઈએ.” તે સાંભળી મેઠે કહ્યું કે “બહુ સાહે.” બાદ પોતાના દિવાનખાનામાં સ્વામા નાયકાએ નાચ અને ગાયન શરૂ કર્યો તેમજ એવી રાગરાગણીના આલાપ-તાન છોડ્યાં તથા અપૂર્વ પ્રકારની નાચ ચળાવતાવી તેથી મેઠે બણીજ ખુસી થયો અને કોટવાળને પુછ્યું કે

(૮૮) ખૂખીનો ખગ્ગનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

“આ નાયકોને વિદાયગીરીમાં શું અક્ષિસ આપીએ તો હીક ?” તે સાંભળી કોટવાળે જણાવ્યું કે “બસો રૂપિયા આપીએ તો સાફ દેખાય !” એજ પ્રમાણે સેઠે પણ નાલકાળ રૂપિયા ગણિ આપ્યા તે જનક નાયક આનંદશ્ર્વર સાથે વિચારવા લાગી કે “અત્યાર સુધી વિદાયગીરીના બસો રૂપિયા આપનાર મને કામ સેઠ મળ્યો નથી. પાંચ, દશ, વીશ, અને પચીસનો છેવટ સુધી આપનાર મળ્યા છે; પરંતુ આની ઉદારતા તો અતિ વિશેષ છે ! માટે આના સેઠને છોડી બીજાની તાબેદારી ઉઠાવવી એ ખરેખર મુર્ખાઈ બરેલું ગણાય ! એમ વિચારી સેઠ પ્રત્યે વિનવતી કરવા લાગી કે “સેઠજી સાહેબ ! હું આ રૂપિયા લેવા આહતી નથી પણ આખીજ સેવામાં રહી તેલનાત ઉઠાવવા આહું છું; માટે જો કૃપા કરી મને આપની દારી ગણી લ્યો તો બસ છે !” આવું મૃદુળ વાક્ય સાંભળી સેઠે કહ્યું કે “હીક છે જો તમે નિર્ભજ પ્રેમથી વર્તવા અને પ્રેમ પંથમાં પરવરવા આહતાજ છે તો મારી ના નથી ! ખુશીથી આવો જાઓ આનંદ હાસ્ય વિનોદ કરો અને જે જોઈએ તે યોગ્ય વખતે મદદ માગી લ્યો.” આદ નાયક પોતાના મુકામ ઉપર ગઈ અને સેઠને પણ સાથે તેડી ગઈ નાના પ્રકારની કોકકળા કેળવી સેઠનું મન પ્રસન્ન કર્યું અને આખી રાત્રી કામ કુતુહળમાં વ્યતિત કરી. પ્રાતઃકાળે જ્યારે સેઠ પોતાને મુકામે જવા તૈયાર થયા કે નાયક ગદ ગદ કંઠે વિનવા લાગી કે “મારા હૈયાના દાર ! આપ જવા તૈયાર થયા છો પણ હું આપને અહીંથી જવા દેવા આહતી નથી, પછી આપ તરછોડી આલ્યા જશે તો અયજાનું કામ જેને નથી !” સેઠે કહ્યું કે “બલભા ! દિલગીર થવાનું કાંઈ કારણ નથી. ! ખાઓ પીઓ અને મજાહ કરો ! તેમ હું તમારી પાસેનો પાસેજ છું, જો હું અહિંયાંજ રહું તો લોકોમાં મારા માટે ખોટા વિચાર ફેલાય અને અહિંયાં અહિંયાં રહેવાથી કાંઈ પ્રીતિલતા વિશેષ વૃદ્ધિને પામે એમ છેજ નહી; માટે આનંદમાં વર્તો.” એમ કહી સેઠ પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યો; અને પ્રીતિના નિયમ પ્રમાણે કળાવંતી (નાયકા) સાથે વર્વવા લાગ્યો.

એક વખત કોટવાળે શેઠને પુછ્યું કે “ સેઠજી ! તમે લગ્ન કર્યું છે કે નહીં ? ” સેઠે કહ્યું કે “ લગ્ન કરવા મગ્નું પણ સારા કુળની કન્યા મળે તો જ તે વાત બને ! નહિતો એ લાવ્યા કરતાં આમ રહેવું એ વધારે પસંદ કર્યું ” કોટવાળે બોલ્યો કે “ સેઠજી ! હું આપના માટે સારા કુળની કન્યા શોધવા અત્યંત મહેનત લેઈશ. ” સેઠે જણાવ્યું કે “ જો એવી સુકુળીની મળે તો ઘણાજ આનંદની વાર્તા ” આ પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી કોટવાળે પોતાના મુકામે ગયો.

કોટવાળે એક સારા કુળની ખુબસૂરત કન્યા પુષ્કળ યત્ન વડે મેળવી અને સેઠને બતાવી. સેઠે પણ પસંદ કરી તેથી તેના માખાપનો અભિપ્રાય મેળવી ઘડીયાં લગ્ન લીધાં, વિધિયુક્ત પાણી શ્રદ્ધા કરી પોતાના ગૃહમાં ધરણીને પવરાવી.

કેટલાક દિવસો પછી શેઠે એવો નિયમ શરૂ કર્યો કે દરરોજ બહાર જતા નિકળે કે જોરથી તે સ્ત્રીની પીડ (ચાંસા) ઉપર એક કોરડો ચારવો અને પછી પોતાના કામ ઉપર જવું. આ પ્રમાણે કરતાં કેટલાક દિવસો ગયા ત્યાર બાદ બન્નરમાંથી એક પાકેલું કાળીંગડું (તરબુજ) લાવી તેના એ કકડા કરી જીલ્લજીલ્લા દુધપટ્ટામાં લપેટી સફેદ રૂમાલમાં બાંધી લીધા, અને તે ગુપ્તચુપ રીતે દોડતે દોડતે ઘરમાં પ્રવેશ કરી પોતાની સ્ત્રીને કકડા શરૂ તેની રીતે બચલીતપણું બતાવતો પેટીની અંદર તે બન્ને પોટકીઓ ગૂંથી તણું વાસી ગુસ્સો લાવી સ્ત્રીને એ કોરડા મારી કહ્યું કે “ ખબરદાર ! જો આ વાત કોઇને કહીએ તો જનથીજ મારી નાખીશ ! આજે હું આ આમના ગળના કુંવરનું માથું કાપી લાવ્યો છું તે આ પેટીમાં ગૂંડ્યું છે ! માટે તું જો આ હકીકત કોઇને પણ કહીશ તો તારા પણ એ કકડા કરી નાખીશ ! એમ કહી ઝટપટ બહાર ચાલી નિકળ્યો, ઘરમાંથી બહાર નિકળતા પાંખો નથી તેટલામાં તો મોટી ભુમ મારી રડવા લાગી. સામેજ કોટવાળી સખુતરો હતો તેથી આ ખુમાટ સાંભળી કોટવાળે અને સીપાઇઓ દોડી આવી પુછ્યું કે “ કેમ આટલાં બધાં રડો છો ? તેનું કારણ શું અમેને જણાવો ? ”

વો ” તે સાંભળી રડતાં રડતાં બોલી કે “ મારા વર મહારાજના કુંવરનું માથું કપી લાવ્યા છે અને આ પેટીમાં મૂકી તાણું વાસી બહાર ગયા, મને આ વાત કોઈને ન જણાવવા માટેનું કહી માર માથે તેથી હું રોજી છું ” એમ કહી પોતાનો વાંસો ખુલ્લો કરી કોરડાના સોર કોટવાળને દેખાડ્યા એટલે ખાત્રી થઈ કે “ સેઠ મહા પાપી દેખાય છે યસ હવે એકદમ તેને શહેરમાંથી શોધી કાઢાડી સારી શિક્ષા અપાવું; શું મેં સારા કુળની કન્યા આ માટે અપાવી હતી ? તેની આવી વલે કરવી ? અને આવાં ચંડાળનાં કાનો કરનારો ? ”

એમ વિચારી સીપાઈએને ચારે બાજુએ શહેરમાં દોડાવી સેઠને પકડી લાવવા હુકમ કર્યો. સીપાઈએ ખુનીને પકડી પાડવા ઘણીજ બાહાદુરી બતાવતા શહેરમાં દોડા દોડ કરી રહ્યા હતા તેટલામાં સેઠની ભેટ થઈ કે કશું પણ પુછગાછ ન કરતાં એકદમ સીપાઈ બોલ્યા કે “ બુઓછો શું મારો ? બાઈ ! પકડો આ ખુનીને ! ” એમ કહી લાત તથા મુક્રી અને પાટુના પ્રહાર શરૂ કર્યા તથા મુસ્કેટાટ બાંધી બડબડવા લાગ્યા કે “ કેમ ? નાસી ગયા હતાને ? હવે ક્યાં જશો ? હાથે કરીનેજ મોતને તેડું કયું ? ” એમ કહી સીપાઈએ સેઠને બાંધી ચણતરા ઉપર લાવ્યા અને મેથ્રીપાક આપવા લાગ્યા, ત્યારે સેઠ બોલ્યો કે “ બાઈ ! મારોછો શા માટે ! શું ગુન્હો કર્યો છે તે તો જણાવો ? ” કોટવાળે કહ્યું કે મુપ રહે ? જાણ્યું તારું સાહસુપણુ ! શું ગુન્હો કર્યો છે તે હમણાંજ જણાઈ આવશે, હરામખોર ! આવાં આવાં કાળાં કાળાં કરવા માંડ્યા છે ? ઠીક છે ! હમણાં સુંદનો સ્વાદ ચખાડી દહાડું ! ” એમ બડબડી સેઠને મોટા બદોબસ્ત સાથે દરબાર હજૂર લેઈ ગયો અને મહારાજ પ્રત્યે અરજ કરી કે “ સિરતાજ ! આ હરામખોર આપનો મોટો અપરાધિ છે ! કે જેણે આપના કુંવરનું શિરચ્છેદ કરી પોતાના ઘરમાં પેટીની અંદર મૂક્યું છે અને તે વાત કોઈને જણાવવી નહીં એવી ધમકી આપી અને વાંસામાં કોરડા માર્યા છે માટે તે જીને બોલાવી તેનો વાંસો જોવાથી નામદારને તુરતજ ખાત્રી થશે. ”

આવું કોટવાળનું બોલવું સાંભળી રાજાને અત્યંત ગુસ્સો આવ્યો અ-

ને પોતાના કુંવરનું શિરચ્છેદ કરનાર ખુની બાણી એકદમ કશો પણ તપાસ ન કરતાં હુકમ કપો કે “ આ દુષ્ટને હાલને હાલ શુભ ઉપર ચઢાવી દો ! ” આવો કઠોર હુકમ થતાં વાંતજ કોટવાળ અને સીપાઈઓ સેઠને આગળ કરી સ્મશાન ભૂમીકાએ લેઈ ચાલ્યા. તે વખતે સેઠનો ચાકર સ્થં ઉભો હતો તેને સેઠે કહ્યું કે “ મારી સ્ત્રીને જઈ કહે કે તારો ભરતાર શુભ ઉપર ચઢે છે, આ સમાચારનો શું જવાબ મળે છે તે જલ્દી મને લાવી આપ ” ચાકરે એજ પ્રમાણે સર્વ સમાચાર સેઠાણીને જમને કહ્યા તે સાંભળી જરા પણ ઉદાસ ન બનતાં ગુસ્સો લાવી બોલી કે “ ભલે ચઢવા દે, દરશે તેવાં ફળ ભોગવશે એમાં કોઈ શું કરે ? ” આવું સેઠાણીનું બોલતું સાંભળી ચાકરે તુરત આવી સેઠને પાછી તે હકીકત જણાવી તે સાંભળી ચાકરને કહ્યું કે હવે તું મારી નાયકાને જઈ સમાચાર કહે કે “ સેઠ હમ-બાંજ આવે છે. ” ચાકરે નાયકાને ત્યાં જઈ કહ્યું કે સેઠ હમબાંજ આવે છે. એટલા સમાચાર કહ્યા તે સાંભળી ઝટ ઉઠી બારીએ આવી માંમ નિહાળતા લાગી.

સેઠે કોટવાળને દીનવચને અરજ કરી કે (જરા કળાવંતીના ઘર આગળ થઈને મને લેઈ જાઓ તો આપની મોટી મહેરબાની !) તે સાંભળી કોટવાળ તે તરફ લેઈ ચાલ્યો, બારીએ ઉભેલી ચતુર નાયકાએ શેઠને મુસ્કટાટ આંધેલા અને કાળી કદનીઓના સખ્ત બદોબસત સાથે આવતા જોયા તેથી અત્યંત ખેદ પામી નીચે ઉતરી કોટવાળને હાથ જોડી કહ્યું કે (આ બસો રૂપિયા આપ પાન સોપારીના લ્યો અને માત્ર એ ઘડી સુધી આ સેઠને આ ઝાડ નીચે બેસવા પરવસી કરશો તો હું આપ સાહેબનો બહુજ આભાર માનીશ, હું માહારાજ હજૂર જાણે જો ગુન્હો માફ કરી એમને છોડી મુકવાનો હુકમ કરશે તો ઠીક નહિં તો ખુશીથી પછી લેઈ જાવો.) આ પ્રમાણે નાયકાનું બોલતું સાંભળી કોટવાળે વિચાર્યું કે “ બે ઘડી શુભાએ મોડો ચઢાવવામાં આપણું શું નાચ તેમ છે ? બસો રૂપિયા તો ઘર ભેમા કંઈ ? ” એમ વિચારી નાયકાનું કહેલું કબુલ કયું “ બેસો શું ન કરે ? ”

નાયકા ઉત્તમ પ્રકારનો પોપાક પરિધાન કરી દરબારમાં ગમ્મ અને માહારાજા હજૂર મધુર સ્વરે અલૌકિક ગાન તાન કરી માહારાજાનું અત્યંત મન મોહીત કરી નાખ્યું; એટલુંજ નહિ પણ માહારાજાએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે “ આ વખતે જે તારી ઇચ્છા હોય તે વેણુ માગી લે ! ” આતું માહારાજાનું બોલતું સાંભળી નાયકાએ માહારાજાની પાસેથી કેવલ માગી નમ્રતાથી વિનંતિ કરી કે “ ગરીબ પરવર ! જે મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને આપ તૈયાર હોતો હમણું જે સેઠને શળીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો છે તેને શળી ન દેતો મુક્ત કરાવો. ” એ સાંભળી રાજાએ જણાવ્યું કે સેઠને તો ક્યારનાંએ શળીએ ચઢાવી દીધા હશે માટે બીજું કંઈ માગ ” નાયકાએ કહ્યું કે “ નામદાર ! જે જીવતો હશે તો છોડી મૂકાયા હુકમ કરવો નહિં તો બીજું મારે કશું જોઈતું નથી.) આતું નાયકાનું બોલતું સાંભળી સીપાઇએને તાકીદ આપી કે “ જે સેઠ જીવતો હોય તો એકદમ તેને છોડી મુકવો.) તે સાંભળી સીપાઇએ દોડતા જતા હતા તેટલામાં ઝાડ નીચે કોટવાળ અને સીપાઇએના બદોબસ્ત સાથે સેઠને બેઠેલો જોઈ કોટવાળને માહારાજાનો હુકમ સંભળાવી દીધો એટલે સેઠને છોડી દેખ વિલે મોઢે કોટવાળે રસ્તો માપ્યો. એટલામાં નાયકા પણ આવી પોંદચી અને સેઠને પોતાના અંગલામાં લેઈ ગઈ. હુખદાઇ આનાવતા સમયથી દિલ ભરાઈ આવ્યું તે જોઈ સેઠે તેનું મન શાંત પાડવા કહ્યું કે “ હું જરાપણ બીહીશ નહિં આવી ખટપટ કોઈ કારણ પ્રસંગેજ ઉભી કરી છે, તેમજ હવે હું મારા શહેર ભણી જઈ છું અને ત્યાંથી ચાર દિવસ પછી પાછો આવીશ, પછી તને હું મારી સાથે લેઈ જઈશ માટે કેવલ વાતે ગભરાઇશ નહિં !) આ પ્રમાણે નાયકાને ધીરજ આપી બીજી આડી અવળી હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરી ત્યાંથી વિદાય થઈ પોતાનો બ્યાપાર સંકેલી પોતાના ગામ ભણી ચાલી નીકળ્યો. બાદશાહને સલામ કરી વિનવ્યું કે “ મહારાજના રાજાએ જે ચાર વસ્તુઓ માગી હતી તે તૈયાર છે) આતું બિરબલનું બોલતું સાંભળી શાહે અતિ આનંદ પુજા પુજ્ય

કે “ તે સ્ત્રીને ક્યાં છે ?) બિરબલને કહ્યું કે “ તે સ્ત્રીને તે રાજના ગામમાંજ છે માટે આપ મને એક પત્ર સહી શિક્ષા સાથે લખી આપો.) આ પ્રમાણે વાર્તા સાંભળી સહી શિક્ષા સાથેના પત્રમાં લખી જણાવ્યું કે “ આપની મ-
માવેલી ચારે સ્ત્રીને બિરબલ સાથે મોકલી છે તે તપાસી લેશે અને પા-
છે ઉત્તર લખી આપશે.) તે પત્ર લેઈ બિરબલ પોતાના અસલ સ્વરૂપ
(બિરબલના પોશાક) થી ચતુરંગી શેન્યા સહ પૂર દબદબા સહીત માલ્યા
લના રાજનગરમાં જઈ પોહોંચ્યો અને વહીં આપાવી કે “ દિલ્લીથી બિર-
બલ આપની ભેટ લેવા આવ્યો છે.)

છડીદારે વહીં આપી કે તુરત અંદર આવવા હુકમ કર્યો. બિરબલ
પણ રાજરીતિ મુજબ પ્રવેશ કરી મહારાજ સન્મુખ આવ્યો યોગ્ય વિનયથી
અભિવંદન કરી ઉભો રહ્યો; તેમજ મહારાજએ પણ યોગ્ય આદર સત્કાર-
સહ આસન આપ્યું. પરસ્પર કુશળતા પુછી બિરબલે બાદશાહનો પત્ર
માહારાજને આપ્યો. માહારાજએ વાંચી આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું કે “ તે
ચાર સ્ત્રીને ક્યાં છે ?) બિરબલે જણાવ્યું કે “ માદરાજ ! અહિંયાજ
મોબુદ છે) એમ કહી પોતાના માણસને કહ્યું કે “ મારો સ્ત્રી અને નાય
કાને અહીંયાં બોલાવી લાવો.) અનુચર જઈ બન્નેને બોલાવી લાવ્યો;
તેમને પોતાની પછવાડે ઉભાં રાખી બિરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર ! હું
અહિંયા (આપના શહેરમાં) સેતું સ્વરૂપ (ઠાઠ) સજી કેટલોક વખત રહ્યો
હતો અને તે સમયે આ સ્ત્રીની સંગાયે લગ્ન થયાં હતાં. મેં એ સ્ત્રી
સાથે એવો નિયમ શરૂ કર્યો કે જ્યારે હું બહાર જાઉં ત્યારે તેના
વાંસામાં એક કોરડો મારી પછી જાઉં, એમ કરતાં કેટલાક દિવસ થયા
ત્યારે એક વખતે પાકેલું તરબુજ ખરીદી તેના બે હુકડા કરી સુંદર દુપ-
દ્દામાં વીંટી સફેદ રૂમાલમાં બાંધી ગાભરો બની એકદમ ઘરમાં આવ્યો
અને પેટી ઉઘાડી તે પોટકી અંદર મૂકી તાણું વાશી વાત ન જણાવતા
માટે સ્ત્રીને બલામણુ આપી ગુસ્સેથી નિયમ કરતાં એક પધારે કોરડો
(બેરબંદ) મારી ઉતાવળો ઉતાવળો બહાર જતો રહ્યો એટલામાં બરાડાપાડી

રડવા લાગી અને આગળની દાઝ કાઢાડવાની ઇચ્છાએ ફતવા સર કર્યા, આ આપની હળૂર બેઠેલા કોટવાળે તેને જઈ રડવાનું કારણ પૂછ્યું અને તેણે ખાનગી વાત જાહેર કરી તેથી કોટવાળા મને મુસ્કેટાટ બાંધી આપ હળુર સાવ્યો. આપે શળિ ઉપર ચઢાવવા હુકમ કર્યો પણ આ પાસે ઉભેલી નાવકાએ મારો જાન બચાવ્યો. નામદાર ! આ જે મારી પરણેલી સ્ત્રી છે તેને અરો પ્રાણ બચાવવા યત્ન કરવ જ જોઈએ ! છતાં શળીનો હુકમ થયે સાંભળી સ્વસ્થ થઈ ‘કાસ ટળો’ તેમ જાણી બેસી રહી તેથી આ અમલ છતાં કમ અસ્સલનું કામ કર્યું માટે ‘અસ્સલનો કમઅસ્સલ’ એ આપની એક વસ્તુ તો મળી ચુકી. હવે નાયકાને આગળ ઉભી કરો બિરબલ બોલ્યો કે “મહારાજ ! આ કમ અસ્સલ જ્ઞાતિ કેહવાય છતાં મારી સાથે પૂર્ણ પ્યાર ધરાવતી હતી, હું મરી ગયો હોત તો એને બીજાનો આશ્રય લેવામાં અડચણ નહોતી; તદ્દપી મને શળી ચઢાવવા લેઈ જતો જાણીપોતે મહાદુઃખ પામી કે એમને સજ્જનો સિદ્ધા થઈ પછી મારે કોનો આશ્રય લેવો ? માટે હરેક પ્રયત્ને એમનો જીવ બચે તેમ ઉપાય આદરવો અનુબંધ યત્નને ઇશ્વર કૃપા” હશે તો ફતેહજ થશે, એમ ધારી આપની કૃપા મેળવી અને મને મુક્ત કરાવ્યો; તેથી આ કમ અસ્સલ છતાં અસ્સલપણાનું કામ બચ્ચું માટે આ આપની ‘કમ અસ્સલનો અસ્સલ’ એ બીજી વસ્તુ !) ત્યારબાદ બિરબલે કોટવાળા તરફ આંગળી બતાવી માહારાજને કહ્યું કે “નામદાર ! ‘ખનનો કુતરો’ તે આ પોતેજ !) કોટવાળે કહ્યું કે “મને ખનનો કુતરો શા કારણથી કહો છો ?) બિરબલે જણાવ્યું કે “કુતરાનો સ્વભાવ છે કે જ્યાં સુધી તેને રોટલાનો કડકો ખાવાને મળે ત્યાં સુધી તે ધણીની તાબેદારી કિંવા મરજી જાળવે અને અનેક પ્રકારનાં લટકડાં કરે; એજ પ્રમાણે તમે પણ છો; કેમકે જે વખતે મારી સ્ત્રીએ તમેને કહ્યું કે ‘મહારાજના કુંવરનું મારા ધણીએ માથું કાપી પટારામાં મૂક્યું છે.’ તે સમાચાર સાંભળી તમે મને પકડ્યો તથા માર આપવા માંડ્યો; પરંતુ જરા પણ વિચાર કર્યો કે ‘આ સારો પ્રતિષ્ઠિત સેક છે, તો એની રીત

ખાત આવા દુષ્ટ પ્રકારની હોયજ નહિં ! તેમજ તમારા મનમાં ત પણ
 મરમ ન ઉપજી કે આ શેઠ પાસે બેસી ખાન પાન ગાન તાન અને મોટી
 નિવાજસોની મજાદ મેળવી છે અને એનાજ ઉપર વિપત્તિનું વાદળ છે-
 રાયું તે વખતે નિમક દલાલી બજાવી જેમ અને તેમ વિપત્તિનું વાદળ
 વિખેરવા હરેક કોસીસ કરવીજ જોઈએ; પરંતુ તે ન વિચારતાં તુરત નિમક
 દરામી આદરી કેવળ બેશરમી બેરહેમીયત બની મારાપર જીવન મુજબ
 અને મોટા મુન્હો પકડ્યા વિષેની બહાદુરી તથા માહારાજનું માન મેળ-
 વવા ઉદ્યમ આદ્યો માટે ‘બજારનો કુતરો’ ખરેખર ધર્મજ ચુક્યો તેથી
 મહારાજ; આ આપની ત્રીજી ચીજ સંભાળી હશે. હવે માત્ર ‘માદાનેક
 મધ્યો રહ્યો તે વિશે જાણવતાં આપ પાસે માફ માગી લેઉં છું કે બે અદખી
 માફ કરશો; કેમકે તે ચોથી ચીજ આપ પ્રત્યેજ લાગુ પડે છે ! (મહારા-
 જએ જણાવ્યું કે શીરીતે ?) ત્યારે ખીરબલ બોલ્યો કે “ પ્રધિનાથ ! જે
 વખતે કોટવાળ મને મુરકેટાટ બાંધી આપ હજુર લાવી આરોપી ઠરા-
 વ્યો તે વખતે આપે કશો પણ વિચાર ન કરતાં એકદમ મુળીએ ચઢાવવા
 હુકમ કર્યો; પરંતુ એ પ્રથમ વિચારવાનું જરૂરનું હતું કે મારા કુંવરનું
 આને શિરચ્છેદ કર્યું એ વાત ખરી છે કે ખોટી ? તે બાબત પુરતો તપાસ
 કરી ખરું જણાયા પછી મને શિક્ષાને પાત્ર કર્યો હોત તો યોગ્ય હતું; પણ
 તે સુત્યાસત્ય ન તપાસતાં સાહસ રીતે મારા પ્રાણ લેવા હુકમ કર્યો માટે
 એ ચોથી ચીજ કોના પ્રત્યેજ લાગુ પડે છે તે આપજ વિચારી જુઓ.
 તામદાર ! હવે ચાર ચીજો આપને પોંદચી ચુકી છે માટે મારા ખુદાવિદને
 ખાત્રી થવા માટે આપ તે ચીજો પોંદચ્યાની પહોંચ કૃપા કરી લખી આપે.
 આ પ્રમાણે ખિરબલનું બોલવું સંભળી રાજા ઘણોજ પ્રસન્ન થયો અને ખી-
 રબલના ખુદિબળની અત્યંત સ્તુતી કરવા લાગ્યો. બાદ ખીરબલને કીમતી
 પોપાક આભૂષણ વગેરે આપી ચીજો પહોંચ્યા બદલ પહોંચ લખી આપી.
 ખીરબલે પણ પોતાના શહેર બણી જવાની રજા માગી, પોતાની માયા સં-
 કેલી નાયકા અને સ્ત્રીને લેઈ દિલ્લીએ આવી પહોંચ્યો. બાદશાહને સલામ

(૯૬) ખૂબીનો ખજનો અથવા હાલપણનો દરિયાવ.

કરી પહોંચતો પત્ર આપ્યો તે વાંચી શાહે ઘણીજ ખીરખલની બુદ્ધિ મારે તરીકે કરી પુષ્કળ દ્રવ્ય-પોષાક બક્ષીસ કર્યા અને પ્રથમ કરતાં ખીરખલ સાથે વિશેષ નેક દિલથી વર્તવા લાગ્યો.

વારતાનો માર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે કુળવાન સ્ત્રી હોય છે તે અકુલીન નીવડે છે અને અકુલીન કુલીન નીવડે છે. બીજું સ્ત્રીને ખાનગીવાત કહેલી નહિ; કમકે શ્રીયુક્તિદિશિરગ્ગનો શ્રાપ હોવાથી તેના પેટમાં વાત ટકવા પ્રમતીજ નથી “પ્રેમદાની બુદ્ધિ પાનીએ” હોય છે, હવેલેલી કે કોષવાન ખતી એટલે તે પોતાનું હિત અહિત સમજી શકતી નથી. ત્રીજું સરકારી નોકરીયાત વિશેષે કરીને પોલીસ ખાતાવાળાઓનો કદાપણ વિશ્વાસ કરવો નહીં; કારણ કે એમને ગમે તેટલું ખવરાવીયું પીવરાવીયું કિંવા તેમની તમીજ ઉશ્વરીયું કે તેમના પ્રત્યે ઉપકાર કરીયું; તદ્દપિ આપણા પ્રાચ્યે આકૃત આપ્યે તેજ આપણને કપાટી પાડ્યા પ્રથમ વત્ત આદરશે. એથુ અમલદારોએ કે અમીરોએ પોતા પાસે આવેલા કેસ (કાર્ય)માં પુત્તપરના વિચાર કરી હન્સાફ કિંવા હુકમ દરમાવવો; નહિં તો વખતે અધાણીમાં ગસેજોતો ધાણુ નિકળી જાય, વગેરે વગેરે સમજવાનું છે.

ત્રીજો ભાગ સમાપ્ત.

બિરબલ અને બાદશાહ.

ભાગ ચોથો.

વારતા એકત્રીશમી.

આહો લય કરી ચતુર નર, સાધે છે નિજ સ્થાયી.

કેશવચંદ્ર.

એક સમય બાદશાહે બિરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ બિરબલ ! જો તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષિસ આપીશ.) આવું શાહનું બોલવું સાંભળી અનેક યુક્તિ લઢાવી રમ્મત ગમ્મત ભરી હાસ્યજનક વાર્તાઓ કરી; તદ્દપિ શાહને હસવું આવ્યું નહીં તેથી છેવટે બિરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યુંકે “ જહાપનાહ જે આપ હવે નહિ હસશે તો હું મોટી ખુશ માનીશ !) તે સાંભળી શાહ તેના ઈંખલીપણા વિષેનો ભાવ યાદ કરી હસ્યા; સખબદે ઘણું ચત્ત કરવા છતાં તેનો કયાય આશ્યો નહિં ત્યારે છેવટે કિટપટાંગ ઈંખજ જણાવવા ચત્ત આદર્યો તે જણી હસવું આવી ગયું; એટલે બિરબલે કહ્યુંકે (નામદાર ! આપ આપની સરત પૂરી થયલી સમજી ધારેલી બક્ષિસ આપી ઘો) તે સાંભળી બોલેલું પાળવા તુરત બક્ષિસ આપી. આહા ! ‘ દંતિદન્ત સમાનંહિં મહતાં નિર્ગતાંવચઃ ’ આ વિદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરુષોના વચનની કેટલી અને કેવી મહત્તા દર્શાવે છે ? શાહ બિરબલની તક વિદ્યા જેઈ ખુસી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોટી આગળ ચલાવી.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વારતા બત્રીશમી.

નર સરવર વર છે નરો, (પણ) બુદ્ધિનીરયુત હોય;

નહિં તો નર સરવર કને, કદિ આવે કોય.

કલ્યાણજી.

(૯૮) ખુખીનો ખજનો અથવા ગદપણનો દરિયાવ.

જેવો વખત તેવાં વાજાં

એક સમય બાદશાહની માતૃશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખતે હુરમ સાહેબે એક શાહજહાને પણ જન્મ આપ્યો. (પુત્ર પ્રસવ્યો) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાથેજ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુઝવણમાં પડ્યાં; કેમકે માતૃશ્રીના મરણનો શોક પ્રદર્શિત કરવો કે શાહજહાના જન્મનો હર્ષ બતાવવો ? તે વિષયની કશી સૂઝ પડી નહી; કારણકે શોક અને હર્ષને કટકાં વેર છે હવે એ બેનો સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય ? આવી ભરદોળ વિચારતા હતા તેવામાં તેમને સાંભરી આવ્યું કે “ આ આવત બિરબલની સલાહ લેજો તો નિકાલ આવે. ” આ વાત સર્વાનુમતે સિદ્ધ થઈ કે બિરબલજી હમૂર પ્રજાના આગેવાનો ગયા અને પ્રજાની મુઝવણના સમાચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “ ઘરથો ! સર્વ જનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જાહેરનાહની નગર તમારા તરફ આવે કે તુરતા તુરત સર્વ ખુલ્લાં માથાં કરી હિમા રેહજો, જે બાદશાહ આ બતાવ જોઈ હશે તો તમારે પણ હસવું અને જે રડવા સરખો ભાવ કરે તો તમારે રડી પડવું. ” આ પ્રમાણે બિરબલની યુક્તિ સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુક્તિ કરી રાજદ્વારમાં ગયા. તે વિચિત્ર બતાવ જોઈ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વકે હસી આનંદ દર્શાવ્યો. છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાવ્યું કે આ યુક્તિ રચના બિરબલની છે તેથી શાહ બિરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વારતા તેત્રીશમી.

ચતુર તણી ચતુરાઈ તે છુપી રહે નહી છેક.

વ્યાસ.

પર ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો કે “એક મુંદર મજબુત અખતર તૈયાર કરી લાવ ! ” લુહારે બણી કારીગરી કેળવી

તારીફ લાયક અખ્તર તૈયાર કરી શાહની હજૂરમાં આપ્યો. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવા જમીન ઉપર અખ્તરને રાખી ગોળી બહાર કર્યો તેથી અખ્તરના ટુકડા થઇ ગયા. તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે “ જો આ પ્રમાણે કરી અખ્તર તૈયાર કરી લાવ્યો તો તારું માથું ઘડથી જુદું જ કરવામાં આવશે. ” તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો હુંહાર અહુજા ઉરવા લાગ્યો ? મહેનત ફોકટ ગઈ તેની શીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? તે વિષે મનમાં ભારે ભરદોળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો. બીજો દિવસે તે બિચરખલ હજૂર જઈ કરગરવા લાગ્યો કે “ મેદરખાત ! મને કોઇ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મેદનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું ! ” બિચરખલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઇ અને કરણબળનક વાળી સાંભળી જણાવ્યું કે “ ફરી અખ્તર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણ કરી કચેરીમાં આવડો, બ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અજા કરવીકે ગરીબ પરવર ! જમીન ઉપર રાખી અખ્તરની પરિક્ષા લેવાતી નથી; પણ શરીર ઉપર પેલેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખબર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પેલેરીને લેખોછું આપ ગોળી બહાર કરી અખ્તરની અજમાયસ બનેથી કરી લ્યો ! આટલુંજ કેહજો એટલે તારું કાર્ય સિદ્ધ થશે. ” આ પ્રમાણે બિચરખલની યુક્તિ યાદ રાખી લુહારે અખ્તર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજૂર જઈ વામ્પ રચના કરી, તે જોઇ બાદશાહે વિચાર્યું કે “ લુહારનું કેહવું સત્ય છે ! પરંતુ આ યુક્તિ એની હોય નહિ ! ” લુહાર સાથે પ્રજ્ઞોત્તર કરતાં જણાવ્યું કે આ યુક્તિ રચના બિચરખલની બતાવેલી છે, તે જણી શાહ ખુસી થયો અને લુહારને સાતો શિરપાવ આપી વીદાય કર્યો.

વારતાનો સાર એવો છે કે આવી પડેલી આફતમાંથી બચવા માટે બુદ્ધિશી ધન ધણુંજ અમુલ્ય છે; પરંતુ એ એક ઇશ્વરી બક્ષિસ છે માટે ઇશ્વરની કૃપા સંપાદન કરી મને આપૂર્ણ કરો.

(૧૦૦) ખૂખીનો ખજનો અથવા હાલપણનો દરિયાવ.

વારતા ચોત્રીશમી.

હાનિકાર હાંસી સદા, સમજી તજો મુજણ.

વધૂલ.

એક વખત બાદશાહ અને બિરખલ રાજ પાટિકાએ શરવા ગયા ત્યાં એક ફૂતરો રસ્તાની બાજુએ એક કેટલાક દિવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીના કકડો ખાતો હતો, તે જોઈ શાહે બિરખલની મોઢી મસ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે “ બિરખલ ! જુઓ જુઓ પેલો ફૂતરો કાળીને ખાય છે ! ” આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બિરખલને કાંઈ વિચિત્ર વાતો ભાસી કે ‘ નામદાર કપટ પડુતા વડે મારા માથાના ધા સમાન વાતો મસ્કરી દ્વારા સચવે છે કેમકે મારી માતું નામ ‘ કાળી ’ છે તેથી કાળીને ફૂતરું ખાય છે એમ મસ્કરીમાં જણાવ્યું, પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આપદે નામદાર એવી મસ્કરી કરવાની ટેવજ છોડી દે, એમ વિચારો ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “ નામદાર ! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામત માની લીધેલ છેતો ” એ ઉત્તર સાંભળતા શાહને બહુ માઠું લાગ્યું અને ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે “ કેમ બિરખલ ! મારાં માજી સાહેબની મસ્કરી કરે છે કે શું ? શું મારાં માજીને ફૂતરાં ખાય છે ? એમ તું મસ્કરીમાં જણાવે છે ! ” બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માતું નામ ‘ ન્યામત ખુ ’ હતું, બિરખલે કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! ગરીબ કિંવા તવંગર એ વર્વને માતો ખ્યાર સરખોજ હોય છે; જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદવિંદ ! મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મસ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પગલું આપેભર્યું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો વ્યાજબી નથી ” તે સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભૂલ થયેલી જણી વાત ફેરવી કે બિરખલ હું તો કાળી રોટલીના કકડાને ફૂતરું ખાય છે તે જોઈ સહેજ કહ્યું હતું ” પરવર દિગાર જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથી એમ કહ્યું હોય તો મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રજાનો ઉત્તર આપ્યો છે; કેમકે ફૂતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઈ ગયેલી નથી; પણ ન્યામત

(સારી) છે, એમ સમજી આવ છે. ” આ પ્રમાણે બોલવાથી શાહખુસી થયો અને મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મરકરી કરવી એ ગાઢ સંબંધમાં અયોગ્ય છે.

વારતાનો સાર એ છે મર્મમાં મરકરી કરવાથી ઘણી વખતે મહા માઠો પરિણામો નિવડે છે અને કારી ધા સમાન સામા માણસના શુકન સાંભળી સાંખી રહેવા પડે છે; માટે મરકરીની ટેવ છોડીજ દેવી. બીજું પોતાની બૂલ વડે ગેરવ્યાજબી બોલાઈ ગયું હોય તો પોતાની મેજેજ પોતાની બૂલનો પરતાવો કરી અગડેલી વાતોને સુધારી લેવી જાઈએ.

વારતા પાત્રીસમી.

મતિમાન અનુમાનથી મનના સમજે મર્મ,

બુલાખીરામ-

ટાણાનાજ નાણાં છે !

એક ગમચ બાદશાહે દરબાર ભરી કોઈ રાજ્ય સંબંધી વિચાર ચલાવી. બિરબસને ગમ્મતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે “ આ સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણુ હશે ! બિરબસે વિનવ્યું કે “ નામદાર ! સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વિચરણા છે કે આપ નામદારનું કહ્યાણુ થાઓ ! સદા જય થાઓ શતરૂઓનો નાશ થાઓ ! અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આતંદમાન રહી નિરવિદ્ધ પણુ રાજ્ય સુખો ભોગવો ! એજ વિચારણા છે. ” શાહે દરબારીઓને તેજ પ્રમાણે પુછ્યું તો સર્વ જણાઓએ બિરબલના વાક્યોનેજ સત્ય કર્યું; ત્યારે બાદશાહે પુછ્યું કે “ મારામનમાં શું વિચારણા છે તે કહો ? ” બિરબસે જણાવ્યું કે “ સિરતાજ ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્ણિતેને નરકે જવા ચાહો છો તથા અપકિર્તી થવાથી ખુસી છો ? તે તે દુરમાવો. ” આવી બિરબલની અભિનવ યુક્તિ જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને તેનાં વાક્યો કબુલ કરવાં પડ્યાં.

(૧૦૨) ખૂખીનો ખજનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

વારતાનો સાર એજ કે જે વાતમાં આપણે માહેતગાર ન હોઈએ તદ્દપિ તેનો કોઈ પ્રાણુ પુછે તો એવો ઉત્તર ગોઠવી ગોઠવી દેવો કે તેને તે કબુલજ કરવો પટે; માટે તેવી શુદ્ધિ વાપરવી;

વારતા છત્રીસમી.

ઉપજે શુદ્ધિત વિદ્ર તો શમે સહુ સંતાપ.

મણિલાલ.

એક અક્ષલવાન હજારને હરાવે !

એક સમય અકબરશાહે વિચાર્યું કે “ બિરબલ-ઘણો શાહજો, અક્ષલના ભંડાર રૂપ, વકતા, સમય સરક અને રાજ ખટપટનો પ્રવિણ તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ આઘણુ હોવાથી તેના માટે મારા જાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠાવી તેને ખસેડવા મત્ત ચલાવે છે માટે “ખહુ તાતણ ખળીયું;” કોઈ વખતે તે પરિણામે દાનિકારક પ્રકાર ગણાય; પણ જે એ દીન ધર્મને સ્વીકારીએ તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય ” એમ વિચારી વખતો વખત શાહ બિરબલ પ્રત્યે કહેતો કે “ બિરબલ ! તમારી સાથે મારે બેઠક નાતો છે; તો પણ કોઈ દિવસ મારે ત્યાં નારતો કરવા આવ્યા નથી નાટે એક વખત તે સંયોગ બને તો થપ્પી ખુસી થવા જેવી વારતા છે. ” એમ હર વખત કહેતો; પણ બિરબલ ખીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે ખલાતું કાઢાડી છટકી જતો. એક વખતે બિરબલ ઘણાજ વરૂરી કામમાં મુથાયેલો હતો તે તકનો લાભ લેઈ શાહે બિરબલને ક કહ્યું કે “ કાલે મારે ત્યાં નારતો કરવા આવજો. ” બિરબલ કામમાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી બેકામમાં તેનાથી “ હા આવીશ. ” એમ કહેવાઈ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ધણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતે કાજ દરબારી વગેરેને બોલાવી પછી માના પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરાવી. મુસલમાની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીઠવાની ઠરાવી, મોટા આનંદોત્સવ લીધે ગાન તાન વાજવનાદ

ચાલી રહ્યો હતો. અનેય પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તકરારીઓ અ-
મુલ્ય પ્રકારે બતાવી મુકી.

બ્યારે બિરબલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને બાન આવ્યું કે “મે”
શાહને ત્યાં કાલનાસ્તો કરવા જવાનીલા પાડીછે, અરો પણ જવાય કેમ? અને
ન જઈતો જહાપનાહતું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઈ વખતે પ્રાણ
લેઈ લેવાની તક લાય લાવે; માટે હવે શું કરવું? બન્ને તરફથી કસામણ
થઈ, ધર્મ જિજ્ઞાસ કરતા કરતાં તો મરતું લાખ ગણે દરજ્જે સાઈ છે; હે જ-
ગતનિયતા મુકદ્દે! જે અત્યાર મુઘી ભરતખંડમાં આપના દાસની કિત
વિસ્તરેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ઘઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે? જે-
મ પાણીમાં કમળ કોઈ રહે તેમ યવન મંડળમાં અદ્યાપિ મુઘી નિર્લેપપણે
રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આપ નભાવશો.” એમ વિચાર
તો કયો સ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુક્તિની ર-
ચના શોધવા લાગ્યો અને એકાએક એક યુક્તિ તે જપાંધીથી મુક્ત થવા-
ની ઈશ્વર કૃપાએ સગી આપી તેથી મનો વૃત્તિશાંત કરી નિદ્રા વસ્ય થયો.

પ્રાતઃકાળે નાહી યુગ્મન કરી પોપાક પેહરી તૈયાર થાએ છે તેટલા-
માં બાદશાહને ત્યાંથી મીજવાનીનું આમંત્રણ (નોતરું) આવ્યું તેને બિર-
બલે કહ્યું કે (જાઓ નામદારને કહો કે હમણાંજ આવે છે) એમ કહી
સિપાહને રવાના કર્યો. તદનંતર બિરબલે સોનિને ત્યાં જઈ દાગીના લેવા-
ની ખીજી માગી લીધી અને તે લેખને દરબાર ગટમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જો-
ઈને સર્વ યવન મંડળને ઘણો આનંદ થયો. બાદ બિરબલ સર્વ તૈયારી થઈ
જાણીને શાહ પ્રત્યે કેહવા લાગ્યો કે (પરવર દિગાર! આપ નામદારની
આતર મારા મનમાં કોઈ પ્રકારની જુદાઈ નથી તેથીજ આ વખતે આ-
પની ઈચ્છા પ્રમાણે વરતવા અહીંયાં આવ્યોછું તો મારી એક અરજ છે
કે હિંદુ રીવાજ મુજબ કેલના પાંદડાની પાતલ ઉપર પાણીનો છંટકાવ
થયો જોઈએ; માટે આપની આજ્ઞા મને થવી જોઈએ તો તે પાતળો તથા
આનપાનની ચીજો આમપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાડ

હાંડું) તે સાંભળી શહે ખુસી સાથે જણાવ્યું કે (ખિરબલ ! તેમ કરવામાં મારી તરફથી કશી અડચણ નથી, બે ઘડકથી તમારા રીવાજ પ્રમાણે ક્રીયા કરો.) આ પ્રમાણે શાહનું બોલતું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લેધ ખીસામાંથી સૂઅરતા વાળતી ખીંછી સર્વ માંડળ ગુણે તેમ કાઢી તે કુંચી વડે સર્વ પત્રાવળ ઉપર અને રસોઇની આસપાસ પાણી છાંટતું શરૂ કર્યું તે જોઇ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા કારણ કે મુસલમાની ધર્મમાં સૂઅરતા શરીરનો કોઇ પણ ભાગ (હાડ-વાળ-ચર્મ-નખ વગેરે) બૂલ્યે ચૂક્યે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું ગણી કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણિ કે ગુલાબ જળથી પવિત્ર કરી દેતું પડે છે. તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત બહાર મૂકી દેછે તેથી ખિરબલને સર્વકો કુવચનો સંભળાવવા માંડ્યા અને ત્યાંથી બહાર કાઢાડી મૂકી નાપાકી દૂર કરવા મચી પડયા, બાદશાહ તે ગુપચુપ બેઠા જોયા કરતા હતા; કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા એટલે ઉપાયશો ? સર્વ રસોઇ નાખી દેવડાની મકાન પવિત્ર કરી ફરી નવીન રસોઇ કરવી શરૂ કરી. પરંતુ આ બનાવ બન્યા પછી ફરીથી કોઇ દિવસ બાદશાહ પોતાને ત્યાં નાસ્તો કરવાનું ખિરબલને કેહવાનું યાદ કર્યુંજ નહિ; કેમકે આ તેની અટકચાલાઇવાળી યુક્તિ હરવખત શાહને યાદ આપ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચાર તો કે (શું ખિરબલની આક્રમ છે ? કે ગમે તેવા દ્વાંદ્વમાંથી સટકી જતાં જરા વાર લાગતીજ નથી. વાહ ! સાચાસ છે !!)

વારતાનો સાર એ છે કે મહાન સંકટ આવ્યે ન ગભરાતાં ધૈર્ય ધરી સંકટથી બચવાના ઉપાયો શોધવા. બોલેલું પાળતું. તેમજ જેઓ આપણને પેંચમાં લેવા ધારતા હોય તેજ એની મેળેજ આપણને હાંકી કહાડો તેવી સરસ યુક્તિ રચી આવી પડેલી આદતમાંથી મુક્ત થવું; એજ અધિક અને પુરુષાર્થ !

વારતા સાડત્રીસમી.

બાળક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશંક.

ઘેલાભાઇ.

સર્વથી મોટું કોણ ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને સર્વથી પુછ્યું કે “ બિરબલ! આ જગતમાં સર્વથી મોટું કોણ છે ? ” બિરબલ આ વાક્યથી સમજી ગયો કે “ હું મોટો છું ” એમ બાદશાહ કેલવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે ગર્વનો પરાજય કર્યો એથી પરિણામ લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે “ નામદાર ” સર્વથી મોટું ન્હાતું બાળક !! રાગ, ધનવાન, બાહાદુર અને હિક્મતવાળો હોય તદ્દપિ તે સર્વથી બાળક મોટું છે; કેમકે તે કોઇથી ખિલવાનું નહિ તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહીં. ” આવું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને કેલવા લાગ્યો કે “ બાળક શી રીતે મોટું ગણાય ? તેનું પ્રમાણ આપો. ” બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! કહેથી ન બને એતો અનુભવી બેઠા-એ તોજ ખત્રી થાય. ” આવું બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહનો જરા ઉદાસી અહેસા થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં પ્રવર્ત્યા.

તદાંતર આઠ દશ દિવસ બાદ “ સર્વથી મોટું કોણ ? ” તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવવા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર નાખક છોકરા આકર પાસે તેણી સાથે લીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખૂબ સરત ઘભરું બાળારાજને પણ શાહના આગળ બેસાડ્યો શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને જોઈ ખુસી થયો અને પોતે તે છોકરાને હાથમાં લેઈ ચુંબન લેવા લાગ્યે; પણ તે છોકરે કોઇ દિવસ નહીં જોએલ તેવી અને લાંબી ઢાઢી જોઈ આગ્રહ કરવા લાગ્યો અને બાળ કીડાની મસ્તી આદરી તેથી કંટાળો લાવી શાહે છોડી દીધો ! બિરબલને કેલવા લાગ્યા કે “ આ બાળક કેવું તોફાની છે ! ” બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પણ જેને ખ્હીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે! આપ અલ્લકના ખાવિંદછો પણ તે નથી જાણતું કે આપ બાદશાહ છો, કોઈ

(૧૦૧) . ખુબીનો ખજનો અથવા ઘડપણનો દરિયાવ.

પણ માણસની તાકાત નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, જે આપના સાહસું વાંકી નગરથી જુએ તો તેને શિક્ષાને પાત્ર કરાશે; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજ્જપણ કરવા શક્તિમાન નથી માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે।” આ વાર્તા સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઇ કે “ ખરેખર જ્ઞાતું બાળક સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.” બાદ બિરબલનું શાહણુ પણ જેઠું કિમતી પોપાક અને આભૂષણો બક્ષિસ કર્યાં. બિરબલ તે છોકરાને લેઇ લાંચી પોતાને માર્ગે પરવર્યો. છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા રાજ્યને ઉત્તમ પોપાક અને એક મોતીની કંઠી ધનામ દાખલ આપી તેના માવીવને સોંપ્યો.

વાર્તાનો સાર એવઠંકે પોતાના ઉપરી કે મીત્રને ગર્વ આપ્યો બહુવાર ત્યારે તેઓને મદાંધથી દુર કરવા એવી યુક્તી રચવી કે તેનો ગર્વ ગરદમાં મળી જાય, જે તે વખતે તેને હુમ્મિ આપીયે તો પરિણામે હાની થાય છે; માટે તેનું બહું ચાહી સન્મતિમાં દોરવો. બીજું બાળાદ અને દુતીયાંથી કેવી રીતે બાળકો બેદરદાર રહે છે તેનો ઉત્તમ દાખલો છે.

વાર્તા અઢત્રીસમી.

સુમાર્ગમાં પ્રેરે સદા, સન્નત આપી શીખ.

કાશીરામ.

હું મોટો કે ઇંદ્ર મોટો ?

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બિરાજમાન થયો અને જેજે દરબારીઓ અમીર કમરાવ આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે “ હું મોટો કે ઇંદ્ર મોટો ?” પરંતુ કોઈ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શક્તિવાન થયું નહિ; કેમકે જે ઇંદ્રને મોટો કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જે બાદશાહને મોટો કહીએ તો કેલશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટોહું ? એમ પૂછ્યા કરે તો શું કેલવું ?” એમ બિચારી બય શંકા યુક્ત બની કોઇએપણુ ઉત્તર આપ્યો નહિં. બ્યારે બિરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે

તેજ પ્રમાણે તેને શાહે પ્રજા કયું ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે “ સરકાર ! ઇંદ્ર કરતાં આપ મોટા ! ” બાદશાહે પુછ્યું કે “ શી રીતે ” ત્યારે બિરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ નામદાર ! અમારા ધર્મ શાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે આ શ્રદ્ધીશ્રદ્ધેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે શ્રદ્ધેવે આપને અને ઇંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોલ્યા તો આપ ઇંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જણાયા અને ઇંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ઉંચું ગયું તેજ કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપ્યું અને આપનું ત્રાજવું નીચું ગયું તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ્ય આપ્યું ; માટે આપ ઇંદ્ર કરતાં મોટા અને ઇંદ્ર ન્હાનો એ સિદ્ધવાત છે ! ” તે સાંભળી શાહ સુખ શ્રદ્ધા રહ્યો ; કેમકે તે બિરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશંસા કારક હતો પરંતુ વ્યાવર્તિનિદાસ્તુતિ અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતિ પણ અંદર હલકાઈ અને નિચાપાણું અતાવનારો બોલ હતો. સમય કે ઇંદ્રનું ત્રાજવું ઉંચું અને આપનું નીચું છે એથી એમ સૂચવ્યું કે તમારા કરતાં ઇંદ્રનું સ્થાન જીવું છે (ચઢતી પકિતનું છે) તેમજ સર્વથી ઉત્તમ સ્વર્ગ લોક તેનું રાજ્ય ઇંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દાનથી પૂર્ણ મૃત્યુલોકનું રાજ્ય આપને આપ્યું એજ હલકાપાણું બતાવી આગે છે. આ માર્મિકને બોલ સમજી ગર્વને ત્યજ દીધો અને બિરબલની વાક્ય ચાતુરી તથા બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવાયો ; કારણ કે બાદશાહ સત્ત્વ ગુણનો આદક અને કદરવાન હતો જેથી શાસી વાત ઉપર ગુરસો ન લાવતાં ખોતાની ભૂલને ધિકારતો હતો.

વારતાનો સાર બુદ્ધિબળ છે કે કોઈ માણસ પ્રત્યે કઠોર બાણ રૂપ વચનો કેહવાનાં હોય પરંતુ તેને બુદ્ધી રીતે માફ ન લાગે, લોકો આપણા બોલની પ્રશંસા કરે અને તેજને ટકોર બસ થઈ પડે તેવાં માર્મિક ભાવ બજાવનાર વચનો કેહવાં એજ બુદ્ધિબળ અને વાક્ય ચાતુરી !

વારતા ઓગણચલીસમી-

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ જો કોઈ કાળે પણ વિસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ છે ? ”

(૧૦૮) ખૂખીનો ખળનો અથવા ડાહપણનો દારેયાવ.

બિરબલે તાત્કાળ જવાબ આપ્યો કે “ નામદાર ! સાહુકારનું વ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતીજ નથી, પણ હરવખત મેદનતજ કર્યો કરે છે અર્થાત્ રાતને દાહડો રખાજ કરે છે. ” એ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતાનો સાર હાજર જવાખી બતાવી આપે છે અને સુચવે છે કે હુખ વેડું એ ઠીક પણ એવા સાહુકારોને ત્યાંથી કોઈ વખત પણ રૂપિયા ઉપાડવા નહિ, કેમકે એ સાહુકારી વ્યાજથી કઠી પણ તમે તરવા પામશોજ નહિ માટે વ્યાજ નાણું ચાલે ત્યાં સુધિ ન લાવવા વિચારણા કરવી.

વારતા ચાલીસમી.

સમય વિચારી સુઝ નર, જોલે જોલ અમોલ.

નંદરામ.

એક વખત બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ રવર્ગને કેવા લોકો પ્રાપ્ત કરે છે અને નરક કોણ પ્રાપ્ત કરે છે ? અર્થાત્ સ્વર્ગ કોણુ જાય છે ? અને નરકે કોણુ જાય છે ? તેની પ્રતીતી બતાવો ! ” આ પ્રાણુ સાંભળી બિરબલે હાજર જવાખ આપ્યો કે “ જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ ! વાહ ! કહે તો તે સ્વર્ગ ગયો અને જે મુવા કહે તેની નિંદા કિંવા ખરા બહતો એવું કહે તો તે નરકે ગયો. એમ સમજવું. ” આવો ઉત્તમ સાંભળી શાહ ખુશી થયો. અને તે વારતા કબુલ કરી.

વારતાનો સાર એ છે કે જેની મુવા પછી પણ લોકો કિર્તી હચરે તો તેનું જીવતર ધન્ય અને સ્વર્ગ પામ્યો ગણાય; પણ જે મુવા પછવાડે બદબોધ સંભળાણી તો નરકે ગયા સરખુંજ સમજ લેવું; માટે જેમ અને તેમ એવાં કાર્યો કરવાં કે મરણ પછી સુકિતી ફેલાય તોજ જીવત ધન્ય છો

વારતા એકતાલીસમી.

સુખડુ વાક્ય સુણિને સદા, રામે સકળ નિજ કોષ દેવીદાસ.

“ દીવા હેઠળ અંધારૂ. ”

એક વખત બાદશાહ અને બિરબલ કિલ્લાના ખુરજ ઉપર બેસી હતા ખાતા હતા તે સમય ખુરજને નીચે એક ગૃહસ્થને સાર ચોરો મળી લુંટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને ગૃહસ્થની નજર ખુરજ ઉપર ગધ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં ગદસ્થે અરજ કરી કે “ ગરીબ પરવર ! આપ જોઈ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ લુંટી લીધો અને તે કુશળ ક્ષેમથી પળાયત પણુ કરી જાય છે !! ” તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી બિરબલે પ્રત્યે કહ્યું કે “ ! આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે ! અને જ્યારે જ્યારે હું પુછુંછું ત્યારે ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુ દાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આઘાટી વર્તે છે ! ” પરંતુ એ તદ્દન વાતો અસત્ય હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે, કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિર્બિક ચોરોએ બિચારા ગૃહસ્થને લુંટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત ? ! ” આ વાક્યો સાંભળી બિરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે “ જ-હાંપનાહ ! દીવાની નીચે અંધારૂંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલ્લા ઉપર પ્રતાપી શેહનશાહ કુળદિપક પ્રકાશવંત છો માટે કીલ્લા નીચે અંધારૂં (અંધેર) હોય તેમાં જવાઈ શી ? પરંતુ એ વિચારો કે આસપાસ જરાપણુ અંધારૂં છે ? ” આવી અપૂર્વ યુક્તિનું વાક્ય સાંભળી શાહ ખુસી થયો અને તેની ખુદ્દિ કૌશલ્યતા વિષે શાખાશી આપી વારતા સાર એ છે જે સમય વિચારી બોલવાથી કાર્યમાં ફતેહ પામે છે; માટે તેજ બોલવું એજ ખુદ્દિ કૌશલ્યતા !

વારતા બેતાળીશમી.

એક નખત બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ બિરબલ ! બ્રાહ્મણ ત રસ્યો કેમ રહ્યો ? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો ? ” આતું ચગતારિક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાબી બિરબલે એકજ શબ્દમાં બન્ને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર ! ‘ લોટા ન ચા ’ અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહોતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહોતો અર્થાત્

(૧૧૦) ખૂબીનો ખખનો અથવા ડાહપણનોદરિયાવ.

લોટવાનું માણું નહોતું માટે ઉદાસ થયો) એ સાંભળી આદર્શાદ ખુશ થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસ આપી.

વારતાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વારતા તેતાલીસમી.

અક્કલવાન એજ બાહાદુર ?

એક સમય બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછ્યું કે “જિન્દાગી, શિવાગી અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સવના બાણવામાં અને અનુભવવામાં છે, તો કહો કે એ ત્રણ પેટી કયો કાળ શ્રેષ્ઠ સુખાકારી છે ? એ પૂછીને ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે.) આ વાર્તા સાંભળી કોમળે ઉન્હાળાને તો કોમળે શોકાળાને વખાણ્યે; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રૂચી નહીં છેવટે બિરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યું; ત્યારે બિરબલે કહ્યું કે “ નામાદાર ! હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળને પસંદ કરું છું કેમકે જે કાળને લીધે ધાન્ય પરિપકવ થાયછે રાગ્ન તથા રંકને સુખદાતાછે, અને પોત પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી આપવામાં મદદ કરીછે.) આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે ચારે બાણનો વિચાર કરી આપણી વાત ખરી પડે તેતાં વચનો સુખથી બહાર કાઢાડવાં.

વારતા ચુવાલીસમી.

ચોખેજીએ ચાર બે, ચારેાં હુકો ધર્મ;

બેકોડી બેમામલે, બેશહુર બેશર્મ.

માધવલાલ.

એકવાર શાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ બિરબલ ! હાજર જવાખ દેતાં તમને કયા શુદ્ધે શિખવાડેલ છે ? ” બિરબલે વિનમ્ર્યું કે “ સિરતાળ ! મથુરાજીના ચોખાજીએ શિખવાડેલ છે ! ” શાહે કહ્યું કે “ તે તમારા શરની

કોઈ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો ” બિરખએ કહ્યું કે “ બહુ સારું નામંદાર ! ”

તદનંતર ચાર પાંચ દિવસ કેડે એક મથુરાનિવાસી ચોખ્ખાળબિરખલના જ્ઞેવામાં આવ્યા તેથી આનંદમાન થઈ તેમનો સારો આદર સત્કાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રશાદ પાણીની સ્તવજ્ઞા કરી બીજે દિવસે કચેરીમાં ગયો અને આદશાદને કહ્યું કે “ જી હજૂર ! મારા ગુરૂ માહારાજ આવ્યા છે. ” આદશાદે કહ્યું કે “ બહુ સારું થયું ! સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લેઈને આવજો. ”

હજૂરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોખ્ખાળને લેઈ બિરખલ એકાંત ભુવનમાં ગયો. આદશાદ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોખ્ખાળને આવ્યા જ્ઞેવ સારો આદર સત્કાર કરી આસન આપ્યું, આડી અવળી વાતો પુછ્યા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે “ ચોખ્ખાળ મહારાજ ! આપ દરરોજ ક્યા ખાતે હો ? ” ચોખ્ખાળએ જણાવ્યું કે “ જી હજૂરન કહુવા ખાતાહું.) આદશાદે તેમની કચેરી જ્ઞેવા કહ્યું કે “ જી કહુવા તો ભડુવા ખાતા હે !) આ મીઠી મરકરીતું વાક્ય સાંભળી નિઃશંકપણે ચોખ્ખાળએ જવાબ આપ્યો કે “ હજૂર સચ કહો તો ભડુવે હોતેહૈ સોલી હમારે પાસ ખેદકૈ ખાતે હરત હૈ !) આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી આદશાદ ચુપ થઈ ગયો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે ચોખ્ખા લોકો નિઃશંક હોય છે માટે તેમનો ઠંઠો કરવો નહિ; તેમજ હાજર જવાબી હોય છે માટે હાજર જવાબ આપતાં શિખવાની ઈચ્છા હોય તો તેવાઓની સોખત કરવી. ત્રીજું મરકરીતું પેહલા એ વિચારવાનું છે કે મારી મરકરીથી સામો માણસ ચિડવાઈ આકરો સુકત કે ગાળ ખોલે તો આપણે સહન કરી શકીશું ? એવો નિશ્ચય કરી લેવો; કારણકે “ કહ્યાહું મુજ હાંસી અને રોગનું મુજ ખાંસી’

વારતા પાસતાળીસમી.

વશી કરણુ શુભ વચન છે, વરવિષ કડવાં વેણ,
રાજ્ય માન રતિ મેળવે (અને) શીર ચ્છેદાવે સંજુ.

જીવજીલાલ.

(૧૧૨) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

એક સમય બાદશાહે બિરબલને કહ્યું કે “ જો આજે મને આ રાજ્ય મહેલની નિસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવે તો હું એક સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ ” એમ કહી શાહ રાજમહેલની સીડીએ ચઢવા માડ્યો, બિરબલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા; પરંતુ હર્યો નહીં ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે “ ગયોરે ગયો ગર્વેડીનો છેક હાથથી ગયો. ” આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર ન ચઢતાં નીચે ઉતરી બિરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “ કુમરે ! મને ગાળ દીધી કે શું ? ” બિરબલે કહ્યું કે “ નારે ગરીબ પ-રવર ! આપ જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પોંહવ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું કે નામદારે ઘોડો આપવો કયુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શક્યો નહિં માટે તે ઘોડા માટે ગયોરે ગયો ગર્વેડીનો છેક હાથથી મયો એ શબ્દ કહ્યો પણ આપ પ્રત્યેએ શબ્દ યોજેલ નથી.) આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરાવાની અને હસાવવાની યુક્તિ ઉપજાવી ડાહડવાની ચાતુરી જોઈ શાહને હસવું આવ્યું એટલે બિરબલે કહ્યું કે “ નામદાર ! રાજમહેલની સીડીએ પોંહવ્યા પેલલાં આપને હસાવ્યા માટે કયુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઇનામ જલ્દી આપી દેવું જોઈએ) એ સાંભળી શાહે સરતપૂરી થઇ જાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો. અને બિરબલની બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

બારતાનો સાર એ લેવાનો છે કે ખાસ કોઇ માણસ પ્રત્યે કાંઈ કા-રણસર કટુવચન બોલીએ પણ તેને પાછું ખેંચી લેવું હોયતો એવી યુક્તિ વાપરવી જોઈએ કે તેજ શબ્દો અમૂલ્ય પ્રીયકર થઇ પડે; તથા પોતાની સરતપૂરી પાંડવા કેમ યુક્તિ લઢાવવી ? તે સમજવાનું છે.

વારતા છેતાળીશમી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું, હિર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજે ભતિમાન.

નટવરલાલ.

અગાહિતા બાદશાહોની વખતથી ચોખા લોકો ઉપર એવું લપ દાખલ થયેલ હતું કે જો કોઈ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સખ (મુઠ્ઠા) ને

ખોદી ત્રાસવા માટે ચોખ્ખા લોકોએ ખાડા ખોદવા તે કારણથી સર્વ ચોખ્ખાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા; કેમ કે તે લોકો આનંદી મસ્ત અને ક્ષાણી છતાં ટાકાડ તડકા વધા વરસાત વખતે યવનના મુઠ્ઠા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માથાના ઘા જેવું લાગતું હતું; પરંતુ કરવું શું? આગળના જીવમી પાદશાહોના વખતથી એ કઠોર કાયદો કોઈ કારણસર લાગુ થઈ ગયેલો, તેમ રાજનાં દાખલ ચયાં લાકડાં પછી નિકળવાં બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોખ્ખાઓ મળી બિરબલ હજૂર ગયા અને અરજ કરી કે “બિરબલજી સાહેબ! આપ સરખા સરજાતીના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ હીક દેખાતું નથી. એ સાંભળી બિરબલ ખોદ્યો કે “હું જે કહું છું તે પ્રમાણે જો કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતો જીવમ અટકી પડશે, જીવમો અગાડી ચોમાશું આવે છે માટે કબરસ્તાનવાલી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગ્યામાં તમામ નહાના મોટા ખાડા ખોદી મૂકા અને તે કામ તૈયાર થાય એટલે મને ખબર આપો કે તુરત હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ.” આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી બોદ્યા કે “આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તૈયાર કરીએ;” એમ કહી ઘેર ગયા. અને કબરસ્તાન ભૂમીમાં જઈ ખાડા ખોદી તૈયાર કર્યા. પછી બિરબલજીને ખબર આપી. તદનંતર બિરબલ એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લેઈ ગયો. બધારે શાહે કબરસ્તાન ભૂમીમાં પુષ્કળ નહાના મોટા ખાડા ખોદેલા જોયા ત્યારે આશ્ચર્યતાથી બિરબલને પુછ્યું કે ‘બિરબલ! આટલા બધા ખાડા શું બાણીને અને શામાટે ખોદ્યા છે?’ બિરબલ બોદ્યો કે ‘નેકનામદાર આ ખાડા ચોખ્ખા લોકોએ ખોદી મૂક્યા છે; કારણ કે આગળ ચોમાશું આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો ત્રાસ પડવાનોજ તો વખતે તે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અમાઉથીજ ખોદી મૂકીએ તો નિકાલ. એમ વિચારી તેમને

(૧૧૪) ખૂખીનો ખજનો અથવા ટાહપણનો દરિયાવ.

આ કામ કયું છે એમ મને ખબર મળી છે.' આ સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે 'એ બદમાશ ચોખ્ખા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુઆ વાંચે છે માટે આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોપવુંજ નહિ !' એમ વિચારી બિરબલને હુકમ કર્યો કે 'આજ પછી ચોખ્ખાઓને આ કામથી દૂર કરવા ! અને મારા રાજ્યમાં કોઈ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે ચોખ્ખાઓને નજીક આવવા દેવા નહિ. આ હુકમ સાંભળી બિરબલે હર્ષભર્યું કહ્યું કે "જેવા નામદારનો હુકમ !" તદ્દનંતર ચોખ્ખા લોકો ઉપરથી એ જુલમ બંધ પડ્યો.

વાર્તાનો સાર એજ કે હમેશાં દરેક માણસને જ્ઞાતિઅભિમાન રાખવું ખાસ જરૂરતું છે.

વારતા સુડતાલીસમી.

આણંદ કહે પરમાણંદ, માણસે માણસે ફેર;

એકતો લાખે ન મળે, એક તાંબીઆના તેર.

આણંદો.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહીં.

એક સમય આદશાદ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બિરાજમાન થયો હતો અને જે કોઈ દરબારી આવે તેને પ્રણામ કરતો કે "સર્વ ફુલમાં કયું ફુલ મોટું ? સર્વ દાંતમાં કોના દાંત મોટા ? સર્વથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર કોનો ? મોટામાં મોટો કયો રાજા કહેવાય ? અને ગુણમાં કયો મોટો ગુણુ ?" આ પાંચ પ્રણામ પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા. અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે ખુદાવિદ ! ફલ જાછતું મોટું, દાંત હાથીના મોટા, પુત્ર રાજાનો શ્રેષ્ઠ, ચક્ર વર્તી રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણુ મોટો " આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું; પરંતુ આદશાહને તે હૈયે રૂચ્યો નહિ; આદ બિરબલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રણામ પુછ્યા તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે "નામદાર ! સર્વથી મોટું ફુલ કપાસતું કે જાંબી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સૂતર

કાપડ થાય છે તે સર્વ જગતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાળીના મોઢા કે જેના પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોઢો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઈ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સદાયતા આપે છે, રાજામાં સર્વથી મેધરાજન મોઢો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રાંક પશુ-પક્ષી-ઝાડ અર્થાત્ સર્વ જગતના ચરાચર જીવો જીવે છે અને ગુણમાં મોઢો ગુણુ દિમ્મત કે જેના વડે સર્વ કામમાં ફતેહ મેળવી શકે છે. ” આ પ્રમાણે બિરબલનો જવાબ સાંભળી સર્વ દરબારી વર્ગ નિસ્તેજ અને ગયો; કારણ કે પાંચે જવાબ શાહે કમુત્ર કર્યા પણ દરબારીઓએ તે જવાબો પ્રત્યે “ હુખતો ફીણને બાજે ” તે સરખો પ્રકાર કરી ઘણા મતભેદ બતાવ્યા તદ્દપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કમુત્ર કર્યા; માત્ર પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા જેવી એમ શાહના મનમાં ઈચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી સ્નાન કરી બિરબલ આલ્યો આવતો હતો તે વખતે શાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વિચાર્યું : અને એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “ જ્યારે બિરબલ સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથને મસ્ત બનાવી તેના (બિરબલના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. ” આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહવતે તેજ પ્રમાણે કર્યું. જ્યારે સાંકડી ગલીમાં બિરબલે પ્રવેશ કર્યો અને અર્ધ માર્ગે જઈ પોહચ્યો ત્યારે તેવીજ તક જોઈ માહવતે હાથીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઈ બિરબલે વિચાર્યું કે “ બાદશાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણુ કરી છે એમાંતો શક નથી । પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવીજ જોઈએ. અંહીયાંથી નાસી છુટું તેણે લાગ નથી, માર્ગ સાંકડો, અર્ધ બાગમાં છું અને હાથીનો ગુસ્સો તેથી અન્ય ઈલાજ ચાલે તેમ નથી, ખેર ! ‘ હીમ્મતે મરદાનો મરદ ખુદા । ’ છે ” એમ વીચારી આસપાસ કોઈ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત્ લાકડી કે કોઈ ઝાઝની ડાળી વગેરે હાથ લામેતો ઠીક; પરંતુ સાંતેવું કશું હાથ લાગ્યું નહી, પણ એક માંડું પહેલું કતરું ત્યાં ટળવળતું

જેયું તે જોઈ હિમ્મતથી તે કુતરાના બે પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ઘા કર્યો તેથી તે કુતરાના નખ હાથીની સૂઝના મૂળમાં વાગ્યા તેમજ કુતરે ગ્રીસ પાડી તેથી હાથી એ બનાવથી એકદમ પાછો હઠવા માંડ્યો માહાવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગલ ચલાવવા કર્યું પણ તે હાથી તો તે બનાવથી દેહસતજ ખાઈ ગયો કે એક ડગલું પણ આગળ હઠ્યોજ નહિ, ત્યારે માહાવત લાચાર બન્યો અને ખિરબલે તો ભાંથી રસ્તો માપ્યો. આ હકીકત માહવતે જઈ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ઘણેજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડ્યો કે “ જો મરદમાં હિમ્મત હોયતો ખુદા મદદે આવે છે એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વિચારી ખિરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે હથીયાર કામ નથી કરતું તેટલી હિમ્મત કામ કરી શકે છે, જે વખતે જે હાજર હોય તેજ ખરું હથીયાર ! ખાનું જે માણસ હિમ્મત હારે છે તેનાથી કશું કામ પાર પડી શકતું નથી માટે હિમ્મત રાખી દરેક કામમાં “ વાહોમ કરી પડો આગે ફતેહ છે ! ”

વારતા અડતાળીસમી.

સુધરી બિગરે બેગહી, બિગરી ફિર સુધરેન;

દૂધ ફટે કાંછ પરે, સોફિર દૂધ બનેન.

વૃંદશતસઠ.

ખુંદસે ગઠ વો હોજસે નહિ સુધરતી !

એક વખત શાહ આનંદ જીવનમાં મીજલસ ભરી દરબારી સહ વર્તમાન ગુમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા તે વખતે શાહે એક ઉંચા અત્તરની શીશી કાઢાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કાઢાડતાં થોડું ગાલીચા ઉપર ઢળી ગયું તેથી કોઠના જાણુવામાં ન આવે તેમ ગાલીચા ઉપરથી આંખળી વતે પાછું લેવા મલ કર્યો. પરંતુ તે નકામો ગયો; કેમકે તે અત્તર તો ગાલીચા ઉપર પડ્યું તેવુંજ ગાલીચો પી ગયો હતો.

આ બનાવ કોઈના જ્ઞેવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલ શાહજાના સરદાર બિરબલે તે બનાવ જ્ઞેયો તેથી શાહને સંકેત આપ્યો; કારણ કે “ હિંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંઠુસ પ્રકૃતિ રહી ગઈ છે એમ આ બનાવથી બિરબલના મનમાં આવશે અને તે કોક વખતે મારી મસ્કરી કરશે ” એમ વિચારી બીજા દિવસે શાહે એક પાણીનો હોળ ખાલી કરાવી તે અતરથી ભરી કઢાવ્યો અને શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લૂંટાવ્યો અર્થાત જે જેની મોજમાં આવે તેમ તેમાંથી અતર લેઈ જવા હુકમ આપ્યો. આ બનાવ બિરબલના જ્ઞેવામાં આવવાથી તે હોળ નજીક આવ્યો અને તેને જોઈ શાહે કહ્યું કે “ કેમ બિરબલ ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે ? ” તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ હજૂર બે અદખી માફ કરશે પણ જે બુદ્ધી ગઈ છે તે હોળથી સુધારવાની છે ? ”

આ પ્રમાણે બિરબલનું બાપણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો કે “ બિરબલે મારી હલકાસ બતાવી ! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રકટ કરવો એ વધારે હલકાસ બતાવનાર યદ્ય પડે; માટે અત્યારે કશું ન બોલવું પણ પછી વાત ! ” એમ વિચારી ત્રીજા દિવસથી બિરબલની સલામ લેવી બંધ કરી અને નિયત નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો બંધ કર્યો તે જાણી બિરબલે વિચાર્યું કે “ શાહને મારા ખરા બોલથી માનું લાગ્યું, હશે ! ખેર તે સધળું ઠીક કરીશું; પરંતુ મારે હાલ અહીંયા રહેવું એ ઠીક નહીં; કેમકે શેહરમાં રહેવું અને દરબારમાં જવું નહિ ? તે બનાવ જાણી પ્રતિપક્ષીઓ રાજ થાય તથા શાહની અને મારી મીત્રાનનો અભાવ સમજાય તેવા લાગે પ્રતિસ્પર્ધીઓને મળવા દેવો નહીજ જોઈએ; માટે બહાર મામ જવું એ વધારે સાઈ છે. ” એમ વિચારી બુદ્ધિનિધાન બિરબલ શેહરમાંથી ગુપ ગુપ રીતે પ્રયાણ કરી એક ન્હાના મામડામાં પાટીદારના ઘરમાં પોતાનું નામ ઠામ ખર્ચ ન બતાવતાં અન્ય નામ ઠામ બતાવી લાં રહ્યો.

બાદશાહે બિરબલની સાથે દિલ્લી આજાછ દેખાડે તો ખરી; પણ બિરબલની સાથે એવો સર્જક સંબંધ જોડાઈ મથા હતો કે તે શિવાય એક

દિવસ પણ ચાલી શકે નહિ; તદ્વપિ પણ ગુસ્સાને લીધે આઠ દિવસ તેની ખબર લીધી નહી. પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ નવા નવા ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના ફેસલા આપવા વખતે બિરબલ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નહોતો; છેવટે તેના વિના ન રહેવાવાથી સીપાઇને મોકલી તેહું કર્યું પણ 'તે ગામ ગયો છે' એવા સમાચાર મળ્યા તેથી જાણ્યું કે સ્નેહના હક્કમાં હું મોટાઈમાં તણાઈ સવામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માહું લાગ્યું માટે રીસનો માર્યો ગામ ચાલ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ મારું બૂપણ છે ! રાજ્યમાં એવા સલાહકાર વિના તમામ બાજુ રહ થઈ જાય" એમ વિચારી ગામો ગામ બોળ કરાવી પણ પત્તા લાગ્યોજ નહીં એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશે દેશ વાર્તા ફેલાણી કે (અકબર શાહના રાજ્યમાં (હજૂરમાં) જે ચતુર અક્કલવાન અને હિન્મત બાહાદૂર પ્રધાન હતો તે રિસાઇ ગયો છે.) આ વાર્તા જાણીને મારફતે શાહના શતરૂ રાજ્યોએ જાણી તેથી તે તકનો લાભ લેઈ દિલ્લીપતીનું રાજ્ય હસ્ત કરવા મસલત ચલાવી અને તે શતરૂ રાજ્યો પૈકી તુર્કસ્થાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો હતો તેણે વિચાર્યું કે (બિરબલ હતો ત્યાંસુધી દિલ્લી ઉપર હલ્લો કાઢ કરી જય મેળવી શકે એ આશા ફાકટ હતી અને હવે મેહલાઈથી તે જગ્યો ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લેઈએ તો પણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણ્યું જરૂરનું છે કે દિલ્લીપતીના આગળ હવે બીજો કોઈ ખુદિવાન પ્રધાન છે કે નહીં ? જો કોઈ તેણેજ ખુદિવાન પ્રધાન વિદ્યામાન હોય અગર છુપી રીતે બિરબલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુશ્કેલ થઈ પડે; માટે પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ જોઈએ એમ વિચારી એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું કે (આ પત્ર વાંચી એક ઘડો ભરીને અક્કલ ચારમાસની અંદર મોકલાવી દેજો અને જો ન મોકલો તો લલ્લાઈ માટે તૈયાર થજો) આ પ્રમાણે પત્રમાં હેતુ લખી આંદણી સ્વાર=હલકારા સાથે વિદાય કર્યો. કેટલીક મુદતે દિલ્લી શહેર આવે

પોહ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો. શાહે વાંચી વિચાર્યું કે “બિરબલના અભાવથી સર રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મારવા ટમટમી રહ્યાં છે, બિરબલનો પત્નો લાગતો નથી તેમજ આ કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પારપાડવા એના શિવાય બીજો કોઈ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું? મારી સૂખામનાં કળ મનેજ મળ્યાં ! ‘હાથનાં કંચો હૈયે વાગે’ એમાં બીજાનો શો દોષ ? ‘પાણી પીને ઘર પૂછવું’ એવો ઘાટ મેં કયો છે ! રીસાંથી કાઢ્યો અને હવે શોધી કાઢાડવો એ કોટલી બધી સૂલ ? પરંતુ તેમ કયા શિવાય સિદ્ધિજ નથી સખત શતરૂઓ ડોળા ધુરકાવી રહ્યા છે માટે એક યુક્તિ રચી બિરબલને શોધી કાઢાડું.” એમ વિચારી પોતાના રાજ્યના દરેક ગામે મૂખી પટેલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે “જો અમારા માણસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચશેર દાણો તથા ઘસ વગેરેનો ખોરાક આપવો છતાં આજે જોટલા વળનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ વળનવાળો એક માસની આખર તારીખે રેહવો જોઈએ જો વધારે બિહો વળનમાં થશે તો દેહાંત (શબી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે એવી યુક્તિવાળો હુકમ દરેક ગામે ગામ લખી એકેક બોકડો અને એકેક તેના રક્ષણ માટે માણસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં બિરબલ છુપી રીતે રેહતો હતો તે ગામમાં પણ તે હુકમ આવી પોહ્યો તેથી ગામનાં લોકો બહુ ફીકરમાં પડ્યાં બોકડાને પુષ્કળ ખોરાક આપવો છતાં વળનમાં વધારે બોલો નથવા દેવો એનો શી રીતે ઘાટ ઉતરે ? ખોરાક મળે એટલે વળનમાં વધવોજ જોઈએ તેમ એને ખોરાક બોલો આપવા હુકમ નથી ! માટે સહનું મ્હોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાતો નથી !) એમ વિચારી બિચારાં સહુકો બિહાસ બની ગયાં તે વાત બિરબલના બાણવામાં આવી તે બાણી ચેતી ગયો કે (મને શોધી કાઢવાનીજ આ યુક્તિ છે !) એમ વિચારી બિરબલે ઘરવાળા પટેલને કહ્યું કે (પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શક્યું નથી; પણ આજે તમારા ઉપર જે સંકટ આવી પડ્યું

(૧૨૦) ખૂખીનો ખજનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

છે તે દૂર થવાનો રસ્તો મને સૂઝી આવ્યો છે તે તમોને ખતાવું છું ને તે પ્રમાણે તમે કરશો તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દૂર ટળશે.)

આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે (ભાઈ ને તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો ખતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ ભૂલીશ નહિ અને તમેજ જીવીતદાન આપ્યું એમ સમજીશ) બિરબલે કહ્યું કે “તમારા ગામમાં ફકીરે જે વાઘ પાળ્યો છે તે વાઘની પાસે આવેલા બોકડાને થોડીવાર લેખ જઈ બાંધવો તેથી તે વાઘના બચથી રોજ દાણા ચારો ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહીં અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આખર તારીખે રહેશે વધારે ઓછો થશેજ નહીં. પરંતુ આ યુક્તિ મેં ખતાવી છે એવું કોઈના જાણવામાં આવવું ન જોઈએ” બિરબલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આખર તારીખે બોકડો તેટલોજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પોહચાડવા પોતે પણ સાથે ગયો બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાત્રી થઈ કે તેજ ગામમાં બિરબલ છુપાઈ રહ્યો છે; પરંતુ પટેલને પુછતાં ઉત્તર મળ્યો કે “નામદાર! અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચઢ્યો હતો તેને આ ઉપાય ખતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અજમાવ્યો.” તે જાણી શાહ શહે મોટા ઠાઠથી શ્વારી મોકલી તેજ ગામથી બિરબલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન અકરામ વધારી પ્રધાન પદનો પોષાક બક્ષ્યો.

તદનંતર તુર્કસ્થાનના શાહનો આવેલો ફકીર વંચાવ્યો ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલવી તે વિષે તજવીજ કરવા શાહે બિરબલને ભલામણ કરી તેથી બિરબલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાએ વળગેલું નહાતું તુંબડું ગોઠવી દીધું, દિવસે દિવસે તે તુંબડું મોડું થતું ગયું ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઈ ગયો તે જોઈ તેને ડીટડેથી કાપી અલગ કર્યું. બાદ બાદ શાહને જાણ્યું કે “નામદાર! અક્કલથી ઘડો ભરાઈ ગયો છે માટે તુર્ક-

સ્થાનના શાહની પાસે મોકલી દેવાનો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન ભાગતાં, અક્કલનો ચૂરો ન કરતાં, અકબંધ અક્કલને કહાડી લેધ અમારો ઘડો પાછો સાળો તાળો એનો એજ જલ્દી મોકલાવી દેસો, જો એમ ન બનેતો અર્થાત ઘડાનો કે અક્કલનો નાશ કર્યોતો તે અક્કલની કિમત ત્રણ કોડ રૂપીઆની છે માટે તે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લગાધ કરવા તૈયાર થજો અમો લગાધ કરવા તૈયાર છીએ !”

આ પ્રમાણે પત્ર લખી શાહે અક્કલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્થાનના શાહ હજૂર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્થાનના શાહ હજૂર જઈ ઘડો અને પત્ર રજુ કર્યા. તુર્કસ્થાનના શાહે પત્ર વાંચી તમામ દરબારીઓને તેની બીના જાહેર કરી તેથી મહુકો પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામો ગયા. તેથી જાણ્યું કે અકબરબાદશાહની હજૂર હજી અક્કલવાન બિરબલ મોજૂદ છે માટે જો લગાધનો મામલો હિઠાવશું તો કેવલ લાખોનો નુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લેધ ઘડાને પાછો મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ કોડ રૂપીઆ આપી ગુપ્ત્યુપ બેસી રહેવું એ વધારે સારું છે !” એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ કોડ રૂપીઆ અકબર શાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબર શાહે ખજાનાને શરણુ કર્યા.

વારતાનો સાર એજ છે કે રાજા માહારાજાઓ પણ અક્કલવાન પુરૂષની કેટલી બહીષ રાખે છે ? કેમકે અક્કલવાન પુરૂષ ધારે તે કરી શકે ! તેમજ અક્કલવાનની રાજા માહારાજા કેટલી બધી ખતથી ચાલના કરે છે ? માટે અક્કલવાન પુરૂષની હાયામાં રહેવા કિંવા તેની સલાહ ચાલવા અવસ્ય દેવ પાડવી, કહ્યું છે કે પંડીતકી લાતાં ભલ્લી કયા મુર્ખકી બાત વોહ લાતે મુખ ઉપજે વોહ બાતે ધર બત.”

વારતા ઓગણપચાસમી.

અખળા નહિ પણ છે પ્રખળખે, વશ સખળાને કરતી;

ચરિત્ર ફોજ ચલુદિસ ફેલાવી, તનમન ધન ગુણુ ઢરતી.

ચાર ગુણુવાળી સ્ત્રી.

પ્રાણુજીવન.

એક સમય બાદશાહે ખિરબલને કહ્યું કે “ખિરબલ ! મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્ય લાવો કે ચાર પૈકી એક ખેશરમો, ખીજો ખ્લીકણુ, ત્રીજો શરમાર અને ચોથો નીડર” ખિરબલે તે હુકમને માથે ચઢાવી ખીજે દિવસે એક ખેરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે “નામદાર ! આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો.” શાહે વિસ્મયતા સાથે જણાવ્યું કે “ચાર જણુ કયાં છે? આતો એક સ્ત્રીજ છે ! બાકીનાં ત્રણુ કયાં?” ખિરબલે કહ્યું કે “ગરીબ પરવર ! એ સ્ત્રીના અંગમાંજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણુ સમાવલા છે: કેમકે જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણુ ગાય છે ત્યારે પાસે ખેડેલા બાઈ આપની પણ તે અદ્ય શરમ રાખતી નથી માટે ખેશરમ છે. અંધારી કોઠડીમાં જવા માટે ઘણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે ‘બાપરે ! હું તો ખ્લી મરું છું, માટે ખિલકણુ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ સ્વરે ખોત્રવું, અદ્યથી વર્તવું’ આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને પુરૂષ સાથે હજેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભૂત પ્રેત કે વાઘ ચોરથી પણ ન ખ્લીતાં નિઃશંકણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નીડર છે તેથી મેં એ ચારે ગુણના ધરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ લાજર કરી છે.” તે સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુસી થયો અને ખિરબલને મારૂ મનામ આપી તેના ખુદીબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતાનો સાર ખુલોજ છે.

વારતા પચાસમી.

ચતુર ન સરજ્યા હોત તો, ચતુરાનની ચુક:

કહો કોણુ કહાત? અરે ! સકળ ગણુત ઉલુક.

પૂર્ણચંદ્ર.

રાધુ તો મહા તપસ્વી છે !

એક સમય બાદશાહ અને બિરબલ આનંદબુવનમાં બેસી આનંદ-વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજૂરીએ વરધી આપી કે “ ગરીબ પરવર ! એક ફકીર પોપટનું પાંજરું હાથમાં લેઈ આવ્યો છે તેને શો હુકમ છે ? ” બાદશાહે ફરમાવ્યું કે “ જહાં પતાહ ! આ મારી પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રાધુ પાડેલું છે તેને મેં ઘણીજ મહેનત લેઈ સાંઝે બોલતાં બણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી બણાવ્યો છે કે આપને તે નગરા-ણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ ! માટે રાધુને હવે અને તેનું પ્રતિપાલન કરો ” આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાધુના સુખથી મધુર બાપ-બુ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટવું ધનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાધુની સાર સંભાળ માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે ‘ જરા પણ રાધુની તખીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તુરત મને ખબર આપવી, જ્ને તેની ખબર ન આપી અને બિમારી વડે રાધુ મરી ગયો એવી જ્ને ખબર આપી તો તે વખત તેનું માથું કપાવી નાખીશ ’ તદ્દનંતર નોકરો રાધુની તખી-બળવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાધુ કુરાનના પાઠ બણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુસી થઈ તેના ઉપર અતિશય પ્યાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત રાધુ અચાનક મરણને શરણ થયો તે જ્નેઈ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને ‘ શાહને શું જવાબ દેઈશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જ્ને જણાવીએ તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય ! માટે બન્ને ત-રફની પીડામાં આવી ફસાયા ! હવે તો બિરબલજી આગલ જઈ આ હકી-કત જાહેર કરીએ તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે ! ’ એમ વિચારી બિર-બલ પાસે ગયા; અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાશ્યું. બિરબલને તેઓની દયા આવી તેથી કહ્યું કે ‘ તમે નિયંત્ર રહો જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દેઈશ નહીં ’ એમ કહી બિરબલ શાહ હજૂર ગયો. શાહને જ્નેઈ બોલ્યો કે ‘ આપણો રાધુ ! આપણો રાધુ ! ’ એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે ‘ શું રાધુ મરી ગયો ? ’ બિરબલે જણાવ્યું કે ‘ નહીં નહીં ખુદાવિદ !

(૧૨૪) ખુખીનો ખનનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

એમ તે બને કે ? એ તો મોટો તપસ્વી બન્યો છે ! આકાશ તરફ મ્હો કરી તપસ્યા કરે છે ! પગ, પાંખ, આંખ, અને ચાંચ જરાપણ હલાવ્યા વગર યોગ સાધન કરી ઇંદ્રીઆને દમન કરી રહ્યો છે ! આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ‘ અરેરે ! ત્યારે તો મરી ગયો એમ યો-
ગુજ કહોને ! ’ બિરબલે જણાવ્યું ‘ અરેરે ! ખાવિંદ આપ જોસો ત્યારેજ કેહશો કે આ કેવી તપસ્યા કરી રહ્યો છે ? ! હું તો એમ જાણું છું કે તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહો છો ! માટે તેને જો-
વાથી નિરસંદેહ થશે. ’ શાહને તેડી રાધુના પાંજરા પાસે જઈ તપશ્ચ-
ર્યા કરતો બતાવ્યો તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે ‘ બિરબલ ! તારી મશ્કરી ક-
રવાની ટેવ ગઈજ નહી ! રાધુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કેહતાં એમજ કહ્યું હોત
કે રાધુ મરી ગયો ! તો મારે નાહક ધકો તો ખાવો પડત નહી ! શું રાધુ
મરી ગયો એવી તેને જોવાથી તને ખબર નહોતી પડતી ? ’ બિરબલ હાથ
જોડી બોલ્યો કે “ નેક નામદાર ! શું કરવું ? જો સરકાર અગાડી રાધુ મરી
ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે મારે શિરચ્છેદ થવાનો
વખત આવત માટે બીજો રસ્તો કાઢ શોધ્યો કે નહી ? ” તે સાંભળી શાહ
રાધુનો શોક જૂલી જઈ બિરબલની ખુદ્દિનો ખ્યાલ વિચારી ખુસી થયો અને
તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કર્યો તે વિષેનો પસ્તાવો
કરવા લાગ્યો.

વારતાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે ! ખુદ્દિવાન માણસરાજ મહારાજનાઓના
હુકમને પણ પાછા તેમના મુખને સ્વાધીન કરે છે અર્થાત તેમનું બોલવું
તેમના મ્હોંમાં પાછું પેસી જાય તેવા વખત લાવી દે છે માટે ખુદ્દિસાળીની
વાતો એજ કિસ્તારની કરામત સમજવી; કહ્યું છે કે “ માનસ કે ગણ-
તમે એક બાત કરામાત હે. ”

વારતા એકાવનમી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવાં રહેલ;

(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, છેજ ધણું મુશ્કેલ.

કાશિરામ.

“શુ અક્કલ અધારે વેચાએલી છે. ?”

એક વખત અકબર શાહે બિરબલને કહ્યું કે—“હમણાં છે અને પછી પણ છે, હમણાં નથી અને પછી પણ નથી, હમણાં નથી પણ પછી છે, અને હમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચાર પ્રશ્નોનો ઉત્તર સ્પષ્ટ પણે આપો ?” તે સાંભળી બિરબલ કેટલોક વખત વિચારનાં લીન થઇ ગયો તે જોઇ દવેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઈ કે—આજે ઉત્તર આપવામાં બિરબલની મતિ મુઝાણી છે માટે દવે માન ઉતરશે ! પરંતુ એ વિચાર તો દલીલના મનોરથની માફક થોડાજ વખત ટકવા પામ્યો ? ચોટ્ટી વાર પછી બિરબલે જણાવ્યું કે (નામવર ! એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ તો આપની પાસે મોજૂદ છે, પણ તણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં જઈએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપીશ !” તે સાંભળી શાહને વિસ્મયકારી વાત જણાણી કારણ કે “એ ચાર પ્રશ્નોનો ઉત્તર કોઈથી અપાઈ શકવાનોજ નથી તેમ છતાં પણ બિરબલની અક્કલ—હુશીયારી જોવી કે એ કેવી રીતે પ્રશ્નોની સમાવાતી કરી બતાવે છે ?” એમ વિચારી બિરબલની સાથે શહેરમાં જવાનું કમુત્ત કયું. તદ્દનંતર બિરબલે શાહને અર્જ કરી કે “આપ જટાધારી ચોગીરાજનો વેષ ધારણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (એલો) બની જઈ પછી જુઓ શહેરની ગમ્મત !” એમ કહી બન્ને જણ તેજ પ્રમાણે ઠાઠ રચ્યો અને બે તાનાં સમજવાન બાળકોને સાથે લેઇ એક ધનવાન મલકથની પેઢી ઉપર જઈ પોંદડ્યા. ત્યાં જઈ શાહુકાર પ્રત્યે (વેષ ધારી બિરબલ) પોતાના ગુરૂ તરફ આંબળી કરી બોલ્યો કે (શેઠજી ! આ મારા ગુરૂદાજ છે અને હું એમનો એલો છું, અમે બન્ને જણ આ કાની (નાશવંત) દુનીયાને સજ્જ પરિબ્રહ્મ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ, આપની ઉદાર વૃત્તિ, મરોપકાર ભુદ્ધિ અને નમ્રતા અવલુનિય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશોતરમાં ફિરતી ફેલાવાથી અમે આપની કાંઈક સહાયતા લેવા આવ્યા

(૧૨૬) મૂળીનો ખજનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

હીએ.) આ પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી ગ્રહસ્થ હાથ જોડી નમ્રતા સાથે બોલ્યો કે “માહારાજ ! જે આપની અડચણ મારાથી દૂર થઈ જાકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો.) એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું કે “ સેહજ ! આ હમારા ગુરૂ મહારાજનાં બે બાલક છે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા આ શેઠેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા વિના એ કામ પાર પડી શકે નહીં; તેમજ આછામાં આછા બે હજાર રૂપિયા જોઈએ; કેમ કે ખાવા પીવા પેહેરવા આઢવા અને વિદ્યાગય ખર્ચના બદોબસ્ત માટે સુદત પૂરી પાડતાં સુધીમાં ગોઠવણ કરવીજ પડે; વાસ્તે જે આપથી સલાયતા આપી શકાય તો કહો ? જે આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશે તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે.) પછી શેઠે તે બાળકો તરફ જોઈ તુરત માગણી પ્રમાણે રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ ભેટ કરી, તે જોઈ શિષ્ય બોલ્યો કે (આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે અકેક જોડું તમારા માથામાં મારતો જાળો અને તમે દર જોડા દીઠ એકેક રૂપિયા આપતા જાઓ. ” આ વાક્ય સાંભળી પેઢી ઉપર બેઠેલ અને રસ્તાના જનતાર લોકો વિસ્મયવંત થયા કે “વાહ ! આ ઉપકારનો બદલો કીક ! ! રૂપિયા આપવા અને જોડાં ખમવાં ? એ ખરેખર નવાઈ ! ” પરંતુ સા- હુકાર કશુંપણ ન બોલતાં કિંવા જરાપણ મન મંજિન ન કરતાં માહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે “ જ્યારે આ રૂપિયા સફૂલમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપિયે જોડો સહન કરવો પડે તો હું અહોભાગ્ય માનું છું !; કેમકે સફૂલ માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સહન કરવું પડે તોપણ શું ? ! ” એમ કહી માથાથી પાંચડી ઉતારી ગુરૂ આગળ માથું ધર્તું. ધન્ય છે ! એવા ધનવાન ધર્માત્મા પુરૂષને. ! !

આ બનાવ જોઈ શિષ્ય બોલ્યો. કે “ સેહજ ! આપની ઉદારતા, ધૈ- ર્યતા, ધર્મબુદ્ધિ, શરણગતુપણું, ગુરૂભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાણાં ખર્ચોયાથી અહોભાગ્યપણું માનવા પણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઈ હું ધણેજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે-અમારે આ રૂપિયાની હવે કશી જરૂર નથી.

કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાથી કાર્ય સિદ્ધ થયું છે માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમાં તલ્લીન બનો !) એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરૂ પ્રત્યે કહ્યું કે (આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર કે ‘હમણાં છે અને પછી પણ છે’ મત-લખમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપાએ સર્વ સંપત્તિવંત આ સેઠ છે છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ, ભક્તિ અને કેહણી-રેહણી કાયમ રહેલ છે તો આ લોક ત્યાગી પરશોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારના સ્વર્ગમુખ મળશે જેથી હમણાંપણ સર્વવાતે સુખી છે અને આવતે ભવે પણ સુખી છે. માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર નિચારી સ્વિકારી લ્યો.)

આ પ્રમાણે ચિરમત્ર (શિશ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિરમય પા-ચ્યો. આગળ જતાં એક ભીખારી બિખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉપદેશ કરતો હતો કે “એક ગણું પુન્ય સહસ્ર ગણો લાભ છે. હાથે તેજ સાથે છે. દયાભાવ રાખી જો પરોપકાર, દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ અધિક સુખ આપશે.) આ પ્રમાણે ભીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષ પેટપૂર ખાવાની વસ્તુ આપી. તે લેઈ ભીખારી ગામ બહાર જઈ ઝટપટ ખાવા મંડી પડ્યો. ગુરૂ ચેલો પણ તેનો પાછળ પાછળ હતો ચેલાએ તે ભીખારી પ્રત્યે વિનવા માંડ્યું કે “દયાળુ સેવક ! અમે બને જણ ભૂખ્યા છીએ અને અમારો ભૂખ્યો જીવ જાય છે. જો થોડું અમને આસરો જેટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરશે ”

એવી ઘણી આજીજી કરી; પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરાપણ લક્ષ ન હતાં પેટ પૂર્ણ કરવામાં પૂરેપૂરું લક્ષ આપવા મર્યો હતો. તે જોઈ શિ-ષ્યને ગુસ્સો ચડ્યો અને તે ભીખારીને બે ચાર જેઠા લગાવી બોલ્યો કે “બેવકુફ-ગવેડા ! બીખ માગતી વખતે તો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી ? પરભવમાં આખું નથી તેથી આ ભવમાં મર્યું નથી ! અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મલતાર નથી માટે તને, હમણાં પણ સુખ નથી અને પછી પણ ન-થી.” એમ કહી શાહને કહ્યું કે “લ્યો આપના ખીજ પ્રશ્નનો જવાબ ! કે—હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.

બાદ ગુરૂ એલો આગલ ચાલ્યા, એક અતિદુર્બલ, નત્ર અને ઇશ્વર ભક્તિમાં તલ્લીન એવા સાધુને જોઈ શિશ્યે બતાવ્યું કે (મહારાજ ! આ સંતની પાસે હમણાં કશું પણ નથી; ! પરંતુ તપ અને ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિવંત થશે; માટે હમણાં નથી પણ પછી છે. એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વિકારી થ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો કે (હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે ?) બિરબલે જણાવ્યું કે (મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે તે તપાસી વિચારી જૂઓ કે આપ પુર્વ પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુસ્થાનની રાજ્ય ગાદિ ઉપર તખ્ત નસીત થયા છો અને કોઈ પ્રકારની સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અત્યારે પૂર ચઢતીના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર, ગુરૂ-સંતની ભક્તિ, સારાં કૃત્ય કરવામાં પુર્ણ ખતિ અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચિ રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે ? માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે—“ હમણા છે પણ પછી નથી ! પછી આપની જેમ ઇચ્છા હોય તે ખરી.)

આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રેહણી કેહણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને બિરબલની ખુદ્દિ ચાતુરી, વિદ્વત્તા વિષેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા બિરબલ દ્વારાએ શુદ્ધ જ્ઞાન-ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંખ્યાથી યશ, લક્ષ્મિ, અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યા. બિરબલના ગુણોથી રીઝી શાહે (અક્કલ બાહાદુર) (બીરબલ) કવિરાય “ પ્રેમ મૂર્તિ ” “ રાજસાહેબ ” વગેરેના ઇલકાબ આપ્યા તે મોટી જગીરો બક્ષીસ આપી આનંદસહ સંકાર્પ કરી જીવનનો લાવ લીધો. વાત્તાનો સાર એછે કે પ્રશ્ન પુછનારના શબ્દોના મર્મ સમજી ચોક્કસ ઉત્તરવડે પ્રતીતિ આપવી. દાન દયા, પરોપકાર અને સંત—ગુરૂ—પ્રશ્નની ભક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આદરી જીવન સફળ કરવું અને ઉક્ત ચાર પ્રશ્નોનો બાવાર્થ હૈયે ધરી શિક્ષા ગ્રહણ કરવી,

ચોથો ભાગ સમાપ્ત.

બિરબલ અને બાદશાહ.

ભાગ પાંચમો.

વારતા બાવનમી.

પાને આદર પ્રાદ, ગુણથી સહુકા સર્વદા.

પ્રભાશંકર.

નાગરવેલનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે.

એક વખત બાદશાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે “ સર્વથી મોટું પાન કમ વનસ્પતિનું ગણવું !” આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઈ કેળાનું કોઈ સાગનું તે કોઈ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ શાહે તે એકેની પાત પસંદ કરી નહી, છેવટે બિરબલને પ્રશ્ન પુછ્યું ત્યારે બિરબલ બોલ્યા કે “ પરવરદીગાર ! સર્વથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સરખાના સુખ સુધી પોંદાયે છે માટે તેનેજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને મોટું સમજવું, બીજાં પાન આકારમાં મોટાં છે પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ?” આ હિત્તર સાંભળી શાહ સંતોષિત થયો અને બિરબલના મુદ્ધિધજની કદર જુગી સાર ઇતિમ બદલ્યું.

વાર્તાનો સાર એછેકે નામથી અને આકારથી મોટી જણાતી હોય તે વસ્તુ કશા કામની નથી પણ જે કામથી અને ગુણથી મોટી છે તેજ શ્રેષ્ઠ અને માનવંતી ગણાય; માટે માણસો માટે પણ તેમજ સમજવાનું છે.

વારતા તેપનમી.

જમ જમાઈ જયક સદા, કૃપા કરી રહો દૂર.

મણીગોરી.

નીમક હરામ જમાઈ.

એક વખત શાહે બિરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે “ બિરબલ ! નિમકહલાલ

કાણુ અને નિમકહરામ કાણુ ? તેનો ભેદ બતાવેલ ” આ પ્રશ્ન સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “ સિરતાજ નિમકહલાલ એક દૂતરું કેલવાણ છે; કેમકે જેના ઘરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ ઇજ્જ આવવા દેતું નથી તથા સદૈવ તે ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિં આપીએ તદ્દપિ પોતાની નિમકહલાલી છોડવાનું નહિ. એથી વિપરીત રીતે (નિમકહરામ)જમાઇ હોય છે; કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદ્દપિ પણ તેને વૃત્તી થવાનીજ નહિં. તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં પણ જરા વચકું પડ્યું કે જાણે કોઇ વખત એનાપણુ કે સંબંધ હતોજ નહિ તેમ તુરત રીસાઈ બેસેછે । કહ્યું છે કે “ જામાતદ-શમોગ્રહ ” જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે. જેમ નખચહોને નીત્ય બળિદાન આપતા હોઇએ તોપણુ પ્રતિપત્તિ રાશિ ઉપર આવ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવેલ ” એ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી આદશાહ ખુસી થયો. વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વારતા ચોપનમી.

રાજા જોગી અગ્નિ જળ. ઉંનડી ઉલટી રીતિ;
ડરતા રહીઓ ફરસરામ થોડી પાલો પ્રીતિ.

અજવાળી તો પણ રાત.

એક વખત બિરબલ પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર જમ્યા બાદ બેઠેલ હતો તે સમય એક આદશાહનો હજીરી નોકર દોડતો દોડતો જતો હતો તે જોઈ બિરબલે પુછ્યું કે “ આટલો બધો દોડીને ક્યાં જવા માંએ છે ? ” નોકર બોલ્યો કે “ સાહેબે ! સરકાર સાહેબ મને બશેર કળીચુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે; મારે તે લેઇને જલ્દી જવું જોઇએ. ” તે સાંભળી બિરબલ વિચારમાં પડ્યો કે “ અત્યારે ખુદાવિંદને બશેર કળીચુનાની શી જરૂર પડી હશે ? નક્કી કાંઇક આ વાતમાં શુભ ભેદ હોવો જોઇએ । । એમ ધારી નોકરને ફરી પુછ્યું કે તે ચૂનો શું કરવા જોઇએ છે ? ” તે સાંભળી

નોકર બોલ્યો કે “ સાહેબ ! તે ગરીબ નોકરને શું ખબર ! બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જમીને ઉઠ્યા અને મેં પાન ખીડી, આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જા ખસેર કળીચુનો જલદી લેઈ આવ. ” આવું તેનું બોલતું સાંભળી બિરબલે હજૂરીયાને જણાવ્યું કે-કે “ આજે તારાં સોએ વર્ષ પૂરાં થઈ પયાં ! એજ બરેરચુનો જખરાઈથી તને ખવરાવી દેશે અને તેથીતું મરી જઈશ. જે તેં પાન ખીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુનો વધારે પડ્યો હશે તેથી તેમના ચુખયાં બળતરા કિંવા ચક્રિકા પડી હોવીજ જોઈએ તે બદલ આ શિક્ષા કરાવી છે; માટે તું એ ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર માંખાચુ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લેઈજા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કાઢ થશે નહિ. ” બાદ તે હજૂરીએ બિરબલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને ચુનો લેઈ શાહ હજૂર ગયો. શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને ખાતરી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ બીજે દિવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે જોઈ બાદશાહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે “ મારો વિચાર નિષ્ફળ ગયો ! મુઝો નહિં એ તો હીકપણ તેને ઇજા પાણુ કશી થઈ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પોંદ્યાડી દેવા તે ખરેખર. ” એમ વિચારી ચુનારાને બોલાવી કહ્યું કે “ સવારમાં પ્રથમ જે માચુસ તારે ત્યાં આવે તેને બઢીયા નામની બાળી નાંખજે. ”

બીજે દિવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે “ જા દરબારી ચુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર ચુનો લેઈ આવ ” નોકર હુકમ સાંભળતાં વાંત તે ચુનારાને ત્યાં જવા નિરાવ્યો, આયુષ્યબળને લીધે તેને બિરબલની ભેટ થઈ અને બાદશાહનો ફરમાવેસો હુકમ તેમને કહી સાંભળાવ્યો તે ઉપરથી બિરબલ સમજી ગયો કે “ આને બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો; પરંતુ એને કશી ઇજા થઈ તેથી એના પ્રાણનો નાશ કરવા હજૂર મારે છે એજ માટે આને ચુનારાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે, ” તે સખમ સમજી બિરબલને તેથી ક્યા ઉપજી તેથી કહ્યું કે “ તું પંદર વીસ ગી પીટ અહીંયાં ઠેરીજ પછી ચુનારા પાસે જઈ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જરે. ”

(૧૩૨) ખૂખીનો ખાખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

અહીંયા બાદશાહે હજૂરીઆને સુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક બીજા હજૂરીઆને “ પ્રથમ મોકલેલા હજૂરીઆની શી વલે થઈ છે ? ” તેની બબર કાઢવા મોકલ્યો તે સીધો સુનારાને ત્યાં જઈ પોંચ્યો. જે સાડર જતાનો હતો તે તો બિરબલની પાસે રોકાયો અને પછી અચેલો ત્યાં પ્રથમ જઈ પોંચ્યો, તેથી સંકેત પ્રમાણે સુનારે તેને ઉઘાડી બહી- માં નાંખી બાળી નાખ્યો, કારણ કે તે સુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે “ જે સવારના મોહોરમાં પ્રથમ હજૂરીઓ તારે ત્યાં આવે તેને બહીમાં નાંખી બાળી નાખજે ” એથી જે પહેલો ગયો તેને બહીને શરણ ક્યો.

આદા । “ જેને રામ રાખે તેને કોણુ ચાખે. ? ” એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે । હવે જે પ્રથમ સુનારાને ઘેર જવા નિકલ્યો હતો તે નોકર બિરબલ પાસેથી સુનારે અડધા કલાક પછી સુનારાને ઘેર ગયો અને સુનો લેઈ બાદશાહ હજૂર જઈ પુનો આગળ મૂક્યો, તે જોઈ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે “ આ શી રીતે છવતો પાછો આવ્યો ? ! ” એમ અમત્કારીક બતાવ બળ્ણુ તે નોકરને પુછ્યું કે “ તું અહીંયાથી જે વખતે સુનારાને ઘેર ગયો તે વખતે રસ્તામાં ક્યાંએ રોકાયો હતો ? ” હજૂરીએ કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર । હું સુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં બિરબલજી પોતાની હવેલીના બદાર ખેડા હતા તેમને મને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે ‘ બુદ્ધિવંદની સ્વારી અત્યારે ક્યાં છે ? મેં કહ્યું કે ચાહ પીવા બીરાજ્યા છે । એટલું કહી રસ્ત લેઈ સુનારાને ત્યાં ગયો અને આપતો હુંકમ બજાવી આવ્યો, ” એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે “ આ હજૂરીઆને બિરબલની સલામતા છે એમ ખાતરી થાય છે પ્રથમ સુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિં તે પણ તેનોજ પ્રતાપ અને આજે આને બદલે બીજો નાહક મરણને શરણુ થયો અને આ બચ્યો તે પણ તેનોજ પ્રતાપ ! માટે હું જેટલી માજાફટ કરીશ તેટલી વકામી જશે; કેમકે જેની મદદ બિરબલ કરનાર છે ત્યાં કામનું ટકુ ચાલનારજ નથી ! ” એમ ચિન્તારી તે નોકરને અમમણન આપ્યું અને બિરબલના બુદ્ધિબળની તાલીફ કરવા કહ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે ઇસારા ઉપરથી આખી વાતનું રૂપ સમજી
ચુકિત લઘાવવી મોતના સપાટામાંથી પોતાના કિવા અન્યના જીવને બચાવી
લે એજ ખરું બુદ્ધિબલ ! પીજીનું-મોટા અધિકાર પ્રાપ્ત થયે છતાં પણ ગરીબ
મનુષ્યોની વાહરે ચઢવું એ એક ખાનદાનીતું ખરું ભૂપણ છે ! ત્રીજી સુનાને
માખણ સાથે મેળવી ખાવાથી મોઢામાં ચાંદીઓ પડતી નથી અથવા સુ-
નાથી મોઢામાં ચાંદીઓ પડી હોય તો માખણથી આરામ થાય છે તેની
આ દાખલોજ શાક્ષી આપે છે.

વારતા પંચાવનમી.

ઐશ્વર્યનકું ઉમંગી ગઈ, શુન ન ગઈ ખલ લોક; પીએ રૂધિર પયના
પીએ, લગી પયોધર જોક. વૃંદ શત સહી.

“ભાઇને ભાગ્યશાળિ બનાવનાર ભગિની.”

એક સમય બિરબલના પ્રતિપક્ષિ યવન વર્ગ (કારભારી મંડળ)વાળા
ઐએ બિરબલને કારભાર ઉપરથી ખસેડવા અનેક ખટપટો ચલાવી; પરંતુ
શિવદ્રોહી છતાં સુખ વૈભવની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષના વિચારો વ્યર્થ નવ્ય તેમ
સર્વ ઉપાયમાં હાથ હેઠા પડ્યા; પણ કહ્યું છે કે “ કરત કરત અજયાસ
તે, જડમતિ હોત સુજન; રસરી આવત જવતે, શિલપર પરત
નિસાન.” એમ સમજી વખતો વખત પોતાનો ઉદ્ધમ ચાલુ રાખ્યો.
એમ કરતાં દુરમ સાહેબનો ભાઈ ‘ સેખ હુસેનખાં ’ પોતાની મંડળીમાં
મળ્યો અને પ્રતિપક્ષિ મંડળે તેને એવી યુક્તિ ઇસાવી કે “ તમે જનાન-
ખાનામાં જઈ શકો છો માટે દુરમ સાહેબને જરા કેહવું જોઈએ છે કે-“આ-
પણા ધર્મશત્રુ બ્રાહ્મણ (ખીરબલ) યવન મંડળમાં મનનાજ પ્રમાણે સર્વને
ચપટીઓમાં ઉઠાડી પોતાનું જ ધારયું કરે છે એ શું ઝોછી ધરમની વાર્તા
છે ? ! શું આપણા ગાંધિજીના કારભાર ચલાવવામાં કાબેલ નથી ! અગર
એ જગ્યા ઉપર નાતિલો આવે તેથી શું રાજને કંઈ નુકસાન છે ? માટે-
જો નામદારને હરેક યુક્તિ સમજવી તે જગ્યો આપણા સંખ્યાના હ

શ્રમાં થાય તેવી જોડવણ થાય તો વધારે સાફ. ”

બાદ સેખ હુસેનમાં વખત વિચારી હુરમ સાહેબ (પોતાની બહેન પાસે ઉક્ત વાર્તાની ઘેડ જોડવવા ગયો, વાર્તાલાપ કરતાં સમય આવ્યો સમજી પૂર્વોક્ત વૃત્તાંત સારી રીતે હુરમ સાહેબના મનમાં ઠસાવ્યો તેમ ‘હું એ કામ બરોબર રીતે બળવી શકીશ ’ એમ પણ ‘ હુડીને પેઠ ’ સાથે જ જોડવી દીધું, આ વાર્તા સાંભળી મૂળ તો સ્ત્રી વળી મોહરા ઘરનાં રમકડાં અને તેમાં પોતાના બાહનું બહુ થાય તેવો હેતુ સમાવ્યો હતો એટલે પછી તે વાર્તા ઉપર વધારે લક્ષ અપાય એમાં નવાઈ શી ? જ્યારે શાહ પોતાને મેહેલે પધાર્યા ત્યારે હુરમસાહેબે આનંદ ફીણમાં શુલતાન બતાવ્યા; બાદ સમયસૂચકતા વાપરી શાહ પ્રત્યે કેહવા લાગી કે “ સિરતાબ ! એક અરજ કરવાની છે કે આપણા મુગલાઈ રાજ્યમાં મૂર્તિ પુજક ધર્મશત્રુ આ જાણુને આપે સર્વસ રાજ્ય કારોબાર સોંપી દીધો છે તેથી આપણા જ્ઞાતિ બાદ્યો તદ્દન નારાજ છે, તેમ તેઓને બહુ સંતાપ સોસવો પડે છે માટે બિરબલને તે જગ્યા ઉપરથી દુર કરી દેવો જોઈએ, તેમજ શું એમના જેવા ચાલાક-કાબેલ અને રાજ્ય કારોબારમાં નિપુણ એવા આપણા જ્ઞાતિ બાદ્યો કોઈ નથી ? અને જ્યારે આપ એની જ આંખે, જુઓછો ત્યારે એમ બાસે છે કે ખુદાએ શું એને જ એક અક્ષલવાન બનાવ્યો છે ? કદિ જ નહિ ! “ **બહુરત્ના વસુધરા :** ” છે । જથી તેની જગ્યાએ મારા બાદ્યને કાયમ કરી દો; વળી તે કાયમ થવાથી જ્ઞાનિવાળા પણ ઘણા ખુશી થશે અને સંપ સુયશમાં વધારો થશે, ઘરનાં અને જ્ઞાતિનાં માણસો છોડી અન્ય ન્યાતીલાનો ભરોંસો રાખી રાજ્યકાજ સ્વતંત્રતા સાથે સોંપી દેવું એમાં લોહા વિરે આપણી ચર્ચા થાય છે ? માટે જરા ડોકા વિચાર કરો । ઘરનાં તે ઘરનાં અને પારકાં તે પારકાં । “ **આંગળીથી નખ છેટે તેડલા છેટેજ ।** ”

આ પ્રમાણે હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે “ અને કાપણ હું માણસે આડીઅવળી વાતો બરવી ભંભેરી છે । શાસ્ત્રકારોએ

સ્ત્રિઓ માટે કહ્યું છે કે-અનૃતં સાહસં માયા, મૂર્લસ્ત્ર માતિ લો-
 ખતા; અશોચં નિર્દયત્વંચ, સ્ત્રીનાં દોષાઃસ્વભાવજાઃ ' જૂઠું બો-
 લવું, વગર વિચાર્યે સાહસ કામ કરવું, કપટ રચના, અત્યંત લોભીપણું
 અપવિત્રા અને નિર્દયતા એ છ દોષ સ્ત્રીમાં સ્વાભાવિકપણે જ હોય છે. એ-
 ટલે પછી તેનો શો દોષ ? ' પ્રેમદાની બુદ્ધિ પાનીએ ' એ મહાન વાક્ય
 અત્યારે તાદ્રસ મિતાર આપી રહેલ છે ' એમ વિચારી શાહે જણાવ્યું કે
 " ખ્યારી ! તમારું બોલવું વ્યાજબી છે તેમજ તમારો ભાઈ તે જગ્યો ઉ-
 પર આવે એથી હું ઘણો ખુસી છું; પરંતુ તમારા ભાઈ નાનુક પ્રકૃતિવાળા
 છે તેથી અપાર મેહનતવાળાં કામોનો બોજો તે શી રીતે ઉપાડી શકશે? તથા
 તેમને દુર્ઘટ રાજ્ય ખટપટના પ્રસંગો જોયા નથી તેથી તેમને તે મહા મુંઝ-
 વણ બધું કાર્ય જણાશે, તેમ વળી બિરબલની અકલ અલૌકિક ખુબીવાળી
 છે કે તેની અકલ આગળ બલબલ્યા પાણી ભરે છે ! એવો અકલ બહાદુર
 આખી ખલકમાં બોળવાથી પણ ભાગ્યેજ હાથ લાગે તેમ છે અને તેથીજ
 મેં તેને આંખની કીકી સમાન સંભાળી રાખ્યો છે; પરંતુ તેનો દાખલો
 જ્યાં સુધી તમોને અપાય નહિ ત્યાં સુધી તમારા મનમાં તે વાર્તાની પ્ર-
 તીતિ થવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે !; માટે તમારું કેહવું હું કબુલ રાખી કા-
 લથી બિરબલની જગ્યા તમારા ભાઈને આપી તેને રાજ્યકારોબારથી અ-
 લગ કરીશ."

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમ ખુસી થઈ સ્ત્રી કળાકેળવી
 કામ કુતુહલની યોસર જેલવામાં શાહને નિમગ્ન કર્યો. બાજે દિવસે બિર-
 બલને બોલાવી કદરવાન શાહે જણાવ્યું કે " પ્રીયમીત્રવર ! હાલ થોડા
 દિવસ તમારો વિયોગ મને વેઠવો પડે એવો સંયોગ હુરમની બલામણુથી
 બન્યો છે માટે થોડા દિવસ ગ્રહમાં રહો; કેમકે પ્રતિવાદી મંડળ, અને
 સ્વાર્થાંધ હુરમને અકલની ઝોળખાણ પાડવાની છે. " તે સાંભળી બિરબલ
 તે હુકમ માથે ચઢાવી ઘેર ગયો. શાહે પોતાની હુરમના ભાઈને બોલાવી
 સર્વ સભા સમક્ષ બિરબલની પદવીનો ચાર્જ સોંપી પોષાક બદલ્યો. તે

જોઈ યવન (મુસલમાન) મંડળ અત્યંત હર્ષ પામ્યું. પરંતુ પવિત્ર આર્ય જનોને અસંતાપ ઉપજ્યો.

હવે હુસનખાંએ બિરખલનો ચાર્જ સંભાળી લીધો; બાદ કેટલોક વખત ગયા પછી એક વખત અકબર શાહે તવા બિરખલને કહ્યું કે “ બિરખલ ! મારે એક ચાર ચીજોની બહુજ જરૂર છે માટે આઠ દિવસની અંદર મેળવી આપો ! એ ચાર ચીજો પૈકી પેહલી એકે કે સખરસ. બીજી સખજીવન. ત્રીજી નિમકહુલાલ. અને ચોથી નિમકહુરામ એ ચાર જલદી (મુદતસર) પેદા કરી આપો. ” હુસનખાંએ જણાવ્યું કે “ ખુદાવિદ ! જોવો આપ નામદારનો હુકમ.”

તદનંતર નવિન બિરખલે (હુસનખાંએ) ગામોગામ અને દેશોદેશ તે ચાર ચીજો માટે તપાસ કરાવી; પણ તે ચાર ચીજો કાંઈ નેરતી-ગાંધી-કાપડીઆ કે બકાલની દુકાને કિંવા ગુજરીમાં મળતી નહોતી કે તેને પ્રાપ્ત થઈ શકે ? છેવટે નિરાશ થઈ વિચાર્યું કે “ મુદતસર ચીજો પ્રાપ્ત થઈ નહિ અને શાહ પાસે પાગલમાં ખખ્ખો એટલીજ નહિ પણ શું શિક્ષા કરશે તે પણ શું ખખર પડે ? હવે કરવું શું ? હાય ! જે પારકાનું ખુરં ચાહી પોતાનું બહું ચાહે છે તેવા મારા જેવા નરાધમોને છેવટે આવી મુંઝવણને મુશીબત આવી નડે છે ? ! ” એમ વિચારી પોતાની બહેન પાસે ગયો અને સઘળી મુંઝવણની હકિકત કહી ત્યારે હુકમ સાહેબે પોતાના બાધને કહ્યું કે “ બિરખલને પુછી તેનો ખુલાસો મેલવોકેમકે તે ધણી વખતનો રાજકાળમાં ટીચામલ છે માટે તેને વખતે ખખર હશે; તેમજ હાલમાં નોકરી ઉપરથી દૂર થયેલ છે તેથી ફરી નોકરી મેળવવાની આશાએ તમને રસ્તો બતાવશે. આ પ્રમાણે સ્વાર્થાંધ બહેનનું બોલવું સાંભળી ભાઈએ તેજ પ્રમાણે કરવા વિચારી બિરખલની મુલાકાત લીધી; એટલુંજ નહિ પણ માયાની પાઘડી બિરખલના બોલામાં મૂકી હાથજોડી સઘળી વાર્તા કહી બોલ્યો કે “ મહેરબાન ! હું આપનો ઘણો અપરાધી છું છતાં પણ મારી ઉપર આવેલી આફત આપની વડાઈ વિચારી દૂર કરી મને જીવિતદાન આપો ! ” અહા !

“ ગરજ સકરથી પણ ગાળી છે ’ જોને રૂક્મન ગણતો હતો તેની ગરજને લીધે-પોતાનો જીવ બચાવવા આજીજી કરવામાં પણ જરા વિચાર આવ્યો નહિ ! ખીરબલે કહ્યું કે “ તમે નિર્ભય રહો ! એ ચીજો હું તમોને પ્રાપ્ત કરી આપીશ ! ; પરંતુ એક લાખ રૂપિયા તેના માટે ખર્ચવાની અત્યાવસ્યકતા છે ? ” તે સાંભળી હુસનખાંએ કહ્યું કે “ હાલ રૂપિઆ લેઈ આવું છું તેની મને કશી અડચણ નથી, રૂપિઆ ખર્ચતાં પણ દુઃખજન અને જનન રહે એટલે લાખો રૂપિઆ કમાયો ” એમ કહી હુરમ સાહેબ પાસે જઈ એક લાખ રૂપિયા લેઈ ખિરબલની હજૂર ગયો. બાદ ખિરબલે બે ડાબડીઓ આપી કહ્યું કે “ એક ડાબડીમાં સરખસ છે અને બીજીમાં શાખજીવન છે અને ત્રીજી તથા ચોથી ચીજ આપવા લાયક નથી છતાં બાદશાહ તે ચીજોની માંગણી કરે તો કેલવું કે તે બે ચીજો ખિરબલની પાસે છે માટે તેને બોલાવો તો અપાવું ! આ પ્રમાણે કેલવું. ” હુસનખાં એ સર્વ વાર્તાસ્મરણમાં રાખી ડાબડીઓ લેઈ શાહ હજૂર ગયો શાહે નવા દિવાનને (હુસનખાંને) પુછ્યું કે “ અમારી મંગાવેલી ચીજો લાવ્યાં આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી નવિન ખિરબલ બન્ને ડાબડીઓ શાહની આગળ રજૂ કરી બોલ્યો કે “ ગરીબપરવરાં આ બે ડાબડીઓમાં બે ચીજો છે તે પૈકી એકમાં સખરસ અને બીજીમાં સખજીવન છે ! ” શાહે તે ડાબડીઓ ઉઘાડી જોય તો એકમાં મીઠું અને બીજીમાં પાણી હતું તે જોઈ શાહે વિચાર્યું કે “ મીઠું છે તે સખરસ છે એ વાત સત્ય છે; કેમકે દરેક ખાવા પીવાના પદાર્થો કે અન્ય કોઈ જગત ઉપયોગી વસ્તુમાં જો મીઠું (ક્ષારપદાર્થ) ન હોય તો સર્વ શીકું (ઉપયોગ વગરનું) જણાય છે અને જો એથી યુક્ત હોયતો સર્વ રસ યુક્ત જણાય ! અને જો બીજી ડાબડીમાં પાણી છે તે સજીવન છે એમાં પણ જરા ખોટું નથી ! કેમકે જગતના તમામ પદાર્થો-જીવજંતુ જળના આધારે જ જીવે છે માટે આ બન્ને વસ્તુઓ સત્યરીતે સંતોષ આપે છે; ” પરંતુ શાહે હુસનખાંને પુછ્યું કે “ આ બે ચીજો તમે તમારી અમ્મલખી પેદા કરી લાવ્યા હો એમ માઈ મન કયુલ કરતુ નથી ! પણ એ ખિરબલની સહાયતાથી બન્યું હોય એમ માઈ મન પ્રતીતિ આપે છે માટે સત્ય હોય તે જલ્દી પ્રકાશો; તેમ

ખીજી બે ચીજો ક્યાં છે ? ” તે સાંભળી હુસનખાં વિસ્મય થયો અને બિન વવા લાગ્યો કે “ નામદાર ! બે ચીજો બિરબલ પાસે છે માટે તેને અહિયાં બોલાવો તો પ્રાપ્ત થાય । ” શાહ વાર્તાનો મર્મ સમજી ગયો અને બિરબલને જાણસ મોકલી તેડાવ્યો.

બિરબલે નામદારનું તેડું આવેલું જાણી પોષાક પરિધાન કરી દરબાર બાણી ચાલ્યો, રસ્તામાંથી એક કૂતરું સીપાઈ પાસે પકડાવી સાથે લેઈ લેવડાવ્યું કચેરીમાં જઈ પોંદવ્યો શાહને શીર ઝડાવી સલામ કરી ઉભો રહ્યો શાહે પણ અતિ આદર યુક્ત આસન-માન આપી પુછ્યું કે “ આકી રહેલી બે ચીજો ક્યાં છે ? ” તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર ! ત્રીજી ચીજ જે નિમકહલાલ તે (કૂતરાને બતાવી) આછે । અને ચોથી ચીજ જે નિમકહરામ તે જમાઈ છે ” શાહે તેનો ખુલાસો પુછ્યો ત્યારે બિરબલે જણાવ્યું કે “ ખુદાવિંદ ! આ કૂતરું નિમકહલાલ કહેવાય છે, કે મકે જે આને એક વખત રોટલો ખાવા આપીયું તો આપણી બરોખર તનમનથી સારી નોકરી બજાવશે ચોર-દોર-દુસ્મન અને અજાણ્યા સાણસને અટકાવશે અને આપણાં માલ ધન તથા જીવન (કુલ-શરીર)નું રક્ષણ પોતાનો પ્રાણ રેહતાં સુધી કરશે જેથી આના સમાન બીજું કોઈ નિમકહલાલ પ્રાણી નથી. તેમજ જમાઈ જેવું કોઈ નિમક હરામી નથી ! કેમ કે જામાતઃ દશ-મો ગ્રહ જમાઈ છે તે દશમો ગ્રહ છે અર્થાત્ જેમ નવ ગ્રહ છે તેને વખતે વખત બળિદાન આપ્યા કરીએ તો સંજમાન રહે. તેમજ જમાઈથી દશમાં ગ્રહને વારંવાર પૈસા, પોષાક, ચીજ, વસ્તુ મેઠાં માગી આપીએ તદ્દપિ એક વાર જરા આપવામાં વિલંબ થયો અગર ન આપાએતો તુરંત રીસાઈ જશે, ‘ મને શું આપીને ઉઘાં વળ્યાં છો ? ’ એમ કહી ધસાતું બોલશે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે જમાઈ જેવું નિમક હરામી કોઈ નથી । ” શાહે ચારે ચીજોનો યોગ્ય પ્રત્યુત્તર દાખલો દલિલ સાથે મળ્યો જાણી દરબારી લોકો અને સભાજનો સમક્ષ શાહે જણાવ્યું કે “ આ સ-ખી ખટપટ બિરબલના વિશ્વવક્ત્રવણા યવનોએ આદરી હુસનખાંને

બિરબલની જગ્યા અપાવી હર્ષમાં ફુલી ફુલણુજી બન્યા હતા; પરંતુ કેટલીક વખત આ બાબતમાં નાસીપાસ થયા છો છતાં ફરી પણ પોતાની ટેવ જરી રાખી છે તે માટે આવેશ સાથે કેલવાની જરૂર ધરાવવું કે બિરબલની અક્ષલ હોંસીયારી અગાડી કોઈની કારીગીરી કામ કરી શકવાની નથીજ! તેનો આ તાજે દાખલો પણ તમારી નજર અગાડી મોળૂંદ છો માટે આ ટલું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યા છતાં પણ જો હવે કોઈ તે સંબંધી ખટપટ ઉઠાવશે તો કડોર શિક્ષાને પાત્ર થશે.” એમ કહી હુસેનખાં પાસેથી ચાલે છીનાતી પાછો બિરબલને ઉમદા પોશાક સાથે સુરપદ કર્યો.

તદનંતર શાહના મનમાં એ ખટક પેડી કે “જમાઈ એ નિમકહરામી હોય છે; માટે મારા શેકરમાં જટલા જમાઈ હોય તેટલાને શણી ચલાવી દેવડાં, બસ! નિમકહરામી માણસો રાજ્યમાં વિદ્યમાન હોય તેથી રાજ્યને કલંકે આપનાર થઈ પડે છે.” એમ ત્રિચારી બિરબલને બોલાવી હુકમ કર્યો કે “આપણા શેહરમાં જમાઈ માત્ર હોય તેમને શરીએ ચલાવી દો! અને તેમાં જોઈતાં સાધનો માટે ખર્ચ થાય તે ખજાનચી પાસેથી લેઈ લેજો.” આ કડોર હુકમ સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે “જો નાગદારનો હુકમ.”

આ બિરબલે શેહેરની બહાર લાકડાના સ્થંભ રોપી કેટલાક સ્થંભો ઊપર લાકડાની કેટલાક ઉપર લોખંડની કેટલાક ઉપર પંજાધાતુની ત્રાંખાની પીતળની શણીઓ બનાવી તથા એક ચાદીની અને એક સોનાની બનાવી. આ શણીઓ રોપવાનું કારણ જાણી શેહેરના અમીર, ઉમરાવ, અને ગ્રહસ્થો પણાજ ગંભીરતા અને તે દુખને દૂર કરવા સર્વ જણા બિરબલ હજૂર ગયા! બિરબલને અભિવંદન કરી આજીજી કરી પોત પોતાના ગજ પ્રમાણે નજરાણું કરી કહેવા લાગ્યા કે “આ અસલ્ય સંકટમાંથી બચાવવા આપ શિવાય દયાળુ અત્યારે કોઈ નથી! માટે આ દુખનું વાદળ વેખરી નાખો. આ પ્રમાણે કેટલાંક નત્ર કરણા જનક વચનો કહ્યાં. બિરબલે ત્રિના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે “જરા પણ તમે ગંભીરશો નહિં મેં સર્વની ચિંતા હૈયે ધરી પ્રથમથીજ તે દુઃખ દૂર થવાની ગોઠવણ કરી રાખી છો.” આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી સંતોષમાન બની સર્વ પોત પોતાને ઘેર ગયા.

બાદ બિરબલે શાહ ઉઝૂર જમ અરજ કરીકે “ પુદાવિંદ ! આપના હુકમ મુજબ શુળીઓ તૈયાર કરાવી છે, માટે કૃપા કરો જરા તે જોવા તરફી લેવી જોઈએ છે, ”

તે સાંભળી શાહ બિરબલની સાથે ગયો અને શુળીઓના કળની ઓઠવણ વિવિધ પ્રકારની જોઈ અત્યંત પામળી પુછ્યું કે “ બિરબલ ! આ શુળીનાં કળ (પાનાં) જૂદી જૂદી જાતનાં શાં કારણથી બનાવરાખ્યાં છે?) તે સાંભળી બિરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે (જહાંપનાહ ! શુળીએ ચઢનારાઓ ઉચ્ચ, નીચ પકિતવાળા છે માટે આ જે લોકોની શુળીઓ છે તે ગરીબ લોકો માટે છે તથા લોખંડની શુળીઓ સહુકારો માટે છે તેમજ ત્રાંબા પીતળની અમીર ઉમરાવ અને સરદાર લોકો માટે છે,) બાદ ચાંદી સોનાની શુળી જોઈ શાહે ફરીતે પુછ્યું કે (તેનો કીક પણ આ જે શુળીઓ કોના માટે છે ?) ત્યારે બિરબલે આતિ નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે (ગરીબ પરવર ! ચાંદીની શુળી મારા માટે છે અને સોનાની આપના માટે છે !) તે સાંભળી શાહે આશ્ચર્ય યુક્ત તેનું કારણ પુછ્યું ત્યારે બિરબલે વિનવ્યું કે (નેક નામદાર ! શહેરમાં વસતા સર્વ જમાતોએ માટે આપે હુકમ આપેલો છે માટે ન્યાયની ખાતર સત્ય તપાસતાં જો તે સવળા જમાત શુળીની શિક્ષાને પાત્ર છે તો હું પણ મારા સસરાનો જમાત છું અને આપ પણ આપના સસરાના જમાત છો તેથી આપણે પણ શુળીની શિક્ષાને યોગ્ય થઈ જુક્યા ! જો આપણે જમાત ન ગણાયા હોત તો તે હુકમ આપણને લાગુ થાત નહીં.) તે સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે (બરોબર છે ! અદલ ઇન્સાફની રાહે તો મારો હુકમ અને પણ લાગુ પડે છેજ ! માટે એ હુકમને રદ કરવો એમાંજ હાલપણ છે !) એમ વિચારી શુળીએ ચઢાવવાનો મનાઈ હુકમ કર્યો અને આ ચમત્કારિક બુદ્ધિમણ માટે તમામ પ્રબળ જનો અને શાહ બિરબલની બેહદ તારીફ કરવા લાગ્યા.

વાસ્તાવો સાર એ અદલ કરવાનો છે કે-દુષ્ટ લોકો પારકાનું સુખ જોઈ ઉભા સળગી જાય છે. બીજો સાર એ છે કે સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ પામળી ગાનીએ હોય છે. ત્રીજો એ છે કે બુદ્ધિશાળી પુરુષોનાં કામો ખૂબીઓ કદિ બળવી શકતા નથી. ચોથો સાર એ સમજવાનો છે કે વિરોધી (શત્રુ) માણસને દાવ આપ્યે અવશ્ય શિક્ષા આપવી. પાંચમો સાર એ લેખનો છે કે કદરદાનજ ગુણી લોકોની કદર કદર કરી શકે છે. છઠો સાર એ

લેવાનો છે કે રાજ્યોના કઠોર કાયદાઓને રાજ્ય હિતચિંતક પ્રધાનોએ કેવી રીતે રદ કરાવવા ? સાતમે સાર એ બદલુ કરવાનો છે કે અધિકારી જનોએ પ્રજાજનોનો પ્યાર કેવી રીતે મેળવવો ? અને પૈસા તથા સુવચ કેવા પ્રકારે સંપાદન કરવાં વગેરે વગેરે.

વારતા છપનમી.

સરકારની સવારી હાલનદી કિનારે જખ મારે છે.

છબ્યા મેં અમૃત બસે, વિપભી ઉનકે પાસ,

એકે બેરે લાખ લે, (આર) એકે લાખ વિનાશ.

એક સમય બાદશાહ બિરબલને સાથે લેઈ યસુનાનદિને કાંઠે ફરવા ધયો. ત્યાં જઈ હવા ખાતા ફરતા હતા તેવામાં કેટલાક માછીબર લોકો જળ નાખી માછલાં પકડવા હતા તે જ્ઞેષ શાહના મનમાં વિચાર ઉપજ્યો કે ‘હું પણ એ શિકાર કરતાં શિષુ.’ એમ વિચારી તેઓ પાસેથી જળ માગી લેઈ પોતે માછલાંને પકડવા લાગ્યો. એટલામાં બિરબલને કોઈ અગત્યના કાર્ય માટે રાજ્યલ (ગબ્બગલુલ)માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રાત લેઈ રાજ્ય મહેલમાં ગયો. બિરબલને જ્ઞેષ દુરમ સાહેબે પુછ્યું કે “કેમ બિરબલ ! હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે ? અરે શું કરે છે ? ” તે સાંભળી બિરબલ એલ્યો કે “ નામદાર ! હાલ સરકારની સવારી નદી કિનારે જખમારે છે ! ” આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી દુરમને બહુન માહુ લાગ્યું પણ તે કોપભાર ખદાર ન બતાવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો. જ્યારે બાદશાહ પોતાના મેહલે પધાર્યા ત્યારે દુરમે ફરલીક આડી અપળી ગમ્મતની વાતો કર્યા બાદ બિરબલની વારતા યાદ કરી કેહવા લાગ્યો કે ‘સિરતાજ ! આપ બિરબલને ઘણાજ વહાલ બતાવી તનનો અણિ રાખ્યો તેથી બિરબલ મગરનોમાં છકાઈ ઘણાજ મોઢે ચઢી ગયો છે અને જમ એની મરજમાં આવે તેમ બેપરવાઈવી મને તથા આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ બાબત જરા સખ્તાર્ક કરવી જ્ઞેષએ છે. શું છેક એમ વર્તુણુક ચલાવે એ સાફ કહેવાય ? ” આ પ્રમાણે દુરમનું બોલનું સાંભળી શાહે કહ્યું કે “દોલોમન ! શું વ્યંગ વચનોથી બિરબલ એલી

મયો ? તે જલ્દી કહીદે, જે વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને નસિયત આપ્યા વિના છોડીશન નહિં !” હુરમે જણાવ્યું કે “ ખુદાવિંદ ! આપના આવ્યા પેલલાં બિરબલ અહિંયાં આવ્યો હતો તે વખતે મેં પુછ્યું કે “હાલ સરકારની સ્વારી ક્યાં છે? અને શું કરે છે? તેનો ઉત્તર બિબલ સાથે તેને જણાવ્યું કે ‘સરકારની સ્વારી હાલ નદી કીનારે જખ મારે છે.” તેવું સાંભળી મને બહુ માઠું લાગ્યું પણ હું કશું ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આપા શબ્દો સાંભળવાથી શાલ એકદમ ગુસ્સે થઈ સિપાઈ મોકલી બિરબલને બોલાવી કેહવા લાગ્યો કે કેમ બિરબલ ! હમણાં તું બહુજ ભેતમાઈ અને મીઝનજ ભરી વાતો બોલવા જખાન ચલાવવા માંડ્યો છે કેમ? બિરબલે હાથ જોડી વિનવ્યું કે (ગરીબ પરવાર ! એવી કદાપિ કાજે મારી તકસીર આવે એમ તો નથી; પરંતુ જે આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો !) આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે સઘળી વાત કહી સાંભળાવી અને કહ્યું કે (હવે તારાજ મોકાથી કમુલ કર કે હું સમજાવજું !) તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ નેક નામદાર ! જે અદળી માફ કરશે, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે બોલું છે ? કેમકે જે વખતે હું આપની રજા લેઈ રાજ મેહલમાં આવ્યો હતો તે વખતે આપ નદી કીનારે માછલાં મારવામાં આનંદમાન બન્યા હતા કે નહિ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર જખ મારે છે જખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી તકસીર શું છે? પછી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સો લાવી નસીયત આપવા આહતા હો તો આ માથુ આપ આગળ હાજર છે ! ” તે સાંભળી શાહ અને હુરમ ખબરો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ ખુબ હસી પડી બિરબલને શાખાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે અકલબ બહાદુર ! તારી અકલને !

વારતાનો સાર એજ કે દુભાસીયા વ્યંગ શબ્દો બોલી પાછી વાતને સુધારવી એ પણ એક બુદ્ધિશાળીનું કામ છે ! માટે જે જે શબ્દો બોલવા તેના બે અર્થ થાય તેવા બોલાયતો પરિણામે ધણો લાભ થાય છે.

વારતા છપનમી.

કપટી જન કોડ પ્રપંચ રચે, ગુણિસજ્જનને પિડવાજ મચે;
હિત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નિજ દંદ નિષેજ મરે ફસીને.
પ્રાણજીવન.

“ દાવ આવ્યે દુસ્મનનો દાવ લેવાની દલિલ ! ”

એક સમય શેહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન ધર્મ વિષેની ચર્ચા ચિરબલ અને કાજના વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે વાદ વિવાદમાં એકએકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતિ પક્ષીની દલીલોને ખંડન કરી પોતાની દલિલોનું મંડન કરતા હતા, છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન, વિંમળ લોકલોકતા છે એવું સુખદા :પિરબલે અનેક પ્રમાણો બતાવી સિધ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજ (કાઝી) પોતાનું માન ખંડન થયું અને હું હાનો એમ સમજી બહોજ કોધાયમાન બન્યો; પરંતુ શાહનો એવો કાયદો હતો કે “ દરેક પંથની ચર્ચા થાય તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્તા ચર્ચાર્થ બતાવે તો તે કળુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય ગ્રહણ કરવો ! ” ધન્ય છે ! એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને ! !

ઉક્ત કાયદાને અનુસરી કાજને વર્ચા શિવાય છુટકો નહોતો? એટલે લાચાર !; પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વિચાર મુકરર થ્યો કે “ મમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (ચિરબલનો) પ્રાણ પરલોક મોકલું ત્યારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારીધારૂઝશે !) એમ વિચારી પોતે દેશાંતરમાં જઈ ચિરબલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વિષેનીતદખીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ કરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે—બહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કઈ તેથી મારું અવસ્ય કામ પાર પડશે એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા બણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે “ ઉલોગી પુરૂષને કષ્ટ દુર્લભ છે ? અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તન મનથી જે કાંઈ પણ મનુષ્ય દિવા જનવર કોઈ પણ કામની પાછળ પડે તો

એક વખત વા, એ અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદ્દપિ તેજ કાર્યને હાથ કરવા પોતાનો ઉદ્યોગ અને ઉત્સાહ જારી (ચાલુ) રાખે તો બેશક તે આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવેજી ! એ વિષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે—હું એક મહાન શત્રુ સાહમે છત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે શત્રુ સૈન્યના બેદર બળથી હું ૨૧ વખત મારી મારાદ સફળ કરી શક્યો નહિ હતો તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન બાણી નિરાસ અને એક હિચકારા સમાન બની પાછું હઠવા ધાર્યું હતું અને તેજ વિચારમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરોળીઆ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડ્યો પણ પોતાના મુખની લાળ વિસ્તારી ફરી તે લાળ દ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો; પરંતુ ફરી પાછો પડ્યો તદ્દપિ તેણે હિમ્મત ન હારેતાં પોતાનો ઉદ્યોગ, જમનો તેજ જારી રાખ્યો તેથી ‘ હિમ્મતે મરદાં તો મદદે ખુદા. ’ એ એમુદય વાક્ય સત્ય થયું અર્થાત્ વારંવાર પાછો પડ્યા છતાં પણ હિમ્મત ન હારી તે કરોળીએ મરાદાથી આગળ ચલાવી તેથી છેવટ તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢ્યો તે વેળે મારા મનમાં ધીરવીરતાના અંકુરો સ્ફુરા-ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો પડતાં છતાં પણ તેણે પોતાનો ય માન થયા ! અને મેં વિચાર્યું કે જો આ એક સુક્ષ્મ જતુ પણ પોતાની ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે ફતેહમંદ નીવડ્યો તો હું માણસ જાતિ છતાં પણ હિમ્મત હારી પાછો હું એ મારી મોટી ભુલ છે ! માટે હવે તો પુનઃતેજ ઉદ્યોગ ચાલુ કરી શરૂના દળ ઉપર તુટી પડું ! મૃશ્વર છેવટ મારા મનની ઉમેદ બર લાવશેજી ॥ એમ વિચારી લસકરની યોગ્ય સહાયતા અને મોડવણ વડે હિમ્મત બાહાદુર બની એકદમ શરૂ દળ ઉપર તુટી પડ્યો તેથી હું શરૂનો પરાજય કરી જય સુંદરીને વર્યો ॥ ” તેવીજ રીતે તે કાજ પણ પોતે પોતાનો મનમુખો ઉદ્યમવડે ખારી પાડી શક્યો; પરંતુ બે વર્ષ તે કાર્યને હાથ કરતાં વ્યતિત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાજ પોતાનો વેપ બદલી દિલ્લી શહેરમાં આવ્યો અને

દરરોજ નવિન નવિન રૂપ ધારણ કરી હાથેહુથ ચિતાર આપી પ્રજાજનોનાં મન ખુશ કરતા હાથે; તેના રૂપ ધારણ કરવાની ખુબી તથા જે વેપ ધારણ કરે તેની ખરેખર નક્કલ બતાવવાની તારીફ આખા શેઢરમાં ફેલાયી; છેવટ ખુદ શાહના કાને ઉકત વાર્તા જઈ લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હૃદયે ભોલાવી પુછ્યું કે “તમે બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું એ જાણવા ચાહું છું. કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી ભગવી શકો છો ?)

તે સાંભળી બહુરૂપી ભાલ્યો કે “ નામદાર ! વાઘનું રૂપ ધારણ સાફ ધારણ કરી ભગવી શકું છું ! પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં વખતે કોકનું તુકસાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે તો તે સ્વરૂપ ખરેખર ભગવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ બતાવું છું; પરંતુ કોઈપણ કાલનું માણસ કે અધિકારીઓને બતાવતો નથી ! જેથી કોઈપણ મનુષ્ય તે વખતે રેહવું જોઈએ નહિં માત્ર આપ મિરાજમાન થઈ તે રૂપ જોઈ બરોખર પરીક્ષા લેવી.) તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે “ તેજ પ્રમાણે કરવા હું કબુલ છું; પરંતુ એક બિરખલ તો મારી પાસે બેસશેજ ! ” ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે “ જો બિરખલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોજ ધલાદીજ ભગવી જોઈશે ? ” શાહે તે વાર્તા કબુલ કરી. તદનંતર બીજે દિવસે તે બહુરૂપી સાથે થયેલી વાર્તા વિશેની હકિકત બિરખલને જણાવી તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવસ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું. બિરખલ શાહની આસા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામ જઈ પોંદ-ચ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે “ બહુરૂપીની વાર્તા તથા સરતો ઉપરથી કાંઈ જૂઠાંજ સંશય બરેજો યુક્ત ભેદ માત્રમ પડે છે ! માટે વખતે કાંઈ કપટ હોય તો શું ખબર ? ! જેથી ‘ ચેતતે નર સદા મુખી ’ એ વાક્યને અમલમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ લાભ છે) એમ વિચારી અંગમાં બહાર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોતાક પેહરી લીધો, સાત વાગ્યે દરબારગઠમાં દાખલ થયો. શાહમેની બાજુએ શાહ મિરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ બિરખલ બેઠો અને બીજા દરબારી માણસો યોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી બચંદર ગર્જના કરતો વિકરાળ મુખ ધાડતો પંજાના દાવપેચ બનાવતો પ-

હાની બહાર આવ્યો અને વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો. આ સંભળી રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તેનો વાચકોથી કાંઈ અજાણ્યું નથી. જે વખતે વાઘનો હાબેહુબ ચિતાર આપવા માંડ્યો તે વખતે બહુરૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા પર લાવવા બિરબલ ઉપર એકદમ ત્રાપ મારી તેથી ભેંકાના બળવામાં આવ્યું કે નહીં બિરબલને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આદરી મોટા નખોના પ્રદાર કર્યા; પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે બિરબલે તો તેની કાપડયતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ આંગ રક્ષણ કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ. બાદ પોતાનું અસલ રૂપ ધરી સલામ કરી શાહ આગળ ઉભો. શાહે તથા બિરબલે બહુરૂપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે વિષે બિરબલે પુછ્યું. ત્યારે બિરબલને જણાવ્યું કે “નામદાર ! આપ રાગવિરાગજો માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ હું તો એ ષાંદેછું કે કામે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેષ ધારણ કરી બજવી બતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજરાતની પદવી-ચાન્ડ આપીશ.) આ સાંભળી બહુરૂપી ખુસી થયો કે “ એક વર્ષ પદવીનો ચાન્ડ લાઇ કરીશ એટલે ગમે તે પ્રકારે બિરબલને ફસાવી પાડી કસમે સલામત થવાનો વખત લાવી દેશ્ય માટે એજ બક્ષિસ ઉત્તમ છે ! એમ વિચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામ વર ! હું એ હુકમ માન્ય કરુંછું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુદર પ્રકારે હાબેહુબ બજવીસ !) તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે “ જે દેખાવ બરોબર રીતે બજવી બતાવશે તો એક હર્ષ બિરબલની જગ્યાનો ચાન્ડ અવશ્ય આપવામાં આવશે; પણ જે સ્વાંગ સાંગોપાંગ પશુએ બજવતાં પાર ન પોહવ્યો તો દેહાંત (મારો નાંખવા) ની શિક્ષા કરવામાં આવશે; કેમકે અમારા આગળ જે જે વારતા ખરી આવડતી હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જે જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહી, નહી તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફોસલાવ્યા એમ સમજી શિક્ષા પાત્ર કરીશું અમને ખુદી વાત પ્રસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી પગલું ભરજો ! આ હુકમ સાંભળી બહુરૂપીએ હિમ્મત સાથે કહ્યું કે “ ગરીબ પરવર ! જે મારી એ કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો બેશક તેમ કરવું.)

ખીજે દીવસે નિયમ પ્રમાણે સતિનોસ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુરૂપી પડદામંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ બિરબલે પોતાના કદા શત્રુનો પુરેપુરી

રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટા કુંડ ખેરતો અંગારાથી બરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને ન્યારે સત ચઢે ત્યારે તે અગ્નિની ચિતા (ચેહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરોબર ક્યારે બળવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં જંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લેખ આવનાર બહુરૂપીને બતાવી કહ્યું કે “ આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરોબર ચિતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે.) તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ નેષ્ટ બહુરૂપીએ વિચાર્યું કે “ કાલે મેં જે બિરબલની ધાત કરવા ધાતકી પ્રપંચ ચલાવ્યો હતો તેનો બરેબરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી બિરબલે યુક્તિ રચી છે! તેમજ ને સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં જંપાપાત ન કરે તો સતિના સ્વાંગનો હામેલુબ ચિતાર પણ આપ્યો ગણાય નહિ અને અંદર જંપાપાત કરે તો બળી બસ્મ થવાતોજ ! તેમ ને બરોબર સ્વાંગ બળવી ન શક્યો તો શાહ શાજિએ ચઢતી પ્રાણ પણ લેવાનોજ ! હાયા હાયા ! ‘ હાથના કંપીંજ હૈવે વાગે ’ એ કહેવત સત્ય છે ! “ કરોળીએ પોતાની જાળમાંજ પોતે શું-થાઈ મરણ પામે ” તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચી પેંચમાં ફસાઈ પડ્યો! અરેરે ! સદા ‘ ધર્મનો નય અને પાપનો ક્ષય ’ છે ! પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી બીજને ફસાવવા ફાંદાં મારેછે પણ તે સર્વ ફાંદા છે ! ‘ ખાડ ખોદ તેજ પડે ’ છે ! ધોખીના ફૂતરાની માફક હવે હું ખરનો કે ઘાટનો એકે તરફનો રહ્યો નહિ; માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજૂર પાપની મારી માંગવા મોકલ્યું તોજ આ લોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુર્યાન કરતાં લાજ પણ રહેશે ? માટે હવે તો ચોરની મા કેઠીમા મ્હો બાલી રૂવે ’ તેવી રીતે મનમાં મનમાં પસ્તાઈ મુંગે મ્હોડે અગ્નિકુંડમાં પડી સતિના નેષ્ટને બરોબર બળવી યશ પ્રાપ્ત કરે !) એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિકુંડમાં ઝીપલાવી દીધું અને પડતાં વાંતજ અગ્નિએ તેની દૃષ્ટ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે નેષ્ટસમાજનો અને શાહને ધણીજ અરસાડી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો વૃતાંત અને તેણે દાવ લેવા રચેલા દાવ વર્ગેરે હકિકત કહી બતાવી તેથી શાહ ઘણા આશ્ચર્ય યુક્ત

ખની ગયો અને ખિરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં ખિરબલના સમાન કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) હોજ નહિ ! એવો વિચાર કરી અધિક ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતાનો સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે ધર્મ-સંબંધી ચીજો સાથે ત્યાં સુધી કાઠપણ જગ્યોએ ચલાવવી નહિ ! કદાચ ચલાવવી તો તત્વને સમજી ખોટો ગર્વ ત્યજી દેવો; પરંતુ એવો દ્રેષભાવ નહિ આદરવો કે મારાથી છતી જનારને નુકસાનીમાં લાવી સતાવું. ખીજું ગમે તેવી કઠીન વસ્તુ પણ અખંડ ઉચ્ચગતે સાધ્ય (પોતાના હાથ) કરી શકે છે ! ત્રીજું પાપીના પ્રપંચવડે પાપી છેવટ કેવો પસ્તાય છે ? અને પરાણે મરું કબુલ કરે છે ? તથા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો પ્રપંચીઓના પ્રપંચને કેવી સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિવડે પકડી પાડે છે ! અને શત્રુના હાવ ઉપર હાવ ખેલવાને કેવી બુદ્ધિવાપરી પોતાના ઉપર આવી પડેલા ગેખી સંકટનો મૂળમાંથી નાશ કરે છે ? અને સત્યવાદી તત્ત્વવેત્તા રાજ પુરૂષો પોતાના મતનું અને પોતાના જ્ઞાતિ (ગુરુ) નું ખંડન પાણું થતું જોઈ અદલ ધનસાફતી ખાતર ખંડન કરકારની કેવી તારીફ કરે છે ? વગેરે વગેરે અમૂલ્ય સાર ગ્રહણ કરવાનો છે.

વારતા અકાવનમી.

આણુંદ કહે પરમાણુંદા, માણસે માણસે દેર;

એક તો લાખ રૂપોએ ન મળે, (અને) એક તાંખીયાના તેર

(બુદ્ધિવંતી બાલહારી !)

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે (હુરમે પોતાના બાઇ વિષે જઠેરાત સમજે છે માટે તેનામાં કેટલી જઠેરાત (અકલ-ચાતુરી) છે ? તે દર્શાવવા એક અનુભવ યુક્ત રચી હુરમને પ્રતીતી કરાવી આપું.) એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે (રમશ્યામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમૂલ્ય ચીજો મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાસુ તદ્દંથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતમો વગેરે મળવા સંભવ હોજ; માટે હુસનખાને મો કલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે વિષે તમારો શું અભિપ્રાય છે ?) તે સાંભળી હુરમ બોલી કે (જો આપે મારા બાઇ માટે વિચાર્યું હશે તે યોગજ હશે એટલે મારો અભિપ્રાય એ વાર્તાને પૂર્ણ રૂકો આપે એમાં નવાજ શી ? ! શાહે જણાવ્યું કે ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અવશ્ય પ્રયાણ કરાવીશું !) એમ કહી શાહ રાજ્ય કાર્યમાં પ્રવર્ત્યો. તદનંતર ખીજે

દિવસે એક સુંદર સોનાની ડાબડી ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રાચ્ચને અમૂલ્ય નગોથી
 જડીત તેમાં મહિપુત્રીને ભરીબધ કરી તે ઉપર કારચોખી કામ કરેલા તથા
 જરીદાર, કાનખાપ, રેશમી અને કશીદાદાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી
 કલાબતુની દોરીથી કુસુમ ગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતિ કરી તે દડો હુસનખાને
 બોલાવી સુપરદ કર્યો અને કહ્યું કે (હાથી, ઘોડા પૈદલ અને અન્ય સુ-
 શોભિત સરંજામ સહિત યોગ્ય દબદબાથી બિરખલની પદવી સાથે આ
 અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રમસ્યામના શાહ હજૂર જાઓ અને શાઆશી
 મેળવી વહેલા આવો) તે સાંભળી હુસનખાં હર્ષે ઘેલો બની ગયો અને
 સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દબદબા સહ રમસ્યામ બહુ પ્રયાણ
 કર્યું. મજલદાર મજલ કરી કેટલાક દિવસે રમસ્યામની સરહદ તજીક પોં-
 દર્યો. તે બાંતમી ત્યાંના શાહને મળી કે તુરત હર્ષાંત થઈ યોગ્ય સ્વારી
 સાથે પોતાના દિવાનને બિરખલના સાહમે માન અવકાર આપવા મોકલ્યો
 અને ધામધુમ સાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી ઘટો સત્કાર કર્યો. બાદ બ-
 નાવટી બિરખલે (હુસનખાંએ) શાહની સુલાકાત લેઈ નમ્રતા સહ અકબર
 શાહે આપેલી ડબ્બી (ડાબડી) શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યું કે “ નેક
 નામદાર ! અકબર શાહે આ ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મો-
 કલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને ડાઢીમાં નાખવા માટે દિલ્લીપતાએ બલામણ
 કરી છે. ” તે સાંભળી શાહે પરમ ઉત્સાહથી તે દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ
 જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવિન અમૂલ્ય ગલેફનો રચના નિહાળી
 “વાહ ! શોભાન અદલાહ ! કયા મેરે અજીજ બિરાદરને મેરે વારતે તજવીજ
 બનાકે દલા ભેગાહ ! ઉસકી કૌનસે સુખનોસે તારીફ કરે ? નયે નયે રંગ ચૌર
 નયે નયે કીસમકી કારીગીરીકે બડે કિસ્મતી કપડું કે ગલેફ લપેટ કે જો
 ચીજ ખુબસૂરત ચૌર જવાહીરોસે જડી હુમ ડબ્બીમે ” રખખકર ભેજાહ
 જો ચીજ કયા ઉમદા હોગી ? ! ચૌર પુસ ચીજ સૈ મેરા બેહેતર—શુકર હો
 જાય વૈસી ઇદ્દોસે ભરી હુમ હોગી ! યા પાક પરવર દિગાર ! યા મેરે
 મૌલા ! તેરી અજાય તરકીબ હૈ ” એવા હર્ષમાં મગ્ન થયેલા શાહે જ્યારે
 ડાબડી જોસબધ ઉઘાડી કે અંદર તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી ! તે એકદમ
 હડી અને આંખ તથા મ્હોમાં પડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પુછ્યું
 કે “ અએ બિરખલ ! અહે કયા ચીજ હૈ ? ” બિચારો બાહુવાતી બિરખલ તો
 એ પ્રજ્ઞુ સાંભળતાં ઝાંખો ઝખ બની બોલ્યો કે “ નામદાર એ તો ધુપ

માલમ દેતી હૈ !” તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે “ ક્યા મૈરે ઘોલે મૈ ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેજાદૈ ? ઔર દિલ્લીકે શાહનેભી મૈરે જ-
 ઇકરી મસ્કરી કરનેકું” અહૈ ચીજ ઇતને ધામધુમકે સાથ ભેજ ? ક્યા કરે
 તું બિરબલ હૈ જીસે મૈરે ગુસ્સેકું દયા રખતા હું લેકીત ઔર જો કોઈ
 સખસ હોતા તો સમશેર કે તાબે કર ડાલતા ! બસ અબ અહૈ ચાહતા
 હું કે તમારા કાલા મુંડ લેકે જલ્દી ઇધરસે” રૂખસદ હો જાઓ ! ” બિર-
 બલ (હસનખાં) તો એ સુખન સાંભળી એવો સ્થામ અને દૃઢ થઇ
 ગયો કે કાપો તો ખુન પણ ન નિકળે ! મુઝે મ્હોઢે કુરનસ બજવી દિલ્લી
 બણી રસ્તો માપ્યો. રોતી સિકલે દિલ્લી પહોંચ્યો અને સાદ હમ્મૂર જઇ
 વિતેલી પિતક નિવંદન કરી અરજ કરી કે ! “ નામદાર ! હીક મારો ઘાટ
 ઘડાવવા મ્હોટા દબદબા સાથે બિરબલનો સાંદ આપી મોકલ્યો હતો !
 મારો સિપાશે પાંસરો અને ખુદ તાત્રા બ્હારે ચઢયા તેથી જીવતો આવ્યો
 નહિં તો ત્યાંજ સોએ વર્ષે પુરાં થઈ જાત.” તે સાંભળી શાહ બોલ્યો કે
 “ અરે ! ગાંડ થયા ? તમારો ઘાટ ઘડાવવા મારો વિચાર સ્વાપ્ને પણ થાય
 અરે ? મેં તો તગતે સારા માટે મોકલ્યા હતા પણ તમારામાં ઉત્તર
 આપવા વિષે અકલ્ત ન હોય ત્યાં હું શું કરું ? ગાર પરણાવે છે પણ
 ઘર જુતર ચલાવી આપતો નથી ! હવે એજ ડાબડી બિરબલને આપી
 કરું પણ જણાવ્યા વગર તેજ શાહ પાસે મોકલું છું જુઓ એ પછી કેવી
 ખુબી લાઘવે છે ? તે સદુકો જોઈશું ! ” એમ વારતા થયા બાદ હસનખાં-
 ના મનને શાંત કરવા મીડી મીડી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો.
 બ્યારે શાહ રાત્રે હુરમતા મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉઠી થઇ એ-
 કદમ કહેવા લાગી કે “ વાહ ! શાઆસ છે ખાવિંદ ! મારા ભાઈનું કાસલ
 કાહાડવા હીક પેચરચી દુએ ચલાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો ? એ
 બિચારને મોટી પદવી હવે જોઈતીજ નથી ! અને હું કોઈ દિવસ એના
 બદલ આપને કરું પણ કેહનાર નથી ! શું ડાબડીમાં ધુળ ભરી બિચા-
 રાનું માથું કપાવાનો વિચાર આદરી મોટો બનાવી મોકલ્યો હતો ? નાહક
 હજારો રૂખીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું.” આવુ હુરમનું બોલવું સાંભળી
 શાહ બોલ્યો કે “ ખ્યારી જન ! જો તારા મનમાં એવો વહેમજ હસી ગયો
 હોય તો સવારે તેજ ડાબડી તારા દેખતાં બિરબલને આપી તેજ શાહ હમ્મૂર

મોકલું, પછી જો કે તે કેવી અક્ષર કેળવે છે ? પંડાંજ અક્ષર ન હોય તો પછી બીજા શું યુક્તિ ચલાવે ? એવો “ **મગિનિભગભાગ્યમવો**

વિમ્બઃનહિતેભગભાગ્યમવોવિમ્બઃ ” તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણાય છે ! ” એવી વારતા કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિદ્રાદેહીને સ્વાધિન થયાં. પ્રાતઃકાળે બિરબલને બોલાવી કહ્યું કે “ હુસનખાં સાથે રમશ્યામના શાદને એક કુદરતી કાગીરીવાળી અમૃત્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ અગવની ચીજ હતી તે ભૂલથી અત્રેજ રહી ગઈ હતી માટે તે વસ્તુ અવશ્ય પોંદચતી કરવીજ જોઈએ. હુસનખાં શ્રમસહિત છે તેથી આ વખતે તમે જાઓ અને અમૃત્ય લેટ આપી પાછા જલદી આપો. ” એમ કહી પૂર્વેકત ઇબડી બિરબલને સુપરદ કરી સારા દયા દયા સાથે પ્રયાણ કરી બિરબલને રૂશ્વાર બજારીના માર્ગે લીધો કેટલાક દિવસે તેની શરદે જઈ પોંદચ્યો; એટલુંજ નહિ પણ તેજ પાવતખતના શેહેરમાં જઈ પોંદચ્યો. ત્યાંના શાદને રાજદારીઓએ ખચર આપી કે પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો બિરબલ આવ્યો હતો; પરંતુ આતો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત ભૂપણ બિરબલજ નવતે આવ્યો છે.] એમ સાંભળી શાદે કહ્યું કે (હીક હૈ । ઉતકી અક્ષર દેખે છુમ પીછે માન અકરામ દીયા જયગા.)

એમ કહી શાદે બિરબલની ચાતુરી જોવા એક સરખા બાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઉમ્મર તથા સરખી સીકલના, સરખા પોષાકથી સરખા દમદમાથી બાર પાદશાદ મેસાડી દીધા અર્થાત્ અગ્યાર તંબુમાં અન્ય દરબારી માણસોને શાદરૂપ બતાવી મેસાડ્યા અને છેલ-બારમા તંબુમાં ખુદ શાદ બીરાજમાન થયો. જ્યારે બિરબલ નજીક આવી પોંદચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સાદમા જઈ શેદરમાં લેઈ આવ્યા અને દરબારગઢમાં દાખલ થયા બિરબલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે “ ના-મવરની સ્વારી હાત ક્યાં હશે । અને ક્યા ટાકમે (વખતે) મુઝાકાત થશે ?) વગેરે વગેરે પ્રશ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે “ ખુદાવિંદ આ સાદમેના ચોક્કમાંજ બીરાજમાન થયેલા છે. ” આ પ્રમાણે બોલતું સાંભળી બિરબલ તે ચોકમાં જઈ પોંદચ્યો અને ત્યાં જઈ જુવે છે તો બાર તંબુની અભિનવ રચના રચેલી જણાણી. બારે તંબુએ ફરી તમામ પાદ-શાદોને જોઈ જ્યાં રમશ્યામનો શાદ બીરાજ થયો હતો ત્યાં જઈ સલામ

(૧૫૨) ખૂળીનો ખજનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

કરી ઉભો રહ્યો તે જોઈ શાહે આશ્ચર્યતા સાથે આદર સત્કાર આપી પુ-
છ્યું કે “ મેરેકું ફીસ તરેહશે પહેચાન લીયા ? ” (ખિરબલે નમ્રતા સાથે
જણાવ્યું કે (નેક નામદાર ! બનાવટી હીરા અને સાચા હીરા છુપા
રહી શકતા નથી, જે માત્ર બિચારા એ ઘડીના મેમાન રૂપ શાહનો પો-
ષાક પેહરી મેઢેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઈ છુપ્યું રહે ? મે-
જ્યારે સરવેની મુખમુશ તરફ જોયું તેસરવે દબદબામાં આપની સમાનતા
બરાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતિ વીના એક રતિના જણાતા હતા; તેમજ
તેમની દ્રષ્ટી તિરસ્કી ગતિએ છેલ્યા [આપના) તંમુ તરફ હતી અને આ-
પની નિર્ભય-અચળ દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે-આ અગ્યાર
નામના પાદશાહ છે ! એમ જણી આપ નામદારને કુરનસ સળવી.)

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કેશલ્યતા ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ હર્ષવંત થયો
અને ખિરબલ અક્કલ બહાદુર છે એમ ખાતરી થઈ ! બાદ ખિરબલે અક-
ભરશાહની આપેલી ડાબડી કાઢાડી શાહ આગળ રજુ કરી તે જોઈ શાહે
વિચાર્યું કે (યહ જો પેહલે ખિરબલ બનકે ડિખ્ખી લે કે આયાથા વોહી
લે મગર દેખુકે આંદર ક્યા હૈ ?) એમ વિચારી એક પછી એક ગલેફ
ઉઠવી ડાબડી ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમાં ધુળજ ભરેલી હતી તે
જોઈ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે (કયું ખિરબલ ? પેહલા ખિરબલ બનકે
આયાથા વોહીભી મેરે ધોલે મેં ધુલ ડાલનેકે લાયેયેહી ડિખ્ખી લેકે આયાથા
ચૈયાર તું નામાંકિત અક્કલ બહાદુર હોકે ભી શીર વોહી વોહી ધુલ લૈ કે
હાજર હુવા ? જાજ યહાં પેહલે આયા વાહ મખ્સકું મેને જતા છોડા તખ
શીર મેરી મસ્કરી કરનેકે વાસ્તે તું આયા અબતો યહી ફીકહૈ કે ઈસ તલ
વાર કે તામે કરકે ખુદાકે હજૂર ભેજ દેહ !) આ પ્રમાણે વિપત્તિ સચક
વાક્યો સાંભલતાવેતજ તર્ક શક્તિફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે (નામદાર !
મોઝા પુરખો તુચ્છવાત તરફ લક્ષ આપે એ પણ સમયનીજ બહિહારી છે
કેમકે એવી ધુળ જેવી દલકામાં દલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ
ખર્ચ કરી દિલ્લીપતીએ મોકલી તો તેમાં કાંઈ મહત્વતા હોવીજ જોઈએ
કાંઈ ધુળ માટે આટલે ! પરિશ્રામ લેયાય ખરો ? ખુદાવિંદ એ ધુળની
વાત જ્યારે પુરેપુરી રીતે સાંભળશે ત્યારે આપ આપના હાથથીજ
માથામાં ડાઢીમાં અને આખા કુર્કુબના માથામાં તથા મ્હોંમાં હસી હસીને

નાખશો. નામદાર ! દિલીપતી દરરોજ પોતાના રાજ મેદલના કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુંચે ચાર લીંચુ મૂકી તે ચાદરના મધ્ય ભાગે અકબરશાહ જેથી પાંચ વખત નિમાજ પડતા અને ખુદાની બંતગી કરતા. એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વિતી ગયા ત્યારે ખસક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેત્રી ઉપર ખુસ થઇ નિમાજના વખતે અકબરશાહની સાલમા આવી ઉભા રહ્યા, તેજેમ અકબરશાહ અત્યંત ખુસી થઈ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને ખુદાએ ગણુ સારી દુવા દીધી તે વખતે જ જગ્યો ઉપર ખુદા રસુલ પાક પરવર દિગાર આવી ઉભા હતા તે જગ્યાની ધુળ એકલી કરી તે ધુળ પોતાની ડાહી તથા પોતાના માથામાં મ્હોમાં અને આખા જનાતખાનામાં તથા ખિરાદર બાલ બચ્ચાં વગેરે સરવેને માથે ખુદાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાખી અને પોતાની જીંદગી સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે કાખેલું ખર્ચ કરી આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું તદ્દપિ ફરી અકબર શાહે પોતાનો સચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતાં આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરોછો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે ! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લેઇ પ્રસાદી આપવા આવનારને તરવારને તામે કરવાનું કહોછો એ પણ એક ભાગ્યની રચનાછો !)

આ પ્રમાણે બિરલનું બોલનું સાંજળી શાહ તો હર્ષ થેલો બની ગયો અને તે ડાબડીમાંથી ધુલની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોદામાં માથામાં અને ડાહીમાં પોતાના હાથે નાખવા મંડી પડ્યો અને કહેવા કાખ્યો કે (યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર યા ગધુરે રહીમ, યા મૈસા મેં તેરા ગુન્હેગાર હું મેં તોઆહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચૂક હઇ હૈ મેરે ખીરાદરને ઐસો ઉમદા ચીજ જેજી તોખી મૈ કેસા બેવફાદાર એમુરત હું ? યા ખુદા રસુલ ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મૈ નિહાયત ન્યામત-આબાદ હુવા હું ઐર સમ અકાબાદ દરૈહુઇ. વાહ ! અયે અજીજખીરાદર અકબર તેરાબી ગુન્હેગાર હું) એમ કેટલીક મારી માખ્યા બાદ પોતાના જનાતખાનામાં તથા બાલબચ્ચાં અને ખીરાદરાને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સૂચવ્યું. તદ્દનંતર ખિરબલ ઉપર ઘણોજ ખુસી થઇ બોલ્યો કે (શાહાબાશ અકલ બાહાદુર બિરમલ ! મૈ લો બેવાકેફારીસે અચ્છે માયનેવાળી

(૧૫૪) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

ખાતકું ખુરી માનકર માલિકકા બધા શેનહેગાર હોતાથા; લેકીન તુંને સચ્ચી ખાત સમજમે જુસ્સે સખ અચ્છા હો ગયા ઇસલીયે તેરાબી મેં ! એસા- નમંદ હું ઐર તૈરી કયા તારીફ કરું ? જૈસી તારીફ મૈને મેરે કાનુસે સુ- નીચી તૈરસેબી બ્યાદે દેખી ! ખુદાતાલા હમેશાં તૈરકું અલાખલા ઐર દર આફતોસે બચાવે ઐર જીંદગી બર ખુબ મોજ મગ્નહ વ તનહુરસ્તીમે રખ્ખે.) એમ કહી ઉમદા પોશાક અને એક સાઈ પ્રગણું તથા મોટી ર- કમ બક્ષિસ કરી. આદ કેટલાક દિવસ ત્યાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી. બ્યારે બિરખલે જરાની રખ માગી ત્યારે નાઇજાજ થઈ શાહે રખ આપી અને બિરખલને માનપત્ર તથા શાહને ખુસાલીનો પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો. બિરખલ પોતાના રસાલા સાથે મગ્નહ દર મ- જલ કરતાં દિલ્લી આવો પોંદચ્ચો અને અકબર શાહની બેટ લેઈ પોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બક્ષેલી જગીરીનો રકકો અને આબારખંત ખુસા- લીનો પત્ર રખુ કરી ઉભો રહ્યો. શાહ તે પત્રોથી વાકેફ થઈ આશ્ચર્યતા સાથ બનેલી હકીકત વિષે પુછયું. તેથી બિરખલે સઘળી હકીકત નિવેદ કરી તે સાંભળી શાહ ઘણાજ પ્રસન્ન થયો અને સુંદર પોષાક બદલ્યો. આદ દર- બારીઓને તથા હુસનખાં અને દુરમ સાહેબને તે સઘળી ખીના કહી સાંભ- ળાવી તથા હુસનખાં અને બિરખલનો અકલમમાં કેટલો તફાવત છે ? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો. તેથી સર્વકો ચુપ થઈ ગયાં. ગુણિજનો ગર્વાનંદિ બન્યા અને દુર્જનો ઇર્ષાગિનમાં બળી ખાખ થઇ ગયા.

વારતાનો સાર અકલની બહાદૂરી બતાવનાર ૩૫ છે. તથા સ્ત્રીઓ કેવી મુખ હોય છે ? દુર્જન પુરુષોની કેવી ચેષ્ટા હોય છે ? બગડી વાતને કેવી રીતે સુધારવી ? અને દેહાંત શિક્ષાને બદલે ઉત્તમ જાગીર, પોષાક અને માનપત્ર કેમ મેળવવાં ? વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

વારતા ઓગણસાઠમી.

અંગ આંખ મુખ આકૃતિ, ચેષ્ટા ચાલને બોલ,
બોલતાં સમજ ચતુર જાન, તુરત કરી ક્યે તોલ;
દસલજારની ટોડી !

નટવરલાલ.

એક સમય અકબર શાહ બિરખલને સંગાથે લેઈ રાજ પાટિકા ફ- રવા ગયેલ ત્યાં હતો, એક બરવાડ ઢોર ચાલતો વાંસળી બખવલો સુંદર

ગાયન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડ્યો તે જોઈ શાહે બિરબલને કહ્યું કે “આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે? કે વૈતર-મનૂરી કરવાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મસગુલ બન્યો દોર ચરાવે છે!” તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “નામદાર! ધરતો બલ્યો બિચારો વનમાં આવી દુઃખનો વિસારે કરે છે, એ કાંઈ શોખને લીધે આ આચરણ રાખતો નથી. પણ એની બેરી બ્યભિચારણી હોવીજ જોઈએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે: કેમકે જે પુરૂષના ઘરમાં બેરી ખોટી ચાલતી હોય છે તેનું હૈયુ હમેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીખતુંજ રહે છે; એટલુંજ નહિં પણ જેની ભારજ ભૂડી હોય તેના અંતરમાં જાડી અસાધ્ય પીડ પ્રવલતા પછું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોક મયિ અને અકારોલાગે છે તથા દિવાનની માફક ભેગાન પણે ઉદ્ભવિત બની ધરખાર છોડી નંગલનો વાસી થવા આડે છે, અરે! મરણને બહાનું ગણે છે!! મદા ઘોર પાપનો ઉદય થાય ત્યારેજ કુભારજન-પ્રહટા-કુશિગણી અને કંકસા સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે, એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતાં તો લાખ ગણે દરજ્જે મરતું બેદતર છે! અને આ ભરવાડ પણ તેજ સંબંધથી કંટાળી પોતાના જીવને દુઃખનો વિસારો આપવા આ આચરણ અદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે!” આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે “તે શા ઉપરથી તોલ કરી શકે જો? તેમ તે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું?” બિરબલે કહ્યું કે “નામદાર! જે આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવા ચાહતા હો તો આજ સાંજ સુધી હું જે કંઈ તે ગુપ્ત ગુપ્ત પણે જોયા કરતાં કાંઈ પણ બોલવું નહિં તો આપો આપ સિદ્ધાંત જણાઈ આવશે.” શાહે તે સર્વ કચુક કયું. આદેશાદને સાથે લેઈ બિરબલ તે ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો લાથ કરી રામ રામ કરી બોલ્યો કે “ભાઈ! ખુંગીમાં છો? અને આપણા ઘરનાં બૈરાં હૈયાં કુશળ છે? આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી ભરવાડ વિચારમાં પડી મુગે મ્હોટે ઉભો રહ્યો. તે જોઈ બિરબલ બોલ્યો કે “કેમ ભાઈ! મને ન બોલખ્યો? હું તારો મ્હોટો ભાઈ છું! જ્યારે તુ મ્હાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રણવા માટે ગયો હતો, ત્યાં ધણા વર્ષ રહી બે પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અહિંયા આવ્યો છું.” તે સાંભળી ભરવાડ ખુસી થઈ બોલ્યો કે “ભાઈ! હું તમને ન બોલખી શક્યો! હશે માફ કરજો.

(૧૫૬) જૂબીનો ખજનો અથવા ડાહ્યપણુનો દરિયાવ.

(આંગળીનો ઇસારો કરી) જુઓ તે સાહસું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જાઓ, તમારી ભોળઈ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસવું હું જરા દોરોને એકઠાં કરી હાંકી લઈ પાછળને પાછળ આવું છું.

તદનંતર શાહ અને બિરબલ બન્ને જણ તે ભરવાડને ઘેર જઈ પોહ્યા. ત્યાં જઈ જુએ છે તો માહેલી બાળુએથી ઘર બંધ હતું, કમાડની તોડ (ઢિર) થી બિરબલે બેથું તો એક જર પુરૂપની સાથે વારતાના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીડી તેથી કમાડ ઢોકી બોલ્યો કે “ કમાડ ઉઘાડો ” તે અવાજ સાંભળી બોલી કે “ કોણ હશે ? ” બિરબલે જણાવ્યું કે “ એનો કોઈ નહિં હું તમારો જોઈ છું. ” આ શબ્દો સાંભળતા ગાભરી બની ગઈ અને પોતાના ચારને છુપાવવા તજવીજ ચલાવવા લાગી, છેવટે એક માટીની ખાલી કોઠી પડેલી હતી તેમાં તે જરને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડ્યાં અને ખાટસો બિછાવી તે બન્ને જણને બેસાડ્યા એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ઘણી પણ આવી પોહ્યા અને સ્ત્રીને રસોઈ બનાવવાની તાકીદ આપી ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે ! ભાઈ હું કાંઈ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણ માત્ર તને અને સગાં સંબંધીઓને ભેટવાજ આવ્યો છું અહિંયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા માટે લ છે; માટે ત્યાં ઝટપટ જવું બેઘએ તેથી રસોઈની ખટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી, મારી પાસે બેસી સુખ દુઃખની વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય (એમ કહી ભરવાડને પાસે બેસાડી કેટલાંક આરાં અવળાં ગરખાં અને વાતોના તણકત ચલાવ્યા બાદ બિરબલે કહ્યું કે (ભાઈ ! ખીજું તો અમને કશું દુખ નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કોઠી નથી એ મોહડી અટચણ છે; કેમકે માણસો ઘણાં અને વાસણ નહાતું એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ પડે છે માટે આ તમારા ઘરમાં માટીની કોઠી પડી પડી છે તે જ ખાલી હોયતો મને ચારદીવસ માટે આપો) આ પ્રમાણે બિરબલની મામણી સાંભળી ભરવાડે ખુસીની સાથે જણાવ્યું કે [અરે ! એમાં તે શું મોટી વાત છે ! ભલે ખુસીથી એ લેઈ જાઓ મારે એ કોઠીની કશી જ જરૂર નથી !) આવું પોતાના ઘણીનું બોલવું સાંભળી ગાગરી બની તે કોઠી ન આપવા માટે ઘણી આતા કાની કરવા લાગી જ્યારે તે કોઠીને ઉચકી ખસાર લાવવા ભરવાડ ગયો ત્યારે, બિરબલ બોલ્યો કે (ભાઈ ! એ કોઠી વિષે મને વહેણ છે કે એ કાંઈ કાચી હશે માટે તમે છાંણાં અને લાકડાં જરા અડઠાં કરી લાવો એટલે તે કોઠીની આળુ બાળુ ગોઠવી

પકાવીએ એટલે પછી કાચાપણાનો જહેમ મટી જશે.) એ સાંભળી ભરવાડ છાણું લાકડા એકઠું કરવા ગયો. તે જોઈ ભરવાડજો જાણ્યું કે હવે મારે સઘળું પોકળ ઉઘાડું થશે એટલુંજ નહિ પર મારા હૈયાનો દાર પણ બળી મરણ પામશે હવે કશું શું ? એમ વિચારી છેવટે પોતાના યારના આપને ત્યાં પોંદચી અને ફેલવા લાગી કે (મારે અને તમારા પુત્રને ઘણા વખતથી નિકટનો સંબંધ થયેલો હતો તે સંબંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કરું ? મારીનો ફીક પણ તમારી કજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને એકે રસ્તો સૂઝતો નથી) એમ કહી સઘળી બીના કહી શંભળાતી તેથી યારનો આપ બોલ્યો કે (કાંઈ શ્રીકર નહિં દશે, જે બનનાર હતું તે બન્યું ! હું તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા ખર્ચી કોઠી લેખ જનારાઓ ન લેખ જાય તે પ ગોઠવણ કરું) બાદ ભરવાડજો ઘેર પોંદચી અને કોઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછળથી તેના યારનો આપ પણ જઈ પોંદચ્યો અને તે ભાંજગટથી વાકેફગાર થઈ બોલ્યો કે (તમે આ કોઠીને લેખ જશે તેથી નાહક આ ધણીધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થશે અને એમાંથી શું પરિણામ આવશે ? તે કાંઈ કહી શકાય નહિં માટે આપ સમજુ છો તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દિવસ પાણીની તરહી વેઠી તેમ ચાર દિવસ વધારે વેઠી લેજો. તેમ છતાં આપનો એ કોઠી માટે અતિ આગ્રહજ હોય તો મારી વિનતી છે કે—આપ સારા માણસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા રહેજ રાખદા માટે સલામત માણસો નુકસાનમાં ઝાકાવી દેવા ? તેથી જો આપ એ વાતોનો હક મૂકી દો તો વધારે યોગ્ય ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક કંકાસના સજડમૂળ રોપાય છે તે જાઠ હું ઘણોજ પશ્ચાતાપ પામું છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કોઠી બદલ હું એક હજાર રૂપિયા આપું છું અને હાલ એ કોઠી મારા કબજામાં રાખું છું આ બન્નેની તકરાર મટશે કે તુરંત તેમને પાછી સોંપીશ, ફક્ત આ દિના દારણે એ જાણુને અંટસ પડવાનું કારણ ઉત્પન્ન થયેલું જેમ મને સ્વાભાવિક દયા ઉત્પન્ન થાય છે.” આ પ્રમાણે તે જાનના પીતાનું યુક્તિવાળું બોલવું જોઈ બિરબલે તેને કહ્યું કે “ એક હજાર રૂપિયા તો શું પણ પચીશ હજાર આપો તોપણ એ કોઠીના ઝોછા છે; કારણ કે એ કોઠી ઉપર મારું પૂરું ચિત્ત એટલું છે માટે હું આજવા ચાહતો નથી.)

આતું ખોલતું સાંભળી જતનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં એક દશહજાર રૂપિયાની રકમ આપવા કમ્પ્લ કરી અને આજીજી સાથે ઘણી અરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાતી સ્વિકારી અને તેજ વખતે પં-
દેલી રકમ હસ્ત કરી કોડી તેને સ્વાધિન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી-લઢ લાથમાં લેઈ જોરથી તે કોડીના પેટા ઉપર ધા કર્યો તેથી કોડી ફૂટી ગઈ અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી વ્યભિચારીણી-દુ-
ષ્ટ સ્ત્રીની અને જર પુરૂષની પુષ્કળ કજેતાં થઈ. બિરબલે તે જર પુ-
રૂષને અને દુષ્ટ સ્ત્રીને પરજમાં રાખ્યાં. તદનંતર દશહજાર રૂપિયામાંથી પાંચ હજાર રૂપિયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે “આ રૂપિયા તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ; કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયક છેજ નહિ માટે બલાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપિયામાં તારાં અને તારા કુટુંબનું યુજનના ચલાવજો.” એમ કહી તે બન્ને દુષ્ટાત્માઓને આગળ કરી પો-
તાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટ કરી દિલ્લીએ જઈ પોંદચ્યા અને તે બન્નેને યોગ્ય શિક્ષા આપી શાહ આ પ્રમાણે બિરબલની ચાતુર્યતા જોઈ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન અકરામમાં વધારો કર્યો.

ચાતીનો સાર ખુલ્લો જ છે. —————

વારતા સાંઠમાં.

વિગ્રહ સંધી લેદને, જાણુ તેજ સુજાણુ. ગ્રાહનલાલ.

એક સમય શાહે ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “મારા શાહજાદાને વજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને એક પલ્લવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ શીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લ-
ક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહજાદો વિશેષ રહેતો સાગતીની અસર લાગ્યા વિના રહેજ નહિ અને તે નડારી અસરથી છેવટે પ્રગ્ગને પીડાકારક નીવડે માટે શાહજાદાને ખાદું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ એણું ન લાગે તેવી કોઈ યુક્તિવડે એ બન્નેનાં મન જુદા પડી જાય તો વધારે સારું નહિ તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ.” આ પ્રમાણે શાહનાં દીધે દ્રષ્ટિએજક અને પ્રગ્ગલિત ચિંતક ઘાડ્યો સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે “ગરીબપરપર આપ જરાપણ ચિંતા કરશો નહિ” હું માત્ર આજ સંધ્યા પડતાં પડતાંજ એ બન્નેનાં મન વિખુટાં પાડી દેઈશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુક્તિથી માદું પણ લાગશે નહિ!” આ પ્રમાણે ખીરબલનું વાક્ય સાંભળી શાહન મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને ખીરબલ પ્રત્યે જ-
ણાવ્યું. કે “મારા સાચા સ્નેહી! ઘણા દીવસનો લાગેલો સ્નેહ કંચીત

વારમાં શી રીતે તોયે શકીશ? પ્રેમગ્રસ્તી અતી નીવડ હોય છે? કારણ કે “ જૈસો અંધન પ્રેમકો, તેસો અંધન જૈયાર; કાઠહી બેદે કમળકોં છેદ નાનકરે ભૌર ” તેમજ “ દેહકું છેલ દમ્યે ઇતને પર નેહકું છેલ પ્રીતીન ન દેહૈ. ” માટે શું એ અમૂલ વાક્યોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે? ”

તે સાંભળી ખીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે “ નામદાર! આપનું કેહવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અલૌકીક ચીજ છે; કેમકે “ ધન દે કે જીય રાખીએ, જીય દે રાખીએ લાજ; ધન દે જીય દે લાજ દે, એક પ્રાત કે કાજ ! ” તો પણ કશું છે કે “ જલ પય સારવ બિકાય, દેએ હુ પ્રીતકી રીત ભલી-વિલગ હોઈ રસ જાય કપટ ખટાઇ પરત હી. ”

માટે એક એકતા મનમાં જૂઠાઈ લાવવા યત્ન આદરવો જોઈએ; ખુદાવિંદ “ ભલિ કરત લાગે વિલંબ, વિલંબન ખુરે બિચાર, ભુવન ચનાવત દિન લગે. પણ ઢાહન લગેમતા ર. ” ખોદું કરવું એટો ઘણુંજ સહેલ છે માત્ર કોઈનું સારું કરવું એ અતિ મુશ્કેલ છે. ” એમ કહી ખિરબલ શાહની આજ્ઞા લેઈ જ્યાં શાહજાનદો અને વજીર જાનદો પ્રેમમૂર્તી બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાનદો બોલાવી કાનમાં જાની વાત કેહતો હોય તેવો ભાવ બનાવ્યો અર્થાત્ કશું ન બોલાતાં કાન સરખું મોઢું લગાડી ઘોડીવાર પછી ઉતાવળથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઈને પણ કેહશો નહીં ! ” એટલુંજ બોલી ખિરબલે ત્યાંથી રસ્તો ખ્યો, તદંતર શાહજાનદો વજીરજાનદો પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે “ પ્રીયમીત્ર ! ખિરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો? આ પ્રમાણે શાહજાનદો પુછ્યું; પરંતુ ખીચારો વજીરજાનદો જો ખિરબલ કશીપણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને? તેથી તેને શાહજાનદો પ્રત્યે જણાવ્યું કે “ મીત્રવર! ખીરબલ જી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કેહવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે; પણ કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું ? ”

આ સાંભળી શાહજાનદો જણાવ્યું કે “ બહાલા દોસ્ત ! તેમણે (ખીરબલે) ગુપ્ત વારતા કોઈને ન કહેતા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાતને જ ગલત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઈ કોઈ નથી; કિંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કેહવામાં કશી અડચણ નથી ! ” આવાં વાક્યો સાંભળતાં વજીરજાનદો અતી બેદવંત બની બોલ્યો કે “ શું સારું હું આપને ખોટાં બાતોં બતાવી વાતને છુપાવું છું? કોઈ દીવસ નહિ અને આજ શું મારા મનમાં આપ-માટે જુદાઈ બાસી હશે? હટ અસારનું બોલવું ખીલકુલ આપનું ગેરબ્યા-

(૧૬૦) ખુશીનો ખમ્મનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

જળી છે !” આવા વજ્ર સરખા કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું
 “ તું ગમે તેમ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ; પણ હું તે તારીવાત ક-
 જીવ ? રતાર નથી; કેમકે મેં મારો નજરથી જોયેલ છતાં તું કલ્પો ચેર
 કોટવાળને દેડે તેવા પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું ? અજબ ખિરાદર ? તારી
 આ વખતની વર્તણૂક પ્રીતીને ખાસ લાંછન આપવા સરખી છે; કેમકે
 ‘ પ્રીત તહાં પડદા નહિ. પડદા તહાં ન પ્રીત; પ્રીત તહાં પડદા
 રહયો (તો)સાહી પ્રીત વિપરીત. ’ બલે હવે તારે આટલા વર્ષેની પ્રીત
 ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઈ હું કહી શકતો નથી ! જે સંલડીના
 સાંઠમાં પણ જ્યાં ગદો હોય છે ત્યાં મીઠા રસ હોતો નથી; પણ
 ગાંધા વગરની જળ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વિચારી જે ! કેમકે
 ‘ જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતિ પેહલો હોય; કાજ ન વિણરે
 આપણો, દુર્જનન હશે ન કોય. ’ આવાં આવેસ યુક્ત શાહજાદાન
 વચનો સાંભળી વજ્રજાદે અરજ કરી કે “ અરે ! મારા દિલજાને દોસ્ત
 નાહક આવાં કઠોર વાક્યવાણીવડે મારું ક્રોધાગ-પ્રેમી કાળજી શા માટે
 ચીરો છો ? અને દુર્જનનો તો આપણા વચ્ચે નિવડતોલનો સંબંધ થયો
 નેઈ ગમે તે ખટપટ લડાવી વિમુચ્ચ પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ
 એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી માનો તો પછી મારો
 ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે મને ખીરબલજી કશી પણ ગુમ
 વારતા કરો ગયા નથીજ !” આ પ્રમાણે વજ્રજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહ
 જાદે કહ્યું કે “ શું ખિરબલજી જેવા અક્કલ બહાદુર અને ચતુર શિરોમણિ
 નરો પણ દુર્જનની પંક્તિમાં છે ? અને એમને આપણી સાથે શું વેર
 હતું ? કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે ? હશે એ હવે તને મુઠવા માગતો
 નથી આખર તે તારી વર્તણૂક અમલમાં આણી ‘હાથે કરીને પોતાના
 પગ ઉપર કોહાડો મર્યો ’ ખેર ! તારા ભવિષ્યમાં પ્રીતિ કેપી અમૃતનો
 સ્વાદ લેવો લખ્યો નહિ હોય ? એટલે હું શું કરું ? બસ ! હવેથી તું મારી
 પાશે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહિ ! જેમ સહુને બોલાવું છું તેમ તને
 પણ બોલાવીશ. જે કે તારા ખુરામાં હું એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી
 પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઈ વખતે તું સમજતો નહિ
 બસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એમ કહી શાહજાદો રંગબુવનમાં ગયો અને વજ્રજાદો વિલે મોઢે
 પોતાના ઘરબણી રસ્તો માખ્યો. એ બનાવની જ્યારે શાહને ખબર પડી
 ત્યારે શાહ ખીરબલની ગુહ બળની એગાધ તારીફ કરવા લાગ્યો.

લાગ પાંચમો સમાપ્ત.

બિરબલ અને બાદશાહ.

ભાગ છઠો.

વારતા એકસઠમી.

સત્યને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે.

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે ? ” તે સાંભળી બિરબલે ઉત્તર આપ્યો કે “ નામદાર ! ચાર આંગળનો ! ” શાહે પુછ્યું કે “ શી રીતે ? ” બિરબલે જણાવ્યું કે “ સરકાર ! સત્યનો તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું તે સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છેટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે ખોટું ; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે ! ” આ યુક્તિથી શાહ વણા પ્રસન્ન થયો.

(વારતાનો સાર બુદ્ધિની મહત્તા બનાવનાર છે,)

વારતા બાસઠમી.

દાન કરતી વખતે કેનો હાથ નીચે.

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછ્યું કે “ બિરબલ ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય છે ; પરંતુ કોઈ કાળે એવું બને છે કે દાન વા વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય ? ” આ તાબુખી ભ-રેલી વાર્તા સાંભળી બિરબલ જરા વિચારી બોલ્યો કે “ ગરીબ પરવર ! એમ પણ કોઈ કાળે બને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુધવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય છે ! ” આ ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુસી થઈ તેની બુદ્ધિ બળ અને તર્કશક્તિની સ્તુતી કરવા લાગ્યો.

(વાર્તાનો સાર બુદ્ધિ સમજાય છે.)

(૧૬૨) ખુખીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

વારતા તેસઠમી.

સત્તાવીસમાંથી નવ ગયા બાકી ધુળ રહે.

બોલી બોલ અમોઝ હૈ, ખીન તોળ્યાં મન બોલ;

પેહેલી ભીતર તોલ કેં પીછે બહાર બોલ.

એક સમય કચેરીમાં એકલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બા-
દશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે “ સત્તાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે
બાકી શું રહે ? ” સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે “ ખુદા-
ખિંદ ! સત્તાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અદાર રહે ” અને કેટલાક તે-
ટલું પણ ન બોલતાં ગદાં તદ્દાં ગણવા લાગ્યા; છેવટે ચિરંમુખ તરફ જોઈ
શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી ચિરંમુખ બોલ્યો કે “ ખલકના ખાવિંદ ! સત્તા-
વીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે; કેમકે સત્તાવિસ નક્ષત્રો
પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જે તે નવ-
નક્ષત્ર પ્રતિદૂલ થયાં અર્થાત નવ નક્ષત્ર વર્ષા વિના બાકી ગયાં તો પછી
અમનતા પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? ” આ ગૂઢ આ-
શય પ્રદર્શિત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકો
ચિરંમુખની બુદ્ધિ કૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં.

(વાર્તાનો સાર બુદ્ધિની ચમત્કૃતિ બતાવનાર ખુદ્દોજ છે.)

વારતા ચોસઠમી.

પ્રીય આર્ય ગ્રહસ્થો ! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા તેમાંજે
જે ગમ્મત ભરી વારતાઓ આવી તે વારતાઓનો વિચાર કરતાં કદાચ એમ
બોધણ થયું હશે કે અકબર શાહ બહેમી, બોજો સમજ વગરનો કિંવા
માનાભિલાસી હશે. તેથી અસંભવિત પ્રશ્નો પુછતો વા મહાન્ રાજપુરુષને
ન છાજતી કારકીર્દી અનુસરતો હતો પરંતુ એ શંકા લાવવી વાસ્તવિક
રીતે વિચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે જે અકબર શાહ બહેમી,
બોજો-સમજ વગરનો કિંવા માનાભિલાસી હોત તો તેવા ગુણવત્તા પુર-
પત્તું નામ અમર રહેતજ નહીં અને દેશી પરદેશીજનો કિંવા રાજ્ય કરતા
અને કવિ-લેખકો ઉત્તમ નિર્માણ રૂપે લખવાનો મર્થ શ્રમ ઉદ્ભવત નાહ.
પરંતુ જ્યારે ઉક્ત પાદશાહના આયનઅકબરી આદિ કાવ્યદાના પુસ્તકો તથા

તેની રાજ્ય રચનાની રીતિઓ વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્તા કૃપાળુ કેશરેહિંદ અને આમનીસભા પણ અમલમાં આણી ગર્વાનંદિ ગને છે તથા આપણા સર્વ દેશી પરદેશીઓ જે મહાન પુરુષના ગુણાનુવાદ ગાઠએ છીએ ત્યારે પૂર્ણ પ્રતીતી થાય છે કે કાંઈ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બધી મહિમા મહિમાં વિસ્તરેજ નહિં પણ નામાંકિત નરરત્ન વીર પરબોની મહિમા મહિ (પૃથ્વી) માં વિસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ બંજન વીરવિક્રમાદિત્ય, વિદ્યાવિલાસી બોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ મૂળરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાર, અંટકી પ્રજા પાળક સમરસિંહ—સંચામ-સિ—કુંભો—પ્રતાપસિંહ અને રાજસિંહ વગેરે સિસેઠીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અલંકારી રાવણ પૃથુરાજ ચતુઆણ તથા કીર્તિચાલક સિંધરાજ જ્યસિંગ વગેરેની કીર્તી દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે! તેમજ દિલ્લીપતિ અકબર શાહની પણ સુકીર્તિ અઘાપી સુધી વિદ્યમાન છે એજ તે મહાપુરુષની ચાતુર્યતા, વીર ધીરતા, બુદ્ધિ કૌશલ્યતા, પરાપકાર બુદ્ધિ, ગુણમણી અને નિઃસ્પક્ષપણે નેકન્યાયની નીતિ રીતિ તથા દાતવ્યબુદ્ધિ વિદ્યોત્તેજકપણ માટેની પૂર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અધિક ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાતોઓ લખી ખતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા પાંસડમી.

રાજહઠ. બાગ હઠ, યોગી હઠ શરૂ કર્યું,

નારિ હઠ પૂર્ણ કરવી ન સહેલી;

પ્રેમાનંદ.

એક વખત ચાતુર્માસમાં જમુના નદીના કિનારા ઉપરના મેહેલમાં શાહ સયન કરી ગયો હતો તેવામાં આચીતુ નદીમાં જોસખંધ પૂર આવ્યું અને તેનો હોહનો મોટો ખગખગાટ થવાથી નિંદામાંથી શાહ જાગી ગયો અને તે શબ્દ સાંભળી વિચારવા લાગ્યો કે “અત્યારે અર્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે? મારા રાજ્યમાં કો દુઃખીનથી છતાં દુઃખમય અવાજ શા માટે કરતી હશે?” એવી વિચારણા કરી એજ જત ઉપર ચઢી ગયો અને પેહરેગીરાને બોલાવી તેઓને પુછ્યું કે ‘અર્ધ રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે છે?’ આ પ્રશ્નને શાહનું પ્રજ્ઞ

(૧૬૪) ખુખીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

સાંભળી પહેરેગિરો ચુપ થઇ ગયા ! તેનો જવાબ કાઢનાથી અપાયો નહોતો ત્યારે કેટલાક દરિયારીઓને તેજ વખતે બોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછ્યું; પરંતુ સર્વેને નિરત્તર થઇ ગયેલા નંદા છેવટે બિરબલને તેડું મોકલ્યું. સિપાઇ બિરબલને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સાંભળાવ્યો. બિરબલે વિચાર્યું કે “ અત્યારે શું કામ હશે ? આવા વર્ષાદના વખતમાં ઓચીતું શું કામ પડ્યું હશે ? હશે જવું તો જોઈએજ ! ” એમ વીચારી સિપાઇ સંગાથે શાહ હજૂર આવ્યો. કુરનસ બળવી આગળ બેઠો. શાહે ઉક્ત પ્રશ્ન જણાવ્યું. તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે “ એકદમ ઉંઘમાંથી નામદાર જાગી ઉઠેલ છે તથા વર્ષાદના લીધે ઓચીતું નદીમાં પૂર આવ્યું છે એ સુરતામાં નથી તેથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે; પરંતુ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી જોઈએ ” એમ વીચારી બિરબલે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે “ નામદાર નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીચર પવંતમાં છે અને સાસર સમુદ્રમાં છે માટે પી-અર્થથી ચાલી પોતાના પતી-સમુદ્રને ત્યાં જાય છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતા રાતું જોઈએજ માટે રૂવે છે ” એ સાંભળી શાહ ઘણીજ ખુશી થયો અને ખરૂં કારણ જાણવામાં આવવાથી બિરબલની અક્ષલ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે રાજા લોકો ગમે તેટલા સુઝ હોય તદ્દપિ તેમના મનમાં જે શંકા ઉપડી હોય છે તે મહા મહેનતે લય પામે છે અર્થાત રાજા હઠ જોરાવર હોય છે માટે તેવા પુરૂષોની આગળ વીચારીને વારતા કરવી તથા તેનું સમાધાન કરવામાં યોગ્ય યુક્તિ વાપરવી.

વારતા છાસઠમી.

ઔષધ અજ્ઞાન યોગવિધિ, યંત્ર મંત્રને ભંત્ર;

દેવાદિક વિશ્વાસથી, સિદ્ધ સિદ્ધિ હોય સંત.

દેવ બડા કે થેકીન બડા ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે “ બિરબલ ! દેવ મોટા કે થેકીન મોટું ? ” તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર દેવ મોટા નહિ પણ થેકીન મોટું ” શાહે કહ્યું કે (જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા-અ

બાવ) ન હોય તો ચેટીન (વિશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે ? જાણતારીમાં જોર ન હોય તો દહ્યાણીની મહેનત વૃથા છે માટે માફ તો એમજ માનવું છે કે ચેટીન કરતાં દેવ મોટો છે. ’

તદનંતર બિરબલે જાણાવ્યું કે (નામદાર ! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ ! કે દેવ મોટા કે ચેટીન માફ આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર ‘અમત્કારને નમસ્કાર’ કરે છે. કહી કપીર બોલ અગ્ગમ સુઝે કે બીન પરચે કોણ નહિ પૂજે. દર્શનીક પૂરાવો જોયા શિવાય પૂર્ણ ખાતરી કેહવા માત્રથી થતીજ નથી.)

થોડા કાલ વ્યતિત થયા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગયેલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષોની ઘટામાં ખાડ ખોદાવી દહાવી દીધું પછીથી સલાટોને બોલાવીને તે ઘાટેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણિક રોઝો બનાવી અંદર મનમોહક કપરવું સ્થાપન કર્યું, તે ઉપર જરીયાની સાદર અને જોષ્ઠતા ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક બુજરંગ સાંઘને તે નવરંગ પીરનો મુજવર ઠરાવ્યો-તે મુજવર ચાલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જાણનારો હોવાથી ‘પીરની માનતા મુજવર વધારે’ એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શહેરો-ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલીતા તે નવરંગ-પીરની મહિમા વધારી દીધી કે સર્વ લોકો પોત પોતાની મન કામના પૂરણ પાડવા બાધા-આખડીઓ રાખી, અરે ! વિશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પશુ લાગી-તેથી નાળાએ-સાદરો-ઘોડીઓ-પારણાં અને ધન્ય વગેરેના હજારો થવા લાગ્યા.

એક વખત બિરબલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લેઈ ગયો, શાહે તે નવીન મોઢું ધામ અનેલું જોઈ બિરબલને પુછ્યું કે “ બિરબલ આ કયા ઝોલીઆની દરગા બનીછે. ” બિરબલ બોલ્યો કે (તા-મદાર ? શું હજી આપના જાણવામાં નથી ? આ નવરંગ પીરના મહા અમત્કારથી દેશ દેશના હજારો લોકો દરરોજ વિવિધ પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે. અને મનની મુરાદ બર લાવે છે.)

તે સાંભળી આશ્ચર્યચક્ર બની શાહે તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાને ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી બીજેના મોટા મોટા હજારો નિહાળી

(૧૬૬) ખુખીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

ચેકીન આવ્યું કે (ખરેખર કોઈ ચમત્કારીક ઔલીઆ છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમને કાંઈ બકાનો વગળાડ છે માટે જો તે બકા અસારથી દૂર થઈ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર છંડી જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને કાતીઆ પઢાવી ફકીરોને જમાડીશ.) આ પ્રમાણે ધારણા ધારી પીરની મહિમા સંબંધી વાતો કરતા કરતા પોતાને મેહલે આવ્યા. ‘વિશ્વાસ હોય તો ગમે તે વસ્તુમાંથી વિશ્વાનાથ પ્રકટી વાંછના પુર્ણ કરે’ એ વાક્ય પ્રમાણે વિશ્વાસવડે શાહની મળેજા પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો હોડ્યો.

તદનંતર બિરબલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે (કેમ બિરબલ! ચેકીન મોટું કે, દેવ મોટા? જો અમારા આ ઔલીઆનું ખરેખર સાચ હયું તોજ ધાર્યું કામ પાર પડ્યું પણ જો સાચ ન હોત તો ચેકીન રાખવાથી શું લીધું વળત! માટે કયુલ કરો કે ચેકીન કરતાં દેવ મોટા છે!) તે સાંભળી ખીરબલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યું અને કપ્પર ખોદાવી મુઝેલા ગધેડાનાં હાડ ગેમ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે (નામવર! હવે કહો કે ચેકીન મોટું કે, દેવ મોટા? જો દેવ મોટા કહો તો આ મુવેલા ગધેડાનું અસ્તિત્વજર છે તો તેમાં દેવાતન કયાં રહ્યું? પરંતુ જો આપે ચેકીન વડે છેલ્લો રાખ્યો તો મુરાદ બર આવવી માટે દેવમાં દેવાતન કે મહત્તા જે ગણો તે માત્ર ચેકીનને આધીનજ રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ ચેકીન મોટું છે. કહ્યું છે કે:—

પાપણમાં લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત પથ્થરની લાકડાની કે માટીની સુતમાં વા અન્ય પદાર્થમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખી ભજન પૂજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છે અર્થાત શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ રહિત ગમે તેટલું દેવનું પૂજન ભજન કરો તદપિ જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવતજ છે, પરંતુ શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ રાખી ભજન પૂજન કરેલો તેજ જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામમાં સિદ્ધ કરેછે માટેજ દેવ મોટા નથી પણ ચેકીન મોટું છે? એ વારતા કેવળ નિઃસંદેહ સહિત છે!!

આ પ્રમાણે ખીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણામ કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહિ.

તેથી ચેકીત મોટું છે એ સિદ્ધાંત સત્ય હતું અને બિરખલના મુદ્દિખખ તથા દ્વિધ દ્રષ્ટિવંત પણ વિષે ઘણીજ તારીફ કરી યોગ્ય સન્માન-સત્કાર કર્યો. વારતાનો સાર મુલ્લોજ છે.

વારતા સડસડમી.

સુત રાચના રાજ્યની, હોય પ્રજા પણ સુત;

તાજે તેનો દાખલો, વાંચો વિવેકી તત્ત.

શરમા.

પારસ પરસ્યાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડી સ્વારીએ પંચાયો હતો ત્યાંથી પાછા ફરતાં પુનઃશહેરના ચોકમાં આવી પહોંચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તરવાર પકડી ઉભી રહેલી હતી અને પોતાનાં સાથેનાં માણસો પણ બીજાં હથીયારો લઈ ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટિ જઈ પડી તેથી વિસ્મયકારી બનાવ જોઈ તે ડોસીની નજીક જઈ પુછ્યું કે (બાઈ! આ તરવારને મહણુ કરી ચોક-બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો? અને આ સાથેનાં માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તેપણુ તમારાંજ છે?) તે સાંભળી ડોસી બોલી કે (નેકનામદાર! આ તરવારને વેચવાના ધરાદે અહિંયાં ઉભી છું અને આ માણસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે) તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે (જેહાં તે તરવાર કેવું છે?) આ પ્રમાણે શાહનું વચન સાંભળતાં ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી. બ્યારે તે તરવારને મ્યાનમાંથી કઢાડી પોતે નિહાળી ત્યારે બીજકુલ ખરામ અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાંની યુદ્ધી-નકામી જણાઈ તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી ડોસીને પાછી આપી તેથી તે તરવાર મ્યાનમાંથી કઢાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કોઈએ પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાવ બતાવતી તરવારને નિહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે (બાઈ! સશક મુદ્રાવડે તરવાર તરફ ધારી ધારીને શું જુવો છો?) તે સાંભળી હાથજોડી દીન વાણીવડે બોલી કે (ગરીબ પરવર! હું મારી તરવાર બદલાઈ છે એવી કાંઈ સંકા લાવી જોતી નથી પણ એ જોઈ છું કે સાદ્રસ પારસ સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શે થયો છતાં પણ મારાં કમ

(૧૬૮) ખુબ્બીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ.

નસીબ છે ? કે સોનાની કેમ બની ? તે તપાસું છું,) આ પ્રમાણે તેનું ચમત્કારીક યુક્તિ બર્ણુ બોલવું સાંભળી તેની ચાતુરી તથા દીન પ્રતિદીન દિવં દ્રષ્ટિ કરી તે ડોસીને તરવાર બારોબાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો અને તેને સંતોષી તેની દુઃખાવસ્થા દૂર કરી; તેમ ડોસી પણ શુભાશિર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઇ.

વારતાનોમાર એછે કે:—અકબર શાહ કેવો ઉદાર દિલ વાળો હતો? તથા તે સુઝ શાહની પ્રભુ પણ કેવી સુઝ હતી ?

વારતા અડસઝમી.

પર નરની જે પીડા, જાણે જન તે છે જગમાં વાર;
છીદ્ર ન પેખે છળથી, વડપણ ધારી સદા ચહે સાફ.

વિધાગવરી.

વડા નરોની વડાઇ.

એક સમય અકબર શાહ સાંજરે સુલતાન હજરત નિજમુદ્દીન બોલી ચાલી દરગાહમાં બંદગી કરવા માટે ગયો હતો. જ્યારે દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં ઉભા રહેલા એક વેષધારી ફકીરે શાહને દવા દેઇ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઇ સાંઘ મોલાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો અને માન સલામતી નીસાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પરસ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા. જ્યારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો ત્યારે આસ્તેથી હાથ ચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની ટીમતી હીરાની અંગુઠી કાઢાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યો; પરંતુ અંગુઠી આંગળીમાં ચુસ્ત હોવાથી જલ્દી નિકળી શકી નહિ, તેથી છેવટે તે વેષધારી ફકીરે આંચકો મારી કાઢવા ઉદ્યમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશ્ચર્ય અને મહેનત નિષ્ફળ નિવડી. છેવટે નિરાશ થઇ લાંથી જલ્દી જલ્દી રસ્તો માંચો. શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મેહલે ગયો અને હજૂરીઆઓને બોલાવી એક હજર રૂપિયા આપી તે વેષ ધારી ફકીરના અહેરા વગેરેની નીસાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો, હજૂરીઆઓ દરગાહમાં જઇ તે ઝોઝે ફકીરનો પુરસ્કળ શોધ કર્યો; પરંતુ ક્યાંએ તેનો પતો લાગ્યો નહિ તેથી હજૂરીઆઓ પાછા આવી સઘળી હકીકત નિવેદન કરી તેથી શાહ

બહુ ઉદાસ થઈ અકસોસ કરવા લાગ્યો કે “ અરેરે ! બિચારા ગરીબ રાંધ-
ની અંગુઠા કાઢાડવા પુષ્કળ ચલ આદ્યું. પણ તેમાં નિરાશ થયો અને
તેની દુખાવસ્થા વિચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે
તેનો પતો લાગ્યો નહિં જે ખીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભસ્યો હોત તો
મારી અંગુઠી કહડી લેવા ચલ આદરતજ નહિ; કેમકે જે ચોર બદમા-
શેને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભય ન
રાખતાં મરવુંજ આદરી ખુદ મારીજ અંગુઠી કાઢાડી લેવા હીમ્મત ભીડી,
શાખાસ છે તેની હિમ્મતને ! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની
દયામણી દશા મારા જાણુશમાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહ્યો ! ત્યારે હવે
એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે ? અર્થાત્ હવે કોની યાચના કરસે ? કિંવા કોણ
તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે ? હશે તેના ભાગ્યની રચના.)

વાચકજી ! ઉક્ત વારતાના સાર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અકબર
શાહ કેવો દીર્ઘદ્રષ્ટીવત, દીનદયાળ અને ઉદાર તથા મોટા દિલવાળો હતો ?
કે જેણે અંગુઠી કાઢાડી લેવાના દુષ્ટ ગુન્હા તરફ બિલકુલ વિચાર ન લાવતાં
તેના દુઃખ નિવારણ માટે ચલ ચલાવ્યો વાહ ! ધન્ય છે એવા મોટમના
તપ્ત પતિએને !

વારતા ૪. ગનોતેરમી.

દાન માન સન્માનને, ખાન પાન વરદાન;

પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુગળ. કાહાનદાસ,

એક સમય કોઈ એક પારધી એક પાહાડી પંખીને પકડી તેને સો-
નેરી અને વિવિધરંગથી રંગી ખુબ સુરત બનાવી જ્યાં નામદાર અકબર
શાહનો પાટ્ની શાહજહાં કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હોતો તે પોતાના
મીત્રાસહ દરબાર ગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે પારધી પંખીને લઈ
આવી પાંદડ્યો અને અરજ કરી કે “ નામદાર ! હજી પહાડ જંગલોમાં
રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું; માટે આપ
એ અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપિયા આપીદા) તે અરજ
સાંભળી સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નિહાલ્યું અને શાહજહાંનું મન જે
પંખીને માટે લલચાયું તેથી તે પાંજરે હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉઠે

(૧૭૦) ખુખીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદીમાં અગાડી ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે “ દાદીમાણ ! આ પંખી કેવું ઉમદા છે ? એક ગરીબ માણસે નજરાણા દાખલ આપ્યું છે માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપિયા આપો) આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે “ ભાઈ ! હજુ તુ બાળક છે માટે ખતાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે, શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અઘાપિ સુધી દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું ? ભાઈ ! આપણે રાખવા લાયક નથી, આતો રંગથી રંગીતે તને ફ્રેસલાવવા માટે તે પારખી લાવેલ છે, માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપ્ત સુપપણે ખેલ ખેલો.)

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થયો ત્યારે ખુદ શાહ અ-
કબર પણ ત્યાં હાજરજ હતો તેથી માતૃશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે “ માણ સાહેબ ! આ શાહજાદો છે તેથી લોકો એની આશા રાખી ન ફ્રેસલાવે અ ! ફાયદો ન મેળવે તો પછી ખીજ કોની પાસે જઈ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં બધું સરોવર હશે ત્યાંજ પણ પંખી અને પંથી આવી તૃપા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે પણ સુકાઈ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં સંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઈપણ આશા રાખશેજ નહિ માટે આપણી વડાઈ વીચારવીજ જોઈએ તેમ શાહજાદાને તેવાંજ નજરાણાં થવા લાયક છે માટે એક હજાર રૂપિયા આપી દેવા યોગ્ય છે.) આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માણ સાહેબ દરમા-
વ્યાં કે “ હજાર રૂપિયા મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોના મ્હોર પડેલી છે માટે તે તેને આપીદો.) એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો અસરશીમા (સોના મ્હોરો) શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ ઝટપટ તે પારખીને તે મ્હોરો આપી વિદાએ ક્યાં.

વારતાનો સાર એ છે કે-રાજ્યરીતીને છાજતી ગરીબો માટે શાહ-
ની કેવી ઉદાર વૃત્તિ હતી ? તથા શાહજાદાઓ-પણ કેવા ઉદાર દીલના હતા ? તેમજ વૃદ્ધ માણસો કેવાં ભોળાં અને ઉદાર સમજદાર હતાં ? કે શાહનું કેહેવું સાંભળી તુરત હજાર રૂપિયા આપવાને બદલે અદારસો રૂપિયાની મતા આપી દીધી. વાહ ! મોટાઓનાં દીલ સદા મોટાંજ હોય છે ! !

વારતા સીતેરમી.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે તુર;

માત તાત મોશાળની, અસર છે એજ જરૂર.

ગોદાવરી.

દિલ્લી શેહેરમાં એક લક્ષ્મિચંદ્ર નામનો સદચર્ય રહેતો હતો. તેની સદગુણ સંપન્ન સ્ત્રીનું મરણ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું. અને તે નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું. —

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ એ પુત્ર હતા તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આતંદમાન વિહાર કરતા હતા. બ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુઃખના પ્રતાપે સ્વર્ગવાસ થયો તેથી નવી સ્ત્રીને પોતાના અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા ઝોરમાન છોકરાઓની ઓશીયાળ કરવી પડી. ઝોરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત્ર દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટેની ખટક રહેતી હતીજ કે (આ ક્યાં નકાસું સાલ થઇ પડ્યું, પીતાએ મરતાં મરતાં પણ પીડામાં ઝોકાવી દીધા હશે પણ હવે કાંઈ વડી પાપડ વંઠ્યા વથી, ધીમે ધીમે એ કાસલ કાઢાડી નાંખીશું!) આ પ્રમાણે દુરુટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુરુટ મનસુખાઓને લીધે નવી માને તથા તેના પુત્રને ખાવા પીવા સંબંધી અડચણ કરવા માંડ્યા તેથી નવી માતાએ પોતાના ઝોરમાન છોકરાઓ પ્રત્યે કહ્યું કે (હમેશાં તમને ખરચ ખુંટણ માટે તરફી આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી માટે ત્રીજા દિસ્સાની સ્થાવર કિંવા જંગમ મીલકત મને વહેંચી આપો એટલે હું મારું ગુજરાન નીભાવવા ગુમાસ્તાઓદારાએ વ્યાપારાદિ ચલાવીશ.) આ પ્રમાણે સાલકીમાની માગણી સાંભળી તે બંને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવ્યું કે તમેતે મિલકતનો દિસ્સો મળનાર નથી; કેમકે અમારા પિતાશ્રીનાથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાત્રીથી જાણીએ છીએ; માટે ફક્ત અમારા પીતાની સ્ત્રી કેહેવાયાં તેથી અમારી વડાઇની ખાતર વા, પિતાશ્રીની લાજની ખાતર જે ખરચ આપીએ તે ખાઈ ગુપ ગુપ માલ મિલકતનો દાવો ધરાવ્યા વગર બેસી રહો; એમ છતાં પણ કદી કાંઈની હિમાયતીને લીધે ગડબડ કરશો તો નાહક ફજેત થશો પણ બાકી

(૧૭૨) ખુશીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

કશે ફાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી સમજાવે !) આવા ચોખા ચટ કલંક
યુક્ત રોકડા સુકન સાંભળી બાઈને બહુજ માહું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો
હિસ્સો મેળવવા ન્યાયમંદિરનો આશ્રય લીધો; પરંતુ બ્રહ્માજીના વખતથી
ચાલતું આવેલું પોકળ દિલ્લીપતીધા અદલ ઇન્સારી રાજ્યમાંથી કાંઈ તદ્દન
નાશ થવા પામ્યું નહોતું તેથી તે બાઈના પ્રતિવાદી બન્યા પુત્રોએ પૈસાની
ચેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સખબથી તેમના પાસા પોચાર પડ્યા અને
બાઈનો દાવો રદ થઈ ગયો. અહા ! પૈસો શું કરી શકતો નથી ! (જરકી
મોહબત જરકે તાળે, જરકો જગમૈ ખાર હૈ; જસ જલપ દેખો ચારો (તો)
જરસે બેડા પાર હૈ, જીજુ દીઠે સુનીવર ચળે, તરણી પસારે હત્ય, કંથા
વોહ ધન લાવજે, કોજીયુરો નામ ગરત્ય.) બીચારી બાઈ પાસે નાણાનાં
ટુકાણાં નહોતાં એટલે સાચો દાવો બરબાદ થયો અને પૈસાવાળા છોકરા-
ઓનો ખોટો દાવો પણ સાચો ઠયો કેમકે સર્વેને પેટ વળગેલું છે તે માપી
પેટ પોતાના પણને છોડાવી દે છે એટલે બિચારા ન્યાયાધિસો પણ કરેશું?
જે પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેની ચિંતા માટે શરમ અદખ-
કે ચીવટ રાખવીજ પડે ! શિવ ! શિવ ! !) લક્ષ્મી પોતાનો લાભેણો
નર પણ લખોડ ગણાય એ બાત સત્ય છે જુઓ કે ' લક્ષ્મી વિના લખોડ,
ચતુરભુજ દેરાં ચારતો, થઇ બેઠો રણછોડ (કે) મહેરામણ મધ્યા પછી)
માટે જેની પાસે કક્કા, તો તેના સૌ સગા, પણ જેની પાસે નહિ ટક્કા તો
બેઠો જોવે ટગ ટકા ! પૈસે બિન બાપ કહૈ પુતતો કપુત ભયો પૈસે બીન
ભાઈ કહૈ બન્ધુ દુઃખ દાઇ હૈ, પૈસે બીન જોર કહૈ નટ્ટોસે કામ પયો પૈસે બીન
સુસર કહૈ કિનકો જમાઇ હૈ, પૈસે બીન ચાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ પૈસે
બીન દુનીયાંમે મુહકું છીપાઇયે; કહૈ કવી બીકટરામ સુનહો દીન દયાળ
પૈસે બીન મુહકું લકડી ન પાઇયે.

બ્યારે આ પ્રમાણે બીચારી જો પૈસાના વગ વસીલા વીના નીરાશ
થઈ ત્યારે છેવટે ખુદ અકબરશાહ હજુર જઇ સંધળી હકીકત નીવેદન કરી
તેથી શાહે ન્યાયાધીશને બોલાવી પુછ્યું કે (આ મુકદમાનો ફેસલો કેવા
પ્રકારે આપ્યો છે અને ખરા કેશને ખાસીજ (રદ-ખાતલ) શા આધારથી
કર્યો છે,) તે સાંભળી ન્યાયાધીશે પ્રતિવાદીઓ અને તેના પુરાવા સમી
રજી કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કહી બતાવ્યું; તેથી શાહ વીચારમાં

પડ્યો અને વિચીત્ર કેશ વિશે શું સત્યતા હશે ? તેના શોધન તરફ દીર્ઘ દ્રષ્ટી ફેરવી ફરીયાદો જોને એકાંતમાં લેઈ જઈ પુછ્યું કે (જ્યારે તમારા પત્ની તમોને પરણીને લાવ્યો ત્યારે વૃદ્ધાવસ્થા હતી છતાં પુત્રોત્પત્તિ કરવા જેટલું સામર્થ્ય શી રીતે પ્રાપ્ત થયું ? શું કાંઈ તેણે વાજકરણ પ્રયોગો ઉપયોગમાં લીધા હતા ? વગેરે વગેરે જે સત્ય હકીકત તમારા જાણવામાં હોય તે કહી બતાવવો.

આ પ્રમાણે હજૂરનું બોલવું સાંભળી પિતારૂપ નામદાર અગાડી કેહવા લાગી કે “ પ્રજાપાળક ! આપ તો પૂજ્ય પિતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી તમે આવા દુર્વેદ પ્રસંગમાં લાજ અદમ રાખી મૈન્ય બનું તો ‘ લાજે વણસે કાજ ’ માટે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે મારું પાણિ ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વાધિઓને દૂર કરનાર રસાયન રૂપ આત્રપાક એક સારા વૈદ્યશાસ્ત્રીના હાથથી વિધીયુક્ત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાઈનું બોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો કે જો આત્રપાકના પ્રતાપથી આ બાઈને ગર્ભ રહ્યો હશે તો અગ્નિત તેના પતિના વીર્યમાં તે આત્રરસના ખુશબોની અસર રહેવીજ નેહએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હશે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવસ્થા હોવીજ નેહએ: કારણ કે લાવનિશ્ર, સુશ્રુત, ચર્ક, વાગ્બટાદ મહર્ષિઓએ તે વાક્ય વિશે વૈદ્ય-સ્મૃતિ અને પુરાણના દાખલાઓ આપી સિદ્ધ કરેલ છે કે પિતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતિ રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવસ્થા દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વારતા છે કે તે આત્ર પાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેનો અસર કેમ ન હોય ? એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે “ આ બાઈના દીકરાને સુંદર પાણીવડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડા પહેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસેવો) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો.) આ હુકમ થતાં વેંતજ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ અજાવી જ્યારે પરસેવાથી ઝેખઝેખ થઈ ગયેલ તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ રૂમાલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી

(૧૭૪) ખુબીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરિયાવ.

નામી તે રમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુગ દરબારીઓને આપી કહ્યું કે ' આ રમાલમાં શાની વાસના આવે છે ? તે બરોબર વિચારી તપાસો.) દરબારીઓએ તે રમાલને સારી રીતે સુધી તપાસ્યો તો તેમાં કેરીના રસ જેવી ખુસમો જણાણી તેથી હજૂર પ્રત્યે વિનવ્યું ' કે નેક નામદાર આ રમાલમાં કેરીના રસ સમાન સુગંધ આવે છે !) તે સાંભળી ચાહને પ્રતીતી થઈ કે " ખચિત તે આમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતિના સંગથીજ આ પુત્ર થયેલો છે માટે આ બાઈ સત્ય છે અને પ્રતિવાદીઓ નાહક બિચારી બાઈને શિર કલક ચોહટાડવા તથા બદ દાનતવડે તેનો હિસ્સો પચાવી જવા આ તરફટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી !) એજ નિશ્ચય કરી બાઈની માગણી પ્રમાણે ત્રીજો હિસ્સો તેજ વખતે આપવા હુકમ કર્યો અને પ્રતિવાદીઓને તેમની બદ દાનતનો બદલો આપવા ચોગ્ય શિદ્ધાનો હુકમ કર્યો.

વાર્તાનો સાર એછે કે શહેનશાહ અકબર કેવો ચતુર ન્યાયવેત્તા હતો ? અને કેટલા શાસ્ત્રોનો અનુભવી હતો ? તે મમજવાનું છે તેમજ પિતા માતાના વીર્ય સ્પર્ધિર ગુણ દોષ પ્રકૃતિની અસર સંતતી ઉપર કેવી થાય છે ? તે જાણવાનું છે, અને પૈસો શું શું કામ કરી શકે છે ? તથા રૂસવતખોર ન્યાયાધીશોથી સાચા કેથ કેવા ખોટા થઈ જાય છે ? તે તપાસવાનું છે.

વારતા ઇકોતેરમી.

જન્મી આપે કુળત્રિમાં, કરે સુન્નતિનાં કામ;

વિધીમુખમાં મણિ નીપજ છતાં રરે વિષ સ્થામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન છોકરોયુવાનીના મદમાં મસ્ત થઈ કાંઈ કારણસર પોતાના પિદર (બાપ)ને મારવા ઉઠ્યો અને પગર ખાવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી તે બિચારો ઘરડો બાપ મોટી ખુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસપાસમાં રેહતાં લોકો એકઠા થઈ ગયા અને તેદુષ્ટ ઉન્મત્ત છોકરાને પકડી લીધો; તદ્દપિ વારંવાર મારવા માટે હુકમ કરતો તેથી છેવટે પોલીસે (ચોકીના સીપાઈઓએ) તેને પકડીને નામદાર હજૂર લેઈ ગયા અને તેતા અચ્છિત કર્મ સંબંધી હ

કીજા જાહેર કરી તે સાંભળતાંવેંતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે “ કેમરે ! મૂર્ખા જે આપણને પાળીપોષિ કેટલાં દુખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતિપાત્રન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે ? એવં કાણુ એવકુદ્દ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આતું અપમાન કરે ! ?) ઉદ્ધત પણુ સમજી છોકરો દાવ ઉપર સોગંદ મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી બોલ્યો કે “ ના-મદાર ! આપ ફરમાવોછો તે કેવળ સત્ય છે અને એમ કરવાથી મહા-પાપ થાય છે એમ હું માનું છું ; પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પા-રકાની આંખમાં મૂશળ પેહરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજખી છે ? આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયશદ્ધ બોલ્યો કે (તે શી રીતે મારી ગેરવ્યાજખી પણાની વાર્તા છે ? તો તું જણાવ) ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો કે (ગરીબપરવર ! જ્યારે પાળણુ કરનારને મારવા કિંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો ધાનકો અને મનુષ્યોનું જે જિનસ્વારથે પાળણુ પોષણુ કરે છે તેવી નિદોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણુ કરનારી ગાંધઓને મારવી કિંવા તે-મનું અપમાન કરવું એ હીક છે. ? શરૂ લોકોનો એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેને દાંતમાં તરણું ધારણુ કર્યું હોય તેવા મા થાના વાદનાર શત્રુને પણુ મારવો નહિ ; પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતિથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો છો તેનું કશું નહીં અને મેં મારા પિતા ને માર્યો તો તે વિષે આપ ગુસ્સે થાઓછો તેથી એમ ચોખું જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણુ આપ જેવાઓને માટે નહિં હોય, અને જો હોય તો હાથીના દાંત કેખાડવાના જુદા અને આવવાના જુદા ’ તેનું કારણ શું ? ’

આ પ્રમાણે નિશંકપણનાં નીતિ યુક્તિ વચનો સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે “ આ છોકરાનું કેહવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધિ જા માતનો વધ થાય છે એ ખરેખર અદ્વિત પ્રકાર છે એમાં જરા પણુ

(૧૭૬) ખુબીનો ખજનો અથવા હહાપણનો દરિયાવ.

ખોટું નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય થારા રાજકમાં ન અને તેમ અવસ્થા બદો બસ્ત કરવો એ દ્રઢ સંકલ્પ છે.) એમ નિશ્ચય કરી ગૌવધ થતો અટકાવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નિધ નહોર-ઘાતક પાણુ બંધ પાડી-સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વારતાનો સાર એ કે શેહેનશાહ અકબર કેવો ગુણુ ગ્રાહી હતો ? કે એક ઉદ્ધત છોકરાના કથન ઉપરથી પણ સત્ય સાર ગ્રહણ કરી જેમ ખેતાની ઉજવળ કારકીર્દી ગણાય તેમ નેક ન્યાયથી વર્તિ કોઇના ધર્મની લાગણી ન દુભાવવી તથા નિરપરાધીનો વધ ન કરવો વગેરે વગેરે ઉત્તમ ગુણુ અંગીકાર કર્યા, ધન્ય છે ! એવા ગુણુ ગ્રહી યવન કુલોત્પન્ન શેહેન શાહને ! । તથા મુસલમાનનો છોકરો છતાં ગૌ માત માટે કેટલી લાગણી હતી ? કે મારવાનો પણ બચ ન રાખતા ખુદ શાહના સમીપ નિઃશંકપણે ઉત્તર પ્રત્યુત્તર ર્યા અને ચાતકકારી વચનો કહી ગૌવધ બંધ પડાવ્યો માટે તે નરને પણ ખચિત સત કોટી ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે ! !

વારતા બોતેરમી.

છળથી છુપાવે સલને, પણ છેવટન ન છુપેજ,

આખર ખુલ્લુ થાય સહુ, કષ્ટ બહુ પામેજ;

ધનલક્ષ્મી.

શેહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોડીનું કોઇ એક તાલમખાજ હરણુ કરી ગયો અને દિલ્લી શહેરમાં રેહનારી એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લેઇ વેચી દીધી, તદ્દનંતર તે વેસ્યાએ તે છોડીને ગાયન તૃલ અને પૈસો હરણુ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી તેથી ખોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાંચક જુદાં અમૂલ્ય ગુણુજન પુરૂષ દુરબળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડ્યો હશે તેમ તે ધનાદય આગળ કાલાં વાલાં કરી પણ તેને કોઇ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદ્દપિરૂપ ચટક મટક અને આળાઓને જોઇ તે બે બદામતી બૈરીને સર્વ અગ્રીર ઉમ રાવ સરદાર સોગમીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય આપી આધીન બને છે

અનશે એટલુંજ નહિ પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મુદ્દયે વેચાશે; પરંતુ એ મ કોઈ તીચારતું નથી કે—મદ—ગુણવાનને વિપત્તિ વખતે અવશ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તિનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ઘુમેછેજ માટે અણિ સાચવી લેવાથી બહુ વલાર્થ ગણાય તેમ તે ઉપકારના બદલામાં ખાનદાત ગુણી જનો ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે; પણ સ્ત્રી પુરુષ પૈસા—દોલતની દરકાર રાખતા મથી ! અને સ્ત્રીતો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધારશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રીઝી જશે તો 'મિત્ર પાત્ર'—નરક દ્વાર—સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ ધુતનો નાશ કરવારે બળવુલ્યમાન અગ્ની કુંડ 'તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળવી પ્રત્યાગતા છે કે દીવો લેઈનેજ કુતામાં પડે છે, અહા ! કામ દેવની પણ ખસિદારી છે !!

હવે તે છોકરીના પિતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાંય પત્તે લાગ્યો નહિ તેથી વિચારો નિરાશ બન્યો અને ગાંધાની માફક જ્યાં ત્યાં બટકવા લાગ્યો.

એક વખતે ફરતો ફરતો ફિલી શેદરમાં આવ્યો અને શેદરમાં ફરતો નાયકાઓનાં ઘરો ભણી જઈ લાગ્યો, એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં એડેલી સ્યામા નાયકાને નિહાલી વિચારવા લાગ્યો કે “આ ઝરોખામાં એ ટેલી સ્ત્રી ખચિત મારી પુત્રી હોવી જોઈએ; પરંતુ આવા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી ?” એમ વિચારી પોતાની ઓઢખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે ફેટલીક પ્રેમ વાતસલ્યતા સાથે વાર્તાઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ. ‘કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા ? તેઓએ કહ્યું તે મેં માન્યુંજ નહીં ?’ તેવો બનાવ બન્યો તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજૂર ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદીની હકીકત સાંભળી સદરહુ વેસ્વા અને એ વધાદાર છોડીને બોલાવી મંગાવી બાદશાહે વેસ્વા પ્રત્યે પુછ્યું કે “આ છોડી કોની છે ?” તે સાંભળી વેસ્વા બોલી કે “જી હજૂર ! જ્યારે આ છોડી નહાની અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર લેઈને આવ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પકકો વિશ્વાસ આપી હજર રૂપીઆ લેઈ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુછકળ દ્રવ્ય ખર્ચાં તેને

(૧૭૮) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહણનોદરિયાવ.

નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળાઓનાં પ્રવિણ બનાવી; તેમ આ છોડીને મેં જે વખતે વેચાડ લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને શાક્ષી રાખી લીધેલ છે અને તે શાક્ષીદારો અહિંયાં મોળુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી લેવી જોઈએ.) આ પ્રમાણે વેચ્યાનું ઠાવડું બોલવું સાંભળી ગવાહી (શાક્ષી) ઓને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેચ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ વાત જણાવી તેમજ તે છોડીની જખાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે (હું કેવળ અણસ-જણાવી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી હતી એટલે ચોકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વર્ષે મરણ પામી છે; પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ કકાર થઈ ગયો હતો અને તેજ આ નાયકાને ત્યાં પેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બાપની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે કે મરણ પામ્યો !)

યદ્યપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જખાની સાંભળી તદપિ શાદને ખાત્રી પડી નહિ કેમકે ' જે કપટનાંજ માતા પિતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી અર્થાત્ જ્ઞાનિ, પંડિત, મુઘ-ઉનર, નૃત્ય કરનાર (ભવંયા નાટકવાળી-બાંડ) રાજા, બાટ કિંવા કવિતા કરનાર તથા કથક લોકો અને વેચ્યા એ આજ જણાઓ કપટન જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કોણ જાણે કે શું કાપટપરકૃતા કેળવી હશે ?) એમ વિચારી શાહે તે વેચ્યા અને છોકરીને બીજે દિવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યાર પછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે ' એ તમારી દી-કરીનું નામ શું પાડેલું હતું ? તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યે તે જટ બોલતી હતી ? ' આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ ચરજ કરી કે નામદાર ! ન્હાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડ્યું હતું તેમ તેજ નામથી જટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુખ્ત વિચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સત્ય વાર્તાને એની મેજેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુક્તિ રચી.

જ્યારે બિજે દિવસે શાહ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બિરાજમાન થયા અને ચોખવાદ પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે બાહાર ચરજદારો પૈકી કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો ! તે સાંભળી ચોખદારે ' અમીના હાજર છે એમ ત્રણ વખત પોકારો પાડ્યો કે તુરત તે વચ્ચાની છોકરી ' હાજર છું '

એમ બોલી આગળ આવી એટલે તેને શાહના હાથૂર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે “ તારું નામ ‘ સફીના ’ છે છતાં તું ‘ અમીનાં નામથી પોકાર પાડ્યે કેમ બોલી ? ” આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે ‘ જી હજુર ! મારો બાપ મને ન્હાનપણમાં ‘ અમીના ’ એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વાભાવિક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુર હાજર થઈ. ’ આ જવાબ સાંભળવાથી શાહની ખાત્રી થઈ કે “ આ છોડી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક નથી ! કેમકેજે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું છેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી તેથી ખાત્રી થાય છે કે કોઈપણ માણસ કોઈ કારણસર પોતાના નામ હામ કુળને કૃત્યાકૃત્યને છુપાવે; પરંતુ કોઈ વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાર્થ જ્ઞાપ્ય છે કિંવા ખરી વારતાનો સન્યાસ પડી આવે છે એમાં જરા બોધ નથી ! ” એમ ખાત્રી કરી વેશ્યા તથા બોડી સાક્ષી પુરતારને યોગ્ય શિક્ષા કરી અને તે છોકરીને એકદમ પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે “ હવે આ છોડી તારા બલમાં રાજ રહેશે નહિ તેમ તેના પડે તારો જીવ બોધરા માટે જલ્દી કોઈ શોખીન પુરૂષ જોઈ તેને અર્પણ કરીદે; કેમકે ખાનપાન અને એસ આરામમાં લોલુપ્ત બનેલ છે માટે તે હરામ ચરકો મટશે નહિ માટે તે કાર્ય જલ્દીથી કર. ” આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે ન્યાયની ખારીકી તપસવા માટેની શહેશાહ અકબરની દીર્ઘ દ્રષ્ટી વાપરવાની કેવી ખુબી હતી ? તથા સત્યને જ્ય અને પાપનો ક્ષય થાય છે; તેમજ સ્ત્રીને ખાવા પીવા એસ આરામ કરવા મળ્યો એટલે સગા બાપની પણ સગી થતી નથી અને ગમે તેટલી ખરીવાત છુપાવવા કારીગરી કરીયે પણ છેવટે ‘ જે અંબે ઉચરાય ’ તેવો પ્રકાર બન્યા શિવાય રહેજ નહિ ! વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

પ્રીય પાઠકગણ જ્યારે શેહનશાહ અકબર ગુલુગ્રાહી, આર્ય યવન મંડળ પ્રત્યે સમદર્શી, ચતુર, પ્રવિણ, જ્ઞાનવંત, આસ્તિક શુરવીર, ધર્મવાન, ઉદાર અને વચનપાળ-પ્રતિપાળાદિ અનેક સદગુણોએ કરી સંપન્ન હતો ત્યારે કવિરાજ બિરભ્રમ પણ તેના ગુણોમાં કોઈ ન્યુનતા ધરાવનાર નહોતો.

(૧૮૦) ખુબ્બીનો ખમ્મનો અથવા ઠહાપણનો દરિયાવ.

ઐટલું નહિ પણ બિરબલની સ્ત્રી તથા તેની પુત્રી અને પુત્ર પણ મહા બુદ્ધિનિધાન હતાં પરંતુ તેઓની અકલ આતુરીની વારતાથી આપ હજુ અજાણુ છો માટે એકે દાખલો અત્રે ટાંકી બતાવું છું તે વાંચી જેમ ખીચ-ડીના ભરેલા પાત્રમાંથી એક દાણો ચાંપી બેઠેઝે છીએ અને કાચી પાકી વિષેનું જ્ઞાન થાય છે તેમજ આપ તેમની આતુરી વિષે વાકેફ થશો.

વારતા તોતેરમી.

ચાહે ચતુરને તો સહુ; એમાં શું અધિકારી?

પણ તસ સહવાસી તણી ચાહ કરે સહુ ભાન! વનભાળી.

એક સમય શાહે બિરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે ‘બિરબલ! આપણી મી-ત્રાઇ થઇ ત્યારથી અધાપિ પર્યત તમારા ભાવણથી નિરંતર મને આનંદ હિત્વન્ન થયો છે પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ છે કે સુદૈવ ચરતા સહવાસમાં રેહનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવાની જોઈએ તેથી તમારી પત્નિ (સ્ત્રી)નું ભાવણ સાંભળવા આતુર છું માટે તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેની બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે? તે જાણવામાં આવે.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બિરબલે ‘જેવો નામદારનો હુ-કમ’ ઐટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી વાત ચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી)ને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનોવડે બોલી કે ‘પ્રાણનાથ? શું ચિંતા કરવા જેવું છે? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી આતુર્યતા જેવા ચાહે છે તો બેધડકપણે જ પુછશે તેનો ઉત્તર આપી પાછી આવીશ માટે તે વા-તાના સંબંધમાં આપ જરા પણ ચિંતા-બેદ કરશોજ નહિ! આપ પ્રતા-પે હું શાહનેજ આવીશ.

બ્યારે ઉક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હિમ્મત લાવી તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક સંગાર અને મુલાબ સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે ખીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબર શાહના જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય ચાતુરી જોવા ખીરાબાબા જ્યારે ખીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે સાથે સલજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ-વાતચીત થવાથી જેવી રીતે ખીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થયો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પોતાને જે બદલો હતો તે બક્ષીસ કંચો તે વખતે ઘોડો ખુબારવા લાગ્યો તે જોઈ શાહે ખીરબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ‘બહેન આ ઘોડો શું કહે છે?’ આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી ખીરબલની પત્ની બોલી કે “દિલ્લીપતી વીર! આ ઘોડો એમ કહે છે કે-મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છે માટે આજ પછી હવેથી મારા માલીક તમે છો પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી!” આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજર જવાબીપણા માટે ધણોજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુણ સન્માનવડે સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદવડે પોતાને મુકામે આવી પત્નીને પગે લાગી બનેલી ખીના વીદીત કરી તેથી ખીરબલ પણ અત્યાનંદ પામ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે ચતુર પૂરપતા સહવાસમાં રહેનારી ચતુરા સ્ત્રી પણ કેવી મીઠ અને સમયસુચક ભાષણ કરનારી અને છે તથા અકબરશાહ કેવો નીર્ભળ મનનો, મીત્ર ધર્મને જાણનાર ગુણગ્રાહી અને ઉદાર હતો ?

વારતા ચુવોતેરમી.

એક એકથી અધીક છે, અક્કલવંત જગમાંલ;

બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, કરો ન ગર્વ કદાચ.

બુલાખી.

અધર બુલતો મહેલ.

એકવાર અકબરશાહે ખીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ નતો જમીન ઉપર રહે કે નતો આકાશમાં અડે અર્થાત આધાર સીવાય અંતરીક્ષ બુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો.” તે સાંભળી ખીરબલે કહ્યું કે “જેવો નામદારનો હુકમ.”

(૧૮૨) ખૂબીનો ખબરનો અથવા હાલપણનો દરેવાવ.

તદનંતર રાજ્ય સંબંધી તથા આનંદપ્રદ વાર્તાઓ કરી ખીરબલને પોતાને મુકાસે ભૂથો અને એટલો બધો ચિંતાતુર બન્યો કે દાર્ઢિ પણ પ્રકારનું તેને ચેતન પડ્યું નહીં. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા ખીરબલને પોતાની દીકરીએ જાણા સારે મૃદુ વચને પ્રેમ સાથે બોલી કે “ પુત્ર્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અભેદ ચીંતા આવી લાગી છે કે જેનો ભેદ કરવાને આપની મતી હિમ્મત હારી ગઇ છે ? તથા મહા મતીમાન પુરુષ પણ કેદાચીત મુઝવણમાં આવી પડે છે કેમકે સર્વજ્ઞ ઈકોહરિ માટે તે વીધે શોચ ન કરતાં મને કહેવા માટે જો કશી અડચણ ન હોય તો બેલાશક વાકેફ કરોઃ કહ્યું છે કે—કુવા કુવાના પાણીમાં નવીન નવિન પ્રકારના સ્વાદવાળું પાણી છે ! કપાળે કપાળે જુદી જુદી અભીનવ પ્રકારની ઇશ્વરી બક્ષીસવાળી બુદ્ધિ ચાતુર્યતા છે ! દેશ દેશને વિધે જુદા જુદા આચારવીચારો છે અને મનુસ્ય મનુસ્ય વીધે જુદા જુદા પ્રકારની ખુબી ચાતુરી, હંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાક્ય વીલસની મળાદ રહેલી છે; તેમજ મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી મુંઝવણ માટે આપણાથી અધીક બુદ્ધિશાળી કિવા રહેજ બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો તે મનની વ્યથા જ્યાં સુધી કહીએ નહીં ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી; કારણ કે ખીજ પાસે તે મુંઝવણ કહેવાથી પોતાની છાતી હલકી થાય છે, મનને આધાર મળે ને અને વખતે તે મુંઝવણને નાશ કરવાનો ઉપાય પણ હાથ લાગી આવે છે; કેમકે મતીવાન માણસ હોય તે તદ્દપિ મુઝવણ થઈ આવવાથી તેની મતી મુંઝાઇ જાય છે તેથી ખીજની અવસ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.”

આ પ્રમાણે ધૈર્યસહ નીતિ વચનો સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે “ બહાલી દીકરી ! તારૂં કહેવું સત્ય છે ! જણજણને પુછતાં નર પંડીત થાયછે એમાં જરા શક નથી.” એમ કહી સઘળી હકીકત કહી સાંભળાવી. મુજ દીકરીએ તે સઘળું સાંભળી વીચારી જણાવ્યું કે “ તાતજી ! એવી નજીવી વાત માટે શા સારૂં આટલા બધા શોકમાં પડ્યા હતા ? એ વાતનો ખુલાસો તો રહેજમાં અને તેમ છે ! તમે જરા પણ કિદાસ થશો નહીં હું પંદર દીવસની અંદર તે વાર્તાનું સમાધાન કરીશ !” એમ કહી પોતાના ઘર કામમાં ગુન્હાણી ખીરબલ પણ ચીંતાને દુર કરી રાજ કાજમાં પરવચ્યો; કેમકે તેમને

પોતાની પુત્રીની ખુદ્ધિ આતુર્યતા વિષેની ખાત્રી થતી હતી કે જરૂર તે કામ પાર પાડશે તેથી તે નિશ્ચિંત બની રાજકારેઆરમાં ગુથાયો.

હવે બિરબલની પુત્રીએ દશ પંદર પ્રખ્યાત સ્થાનની પેદાસવાળા પોપટો ખરીદી તેને ભણાવવા એકાંત સ્થાનમાં મેહનત લેવા લાગી; એટલે એટલુંજ બોલતાં શીખવાડતી કે ‘ છટા લાવ, સુનો લાવ, લાકડાં લાવ. ’ જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં ઠીકઠીક શીખી ગયા ત્યારે તેણે પોતાના પિતાશ્રીને બોલવાની કહ્યું કે ‘ પિતાજી! આ સઘળા પોપટ કોઠના બીણવામાં ન આવેતેમ એક મેહલના ઉંચા મજવાવાળા ઝોરડામાં યુક્તિવડે છુટા મુકી માત્ર પવન, સારી રીતે આવજન કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બાકી બારણાં બંધ કરી જાળીએ ખુલ્લી સખતી એટલે શાહના મેહલ વિષેના આ પોપટોજ ખુલાસો આપી દેશે; પરંતુ આક્રિયા કોઠના બીણવામાં આવવી ન જોઈએ બાકીની બધી આ પેંઘતી ખુબી તો સઘળી આપના સમજવામાં આવી ગઇ હશે એટલે વિશેષ સમજાવવાની જરૂર નથી.) એમ કહી પોપટ પિતાને સ્વાધિન કર્યા.

આદ તે પોપટોને લેઈ બિરબલ એક એકાંત ભવનમાં લેઈ ઉકતનિયમ પ્રમાણે ભુવનમાં છુટા મુકી દીધા. જ્યારે તેઓ ભુવનમાં છુટા થયા ત્યારે ઉડી ઉડીને ઉંચા ભાગ ઉપર એકી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવાડ્યા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. આદ બિરબલ શાહ અગાડી આગિનબુંદ કે (ગરીબ પરવર ? અંતરીક્ષ મેહેલ બાંધવા માટે મીસ્તરીઓ અંતરિક્ષ જઈ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે છટા લાવો, સુનો લાવો, લાકડાં લાવો, એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે માટે હવે તે જરૂરીથી કહીઆ, સુગારો અને મજૂરોને છટા સુના સાથે અંતરિક્ષ મોકલી આપો.) તે સાંભળી શાહે પુછ્યું કે જ્યારે મિસ્તરી લોકોનું બોલવું હું સાંભળું ત્યારે માનું.] ત્યાર પછી શાહને બિરબલ એકાંત ભુવન આગમ લેઈ ગયો અને કહ્યું કે (નામદાર ! ખરોબર કાન દેખ સાંભળો કે અંતરીક્ષથી શું શબ્દો સાંભળાય છે. ?)

જ્યારે શાહે કાન દેખ સાંભળ્યું તો અંતરીક્ષ માર્ગથી (છટા લાવો સુનો લાવો, લાકડાં લાવો) એ પ્રમાણે ઉપરા ઉપર આવાજ થતા સંભ-

(૧૮૪) પુખ્તીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

જાવા લાગ્યા તેથી શાહ વિસ્મય થયો. હવે કડીયા, સુધાર, મળુરો, ઇંટા, ચુનો; તથા લાકડાં વગેરેને શી રીતે અંતરીક્ષ (અંતરીઆણ) પોંદવતાં કરવા ? તે વિષેના વિચારો કરી બોલ્યો કે (બિરબલ ! કડીયા સુધાર મળુર અને ઇંટ ચૂના લાકડાં વગેરે અંતરીયાણ શી રીતે પોંદવતાં કરવાં ?

તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે (પરવર દીગાર ! જો તેઓ પોંદવવાં ન કરી શકે તો વી રીતે અને શાનો મેહંવ બનાવવો ? તેમજ જો આપ તેનાં સાધનો અંતરીયાણ મોકલી શકતા નથી તો પછી મ્હારે મીસ્તરી-એતે નાહક હેરાન કરવા અને વિના ક્વાથે તેમના પગાર વિષેની નુકસાની રાજ્યની ત્રીજેરીને વેડવી પડે તેમાં ક્વાયદો શો ? માટે જે હુકમ ફરમાવો તે પ્રમાણે બદોબસ્ત કર ?) આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણાજ પુખ્તી થયો અને બિરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરી સુંદર કિમતી પોષાક બધ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે બિરબલની પુત્રી પણ કેવી ચતુર હતી ? કે પોતાની મુંઝામ ગએલી મનિને અલ્લાહવંત કરી શાહને નિશ્ચય વંત કયો મતલબમાં (હીરાની ખાણમાં હીરાજ પાડ છે !)

વારતા ૭૫ તેરમી.

કંચન કેરી ખાણમાં, લોહ ન નિપજે લેશ;

સુવડ પિતાના સુત સદા, હોયજ સુવડ હમેશ ગંગાખાદ.

એક સમય ફિરબલ શહેનશાહ અકબર હજૂર ગયો તે સમય પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરને સાથે લેઈ ગયો હતો તેને જોઈ શાહ બુઝું કે (કેમ વજરજદા ! દિદિ બોલી આવડે છે ?) તે સાંભળી હાથ જોડી બિરબલ પુત્ર બોલ્યો કે (જુ થોડી ઘણી આવડે છે એતો મન લખ શું ?) તે સાંભળી વજરજદાએ કહ્યું કે (નામદાર ! થોડી ઘણી આવડે છે એ કહેવાનો મતલબ એ છે કે જેઓને દિદી બોલી ઘણી ઠસુર બોલતાં આવડે છે તેઓનાથી મને થોડી બોલતાં આવડે છે અને

જેઓને મારા કરતાં પણ થોડી આવડે છે તેઓનાથી મને ઘણી આવડે છે માટે થોડી ઘણી આવડે છે.) ત્યારે આ પ્રમાણે વજ્રમદા (પ્રધાન પુત્ર) નું 'ગુપ્તી બરેલું' બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે શાદ ઘણોજ હર્ષવંત બની સ-ભાસદો પ્રત્યે કેલવા લાગ્યો કે-ગુપ્તો સોજતે અસર અને તુકમે તાસીરનો દાખલો પ્રત્યક્ષ નજર અગાડી મોંઘુદ છે ! જેમ વિધા વીલાસી માલ-વપતી મહારાજા બોજ અગાડી એક વખત વીદ્યાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને બોજ રાજે ' સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજા સાહેબ (ખીરબલ) નું કુટુંબ પણ ' બ્રહ્મસ્પતી) કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! ધન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને. !!

વારતાનો સાર એ છે કે પુરૂષનું આખું કુટુંબ યુદ્ધી ચાતુર્યતા ભર્યું હોય એ પણ અહો ભાગ્યની નીશાની છે ! તેમજ પુર્વના મદત પુ-ણ્ય પ્રતાપથી તેઓ સંયોગ બને છે અને એવા સંયોગથી તે પુણ્યશાળી પુરૂષ પરમાનંદ પામે છે.

વારતા છાતેરમી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નહીં, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શેઠનશાહ અકબર યુમનાનદીના કીનારા ઉપરના રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ-જળ તરંગ અને મનુ-સ્થોની રમુજ જોતા હતા. તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વા-રૂપવંત સ્ત્રી યુમનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક સ્વેત વસ્ત્ર પેહરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઈ યુમનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવી ને વખતે પલ્લણી ગ-યેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઈ (ચ્હોટી) ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી તે બીનેલી વેણીને બન્ને હાથવડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી હતી તે છપ્પીની છટા જેઠ શાહે એક ઈંદ્રવીજ્ય હંદના ચોથા ચરણનું અર્ધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી બ્યારે કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ મુત્સુદી વર્ગ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને

નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે ‘ નીકસ્યો રવી ફોડી પહાડકી નાંધ ’ એટલે શું ? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલદીથી પૂર્ણ કરી આપો. ” આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ કોઈ પોત પોતાની મતી અનુસાર પાદ પુરતી કાવ્ય અનાવ્યાં પરંતુ જે તાદ્રસભાવ આવ્યો જોઈએ તે કાઢના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો, છેવટે ખીરબલ (કવીરાય) ને તે પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે વરદાઈ ખીરબલ બોલ્યો કે:—

રાત સમે રસ કેલી કીયો આલી બોર ભય ઉઠ મંજરન પાઈ;
નીરકે છીરમે દે હુબકી યમુના જલમે જેસેં ચંદનકી છાઈ,
લે હુબકી જલસે ઉભરી ઉસકી અવકે મુખ ઉપર આઈ,

દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકસો રવી ફોડ પહાડકી નાંધ,

યમુનાના કીનારા ઉપર શાહે જે સ્ત્રીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા ગોઠવી હતી તેજ તમામ ખીતા ઉપરની કવીતામાં સમાવડી જોઈ શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમૂલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા સીતાતેરમી.

પુછોતણી સીમા છે કવીતા, ક્ષમા છે ગુણની સીમા.

મુળશંકર.

એક વખત અકબરશાહ આનંદભુવનના ઝરોખામાં બેસી રાજ માર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત ગમત નીકળતા હતા તે વખતે એક રૂપ ધોવનથી ભરપુર તથા સ્ત્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દેવડો લેઈ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેવડામાં પાણી હાલતું જોઈ એક પાદરપુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું કે—“ કહો કારન ડાલમે ડાલત પાની ? ”

ન્યારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યો ત્યારે સર્વ મુનસિબાસદો-વીદાનોને ઉક્ત સમસ્યા વાળું ઉધરાઈતું અર્થ ચરણ કહી સંભળાવી કહ્યું-કે ‘ એ સમસ્યા વાળા ચાર ચરણ અનાવી શા કારણથી ડાલમાં પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહો ’ આ પ્રમાણે નામદારનું બોલતું સાંભળી સર્વ કવીયો-વીદાનોએ પાદપુરતી (એક કવીતાના ચોથા કે આઠમે ભ-

ગતા પદ ઉપરથી આખું કવિત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તેને પાદપુરતી) સમસ્યા કીધા કવીત કહે છે. તદ્દનંતર પોતપોતાની અક્ષર પ્રમાણે કવીતા રચી વીવીધ ઝડ ઝમક ચમકાર ભરી સંભળાવી તદ્દપી શાહના મનનો જે ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહીં. છેવટે વરદાઘ કવિરાય ખીરબલને પુછ્યું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવ્યું:—

એક સમૈ જળ લેન કુંવેર છેલ છબીલી ગઘ હરપાની;
ગાત સંકોલમે ડોલ ભરનજળ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાની;
દેખી સભી છતીયાં ઉઘરી તમ વારીહુકી મનસા લલચાની;
હાથ ખીના પછતાત રહા યહકારન ડોલમે ડોલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્ભૂત તાદ્સ ભાવ ભરેલી કવીતા સંભળી અત્યંત પીરમય થયો કે; “મનની ધારેલી ધારણાજ કવીતામાં કેમ આવી શકતી હશે? અરેજ કોઇ દેવનું વરદાન મળેલું હોવુંજ જોઇએ. નહીંતો પાના મનનો ભાવ જાણવા અશક્ય છે! ધન્ય છે! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આનાં રત્નો પ્રાપ્ત થયાં છે!!” એમ ગર્વાનંદી બની ખીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બક્યો.

વારતા ઇઠાતરમી.

પુછી તણું હળુ તોલ કામ, કરી ન શક્યો જગ માંહ.

કૃષ્ણલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની દુરમ સાથે આનંદભુવનમાં આનંદ ફિલ કરતો હતો તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત અનેકો પ્રેમી શાહ પોતાની દુરમને અત્યંત પ્રેમભાવવડે એક પાનખીડું પોતાના હાથે ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વીચારી કેલી થઈ; પરંતુ શાહના મનમાં કાંઈ વીચક્ષણજ વિચાર આવ્યો કે ‘શું પ્રીયા રીસાઈને ચાલતી થાય છે!’ એમ વીચારી એકદમ તેનો હાથ પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને ચુંખી પ્રેમ પ્રદર્શીત કર્યો અને અંક (ખોળા)માં બેસાડી ચંદ્રમુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઇ દુરમે તિરછે કરાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કયું, તે

(૧૮૮) ખુમ્મીનો ખમ્મનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

વખતે તેના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું 'બુદ નીકળી હડપચી ઉપર પડ્યું, તે લાલ રંગનું 'બુદ ગોર મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે તેજ સમય એક પાદ પુરતી સમસ્યાનું અર્થ ચરણ રચ્યું: ' માનો ચંદ્રેડાં ચીર કસુંભ ચુવાયો. '

તદનંતર સ્નેહ સહિત દંપતિ બુદ્ધાં પડી રતાત મંજન ભોજન ચું-ગાર કરી પોતે પોતાના કાર્યમાં પરવર્યા. જ્યારે શાહ કચેરામાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સભાસદો તથા વિદુનોને ઉક્ત સમસ્યાના અર્થ ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા દ્રમશબ્દે અને સર્વ કોઈ પોતે પોતાની તક શક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના નિદાનને મળતો એકે કવિ-તનો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે બિરખલ તરફ નિદાળી સમસ્યા કરી સાંભળાવી તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય કહી સાંભળાવ્યું.

એક સમૈ પિયુને મુખમે કર ખોલકે આપ તંબોલ ખવાયો;

ચંદ્રમુખી તુખરે અપના કર જ્નેરહીકે જ્યોંહી શીશ નંવાયો;

લોલનલાલ જીયે હિતસોં ઉમંગી છતિયાં જીયરા હુલસાયો,

મુસકાને ગિરી મુખપેં પીકસો માનો ચંદ્રેડા ચીર કસુંભ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બિરખલના બુદ્ધિ બલની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો.

આ ત્રણે વારતાનો સાર એ છે કે મનનો ભાવ કવિતા દ્વારાએ પ્રદરશીત કરી પાદ પુરતી સમસ્યા રચવામાં બિરખલ કેવો અગાધ બુધિશાળી હતો! તેમજ શાહ કેવો વિદ્યાવીલાસી કાવ્યના મર્મને જાણનારા અને કદરદાન ગુણગ્રહી હતો? તે આ વારતાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવેછે માં હતાં અને તેઓ સાથે થએલી પણ ઉત્તમ જ્ઞાન ગોષ્ઠિઓ કવીતાઓ તથા ગંગ કવિ આદિ ઘણા ઉત્તમ નર રત્નો શેહનશાહ અકબરની હજુર સમસ્યાઓ વગેરે છે પરંતુ આ પુસ્તક અકબર અને બિરખલની બુક્તિ રચના વાળું છે માટે તેમાં અન્યરત્ન પુરૂષોનાં વૃતાંતો કિંવા કવિતાઓ દાખલ કરી નથી.

વારતા એગણાએંશીમી.

દ્રાજ ઇન્નેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;

તોપણ તરે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

‘ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહીં!’

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર ચોરને બોળી કાઢાડવા ખુબ માલીકે તપાસ ચલાવી, પરંતુ કશો પત્તો લાગ્યો નહીં ત્યારે છેવટે અકબરશાહ દરબારમાં તે સધળા સખદાર માણસોને લેઇ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત નીવેદન કરી. તે વખતે શાહે બીરબલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કાઢાડવા વિષે સુચના કરી તેથી બીરબલે ઘડુનો લોટ મંગાવી મુંડી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું કે:—(આ લોટનો દ્રાકડો મારી ખોતાના થુંકવડે ગોળા વાળી દરેક જણુ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે ? તે આ ઇલમના નેરથી તુરત પકડાઈ આવશે.) આ પ્રમાણે બીરબલજીનો હુકમ સાંભળી દરેક સખદાર માણસોએ તેમ પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વ સખદારો પૈકી એક જણુ શિવાય દરેક જણે તે લોટના થુંકવડે ગોળા વાળી બતાવ્યા અર્થાત ને ચોરી કરવામાં બીલકુલ જણુતા નહોતા તેઓનાં મુખમાં પુરકળ અમી હતું. તેથી લોટનો ગોળો બની શકતો હતો પણુ ને ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઈ ગયું હતું તો અમી (થુંક) વિના લોટ પલળેજ ક્યાંથી ? અને ગોળા વાળ્યો કેવા પ્રકારે ? જ્યારે આવો બતાવ બીરબલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપવું શરૂ કર્યું, મારફી દેવ પણ હાર ખાઇ જાયછે. તેથી તે બીચારો ચોર સાચે સાચું બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કયુલ કર્યો એટલુંજ નહીં પણુ તમામ જહાણના માલિક આંગળ રબુ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય સાસન આપી વિના ભાડની કોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે યુદ્ધિવાન માણસો ચોરને કેવી યુક્તિવડે શોધી કાઢાડે છે ? તેમ ચોર ગમે તેટલો હીમ્મતવાન હોય તદ્દપિ ચોરનો

એરેશી શ્રીકા, પગ ઢીલા અને મોઢામાંનું અમી મુકાયા વિના રહેજ નહીં.

વારતા એસીમી.

તુરત તર્ક શક્તિવડે, રચે યુક્તિ અભિરામ;

તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ. **કૃત્તણ્ણલાલ.**

મીઠી મસ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહબદ્ધ વજીર-બદ્ધ અને ખીરબલ વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઇ ગયા હતા એટલે એવો ઇરાદો ધારીને ગયા હતા કે ખીરબલ અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મસ્કરી કરી સર્વને ભુલું પાડે છે પણ આજે તેને ભુલો પાળવો એમ વીચાર કરી મુરઘીનાં ઇંડાં કેટલાંક લેઇ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સરવે એક પછી એક ન્દાવા પડ્યા તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સરવની ગમત જોતો હતો. તે શાહબદ્ધઓ અને વજીરબદ્ધઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરઘી (કુકડી) નું ઇંડુ હાથમાં પ્રથમથી નાચે ગોઠવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુર મુકતા હતા એમ વારાફરતી વારે સરવ કોઇએ કર્યું અને જ્યારે ખીરબલનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે 'મારે ઇંડુ હાથમાં પકડ્યું એ તો કેવળ ધર્મ વિરુદ્ધ છે; પરંતુ કાંઈ યુક્તિ તો કરવીજ જોઈએ.' એમ વિચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી બોલ્યો કે (કુકડુક) તે જોઈ શાહે પુછ્યું કે (એ શું?) ત્યારે હાથ જોડી ખિરબલે વિનવ્યું કે (ગરીબ પરવર! જ્યારે આટલી આ મુરઘીઓ ઇંડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઇંડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાખું છું. માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઇંડાં આપે છે તે જોઇ ખુસીમાં આવી કુકડુક બોલ્યો; આ પ્રમાણે ખિરબલનું મીઠી મસ્કરીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ હસવા લાગ્યો અને શાહબદ્ધ વજીરબદ્ધ વગેરે ખિત્ર મુદ્રાયુક્ત બન્યા કેમકે ખીજને બનાવવા જતાં પોતેજ બન્યા પણ મસ્કરી કરવી અને

રીસ રાખવી તે કેમ બને ? માટે ગુપચુપ ન્હાઇ કપડા પેહરી પોત પોતાના ખેતમાં ગુથાયા.

વારતાનો સાર એ છે કે પોતાના ધર્મ માટેનું અભિમાન રાખી પ્રાણ જતાં પણ ધર્મને બાધ કરતા ચીજને ન અડકવું એજ ધર્મનો ટેકછે; તથા પોતાસેં હાસ્ય કરવા ચાહતા હોય તેઓનું માર્ગિક વચનો સહ એવી મુકિત બંધુ હસ્ય કરવું કે તેઓ મનમાં સમજી સરમીદા બની મુગે મોઢાં હાસ્ય કરવું ત્યજી દે અને પોતાનું બોલવું પ્યાર થઈ પડે તેવું બોલવું.

વારતા ૮૧ એકાશીમી.

મનુષ્યાદૃતી સહુની છે સરખી;

પણ બુધ્ધિ જુઓ નથી સહુમાં સરખી. રેવાશંકર.

લક્ષ્મીપતિ તે લાખેણી !

એક સમયે અકબર શાહે સભાસદો તથા અમીર ઉમરાવો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યું કે (સર્વ પુરૂષોમાં અધિક માનવંતો વૃધ્ધ પુરૂષ કોણ છે ?) તે સાંભળી સર્વ જણાએ પૈકી પોતપોતાની અક્ષત પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે—તપશ્ચર્યમાં જે મોટો હોય તે સર્વ પુરૂષોમાં વૃધ્ધ અને અધિક માનવંતો છે બીજે જણાવ્યું કે—વયમાં વૃધ્ધ હોય તે વૃધ્ધ હોય તે વૃધ્ધ અને અધિક માનવંતો ગણાય.) ત્રીજે જણાવ્યું કે જે પુત્ર પૌત્રાદિ પ્રૌઢ પરિવારવાળો હોય તે કુલીન વૃધ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથે જણાવ્યું કે—જે વિશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃધ્ધ અને માનવંતો ગણાય. પાંચમે બોલ્યો કે—“ રૂપ ગણ શીળ સંપન્ન નર હોય તે મોટો અને માનવંતા ગણાય. ” આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને બરોબર રૂચ્યાં નહીં છેવટે બિરબલને પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે બિરબલ બોલ્યા કે સર્વ અમીર ઉમરાવો અને સભાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે મોટો છે કે જેની પાસે પુરૂષકળ નાણાનું જોર છે. પછી આહે તો નીચ જાતીનો હશે, કિંવા કદરો.

(૧૯૨) ખૂબીનો ખખનો અથવા હાલપણનો દરિયાવ.

કોર વચન પ્રસાર કરનારો, દુરગુણનો દરીઆવ, અકલ્પનો દુસ્મન અને સકળ સદ્ગુણોનો શતરૂ હશે તદ્દપિ તેના આગળ વિદ્વાન, પુત્ર પૈત્રાદિ પ્રાણુ પરીવરવાળો વૃદ્ધ વયવાળો મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન કુલીન નર હશે તેને પૈસાની ખપ પરશે કે અન્ય ખપ પરશે તે વખતે પૈસાદાર-ધનાઢ્ય આગળ જઈ ઓશીયાળો થઈ અદમ સાચવતો છણકા છાંકોટા સહન કરતો આછટ સાથે સલામ કરી મદદ માંગશે તેથી હું માનું છું કે સર્વ કરતા પૈસા કરી પૂર નરછે તોજ મોટો વૃદ્ધ અને અધિક માનવંતો છે; કેમકે જમે તેવા ચતુર વિદ્વાન કે મોટાના કુટુંબવાળા હુન્નરી ઘાંકડા હોય ઘણુ ગરણુ વીનાના ગાંગળા લક્ષ્મી વીનાના લખોડ, વસુ વિનાના પસુ, જર વીનાના ખર, અને નાણાં વિનાના પાણુ સરખા ગણાય વ, મનમાં તો ઘણા મનસુખા ધારે પણ પૈસાવિના નર કે વિદ્વાને ખીલવવી શાથી ? તેમજ બહેલા કુટુંબનુ બરણુપોઝણુ કર કારીયાવર અને પરમારથનાં કર્યો કર્યાં શાથી ? (કયા કરે નર કાં કડા કે થેલી મેહાં સાંકડા ! તેથી મેરે જાને બિસ્વાબિસ દાસ હીમૈ રામહૈ, અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સરવથી મોટામાં મોટો અને માનવંતામાં અધિક માનવંતો નાણાવાળો નર છે.) આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંબળી શાહ અલંત હર્ષ પામ્યો અને તેની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાની બહુલ્યત; તેમજ સત્ય શોધક સમય સુચક સત્યવક્તા માટેની ઘણીજ તારીફ કરી અમુલ્ય શીરપાવઃ બક્ષર્યો.

વારતાનો સાર એછે કે પૈસાવાળો સરવથી મોટો અને માનવંતો છે માટે જેમ અને તેમ કરી હરેક હુન્નરવડે પૈસો પેદા કરવો તોજ મોટાઈ અને માનવંતાપણું મળેછે.

ભાગ છઠો સમાપ્ત.

શ્રી દંડકારણ્ય વિહારિણે નમઃ

ખૂખીનો ખખ્ખનો અથવા ડહાપણનો દરોઆવ

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી.

ખિરખલ અને બાદશાહ

ની રસિક મનમોહન અને અમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ સાતમે.

વાર્તા ૮૪ મી.

અદલ ઈન્સાફને હરનાલ લગાડી રહ કરવો ઘટે છે.

વખત વિચારી ને વહે, હું સદા સન્માન;

હું શોક દુઃખ દરિદ્રતા, રહે નેક રસ વાન. પુણ્યવંદ.

એક સમય એક ચોરને અકબર બાદશાહે શખીએ ચઢાવવા હુકમ કર્યો, એટલે તે શહાણો ચોર જરાપણ ન ગબરાતા હાથ નેડી બોલ્યો કે—‘જાં પનાહ ! આ એક વખતનો મારો યુદ્ધો માફ કરો, ને હજૂર આ વખતે મારા કમુર માટે મારી બદલો તો, હું એક અમૂલ્ય અગ્નિયથી ભરેલો હુત્ર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ, તે હુત્ર આજ દિવસ સુધી મારા શિવ વાલ હાલમાં કોઈ પાણુ બાણુ નથી તેથી ને મારો નાશ થશે તો તે હુત્રનો પાણુ નાશ થશે પછી જેમ નામવરની મરણ.’

આ પ્રમાણે ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહે આતુરતાથી પુછ્યું કે—‘એવો તે શો હુત્ર બોલે છે!’ ચોર બોલ્યો કે—‘મરીબ પરવર ! હું સાચાં મોતી કમાડી બાણું છું.’ ચોરની આવી અગ્નિયથી ભરી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થયો કે—‘મોતી તે કેને પ્રકારે ઉગતાં હશે ? શું તેનો કોઈ ઈલાકો હશે કે તેનો

(૧૯૪) ખૂબીનો ખબરો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆવ.

જેરથી તેમ થતું હશે ? હોય 'મહુરત્નાવસુંઘરા' જગતમાં જગતનિષ-
તાએ એક એકથી અધિક બુદ્ધિશાળી એક એકથી અધિક કળાવાન અને
એક એકથી અધિક ઇલામી ગનુઓ પૈદા કરેલ છે કહ્યું છે કે—મુંડે મુંડે
મતિર્મિયા કુંડે કુંડે નવ પય; દેશેદેશે નવાચારવાળે વાળે મુલ્લે
મુલ્લે—કપાળે કપાળે જૂદી જૂદી મતિ હોય છે, કલાકલાના વિષે જૂદા જૂદા
સ્વાદ ગુણવાળું પાણી હોય છે. દેશ દેશને વિષે નવીન નવીન પ્રકારના
આચાર વિચાર હોય છે અને જણ જણના મુખમાંની વાણી જૂદા જૂદા પ્ર-
કારના રમક ઝમકને અમરૂતિ બરેલી હોય છે ગાટે ચોરમાં કપાંથી અભ-
વળીવંત ઇલામ હોય ? એમ માનવાનું નથી; કેમકે મધ્યરે અક્ષત અધરે
વહેચેલી છે કાંઈરૂપવંત કે કુળવંતને જોઈનેજ આપી હોય એમ નથી જેથી
એને પુછી નવીન કળા જણાવીજ જોઈએ' સોનું વિદ્યામાં પડ્યું હોય તદ્દપિ
તેને ગ્રહણ કરી લેવા કહ્યું છે ? એમ વિચારી ચોરને કહ્યું કે 'તે મોતી કેવે
પ્રકારેઉએ છે તે તું કહી બતાવ કે જેથી માલિક તારા હક્કમાં ફાપદો આપશે.'

શાહનો આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી ચોરે કહ્યું કે—ખતકના ખાવંદા
અને જે જે તે બાગતમાં મસાલો જોઈએ તે પૂરા પાડવા બંદોબસ્ત થાય
જેટલે તરત આપને મોતી ઉમાડવાની કળા બતાવી દઈ.' શાહે કહ્યું કે 'જે
જે મસાલો જોઈએ તે તે લખી આપ કે તરત તે પ્રમાણે મંગાવી આપાવું.'
ચોરે તરત મસાલો ઉતારી આપ્યો કે તેજ વખતે બજારમાંથી મંગાવી
ચોરના આમળ ખૂક્યો અને તે મસાલો લઈ ચોરે એક સ્વચ્છ ભુમીમાં તે
મસાલો વેરી ઘીએ મતજગમાં જમીન પોચી કરી ખાતરની જગ્યાએ તે
મસાલો મેળવ્યો. પછી તે ચોરે શાહ હાજૂર આવી અરજ કરી કે—'કૃપાએ
આજમ ! સર્વ તથાથી થઈ ચૂકી છે હવે માત્ર મોતી વાકી દેખાં એટલુંજ
કામ રહ્યું છે; પરંતુ હું ચોર છું તેથી મારે હાથે વાલીશ તો હાથે નહી;
કેમકે જેણે કાંઈ દિવસ ચોરી ન કરી હોય તે માણસના હાથથી વાવે તોજ
હવે, જો કે આટલા દિવસ હું ચોર નહોતો તેથી કોઈની જરૂર પડતી નહોતી;

પણ હવે હું ચોરી કરવાથી ચોર થઈ ચુક્યો, એટલે પીળ્લની બરેર પડે છે માટે તેવો માણસ આપના મહેરબાની કરે.

ચોરનું બોલવું સાંભળી પોતાના હજુરમાં ઉભેલા વજીર, અમીર, ઉમરાવો અને મરજુહાને પ્રભે પુછ્યું કે 'આ ચોર કહે છે કે જેણે કોઈ વખત કામ પ્રકારની ચોરી ન કરી હોય તેવો નર હોય તો મોતી ઉમે માટે તમે સર્વ પવીત્ર જો નેથી મને તે એક જણ એની સાથે જાઓ.' આવું અકબ-રશાહનું બોલવું સાંભળી સર્વ જણ વીચારવા લાગ્યા કે- 'હાનપણમાં કેમ અકબરને લીધે કદાચ રહેજ નહીં જેવી ચીજ માટે મન લલચાયું હોય અને તે ચીજ ઉઠાવી લીધી હોય તો તે પણ ચોરી કહેવાય અગર તેને ચોરી કરી ન લેખીએ અને જો ચોરી કરવાથી રાજ્ય દંડ સહન કરવો પડે તેને ચોરી કરી લેખીએ તો તે આપણે કરેલી નથી; પરંતુ મોતી વાનવા મયા અને મોથી કદાચ ન જગ્યાએ તે વખતે 'ચોરી કરી હશે તેથી આ મોતી ન જગ્યા' એમ ને ચોર ચોખી રીતે કહેશે માટે 'મૌન્ય સર્વાર્થ સાધન' સુખ રહેવું જેનું સર્વ અર્થને સિદ્ધ કરનાર છે, હાથે કરીનેશ્ચ માટે હમરો માણસ વચમાં પોતાનું હાથપણ ઉઠોળી પોતાની વિના કારણે રજેતી કરાવતી જોઈએ ?' એમ વિચારી સઘળા મૌન પાલ્યું કરી રહ્યા. આ બતાવ જોઈ ચતુર ચોર બોલ્યો કે- 'નેકનામવર! આ તો સર્વે સુખ થઈ રહ્યા છે તેથી કાંઈ શબ્દકાર હોય એમ લાગતું નથી તો બ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના પ્યારા ગણી મ્હોટી મ્હોટી જાગીરો બક્ષી છે અને મ્હોટા મ્હોટા હોદ્દાઓ આપેલા છે ત્યારે હું નહીં જેવી ચોરી કરનાર ચોર તે કેવા પ્રકારે શુભાએ ચઢવા લાયક છું?' કારણ કે આપ જેવા ન્યાયી શહેનશાહના અમલગાં નિષ્પક્ષપાતપણે અદલ ઇન્સાફ મળે છે તો મને અદલ ઇન્સાફ કેમ ન મળવો જોઈએ ? અને જો હું શિક્ષાને પાત્ર છું તો સઘળા ચોરોને શિક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ જોઈએ, નહીં તો અદલ ઇન્સાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો પડે છે.'

આવું ચમત્કૃતિ યુક્ત ચોરનું બોલવું સાંભળી શહ બહુજ પ્રસન્ન

(૧૯૬) ખૂબીનો ખજનો અથવા હહાપણનો દરીયાવ.

અથો અને ગુન્હો માફ કરી ચોગ્ય ધનામ આપી વીદાય કર્યો.

વાત્તાનો સાર એ અહણ કરવાનો છે કે-શહેનશાહ અકબર કેનો ઉમરાવ દીવનો ગુણગાદી હતો કે માત્ર ચોરની વાકય આતુરી બંધ દેવાંત શિક્ષાને પણ માફ કરી ! મલકગમાં મોટા મનના ફક્તીન નબત આદશાહો એક પણ જોનામાં ગુણુ બેતા તેને પોતાની હજુરમાં રાખી તેનું પ્રતિજ્ઞાન કરતા હતા તથા ગુન્હો જલ્લાયા છતાં પણ તેના ગુણ ત ક નિગાહકર્તીને નિર્દોષ કરતા તેથીજ ફતીઓ, વિઘ્નહર્ત્રાં કરનાર, ચીનીકાણુ પુરુષા, મુત્સદ્દીઓ અને સગયોચીત સુષ્ટ વાક્ય બોલનાર કે વિદુપકને નિરંતર પૂર્ણ આદતથી હજુરમાં રાખતા હતા અને તેજ કારણથી તેના રાજા-આદશાહોના વખતમાં અકલમંદ પુરુષો વિશેષ જલ્લાતા હતા; પરંતુ હાલનો હીદુસ્તાનનાં હવ બાગ્ય છે કે તેવા રાજા-આદશાહનો અભાવજ થઈ ગયો છે અને તેા બ્યારે જગતનિષ્વંતા બહારે અદે તોજ હિંદમાં તેવા નર રતોના બોટ પુરા પડે તેમ છે માટે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરો કે તેવો સમય પુનઃદ્રષ્ટિગચર થાય.

વારતા હય મી.

નવાણુ ઘડા હુધમાં એક ઘડો પાણી.

સમજુ તણા મત એક સદાય;

મૂર્ખ તણા મત જુ જુતા થામ સામળી ભટ.

એક સમય અકબરશાહે ખીરગલને પુછ્યું કે—‘સો શદાબાનો એક ખેત હોય છે એ વાત ખરી છે ?’ તે સાંભળી ખીરગલ બોલ્યો કે ‘જી જહાંપનાહા તે વાતો વિદ્યા વિલાસી વૃદ્ધ ભોજરાજના વખતમાં પણ પ્રકાશમાં આવેલી છતાં આપને શકા હોય તો હમણાંજ અજમાવી દ્યો.’ આ પ્રમાણે ખીરગલનું બોલવું સાંભળી શાહે તેજ વખત શહેરના સારા સારા અકલમંદ ગણાતા સો પુરુષોને તેડાવી હુકમ કર્યો કે? ‘આજ અધ રાત્રીએ સર્વ જલ્લાઓ એક પછી એક હસામખાનાના હોજીની અંદર એક એક ઘડો હુધ રેડી જવું !’ આવો અકબરશાહનો હુકમ સાંભળી સઘળાઓએ હજુ કે ‘જોયો નામચરનો હુકમ.’

પછી શાહના હુકમ પ્રમાણે અર્ધ સત્રિએ સત્રજી એક પછી એક પોતાના સુકામથી નિકળી હમાગખાના તરફનો રસ્તો લીધો; પરંતુ પહેલાના મનમાં એવું આવ્યું કે 'જ્યાં નવાણું ઘડા દૂધના હોજમાં રેડશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો વેડી દમશ તો તેમાં શું ખચર પડવાની છે?' એમ વિચારી પાણીનો ભયો ઘડો હોજમાં ઠસવી ઘેર ગયો. એવીજ રીતે ખીજના મનમાં પણ વિચાર સૂઝ્યો કે 'જ્યાં નવાણું ઘડા દૂધ પડશે ત્યાં એક ઘડો પાણી પડશે તો તેમાં શું વરતાવાનું છે? માટે પાણીનો ઘડો રેડી રસ્તો માણું.' એમ વિચારી તેણે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું એમ એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા; કેમકે એક એકને કોઇ ભેગું થાય તેવો બનાવ બન્યો નહોતો તેમ મ્હોટા શહેરમાંથી કોઇ ક્યાંથી અને કોઇ ક્યાંથી આવે તેથી મેલાપ ભાગ્યેજ થઇ શકે.

જ્યારે સવારે આદશહે જમ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીકું તે જોઈને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સત્રજી પુરૂષોને તેડાવી કહ્યું કે, તમે મારા હુકમને અમલમાં ન લેતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા? સાચેસાચુ કહો નહીં તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થશો. આવો કડોર હુકમ સાંભળી તેઓમાં એક જણ એ કયો કે-‘ગરીબ પરવર! હું પ્રથમ આવ્યો ત્યારે હોજ ખાલી દીકો, મેં વિચાર્યું કે મારા પછી તો નવાણું ઘડા દૂધના રેડશે તો હું એક પાણીનો રેડી જાઉં તો શું વરતાવાનું છે એમ વિચારી પાણી રેડી ચાલતો થયો. એવીજ રીતે એક પછી એકને બોનાવી પુછ્યું તો સર્વનું ઉપર પ્રમાણેજ બોલવું થયું. તે જોઈ શાહે કબુલ કર્યું કે-‘સાંસદાણાનો એકજ મત હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ હાલ મારી નજરેથી સિદ્ધ થયેલ જોઈ છું તેથી પ્રતીતિ થાય છે કે સો શહાણાનો એકમત હોય એમ ખીરબલનું કહેવું છે તે મથાર્ય છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી.’

વાર્તાનો સાર એ છે કે જ્યાં સત્રજી સમજી પુરૂષો એકલા મળે ત્યાં સર્વનો મત મળીનેજ આવે પણ મૂર્ખ એકલા થયા હોય તો દરેક પોત પોતાનું વગર સમજ્યે ઉડાપણુ ઉડેળી મત ભિન્નતાવણું બતાવેછે એટલુંજ

(૧૬૮) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

નહીં પણ હેવટે લડી જગડી પોતપોતાને ઘેર જાયછે માટે તેવું શકાણુ પણ ક્ષિપ્રવા અતુર નરોનો સગામમ સખવો.

વાર્તા ૮૬ મી.

બીન અકલી હજમ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાક્ય વિષેના બાવ;

પણ શું સમજે અયુગ્ગર, સુકિત ઉકિતના દાવ.

પ્રાણુજીવન.

એક વખત એક હજમને ખીરખેલે કહ્યું કે-‘તમે સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે જો મારી હજમત સારી બતાવશે તો હું ‘કાંપક’ તમને આપીશ. ખીરખેલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી હજમતો બહુજ ખુશી થઇ ગયો કે ‘કાંપક’ તે શું અજબ ચીજ હશે ! તે પ્રશ્ન જાણે ? જોજો તો ખરો કે તે શું ચીજ છે ?’ એમ વીચારી ખુશી થતો હજમત કરવા ખેડો અને જેટલી પોતામાં કારીગરી હતી તેટલી અજમાયો તેથી ખીરખેલે પણ ખુશી થઇ એક રૂપીઓ તેને આપવા માંડ્યો એટલે હજમ બોલ્યો કે-‘આપનો કરાર શું હતો ?’ ‘હું કાંપક આપીશ ’ માટે મને એ રૂપીઓ જોઇતો નથી. ’ આ ઉપરથી ખીરખેલે એ રૂપીઆ આપ્યા; પરંતુ હજમ બાઈતો અક્ષલના પુઠા અથવા પાણીઆ કહેવાય તેથી તે રૂપીઆ પણ પાછા ફેંક્યા અને કહેવા લાગ્યો કે-‘મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફક્ત કાંપકની જરૂર છે માટે તેજ આપો !’ આવું હજમનું જીદીપણુ જોઇ ‘શકે શાકર્ય સમાચરે’ એ પ્રમાણુને ધ્યાનમાં લેઈ હજમ ન જાણી શકે તેથી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં તે એ રૂપીઆ નાખી દીધા. અને થોડીવાર પછી તે હજમને કહ્યું કે-‘પેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગ્લાસ બરી લાવ ’ હજમ તે ઘડામાંથી જોવો ગ્લાસ ભરવા જાયછે તેવો તેમાં આવજા કર્યો એટલે ઘડામાં નજર ફેરવે જોતાં બોલ્યો કે-‘હજૂર ! આમાં તો કાંપક પડેલું છે. ’ સાંભળી ખીરખેલે પુછ્યું કે ‘એક કાંપક છે કે ને ?’ ત્યારે હજમને કહ્યું કે-‘જી સાહેબ જો છે. ’ ખીરખેલે કહ્યું કે-‘ત્યારે લેઇલ્યો. ’ આવે કુકમ થતાંજ હજમને તે માં હાથ સંખી જકાર કાઢાડી જોયું તો એ રૂપીઆ જણાયા. બાદ ખીર-

બસ મુસે થઇ બોલ્યો કે- 'કેમરે બેવકુફ ! મેં એક કાંઇક આપવાની સ-
રત કરી હતી કે બેની? છતાં તે બે કાંઇક ઘડમાંથી કેમ કહાડી લીધા ?'
આવો પ્રશ્ન સાંભળતાં હજમ ધબરાયો અને પોતાનીજ જગ્યાનથી પોતે
બંધારી ગયો જેથી મુઠે મ્હોઢે રસ્તો માપ્યો.

વાત્તાનો સાર એ છે કે-અલસ્ય માણસો પોતાની મહસ્થાઈ જાળવવા
મેહેનતુ માણસનીમેહેનત તરફ નીગાહ કરી તેનું દીલ ખુશ થાય તેમ બે
પૈસા વધારે આપવા, કેમકે તત્તાવની સેવના કરવાથી શંખલા અને દરીયાવની
સેવા કરવાથી સાચાં મોતી મળે છે અર્થાત્ સ્થાન પ્રમાણે દાન મળે છે, બર્થા
સરોવરની સહુ આશા રાખેછે માટે પોતાના મરતાયા મુજબ બક્ષીસ આપવી.
બીજો સાર એ લેવાનો છે કે રીધી રીને સમજાવતાં જો ન સમજે તોતેને
અવળી રીતીએ મતલબમાં સુધડને સુધડની રીતીએ અને મૂર્ખને મૂર્ખની
રીતીએ સમજાવવોજ જોઇએ તેથી તે વાતનો જરૂદી અંત આવે.

વારતા ૮૭ મી.

પાડયો પણ તે બસ્થીમાં કાયમ રહ્યો.

ચોગ્યાયોગ્ય વિચારણા, જ્યાં લગી રહી ઉરમાંજ,

ત્યાં લગી સત્ય ન રનેહ તે, પ્રકટ પટાંતર ત્યાંજ. શર્મ્મા.

પ્રલક્ષ જણાઇ આવે છે કે અકબર અને ખીરખસને પુરું મિત્રાઈ-
નો નાતો હતો એટલુંજ નહીં પણ મિત્રધર્મના જો જો ફાયદા છે તે તે સર્વ
અન્યોઅન્ય પાળતા હતા જેથી એક એકના બોલવાથી કાંઇને મારું લાગે
તેવું રહ્યુંજ નહોતું કેમકે-

બાતપાંત કુલરે જઠે, રહેણ ન પાવે નેમ; રહે નીરંતર એકરસ,
પરીપક્વ સોહી પ્રેમ.જેઓ મિત્રધર્મને પૂરેપૂરી રીતે જાણતા નથી તેઓ
ધડીકગાં વધારે રંગ અને ધડીક કમતી રંગ દેખાડે છે; પરંતુ ખરા રનેહીને
તો ચોળ મજાડનો રંગ હોય છે. તેમજ સજ્જન પુરષોની સાથે અતીરનેહ
થવાથી તેઓ કિંચિત્ માત્ર પણ છત્રકાતા નથી, જેમ દાદમની કળીયોમાંબહુ
સ્પષ્ટરૂપે છે તે વખત દાદમ ફાંટી જાયછે; પરંતુ તેમાંનો રસ હળવા પામતો

(૨૦૦) ખૂબીનો ખબનો અથવા હહાપણનો દરીઆવ.

નથી; પણ તેમનો તેમ કાયમ રહે છે; કેમકે સજ્જન નવના આંક સમાન છે અને દુરજ્જન આહના આંક સમાન છે. અર્થાત્ આહના આંકને યમણી ત્રમણી કે અરગણી પદે ચઢાવીશું તો તે જંગ જંગ ઉચ્ચપદે ચઢતો જશે તેમ તેમ પોતાની હલકાઈ-ઓછાપણું જતાવતો જશે અને નવના આંકને યમણી ત્રમણી કે ઓગણી, ઉચ્ચદે ચઢાવશે છતાં-ન ધટવું કે ન વધવું? માત્ર સમાનજ રહેશે. તેનો ખુલાસો એ પ્રમાણે છે કે-આહ એક આહ, આહસોગ. એટલે શાસ્ત્રમાં આંકની સંજ્ઞા ઉત્તરી રીતે ગણુતાની પદ્ધતીએ જેથી ૧૬ને ઉત્તરી રીત ગણવાથી છતે એક સાત અર્થાત આહના આંકને ૩૫૪ દરજ્જે ચઢાવ્યો ત્યારે એક પંક્તિ નીચે ઉતર્યો, તેવીજ રીતે તેને ત્રમણે દરજ્જે ચઢાવ્યો એટલે આહતરીચેવીશ ૨૪ તેને ઉત્તરી રીતે ગણતાં ચારનેછેલ્લ, મત્તલગમાં કે એક પંક્તિ નીચે ઉતર્યો અને ચારગણે દરજ્જે ચઢાવ્યો એટલે આહચોકું જત્રીશ ૩૨ ઉત્તરી રીતે ગણતાં એ ને ત્રણ પાંચ ફરી એક પંક્તિ નીચે ઉતર્યો; પરંતુ એક રૂપમાં રહ્યો નહીં તેવીજ રીતે દુર્જનની પ્રીતિ ની રીત છે, જંગ જંગ આપણે તેની ચડતી ચાહીએ તેમ તેમ તેમ તે પોતેનીચે પાટલે બેસતો નવ અને નવનો આંક જોશે તો નવએકુનવ, નવદુ અઢાર ૧૮ ઉત્તરી રીતે ગણતાં આહને એક નવ નાદુ અઢાર ૧૮ ઉત્તરી રીતે ગણતાં આહને એક નવ, નવતેરી સતાવીશ ૨૭ સાતને એ નવ, નવે ચોકે છત્રીસ ૩૬ છ ને ત્રણ નવ, નવે પંચે ગિસ્તાળીશ ૪૫ પાંચને ચાર નવનવ છક ચોપન ૫૪ આહને પાંચ નવ; નવસતાં ત્રેસઠ ૬૩ ત્રણને છ નવ, નવ આહાં જાહોતેર ૭૨ બેને સાત નવ, નવું નવું એકાશી ૮૧ એકને આહન વના નવ વાહ! એકથી નવગણા દરજ્જે ચઢાવ્યો તોપણ પોતાની તેજ સ્થિતિ કાયમ રાખી માટે સાચા સજ્જનોનો નવના આંક સમાન સ્વભાવ હોય છે અધીક અધીકાર પામ્યા છતાં પણ એકજ રંગે રહે એવા રતેહીને શત કાશી ધન્યવાદ છે !

ઉક્ત પ્રકારે જાદશાહ અને જીરજલને પ્રીતીનો રંગ જામેલો હતો. એક દીવસ જીરજલ શાહ હજુર ઉભો હતો તે તે વખતે નીચું જોઈ રહ્યો હતો.

તેથી શાહે મસ્કરીમાં પુછ્યું કે ' ખીરખત શું ખોળો છો ? કાંઈ ખોવાયું કે શું ? ' તે સાંભળી ખીરખત બોલ્યો કે ' છ આશ્ચર્ય પનાહ ! હું એ ખોળું છું કે મારો પિતા મુજરી ગયો તે ક્યાં ગયો ? ' આવું ખીરખતનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ' તારા ખોવાઈ ગયેલા ખાપને હું જતાવી દઉં તો તું શું આ પીશ ? આ પ્રમાણે પ્રીતિની રીતને ન છાજે તેવો બોલ સાંભળી તેજને ટકાર આપવા સરખો ખીરખતે બોલ્યો માર ગાયો કે-લગ્નૂર જો મારા ખોવાઈ ગયેલા ખાપને આપ મેળવી આપો તો અડવો આપનો.

આવું માર્ગિક વાક્ય સાંભળી શાહ લજ્જત થયો, અને પ્રીતની રીતને સમજી ખીરખતને શાળાથી આપી.

વાર્તાનો સાર એ છે કે પ્રીતિ એવી વસ્તુ છે કે જેને લીધે આખી સૃષ્ટિનો વ્યવહાર ચાલે છે તથા મિત્રતા કેવું નામ ? તેમજ મિત્રાઈ કરી કેવે પ્રકારે વર્તવું ? અને તેમાં મ્હોટા ન્હાનાપણું ન રખવું કેમકે 'અગલપ'થ ઇબ્રુ ઇશકરો, નિભેકાકુરી નાંદ; ડગ વાલનીઆં ડાલીઓ, મથુરા પતિવ્રજ માંહે. ' ગમન પડી શકે તેવો વિકટ પ્રીતનો માર્ગ છે, તેમાં મ્હોટાઈ નહીં શકતી નથી, જો મ્હોટાઈ નબતી હોત તો, ગોપીઓની પા-કળ પાછળ મથુરાંપતિ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજની અંદર આથડતજ નહીં; મારેજ 'એમ નિભાવ કઠીને હૈ, સમજ કીજયો હોય; ભાંગ ભખનતો સહેલ હૈ, લહીર મુશકળ હોય. વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

વાર્તા ૮૮ મી.

કોકને બનાવવા જતાં હું પોતે બન્યો.

મણુ બેગણુ કે પાંચગણુ, નથી બુદ્ધિનું તોલ;

સહુ ચાહે જગમાં સદા, બોલ અમોલ અનોલ.

પુર્ણચંદ્ર.

એક સમય અકાચરશાહ કચેરી ભરી એકે દત્તો, તે વખતે વિદ્વાન મડલ સમીપ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો કે ' હે પડિત-કવિજનો ! હું એમ સમજી છું કે, જેના નામના અંતમાં બાન-બાન શબ્દ આવે, તે ઘણોજ ખરાબ મા-

(૨૦૨) ખૂપીનો ખજનો અથવા ઠાહપણનો દરિયાવ.

લુસ હોયછે, હું તેના પ્રત્યે તિરસ્કારની નજરથી નિહાળું છું, જુઓ કે સારથાન આડીયાન, કઠાયયાન વગેરે વગેરે નામોના અતે જ્ઞાનસંપદ લાગેલ છે અને વિશેષજી વાળા માણસો વિશે વિચાર કરીશું તો, એકંદરે બહુજી પાછું હોય છે. 'આ પ્રમાણે શાહનું એ ત્રણ સાંભળી મુલ્લાં દોખાને બોલ્યો કે 'સત્ય છે મહેરબાન એમાં જરા પણ દર નથી.' આ સંપદ સાંભળી શાહે બંનજી કે 'મને પ્રજા જ્ઞાન વિશેષજીવાળા ખાતામાં આને તો કાયમ કરી દીધો, મા-રૂંજી બોલ્યું મારા મોમાં પેસારના જેવા પૂરેપૂરો દાખલો આપ્યો કોકને બતાવવા જતા હું પોતે પોતાના વચ્ચેથીજ ખાસો છુપરા જેવો બન્યો દસી જે થયું તે થયું, હવે એ વાતની વધારે બોખવટ કરીજ નહી, એમ વિચારી મનમાં સમજી અને કાર્યમાં પ્રવર્ત્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-અકલવાન માણસોમાં મુશ્કરી બહીસથી એવી એવી અઠગ ખુપીઓ રહી છે કે, એક શબ્દમાં સાદમાં માણસની વાતને ગાત કરી દેડે, એટલાજ માટે કનિ શોકોએ કહ્યું છે કે- 'માણસે આતમે' એક આત કરામાન હૈ, જેનેસમય સમયને અનુસરતી હૃદયબોધક સંમિથી વાત કરતા આવડે છે. તે નર સર્વ જગતે આધીન બતાવી શકેછે. અને જેને વાત કરતાં ન આવડી તો, તેને જગતે આધીન થઈરહેવું પડે છે માટે એવી વાત કરતાં શિખતી હોય તો ચતુર નરોનો સંગ કરો.

વાર્તા ૮૯ મી.

રાજા કોઈની મીઠ થયો કે સાંભળ્યો છે.

કરે કહ્યાં પાડવા, દુર્જન કોડ ઉપાય;

પણ પ મેશ્વર પાંસરો, તો વાળ ન વાંકો થાય

મોહન.

સત્યમેવજયતે !

સ્વિકૃતિપતિ શહેનશાહ અકબરશાહની પ્રીતિ ખીરખલ ઉપર દિન પ્રતિદિન વધતીજ ચાલી ખીરખલ કાળ તરંગમાં, અવહારી કામોમાં, સંખ્ય ખટપટમાં તરફ અને ચાતુરીમાં પૂર્ણ કુશળ હતો, તેમ હાજર જવાબી હોવાથી શાહને

વખતે વખત આનંદ આપતો હતો, એટલે પક્ષી સાચા હીરા ઉપર કોની મમતો ન વધી જીરવલના દરેક કામોથી શાદ પ્રસન્ન થતો અને અધુરમાં પૂરી તેને સુખાગીરી બક્ષી તે જોઈ તેના વીરહ પક્ષીઓ વીના અગ્નિએ જળીને ખાખ થતા લાગ્યા; તથા સુખાગીરી મળવાની ઈર્ષા કરનાર દરળા-રીઓએ જાણ્યું કે, જીરવલને મોટી પદવી મળી, પણ આપણી આપદા એ ટાળી; કેમકે અન્ય ખટપટમાં ગુસ્સાશે, એટલે હરતાશ નડતો હલતો, તે તો બંધ પડ્યું. બહા ટાઢા પાણીએ ખસ ગઈ! એમ અચટતાઅનારી જેવા વિચાર કરતા માંડ્યા અને વિવિધ તરેહની ખોટી ખટપટો શાદને લાવી બરાવતા લાગ્યા; કે જીરવલ લાંચ લે છે સરકારી નાણાં ઉચાપતકરે છે અને ગંકડી રહ્યત ઉપર જુદમ કરે છે, વગેરે વગેરે અપવાદરૂપ વાતો ઠસાવતા હતા; પરંતુ જીરવલ સો ખટપટીને પૂરો પડે તેવો હતો તેથી તેમનાં કાવત્રાંની અથ ઇતી ખબર પડી એટલે જીરવલને જાદુ હસવું આવ્યું; કેમકે પોતે પ્રમાણીક અને નીમકહલાલ હતો, જેથી સોનાને ક્યામતા અડે તેમ ન હોવાથી જીરવલ નિશંકપણે પોતાની નોકરીનું કામ અમલવતો હતો.

એક દીવસ જીરવલ પ્રદોષનું પૂજન કરવા બેઠો હતો, તે સમય એક બ્રાહ્મણ ટેલ નાંખતો આવ્યો.

સાગરકો જવ સોસધર, જ ધરમેં બ્યો તાપ;
નાગૈર કે બર કોસર, ગાગર ગરીબ પ્રદોષ.

ભાવાર્થ—દરળાર રૂપી સમુદ્રના તું પાણી શોષી લઈ જત અને તારા ધરમાં બરાવ; તેટલા તું બર કેમકે તે કાંઈ ખુટવાનાં નથી, જેથી નાગરલોક ના બંડાર બર અને તેવા ચઢતા સમયમાં આ મારી પણ બેગાબેત્રી પ્રદોષ પૂજન વખતે ગાગર બરી દે એટલે થયું.

આ પ્રમાણે તે ટેલીઆની ટેલ સાંભળી જીરવલે તેનો સારો સત્કાર કરી, પોતાના આત્મ મંડળને એકત્ર કરી તેનું દરિદ્ર દૂર કરી નાખ્યું, અર્થાત તેને પુજન થત આવ્યું. આ વાતની શાદના આગળ પ્રતીપક્ષઓએ ખબર પડેલાથી અને શાદના હૃદયમાં પણ તે ઉપરથી શંકાને સ્થાન મળ્યું. કહ્યું

(૨૦૪) ખૂમીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરીઆય.

છોકે રાજા મિત્ર કેન દૃષ્ટં શ્રુતં વા'રાન્ન કાનો મિત્ર થયો. જોયો કે સાંભ-
ળ્યો છે? ખીરખત્ર સાથે ગાઢ સંજંધ હતો તેમ તેના ગુણુ અતગુણોથી પૂરે
પૂરે વાકેશગાર હતો છતાં તેના માટે શંકા આતી! ખીરખત્રને તેના પ્રાંત કે
પરથી એકદમ બોલાવ્યો, જેથી પ્રપચી વર્ગ પ્રસન્ન થયો. ખીરખત્રનો બાળી
જર રહ્યો હતો કે મને શાહ આ સંજંધમાં બોલાવ્યા વગર રહેનાર નથી,
જેથી દોડ દોડ કરતો પેતાના મકાનથી ખુશી થતો દીલી આવી પહોંચ્યો
અને જેઓ આવ્યો તેઓજ પેતાને ઘેર ન જતાં દરબારમાંજ ગયો. તેને
આટલો બહેનો આવેશો જોઈ સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યા. ખીરખત્ર શાહને નમી
શાહ સન્મુખ ઉભો રહ્યો શાહનો ખીરખત્રના મ્હોં સાહમુંજ જોઈ રહ્યો
હતો, કેમકે મુખાકૃતિ ઉપર મનનો સ્વચ્છો બાવ સમગ્રતઃ પણ ખીરખત્ર
નું મુખ જોડ શાહનો વિચારમાં પડ્યો કે 'ચુંદેશગાર ગમે તેટલી દિમ્મત
રાખી હસતું મુખ રાખવા જાય પણ હસતું રહેજ નહીં! છતાં ખીરખત્રનું
મ્હોં પૂર્ણાનંદથી હસતું છે માટે દોષ રહીત હોવો જોઈએ! ખીરખત્ર પ-
ણ ક્યું ન બોલતાં તેમનો તેમ હસતે ચેહેરે ઉભોજ હતો, તે જોઈ શાહે
પુછ્યું કે—'કવિરાય! ઉખ્ખકાળનો આકરો તાપ છતાં કેમતમાઈ મ્હોં સુકાયું
નથી?' આ વખતે કતાબો હતો અને તે વખતે આ પ્રમાણે શાહે પુછ્યુંને
યોગજ હતું, છતાં તે વચનમાં રહેલા ધાર્મિક બેદને સમગ્ર ખીરખત્ર
બોલ્યો કે—'મારા ગુરૂએ મને જોવી શીખામણ આપી છે કે—'દુખમેસે'
સુખ હોત હૈ, ડરમત દખાહી દુઃખ; જિતનો દુઃખહી તાપકો,
તીતનો વૃષ્ટિ મુખ.

વૃદ્ધ પુરૂષ ગાલતા મામલાથી અગ્નિસ્થો હોવાથી બોલ્યો કે 'ખીરખત્ર
હતું કહેવું ખરૂં છે કે, જેમ તાપ વધારે પડે તેમ વરસાદ વધારે આવે'
પક્ષકારેતું મન તો ખીરખત્રનું શું થાયછે તે તરફજ લાગી રહ્યું હતું, જેથી
આ સાહિત્ય વિષે કોઈએ પણ ચર્ચા ચલાવી નહિ; પરંતુ ખીરખત્રની આ
બેપરવાહી બર્બો જવાબ જોઈ તેઓના (શત્રુઓના) હોંસને કોશજ ઉઠો
જાય, મનમાં તો ખાતી થઈજ ગઈ કે, આને આપણે પહોંચવાના નથી;

તોપણ હીંગતદસતી થોગ્ય નથી. " એમ વીચારી એક જાણે કયે કયે પેલી ટેલીઆને યક્ષીસ આપી હતી તે વાત કહાડી. બીરબલે બોળા મનુષ્યની પેઠે ધીમે રહી સઘળી હતી, તેની વાર્તા કચુત્ત કરી અને કહ્યું કે—તે બી-ચારો ગરીબ બ્રાહ્મણ પોતાની કન્યાદાનને લાયક થયેલી પુત્રીના માટે ગાગર લઈ ફરતો હતો તે વાતની મને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે મારાથી બન્યું તેટલું દ્રવ્ય આપ્યું. એ ટેલી એવી ખુબી હતી કે હું જે શ્રીમાન હોત તો મ્હારને ટેકાણે હોરાથી ગાગર ભરી આપત. ' કોઈ અજાણ્યો થઈ તે સમય પુછવા લાગ્યો કે—તે ટેલ શું હતી? ' આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલ ખુબી થઈ બોલ્યો કે—સાગર કે જળ સોપધર, જલ ધરમેં જ્યૌંતોય; નાગર કે ભર કોપર, ગાગર ગરીબ પ્રદોસુ. ' આ દૂહો સાંભળી ધાવત્રાં ખોરોએ બહુ ટેકાં કે 'હવે તો જળ મારે છે! ' એમ હીંગત લાવી તેઓ બોલી લડ્યા કે—આજમખનાહ! બીરબલના મ્હોંનીજ કચુત્ત આવી ચૂકી હવે આપ ધણી છો, ચાહે તે કરો. ' અકચરશાહનો ગુસ્સો પલ્લ આ દેખીતું એકદમ પાંચું બેઠને બચત થયો, પરંતુ તેરોષને જાહેરમાં ન લાવતાં શુભ રાખી ગંભીરાઈથી બીરબલને પુછ્યું—'બીરબલ? આ ટેલમાં તને શું વિસેય અમત્કાર ભાર્યો કે, તે ઉપર આટલો બધો શીદા થઈ ગયો ?

બીરબલ બોલ્યો કે—હજૂર મારી ઓછી અક્ષર પ્રમાણે જોમને અ-મત્કાર ભાર્યો તે કહું છું. આપ જાણોજ છો કે, ઉત્તરાણમાં તાપ પડે છે, તેના જોરથી દરીયાવના પાણીની વરાળ ઉંચી ચઢે છે અને તેનાં વાદળ થઈ પાછાં પૃથ્વી ઉપર પડે છે, ત્યારે વરસાદ કહેવાય છે. એ ઉપર આ દૂહો છે બપોરે બહુ તાપ પડતો હશે તે વખતે કોઈ કવિએ રચ્યને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—તું તપે છે તેથી વધારે તપ. જા; તારી મરજમાં આવે તેટલું સમુદ્રનું પાણી શોષી લેઈને તારા ધરમાં—વાદળમાં ભર પણ સાંજના સમય નાગર એટલે નગરવાસીઓના કોપ એટલે ટાંકાંઓ ભરી નાખજો, અને હું ગરીબની આ એક ગાગર ભરજો એટલે થયું? પ્રદોશ કહેવાનો બાવાર્ય એજ કે વર્ષાદ આવવાનો વખત બહુ થી કરીને સાંજજ છે.

આ પ્રમાણે દુહાનો અર્થ સંભળી સર્વે દીગમ્બદ થઈ ગયા અને પ્રપંચીઓનાં મંદિરો તો કાળાં પડી ગયા એટલુંજ નહીં; પરંતુ હિંમ્વી પ્રદિષ્ટ પણ કરી શક્યા નહીં. આકબરશાહ આનંદ યુક્ત જીરણલ સાહસું જોઇ રહ્યો અને આંખમાં અપૂર્વ બહાલ ઝળકા ઉઠ્યું. પછી જીરણલ બોલ્યો કે ‘મને તો આ પ્રમાણે અર્થ સુઝે છે; પરંતુ આપને પ્રાપ્ત્યે અન્ય અર્થ કરી સંભળાવ્યો હોય તો તે બોલો?’ પણ કોણ જવાબ દે? પ્રાપ્તી અગીજ ફાટવા પામી નહીં ત્યારે જીરણલ બોલ્યો કે—ગરીબ નિવાજ! મારા પ્રતિ પદ્ધિઓએ આ દુહાનો અર્થજોજ અર્થ કયો છે તે પણ મારા જાણવામાં છે તેમજ મારા માટે જે ખટપટ ચલાવે છે તે પણ મારા જાણવા બહારની વાર્તા નથી; પરંતુ તેમના કરેલા અર્થમાં શો ભાવીયાર છે? મને વિશેષ તો નવમ જોવું એ લાગે છે કે વિધન સંતોષી દુહામાંજો તો ગમે તેઓ અન્યની પ્રતિજ્ઞાને લાગી પહોં-આડવામાં વિપરીત વાર્તા જોડતી કીધી હોય. પરંતુ આપ અને મારા વચ્ચે અલૈકિક સંબંધ હતાં આપે એવકુદૈનું કહ્યું કેમ ખરું માન્યુ ?? જહાંપનાહ ! આપજ વિચાર કરો કે હું જો એના ઘર ભરનાર હોઉં કિયા મામા માસીનું ચલાવનાર હોઉં, તો એ તરફથી આરોપ મૂકનારને પ્રકટપણે બક્ષિસ આપું ખરો! ચોર હોય તેનો વધારે પ્રમાણિકતાનો ડોળ ખતાવતો જાય.

શાહે કહ્યું કે—‘જીરણલ હવે એ વિષે કશું વધારે બોલતોજ નહીં, કે મને મને ખાતી થઇ છે કે તું બે ગુન્હેગાર છે! પણ તું આવ્યો તે વધારે સાફ થયું; કેમકે તારાવિના મને એન પડતું નહોતું’ જીરણલ બોલ્યો કે નામવરની તો ખૂબ્યું મેહેરયાની છે પણ હર્ષાશિમાં વિભા સળગનારા જનો મારે માટે અનેક ખટપટ ચલાવે છે. આ શિયાવ ખીમ’ પણ આજ મૂક્યાં છે અને તે માટે તેમણે સાહેદી પુરાવા પણ તૈયાર કરી માટે તેની પણ બેમા બેગી તપાસ કરવી જોઇએ છે. આદશાહે કહ્યું કે ‘તેની હવે કશી જરૂર નથી’ પણ જીરણલનો આગ્રહ તેઓને કહ્યું કે—‘સાહેદી પુરાવા રજુ કરો’ આવો હુકમ થતાંજ તેમના તો હાંજળ દોલા થઈ ગયા. તેમને તો કહ્યુંએ ગદ્યાંતદ્યાં કર્યા તથા બહાનાં ખતાવ્યાં કે ‘અમે તો ભોંકોને કહ્યા જ

માથા હતા, પરંતુ શાહે તે કશું કયુલ ન રાજતાં તે વાત માટે તાકીદ આપી

કચેરીમાં બેઠેલા એક સુમ્યા તરકરી વાણીઆને જોઈ ખીરખલ બોલ્યો કે ' આને કાણુ આપ્યો છે ? અને તેની શા ફરીયાદ છે ? ' તે સાંભળી ગિયારો વાણીઓ તો ધુજવા લાગ્યો અને બાગ્યું તૂટ્યું બોલતો કહેવાલાગ્યો કે ' માથાપ તમે તો મારા માથિત્ર દો કાંધ નહી વાપજી કાંધ નહી મારું બહાંતેર પરીવાના માથાપ હું તો રહેજો આવ્યો છું, આતું ગેલું થેલું બોલતું સાંભળી કચેરી મંડળને હમવું આવ્યું. આ વાણીઆને જે મુમલમાન વર્ગમાંનો કારભારી બોલાવી લાવ્યો હતો, તેને ખીરખલે કહ્યું કે-મિયાં સાહેબ ! આ ઘેલાશાહને તો બોલવાનું જ્ઞાન નથી; પણ તમે તો નામવરને આનગીમાં કહ્યું હતું તે જાહેર કરી સાંભળાતો, કે તે રિષે મારે જે બચાવતા પુરાવા આપવા હોય તે આપું. આ પ્રેમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી તે વાતને ઉડાવવા મિયાંએ માથાકૂટ તો ધણી કરી પણ તે આલાકી ભેરટે રત ગઈ; કેમકે ખુદ શાહેજ પુછ્યું કે 'આ વાણીઆને કેટલાં નાંખી ખીરખલ કેટલા રૂપીઆ ખાઈ ગયો છે ? તે જતાવો ! જવાબ આપ્યો કે દસેક હજાર રૂપીઆ એ કહેતો હતો ! ખીરખલે કહ્યું કે એમ નહી ખરો આંકડો હો તેજ કહેવો જોઈએ ! વાણીયા જરા પણ ન ગબરાતાં જે ખર્ચ હોય તે કહી દે.' વાણીઓ બોલ્યો કે ' અગ્યાર હજાર નવઆના તે પાંચ દોકડા છે.' ખીરખલે કહ્યું કે 'જરાજર છે પણ મિયાંસાહેબ ! એરૂખિયાહુંખાઈ ગયો છું તેરો પુરાવો શો? એટલું બોલી પોતે સાથે તમામ દફતરો આપ્યાં હતાં તે બોલી દિલીનું ખાતું કાઢાડી પાદશાહને જતાવ્યું કે મેં તે વાણીઆના કહેવા મુજબજ દફતરમાં રકમ જમે કરી છે કે નહીં તપામ કરાવો. શાહે રાજ ટોડરમલ કે જે જમાખટી ખાતામાં એકડો હતો, તેના તરફ જોઈ કહ્યું કે દિલાનહ ! આ દફતરમાં તપાસો કે આ તકરારી રકમ જમે થઈ છે કે નહી ? ટોડરમલે તપાસી જોયું તો તે રકમ નિયમ પ્રમાણે જમે થયેલી હતી તેથી ખીરખલ નિદોષ છે એમ જાણી શાહ યુગલીખોર ઉપર ગુસ્સે થઈ એક લાખ રૂપીઆ દંડ કર્યા અને વાણીઆને જામલે ગમેડે બેસાડી ગામ-

(૨૦૮) ખૂબીનો ખમનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

માં ફેરવી ઘેર ઉઠાવ્યો. આ પ્રમાણે થતાથી બીરબલની રૂબે તરફકટ હંમ કરનાર કૃષ્ણમુખ વાળા થઈ ગયા અને આ બતાવથી બીરબલને તો કેવટો વિશેષ લાભ એ થયો કે, બાદશાહની મેહેરમાની હતી તે કરતાં અતિ વિશેષ થઈ, આ બનાવ બનાવથી તરફથી લોકોએ કચેરીમાંથી એક પછી એકે પોતાનાં ગણ્યા પછીથી માત્ર જગન્નાથ પંડિત, દિવાન સગવ ટોડરમલ, ફૈઝ, અબુલજ્જલ અને મુલ્લાં દોસ્તાને વગેરે સર્વામાં ગિરાજેલ હતા તે સમયે શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે ‘બીરબલ તો બધા લોકોનો ગ્રંથમ દુર ક્યો; પરંતુ હું તો એ સવળું તારૂં તરફકટ એમ સમજું છું જય જગન્નાથ પંડિત આ દૂહો કોનો બનાવેલો ધારો છો? જગન્નાથે જવાબ આપ્યો કે-‘નેકનામવર! આ જગતમાં એવી કવિતા કાલીદાસ અને બીરબલ શિવાય બીજી કોણ બનાવી શકે તેવો છે? તે છતાં કવિરાયનેજ પુછશો તો વધારે ખુશીસો મળશે; કેમકે એ પોતે સગજ છે કે-

બાત બહા કે બોલ મત, જુઠે બઢે જન મહોત;

નાગર કોઈ નાગર એક હૃદયે હોત.

વાત વધારીને કહેવી નહી; કેમકે જુઠું બોલવાથી માણસનું આયુષ્ય ઘટે છે! જુઓ કે નાગર શબ્દ અતિ ઉત્તમ છે; છતાં જો તેમાં એક ‘ગ’ અક્ષર ઉમેરી દઇએ તો નાગર એટલે નાગ-સર્પનું ઝેર થઈ જાય છે; મતજગમાં વાત વધારવાથી આ પ્રમાણે અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે જગન્નાથનું બોલવું થયું એટલે શાહની મરજી યોગબધી બીરબલ બોલ્યો કે ‘કિન્તુ આલમ સાચ વિના આપ સમક્ષ કદિ હું બોલ નાર નથી. એ દૂહો મારોજ બનાવેલ છે; તેમ ટહેલીઓ પણ મારા કહેવા-થીજ આવ્યો હતો. મારા પ્રતિપક્ષીઓ નજીકં તોહમતો મૂકતાં પણ વિચાર કરતાં નથી; તેમજ તેમાં મરી મીઠું લાભરાવી આપની આગળ આડીઓ આવ્ય છે એ ખુલ્લું પાડવા માટે આ ખેલ રચ્યો હતો, તે માટે હું મારી માણું છું અને સોગંદ ખાઈ કહું છું કે, મેં એક દમડી પણ હરામની આપી નથી.’ શાહે કહ્યું કે, તે વાતની ખાત્રી તો પૂગવો થતાંજ થઈ ગઈ છે.

પણુ જરા કહેવું પડે છે કે, લોકોની સાથે મિત્રનસારપણાથી વર્તે હતાં તે તો ત્રીક કહેવાત. 'ટાડરમલ બોલ્યો કે- 'આલગપતાહ ! વસુક્ષાતનું કામજ એવું છે કે, મિત્રનસારપણું સચાતનું નથી; કેમકે માગનારો કોઈને મીઠાક્ષાજ નહીં. બાલ્યાહે કહ્યું કે 'એમ તે કેમ કહેવાય ! મારા રાજ્યમાં કોડોની પૈસા છે; છતાં કોઈ મારું કેમ ખુરું બોલતું નથી ?' ટાડરમલ હાથ જોડી હ-સીને બોલ્યો કે- 'નામદાર ! એ કોડો રૂપીઆ આવા ઉધરાવનારને પૈસા કરે છે, તેથી તેને તો સર્વે લોક ગાળોજ દેછે. આપનું કામ તો પૈસા ખર્ચવાનું છે, એટલે લોકો આપની ઉદારતા વખાણે એમાં આશ્ચર્ય શું ? આપજ વિચારો કે- 'ગીરજાલે જ પૈસા ઉધરાવ્યા તે કોના માટે ?

તરની ભરની કરન સો, ખિન ધન કિસ્કે કાજ;

મહેશુલી શુલી લગે, રાજ રાજ વિરાજ.

તરણી કહેતાં સૂર્ય જે બહુ તપીને ઉજ્જુકાળમાં ભરણી કરે છે તે વ-રસાદ વિના ખીખ કોના માટે છે ? અર્થાત્ મેધરાગનો ભંડાર ભરવા આ-કશ તાપપડે જળ શોષે છે; તોપણુ જગતનો ધારો છે કે, મહેસૂલ ઉધરાવનારા માણસો તમામને શાંતી સમાન લાગે છે અને તે જ પૈસા ખર્ચનાર રાજ તે પરમ ઉદાર રાજવિરાજ કહેવાય છે, પણુ એમ નથી વિચારતા કે ઉધરાવનારો કોના માટે હેરાન કરતો હતો ?

આ પ્રમાણે ટાડરમલનું બોલવું સાંભળી બીજાને કોઈ એક બોલ્યો કે 'મહેસૂલનું કામ એવું છે ખરું, પણુ મિત્રાસ રાખી હોમ તો જરા ફેર પડે.' મુક્તાં ફ્રેઝીએ કહ્યું કે- 'કાંઈ નહીં સૂર્યના દ્રશ્યંત ઉપરથીજ વિચાર કરો કે-

હસ હસ જળ ચુસે રવી, ધન ખરસે હો ઘેર;

તદપિ મેધ મહારાજડ, દિનકર કહિન કઠોર.

સૂર્યનારાયણ હસી હસીને પાણી શોષી લે છે અને વરસાદ બયાનકરૂપ ધારણુ કરીને વરસે છે; છતાં વરસાદ તે મેધરાગજ કહેવાય છે અને દીનકર કહેતાં દીવસનો કરનાર સૂર્યજ છે, છતાં પણુ તે તપે છે તેથી લોકો તેને ક-હીન કઠોર વગેરે વિશેષણ લગાડે છે. ફનીયામાં પણુ કહેવત છે કે, દુઝળી

(૨૧૦) ખૂબીનો ખબનો અથવા કાપણનો દરીઆ.

જાયની સહુ લાતો ખગે છે; અને લુખાં લાડ કશા કામમાં આવતાં નથી.

આ પ્રમાણે વાક્ય વિલાસ સાંભળી અકચરશાદ પ્રસન્ન વદને બોલ્યો કે 'આજેનો પુનઃ કાવ્ય વિનોદ સારો ચાલ્યો. પ્રથમ દ્રોણદારી કામ તપાસાયું, પછી ઉણુ કાળના સૂર્યની કવિતા થઈ. જગન્નાથ પંડિત! હવે એ વિષે તમે પણ કાંઈ કવિત કહો પછી સભા જરખાસ્ત કરીએ.'

તદનંતર જગન્નાથ પંડિત કવિતા રચે છે એટલામાં તે દીવસની બનેલી તમામ હકીકત પૂરી કરવાની અણુત્રદ્વલે પોતાના મુનશીને તકીદ આપી ધમકાવ્યો કે 'જે હું લખાવું તે લખતાં આજે કેમ બહુ વિલંગ ચાલે છે?' મુનશીએ જણાવ્યું કે—'હજરત! દુઆતમાં પાણી નાખી નાખીને ચાક્યો, પણ આ સખ્ત તાપને લીધે શાદી સુકાઈ જાય છે.' આ રકઝકને અવાજ શાહને કાને પડ્યો તેથી પુછ્યું કે—'સુધાંછ! શું છે?' જગન્નાથ બોલ્યો કે 'નામવર! એ પ્રણુનો ઉતર મારી કવિતામાંજ આવી જશે એમ કહી બોલ્યો કે—

હૃદય અર્ધદે અર્ધકો, નર ધર્મીષ્ઠ પ્રભાત;

તપે દુષેહરે તખસખી, દરીઆ અર દુઆત.

જે ધરગિટ લોકો છે તે પ્રાતઃકાળેજ હૃદય સાથે સૂર્યને અર્ધ આપે છે, પણ એવા થોડા હોય છે, બહુ ખરા તો બપોરે સૂર્ય તપીને તેમની પાસેથી પરાણે પરસેવા રૂપે પાણી ઝરાવે છે ત્યારેજ અર્ધ આપે છે પછી તે દરીઓ હોય કે દુઆત હોય. મતલબમાં પૈસાવાળા માણસોને આપવું બનતું નથી અને તેની પાસે લેવા—વસત કરવા જરૂરે ત્યારે બળાતકાર કરીએ ત્યારે વસત થાય છે માટે દશ વર્ષની ચઢેલી મહેસત વસત કરવાને માટે આ પૈસાદાર વાણીયાને કેદમાં મોકલવો પડ્યો હોય તો એમાં કાંઈ નવત્ત જોવું નથી.' આતું જગન્નાથ પંડિતનું સમયોચિત વાતને પુષ્ટિ આપનાર બોલતું સાંભળી સર્વ સમાજજનોનાં દીલ રંજન થયાં.

બાદશાહે ખીરગલ પ્રત્યે કહ્યું છે 'આ શાઓ મહારાજો તો તારા પક્ષનો શાસ્ત્રાર્થ પણ કાઢાડી આપ્યો.' તે સાંભળી ખીરગલ બોલ્યો કે—

પ્રુદ્ધવિદ્ ! નહોતને માટે તો હંડળ વ્યાજની છે અને તે પરંપરા બ્રહ્માના ધરથી પણ ચાલતી આવેલ છે. તદનંતર કચેરી યરખાસ્ત થઈ.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-વિદ્યમંત્રોથી માણસો પારકી ચઢતીને બોધી શકતા નથી; અર્થાત્ જીનને સુખ કે સંપદા મળેલી જુવે છે કે, તેમના પરમાં બારે જગતરા ઉઠે છે અને તેથી અન્યના સુખને પાયમાલ કરવા અવરિત ધરનાઓ વડે પોતાનો દુષ્ટ હૃદય આગળ ચલાવે છે, છેવટે જ્યારે હારી પાછે પડે છે અને પોતાનું માન પોતેજ ગુમાવે છે; પરંતુ એમ વિચારતા નથી કે-“જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે?” ઉલટો તે દુષ્ટ જનોનો પ્રવાસ પુણ્યશાળી ને લાભદાયક થઈ પડે છે; કેમકે—

બસે અધિક સજ્જનને, પડે કબૂત પણ અતે સુખ પામે; કસે તવે ને દીપે, તેજ કનકમાં અધિક રંગ જામે. જીનને સાર એ લેતાનો છે કે, અકળશ્લાહ કેવો વિદ્યા વિદ્યાસિ, ગુણગ્રાહી અને સલ શો-બક વગરે ગુણના ધામરૂપ હતો ? માટે તેવા સદ્ગુણી વીરનરનું અનુકરણ રાજ્ય વંશિઓને આવશ્યક કરવું ધટે છે.

—:—:—

વાર્તા ૯૦ મી.

કુપંચી નિવારી સુપંચ ચલાવા, ગુન પ્રકટે અવગુનહિ દુરાવા,

માહાત્મા તુળસીદાસજી.

“ સમજીની બલીદારી છે ! ”

એક સમય આકળરશાહ કચેરીમાં બિરાજ્યા હતા તે વખતે અચુત કચુત ઘોડો દોડાવતો આવી આતુરતા વડે એક કાગળ શાહના હાથમાં આપ્યો, અને જાદુશાહે તરત વાંચ્યો. ક્ષણેકવાર વિચારી કરી પછી વાર્તા પ્રકાશ કરી કે ‘ કાંઈ ચિંતા નથી કાસે હું પડે એ હજાર સ્વાર સેધ આદ રામ ઉપર ચલાઈ કરીશ; પણ મને અધિક આશ્ચર્ય એ થાય છે કે-ચંદ રામની ઉપર હું જાદુજ પ્રીતિ રાખતો હતો; છતાં એણે ખંડ શા કારણથી ઉઠાવ્યું ? તે સમજતું નથી ! ,

(૨૧૨) ખૂખીનો ખખનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

આ પ્રમાણે શાહનું પ્રજ્ઞુ સાંભળી સર્વ કચેરી ગાંડા નિચું જોઈ રહ્યું કેમકે ખંડ ઉઠાવવાનું મૂળ કારણ તે સધળાઓના જાણવામાં હતું કે, તમામ ક્ષત્રિયો કેટલાક સમયથી ધુધાધ રહેલા છે; કારણ કે, અકચરશાહ જાનાનખાનામાં દર શુક્રવારે મોટા મોટા રાજાની ક્ષત્રિયાણીઓને બોલાવી બજાર બસતો હતો અને તે વખત શાહ પડે છે બજાર જોવા જતો હતો, જો કે ત્યાં કોઈ જાતના બગાડની વાત નહોતી; તદ્દપિ એ આચરણથી કાગી પીરો બહુ નારાજ થતા હતા; કેમકે પડેનશીન રજાપૂતાણીઓને ખુદસે રહેઠે ફરતી શાહ જુવે, તથા રહેજ ગરકરી ટોળી પણ થાય તે રજાપૂતાને બિલકુલ પસંદ નહોતું; પરંતુ આ વાત શાહને મહેંદે કોણ કહી શકે ? રાજા ટોડરમલે ખીરખત પ્રત્યે પ્રસારો કર્યો કે-‘સમય આવ્યો છે માટે હસતાં હસતાં કટાક્ષ વચન કાને પહોંચાડી દે,’ ખીરખલે પ્રસારથી કહ્યું કે રીક !

આદશાહ અબુલફઝુલને આવતા દિવસ માટેની સુચના આપી રહ્યા કે, જાણે કયા નવીન શોચનિય સમાચાર નથી તેવો હસતો ચહેરો કરી ખીરખલને કહ્યું કે-‘હે કવિરાય ! આજ સમયને અનુસરતો વર્ષા ઋતુનો કવિતાવિનોદ કેમ ચલાવતા નથી ? આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે-

રંગ યેરંગિ મનોહરી, પતરી પયોધરી વૃંદ;

મિત્ર ઠરા શિર રકત હો, ચાપ ચઢાયા અંદ.

આ મારમિક દુહો સાંભળતાં વેતજ સકલ સભા અર્ધસુખ થઈ ગઈ અને સધળા વિચારમાં પડ્યા કે ‘હવે આદશાહ શું કરશે !’ પણ શાહ મોટા મનનો શહાણો હોવાથી સમજી ગયો કે, મને પરાક્ષ રીતે બોધ કરવા માટેજ આ ખીરખલનાં કટાક્ષ ભર્યા વચનો છે તેથી તે એટલુંજ બોલ્યો કે-ખીરખલ મેં તને વર્ષા ઋતુની કવિતા કરવા કહ્યું હતું તેને કેકાણે આ શું કહ્યું ?

ખીરખલ અતિ નમ્રતાથી માથું નમાવી બોલ્યો કે-‘શિરતાજન એ વર્ષા ઋતુના સાયંકાળનું વર્ણન છે. એમાં એમ કહ્યું છે કે-રંગ રંગની મનને ફરમાવણી પાતળી વાદળીઓના ટોળામાં મિત્ર કહેતાં સૂર્ય રાતો ચોળ થઈને શિર હમો છે મેઘ ધનુષ્ય ચઢ્યું છે અને ચંદ્રમાં રહામો આવે છે.

આ પ્રમાણે બીરબલે ઉક્ત દુહાનો અર્થ કહી સંબબળ્યો. પણ બાદ-
શાહે જણાવ્યું કે-‘એ અર્થ બરોબર અર્થ સંગતી ધન્યવાદો નથી; કેમકે
સૂર્ય ચિત્તર-ઉભો રહેતોજ નથી ! ‘ બીરબલે જવાબ આપ્યો કે ‘ હજૂર
સૂર્ય ચિત્તર રહેતો નથી, પણ સંધ્યા વખતે-સૂર્ય અસ્ત થતી વખતે નિહા-
ળાને જોઈએ છીએ તો, તે ઉભો રહેતો હોય તેવોજ દેખાવ આપે છે. જ-
ગન્નાથ પંડિત વગેરેએ આ વાર્તાને કુદિ આપી કે, સાયંકાળે તેજ પ્રમાણે
સૂર્ય દેખાય છે એ ખરું છે. તેથી એ વાત સાચીત થઈ ત્યારે ફરી શાહે
શંકા કરી કે વાદળીઓને પાતળીનું વિશેષણ આપવાનું પ્રયોજન શું ?’

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેવા પ્રકારે દેતો એવો બીરબલ ત્રિચાર ચલાવે
છે. એટલામાં અકબરની સલાનાં અમુલ્ય નર રત્નો પૈકી એક જોષીરાજ ત્યાં
હાજર હતો, તેમ બીરબલના મિત્ર તેથી બોલી ઉઠ્યો કે-નામવર! આ આખર
દુહામાં ‘પતરી’ એજ વિશેષણ જોતિષ પહે ખરે ખરું સાબિત્રામ છે; કેમકે
જે વાદળીયો ઘટ્ટ દહે-જાડી હોય તો તે ધન્યોર દેખાય અને રહિ થાય
પણ જ્યારે વાદળીયો પાતળી હોય છે ત્યારેજ તેને બેદીને સૂર્યનાં કિરણો
આપણી તરફ આવી શકે અને આકાશમાં રંગબેરંગી લીલા જામી રહે છે.

આ પ્રમાણે જોષીરાજનું બોલવું સાંભળ્યું, તદ્દપિ બાદશાહે ગુસ્સાનો
ઉછેળ બતાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે-એ દુહો ફરીથી કહે અને એની અ-
ંદર બીજો શો ભાવ રહેલ છે તે જલ્દીથી બતાવ !’

આવો શાહનો કડોર હુકમ થયો કે, પ્રથમનો દુહો કહી સંબબળ્યો
અને તેનો અર્થ કરતી વખતે જરા આંચકો ખાવા લાગ્યો, તે જોઈ શાહે
કહ્યું કે-‘જહીશ નહીં અહીંયા તો સવજી ખાસ મંડળજ છે. આટલે રવજ
રાત તેમાં રહેલો ભાવ કહી બતાવ.’ આણું શાહનું બોલવું ચલાંજ બીર-
બલને હીંમત આપી અને બોલ્યો કે-‘જાતભાતના રંગવાળી ચાનને હરણ
કરનારી પાતળી સ્ત્રીઓના સમૂહમાં મારો મિત્ર આશકત થઇને ચિત્તર-ઉભો
છે અને તેના રહામો ચંદસન ધનુષ્ય ચઢાવી ધસી આવ્યો છે.’ આ પ્ર-
માણે આ દુહાની અંદર ભાવ બરેલો છે. ‘ એમ કહીને અતિ નમ્રતા પૂર્વક

(૨૧૪) ખૂબીનો ખખનો અથવા કહાપણનો ફરીઆવ.

મસ્તક નમાવી કહ્યું કે-ફિરસે આલમ! એ અદબી માટે માફ માગું છું; કેમકે આ ખાસમંડળ આપને આ બાગતમાં લાંબા વખતથી કાંઈ કહેવા હમ્મજનું હતું, તેથી મહેં આપનું બહુ ચાહી મારું માયું આપની તરવાસની મારકપર મૂક્યું છે, આહેનો કામી નામો કે, શિરપેચ બંધાવી સુશોભિત કરે !

આ પ્રમાણે બીરબજનું આજીજી સાથેનું બોલવું સાંભળી; તેમજ અન્ય માનવંતા સભાસદોએ પણ કિત વાતને ટેકા આપવા સરખાજ ચોગ્ય શબ્દો બોલ્યા કે-આલમખનાહ ! રાજદિતને માટે આવી ચેતવણી નામ-વરને અમારે આપવી એ અમારી ખાસ ફરજ છે અને તેથીજ આપના વિચારને લગતો હાજ હા ન કહેતાં અમારો ધર્મ બખગ્યો કહ્યું છે કે—

સચીવ વૈધ ગુરૂ તીનજે, પ્રીય બોલહી ભય આસ;

રાજ ધરમ તતુ તીનીકર, હોહી બેગહી નાશ.

કારભારો-પ્રધાન, વૈધ અને પોતાનો ધર્મગુરુ એ ત્રણ જણાને રાજ, રોગી અને સેવકો એઓને બોલું લાગશે! ગુરૂસે થશે ! એવી વિચારણાને લીધે ભય કિંવા આશાને અવજંબી મીઠું બોલે તો રાજ્ય ધર્મ અને શરીરને નિશ્ચે નાશ થાય; અર્થાત્ દિવાન રાજનના બયથી વા, વિશેષ પગાર થવાની આશાને લીધે, વૈધ રોગી તરફથી પૈસા લેવાની આશાએ ખાવા પીવાની છુટ આપે અને ગુરૂ સેવકો પાસેથી પૈસા કે ધર્મના કાર્યો માટે સાધન મેળવવાની આશાએ જો સત્ય માર્ગ ન બતાવે અને હાજ હા કહે તો બખજનું કે, તે રાજનું રાજ્ય, રોગમસ્ત રોગી અને ધર્મ એ ત્રણેનો જાલહીથી નાશ થશે, માટે યોગ દિત વચનો કહેવા માટે ભય આશ ન રાખતાં એજ કારણને લીધે આગ કહેવાની આવશ્યકતા સમજ આ વર્તણુક ચલાવી છે તે માટે ખારી બક્ષશે.

અકબરશાહ તો પ્રથમથીજ આ વાત સમજ ગયો હતો, તેથી તે ક્ષત્રીઓનાં દિલ દુબાવા સરખો પ્રકાર હવેથી બંધ પાડવો એમ ખાસ સંકલ્પ કર્યો હતો; પરંતુ આટલું વિચેચન કરવાની મતલબ રકત બીરબજની કિંમત, આતુરી અને હિતચિંતકપણું જોવા માટેજ હતી. શાહ બીરબજ

અને સલાસદો ઉપર ગદુજ પ્રસન્ન થયો અને લેમનાં પોતાના મુખેજ બહુ વખાણુ કરી આભાર માન્યો અને કહ્યું કે—‘મારાં અહોભાગ્ય છે કે મને તમારા જેવા દિતચિંતક મંત્રીઓ મળ્યા છે એ ખરેખર પરવર દિગારી કૃપાનીજ નિશાની છે ! આવું દિતચિંતકપણું રાજ્યને સલામત રાખવા બન-બાવશે નેથી ખુદા નેકાનો બદલો એ સુમાર આપશેજ !!’

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી સર્વે જણા સલામ કરી વિનવવા લા-ગ્યા કે—‘જહાંપનાહ ! એ આપની લાયકી છે કે, આપ અમારામાં હજારો અવગુણુ છે છતાં ગુણુ માનો છો એ અમારાં પણુ અહોભાગ્ય છે ! અને કદાચ અમારામાં દિચિત્ માત્ર કાંઈ પણુ ગુણુ છે; તોપણુ તેની કદર કરનાર આપના જેવા આ જગતમાં માલિક કોણુ મળનાર છે ? ! ખુદા મોક્ષા આ-પને જુજોગુગ પ્રતાપસિંહ અમર રાખે !!’

તદનંતર શાહે કચેદી બરખાસ્ત કરી અંદરાજનો પરાજય કરવા ત-ત્પર થયે.

વાર્તાનો સાર એ છે કે, ખીરબલ કેવો હિંમત બાહાદુર તથા એક શબ્દના અનેક અર્થ કરે તેવો અને ગુણી જનોને પોતાના પક્ષમાં રાખનાર હતો ? તેમજ શાહ પણુ ગુણુચાહક તથા કાવ્યના ભાવને સમજ-નાર કેવો હતો ? અને પોતાની પ્રજા કે, મિત્રોનું દિલ દુભાય તેવો પ્રકાર પોતાની ભૂતથી ધતો તરત બંધ કરતા માટે કેવો કાળજીવંત હતો ? તથા તેવો હતો તેજ આજે એકે અતાજે આર્ય પ્રજા યવન રાજા છતાં તેના ગુણુનુવાદ ગાંધ રહી છે ! એજ તેના ઉત્તમ ગુણુની સાબિતી કરનાર દાખલોં બસ છે. માટે અન્ય યવન કે આર્ય રાજવંશિઓએ તે ગહાનું પુરૂષના ઉ-દાહરણને અનુસરવું ધટે છે.

વારતા ૯૨ મી.

બાહાલુ એકું બોળેલું અન્નનો અંગીકાર કરતાજ નથી.

ગુણુ ચાહક ગુણિને સદા, પરખી મે પળ માંહિ;

તેમ ગુણિ નિજ આહક પ્રતે, શોધે ધરી ઉઠાંહ.

મુકુંદ.

(૨૧૬) ખૂખીના ખજનો અથવા ડોહપણનો દરિયાવ.

એક સમય અકબરશાહ ગુલિજનોની ખાસ મંડળી બરી કાબ્યવિનોદ અલાવતો હતો, એટલામાં મુલ્કા ફૈઝીનું આવવું થયું અને મુગલાઈ નિયમ પ્રમાણે સાત સલામ કરી બોલ્યો કે—

થલત અમક સમશૈર રાત, જલજ જડ હો જાત;

એસી છસ્કી રૈન ઇક, કહા જૈનકી ખાત.

આ દુહો સાંભળી સબાના આગેવાનો પૈકી ચાર પાંચ જણાઓ બોલી ઉઠ્યા કે, વાહ ! ખુબ કહી સમ્ય ખાત હૈ !! આ વખતે ખીરખલ પણ હાજર હતો તે સમય વિચારી બોલ્યો કે ‘આફ્રિન ખુબ મજેની વાત કહી ! જેની માત્ર એક નજરથી હજારો તરવારો અગકીને ચાલવા લાગે છે અને જો કૃપાની હોય તો લક્ષ્મી ત્યાંજ રિયર થઈને વાસો વસે છે, તે પાદશાહના મહોમાંથી એક બોલ નિકળે અને તે પ્રમાણે તેના દરવાજીઓ અમલ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?’

ફૈઝીની કીર્તિ સાંભળી જગન્નાથને ગુસ્સો ચઢતો હતો તેથી આ પ્રસંગે પણ બોલી ઉઠ્યો કે ‘આ કવિતામાં રસ કયે સ્થાનક છે ?’ આ પ્રમાણે જગન્નાથનું બોલવું સાંભળી પાદશાહે ફૈઝીને કહ્યું કે—‘તે રસ જો સ્થાનકે રહ્યો હોય તે બતાવો;’ આવું શાહનું બોલવું સાંભળ્યું. જો કે ફૈઝી ઉત્તમ પ્રકારનો કવિ અને પંડિત હતો ખરો, પણ કાબ્યના નિયમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્તાને સગળવી શકવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી; કેમકે સંસ્કૃત ભાષા શિવાય અન્ય ભાષાઓ પૂર્ણ નથી, તેમ સહિત્યો વગેરેની પણ અન્ય ભાષાઓમાં ધણીજ કચાચ છે. ફૈઝી સંસ્કૃત-બણ્યો હતો, પણ જગન્નાથ પંડિત આગળ તે ટકી શકે તેટલું તેનામાં સામર્થ્ય નહોતું; તપિ ઉત્તર દેવા વિચારણા કરતો હતો, એટલામાં ખીરખલ ફૈઝીના મનનો ભાવ સમજી શાહના માનીતા માણસનો પક્ષ કરવાથી પરિણામે અતિલાભ થાય છે તથા ખેલના ઉત્તમ જાનની પણ ચમત્કૃતિ ઝગતી રહે તેટલા માટે બોલ્યો કે—‘હજૂરનો હુકમ હોય તો તે દુહામાં રસ ક્યાં રહ્યો છે તે જરા કહી બતાવું કે’ આવું ખીરખલનું વિનય યુક્ત બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—

ખુશીથી કહી જતાથી !, પછી બીજાએ કહ્યું કે- ' હકત દુહામાં એ ચમત્કાર છે કે- ' આપના હુકમ પ્રતાપથી લોકો જોવા જડ અને કઠિણ પદાર્થો પણ ચક્ષુ શક્તિ પામે છે અને લક્ષ્મી જ સંચય વસ્તુ તે સ્થિર થઈ જાય છે એમ કહ્યું છે, એ ઉપરથી આપનો હુકમ સર્વ માન્ય છે, એમ આ કાન્ન સિદ્ધ કરી આપે છે અને તેની સાથે આપના પ્રતાપ તથા ઉદારતાનું વર્ણન પણ થયું. આ વ્યંગ્યાથ 'ચક્ષુ' અને ' જડ ' એ એ શબ્દ ઉપરથી સમજાય છે કે, એમાં વિશેષ રસ રહેલો છે એમ કહેવામાં જરા ખોટું મળ્યાય તેમ નથી અને તે શિવાય એમાંના પદપદ સામિપ્રાય રસમય છે.

બાદશાહની સભામાં એક સૈયદ જલુતુંદીન હતો અને તેનામાં જાનુંની પણ પશુ અત્યંત હતું તથા સંસ્કૃત બાપાનો કટો દુશ્મન હતો; દક્ષ તેને દારસી અને અરબી બાપાજ પ્રિય હતી. અકબરશાહે દરબારી બાપા ઉન્ન કરી હતી તેને માટે તે જલુજ નારાજ હતો તેમ અકબરશાહને કટુવચનો સંભળાવનારો પણ એ એકલો જ હતો; પરંતુ સારો વિદ્વાન હતો તેથી તેના દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન આપતાં શાહ તેનું માન જાળવતો હતો. તે ઉપરના દુહાના બાપાર્થ વિચારી ધણો ચીડવાઈ ગયો અને બોલ્યો કે ' ફૈઝીજોવો આરબી બાપાનો કામેજ મોલવી કાફરોની જુગાનમાં શાહેરી કરે છે. એ જોવુંજ કેવું ચુન્હા બરેલું કામ છે ? તેમાં વળી સેતાની સંસ્કૃત બાપાનો ' જલજ ! ' એ શબ્દ લખવાની શી જરૂર હતી ? આ શબ્દમાંજ ફૈઝીની શાહેરી ઉપર બદદુવા ખુદાએ મુ- દ્રી છે ! આ મિજલસમાંના પણ કેટલા જણ એ બોલને સમજ્યા છે તે તો તપાસી જુવો ? આવું સૈયદ સાહેબનું બોલવું સાંભળી કેટલાક મિત્ર- લક્ષીઓ પોતાની નજર ફેરવી બેઠા; કેમકે રમને એ જાણતમાં આપણનેજ પુછે ? પરંતુ બીજાએ તો નિઃસંકપણે બોલ્યો કે- ' લક્ષ્મી ચપળ છે એ વાત ' જલજ ' એટલે પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી એમ કહેવાથીજ જરા- બજ સમજાય છે; કેમકે સૈયદ સાહેબને આ વાત તો યાદ હશે કે ' સો જાતે અસર અને તુખમે તાસીર ' આબ્યા વીના રહેજ નહીં, એથી પાણી ચપળ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી લક્ષ્મી ચપળ હોયજ ! આ કહે-

(૨૧૮) ખૂખીના ખનનો અથવા કાઠપણનો દરિયાવ.

વત સાંભળી સર્વ સભામંડળ ખડ ખડ હરી પડ્યું; કમકે જીરખસે સૈયદ સાહેબની સૈયદીનું જડમૂળ શોધી વાકંગાણ માર્યું, એટલે સૈયદ લાહોરના એક આટકાનો છોકરો હતો, પણ વીરાબ્યાસથી મુદ્દતમાંથી પગલે પપા-માંથી પીરમદમદ થાય તેમ સૈયદ થઇ પડ્યો હતો, તે વાત ઉપરથી ઉપરની કહેવત સૈયદનું કાગળું કોરનાર થઇ પડી. આ હાસ્યાસ્પદ પ્રકારથી જાદુ ખુબ પ્રસન્ન થયો, પણ વીવેકથી હસતું ચંભાવ્યું અને ચોપદાર તરફ ઇસારો થતાં તેણે ગજના કરી કે “અદભ્ય”

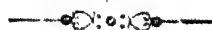
આ તરંગ રંગથી સર્વ સભામંડળનાં મુખ પ્રદુક્ષીત થયાં, પણ જમનાથ પંડીત તો હુશવાયત્તા અગ્નિની પેટે રૂપધારણ કરી ગેરરી રજો હતો, તે વેદાદ આદ્યશાહે પુછ્યું કે-“પંડીતરાજ ! ફૈઝીની શાહેરી-કવીતાથી સૈયદ સાહેબ તો નાખુશ થયા, પણ તમે પ્રસન્ન થયા કે નહીં ?” આવું શાહનું બોલતું સાંભળી જગન્નાથ પંડીત કહ્યું કે-“અમે બાહ્યભૂ સોક એકું-બોટેલું અન્ન અંગીકાર કરતાજ નથી” આ વાક્ય સાંભળી સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું કે-મુઠાં ફૈઝીએ જે શીઘ્રપણે પ્રસંગોપાત કવીતા બનાવી તે ઉચ્ચીટ શી રીતે થઇ ?” પછી સંગારી પંડીત જગન્નાથ સ્વાભીમાનના હાસ્યની સાથે બોલ્યો કે-“સારકાર ! આ દુહો મુદ્દતો ફૈઝીએ કાઢ્યખતે પોતાની ખીખીને સાડે બનાવેલો જણાય છે અને તેનું એકું આજે આપણને ભેટ કરે છે.” સર્વ સભામંડળે ગળણું કે-પંડીત રાજે ચતુરાઈથી ઉક્ત દુહાનો અલૌકીક પ્રકારનોજ અર્થ લગાવ્યો હશે, એ ક્રમંગથી પ્રસન્ન વડને સર્વ સાંભળવા ઉત્કંઠા ધરાવતા બેઠ પંડીતે કહ્યું કે-“એ દુહાનો મૂળ અર્થ આ પ્રમાણે છે:- કહે છે કે આ ખીખીની કટાક્ષ એવી છે કે, તેમાંથી હજારો ચમકતી તત્તવારો નીકળે છે અને તે ચાલી જાય છે, એટલે ચારે તરફ ઉભેલા સધળા-ઓની કત્ત કરી નાંખે છે ! એ કટાક્ષનું મનોહર પાણું બેતાંજ સદમી જે રૂપનો બંડાર છે, તે પોતાને કદરૂપી સમજી જડ થમનેજ ઉભી રહે છે, એવી જેની એક કટાક્ષ છે તે બે તે બોલે તો પછી તેની ખુખીજ શી ?” આ પ્રમાણે ફૈઝીનીયાંની સંગાર વૃત્તિ ઉત્તરોત્તર ઉજળતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પડિત રાજનો કરેલો અર્થ સાંભળી સર્વ સભા હક થઇ
મધ અને જગન્નાથથી અપૂર્વ બુદ્ધિનાં વખાણ કરવા લાગી, પણ રસના વિ-
ષયમાં ફેંજી પડિત રાજથી કતરે તેવો નહોતો, તેથી ફેંજીએ જણાવ્યું કે-
‘ પડિતરાજ ! તમે મારી કવિતાનો ચૂઢ સૂઘારો આશય પ્રકટ કર્યો તે
માટે હું આપનો આભારી છું; પરંતુ આપને માલમ નહીં હશે કે, અને
મુસલમાન લોકો ખુદાને માશુક-સ્ત્રી રૂપે જાણે છીએ; અર્થાત્ એ કવિતા
સ્ત્રીની નથી પણ ખુદાની છે. આ જવાબથી શાહ બહો પ્રસન્ન થયો; કે-
મકે જગન્નાથના પુરવણું ખાંડન થયું અને તે સાથે પોતાને ખુદાઈની ઉપ-
મા મળી; તોપણ વિવેકને માફ જગન્નાથની શિદ્ધ કલ્પના ખંડુ વખાણી
ખીરખસ તરફ જોઈ કહ્યું કે ‘ આ કવિતાનો કોઈ ત્રીજો અર્થ કરી શકે છે? ’
તે સાંભળી ખીરખસ બોલ્યો કે- ‘ પૃથ્વીનાથ ! આપે જગન્નાથ કવિની પ્રશ્ન સા-
કરી તે યથાર્થ છે. પણ આ હુદામાં તેમની બુદ્ધિનું જ કે વર્ણનું છે જ-
ગન્નાથ પડિતની બુદ્ધિ કેવી છે કે- ‘ ચલત ચમક સમશેર સત, સત
એટલે સાચું. અને સાચું એટલે શાસ્ત્ર તેમાં કડિત વિષયોમાં તરવારની
પેટે ચળકતી ચાલે છે; અર્થાત્ કોઈ પણ વિષય જેને કડિત-અગમ્ય નથી; પણ
શું માત્ર કડિલું છે ? કોમળતા કે રસિકતા તેમાં નથી ! જલજળજર
લોખળ ’ એટલે સધિ તોડતાં જળજળ કહેતાં કમળ અનર થઇ જાય છે;
અર્થાત્ તેની કોમળતા કદિ પણ જતી નથી, ‘ એસી છસ્કી સૈન ઢક ’
એવી જે બુદ્ધિ રૂપી સરસ્વતીની એક નજર છે તે સરસ્વતી કહ્યા બૈનકી
ખાત ! બૈન એટલે વીણા લઈને જ્યારે સંગીત કરવા બેસે ત્યારે તો તેની
કોમળતા કેટલી જણાવી? ’

આ પ્રમાણે ખીરખસનું બોલવું સાંભળી ચારે તરફથી શાળાશ ! શા-
ખાસ ! એજ અવાજ સમાધાનમાં હવાઈ રહ્યો શાહ પણ બહુ જ પ્રસન્ન
થઈ મથો અને ખીરખસના બુદ્ધિબળની અત્યંત તારીફ કરવા લાગ્યો, તેમ
જગન્નાથ પડિતે પણ કબુલ કર્યું કે, મારા કરતાં પણ ખીરખસની કલ્પના
વિશેષ સુંદર છે. તદનંતર અમૂલ્ય શિરપાવ તેને ધનાયક કર્યો.

(૨૨૦) ખૂબીનો ખળનો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆવ.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-અકબરસાહની સભામાં કેવાં કેવાં રત્નો હત્યા ? તમે શાદ પણ કેવો વિદ્યાવિહારી હતો ? અને બીરબલનું વિદ્યાગ્નિ આતુર્ય કેવું હતું ? તે આ વાર્તાજ બતાવી આપે છે !

વારતા દર મી.

બીરબલ અને તાનસેના ગુણનો મુકાબલો.

વસંત તીલકા છંદ.

જોનેબનીતિપ્રિય હોય સદાજ આઝી, તેને સુનીતિ પંથ ગામી જણાય પાદર;
પાપી પ્રપંચ કરી પૂષ્કળ દ્રેષ ધારે, સીઝે ન અર્થ તદપિ ન મતિ સુધારે.

બીરબલ અને તાનસેનાના ગુણનો મુકાબલો.

દિલ્લી પતિ નામદાર અકબરસાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધાન (દિવાન) મહા ચતુર, ધૂત અને અકબરવાન હતો તેથી કદરવાન આદરવાલ તેને ધણી મગતાથી આહનો હતો એટલુંજ નહી પણ પ્રત્યેક કામમાં તેની સલાહ લીધા શિવાય આગળ કમ બરતો નહોતો; તેવા સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણાજ નારાજ રહેતો અને બીરબલ એજ વિચાર ચતા કે “ આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી “ કબાબમાં હડી ” સમાન નડ- નાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાગના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તેહેનાતમાં રહેવું પડે છે એ ખરેખર હીણ પદ છે ! માટે કોઇ પણ પ્રકારે તે પદબ્રહ્મ થાય અગર અહીંયાથી દૂર ટળે તેા તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે ! ” એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેના નામનો ગવૈયો કે જોણે તમામ હિંદ મુસલમાનોને પોતાની સાથન કળાવડે કેવળ વશ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દિવસ તાનસેનાને સાયન કરવા માટે એક અમીર બોલાવ્યો અને નાયદારને આમંત્રણ કર્યું કે “ આજ આપ મીનલસમાં પધારવા મહે- રવાની કરશે ! ” તદનંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને જાદશાહ વગેરેનું પધાનું થયું, મીનલસ બરાણી તે વચ્ચે તાનસેના પ્રથમ દીપક રાગ રેડ્યો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે કરી રાખેલી બજીઓએ એની મેળેજ તાલ

જ ન્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ જાંધ દીપ્તમાન થઇ તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્ય મુકત થઇ ગયાં, તદ્દનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગ રાગણીઓ ઉત્તમ આકાષસહ ગાઇ જતાવી, તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એકે આવજો વાદ ! વાદ ! ! સાચાશ ! ! ! એમ કહી તાનસેનના શુણ્ણની પુ-
બ્ધ તારીફ કરવા લાગ્યું કે “ તાનસેનકો તાનમે સખી તાન લશુ-
તાન ” બાદ ગાયન જાંધ કર્યો પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસ્લિમ વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી સુપ્રસન્ન નીહાળી કહેવા લાગ્યો કે “ બદાશ-
વાદ ! ખીરખલથી તાનસેન કેટલા શુણ્ણવાન અને જ્ઞાનવાન છે ! તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુરજ મોબુદ છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી ! મારે સર્વકો ચાહે છે કે એવા અકલવાન પુરુષને ક-
દાવ ખીરખલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુંજ ઉત્તમ મળ્યાય ! ” આ-
લું તેઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે “ તમારું કહેવું ખરું છે ;
અને ખીરખલ કરતાં ગમે તેટલા તાનસેન વધારે શુણ્ણવાન છે ; તદ્દપિ ખીરખ-
લના બુદ્ધિજન અગાડી તાનસેનના શુણ્ણ વખતે માનત થઇ જાય એમ હું માનું
છું ! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં જતાવીશ ” એ પમાણે
કેટલીક વાતચીત થયા બાદ પાન ડુલ વહેવ્યાં પછી મીજલસ ખરખારત થઇ.

ખીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે “ આપ
તરફ ખીરખલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખત શીરઝકેદ
કરાવશો ” એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોર છાપ કરી તે પત્ર
ખીરખલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો અને હુકમ કર્યો કે “ દુબાઈના સાથે
ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ આ પત્રનો પ્રતીક્ષતર લેઇ આવો. ”

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે જન્ને જણા ધરીત દખલ્યા
સાથે પ્રયાણ કર્યું ; કેટલેક દીવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં. બાદ દરખાસ્તમાં જઈ
યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી અદખ સાથ રહી અકબર બાદશાહે આપેલો
પત્ર હાજર કર્યો, તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથેજ એવકોને હુકમ કર્યો કે
“ આ બન્નેને સરેર જહાંગીર મેદાનમાં લેઇ જઇ તેમનાં મસ્તક ઉઠાવી દો.
અમીર જહાંગીર આજ્ઞા થવાથી સીપાહીઓ બન્નેને પકડી વધરવાને લેઇ આ-

(૨૨૨) ખબીનો ખબનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

હા તારે તનસેન ધણેજ ભયભીત થઈ રહ્યા હાથો તે જોઈ બિરમજ બોલ્યો કે “ હવે રહ્યાથી શું વળતાવું છે ? કષ્ટ વખતે ધણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ હાપણ અને આતુરી છે; તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અતીક શ્રેષ્ઠ છો; કારણ કે બિરમજની જગ્યા આ પને આપની એવી તમારા વતની માઠાઓ ખુદ બાદશાહને વીનતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણું જન્મેની અકલનો મુકામનો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવરૂં સંકટ નીવારણ કરો ” આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે ‘માઈ ! તમે મોટા પરાપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિગમ અગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી માફે કૃપહારણ ન કરતાં પ્રાણરક્ષણ કરવાની યુક્તિ યોજી મને છવતલાન આપો ” આ પ્રમાણે દાનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બિરમજે કશું કે બિહશા નહીં ! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રદિત થશે ! ”

તાનસેને કબુલ કર્યું બાદ બિરમજે જણાવ્યું કે “ જે વખતે આપણને આ સીપાઈઓ વધરથાનકે લેઈ જાય તે વખતે ધણેજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઈઓને કહેવું કે “ ભાઈઓ પહેલું મારું માથું કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કઢીશ કે બાદ એનાથી પેહેલા મારું માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ જતાવે; પણ જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ. ”

તદનંતર આજ્ઞાં આજ્ઞાં કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી જોઈવાણ મુજબ જન્મે જો ધામધુમ આદરી, તે જોઈ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે “ આ જન્મે કેવા મૂર્ખ છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદ પુત્તિથી માંડે માંડે ધામધુમ મચવી રહ્યા છે કે પેહેલાં મારું માથું કાપો અને બીજો કડે છે કે પેહેલું મારું માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્ય જનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઈએ પણ જેમ નામદારનો હુકમ હશે તેમ કરીશું ” એમ વીચાર કરી તે જન્મેને શાહની દમ્પર લેઈ ગયા અને સધળી હડીકત જાહેર કરી જેથી શાહ પણ લામુગ થયો અને કહ્યું કે “ મનુષ્ય માનને પ્રાણથી વધારે બહાલી કાપી શી જ નથી ! તેમ છતાં તમે જાને

જણા બેસીકરા બની અંદર અંદર પ્રથમ જન (જીવ) આપવામાં આ-
ક્યા થઈ રહ્યા છે એનું શું કારણ છે ? ” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બિરમ-
લ બોલ્યો કે “ નેકનામ કદરવાન સરકાર ! એ વાત આપ અમોને પુછશેજ
નહીં અને કહીશું પણ નહીં ; કારણ કે એથી અમોને કાણુંજ નુકશાન થાય
છે અને જે અશા પાર પડના અમારા ધણીએ આ બની પાસે મોકલેલા
છે તેમની આશા પૂરી થશે નહીં, અમારા પ્રાણુ લેતા એવો અમારા બા-
વિદે આપને પત્ર લખેલા છે તો બાણુવુંજ નેત્રએ કે તેમાં કાંઈ ખાસ
મતલબ હોતીજ નેત્રએ ! એમ આપના દીકરામાં ખ્યાલ રહેજ આત્મવોજ
નેત્રએ ; કેમકે જે અમારા ફક્ત પ્રાણુજ અમારા ધણીને લેતા હોત તો તે-
મને કાંઈ મુશ્કેલ નહોતું ; પરંતુ આબની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલવા
માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધ થાય છે, માટે વાર ન ક-
મત એકદમ મારું શિરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું. ” આ પ્રમાણે
બિરમલનું બોલનું સાંભળી શાહને ધણીજ આતુરતા વધી કે અતરે વધ
કરવા મોકલ્યા તેનું સમય કારણ હશેજ તેથી કહેતા લાગ્યો કે “ જ્યાં
મુઠ્ઠી તમે તે ખરી વાત મારા અમારી જાહેર નહિં કરો ત્યાં સુધી શીર
ચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ! ” સારે બીરખત્ર બોલ્યો કે “ જ્યારે આપ
એ વાત બરોબર જાણી હોય ત્યારે તુરત અમારાં શિરચ્છેદ કરવાં ; અને
એ વાત અમારા બાદશાહને કાને બિરકુત્ર જવા દેવી નહીં ! ” શાહ બો-
લ્યો કે “ કયુત છે. ” પછી બીરખત્ર હાથજોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા
લાગ્યો કે “ અમારા ધણીને આપનું સંખ્ય પોતાના તાબામાં લેતા માટે ધણી
બખતથી આતુરતા ભરી. અશા લાગી રહીછે, પરંતુ ખુદ આપ તો શમસેર
બહાદુર છો ! એથી લઢઈ કરી મનની મુસાદ બર આવે એમ ન જણાવાથી
ના (લા) ઇલાજ થયા હતા. પણ હાલ મકેથી બાદશાહ સરકારને સાં એક
પીરખદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછ્યું કે “ ઇરાનના
શાહનું સંખ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? ” તેના ઉત્તરમાં પીર-
ખદાએ કહ્યું કે “ ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે ! માટે
એનું સંખ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં, પણ જે તેમના હાથથી બે
મનુષ્યો નાહક-બે ગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે ;

(૧૨૪) ખૂબીનો ખબરો અથવા હાપહુનો દરીયાવ.

પરંતુ જે જણા વગર વાકે મરાય તેમા જે પહેલા તથા થાય તે શાહની માદીનો માલીક મરો અને પછી વધુ થશે તે ગિરજાની પદવી પામશે. ' એવું પીરજાહનુ જોડવું સાંભળી બાદશાહ અમત જે જાણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આ યુક્તિ સદાગી મોકલ્યા છે માટે હવે તાર ત્રગાદવાનો વખત નથી, પહેલાં માફ અને પાડો તાનસેનનું શિસ્તેદન કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય ! ' શાહે કહ્યું કે બપોરે એમ છે ત્યારે હું માટે પોતાના હાથેજ જ નીકળત કાઢવા શા માટે તૈયાર થાઉં ? જગતી લાજના કોયુ પડશે ! માટે જેવા આવ્યા તેમા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા બન્યો અને હું લખી આપું છું તે કામગી તમારા શાહને આપવું, આજ મુધી હું તમારા શાહને મુરબ્બા સગવડનો હતો પણ હવે એના પુરા કાતનથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી ! ' આ પ્રમાણે શાહના વચનો સાંભળી બાદશ જનને જણા નારાજ થયા અને વિનયે ચહેરે લાથી વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દીક્ષી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યાં તેમ ત્યાં અનેલી મધણી દફીકત અને પત્ર રજુ કરી વજા રવા પત્ર વાચી બાદશાહે દરવાજા બંધો અને તાનસેન તથા ગિરજાને સભા મમક્ષા પુછ્યું કે “ તમે શી રીતે છવતા આવ્યા ? ” ને સાંભળી તાનસેને ત્યા સંધળી અનેલી દફીકત કહી અને બેલ્યો કે “ ગરીબ પરગઠ ! ગિરજાની અક્કલને ધન્ય છે ! અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ! ” એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભતવાજાઓને કહ્યું કે “ મેં તમોને પ્રથમ કહેલું હતું કે ગિરજાની અક્કલ આમળ તાનસેનના શુણ્વ તો દટાઈ જાય ! તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો ન્જો ? ” એવું બાદશાહનું જોડવું સાંભળી ગિરજાનું દેખી મડળ પૃથ્વી બચી નીહાળતું જણાયું અને દરીથી ગિરજા વિષે ઝાઝી અદેખાઈ ન કરવા તેમના મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી.

આ વાર્તા ઉપરથી એ સાર અલખ કરવાનો છે કે તાત્કાલીક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવી એ ખરેખર ઇશ્વર કૃપા હોય તોજ થાય છે ! અને મરણનો અણીથી બચી આનંદે અમન અમનમાં તીક્ષ્ણ કરે છે માટે તાત્કાલીક બુદ્ધિ સંપાદન કરવા “ મનુષ્ય યત્ન અને ઇશ્વર કૃપા ” મેળવે તો ફતેહ પામે.

સાતમે ભાગ સમાપ્ત.

શ્રી દંડકારણ્ય વિહારિણે નમઃ

ખૂખીનો ખખ્ખનો અથવા ડહાપણનો દરોચાવ

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી.

ખિરખલ અને ખાદશાહ

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ આઠમો.

વાર્તા ૯૩ મી.

કરતા હોય તો પીછાએ, જોર ન કરો કમ્મ.

મુઠ રહે સેવાકર્મ, કમ્મે રહે દો પગ.

ભાણ.

એક વખત ખીરખલના પ્રતિપક્ષિઓએ વિચાર્યું કે—દિવસે દિવસે ખીરખલનો મગ વિશેષ મગતો જાય છે; એટલુંજ નહીં પણ આદશાદ તે ખીરખલની જાણે દેખે છે, કેવળ મદારી જેમ માંકડાને રંગાટે તેમ શાદને પાનના પાંચેથી ધારણમાં રમાડ્યા કરે છે માટે હવે તેના વાસ્તે ખીરખલના પાટ ઘડ્યા વિના સિદ્ધિ નથી; પરંતુ પહેલાં રહેતે રહેતે કામ લેવું તે સિદ્ધિ માટે તેનામાં અવયુષો કેટલા છે તે લોકોને હસાવવા યત્ન કરવું. એમ વિચારી ખોટા ખોટા આરોપો બિખત્ત સખ્તોમાં લખી જાહેરનામું બારખજાનાં એક દિવાલ ઉપર ચઢાડાયું કારણ કે તે જાહેરનામું હજારો લોકો વાંચશે તે પૈકી લગ્ના ખરાતા મામાં એ જાહેરનામાની ખાત્રી ખાતર છતાં પણ અસર થશે તેથી લોકોની પ્રીતિ ઠગતી થશે.

નવીન જાહેરનામું મોટા અક્ષરોથી લખેલું ખીરખલના નામનું જાહેરનામા હજાર લોકો એકઠા થઈ વાંચવા લાગ્યા, જો કે સમગ્ર ગાણસોતો જાહેરના

(૨૨૬) ખૂળીના ખજાના અથવા હાથપણના દરીયાવ.

માને વાંચીએ ખજાનાની નિશાંચનન કરતા રસ્તો માપતા હતા. પણ પાછતા પાછ શહે અને નીતિ તથા અક્ષર શત્રુઓ અંદરે અંદર હાથ તાળીઓ આપતા ખુશ થતા હતા. વાતને ફેલાતાં કેટલીયાર યોડીજ વારમાં બીરબલને કાને પણ જમ પડેાની તેથી પ્રતિરૂપિઓના ફૂલને તોડી પાડવા એકદમ પોતાના હમૂરી માણસો સાથે જે જગ્યાએ જાહેરનામું ચઢાડાયું હતું ત્યાં જમ જાહેરનામું ઉઠી જગ્યાએ ચઢાડાયેલું હતું તે ઉણેડરી નાચે ચાલુ લોકના વાંચનામાં આવે તેમ ચઢાડાયું અને લોકોની મળેલી મેઠની સમજ કહેતા લાગ્યો કે—હું સમજત શહેર નિવાસીઓ ! આજથી એક ત્રણ કાયદો અમલમાં આવ્યો છે તે એ છે કે, તમારી મરજીમાં જે આવે તે મારા માટે લખી જાહેર રીતે જાહેરનામાં ચઢાડાડાવું અને અમારે પણ અમારી મરજીમાં આવે તેમ તમારા માટે જાહેરનામાં ચઢાડાડીશું; કેમકે હવે એક એકના માટે ગમે તેલખે તે માટે સરકાર તરફથી કશી અડચણ થનાર નથી.

આ પ્રમાણે બીરબલનું ચિલક્ષણ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી લોકો બમ બોલ થયાં કે, આ કાયદો તો લખોજ ખરાબ કેમકે એક એકની મજબૂત ઉપર જે તે લોકો ત્રાપ મારી છાપો... મારશે તેથી સર્વની એવું ઉઘાડી થવાનીજ આ દરાવ માટે તો નામદારને અરજ કરવીજ પડશે.' એમ વીચારી સમજદાર લોકો દરવાજામાં ગયાં અને અરજ કરી કે—'બીરબલ પરબર ! તોના તેના માટે મરજી મુજબ લખી છાપાં ચઢાડાડવાનો જે દરાવ હમૂર તરફથી બહાર પાડનામાં આવ્યો ● તેથી સકળ પ્રજા બમબોલ થઈ ગઈ છે અને શે ચમાં મરજી થઈ છે કે, આ દરાવની કોઈ કોઈની મજબૂત રહેશે નહીં માટે એ દરાવમાં ફેરફાર કરવા સરકાર પક્ષી છે.

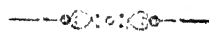
આ પ્રમાણે પ્રજા વર્ગનું આશ્ચર્યજનક બોલવું સાંભળી બીરબલને પુછ્યું કે 'આ શું કહે છે? તે નિષે મને તો કાંઈ સમજ પડતી નથી !' બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, આલમપતાહ! એવો દરાવ હમણાં અમલમાં આવ્યો છે કે, પોતપોતાની મરજી મુજબ ગમે તેની ગીળત સાથેનાં જાહેરનામાં ચઢાડાડાવું અને તેને લીધેજ મારા પ્રતિરૂપિઓએ પ્રથમ એ હ-

રાતને અમલમાં લીધો છે, તેથી શહેરવાસિઓ ધબરાયા છે. ’

આવું ખીરખતનું ખેતનું સાંભળી બાદશાહ સારી પેટે સમજી ગયો કે ‘મારા કાને પ્રતિસ્પર્ધિઓનાં કુકર્મો પહોંચાડવા માટે ખીરખતેજ આ સંઘર્ષમાં ખરપટ કરેલ છે અને તેથીજ લોકો ધબરાયા છે.’ પછી શાહે પ્રજા વર્ગને કહ્યું કે-‘તે દરાર હવેથી અમલ નહીં લેતા પીચારીશું માટે કશી વાતે ધબરાશો નહીં.’

તદનંતર શખદાર પ્રતિસ્પર્ધિઓના આગેવાનોને ખેતવાની શાહે સખત તાલીમ આપી કે, ‘આવડે ખીરખત માટે કોઈ પણ પ્રકારનાં કાવત્રાં બંધાયાં રાં પગલાં બરવામાં આવશે તો મોઝ્ય શિક્ષાને પાત્ર થશે.’ આવું શાહનું ખેતનું સાંભળી પ્રતિપક્ષીઓ નિરાશ થયા અને કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગી આવડે ન કરવા કસમ ખાધા.

વાર્તીનો સાર એ છે કે-પોતાના દુરમતો હદ બહાર માથું ઉઠાડેલા માટે પગલાં ભરે કે, તેવોજ તેઓને પાછા પાડવા એકદમ યત્ન રચવા; કે મહે રોગ અને શત્રુ નહીં જેવી નબળી સ્થિતિમાં હોય, પણ તેઓને બહુજ મોટા જાળસત સમજી ઉઠતાં પંતજ નિર્ભય કરી નાખવા; પરંતુ ‘એ શું કરી શકવાર છે?’ એમ ગર્વમાં રહી તેઓને બેદરકારીથી વખવા દેવા નહીં, નહીં તો પરિણામે તેઓ અતિ દુઃખરૂપ થઈ નડે છે તે વખતે તેમનો ન્યાય કરવા મહા મુશ્કેલી પડે છે; માટે ઉગતા જાડનેજ હાથેથી ઉખેડી નાંખવું કે જેથી કોણકો શોધવાનો વખત ન આવે.

વારતા ૯૪ મી.

મિના બિચારે જો કરે, (શો) ફિર પિછે પછિતાત. ગિરધર
એક વખત મોહરમના દિવસેમાં કતલની રાત્રીએ ઓલિયાની દ
ગાહમાં ખીરખત પોતાના દીકરાને સાથે લઈ શાહના પ્યાર માટે પગે લ
ગવા ગયો હતો, તે વખતે ખીરખતના દીકરાના પગમાં ધણી કિમતી ઝીક્ર
પકીથી બરેલી મોન્ડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી દતારી

૬૨૨૮) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆવ.

પરો લાગવા ગયો હતો, પાછા વળતાં તે મોન્ડીમાંથી એક મોન્ડી હાથ સામી પણ ખીજ મોન્ડીનો પતો લાગ્યો નહીં મતલબમાં ઘણીજ બીડ હતી કે, તેથી એક મોન્ડી લેઈ પોતાના મુકામે ગયા, પણ તે મોન્ડીનો આણસોના ઠેસવે ચડવાથી છેક આંધિયાની કપર નજીક જઈ પહોંચી; જ્યારે દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પૈસા વગેરે સમેટી લેતાં તે મોન્ડી નજરે પડી અને હાથ લેઈ નેત્ર નો, કોઈ દીવસ નહીં દારેવી ને વી નવીન તથા કીમતવાન નેત્ર વિચાર્યું કે-‘ આ મોન્ડી કાંઈ આદમ જાતની નથી, પણ નક્કી આંધીયાની હોવીજ નેત્રએ નહીં તો કપરનજીક ક્યાંથી હોય ? ખચીત આંધીયાનો. આ એક જાતનો પ્રસાદ છે, ‘ એમ ધારી આંધીયાના પ્રસાદને સર્વ મુસલમાનો “ તોગાહ સાહેબ ” એમ ગણેલતા માથે આંખે અગ્રી ગાંઠે લગાડવા લાગ્યા, આવ જરૂરનો અને ખીચી વગેરે તમામલોકને માથે આંખે અને ગાંઠે ઉપરનો શબ્દ ખેલતાં અડકાડા હતાં, અને અહો લાગે થયો માનતાં હતાં; જ્યારે પ્રવાત મરું ત્યારે તે મોન્ડી લેઈ શાહ હજૂર તે દરગાહનો મુખવાર ગયો. અને સવના હકીકત કહી તેથી શાક ધણે ખુબી થઈ પોતે તથા પોતાનાં બાલકાઓ અને હુરમ વગેરે સર્વ જણે માથે આંખે અને ગાંઠે અગ્રી ‘તોગા સાહેબ’ એમ ખેલી ખુદનો આભાર માન્યો, જે વખતે ખીરખલ કુચેરીમાં આવ્યો તે વખતે શાહે આંધીયાના ચગતકારીક પ્રસાદની વાત કહી મોન્ડી બતાવી, તે નેત્ર ખીરખલ બેઠ્યો કે ‘ચરે ખુદાવિંદ ! એ તો મારા છોકરાના પગની મોન્ડી છે, જે આપને ખાતી ન થતી હોય તો એના નેત્રની પીજ મારે ધેરથી મંગાવી આપુ, એમ કહી ખીજ મોન્ડી મંગાવી મુકામવા ક્યો તો એકજ જાત ॥ અને તેના છોકરાના પગનીજ જણાય તેથી શહ અને સકળ મુસલમાન વર્ગ જાહુજ શરમિંદ થયો કે ‘આપણે આંધીયાનો પ્રસાદ સમજી માથે આંખે અને ગાંઠે ખીરખલના છોકરાના પગની મોન્ડી આગવી એ કટકી બધી અણવિચાર બરી ભૂલ થઈ છે હસે હવે સમજે બહી મુપ !’ એમ કહી મુઝે મ્હોટ પેતપેતાને કામે લાગ્યા.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-‘ભારત ભૂયણ સમર્થ સાક્ષર સ્વામી શ્રી દયાનંદજી કહેતા હતા કે, આસ્તિક લોકો ઘણું કરીને ભોળા-રહેમી અને મૂર્ખ; અર્થાત્ એકજ ઇંદ્રિય જ્ઞાન ધરાવનારા હોય છે.’ એ વાક્યની આ વાર્તા પ્રતીતિપણે પૂર્ણ આપે છે માટે આસ્તિક લોકોએ ‘કોઈ સમજી માણસે કંઈ તેજ સત્ય’ એમ મઠામુંઠ નપકડતાં તેનું કેવું સત્ય છે કે, અસત્ય ? તથા તેનો કેવા પ્રકારનો હેતુ છે ? અને તે આપણું કલ્યાણ કમજીવાર છે કે, માત્ર સ્વાર્થસાધક પોષ લીલાધરી છે ? તે અવશ્ય તપાસવું છે અને આપણો સનાતન ધર્મ ગ્રહણ કરી જીવન મુક્ત થતા દિધુ દ્રષ્ટિથી વૈદિક ગ્રંથો વાંચી વિચારવા.

—:૦:—

વાર્તા ૯૫ મી.

એક શબ્દમાં સર્વના બાવ ઘટાવે જ્ઞાન;

તેને કવિ ગણવો સદા, નહીંતો કવિ સાક્ષાત. શર્મ્મા.

એક સમય મધ્યપૂર્ણિમાની વખતે શાહ પાસે ખાસ મંડળ બેઠેલું હતું તાપ સક્ષ પડતો હતો; કેમકે આપાદ માસ અર્ધ પૂરો થયો હતો, પણ વરસાદ આવ્યો નહોતો, તેથી તાપના ત્વેરથી સર્વનાં મન આકુળ વ્યાકુળ હોવાથી વાર્તામાં કોઈનું ચિત્ત જરોજર લાગતું નહોતું, તેથી શાહે કહ્યું કે- ‘આજે તો આ તાપ વિશે કવિતા કરો’ આવી જ્યાં વાર્તા ચાલેછે એટલામઠે એક દૂર દેશી ગામડીઓ શાહ હજૂર આવી ફરીયાદ કરી કે-‘અનદાતા ! માફ માગ અહીંથી દૂરછે, જે ગામમાં હું રહું છું તે ગામમાં જે હાલ ખીજી રાજ્ય કરે છે, તે પ્રથમ અમારા ગામનો ધણી નહેતો, તેમ અમારા દેશમાં એવું ધણીઆપું નહોતું, પણ ધણો ઇન્સાફી અને બલાહિલનો છે, એમ તેની કાર્તી સાંભળવામાં આવી, તેથી અમે સર્વ ગામ વાળાઓએ મળી વિચાર્યું કે, ધણી વિના અંદરો અંદર કપાઈ મરવું પડેછે માટે આપણો કોઈપણ ધણી હોય તો કીક. એમ વિચારી તે રાજ્યને અમે ધણી કરી માન્યો અને એમને તાણે થઈ રહ્યા. યોરો વખત તો, અમેને તે રાજ્યએ સાફ સુખ આપ્યું, પણ

પછીથી જુદા જુદા ગાંડયો હવે અમારા હાથમાં કાંઈ પણ સત્તા રહી નહીં, એટલે લાચાર થઈ જઈએ છું તેમ સહન કર્યું; તદ્દપિ એને તો, અમેને તો આહ પોકરાવવા સખ પગલાં ભર્યાં, જેથી હવે આપનું શરણ લેવા આ-હીએ છીએ. આવા મતઝગની ગામડીઓ તો, વધારે વાત લાંબાવવા જતો હતો, પણ શાહે કહ્યું કે ‘સચળી હકીકત સમજ્યો, કાલ સવારે એક સર દાર લશ્કરને લઇને તારી જોડે આવશે !’ એમ કહી તેને વિદાય કરી શાહ બોલ્યો કે ‘એ રાજ રાજનીતિમાં કુશળ, પણ કાનતો કાચો છે. રાજ મેળાવવામાં અને વળગવામાં પ્રીતિ અને ઇન્સાફની વધારે જરૂર છે, જુદામતી સોઈ કળ કદિ પણ મળતું નથી વાર ! હવે કાવ્યવિનોદ ચલાવો.’ ત્યારે ટો-ડરમલ બોલ્યો કે-‘આ ગામડીઆની હકીકત પણ એ કવિતામાં આવે તો હીક.’ એટલામાં જીન્ને અગીર બોલ્યો કે-‘મહાંજત વિના કવિતા શી ?’ આ સાંભળી શાહ બોલ્યો કે-‘આ તો ત્રણ અર્થની કવિતા કરવો પડે તેનું કામ થઈ પડ્યું છે.’ તે ઉપરથી જરા વિચાર કરી ગિરજલ બોલ્યો કે—

કેસા કોમલ પ્રથમથા ? અખ કથોં એસા કુર ?

મેં પૂજકે મસ્તક ધરા, યહી ગુન્હા હૈ સુર !

આ હુલો ઉકત પ્રશ્નો વિષેનો છે; છતાં તેમાં મૂલ્ય ચૂક રહી હોય તો પડિતરાજ સુધારી લેશે. ‘આવું ગીરજલનું નમ્રતા બહુ બોલવું સાંભળી જ-ગતથે કહ્યું કે-‘ સાળાશ છે ! ગીરજલ સાળાશ !! જે ડેકાણે કિત્તણ્ણા એ દોષ ગણાય નહીં ત્યાં ત્રણ તેં પ્રાસાદિકજ્ઞ કવિતા કરી. ’ આદશાહે કહ્યું કે ‘રાજ અને સ્ત્રી વિષેના અર્થ તો બરાબર રીતે સમજવા, પણ મધ્યાન્હ કાળના વર્ણન વિષે કાંઈ ગુચવણ રહે છે, તે સમજવો તો હીક અને એ-મ કરતાં ત્રણ અર્થ એ કરી બતાવો તો વળી વધારે સ્પષ્ટ; કેમકે કામને તે માટે ભાતિ રહેજ નહીં.’

એ ઉપરથી જગન્નાથ પડિત બોલ્યો કે-‘પ્રથમ કોમલ અને પછી કર થયેલા રાજ વિષેનો અર્થ તો ખુલ્લોજ છે; કેમકે તેની મતઝગ પેલો ગામડીઓ કહીજ ગયો છે માટે હવે પિટ પોપણ કરવાની જરૂર નથી. હવે

હું બીજા જે અર્થ કહું છું તે તરફ લક્ષ આપો. એ ગામડીઆના જોવાજોઈ કાંઈ બ્રાહ્મણ સવારે ખેતરમાં જતો હશે, રસ્તે જતાં નદી આગળ સૂર્યોદય થયો. તેથી ત્યાં જ સંધ્યા પૂજન કરી લીધું. પછી ખેતરે જઈ કામે લાગ્યો. એમ કરતાં જ્યારે મધ્યાહ્ન થયા ત્યારે કબ્બુ કાળ હોવાથી તાપ સખત તથા પૃથ્વી ઉપર ચારે તરફથી ઉંતી જવાળા ડુંદાવા લાગી, તેથી તે બ્રાહ્મણ બહુજ કંટાળ્યો અને સૂર્યને કહેવા લાગ્યો કે-સવારમાં તમે કેવા કોમળ હતા અને હમણું આટલા બધા આકરા કેમ થઈ ગયા ? મેં તમારે કાંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી; તેમ મારા નિત્ય કર્મમાં પણ હું કાંઈ ચૂક્યો નથી; પણ ભૂલ્યો ! એજ મારો અપરાધ કે, મેં તમારે પૂજન કરી માગી લીધું કે, તમે મારે માથે સદા ગિરાજમાન રહેજો, તેથીજ તમે મારે માથે ચઢી બેસા છો, અને તેથી આ દુઃખ હું પામું છું. ’

સ્ત્રી પાક્ષે એને. અર્થ બહિષ્કાર નાયકા ઉપર લાગુ પડે છે-એટલે બહિષ્કાર નાયકા વાક્યવિદગ્ધા ધીરાનું રૂપ ધારણ કરી વિકત દૂલો કહેલો છે કે ‘ પ્રથમ કેવા માયાળુ દિલ્લવાળા હતા અને અત્યારે કેમ નિર્દય થયા છો ? શું મેં તમારા પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ રાખ્યો, માથાના મુકુટ ગણ્યા એ બુંદો ક્યાં ? આ પ્રમાણે પ્રીતમતો પૂર્વાનુરાગ રાંભારી તેજો છો કેકાણે સાવચાતજીવીજ કરેછો કાંઈ એ પુછ્યું કે-‘એમાંનો કુર શક્તિ સામાન્યજ સંબોધન મૂક્યું છે, તેથી એ અર્થ બધાને કેમ લાગુ પડે ? ’ તે સાંભળી જગન્નાથે જવાબ આપ્યો કે-‘ ઉપરનો અર્થ શ્લેષાલંકાર હતો, પણ અહીં આ શબ્દ શ્લેષાલંકાર છે, સર શબ્દતા ત્રણ અર્થ થાય છે, એટલે દેવ, સૂર્ય, અને શરો એ ત્રણ અર્થ થાય છે, તે પૈકી સૂર્ય પક્ષે સૂર્ય અર્થ ગ્રહણ કરવો, નાયકા પક્ષે દેવ અર્થ ગ્રહણ કરવો અને રાગ પક્ષે વક્રોક્તિ અલંકારથી બ્રહ્મદેવ-સૂર્યના અર્થ ગ્રહણ કરવો-ગતલખ તો, એ કે, તું ક્ષત્રી ધર્મે પ્રમાણે વર્તતો નથી. સુસ્તાં જનુતુદીન બેઠા બેઠા ક્યારેનું છિદ્ર શોધ્યા કરતા હતા, પણ બીજાં છિદ્ર કશું લાગ્યું નહીં ત્યારે બોલ્યા કે, એમાં-રાંબેલી ઓરતના મોહનતનું બચાવ કરેલ છે. મુસલમાનને તો એ સખતવાર છે કે, પોતાની ઓરતના મોહનતનું બચાવ કરવું. ’ આપું સુસ્તાનું બોલવું સાંભળી

(૨૩૨) ખૂબીનો ખગતનો અથવા હાથપણનો દરીઆવ.

સર્વને નવાઈ લાગી, તેનો વિશેષ લેતુ તો એ હતો કે, મુલાંને પોતાની ઝોરત સાથે ખીલકુલ બનતું નહોતું, તેથી આપ વીતી સાંભળવા આવતો હતો.

ખીરબલે કહ્યું કે-‘મુલાં સાહેબ ! એમાં પોતાની ઝોરતની મોઢાંબા-તનુંજ બગાડ વર્ણન કરેલ છે. કોઈ આપ જેવા કાળેલ મેલતી સાદા કરવા નીકળેલા ત્યારે ખીખીને મીડી મીડી વાતો કહીને સૌજનેવી તમે કહેશો કે આ મરકરી કરે છે, વણ સાચું કહુ છું કે, આ હકીકત મુસલમાન શીતા-મ હિંદુને લાગુ થતીજ નથી; કેમકે અમારામાં તો ન્હાનપણમાંથીજ આપ સુમનમાં હોઈએ તે સમય મા આપ પરણાવી દે છે અને તમારા લોકમાં તેજ નથી. પછી તો મેલતી સાહેબ ખીખીને દુઃખ દેવા લાગ્યા, ત્યારે તે વિચારીએ મેલતીના નામનો આ પ્રમાણે છેડા વાળ્યો કે-‘પેલેલા કેવા મા. વણ દીલવાળા-કોમળ હતા અને હવે કેમ કઠોર હૃદયના થયા છે? શું તમારી સાથે પુણ્ય પ્રેમથી વર્તી ગાત માથાના મુદ્રક ગળ્યા; અર્થાત્ મેં કુવળ કરી માથા ઉપર ધારણ કર્યા એ શું મેં ગુન્હો કર્યા?’ બુનો કે, માથા ઉપર ધારણ કરવું એ બોલ પરણેલી સ્ત્રીનેજ શોભે છે, કેમકે રાગે વાં એ તો હૃદયમાં ધારણ કરે છે તમે તે નામાં એટલી દીન બકિત હોતી નથી; કારણ કે રાગેલી સ્ત્રીને નહીં તે તેનો બાદ ખીખે શોધી પાતાનો મણી હયે, તો તેને આ દીનતા બતાવાતું કશું પ્રયોજન નથી? એટલે પરણેલી સ્ત્રીને આ કવિતા લાગુ છે.

આ પ્રમાણે ખીરબલનું માર્ગિક બોલવું સાંભળી સર્વ કોઈ મ્હોં આડો હમાલ દઈ મુલાંના સાહેમું જેઈ હસવા લાગ્યા અને આનંદાશ્ચર્ય થયા શાહે કહ્યું કે ‘ખીરબલ ! તે તો અંદર પેટેથી આડી વાત કહાડી, વાર ! પણ પંડિત રાજનો સ્વક્રિયા વિષેનો શો વિચાર છે ?’

શાહેનું બોલવું સાંભળી પંડિતરાજે જણાવ્યું કે-‘સ્વક્રિયાની પ્રીતિ તો સંસ્કૃત એટલે સંસ્કાર યુક્ત છે અને પરક્રિયા તો પ્રાપ્ત એટલે પ્રકૃતિનેજ અનુસરતી છે.’ બાદશાહે પુછ્યું કે-‘પણ એ બન્નેના સુખમાં શો ફેર છે?’ પંડિતરાજે જવાબ આપ્યો કે ‘સંસ્કૃત પ્રાપ્ત ક્રિયાઓના પરિણામમાં ફેર છે તેટલોજ ફેર છે! એમ કહી જગન્નાથે કહ્યું કે—

સંસ્કૃત સ્વક્રિયા સ્નેહ સુખ, અચળ શૌર્યકર સાંત;
પ્રાકૃત પરક્રિય પ્રીતિ પુની, અચર સાચકર સાંત.

આ દૃશ્યો અર્થે તો, જન કે વિશેષ કહી નહોતો, પણ તેમાં વ્યંગ હોવાને લીધે બધાથી તેનો બાવાર્થ સમજાવો નહી, જેથી જીવ્યલે રકુટ વિવેચન કર્યું કે ‘ પંડીતરાજ કહે છે કે, સ્વક્રિયાના સ્નેહનું સુખ સંસ્કૃત હોવાથી તે કેવું છે? તો કે, અચળ (ન ચળે તેવું) છે, શૌર્યકર કહેતાં પવિત્ર કરનાર છે, અને સાંત એટલે ઉદ્વેગ-ચીંતા રહિત છે, તેમ તેમ પરક્રિયા (પૈસા લેવાની આશા ન કરનારી રાણેલી સ્ત્રી) નું સુખ પણ તેવું જ છે; પરંતુ પ્રાકૃત હોવાથી તેના ગુણ પણ પ્રાકૃત થઈ જાય છે-એટલે અચળ ને ઠેકાણે અચર કહેતાં નહીં અચરવા યોગ્ય, સાચકર એટલે દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર અને સાંત કહેતાં આંતસાન; અર્થાત્ જેનો છેડો બદલીથી આવી જાય એવી પરક્રિયાની પ્રીતિ છે.

આ પ્રમાણે અર્થ સાંભળી સકળ સભામાંજ છક થઇ ગયું સર્વે એની આતુરતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. મુલ્લાં જનનુદીન પણ બોલ્યો કે- ‘ એ કારર મુલ્લાંની કાળેલીયતમાં કાંઈ ખામી નથી, જો એક કવચો ફેરવે તું એને પગે લાગવા તૈયાર છું. ’ આ ગમ્મતથી શાહ તો ધણેજ ખુશ થયો અને બોલ્યો કે- ‘ સ્વક્રિયા તથા પરક્રિયાને પ્રીતિમાં, દેખાવમાં તો સરખા જ વર્ણવી, પણ પરિણામમાં આશ્વાસને જગીન જેટલો તફાવત પાડી બતાવ્યો એ મોટી ખુશી છે! હું પારતો હતો કે, રખેને રકુટ કવિ પરક્રિયાનો પક્ષ કરે ’ આનું શાહનું બોલવું સાંભળી પંડીતરાજે કહ્યું કે- ‘ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ક્રિયાઓમાંજ જ સ્વાભાવીક ભેદ રહેલો છે, તે કોનાથી રદ થઈ શકે. ’ બીરખલે કહ્યું કે- ‘ પંડીતરાજે તો પરક્રિયાની પ્રીતિને સુખ શબ્દજ લગાડ્યો નથી અને પ્રીતિ કહી ત્યાં પણ અચર સાચકર અને સાંત એવાં વિશેષણો યુક્તજ કહી છે. ખરેજ એ ફિરિશન જેવા રસમાં નિપુણ છે તેવાજ ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ નિપુણ છે.

આ પ્રમાણે વાર્તા વિનોદ ચાલતો જોઇ એશીરાજ બોલ્યો કે ‘ રજા હોયતો એ વિષય ઉપર મ્હોં કાંઈક બતાવ્યું છે તે કહી સાંભળાવું. ’ બાહ-

(૨૩૪) ખૂખીનો ખજનો અથવા ડાહપણનો દરિયાવ.

ચાહે કહ્યું ' હીક ખોલો. ' ખીરળતે કહ્યું ' જોશીયાવા ' કવિતા કરવા જતાં તમારા અંદને બૂલશે નહીં. જોશીએ જવાબ આપ્યો કે ' હું અહને બૂલું પણ એ ક્યાં કોઈને બૂલે તેવા છે. ' એમ કટાક્ષમાં ઉત્તર આપી બોલ્યો કે-

સ્વક્રિયા સુખ શશિ પુર્નસમ, શુક્રસીક્રીમપર પ્રીત;

અલક પલકસી તનું તનક, કુસાધ્ય કાળ અનીત્ય.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલતું સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો કે- ' જ્યાં પદ અદ પક્ષે ખરેખર સમગ્નતું નથી માટે સમગ્નયો. એમાં કાંઈ જ્યોતિષ શાસ્ત્રની ચૂંટ વાત છે ? ' જોશી બોલ્યો કે- ' નામવર ! કવિરાજે મને ફરમાશ કરી હતી કે, તમારા અંદને બૂલશે નહીં, જેથી તેમ કરતું પડ્યું છે. વળી એમ પણ ખરું કે, અદ નટે ત્યારેજ અમને કોઈ પુછતા આવે માટેજ હું અધો અર્થ સમગ્નતું છું, પણ લાંબાણ થાય તો માફ કરજો. ' એમ કહી બોલ્યો કે-સ્વક્રિયાનું સુખ પૂર્ણમાન ચંદ્રમા સમાન નિર્મળ, આનંદકારી અને અખંડ છે અને પરક્રિયાનું સુખ કિંવા પ્રીત શુક્રના જેવી છે. તેનો પ્રતાકાળનો ઝગકારો આંખની પલકના જેવો છે એટલે પળમાં ઝગકાર અને પળમાં બંધ પડી જાય છે. ઝડોનું દર્શન પણ શાસ્ત્રમાં એ પ્રકારે મૂજ છે, કહ્યું છે કે-તનુ કહેતાં વિસ્તાર થોડો છે; કેમકે પરતંત્રતાને લીધે હાવમાવ જેવા જોઈએ તેવા વિસ્તારી શકતી નથી. શુક્રના તારાનો વિસ્તાર ચંદ્રના કરતાં અહુજ ન્હાનો દેખાય છે એનો પ્રત્યક્ષજ છે, વળી તે સાધ્યકાળ છે, એટલે અમુક વખતે સાધી શકાય. વળી તે કાળ પણ સારો નથી. શુક્રના તારાનો એવો નિયમ છે કે, થોડા માસ સાંજે અને થોડા માસ પરાઈએજ દેખાય છે, ખીમતની પેટે જ્યારે જેવા ચાહીયે, ત્યારે સત્રે આ-કાશમાંડગમાં દેખાય નહીં માટે એને કુસાધ્ય કાળ કહ્યો. વળી એ અનિ-ત્ય છે; કેમકે કેટલાક દિવસ તો, મુડીમાં ઉગતોજ નથી.

આ પ્રમાણે જોશી આવતું બોલતું સાંભળી ઘણા જણાને નવાઈ જેવું લાગ્યું કે, જોશી છતાં કવિતાનું કામ શી રીતે જાણે છે! તે વિષે જોશીએ ખુલાસો કર્યો કે 'મારા પિતાશ્રીએ મને વ્યાકરણ કાવ્ય વગેરેનો અભ્યાસ ક-શબ્દા બાદજ જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવ્યો; કેમકે તેઓ સમગ્રતા

હતા કે, સંસ્કૃતમાં જ્યોતીષના અંથો સ્થાયેલા છે, જેથી જો સંસ્કૃત નહીં બણાવું તો યોતીષ અંથમાં તેની શી સાંચ હુઈશે ?' આદ્ય આદ્ય શ્રી પુણ્ય કે- ' વ્યાકરણ કાવ્યનું આવું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા છતાં યોતીષ કેમ બન્યા ?' જોશીએ જવાબ આપ્યો કે ' નાગવર ! હાલમાં શાસ્ત્રી પુરાણીને ભણી બણીને છેવટે ભિક્ષા માગવી પડે છે અને જોશીનો ધધો એવો છે કે, માડં ઘર પુછતા હમરો જણ આવે ' ખીરખસે કહ્યું કે- ' જોશીજીવાનું કહેવું' યથાર્થ છે ! એમને વાસ્તે તો આકાશવાસી આંધળા લુહાની ટોળી એવી જાણી છે કે, તેઓ સૂમને પણ ખારીને એમનું ઘર બારે છે.

આદ્ય શ્રી હસીને પુછ્યું કે, એ બધી વાર્તા સત્ય છે, પણ વિદ્યા કરતાં ધનને શ્રેષ્ઠ ગણવું એ વિદ્વાનોનું કામ નથી !' ખીરખસે બોલ્યો- ' જહાંપનાદ ! જ્યોતીષ શાસ્ત્રનો એજ મુખ્ય ધર્મ છે. કેમ જોશીજીવા ! ખેડું કહું છું ?' એમ કહી બોલ્યો કે-

**લીખ પહિલો તન ધન દુહો, વિદ્યા પંચમ સ્થાન,
યૌં ઉપદેશહી દેતજે, જગતિ જગતિકે જન.**

આ માર્ગિક બોલવાળો દુહો જોશીજીવાનું હૃદય ભેદતો હતો, પણ કનર વળાય તેમ નહોતું; કેમકે જ્યોતીષમાં ખાર ભૂવન છે. તેમાં પેદેલું સ્થાન તનનું, ખીજું ધનનું અને વિદ્યાનું તો છેક પાંચમું ભૂવન છે. ખીજા સભાસદો તો ઘણા ખુશી ધમ ગયા; કેમકે આ દુહામાં વ્યવહાર અને જ્યોતીષ એ બન્ને પક્ષનો અર્થ આવેલ હતો. કોઈએ પુછ્યું કે- વ્યવહાર પક્ષે 'જગતિ જગતિ' એટલે જગતની રીતિને બજાનાર એવો અર્થ બંધ બેસતો હતો, પણ જોતીષને કેમ લાગુ પડે છે તે સમજાતું નથી. આવું પ્રશ્ન સાંભળી જગન્નાથ બોલ્યો કે- ' જોગ આ કવિતનો સ્વેપાત્મક સત્કાર છે. આખા જગતની એટલે જહાંડની ગતિને બજાનાર એ નિશેષણ જોશીરાજનેજ લાગુ પડે છે.

અકબરશાહ દરેક વિદ્વાનો અભિલાષી હતો તેથી પુછ્યું કે- ' જોશીરાજ ! પાંચમું ઘર વિદ્યાનું ત્યારે પછીના ઘર-ભૂવન કયાં હશે ?' જોશીરાજે જવાબ આપ્યો કે ' છડું શત્રુ ભૂવન, આદમું મૃત્યુ ભૂવન, ' આગળ બોલવા બાકી, એટલામાં તો ખીરખસે બોલી ઉઠ્યો કે-

(૨૩૬) ખૂબીના ખજનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાય.

અરી નારી અરૂ મૃત્યુ કે, ઘર હૈ હારો હાર;

જેતીસી ઇસ્મે કયા કહા, જનન સખ સંસાર.

શતરૂ સ્ત્રી અને મૃત્યુ એ વાણનાં ધર તો પાસે પાસેજ છે એમાં તમે શું કહ્યું જો તો આખી દુનીયાં જાણે છે.

આવો હાજર જવાન સાંભળી શાહ વિશેષ પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે—‘ખુદાની ખરેજ અપૂર્વ મેહેરમાની છે કે, આવાં આવાં રત્ન મારા વિધવાન છે, કિસ્વારની કામાતની બલિહારી છે ! કહ્યું છે કે—

સંપ સ્વસ્વતિસત્યં સંતાન સદ્ સંગમઃ

સત્તા સુકૃત સંભારઃ સકારાઃ સસદુર્લભાઃ

સંપત્તિ, સ્વસ્વતિ, સત્ય, સંતાન—પ્રજા, સજ્જન પુરૂષોનો સમાગમ સત્તા અકલે અખત્યાર—પદ્ધતિ અને સારા કૃત્યનાં આચરણ એ સાત સકાર અર્થાત્ એ સાત પદાર્થો દુર્લભ છે, જો પુર્વનાં પ્રણય પ્રયત્ન હોય તોજ પ્રાપ્ત થાય છે. ‘માટે મારાં પાણ અદો જાગ્ય છે કે, તે સર્વ પદાર્થો અતુલ્ય છે !’ આ પ્રમાણે આનંદ મમે થયો.

વાર્તાનો સાર એ અદણ કરવાનો છે કે—શાહ અકબરની સભામાં કેવાં અમૂલ્ય નર રત્નો હતાં ? તેમ જોક શબ્દમાં બિન્ન બિન્ન રૂપે સુક્તિમય કેવા અર્થો ઘટાવનારા બીરબલ વજેરે વિદ્વાન કવિઓ હતા ? તે ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે કે—અકબરને જોગની ઉપમા આપવામાં જરા વાંધો જણાય તેમ નથી; ખરેજ અકબરરૂપે જોગ વિધવાન હતો એમાં શંકા નેહુ નથી ! વળી પોતાની સ્ત્રી અને પારકી સ્ત્રીની પ્રતિમાં કેવું સુખ અથવા કેટલો દેર છે ? તે પણ ઉપરની વાર્તા સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે માટે સમગ્ર સદ્બ્રહ્મચૈએ તેનો સારાંશ અદણ કરી પોતાની સ્ત્રીમાં પ્રેમ રાખ્યાં એમાંજ આનંદ છે.

—:૦:—

વારતા ૯૬ મી.

પર ઉપકાર સમાન, અતર પુન્ય નહિ અવનિમાં; અમૃત.

એક વખત અકબરશાહે કચેરી મંડળમાં રિયત થયેલા વિદ્વાનોને

પુણ્ય કે 'જે કોઈ માણસ મરી જાય છે તેની મરણ તિથીએ જન્મવા જન્મવાનો રીવાજ શા કારણે ચીધે હશે ?' આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પોત પોતાની મતિ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—એટલે એક જણે કહ્યું કે, મરણ તિથી યાદ રાખના માટે હિંદુ તથા મુસલમાનો વગેરે સર્વ શાસ્ત્રમાં સાધારણ રીતજ પડેલી છે. કોઈએ કહ્યું કે, એ બહાનેથી પાંચ પૈસા ખેરાતમાં તથા મંત્રિગણોના પોષણમાં વપરાય તે માટે એ રીવાજ રૂઢ લોકોએ દાખલ કરેલ હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જે જેના મનમાં બારણું તે તે પ્રમાણે ફિતર આવ્યો; પરંતુ શાહના મનનું સમાધાન થયું નહીં અને અન્ય પ્રશ્ન કર્યું કે 'જો મરણ તિથી યાદ રાખવી એ રિવાજ હોય તો, તે કરતાં જન્મ તિથી યાદ રાખવાનો રિવાજ વધારે સારો માણાય તેમ છે. આવું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરગસ બોલ્યો કે—' કિબલે આલગ' જાણવાના પુઝોની શિખાગણ છે કે—

જનનું અપને જન્મદિન, કરલે ઓચ્છવ આપ;

મરન દિન તો સખહી મીત, લડડ ખાયજે ખાપ.

આ હૂકો સાંભળી શાહે કહ્યું કે—'માણસના મરણને દિવસે વિચાર કર્યો એ કેવળ અપરિત છે.' ખીરગસે કહ્યું કે—સરકાર ! સંસાર બહુ મની છે, તેથી જન્મતાથી પાપ ગયું એમ જોણી તેના મરણથી રાજી આવ છે. ચિચાર કરો કે—

આથા કહુ લાયા નહી, ગયા ગયા જગ રોગ;

એસે જનકે મરન દિન, બિન કહા મુમરન જોગ.

જે માણસ જન્મતાં આવ્યો ત્યારે કાંઈ પોતાની સાથે લાગ્યો નથી અને ગયો ત્યારે બધાને એમ લાગ્યું કે, જન્મી બહા—રોગનો અંત આવ્યો; અર્થાત્ જેના મુઠા પછી કોઈ યાદ કરવું નથી અથવા જેણે જન્મતાં આવી પસપકાર કર્યો નથી કિંવા પોતાના દેહનું સ્મરક કર્યું નથી અને મુઠા કેડે લોકો નિંદા કરે છે તો, તેવા માણસોની મરણ તિથી શિયાય શું યાદ રાખવા જેવું છે ? અર્થાત્ એવા માણસોનું મરણ તિથી યાદ રાખવા

(૨૩૮) ખૂબીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

માનિઆઓ એ રીવાજ રાખ્યો છે.

ઉપરની ખીનાને લગતું જગન્નાથ પંડિત બોલ્યો કે—જગતમાં મહાન પુરુષોના તો, જન્મ દિવસજ યાદ રાખે છે, પણ એવા મહાન પુરુષો તો વિસ્તાર છે તેથીજ સંસારનો વ્યવહાર મરણુ તિથીજ યાદ રાખવા માટે દેખાય છે; કેમકે—

ઉચ્છવ સગકે મરત દિન, નિજ ઘરમેંહી હોય;
જગમે ઉચ્છવ જન્મદિન, એસા વિરલા હોય.

આ દૃષ્ટિ સાંભળી યાદશાહે કહ્યું કે—‘બ્યાજળી છે કે,જેના જન્મથી જગતને લાભ થાય તેનોજ જન્મ દિવસ યાદ રખાય અને એવા નર રત્નોનુંજ છબ્યું પ્રમાણ છે?’ તે સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે—‘તે શિવાય ખીન્ન માણસોનું મરણુજ પ્રમાણ છે!’ પુત્ર: અકચર શાહે પંડિતરાજને પુછ્યુંકે—મહાન નર રત્નો તો વિસ્તાર નિકળી આવે છે તેનું શું કારણ? ‘જગન્નાથ પંડિતે જવાબ આપ્યો કે—‘આખા ભૂમંડળનું ભણું માણસથી શી રીતેયદશકે? અર્ધ ભૂમંડળનું ભણું કરનાર કોક નિકળી આવે છે,એજ નવાઇ જાણવી. ઘણાખરા મનુષ્યો તો, પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવા પાછળ પડ્યાછે.અને તેમાંજઅલનિસ મથત કર્યો કરે છે.તો, પશુ મન માનવી રીતે સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી. હજ્જ-દેશમાં બાગેજ એવો એકજ નર નિકળે છે કે—પોતાનો સ્વાર્થ સાધનાથકો પોતાના કુળની ઉન્નતિ, પોતાના માનિમંદ્રઓની ઉન્નતિ, પોતાના દેશ અને દેશ જાન્યવાની ઉન્નતિ અને પોતાના સનાતન ધર્મની ઉન્નતિ કરવા માટે ફિકર રાખે છે અને એની ફિકર રાખનાર હજ્જરોમાંથી એકજ જણ બાગેજ ઉપર કહેલી ઉન્નતી કરી બતાવવા સક્તિમાન થાય છે કહ્યું છે કે—

કુલ દીપક હોના કહિન, દેશ દીપક હલિલ;
જગદીપક જગદીશકો, અંશ અનુભ્ય અલભ્ય.

કુળદીપક થઈ પ્રથમનો કહિન છે, તથા દેશ દીપક થતું તેથી પણ કહિન છે અને જગદીપક થવું એતો અતિ કહિન છે; કેમકે જગદીપક નર એ તો, જગદીપકનો અંશ કહેવાય છે તો, તેવા નર રત્ન તો અલભ્ય છે.

આ પ્રમાણે જગન્નાથનું ગૂઢ આશય યુક્ત જ્ઞાન ચર્ચાવાળું બોલણું સાંભળી સર્વ સમાસહો તો સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા, પણ મુઠ્ઠાં જનુનુદીન તો,

ચીડ્યાદને જગન્નાથની નિંદા કરી વચન પ્રહાર અને ગાળિપ્રદાન કરવા ચમ પડ્યો, તે જોઈ બાદશાહે કહ્યું કે—‘પડિતરાજ ! એ જમદ્ સુદાના બડબ-
ગટ તરફ જોવું નહીં. તે ઉપરથી જોશીરાજે કહ્યું કે—

લગત જગતમે નહિ કદા, ગુનીકો ગાલી સાચ;
શશિ શશાંક મૃગાંક સખ, શબ્દ સુધાકર વાચ્ય.

શુણ્ણનની ગમે તેટલી કાંઈ નિંદા કરે, અથવા ગાળો દે; તદપિ ગુણવાન છે તેને તેમાટે જરા માફ લાગતું નથી. જેમ ચંદ્રમાને કાંઈ દેખ આવ્યો સસલાવાળો—સસલાની છાપવાળો કહે કદાચ તે કહેવું યુક્ત છે; તો પણ તે ગાળરૂપે એમ સમજવાતું નથી અને લોકોનો એ ગાળના શબ્દોને પણ સુ-
ધાકર વાક્યજ ગણવાના, કેમકે તેમાં સૌંદર્ય શિતમતાદિ શ્રેષ્ઠ ગુણો રહેલા સ્વ-
સંશયકે, જેમ શશિ—શશાંક વગેરે શબ્દો ખરે જોતાં તો, ચંદ્રની નિંદારૂપે છે; તો પણ લોક રૂઢિમાં ગુણિતાજ ગણાય છે; તેમજ મોટા ગુણવાનોની કાંઈ છિદ્રગવેષીનિંદા કરે, તો તેને લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા આનંદ પામી પડિતરાજને જતનુદીન ઉપર રીશ ચઢવા આવી હતી, પણ આ કબ્યની ચમત્કૃતિથી ઉતરી ગઈ અને કહ્યું કે ‘જોશીરાજે સારી કવિતા કરી. કાવ્ય શાસ્ત્રનો પણ જોવોજ ન્યાય છે—

દોષદર્શી ગુન અધિકો, ગીન ગુની અધમ અભાગ:

શર્દ સુધાકર શુદ્ધમે, સમશોધન રસ ત્યાગ.

આ દુહો સાંભળી બીરજવ બોલ્યો કે ‘પડિતરાજે ખરેખરો વગરસ-
મજ્યે ટીકા કરનારને આ દ્રુતકો માર્યો છે કેટલાક ટીકાકાર સ્વભાવશીજ રસ
શૂન્ય હોય છે કે, આંધળો જે મેઘ ધન્યુધનની શોભા નિહાળી શકે તો, તે-
નાથી કાવ્યની ગુણી દેખી શક્ય એવા અધાપાના કારણથી તેને સાક્ષર કવિ
ઓની નિંદાજ સૂઝે છે અને બોલે છે, કે—આ વ્યાકરણ વિરહ છે આ રટી
વિરહ છે આ રસ સાહિત્ય વિરહ છે, આમાં નીતિનો દોષ છે, એવાં આ
વા છિદ્ર શોધે છે, જો કે! આવા અનાડીના લવારને પૂર્ણ કાવ્યવેત્તાનો ગણ-
કરતાજ નથી; પરંતુ ઉછરતા—યુવાન કવિઓને જરા ક્ષાભ થાય છે, પણ
તેમ ન થાય તેને માટે આ દુહામાં સારો બોધ કર્યો છે—જે દોષનેજ દેખે

(૨૪૦) ખૂશીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

છે અને ગુણુ જેવામાં કેવળ આંધળોજ છે તેને હું ગુણુજનો! તમે તે અ-
ધમને અભાગીઓજ બોલો; મનસુકે એવા મૂર્ખ દીકાકાર ઉપર રીશે બ-
ળવું કે ચીડાવું નહીં; પણ ઉત્તરું તેનું રક્ષમાં પાગરપાણું લેવાને તેના
ઉપર દયા કરવી જોઈએ; કેમકે એ દીકાકાર એના જેવા છે? જેમ કેમ
મૂર્ખાએ એવું સાંજળ્યું હશે કે, ચંદ્રમાંમાં સમજાવો આકાર દેખાય છે.ને
ઉપરથી શરત્કાનુમાં પૂણુચંદ્ર પ્રકાશી પડ્યો છે. તે વખતે ચંદ્ર વ્યોત્સનાની
ચમત્ક લેવાને પહેલે તે સમય ક્યાં છે? તે જોવાના કાચો; તેવીજ રીતે
મૂર્ખ દીકાકાર પણ વળે છે, રમ છેડીને સમજા રૂપી અકષ દોષતેજ કા-
ષ્ટવા લાગી જાયછે: કેમકે એ આવછે, તેથી એની આંખથી રસ્તા દેખાતોજ નથી.

આ પ્રમાણે સમયોચિત ગિરજાનું જોડવું માંમળી શાય તથા સુત પુરૂષો
અતિ પ્રસન્ન થયા અને હિદાન્વેષી પુરૂષો દર્શનમાં જળીને ખાખ અછ ગયા.

પાર્સીનો સાર એ છે કે-જે માણસ જગતમાં જન્મ પરી પડે તા
ભિ, કુળ, દેશ અને દેશ્યાનુધર્મેનો ઉત્કર્ષ કરવા તત્ત મન અને ધન ખર્ચી
લોકપતાદને ન ગણતાં સાર્યાવનિક દિનતા કામાં લગીરથ પ્રયત્ન કરે છે
તેનુંજ જીવિત ધન્ય છે! તથા મુત્તા કેડે જેવી સુવાસના ફેલાય તેનુંજ ઇ-
વવું પ્રમાણ છે, જેમ એક કલાક દારૂનો ઘડો અને અનરીઓ અનરીઓ
ઘડો ઉપાડી રસ્તે ચાલ્યા વગર હતા, તેવામાં જન્મેને હોકર લાગવાથી તા-
થાના ઘડા પકી ગયા, તેથી તે કૂટી ગયા તેમાંથી જે બચક નીકળી તેને
જોઈ ગુણુજનો કહેવા લાગ્યા કે, જુઓ આ ઘડા જ્યાં સુધી કાયમ હતા,
ત્યાં સુધી માલમ નહોતી કે, આ હતા ગુણુયુક્ત છે; પરંતુ જ્યારે કૂટી ગયા
ત્યારે સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે, એકમાં પુરી અને એકમાં સારી વસ્તુ હતી;
તેજ પ્રમાણે આપણે આ કાયા રૂપી ઘડો પણ જ્યારે તાજ પામે (મરી નવ)
ત્યાર પછી જે અંતરમાં વાસના રહી હોય છે, તેજ એવી મેજે ફેલાય છે
તેથી જગત્ જતો જાણે છે કે, આ નોષ્ટ હતો અને આ શ્રેષ્ઠ હતો; મનુષ-
્યમાં મુત્તા કેડે સારી અથવા નકારી તેવી વાસનાની માલમ પડે છે માટે
મુત્તા પછી પણ સર્વ લોકો પાદકરી આંખમાં જળ જળીઆં લાવે તેનાં ઉ-
પકારી દેશોત્કર્ષનાં કામ કરી નાગને અમર કરો.

વારતા ૯૭ મી.

જ્ઞાન ધ્યાન ગુણ પ્રવિણતા, સગપણ સત્ય સુમિત્ર;

ભૂખાની દે પગમાં ખરે પિલ ચળાવે ચિત્ત **પ્રાણુજનન.**

દિલ્લી શહેરમાં ઝંઘેરચંદ અને માણુકચંદ નામના બે સગા બાઇ હતા, તેમાં મોટો બાઇ ઝંઘેરચંદ અને ન્હાનો માણુકચંદ હતો. જે વખતે તેમના પિતાશ્રીનો અવસાન થયો હતો, તે વખતે જે દ્રવ્ય મૂકી ગયો હતો તે યેઝ દિવસમાં પાર મૂકી દીધું; કંગડે બેઠે બેઠે આંધે તો રાગના બાંડાર પણ ખુદી ન્તય છે તો, આ ગિચારા વાલિયા પાસે આંગળીઓના વેદા ઉપર માણુક તેટલાં નાણાં તે ખુરતાં થી વાર લાગે ? દાગીના વગેરે પણ મૂકી આધા. જ્યારે કપાંથીએ નાણાં ગળવાનાં ઠેકાણાં ન પડતા લાગ્યાં ત્યારે બન્ને બાઇ વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'હવે દેશાંતરે રખવા જમ્એ તો દીકરાની તો ખાધાની પળુ પંચાત પડશે માટે હવે વિચાર કયો શિવાય તાર ખરચી જોગ જે કાંઈ હોય તે લઈ દેશાંતરે જવું' જોગાંજ સાર છે પુરપનું નશીબ પરગણા જોડે છે માટે અહીંયાથી જીવન પ્રગણામાં કે દેશમાં ગયા જોડેએ પાસા પોખાર સમજવા.' એમ વિચારી બે ત્રણ મહિના સુધી ધરના માણુસોને ખાનપાનની અડચણ ન પડે તેવો બંદોબસ્ત કરી પોતે ખરચી જોગ પૈસા પાસે રાખી પરદેશ બહી પ્રવાણુ કર્યું. દિવસે ચાલવું અને રાત પડે ત્યાં વિચાગ કરવો, એમ મજલ દર મજલે પંચ કાપવો શરૂ કર્યો. રસ્તામાં આનતાં ગામમાંથી જે કાંઈ પોતાના ગળ લાપક દીગતવાળો જડ ખરે તેવો માણુ મળે તે ખરીદવો અને ખરીદિલો જે કાંઈ લાગ રહે તે લઈ લેવો, એ પ્રવાણુ તેઓએ કમ ચાલુ રાખેલ હતો.

એક વખત એક ધૈર જંગલમાં ચાલ્યા જતા હતા, તે સમય ન્હાના બાઇ માણુકચંદને તરલ લાગી, તેથી પાણીની શોધ કરવા લાગ્યો; એટલામાં કચ્છર ઇચ્છાએ પાણીનું રક્ષન ગળી આવ્યું, તેમાંથી પાણી પી પોતાની તરચને કાંત કરી પાછો પોતાના બાઇ પાસે આવતો હતો, તે વખતે તેને એક ઘેલી હાથ લાગી તેને હવાઈને જોઈ તો, તે સોનાના દાગીના તથા

(૨૪૨) ખૂબીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

જ્યાહીરથી બરેલી દોડી; તેમાં બે લાલ-માણેક પણ દોડાં ને નેઈ પેદ નત થયો અને મજાનુત રીતે થેલીને પકડી દર્પતો દર્પતો મોટા બાઈ પાસે આવ્યો, તથા તે થેલી મોટા બાઈને આપી એટલે ને પણ નેઈ અત્યંત ખુશી થઈ બોલ્યો કે-‘બાઈ તું આ થેલી લખને ઘર બાણી જા અને ઘર આગળ આ દાગીના વેચી તે નાણાંથી વ્યાપાર કરજે, હું પણ વ્યાપારની મથકો જોતો થોડા વખતમાં પાછો ઘેર આવીશ.’

આ પ્રમાણે મોટાબાઈનું જોલનું સાંજની માણકચદે કહ્યું કે ‘હવે આ માણ બન્ને જણ ઘેર જાય; કેમકે જે માટે આપણે ઘર દોડી પરદેશ નીકળ્યા હતા, તે કારણ તો પ્રભુએ સિદ્ધ કર્યું માટે હવે ‘શુદ્ધ પડવાની કશી જરૂર નથી.’

જંહેરચંદ બોલ્યો કે ‘ના, હુંતો પરદેશમાં ધરવા આવ્યું છું; કેમકે દેશ તને કરવામાં ઘણા ફાયદા છે, તે તને હજી ખચર નથી માટે તું ખુશીથી રહેજા.’

બ્યારે મોટા બાઈએ ધેગ આવવાની ના પાડી ત્યારે માણકચદે જે બે માણક હતાં તેમાંથી એક માણક મોટાબાઈને આપવા લાગ્યો; એટલે જંહેરચંદ બોલ્યો કે-‘તારે બાઈ! તારે પરદેશમાં એ વળી જોખમ કોણ વળવે ? તું તારે એ માણક અને દાગીના તથા જંહેરચંદ સઘળું ઘેર લખ જા, જે માણક મને આપવા ધારે છે તે તારી બાબીને આપજે એટલે થાય. પછી માણકચંદ ઘર બાણી પાછો વળ્યો અને કેટલાક દિવસે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો, તથા તે જંહેરચંદ અને દાગીના વેચી તે નાણાંને કે વ્યારે વ્યાપાર જોડવા માંગ્યો, પણ પોતાના બાઈએ જે માણક આપવા બાંધામણ કરી હતી તે તો વિસારેજ નાખી, અને વિચાર્યું કે-‘બ્યારે બાઈ ઘેર આવશે ત્યારે જોઈતી દેખાડ કે, તારી પહોં આપેલું છે, એમ કરતા પછી પછી તેવા દષ્ટ્યું.

એ આર વર્ષ થયાં એટલે જંહેરચંદ પરદેશથી ઘેર આવ્યો અને બન્ને બાઈઓ મળ્યા; ફરખ સુખની વાતો કરી પછી મોટાબાઈએ પ્રભુ કે-‘બાઈ! મેં જે માણક તારી બાબીને આપવાનું કહ્યું હતું તેનું શું કર્યું

હું ?-’ આ પ્રમાણે બાઈનું બોલવું સાંભળી ન્દાનો બાઈ બોલ્યો કે-’ બાઈ ! મેં તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે મારી બાબતને આપી દીધું હતું, વિચાર્યું જઈએયંદ બોલ્યો કે-’ બહુ સારું કર્યું.’ પછી જઈએયંદ પોતાની સ્ત્રી આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો કે ‘ મારા બાઈએ તને લાલ આપ્યું હતું તે ક્યાં છે ?’ પણ ખીચારી તે તો બાલ્યતીજ નહોતી એટલે ગળસાઈ બોલી કે-’ સો મંદ પૂર્વક કહું છું કે, લાલ વિષે હું કશું પણ બાલ્યતી નથી.’ આવું સોનું બોલવું સાંભળી ન્દાના બાઈ પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે ‘ બાઈ તારી બાબતને લાલ વિષે પૂછતાં સોમંદ પૂર્વક બાલ્યતે છે કે, લાલ વિષે હું કશું પણ બાલ્યતી નથી.’ માણ્યંદ બોલ્યો કે બાઈ ! તારે શું કહ્યું હતું ? મારી બાબતની બદલાવત થઈ હશે તો શું બાઈ ! જઈએયંદ પૂરી પોતાની આંતરે પૂછ્યું : તોપણ તેણે ચોખી ના કહી, તેથી જઈએયંદને યુસ્સો આવ્યો અને સ્ત્રીને પૂછ્યો મારા માથાં પરંતુ તે સ્ત્રી નિહંમ હતી તેથી બોલી કે ‘ મને નાહક શું કરવા મારોએ, હું માણ્યક વિષે જરા પણ બાલ્યતી નથી, તેમ છતાં પણ મારી માંખતી હોય તો બચે મારા.’

આ પ્રમાણે ધર્મપણિનું બોલવું સાંભળી વિચારમાં પડ્યો કે મેં આ બાલ્યતી હોય તો ચૈદમા રત્નથી હા પાડી બાઈ, પણ ચૈદમા રત્ન પડ્યા છતાં પણ ના કહે છે તો, એ વિષે કાંઈક બેદ હોવો જોઈએ, એમ વિચારી ન્દાના બાઈ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે-’ તારી બાબતને લાલ નજરે પણ દીધું નથી એવી મને ખાતી મળી છે. ફક્ત બોટી રીતે તેને હું બદલાવી આપે છે.’ આવું મોટાબાઈનું બોલવું સાંભળી યુસ્સો લાવી ન્દાનો બાઈ બોલ્યો કે વાર ! એમ ! ! પોતાની વ્યાડી કહે તે સોળ વાલો એક રત્ન અને હું કહું તે મને પડવાનું મળ્યું. આ કમિયુગમાં બાઈ કરતાં બાઈડીનું વધારે પ્રમાણિકતાનું મળ્યું. એમાં નવાઈ જેવું નથી. હશે. । જેમ તમને સારું લાગે તેમ કરો.

આ પ્રમાણે માણ્યંદનું બોલવું સાંભળી તેને પણ આગળ થઈ કે નક્કી બાઈનીજ બદલાવત છે; પરંતુ બદલાવતનો બદલો તેને મળે અને ફરીથી

(૨૪૪) ખૂબીનો ખખનો અથવા કહાપણનો દરીઆવ.

તેજા કામમાં હિંગત ચલાવે નહીં માટે દરબારમાં જઈ એનો નિરતાર લાવ્યો.
 ચિચારી દરબારમાં ગયો ત્યાં ખીરબલ ઇન્સાફની સહેલોકાની વકતરના
 ફેસલા આપતો હતો, તે વખતે જઘેરચંદે જઈ દરિયાદ મોંઘાવા, તદ્દનતર
 ને હેઠનું રૂપ સમજ્યા જઘેરચંદેને ખેસારી ખીરબલે પુછ્યું કે ' તારી ક-
 રિયાદની મૂળ હકીકત શું છે ? ' જઘેરચંદે અગમતિ વાર્તા કહી સંબળાવી,
 તેથી માણકચંદેને ખોલાવી તેની જગ્યાની લીધી તથા જઘેરચંદની વહુની
 પણ જગ્યાની લીધી અને તે માટે દિર્ઘ વિચાર કરી માણકચંદને પુછ્યું
 કે ' તે જઘેરચંદની વહુને જે વખતે માણક આપ્યું તે વખતે તેમ
 સાક્ષી રાખેલા હતા ? ' માણકચંદે પોતાના સોળગતીઆનાં તામે સાક્ષી-
 દાર તરીકે લખાવ્યાં, તેથી તે નમત્રાળા સવળા માણસોને ખોલાવી મંગળ્યા
 અને પુછ્યું કે- ' આ જઘેરચંદની વહુને આ માણકચંદે માણક આપ્યું
 તે તમે જોયું હતું ? ' સવળાં સાક્ષીદારો ખોલાવ કે ' હા, અમે સમજાવ્યો
 જોયું હતું ! ' ખીરબલે હુકમ કર્યો કે ' દરકને જૂદિ જૂદિ કોરડીમાં પૂરી
 હો ' હુકમ થતાંજ સિપાઈઓએ નિર નિરબી કોરડીમાં તેઓને પૂરી પા-
 વ્ય પાંચ તોલા ધડની કણક આપી હતું કે- ' જે લાલ તમેએ જોયું હતું
 તેનો જેવો આદાર જેવો હોય તેવો આ કણકને બનાવી આપેલા પહેલા
 બંને બાઈઓને બહાર કાઢાડ્યા અને ત્રણમ અકરનાં જોળાઓ બંધ
 મૂકી સાક્ષીદારોને કહાડી તેમની પણ જોળાઓ બંધ તો તે બંને બાઈ-
 ઓ કરતાં સાક્ષીદારોની જોળાઓ જૂઠાન આકારની હતી છેવટે જઘેરચંદ-
 ની જોને બહાર કહાડી જોળાઓ માંમી તો તેજુ જેવી કણક આપી હતી
 તેવીજ પાછી આપી જેથી ખીરબલે પુછ્યું કે- ' કેમ લાગના આકારની
 જોળાઓ બનાવી નહીં ? ' જઘેરચંદની જી બેલી કે ' મેં મારા જન્મનાં ત-
 રમાં લાલ કેવું હોય છે તેજ જોયું નથી તો, વગર જોએલી મીઠાનો સો
 રીને આકાર બનાવી આપ્યું ! ' આ પ્રમાણે તે જીવું બોલવું સાંજળી ખીરબલે
 સાક્ષીદારોને એકાંતમાં લેઈ જઈ ધમકી આપી કે ' જે સાચે સાચું બોલશે
 તો ઠીક નહીં તો, સમજ મજૂરી સાચે હુરખખાતાની શિક્ષા દરબારમાં આપશે. '

આ પ્રમાણે ધમકી આપી, પણ તેઓએ ખરી વાત કહી નહીં, તેથી સિપાઇઓને હુકમ આપ્યો કે 'આ હરામખોરોને મારો પચાસ પચાસ નેર પાંધનો માર.' હુકમ થતાં જ સિપાઇઓએ મોટા વાંદર પુછા નેરમ'ધ લખી આપ્યા, તે જોઇને સાક્ષીદારો ત્રિચારવા લાગ્યા કે 'હવે જુરા હાલ થશે.' આ જોયક કડવાં છે માટે ખરું માની દેવું તેમાં જ સાર છે. 'એમ ત્રિચારી અરજ કરી કે, મહેરજાન સાહેબ ! અમને મારશો નહીં, જે સાચી હકીકત છે તે કહીએ છીએ કે, અમોએ તે લાલ આપતાં જોયું નથી, માત્ર એના નાતાની ખાતર માણુક આપતી વખત જોયું હતું એમ કહેવું પડ્યું છે માટે હવે તરજમાં આવે તેમ કરવા સરકાર ધણી છે. આ પ્રમાણે સાક્ષીદારોનું બોલવું સાંભળી કહ્યું કે 'માર ચોદમું રત્ન છે નહીંતો, ગિદોષ સ્ત્રીને મારે ખોટી ચોરી ઠરાવી જ દીધી જ હતી. કેમ માણુકચંદ ? આ તાર સાક્ષીદારો શું કહે છે?' માણુકચંદ બોલ્યા કે 'સાહેબ ! મારની ખીકથી એ જુદું બોલે છે.' ખીરબલે કહ્યું કે 'લાલનો આકાર તેમને જોયો હતો તો, કેમ એક સરખો સધળા જનારી લાલ્યા નહીં ? માટે સાબિત થાય છે કે એ સાક્ષીદારોએ લાલ દીધું જ નથી માત્ર તુજ તરકટી છે. પછી સિપાઇ-ઓને હુકમ આપ્યો કે 'ચોદમું રત્ન શર કરો.' હુકમ થતાં વાંદર પુછા ચાલુનો માર શર કર્યો એટલે તુરત કપુલ થયો કે 'લાલ મારી પાસે છે.' એમ કહી તેણે લાલ સાતી હાથે રૂપી, તે પૈડી એક અંદર-ચંદને સ્વાધીન કર્યું અને ખીજી સરકારી ત્રિજોરીમાં દાખલ કર્યું તથા માણુકચંદ તેમજ સાક્ષીદારોને યોગ્ય શિક્ષા આપી.

વાર્તાનો સાર એ મહત્ત્વ કરવાનો છે કે-ખીરબલ સલ્લને શોધી કાઢાડવામાં કેવો પ્રવિણ હતો ? ખીજો સાર એ લેવાનો છે કે-લક્ષ્મી સહીબ અતર્થનું મૂળ છે, લક્ષ્મી સંબંધીઓથી વિરોધ કરાવનાર છે, લક્ષ્મી જાલુ-જલાનાં મન જમાડનાર છે માટે તે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા પછી જે નિરાશિ-નીપણે સરખા દયાળુ શાંત વ્રતિથી રહે છે તેને જ ધન્ય છે ! કેમકે કનક એ નામજ એવું છે. શુભો ધંત્રાનું નામ પણ કનક કહેવાય છે ! જો કે,

(૨૪૬) ખૂબીના ખબરો અથવા ડહાપણના ફરીયાવ.

કનક નામ છે પણ કનક જેટલી તેમાં સત્તા નથી છતાં પણ કનક નામના મહિમાથી તેનો સ્પર્શ થવાથી પણ મદ મદે છે તે, સાક્ષાત્તે જે કનક છે તેના સ્પર્શથી તો મદ મદે તેમાં કેલવું જ શું ? માટે કહેવાનું તાત્પર્ય એજ કે અધિરધનનો મદ ન કરતાં સતસંગ કરવો જેથી મનોવૃત્તિ નિર્મળ રહે છે.

વાર્તા ૯૮ મી.

જો સાચું સગપણ આંતરું, તો તમ પેખી પીડા
 દિલ દાઝે લાગે જગ લાગે, પણ પરને શું પીડા પી. એ દિવેદી
 એક સમય કોઇ બે સ્ત્રીઓ શાહ હજૂર આવી તે પૈકી એક જણી
 એ ફરીયાદી કરી કે-મારો દીકરો આ છિનાગ પુતારી રાંઠે ફાસલાથી ફરા-
 વી પોતાના કળજે કરી લીધો છે માટે મારે હવાલે કરાવવો જોઇએ. શાહ
 ખીજી સ્ત્રીને પુછ્યું કે- તારી શું ફરીયાદ છે ? ખીજી સ્ત્રીએ જણવ્યું કે-
 નેક નામદાર ! મારી એ ફરીયાદ છે કે, આ સ્ત્રીએ જે આપ હજૂર ફરી-
 યાદ કરી છે, તદન પાયા વગરની છે, ઉત્તો ચાર કોટવાલને દોડે
 તેનું તેણે કરવા માંડ્યું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતાં કેવળ બેઠ
 ઘાનતથી 'મારો છોકરો છે' એવો દાવો ધરાવે છે; પરંતુ છેવટ ન્યાયી
 નામવર આગળ દુધનાર દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં વિભાગ પડ-
 શે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધિ ફરીયાદ સાંભળી શાહ બારે મુઝાણમાં
 પડ્યો, તેથી ખીરબસે અરજ કરી કે-મુઝાણમાં પડતાં કશું કારણ નથી,
 માત્ર કરવત લડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બનને આપી દેવા એટલે
 તકરાર પડી ગઈ. એમ કરી વધ કરવાને મોઝાવત તિપાઈને હુકમ આ-
 પ્યો; એટલે જે છોકરાની સાચી મા હતી તે ધમરાપને બોલી કે- ગરી-
 બપરવર ! મારે એ છોકરાની જરૂર નથી અને હું મારો દાવો પાછો ખે-
 ળી લજીશું; કેમકે છોકરાને કાંપી તકરાર પતવવા તેથી તો એ બહેતર છે
 કે, બસે એજ છોકરાને લઈ બપ, જે જીવતો હશે તો હું તેને દૂરથી નિ-
 હાળી આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દુરસ્ત

ધારતી નથી, મને એ છોકરાને આ બાઈ લઈ જાય, પ્રભાકર પડિતના શ-
રણ અને બાઈ અને તો બાઈ થવાથી પરિણામે પ્રજ્ઞાતાપનો પાર નહે
નહીં શહે પુછ્યું કે- 'તે પ્રભાકર શી રીતે જાને તરફથી બાઈ થયો ?
અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પ્રજ્ઞાતાપ કરેલો પડ્યો ?'

સ્ત્રી ખોલી કે 'પ્રભાકર નામનો એક પડિત પરદેશથી વિદ્યાવ્યાસ
કરી પોતાના ધરબણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રિએ વિશ્રામ
લેતા માટે લોકોને પુછ્યું કે, આ ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર છે ? લોકોએ
કહ્યું કે, હા એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે, શું તમારે રાતવાસો કરવો છે ? જુવે!
પેલું રક્ષામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાકરે ત્યાં જઈ ઉતરેલી લીધી અને
તે ધરવાળા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ સારો સત્કાર કેવો, તથા ખાન પાનની પચ્ચ
સ્તવડાં સાચવી રાત્રી માટે જોડવણ કરી આપી. પ્રભાકર પણ તે લોકની
ખરદાસથી ખુશ થયો અને નિંદાને સમર્પીત થઈ આરામમાં રાત્રિ વ્યતીત
કરી. પ્રાતઃકાળે નાહ ધોઈ સંખ્યા પૂજા કરી ભોજન આરોગી આરામમાં
ખેડે; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછતા લાગી કે, માહતજ ! આ
મારા બે છોકરા છે તેને જનોમનો દેવી કે, સુનત કરાવવી ?' બાવાકર
સાંભળી પ્રભાકર નો અપાર વિચારમાં પડ્યો કે, બ્રાહ્મણના છોકરાને સુનત
કરવી કેવી ?! એમ ચિારી પ્રભાકર બોલ્યો કે 'બાઈ બ્રાહ્મણના દીકરાને
તો જનોમનોજ અધિકાર છે, પણ સુનત કહોડો લેવું કાણુ શું ?' બાઈ
ખોલી કે 'જીરા ? હું પેહેલી બ્રાહ્મણી હતી, પણ આ છોકરાનો બાપ સે-
કય તે સી સાથે મારે તેક બાવાથી તેમજ ઘરમાં આવીને એકી ત્યાર પ-
છી આ બે છોકરા થયા. આ ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી
મામના લોકોને અગ્નિ વિચારું કે 'કોઈ પંડિત પુરાણી કે, વડેમારણ બ્રાહ્મણ
આવે છે ત્યારે તેને ઉતરવા બાવાથીવાલી અડચણ થઈ છે માટે એક બ્રા-
હ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારું માટે આપણા સૈવદવા ઘરમાં બ્રાહ્મણી છે,
તેથી તે સૈવદને બ્રાહ્મણ જનાવ્યો એટલે થયું.' એમ વિચારી અમેને બ્રા-
હ્મણ જનાવ્યાં તેથી હવે આ છોકરાએને જનોમ અપવી કે, સુનત કરવી ?

(૨૪૮) ખૂબીનો ખબરો અથવા કાલુપણનો દરિયાવ.

તે વિષે અને વારંવાર વિચાર થવા લાગ્યા, પણ કે.ઇ સમજી જાણજી મળે
તો ખુબી એવા ઇરાદામાં હતી; તેટલામાં તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજ થ-
યું અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો
તે કરીએ. ' પ્રમાણે આ ઇતિહાસ સાંભળ્યો એટલે વિચારો ચિત્રામણના
પૂતળાની પેઠે રતબંધ થઇ ગયો અને મહા પશ્ચાતાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો
કે ' અરે પ્રભુ ! મારે જાણજીતપણું સમજાવ્યું નાશ થયું, સર્વથી હેલા પા-
લવાવાળા યવતનું અન્ન પાણી આરોગ્યું જેથી વિધા, ધર્મ, કર્મ અને દેહ
જીવ ધર્મ, પણ હવે ઉપાય શો ? ' જાણજી બોલી કે - ' માહારાજ ! કેમ
મારીવાત સાંભળી નિરતેજ બની ગયા ? મારા પુછેલા પ્રશ્ન માટે શું આ-
પનો અભિપ્રાય છે ? તેનો મને જણવો. ' માહારાજ બોલ્યો કે - ' જાણ શું
મારું કપાળ અભિપ્રાય આપું ? તારે તો જનોઈ કે સુનત જે યવાનું હશે
તે ઘરો; પણ મારી ઘેર કે ચિતા ? તેજ મ્હોટી મુઝવણમાં પડ્યો છું છું
ન જાણજી રહ્યો કે, ન મુસલમાન, ધિર્મીનો કુતરો ધરનો કે ધારનો
એકેમાં ન રહ્યો આ પ્રમાણે અપાર પશ્ચાતાપ કરતો પોતાના દેહની
ગુહી કરવા મંજાળના શરણમાં ગયો અને શુદ્ધ થઈ તપશ્ચર્યામાં પોતાનું
જીવન ગાળ્યું કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે, એ સૌખ્યનાં છોકરાં તો મુસલમાન
પણમાં મેંજીયા રહ્યાં; પરંતુ વિચારો પ્રમાણરવિના કારણે મદત જગતથી
વિરક્ત થયો તેજ પ્રમાણે અમે બન્ને જણીએ પેતપેતાના તાનમાં રહી-
એ, પણ વિચારો છોકરાનો નાહક જીવ જાય માટે એમાં કશો પણ કુ-
પામદો સમજતી નથી, તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઇ જાય.
આ પ્રમાણે વિચારશુકત કરણનાં વાતસલ્ય પ્રેમ બકિતનાં વચનો સાં-
ભળી પીરમલ બોલ્યો કે - ' જાણજી આલીનહાં ! આ બાપનોજ તે છોકરો
છે એમાં જરા શંકા નથી; કારણ કે, તને અંતરનું સંજી હોય છે તેનાજ
અંતરમાં પ્રેમનો અંશ ઉત્પન્ન થાય છે અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું મનું
અથવા વિષેનો પ્રકાર તેને મળ્યો નહીં, તથા પેતાનો હાવે રહ કરવા તેનાર
થઇ માટે માના પેદામાંજ આંતરડાની સમાઈ હોય છે એ કહેવા

સિદ્ધ થાય છે. અને આ ગીજી સ્ત્રી છે તે કેવળ મળેપડું છે. તેમ તેનો એ છોકરો નથી. જેથી તેને કાપી એ ભાગ ફરી વહેતી લેવા હુકમ થયો. છતાં તે કમ્મ બોલી નહીં માટે એ તરકટીખોર છે, તેથી તેને ચોગ્ય નથી. તત આપતી થટે છે., આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલનું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમજી બાઈના સ્વાધીન કર્યો અને મળેપડુ રંડાને વિના બાઈની કાટકીમાં મોકલાવી દીધી.

વાર્તાનો સાર એછે કે, - માતનો વાત્સલ્ય પ્રેમ, ન્યાયી રાજનું ન્યાયસૂત્ર અને તરકટી ખોરનું તરકટ તથા ગમાર બોડાની ગમારતા વગેરે વગેરેનો ભાવ આ વાર્તા દર્શાવી આવે છે માટે પરદેશમાં કાઢીને ઘેર જતાં કે જમતાં પાણીપીતાં પેટેલાં જાત, આચાર અને રહેણી કહેણી વિષે પુછ પરછ કરવી નહીં તેા, પ્રભાકરની પેટે પરમ પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે. તથા ખોટાં સગાં સંબંધીઓને પારખી લેવા આજ્ઞત કે હુકમદાયક પ્રકાર સમીપ ભાવવાથી તરત ખરાંખોટાંનો દાખલો જણાઈ આવે છે અને નેક-વાચ મળવાથી નેક રાજ્યની નીતિ પણ જણાઈ આવે છે.

વાર્તા ૬૯ મી.

બલપણ કરતાં જાત; મળે જુઠાઈ મહિવિષે;

બાલણ.

એક સમય આઠખરસાહ બાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે - 'ખીરબલ ! એનું કયું કાને હશે કે' - નેકી-ભલાઈ કરતાં ખરી-જુઠાઈ પ્રાપ્ત થાય ?' ખીરબલ બોલ્યો કે ' હજૂર આલી ! આ વાક્યની પ્રતિતિ આપવામાં તેા, આપણા મુલ્કમાં દોષાને ખુબ સમજે છે ! ' આવું ખીરબલનું બોલનું સાંભળી બાદશાહ જમજદાંએ તેજ વખતે મુલ્કમાં દોષાને બોલાવી ભાવના માટે સિપાઈ મોકલ્યો, જેથી તે સિપાઈ મુલ્કમાં દોષાને ઘેર જઈ બોલાવી લાવ્યો; એટલે મુલ્કમાં દોષાને બાદશાહે પુછ્યું કે ' મુલ્કાંજી ! તે કામ કયું હશે કે, નેકી કરે અને ખરી હાંસીલ થાય ? ' મુલ્કાંએ જણાવ્યું કે ' તે કામ હું સારી રીતે જાણું છું, પણ સરમને લીધે કાંઈ કહી શકતો

(૨૫૦) ખૂબીનો ખમનો અથવા હાલુપણનો દરિયાવ.

નથી કમકે જે વખતે આપનો સિપાઈ આવ્યો તે વખતે હું ખાવાની તૈયારીમાં હતો; પરંતુ હુકમને તમે થઈ આપ હજૂર આવ્યો' પણ માન-માં જૂળાને લીધે જરા પણ શક્તિ નથી કે, હું આપના પ્રજ્ઞાનું વિવેચન કરી શકું.' બાદશાહે કહ્યું કે- 'જ્યારે જરા પણ શક્તિ નથી તો, અહીંયાં સુધી શી રીતે અતાયુ ?' મુલ્લાં દોખાને ખેલ્યો કે 'હજૂર ! હું તો મનુષ્યહું, પણ જનવર પણ જૂખ્યું થયે એ ચાર કદમ ચાલીતો શકે છે. પણ બોલી શકતું નથી.' બાદશાહે રસેધ્યાને હુકમ કર્યો કે- 'મુલ્લાં ગાટે ધણજ સરસ બોજન થાળમાં પીરસી અહીંયાં લઈ આવ., બજારચી-રસો ધણો હુકમ પ્રમાણે થાળમાં બોજન પીરસી કચેરીમાં લઈ આવ્યો અને મુલ્લાંનાં આમળ મૂક્યો એટલે મુલ્લાં દોખાને તે થાળને ઉઠાવી ખહાર આ-લવા લાગ્યો, જેથી બાદશાહે કહ્યું કે 'અહીંયાં બેસીનેજ જમો.' આવો હુકમ થતાં ત્યાંજ એસો મુલ્લાં જમી મરત બન્યો, પછી બાદશાહે પુછ્યું કે 'કહો હવે તે કામ કયું કે, નેકી કરે અને 'નદી હાંશીલ થાય' મુલ્લાંએ કહ્યું કે 'હજૂર ! જતાની તો દીપું !' બાદશાહે ફરમાવ્યું કે 'હું તો તેમાં કાંઈ સમજ્યો નથી કે, તમે શું જતાવ્યું !' મુલ્લાંએ કહ્યું કે 'શાહે આ-લી ! આ વખતે આપ મને જે ખાણું ખવરાવ્યું તે ધણજ સરસ હતું કે. એ આજ સુધી એવું ખણું ખહું નથી, પણ હજૂરનાલગ્નને આજ રોજીએ ખાણું ખવરાવવા માટે જે હુકમ આપ્યો તે આ અંદાએ પણ સરમાતે શરમાતે ખાવું શરૂ કર્યું, તેથી પૂરેપૂરું જમાણું નહીં, પણ ઉલટું ગાંઠ લોહી બળી ગયું, જેથી મને મહા હાનિ થઈ. આ પ્રમાણે મુલ્લાંનું બોલણું સંબંધી શાહ મણેજ પુશી થયે અને સારું મનાવ આપ્યું.

ખાલીનો સાર એ છે કે. અમીર લોકો કે સભા બાદશાહોના મુખ માંથી નિકળેલા પ્રજ્ઞાનો યોગ્ય રીતે ઉત્તર આપ્યો તે, અમુલ્ય શિરપાવ અક્ષીજ સંપાદન કરે છે, માટે હજર જવાન શિખવા અતુર નેરોનો સંમ કરી આગશાબીઓના મનને રંજન કરી સુંદર માન મેળવે.

વારતા ૧૦૦ મી.

દેખા દેખી કામ, કરીએ નહીં કદિ મદદ કરી,

નહીં તો આખર નામ, દામ ધામ ખુબે નારખા. નારાયણજી.

દિલ્લી પતિ અકબરશાહ બાદશાહના વખતમાં દરેક જાતના હુજરો તથા સુધારા કે, પ્રગતિ કરવાનાં કામો સારી પેઠે નિશા બંધ ચાલી રહ્યાં હતાં અને હુજરી નિધાવત કે સુખીજનોને સારો સત્કાર તથા શિરપાવ, જામી વગેરે પોતપોતાના શિકંદર પ્રમાણે મળતો હતો. તેથીજ તે વખતમાં પ્રત્યેક જાગતના પ્રવિણ પુરુષો, કળાવાન લોકો અને સમજદાર સજ્જનોનો મધ્યા-નહનો સર્વ હતો. એક વખત અકબરશાહ બહાર હવા ખાવા માટે જતા હતા, તે વખતે મુસ્તરીખાના-હુજરોના કારખાનામાંથી કામ કરનારા લવાર સુધાર વગેરે છુટ્યા અને પોતપોતાના ઘેર જતા હતા, તેમના તરત શાહે મિલાદ કરી જેવા માંડણું તો જ્યારે લવાર લોકોનું ટાણું નિકળ્યું ત્યારે તમામ લવાર લોકોનાં શરીર-હાથ પગ મહોં સ્વાચ્છ તથા કપડાં પાન દાગ વગરનાં જોયાં, તે પૈકી એક લવારના કપડાં ઉપર દાગ અને દામ મહોંડા ઉપર પશુ કાચલાની કાળાશ લાગેલી દાઢી, તેથી તે લવારને શાહે પુછ્યું કે-‘આ કારખાનાના તમામ લવાર લોકોનાં કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાશના દાગ લાગેલા નથી અને તારાં કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાશ લાગી છે તેનું કારણ ?’ લવારે હાથ જોડી આજ્ઞા કરી કે ‘બાદશાહ આજમયના ! કાગડો હુંસની ચાલ ચાલવા જતાં તો પોતાની ચાલ પછી ભુલી ગયો, તે કહેવત પ્રમાણે એ સમજા લવારેની રીત પ્રમાણે જો હું ચાલતા જાઉં તો માડ’ ગુજરાત ચાલતું હોય તે પણ આટલી પડે. એ તમામ લવારો લોખંડના ઓગર વડે કાચલા બઢીમાં નાંખે છે, તથા હાથ લુછ્યા ફગાલ વગેરે રાખે છે, જેથી કામદગ પડતા નથી પત્તુ આ આખનો સુલામ તો, હાથેથીજ કાચલા નાંખે છે એટલે હાથે મહોંડે અને કપડે કાળાશ લાગે છે.’ શાહે કહ્યું કે ‘તું પશ્ય તે પ્રમાણે કેમ કરતો નથી છતાં ઓગરે હાથે શા મઠે કાચલા નાંખવા ?’ લવાર બોલ્યો કે ‘હજૂર મારી આપ નામદારના કારખાનામાં તો, જે જે જાગતનાં ઓગર જોઈએ છે

(રૂપર) ખૂબીના ખખનો અથવા હાપણનો હરીઆવ.

તેવાર મળે છે, પણ મારા ઉપરી રહેજ વાંકો લીધે કે કોઇ કારણના બહાને મને રજા આપે અને ખીજ કોઈના કારખાતામા રહેવું પડે ત્યારે ત્યાં રહે જાતના ઝોખર ક્યાંથી હોય અને હાથેથી કામ ન કરેલું હોય- તો ઝોખર વિના કામ કરતાં કંટાળો આવે તેથી છેવટ કંટાળી કામ મૂકી ધેર બેસવાનો વખત આવે માટે સદાય એજ પ્રમાણે ટેવ રાખવી કે, ઝોખર હોય કે નહોય, પણ હાથેથીજ કામ લેવું અને વખત વિચારી ચાલવું તો, કોઇ વખત ચાલવીકાની અડચણ આવે નહીં નહીંતો શો- દાગરના ગુમાસ્તાની પેઠે થાય. શાહે પુછ્યું કે, તે સોદાગરના ગુમાસ્તાની છી રીતે વાસ્તા છે ?' સવાર બોલ્યો કે, 'હજૂર ! કોઇ એક મુલકના એક સોદાગ- રને ત્યાં બે ગુમાસ્તા હતા, તે કાંઇક સારા લાભકારી માલસાઈ કોઇ ખીજ દેશમાં ગયા ત્યાં પોતાની પાસેનો માલ સારા લાભ મેળવી વેચી ત્યાંથી મળતા ખાતને ખરીદી વિશેષ લાભ મેળવવા લાગ્યા. તે દેશમાં એવો રીવાજ હતો, કે એક રૂપીઆની મીઠાઈ એક મણુ મળતી હતી અને બહુ તો અડદ રૂપીઆના પાંચશેર મળતા હતા. એક દિવસ સાંજના સમય ખખરમાં જાને ગુમાસ્તા ગયા અને વિચાર કરી એકજાણે કહ્યું કે, મીઠાઇ ખરીદવી એજ ફીકડે અને ખીજે કહ્યું કે, અડદ બહુ ખરીદવા એજ લાભકારી છે. આ પ્રકારે જાને જણાના મત જુદા પડતાથી જાને જાણે પોતપોતાની મરજી સુજા માલ ખરીદિ વેચવા શરૂ કર્યો. માસની આખર તારીખે વિચાજ કરતાં મીઠાઇ ખરીદનારે ખજો લાભ મેળવ્યો અને બહુ અડદ ખરીદનારે એક રૂપીઆ પણ પૈદા કર્યો નહીં, જ્યારે તેઓ પાછા પોતાના દેશમાં આવ્યા ત્યારે પોતાના શેઠ સોદા- ગરની પાસે આવી પોતપોતાના જુમ્માનો હિસાબ આપ્યો, તે વખતે સોદા- ગરે પુછ્યું કે, સરખા રૂપિયાના વૈપારમાં લાભમાં તફાવત શું છે તેનું શું કારણ છે ?' ગુમાસ્તાએ સમજી હકીકત કહી સંબંધાવવી, તેથી સોદાગરે ફરી પુછ્યું કે, મીઠાઇના વૈપારમાં એક હજારનો એક માસમાં લાભ મળેલો અને અડદ બહુમાં એક માસમાં એક રૂપિયો પણ પૈદા નહયો એ અરેખર તકલ્પ જોવું છે ? માટે તેનું કારણ જાણવા ચાહું છું. જણે મીઠાઇ ખરીદિ હતી તે ગુમાસ્તાને કહ્યું કે, તે સહેરના માણસો દરેકજા મીઠાઈજ ખાતા

હતા અને અનાજ ખાવાનો માવરો થોડો હતો, તેથી જ ચીજની ખવડ વધારે તે ચીજનો વેપાર કરવો એજ ચોગ્ય છે, એમ જાણી મીઠાણ ખરીદી, તથા તે વેચીને સારો લાભ મેળવ્યો. જીજ્ઞા ગુમાસ્તાને સોદાગરે પુછ્યું કે, તે કેમ મીઠાણ ન ખરીદી અને ધણું અડદ ખરીદ્યા? ગુમાસ્તા અરજ કરી કે, સાહેબ મેં જાણ્યું કે, જો હું મીઠાણ ખરીદિશ તો મીઠાણ ખાવા જેવી ચીજ છે તે ખવાઈ જશે તેથી મને ખરાબ આદત પડશે અને શેડને મોટું નુકશાન થશે, એમ ધારી મીઠાણ ન ખરીદતાં ધણું અડદ ખરીદ્યું; પરંતુ તેને ખરીદનારજ કેઈ મળ્યું નહીં, જેમ તેમ કરી પૈસા અંધ બેસાડ્યા સોદાગરે સઘળા હડીકત જાણી મીઠાણ ખરીદનાર ગુમાસ્તાને સાબારી આપી સારું ઇનામ બદલ્યું અને જીજ્ઞા ગુમાસ્તાને કહ્યું કે, આજથી તારો ખવાર ઉતરતો છે. આ પ્રમાણે કહી લવાર બોલ્યો કે, હજૂર આલી! તે સોદાગરના બંને ગુમાસ્તા પૈકી જે સમય વિચારી કામમાં હુશીયાર રહ્યો તેજ આખર સુધી ફતેહ પામ્યો અને સમાનતા વિચાર કર્યા વિના જીજ્ઞા ગુમાસ્તા એ કામ ધણી મેહેનત સાથે કર્યુલતાં ધેર બેસવાનો જખત આવ્યો. ગાંઠે ખરીબ પરવર! પ્રથમથી વિચાર કરી ચાલવું એજ ઉત્તમ છે, નહીં નો પ્રથમજ હું આપને કહેવત કહી ચૂક્યો છું કે, કામડો હંસની ચાલ અગર ગયો તો, પોતાની ચાલ પણ જુદી ગયો. આ કહેવતની હડીકતને માનવાની પણ લીધી છે ગાંઠે દેખા દેખાતા લીધે પારકાના બરોસે કામ લેવાથી ખરાબ આદત પડે છે, તેથી જ કામ જ્યાં સુધી પોતાના હાથથી થાય ત્યાં સુધી પારકા પાસેથી કે, જીજ્ઞાની મદદથી કરવું નહીં. શાહે કહ્યું કે ' કામડો હંસની ચાલ ચાલવા જતાં પોતાનો ચાલ શી રીતે જુદો ગયે' લવાર બોલ્યો કે ' જી હજૂર! એક જગ્યાએ એક કામડો બેઠો હતો તે વખતે એક હંસ ઉડતો ઉડતો જતો હતો તેને જોઈ કામડે વિચાર્યું કે, હું પણ એના સમાન મતિવડે ઉડું, એમ વિચારી કામડે પણ પોતાની પાંખો હંસની પેઠે ફેલાવી હંસના પાછળ પાછળ ઉડવું શરૂ કર્યું. સહુમના જાણુવામાં છે કે, હંસ એકદમ એક વખતમાં ઉડી સેકડો: માફ સુધી વિસામો ખાધા વગર જઈ ચકે છે, તેથી હંસ તો મેધકપલે આકાશ

(૨૫૪) ખૂશીનો ખળનો અથવા ડાહપણનો દરીઆવ.

પંચને એલંધનો ચાલ્યો જતો હતો, પણ કાગડો તો થોડાક સુધી તેના સાથે ઝપટ પાંચ હોયો; પરંતુ, આગળ તેવી ઝપટથી હોડતા જેવી તાકત નહીં નહીં; તદ્દપિ મગતનો માથો હોડવા લાગ્યો, પણ આખરે થાકીને ખેડાણપણે જમીન ઉપર પડ્યો અને હોડસ પણ રહ્યા નહીં. કેટલીક વખતે બાન ઠેકાણે આવ્યું અને હોડવા કર્યું પણ હંસની ચાલ શિખતાં પોતાની ચાલ પાંચુ ભૂલી ગયો, હોડાયું નહીં તેથી એક જગ્યાએ સુપસાપ પડ્યો પડ્યો પડ્યો પથ્થાતપ કરવા લાગ્યો; એટલામાં વગડમાંથી એક ખિલાડી ફરતી ફરતી આવી તેણીએ તે કાગડાને પકડી લઈ મારી પોતાના પંડને પોખ્યો. 'આદ્યાહ ફલક પનાહ' જે એ કાગડો હંસની ચાલની બરાબરી શિખતા જત નહીં તો, વગર મ્હોતે મરવાનો વખત આવત નહીં માટે મનુષ્ય માત્રને આવશ્ય જન્યુલું જેમ્મએ કે, પોતાની આદત—ટેવ ખનાવ કરતી નહીં. અને હદથી વધારે કોઈપણ કાગમાં કે જતી બરાબરી કરતી નહીં? તોજ શુભ પામે. એમ વિચારી હું મોટામનો કંઈ ન સમજતાં હાથ કાગ કરે છું.

આવું લગારનું બોલવું સાંભળી શાહ વજોજ ખુશી થયો અને તેની સમજ માટે તારીફ કરી મિસ્તરીની જગ્યા ધનાયત કરી.

વાર્તાનો સાર એ છે કે, પ્રત્યેક માણસે પોતાના મન ઉપરાંત કાંઈપણ કાગ કરવું નહીં, તથા જે દામ નોઠર ચાકરનાં હાથે કરાવે છે તેમ ને કાંઈ ચકના વિપરીત પણથી જે સંકટ આવી પડે છે તો, તે વખતે, તે પારકાનાં હાથથી કામ લેનાર બહુ દુઃખી થાય છે અને તેમને તે વખતે બાન થાય છે કે, જે હાથે કાગ કરે હોયતો, આવી મુઝવણ આવત નહીં માટે હમેશાં પોતાની આગળ કાગ કરનાર હોય, તદ્દપિ પોતાના જરૂરી કામો તો, પોતાના જ હાથે કરવા ટેવ રાખવી. પગે ચાલવાનો કામકાજ કરવાનો કે, લખવા વાંચવાનો માવશો નિરંતર થોડો થોડો રાખવો જેથી કામ વખતે કામ ચટકી પડતું નથી પણ જેઓ પારકાનાં બરોસા ઉપર જ કામ કરવાનો આધાર રાખે છે તેઓ વિવિધ સમય આવશે શક્ય પડતાય છે, જે થીજ પોતાની જાતેજ અગત્યનાં કામો કરવા એજ અતિ લાભ કરતા છે.

વારતા ૧૦૨ મી.

જૂઠું ટકે જરીવાર, પાર ન પહેંચે પ્રવીણનર. વિધાગૌરી.

એક સમય કેઈ એક ગણેપદુ શુભાગડી એક અદસ્થને ગણે પડી કે. મારા ઉપર બલાત્કારવાણું વાપરી મારી લાજ લૂંટી માટે દરબાદમાં ફરીયાદ કરી તો પુરેપુરી શિક્ષા આપાવું. એમ કહી બાદશાહ હજૂર જઈ ઉપરના મહામંત્ર પ્રમાણે ફરીયાદ કરી, તેથી તે અદસ્થને બોલાવી તપાસ ચલાવી; પરંતુ અદસ્થની વર્તણૂક ઉચ્ચ પ્રકારની જણાઈ, જેથી ફરીયાદભુને કબુલ નહીં ફરીયાદ ગરોળર છે, માત્ર મને તારી ચતુરાઈ જોવાની ઉત્કંઠા છે; તે કારણ માટે એક ગમ્મત કરવા ચાલુ છું કે આ સોયમાં તું દોરો પરાયી આ રમાલની અંદર એક ખુટા ભરી આપ, પછી તારી ફરીયાદનો નિકાલ લાવું. એમ કહી શાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો રૂઝના હાથમાં આપી પરાયતા દરમાવ્યું, પણ તે સોયને ચપટીમાં ફેરવતા લાગ્યો, તેથી રૂઝે મોશી કે-‘ફલકખવાહ! સોય ફેરવતી બંધ રાખો તો, મારાથી દોરો પરાયતા, નહીંતો પરાયતા શકિતમાન નથી.’ આવું તે સોનું બોલાવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ‘વાહ! જરા સોયને ફેરવું છું તોમાં દોરો પરાયતા અશકત છે. ભારે તારા ઉપર જ્યારે આ અદસ્થ બલાત્કાર વાપર્યો હશે, તે વખતે તે ધડ પગડ કર્યામાં ખામી નહીં રાખી હોય; છતાં એ પોતાની વાસનાથી રીતે પૂર્ણ કરી શક્યો? માટે મોંય દોરના દાખલાથીજ સાબોતી થાય છે કે, તું શીત પછે રહી હમીરા ભારેજ આ અદસ્થની ધારણા પાર પડી હશે તો, તેણે બલાત્કાર વાપર્યો એમ કહેવાયજ નહીં; ખરેજ આ આખર દહારની આખર ઉપર હુમલો કરવા, તથા કોઈપણ પ્રકારની બદલાવતને લીધે કે, ધમકી આપી પરાણે પૈસા બોકાવવાને લીધે આ પેચ અમલમાં આણેલ છે જેથી તું સખત શિક્ષાને પાત્ર છે; તદ્દપિ રહેમ નજરને લીધે ૧૮ માસના કેદખાનાની સજા દરમાવું છું.’

આવો શાહનો હુકમ સાંભળી દુષ્ટ રંગ બહુજ રડવા લાગી; પરંતુ વગર બાકાતી કોટડીમાં સરકારી માણસોના મોં સાથે તેને મોકલાવી દીધી. વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

(૨૫૬) ખૂમીનો ખબરો અથવા ડાપણનો દરીઆવ.

વારતા ૧૦૨ છ.

સહુ સહુના દુખને રડે, પર દુખે રડે ન કોય, ગીરધર.

એક વખત અકબરશાહ રાત્રિએ નગર ચર્ચા જોવા નિકળ્યો હતો તે વખતે જમુના કિનારા ઉપર ત્રણ સ્ત્રીઓને રહતી હીલી, તેથી ત્યાં જઈ તેઓને શાહે પુછ્યું કે તમે સામાટે રડો છો ? તે કહેવામાં કસી અડચણના હોય તો, મને કહો ? આ પ્રમાણે જ્યારે ચાચાનક વીરનું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે સ્ત્રીઓએ આંખ ઉઘાડી જોયું તો, કાંઈ સાદસીક દેવાંથી નરને નિહાળ્યો, જેથી હાથ જોડી ચરણમાં નમી પડેલી બોલી કે 'મારો ધણી આ જમુના નદીના ખેલેપાર ખેતીનું કામ કરેછે જેથી દરરોજ તરીને ખેલેપાર જાય છે અને આવે છે, પણ કોઈને કોઈ દિવસે તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે તેથી હું રડું છું.' જીજ્ઞાસુને જોવાનું કાનજી પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે 'મારો ધણી રોજ ચોરી કરવા જાય છે, જેથી કોઈને કોઈ દિવસ પકડાશે તો, છુરા હાલ થશે; કેમકે કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ પોતે ફસાઈ મરે છે, જેથી હું રડું છું.' તોછને જોવાનું કાનજી પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે 'મારો ધણી ન્હાની ઉમરનો છે, જેથી માઈ પોતન એક જાય છે તેથી રડું છું.' આ પ્રમાણે ત્રણેનું રડવાનું કારણ સાંભળી પોતાના કાર્યમાં પ્રવર્ત્યા અને વિચાર્યું કે 'ક્યારે કવિગંગ આવે અને ઉક્ત પ્રકારની જાણત વિષે પ્રશ્ન કરે.' જ્યારે ગંગકવિ આવ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે ત્રણ સ્ત્રીઓ રાત્રિએ હા માટે રેતી હતી ?' આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળી વરદાસ કવિગંગ બોલ્યો કે-

નદીપાર ખેતી કરે, અરૂ પરધર ચોરી જાય;

બાલે કંથકી કામની, (થહ) તીનું જુરી બહાથ.

માટે રેતી હતી.' આ પ્રમાણે ગંગકવિનો ઉત્તર સાંભળી પ્રશ્નકર્તા પ્રસન્ન થયો અને અમૂલ્ય શિરપાત આપી ગઈનંદી બન્યો.

વાર્તાનો સાર પુસ્તોજ છે.

ભાગ આઠમો સમાપ્ત.

શ્રી દંડકારણ્ય વિહારિણે નમઃ

ખૂબીનો ખબ્બનો અથવા ડહાપણનો દરીઆ

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી.

ખિરખલ અને ખાદશાહ

ની રસિક મનમોહન અને અમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ નવમો.

વાર્તા ૧૦૩ જી.

ઉત્તમ શોધક આગળે, રહે શું ગુપ્ત પદાર્થ ? મીરાંબાઇ.

એક સમય કાંઈ એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે ' મો
ટા કુત્રા વાળા મ્હોલાના રહેનાર સૈયદ કુતુબુદ્દીન અમીરઅલીએ જળરદરતી
ખલાતકારથી મારી આપર લીધી માટે અદલ ઇન્સાફી શરૂ કરાવના તેક
રાજ્યમાં એવા જુદામગારોને યોગ્ય નશિયત મળવી પટે છે. ' આ પ્રમાણે
તે સ્ત્રીની ફરીયાદ સાંભળી શાહે અપરાધી મોકલી તરત તે સૈયદને ખોલાયી
પુછ્યું કે- 'આ સ્ત્રી ઉપર તમેએ ખલાતકાર ગુન્જ્યો છે, એવી અરજ મારા
ફાજર રોશન થઈ છે, તે વિષે તમારું શું કહેવું છે. !, સૈયદે હાથ જોડી
જણાવ્યું કે 'ખાદશાહે આલી ! હુંતો એ વાતમાં કશું પણ જાણતો નથી,
તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અથવા તેણીએ શા કારણે લીધે આવું નાહક
ખોટું તહેગત મૂક્યું ? તે વિષે પણ કાંઈ કહી શકતો નથી, પછી તો હ-
જૂરની ધ્યાનમાં આવે તે ખર ' આ પ્રમાણે સૈયદનું ખોલવું સાંભળી
શાહે તેના મ્હેરા, વાકય અને એણે ઉપરથી વિચાર્યું કે- 'સૈયદે આ સ્ત્રી
ખિરખલાતકાર ગુન્જ્યો હોય ! એ વાર્તા તદન અસંભવતિ જણાય છે; તદ-

(૨૫૮) ખૂબીના ખખનો અથવા ઠાહુપણનો દરિયાવ.

પિ ઇન્સાશમાં જારીકી પાપરવાની જરૂર છે. એમ વિચારી સૈયદને કહ્યું કે-‘તમારું કહેવું સમજીએ; પરંતુ મારા ધારના પ્રમાણે તમે દેખિત છે. માટે ૧૫ રૂપિયા એ સ્ત્રીને આપી આ ફરીયાદને બંધ પાડો એમાં જાન્યોર ફાવે છે, નહીંતો ફાઇટ ફાવેત યશો.’

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સૈયદે તે સ્ત્રીને ૧૫ રૂપિયા આપ્યા, એટલે તે સ્ત્રીને રગ આપી. આરબાદ સૈયદને ફરમાન હતું કે જન એ તમે એ રૂપિયા તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઇ આવો. આવો હુકમ થતાં સૈયદ તે સ્ત્રીની પાછળ ગયો અને સ્ત્રીના પાસેથી રૂપિયા પાછા લેતા વચ્ચે તકરાર કરી તથા બાળાકારપણથી જુઠાંતી લેવા પશુચત્ન અલાયખો; તદ-પિ કશું વળ્યું નહીં અને તે સ્ત્રી ઉલટી બાદશાહના દબ્બૂર આવી રસી આ-રુઝ શુખરી કે-‘મરીબપરવર! આપે આ બદમાશ કોથી ફરિયાદ મને આપ્યા છે, તે પાછા છીનવી લેવા માટે કેટલો બધો જુલમ શુખરો. આહે પુછવું કે ‘તે’ રૂપિયા આપ્યા કે નહીં?’ સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે ‘શિ-રતાન’. એવી શું મગફર છે કે, મારી પાસેથી પાછા લઇ શકે! આ પ્રમાણે તેલું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે-‘જ્યારે આ સૈયદ તારી પાસે-થી આટલા રૂપિયા પશુ બલાતકાર વાપર્યા છતાં ન લઇ શક્યો તો, પછી બલાતકાર વાપરી તારી આખરે શી રીતે લઇ શક્યો દરો? તે ખરેખર વિ-ચારવા જેવું છે માટે સિદ્ધ થાયછે કે, જો તારી સાથે કદાચ આને સો બત કરી હોય; તોપણ તારા સજ્જપાથીજ યજ્ઞેત્રી હોવી જોઈએ; પરંતુ હવે કાંઈ અજુગતાવ થયાથી આવે રસ્તે તેને સગ્ગ આપવા પગલાં લઈએ છે. માટે એતા રૂપિયા પાછા આપી દે અને હમેરીને નાહક તરફ આપી તે બહલ પૈ રૂપિયા આપ, નહીંતો ડ માસની સખ્ત મજૂરી સાથે તુરંત આતાની સજ્જ બોગવ. આવો હુકમ થતાં વંતજ દુશ્સ સ્ત્રી ધરધર કંપ-વા લાગી અને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરી ૫૧ રૂપિયા ઉલટા દડમાં આપી પોતાના ધરને રસ્તા લીધો.

વર્તાનો સાર એ છે કે, અભિચારિણી ગૃખ સ્ત્રીઓ તિના કારણે

કેવળ આગકદારને સતાવવા અથવા તે, પોતાના ચાર સાથે સ્તેજ આજીવના-
વ અસથી તેને ખચાર કરવા પાસાચાર પ્રપંચ લઢાવી પોતાનું પાપ વગીવેછે,
ખિદાર છે ! જોતી દુરાચારિણી દુષ્ટભાવ્યોને કે, નજીવી બાબતમાં લાંબા
વખતના પ્યારને કિંવા આગકદારની આગરને કલોકિત કરી પોતાનું મ્હોદુ
કાળ કરે છે. જીનને સાર એ મહત્ત્વ કરવાતો છે કે, પૂર્વના દેશપતિઓ
કેવળ કિંચિદ્વિદિગત હતા કે, સત્ય વાતોને શોધિ અદલ ઇન્સાફ આપતા.

વારતા ૧૦૪ થી.

“વટી જૂઠા બોલન બોલ વચ થઈ ટેક નહીં તજ જીવતાં.”

એક તપશ્ચિ દરીયા કિનારા ઉપર બાર વર્ષની અરવિની અમર દુગ
બેઠાવતા દુષ્કર તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તેને તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં સદા
આગ્યાર વરસ થયાં, તે વખતે દરીયા કિનારાના વૃક્ષમાં વસતા સૈતાને તે
તપશ્ચીનું સન્ જોવા વિચારવું કે આનું મત સંસારના પ્રપંચી કાગોથી
કિંવા દુષ્ટ વિકારોથી પરિભવ થવું છે કે નહીં ? માટે પરીક્ષા તો કરવી
જોઈએ. એમ વિચારી તે સૈતાને કાગડાંને રૂપ પારખી કરી જે વૃક્ષ
નિચે તપશ્ચી તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તે જાડ ઉપર ઘણા વખતથી હંસને
હંસિની રહેતાં હતાં, તે પૈકા હંસકથાય દરવા મથેલો હતો અને હંસિની
લાં બેકેડી હતી તેના ચાળામાં જ કાગડો બંધ બેઠો. બ્યારે હંસ
ધેર આવ્યો અને કાગડાને પોતાના મકાનમાં બેઠેલો દીડો, તેથી તેને
પુછવું કે-‘તું મારા મકાનમાં કેમ બેઠો છે ચાલતો યા અહીંથી.’ હંસ-
નું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી કાગડો બોલ્યો કે-‘આ ધર મારું છે.
હતાં તું મને અહીંથી કાઢાડનારજ કોણ છે ?’ આનું કાગડાનું બોલવું
સાંભળી હંસને ધણે ધુસ્સો આવ્યો અને બંને જણની વચમાં બારે ત-
કરાર બની છેવટે હંસે વિચારવું કે-‘આખર કાગડાની બાત નીચ છે જો-
થી જોતી સાથે વિશેષ બોલવું એ મારા જૂવણને કલકિત કરનાર છે માટે
આજ કિંસાસી દિલ્લી પતિ શહેરશાહ આકબરશાહ હજૂરમાં બંધ અરજ

(૨૬૦) ખૂબીના ખળનો અથવા હાથવળનો ફરીઆવ.

સુખરૂં તો આ નીચને મોઝ શિક્ષા આપી અને મારી હસિની તથા મ-
કાન અને બચ્ચાં રચાવીન કરી આપશે. 'આવું વિચારથી અકળરશાદની
હજુર જઈ પોતાની સર્વ હકીકત રોશન કરી, તેથી બાદશાહ આલીબદાં-
એ તે કાગડને બોલાવી મંગાવવા હુકમ કર્યો. હસ બાદશાહ અગાડી ફ-
રીયાદ કરવા ગયો છે, એવું કાગડનું રૂપ ધારણ કરનાર સૈતાનના સમજ-
માં આવ્યું, ત્યારે કાક કાક શબ્દ પોકારવા લાગ્યો, જેથી જ્યાં ત્યાંથી
સેંકડો કાગડ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને પુછવા લાગ્યા કે—'કેમ શું કામ-
ના માટે બોલાવવાની જરૂર પડી?' કાગડો બોલ્યો કે 'બાપ! આજે
તમેને ધણી અગત્યના કામ સાર બોલાવેલા છે કે, આ હસિનીના હાંસે
મારો ઉપર અકળરશાહ અગાડી ફરીયાદ કરી છે, તેથી ત્યાં અને પણ
તેડું થશેજ માટે તમે સધળાએ એટલીજ શક્તિ આપવી કે, આ હસિ-
ની આ કાગડની વહુ છે અને એની સાથે જ્યારે તે પરણ્યો હતો ત્યારે
અમે સધળા જનમાં ગયા હતા, તેથી કહી શકીએ છીએ કે, આ હસિની
અને એ મકાત બચ્ચાં વગેરે આનાંજ છે. જો તમે મારી આ વખતે
આટલી તરફદારી-પક્ષ કરશો તો, એક મડદું બતાવીશ કે તે એક મહીના
સુધી તમારે ખાવાને ચાલશે. 'આ પ્રમાણે કાગડનું બોલવું સાંભળી સર્વ
કાગડાઓએ તે મૈડાની લાલચને લીધે કાગડાના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કર્યું.
પછી પેલા કાગડાંની સૈતાને તપશ્વીને જઈ કહ્યું કે 'તમે ધણી મુદતથી
તપશ્ચર્યા કરી કરો છો; છતાં હજુ કશી ઇશ્વર સિદ્ધિ થઈ નથી માટે જો
જરા માર' કહ્યું માનો તો, જે માટે સાક્ષ અગ્યાર વર્ષથી મહા દુઃખ
વેઠો છો તેજ ધારેલી વસ્તુ-સુંદર અમર પ્રજા લાવ્યોછું તે તમેને આપુ.
એમ કહી અમરદગ દેખાડ્યું એટલે તપસી તો તપશ્વી લાલચને વશ થયો
અને કહેવા લાગ્યો કે; શું કહેવા માગો છો? તમે જે કહેશો તે હું કરવા
કબુલછું આ પ્રમાણે તપશ્વીનું બોલવું સાંભળી સૈતાને વિચાર્યું કે 'લો-
કમાં પાણી તો પડ્યું, લાલચમાં લપટાયા, અહા! મોઝી, ચતી, અબધુત
સંન્યાસી ઉદાસી અને મહાતમાઓ, અરે! ઇશ્વરિક પશુ લોભની ઝપટમાં

દાટ થઈ ગયા છે ! લોભ એજ પાપનું મૂળ છે ! લોભ એજ સર્વ કર્મ થઈ
 અને શરમનું સત્તાનાશ વાળનાર છે ! લોભ એજ મિત્રતા સગાં સહોદ-
 તયા પુત્ર પૌત્રાદિઓમાં વિરોધ કિંવા કાપાકાપી કરાવનાર છે ! લોભ એજ
 સદ્ગુણ અને પ્રતિષ્ઠાની હાનિ કરનાર છે ! વિશેષ શું કહેવું, પણ લોભ
 મન ગતિ અને રતિને બદલ કરનાર છે, જે એ દુષ્ટ લોભના કાપાટાથી બ-
 ન્યો છે તેજ જગતને વંદન પૂજન કરવા યોગ્ય અને ધન્યવાદને પામે છે.

તદનંતર તપશ્વી ક્ષત્રે તે કાગડ પ સેતાને કહ્યું કે, 'હું એટલુંજ કહેવા
 માગું છું કે, જાદશાહની હજૂરમાં તમારે કહેવું કે, હું સાદા અગ્યાર વર્ષથી
 જે વક્ષા નિચે રહું છું તે વક્ષાઉપર આ કાગડો આ હંસનિ સહિત સદા
 રહે છે એમ મિતંતર જોઈ છું, તથા મજાન બન્યાં વગેરે પણ એનાંજ છે
 અને આ હંસ માઈ ધર તથા સ્ત્રી છે' એવો દાવો કરાવે છે, પણ તે તદન
 ખોટું છે; કેમકે સાદા અગીયાર વરસની મુદતમાં તો મેં એ હંસને તે વક્ષા
 ઉપર આવેલો કોઈ વખત દોડો નથી. 'જસ એટલુંજ કહેવું.' કાગડાનું
 આ પ્રમાણે જોલણું સાંભળી તપશ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણેજ અમરદળની
 આશાએ હા પાડી. કેટલેક વખતે જાદશાહનો મોકલેલો તખલ્લુસ આવી
 પહોંચ્યો અને દિલ્લીપતિ જહાંગીરના હુકમ તે કાગડને સંભળાવ્યો, જે-
 થો તે કાગડો તથા કાગડ મંડળ શાહની હજૂરમાં જવા નહીં પણ હું
 મુદતમાં દિલી પતિ હજૂર જઈ પહોંચ્યા. જ્યારે અકબરશાહ કાગડને પુ-
 છ્ય કે 'આ હંસના ધરનારનો તું જાણનાથી ખણી ચર્ચા પડ્યો છે એવી જે
 ફરીયાદ મારું હજૂર થઈ છે તે વિષે તારું શું કહેવું ?' કાગડે કહ્યું કે
 હજૂર આલી આજમખનાહ ! હું જાણનાથી ખણી ચર્ચા પડ્યો નથી, પણ
 એ ખેતાની જાણનાથી મારા ધરનારનો ખણી થઈ પડ્યા માટે છે, જે હું
 આ વાત ખોટી કહેલો હોઉં તો, મારી પાસે આખી ન્યાત સાક્ષિદાર છે
 જેથી તેની ગત્તાહી-સાક્ષી સમ દરયાકત કરો' શાહે તે કાગડાઓની સાક્ષિ
 લીધી તો દરેકનું એજ પ્રમાણે કહેવું થયું કે, આ હંસની એની વહુ છે;
 કેમકે અમે સદાજા એની જનમમાં ગયા હતા, જેથી હીમ્મતથી કહીશકી એ

(૨૬૨) ખૂબીનો ખબતનો અથવા ડાહ્યખબતો દરિયાવ.

છીએ કે, અને આ હંસ જુડો છે. શાહે આ ગુપ્તાની સાંભળી હંસને કહ્યું કે, આખી ન્યાત એની તરફેળમાં સાક્ષી આપે છે માટે હવે તારી ખારે ખીને કંઈ પુરાવો છે કે નહીં? ' હંસ બોલ્યો કે—'નિક ન્યાતો ખુદા સત્યનો બેઠો છે! જે કાગડાઓ સાક્ષી પુરે છે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે? કેમકે એ પ્રતિવાદીના ન્યાતના છે જેથી એની શરમને લીધે કે, પાતાની ન્યાતની મુઝ જાંચી રહે એવા જાતિ અભિમાનેને લીધે એની તરફદારી કંઈજ માટે તેમાં તરફદારીઓની સાક્ષી ઉપર નામદારને પકવન સખવા જેવું નથી; જો એની પાસે ખીન પુરાવા હોય તો, તે પુછે: શાહે કાગડાને પ્રતી પુછ્યું કે, તે સાક્ષીદારો કરતાં ખીને કાંઈ પ્રમાણિક સાદીદાર છે? ' કાગડે જવાબીયું કે—'હાજી હજુર! તેજ જાડના નિચે એક તપશ્વી સાદા અગીયાર વર્ષથી તપસ્યા કરે છે તેને બોલાવી મારા કહેવા વિશેની તપાસ કરો.' આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી હંસે પણ તે તપશ્વી માટે ઉચ્ચ આદરપાત્ર દર્શાવ્યો અને શાહને પણ ખાત્રી યોગ્ય સાક્ષી જણાણી; કેમકે તે તપશ્વી તપશ્વી કદી જૂઠું બોલનાર નથી, શાથી કે તેને કાંઈની તરફદારી મોહ મગવા કે, મોટાઈવાળની આશા નથી, જેથી નિરાશાવંત પ્રમાણે જે હશે તે સત્યપણે કહીજ દેશે. એમ વિચારી તે તપશ્વીને બોલાવી લાવતા તેમજર મોકલ્યો અને તે તેમજર ત્યાં જઈ તપશ્વીને બોલાવી લાવ્યો. શાહે તપશ્વીને પુછ્યું કે 'મહારાજા આ કાગ અને હંસના મુકદમા-કેશમાં આપ શું માહેતગારી ધરાવો છો? તથા આ કચેરીમાં રચુ છે તે હંસિની તથા બન્ન્યાં કાગડાનાં છે કે, હંસનાં? ' તપશ્વી બોલ્યો કે, 'રૈયતના રક્ષક! આપ સદા આત્મદરેહો! આ કેશમાં હું એટલું જાણુ છું કે, આ ઓ આ કાગડાની છે, તથા તે ઘર બન્ન્યાં પણ કાગડાનાંજ છે, કેમકે સાદા અગ્યાર વર્ષથી દરીયા કિનારે જે જાડ ઉપર આ કાગ રહે છે તે જાડ તમે તપ કરે છું. તેથી આ કાગનેજ દેખું છું, પણ આ હંસને મેં ત્યાં કાંઈ વખત જોયો નથી.' આ પ્રમાણે તપશ્વીની સાક્ષી પડેલી બેઠ હંસ તો ગિચારો ચુપ સ્થગ ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, 'અરે! આ સંતમાં પણ કમિયુએ

પ્રવેશ કર્યો! હું બિનમ પક્ષી તથા સમગ્રજી સાક્ષી ન પુરતા રૂપાત્મા જે નીચ પક્ષી કાગડો તથા કેવળ પારકા માલને બચાવી પડનાર તેની તરફદારી કરી! જેથી પ્રતીતિ થાય છે કે, દુષ્ટ કાગડે કોઈ પ્રકારની આને લાલચ આપી હશે તેથી લાલચ બુરી બલાયના કાંદમાં ફસાવવાથી ખોતાનું સવ્ય લોહી અસત્ય માર્ગે આગીકાર કર્યો. ખેર માટે બાળિય! પણ આખર 'સત્ય મેવ જયતે' એ વાક્યને શું જગત નિયંત્રા જૂઠું કરશે? જ્યારે સદ-અથવા વાક્યો જૂઠું થશે તો, મારી સ્ત્રી બર અને ખાલ-ગમ્યાં જશે તો ફરજાન છે. 'એમ વિચારી મુઝે મ્હોદે ઉમા થમ રહ્યા અને તે હસિતી તથા ખર્યાં ઘર માલમતા કાગડાને સોંપી ત્યાર પક્ષી કાગડો કચેરી બહાર નિકળ્યો, એટલે જી ન સર્વ કાગડાઓએ કહ્યું કે બાહ! હવે તે મડદું બતાવ કે, કંઈ જગ્યોએ છે?' કાગડો બોલ્યો કે 'મુખ્યાઓ! જો મડદું હાત તો, તમને શું કરવા બતાવત, શું મને જેઠે જેઠે મહિના મુધી ખાઈ આનાંદમાં દિવસ માળતાં નહોતા આવડતા? માટે આજ્યા બન્યો સીવે રસ્તે નહીં તો, અકબરશાહની કચેરીમાં બેઠી સાક્ષી પુરનારની શી વલે થાય છે તે તરોતે ખચર નહીં હોય. આતો પ્રકત તમારું પ્રમાણિકપણું અને ખેચરી કમ જાત કહેવાય છે તે હેતરાય છે કે નહીં? તે જાણવાજ આંટલી ખટ પટ ચલાવી છે.' આ પ્રમાણે સૈતાન કાગડાનું બોલવું સાંભળી કાગ મંડળ રસો માપી ગયું. પટ્ટી તપશ્વી માહારાજ પણ આવી તે કાગડાને કહેવા લાગ્યો કે 'તમારી સરત પ્રમાણે કાગ જાનવ્યું છે માટે હવે અમર રજા આપો.' કાગડો બોલ્યો કે- 'માહારાજ આંખો બંધ કરો અને મ્હોંડું ખુલ્લુ રાખો.' તપશ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણે કયું એટલે કાગડે વિજા લાવી તેના મ્હોંડામાં સૂકી બોલ્યો કે 'હવે મ્હોંડું ચલાવો' જ્યારે તપશ્વી મ્હોંડું ચલાવવા માંડ્યા કે થુ થુ અરે! આથું મ્હોંડામાં નાખ્યું છે?' કાગડો બોલ્યો કે 'એતો જુદું બોલનાર અને લાલચમાં લપટાઈ સત્ય છોડનારના મ્હોંડામાં જે મૂકવું બંદ તેજ મૂકવું છે; કેમકે જુદું બોલનાર કે સત્ય છોડનારનાં મુખમાં વિજાજ નાખવી યોગ્ય છે, લાલચમાં લપટાઈ તમે જરો

(૨૬૪) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆવ.

વિચાર ન આવ્યો કે, જૂઠું બોલવાથી ધર્મ, કર્મ, તપશ્ચર્યા, વ્રતનિયમનાશ થાય છે ! ક્યાં હું અને ક્યાં એ હંસ; છતાં કેવલ ખોટા કામમાં ખોટી સાક્ષી આપી અનાચારને મુદ્દ કરવા મદદ આપી, પણ પોતાનો ધર્મ શો છે ? તે તરફ બિલકુલ લક્ષ આપ્યું નહીં. ધિકારછે તારી તપશ્ચર્યા અને મનોવૃત્તિને ! હું તો તારી દ્રઢવૃત્તિને જોવા ચાહતો હતો, જા દુષ્ટાત્મા તું તો ઉભય બ્રહ્મ થયો છે, જોઈ તારા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર.' આ પ્રમાણે ફિટકાર વચ્ચેની કહી હંસને બોલાવી દંસિતી, બચ્ચાં અને ઘરબાર સુપરદ કર્યાં, તથા પોતે પોતાની સ્વચ્છ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો અને હંસ પણ પોતાના સ્થાનકે ગયો.

પાર્તાનો સાર એ છે કે—જે મનુષ્ય લાલચમાં લપટાઈ પોતાની ટેક ગમાવે છે તે આતે સર્વ પ્રકારે બ્રહ્મ થાય છે. કહ્યું છે કે—

विवेक भ्रष्टानां भवति विनिपात शतमुखः--જે એક વખત વિવેકથી બ્રહ્મ થયો, તેની સેંકડો પ્રકારની હાનિ થતી જાય છે ! " માટે મને તેટલી કાંઈ આપણને લાલચ આપે; તદ્દપિ વિવેક-વિચારથી બ્રહ્મ થયું નહીં, તથા સત્ય સ્વચ્છ જૂઠું બોલવું નહીં નહીં તો, આ લોકે અને પરલોકમાં નિંદાને પાત્ર થાય છે. લોકો તેની કહેલી સાચી વાત હોય; તોપણ તેના બોલવા ઉપર શિશ્વાસ રાખતા નથી. માટે જાણવું જોઈએ કે, મનુષ્ય માત્રને જૂઠું બોલવું એ મહા હાનિકારક વસ્તુ છે, તથા તેથી ધોર પાપના સંતાપના અધિકારી બને છે; જુવો કે, સાદા અગ્યાર વર્ષની તપશ્ચર્યાનું ફળ એક દાણ વારમાં જુઠું બોલવાના કારણથી નાશ પામ્યું; એટલું જ નહીં પણ તેનું સત્ય, શમ, દમ, નિયમ અને સંયમ પણ નાશ પામ્યું. માટે 'સાચામાં સુખ છે ધાણું' સાચે શહુને સ્નેહ; સાચે રાચે જગપતિ, સાચે શાલે દેહ. કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે, સદા વિવેક સાચે સસ બોલો અર્થાત્ જ્યાં સાચું બોલવાથી કાંઈના જન માલને નુકસાન થતું હોય તો ત્યાં જૂઠું બોલો, સદાચારમાં આલો, પારકી કુચક્ષી ન કરો. પરનાં સુખ જોઈ રાજ માંજો, પોતાના સુખનો ગર્વ ન કરો, દુખીઆનાં દુઃખ જોઈ અને તેટલી સહાયતા આપી તેના દુખો દુર કરવા દયાળુ ચિત્તવડે યત્ન કરો અને પરમન

પરનારીનો અનાદર કરો, તદા નિરંતર નિર્મલ મને તલ્લીનપણે પૂર્ણ કરાવત
પરમેશ્વર રમાપતિ રામચંદ્રજીના ચરણારવિન્દનું ધ્યાન ધરો એટલે એકો પારછે.

હયા દાન અરૂ દીનતા, પર સ્ત્રી માત સમાન;
એ તે પર હરી ના મિલે તો, તુલસીદાસ જમાન.

વારતા ૧૦૫ મી.

જેસે કારી કાંચરી ચઢેન દૂને રંગ વૃંદશતસર્ય.
એક દિવસ અકબરશાહ પોતાના બહાલા ગુલામને પૂછ્યું કે, મારા બહાલા
આજઆજ તું સાચે સાચું બોલ કે હુનિમામાંની કાષ્ઠપણ ચીજની તને ઇચ્છા
બાકી રહી છે ? ” આણું નામવરતું બોલવું સાંભળી ગુલામ બોલ્યો કે- ‘ ‘હ
જ્યાંપણ ! સર્વ માસ મનની ઉમેદ આપ નામવરે પૂરી પાડી છે, પણ
એક બાકી રહ્યો છે માટે હજુર હુકમ આપે તો રોજન કરે ’ આ પ્રમાણે
ગુલામતું બોલવું સાંભળી શાહે ખુશી થઈ કહ્યું કે મારા પ્યારા જન ! તું
ખુશીથી જે બાકી રહ્યું હોય તે માગી લે હું આપવા કમુલ છું ’ આવો
શાહનો સ્વાલ થતાં ગુલામ બોલ્યો કે- ‘સરકાર ! હું કાષ્ઠ દિવસ નાશી
ગયો નથી માટે તે ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે ’ આણું ગુલામ પ-
દને જાણતું બોલવું સાંભળી પોતાનું વચન પાળવાક હું કે ‘હીક જે તારી
ઉમેદ છે પૂરી કરે ! ’ પછી ગુલામ ત્યાંથી નાશી એક પોતાના દોરતના ધ-
રમાં સંતાપ રહ્યો. બહાલા ગુલામનો નિયોગ થયો જેથી આદલાહ મલ્લોજ
જેચેન થઈ ગયો અને હજુરીઆઓને હુકમ કર્યો કે અહીંયાજ ન્યાં હોય
ત્યાંથી શોધી મંગાવી મારી પાસે લાવો પછી હજુર-મસ્જીદમાં અને
કારભારી વગેરે તેને મનવવા થયા, પણ ગુલામબાદએ તો ઉઠું ઉઠું
કર્યા કર્યું, મનાવા જતારાઓએ બહુજ તેને આજીજીથી યોગ્ય શુકનો
કહ્યાં, પણ કાષ્ઠનું કેવું તેણે ધ્યાનમાં લીધું નહીં તેથી ચાકીને છેવટે
તેઓ પાછા આવ્યા; પરંતુ શાહ તો જેમ જેમ વધારે વખત થતો ગયો
તેમ તેમ તેના વિયોગથી બહુજ આકુળ બાકુળ થયો અને ખાસ

(૨૬૬) ખૂંખીતો ખખતો અથવા હહાપણનો દરીયાવ.

મંગળને હુમક કર્યો કે-જો ઐયાજ મનાવી લાવે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપું આપું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીખ તો કાઢ્યો હા પાડી નહી, પણ શાહણી ખીરખતે કહ્યું કે 'ખાનિદ! મનાવી લાવું છું' વરસ-પગ અકળાતા નહીં! એમ કહી તે ગુલામ જ્યાં હતો ત્યાં ગયો અને બોલ્યા ચાલ્યા વગર જતાં વેત લાત મૂકીએલી ગરમા ગરમ મીઠાઈ સ-ખાડતા માંડી, જેથી ગુલામ ધબરાઈ ચાલ્યો કે, મહેરબાન! મને શા સારૂ મારોછે, હું ક્યાં આપની સાથે આવવા ના પાડું છું 'ખીરખતે કહ્યું કે, તારે થા ઝટપટ આગળ.' એટલું કહેતાં તો, તુરત તે ઐયાજ ગુલામ આગળ થયો અને શાહના હાથુર લાવી ખડો કર્યો તેને જોઈ પ્રેમધેસો શાહ એ-કદમ કબોઃ થઈને ભેડી પડ્યો અને પુછ્યું કે વ્હાલા અલીયાન! તુંને ખીરખ-લ શું શ્રેણ દેખને મનાવી લાવ્યો તે મને જણાવ ?' ઐયાજે જણાવ્યું કે, ખીરખતએ તો, મને મણનો છતીશ શેરજ બોલ્યા ચાલ્યા વગર કરતા માંડ્યો, તેથી મેં જણ્યું કે હું જતાની હા નહી પાડું તો આ મારા હ-મણાંને હમણાંને પ્રાણ કાઢાડી નાખશે માટે તુરત આવવાની કયુલાત આ-પી. આપું ઐયાજનું બોલવું સાંભળી શાહ ખીરખતની વિચિક્ષણતા જોઈ એટલો તો ખુશી થયો કે તેને અમૂલ્ય હીરાનો હાર ધનાયત કરી દીધો.

વાર્તાનો સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે-ગાહાન પુરૂષો પ્રથમ તો કોઈની સંગાથે સાચો સ્નેહ બાંધી મારો કરી લેતા નથી અને એમ છતાં જો સ્નેહ કરી મારો ગયો લીધો તો પછી પ્રાણાંને પણ તેને છેલ્લે દેતા નથી; કેમકે-

વડવા સાગર ગરલ શિવ, જો અતિ હી દુઃખ દેત;

ખડે ન સંગ કીયો તજે, તઉંન અપનો હેત.

સમુદ્ર વડવાનગ અમિનો અને મહાદેવજીએ હળાહળ ઝેરનો સંગ કરેલ છે; જો કે તે ધણાંન કટકર્તા છે; પરંતુ મહાન પુરુષોનો એજ ધર્મ છે કે, જેનો હાથ પકડ્યો તે પછી ગમે તેવો દુરગુણી કે દુઃખદાયક સંગ તદ્વત તેનો હાથ તરછોડતા નથી, પણ સદા તેને નિભાવ્યા કરે છે. ખીતે સાર એ લેવાનો છે કે જાત વિના લાત પડતી નથી. કેમકે જાતનો

ગુલામ તેને શાહનો માનીતો ગણી સમજી પુરુષોએ ઉત્તમ પ્રકારના માનથી તેને મનાવવા આજીજી સાથે યોગ્ય વચનો કહ્યાં; પરંતુ તેણે ઉત્તર કહ્યું તેઓનું અપમાન કર્યું તેથીજ ખીરખલે ચૌદમા રાતની મુઠે મોઢે યોગના યોજ કે આ મારનુંજ આદેશ છે, કેમકે નેતું પાત તેનું સન્માન કરવુંજ નહીં છતાં તે જટ સાથે આવવા કબુલાત આપી, માટે માણસ પ્રમાણે સન્દેહ સન્માન કે સન્નિવૃત્તિ માટે યોગના યોજવી, તેજ દીક તાલ બનમે. ત્રીજાં એ સાર લેવાનો છે કે, મહાન પુરુષ વચનના પણ સાચા હેતુ છે કે તમ્મ હીરાનો દાર ધનાયત કરી દીધો, ધન્ય છે! એવા પરમ ધર્મને બલુનાર શાહને કે જેણે એક ગુલામના વિયોગ માટે હિંદની બાદશાહી બલુનાર શાહને કે જેણે એક ગુલામના વિયોગ માટે હિંદની બાદશાહીનું મોઢું પદ બાજુપર મુકી ખીલીમાં સમાનાત બતાવી છે. વગેરે વગેરે સાર સમજવાનો છે.

વારતા ૧૦૬ કી.

જણ જણતા શિરમાં જુદી, ચમકૃતિ છે જાત; પ્રહસાત.

સુવર્ણપુર નામના નગરના અમરસિંહ રાજાએ એક વખત અકબર-શાહના દરબારી નર રત્નોની આકર્ષ ચાતુરી જોતા એક પત્ર અકબરશાહને લખી મોકલ્યો કે, આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બળશક્તી ખાટ, અને નરકની વાટ—રસ્તો. આ પાંચ સ્વાલોનો જવાબ ચાર માસની અંદર લખી મોકલો નહીં તો, મારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થવું. આ પ્રમાણે પત્ર લખી ખેંચીઆ સંગાથે અકબરને પહોંચતો કશ્યપો, જ્યારે પત્ર વાંચ્યો ત્યારે નવપુત્ર કે 'આ પત્ર અકબરના દરબારી નરરત્નો મારી હનુમંતમાં કેમાં કેમાં છે? તે જાણવા માટે લખ્યો છે માટે મારે પણ જાણવું જોઈએ કે, આ સ્વાલો વિષે દરબારીઓ શું ઉત્તર આપવા આકર્ષ દોડાવે છે!' જાજી દિવસે કચેરી બરી તે પત્રમાના સ્વાલો વિષે કહ્યું કે 'આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બળશક્તી ખાટ અને નરકની વાટ. આ પાંચ વસ્તુઓ એક મહિનાની અંદર લખી આપો અને જો નહીં લાગી શકશે તો સર્પને દેહાંતની શિક્ષા

(૨૬૮) ખૂબીનો ખજનો અથવા ડાપણનો દરીઆવ.

કરનામાં આવશે. ' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સર્વ દરબારીઓ ભવબીત થયા અને તેઓએ શામેગામ, દેશાદેશ અને શહેરો શહેર ઉપર ફેલાવી પાંચ વસ્તુઓ મેળવવા શોધ કરાવી, પરંતુ કોઈ જગ્યાએથી પ્રાપ્ત થઈ નહીં 'આ વસ્તુઓ ક્યાં ઉપર લાગે છે ? કે, જમીન ઉપર પાકે છે ? અથવા કોઈની દુકાને મળતી હશે ? ' તે પણ કોઈના સમજવામાં આવી શક્યું નહીં. મુદત પુરી થવા આવી, પણ પાંચમાંથી એક વસ્તુ હાથ માળી નહીં; તેથી દરબારી મંડળ ધભરાયું અને ખીરખલને શરણુ જઈ વિનયું કે ' હવે તો, અમારા સર્વનાં જીવન અને લાજ આપને ખોલે છે. માટે શાહની ફરેલી પાંચ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી આપો અને તેની મહેનત બદલ ૫૦ હજાર મુદ્રા લ્યો. ' આ પ્રકારની અતિ દીનતાયુક્ત ઘણીક વિનતી કરી તેથી દયાળુ ખીરખલે સર્વને ધીરજ આપી પાંચ વસ્તુઓ મેળવી આપવા વચન આપ્યું. પછી દરબારીઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા અને ખીરખલ શાહ હજુરમાં જઈ કહેવા લાગ્યો કે ' આલી જહાંપનાહ! આપે સર્વ દરબારીઓ પ્રત્યે હુકમ દરબારીઓ હતો, એક મહીનાનો અંદર પાંચ વસ્તુઓ લાવી આપતી; પરંતુ હું નથી ધારતો કે, તે પાંચ વસ્તુઓ તેઓનાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ તે પાંચ ચીજો સુવર્ણપુરમાં ગયા વિના અહીંયાં મળતી કદાચ છે માટે અરજ છે કે, જો હજુર આલીનો હુકમ હોય તો, સુવર્ણપુર જઈ પાંચ ચીજો મેળવી અમરસિંહને આપી આવું. ' આ પ્રમાણે ખીરખલનું આપણુ સાંભળી શાહશાહને અતિ આનંદ થયો અને સુવર્ણપુર જવા આવવાની વાટખર્ચો તથા ખાનપાન એને માન જળવાય તેવા દ્રવ્ય સંપૂર્ણ ખર્ચાવરત કરી આપ્યો, તથા ખીરખલે પણ આનંદ સહ સુવર્ણપુર બહાર પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે શાહે પોતાની મહેર આપનો પત્ર એવી માતલબને લખી આપ્યો કે : ' આપની અંગતેથી વસ્તુઓ માલ પ્રધાન સાથે મોકલી છે, તે પહોંચ્યા પછી પાછી પહોંચ લખી આપશો. ' તદનંતર ખીરખલ પણ દરમજલ કરતો કેટલાક દિવસે સુવર્ણપુર જઈ પહોંચ્યો અને તે શહેરમાં એક સુદર ખંચે ભાડે લઈ તેમાં નિવાસ

ક્યો પ્રથમ લોકોની રીતરિવાજથી તથા ચતુર જનોની ચાતુર્યતાથી મહેતગાર થઈ પછી સારા બપોર સાથે શહેરમાં ફરવા લાગ્યો અને શહેર નિવાસિઓ જામતો વખત પુછવા પણ લાગ્યા કે 'આપ કાણ છો? અને ક્યાંના રહીશ છો? તથા કેમ અને પધારવું થયું છે?' ત્યારે જીરંગલ ઉત્તર આપતો કે 'હું કાશ્મીરના મહારાજનો પ્રધાન છું.' મોટા રાજ્યનો પ્રધાન જાણી ત્યાંના અમીર ઉગસવો અને સરદારો મોટા માન સન્માન સાથે મીનજાનીઓ આપતા તેથી મોટા મોટા લોકો સંગાથે સ્નેહનો નાનો બંધાયો.

એક દિવસ જીરંગલ સાદો-સાધારણ મનુષ્ય જેવો પોષાક પેહેરી ચાર સિપાઈ સંગાથે લઈ એક દયારાગ નાગનો નામાંકિત વ્યાપારી ચંદ્રચંદ્રોત્તે તેને લાં ગયો, આગરદાર માનવંતા પુરુષને પોતાને ત્યાં પધારેલ જોઈ શેડે સન્મુખ આવી મોટા આવકાર સાથે સન્માન આપી અતિ નત્ર વચનથી આવવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે જીરંગલ બોલ્યો કે 'શેઠ સાહેબ! હું કાશ્મીરના રાજનો પ્રધાન છું અને મારા સરદારના કામ માટેજ આપના શહેરના મહારાજ પાસે આવ્યો છું. અમારા રાજ સાહેબે તમારા રાજ સાહેબના કુમારને પોતાની કન્યા આપવાનો નિશ્ચય કરેલ છે, તે માટે આદેશના રૂપીઆ આપવા માટે જે ફાંચ થયો છે, પણ તે-સઘળી રકમ તમારા સરકાર અગાઉથી ભાગે છે અને મારી પાસે હાલ તેમાં કાંઈક રકમ ખુટતી છે, તેથી મેં મારા મહારાજ તરફ પત્ર લખી હુડી મંગાવી છે; પરંતુ હવે ચાર પાંચ દિવસ તે હુડી આવતાં લાગે તેમ છે અને રાજ સાહેબ તો, પેહેરામણિ આજ જ ભાગે છે માટે અત્યારે આપવી યોગ્ય છે, જો અત્યારે રકમ ભરાય નહીં તો કામમાં ખલેલ પહોંચે, તે માટે આપની પાસે આવ્યો છું કે, જો મને દશ હજાર રૂપીઆની મદદ માત્ર ૫-૬ દિવસના માટેજ આપો તો મોટી મહેરબાની! હું વ્યાજ સુધાં મુદત પ્રમાણે આપને પાછા નાણાં આપીશ, આ પ્રમાણે વિવેકયુક્ત બાષણ સાંભળી શાહુકારે તે વચન માન્ય કર્યું, તેમ શાહુકારની સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે, કોઈ પ્રધાન પ્રદેશથી આવેલો છે તે બહુજ પ્રમાણિક છે, તેથી શાહુકારને પ્રતીતિ આવી

(૨૭૦) ખુબીના ખબરો અથવા હામણનો દરીઆવ.

અને કહેતા લાગ્યો કે ખુબીના સાથે જેટલા જોડાએ તેટલા રૂપીઆ લઈ જાઓ, હમેશાં કલેક્ટર અનુબંધને પ્રસન્નતાપાત દેશપરદેશમાં નાણાની પરસ્પર જરૂર પડે છે માટે જરા ચિંતા રાખતો નહીં. એમ કહી દશ હજાર રૂપીઆ નામે ગાડી તરત ખીરખતના રવાના કર્યો, એટલે તે રૂપીઆની ચેલીઓ પોતાના માણસો સાથે ઉપગ્રામી પોતાના મુકામે ગયો.

એક દાવસ પછી દરી એક ખીરખ પેમાના મહત્તી અંધ યંત્રેલા શેઠને ત્યાં બપોરનારે પોષાક અને દવાદળ સાથે ગયો, તે વખતે શેઠ દિવાન ખાનામાં બેઠેલે હતો, તેના સન્મુખ જ્યાં ખીરખન હશે રહ્યો; છતાં આ વધારે આપવાની વાતનો જાણુ ઉપર રહ્યો, પણ સાલમુંજ જેલું નહીં, હવેર ખીરખને શેઠ પાસે હતું કે 'હું આપને પાસે કાંઈ કામ માટે આવ્યો છું' શેઠે કહ્યું કે 'શું કામ છે તે જાણી દો.' ખીરખને દવારાગ શેઠના આગળ જોમ વાસવ આપતી વડે એકજો હતો તેજ પ્રમાણે આ શેઠ આગાડી પણ દાકીકત દર્શાવી પંદર દિવસની મુદતે દશ હજાર રૂપિયાની માનપૂરી કરી પળુ શેઠે જણાવ્યું કે, 'અમારે અને તમારે જોગખાણ નથી માટે કેવો રીતે રૂપીઆ આપવા ?' ખીરખને જોરપો કે 'શેઠ છું' અને તેમ હોય પણ આટલું કામ તો આપને કરવુંજ પડશે, નહીંતો મારી મઠા કે જેલો થાય તેમ છે, જેમણે તો પચીસ રૂપીઆ બાજબીદલ વધારે લ્યો પરંતુ આપેલા વગર છુટકો નથી, બ્યારે આપ જેવા નામાંકિત સદ્ગૃહસ્થો પાસે આવે સમયે ન આવીએ તો પછી કોની કને જવું !' આ પ્રમાણે ખીરખનુ બોલવું સાંભળી તથા ખીરખલતા કરીર ઉપર જતાહિરતા દાગીના જોઈ શેઠે ત્રિચાર્યું કે-આ માણસને રૂપિયા આપવાથી યુગનાર તો નથીજ; કમકે જોના અંગ ઉપર ૧૦-૧૨ હજારના દાગીના છે તેથી જીવવાજો જણાય છે અને વળી સરકારી કામ માટે આવેલ છે, તેથી આપણને પણ છેવટ દાયદો મળશે માટે આ વખતે કામ કરીશું તો હાથ ઉપર રહેશે એમ વિચારી શેઠ બોલ્યો કે 'એ કે તમારે કામ હું તમારા માનની ખાતર કરવા કમુક કરું છું, પણ બાજબી રકમ તો પ્રથમથીજ દાગી લઈ

રૂપીઆ આપીશ, તથા લખાણ લખી આપો એટલે નાણું તૈયાર છે,' આ પ્રમાણે શેઠનું બોલનું સાંભળી ખીરખલે તેના કહેવા પ્રમાણે કરી આપ્યું, એટલે સાડાનવદમ્તર રૂપીઆ ગણી આપ્યા, તે રૂપીઆ લઈ ખીરખલ પોતાના મુકામે ગયો.

તે શહેરમાં એક રૂપીઆ નાગની સત્યવક્તા ધાર્મિક અને વચનપાળ વેશ્યા હતી, તેને ત્યાં જતા એક દિવસ ખીરખલે વિચાર કર્યો અને પોતાના સિંપાછને ૫૦ રૂપીઆ આપી તે વેશ્યાને ત્યાં મોકલી કહેવરાવ્યું કે 'આજ રાત્રીએ હું તમારે ત્યાં આવનાર છું માટે સર્વ પ્રકારની જોડવાણ સજવી.' સિંપાછ વેશ્યાને ત્યાં જઈ રૂપિયા આપી સર્વ વારતા કરી તેની વેશ્યાએ કયું કે ગિવાંછા! તમે તમારા સરકારને કહેજો કે આજ રાત્રીએ નો આપનીજ હું વેશ્યા છું માટે ગરજ પડે ત્યારે પધારવું.' આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું પછીથી વેશ્યાએ સર્વ પ્રકારની જોડવાણ કરી ગળી અને સુંદર સજાગાર પરિધન કરી ચાટ જોતી ઝરોળામાં બેઠી હતી, પણ નવ વાગ્યા, દશ વાગ્યા તદ્દપિ ખીરખલનું પધારવું થયું નહીં, નિદ્રા આવવા લાગી, પણ કરવું શું? છેવટે પલાંગ ઉપર શયન ન કરતાં બોય ઉપર આડું પાડ્યું કયું. આસરે બાર વાગવાનો વખત થયો તે વખતે ખીરખલનું આવવું થયું, પણ કમાડ બંધ હોવાથી તેને એક સાદ કર્યો, તેથી એકદમ અજાણીને નંગી અને અત્યંત પ્રીતિસહ કમાડ ઉઘાડી હાથ પકડી પોતાના પલાંગ ઉપર બેસાડ્યા. ખીરખલ તેના મનનો ભાવ તથા ખાનદામ જોતા માટે ગુસ્સો કરી ચાચુક ઉગાર્યો ત્યારે વેશ્યા બોલી કે 'મારી એટલી ભૂત થઈ છે તે આપ કૃપાળુ નાથ માણ કરો.' પરતુ ખીરખલ તેના બોલના તરફ લક્ષ્ય આપતાં ૨૦-૨૫ ચાચુક લગાવી દીધી; તદ્દપિ તે ટકનવતી ધાર્મિક વેશ્યાએ એક શબ્દ બોલીને પણ ખીરખલનું મન ફાપાળ્યું નહીં અને જેમ ધરતી સ્ત્રી પતિના સાથે વર્તે તેમ ખીરખલ સાથે હાથ બાંધ વિલાસાદિ અપૂર્વ રીતે વડે આનંદમાં રાત્રિનિર્ગમન કરી. પ્રાતઃખેલ ખીરખલ પોતે પોતાના મુકામે ગયો.

(૨૭૨) ખૂખીનો ખમનો અથવા હાથપણનો દરીઆવ.

દરી એથે દિવસે એક દુષ્ટપુત્રિ નામા વેશ્યાના ઘર આગળ થઈ ગી-
રખા જતો હતો, તેને તે દુષ્ટ વેશ્યાએ જોઈ વિચારું કે 'કોઈ સારો પૈસા-
દાર આશક છે મારે તેને ફંદમાં ફસાવી સારી પેટે પૈસા ઝાંઝાવી લેજો.'
એમ વિચારી કટાક્ષ બાણ અને કામ ચેષ્ટા કરી બોલવા લાગી, તેથી
ખીરખલ તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે 'એક રાત્રિ રહેવાના ફંદમાં
પૈસા દેવો છો?' આ પ્રમાણે બોળા માણસના સમાન પ્રખ્યુ સાં-
ભળી વેશ્યાએ વિચાર્યું કે 'આ કોઈ નવો આશક થયેલો છે, તેથી એને
સ્ત્રી સ્વભાવનો વિશેષ અનુભવ નહીં હોય અને તેના શરીરઉપર દાગીના
પણ ઘણા છે, તેનું ગમે તે પ્રકારે પાણી કરીશ મારે રાત્રિએ રહેવાના
થોડા દામ કહેવા એજ ઠીક છે.' એમ વિચારી કપડી વેશ્યા બોલી કે
'સાહેબ રૂપ રૂપીઆ લેજો છું, પણ આપ જેવા અહરથ જે આપે તે
કમુલ છે? આવું વેશ્યાનું બોલવું સાંભળી ખીરખલે ૧૦ રૂપીઆ તેના
હાથમાં આપ્યા અને કહ્યું કે આવજ રાત્રિએ હું આવીશ? એમ કહી
પોતાના મુકામે ગયો અને જ્યારે રાત્રિ પડી ત્યારે કપડાં પહેરી એકલોજ
વેશ્યાને ત્યાં ગયો. પણ તેનો તેના મકાનમાં કમાડ બંધ કરી ૪-૫ આશક
લોકો સાથે એસ આરામ ઉઠાવતી હતી તે વખતે ખીરખલે સાદ કયો તેથી
તેણે આશકોને બલામણુ આપી કે 'તમે મેઢા ઉપર સંતાઈ જાઓ હું બોલાવું
ત્યારે સંકેત પ્રમાણે કામ કરજો. આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી સ્ત્રી ચરિત્ર કરી
નીચે આવી કમાડ ઉઘાડી લટકાં તટકાંવડે ચાળા કરતી, લળીલળી મહાસ્ય
વડે નેત્રના ઉલાળાની ઝપટ ચલાવવા લાગી અને દિવાનખાનામાં લઈ જઈ
પોતાના પલંગ ઉપર બેસાડી અજોર નખરાં કરી નાળુક પદની નાના પેંકા-
રના હાસ્યવિલાસ કરવા લાગી. થોડીવાર પછી કાંઈક કામનું બહાનું કહી-
ડી પેલા આશકોને ધસારો કરી મકાનની બહાર નિકળી ગઈ. આશકો તો
એક દમ મેઢા ઉપરથી ઉતરી ખીરખલના અંગ ઉપર ધસી આવ્યા અને સર્વ
દાગીના ઉતારી તે વેશ્યાના સ્વાધીન કરી રસ્તો માપ્યો. વેશ્યા તે દાગી-
નાઓને યોગ્ય સ્થાનકે મૂકી ઓચિતિ રાડ પાડી કહેવા લાગી કે 'દો-

હો રે દોહો ! મારા મકાનમાં એર પેહો છે, મને મારવા લાગ્યો હતો પણ હું મારો છાર જાચાવી બહાર નિકળી આવી છું. પણ જો ધનમાલ લૂટી પેળર ગણી જશે મારે પકડોરે કામ પકડો !' આ પ્રમાણે દુશ્વારબળની બુમો સાંભળી આસપાસથી પુષ્કળ સેકો અને સરકારી માણસો દોડા આવ્યા અને એર શી મંતે આ-ચો ? તથા તારી મયો કે છે ? વગેરે વગેરે તપાસ ચલાવવા લાગ્યા. વેશ્યા બે થી કે ' હજૂ તો ધરમાજ છે. ' આવું સાંભળતા સરકારી માણસો ધરમા ગયાં અને દિવાનખાનામાં એકલા બીર-બજને આગે હાથે પાંખી ચણતરા ઉપર લઇ ગયા. પ્રભાત થતા હાથકડી કરી કાટવાળા રામની આગળ બીરબજને લઇ ગયો અને કહ્યું કે ' આ એરનં રાત્રિએ એરી કરતાં પકડ્યો છે મારે તેવા મારે શું હુકમ છે ? ' આ પ્રમાણે કાટવાળાનું બોલવું સાંભળી રામએ કહ્યો પણ તપાસ ન કરતાં એકદમ હુકમ કર્યો કે- 'શળીએ સગાઈદો; હુકમ થતા વેંતજ બીરબજને શળા દેવા લઇ ચાલ્યા, એટલે બીરબજે નમ્રતાથી કાટવાળાને વિનંબુ કે ' કાટવાળા સાહેબ ? હવે તો હું આપને તાળે છું; પરંતુ એટલુંજ કહેવા માશું છું કે, હું જે રસ્તેથી જવાનું કહું તે રસ્તેથી મને લઇ જાઓ તથા જે માણસને મારે કાંઈ કહેવું હોય તે કહેવા દો તો, દરેક જમણે ૨૦-૨૦ રૂપીઆ અને આપને ૫૦ રૂપીઆ આપીશ. ' આ પ્રમાણે બીરબજનું બોલવું સાંભળી તે વાર્તા કબુલ કરી. પૈસો શું કરી શકતો નથી ? જે જર હોય તો નર ચાહેસો કરી શકે છે વસુચિના નર પણ સમાન છે, લક્ષ્મીના લપોડમાં ગયાણ છે, જર વિના ખર અને નાણાં વિના પાહાણાની પેટો જ્યાં લાં રખડી રજાણી પરાણે પેટ બરડું પડે છે, પણ જે પૈસાનું પાસે જીર હોય તો પૃથ્વી પતિને એક વખતે ઉભો રાખવો ધારે તો સ્વી શકે છે. અહા ! લક્ષ્મીની અલૌકિક લીલા હો કહ્યું છે કે,-

અનકો કલિ સ્વપનામાં મુખનાહિ દેખો હમ ઉનકીહી સેવામેં આઠોં ચામ રહેનોપરો, અનકોં હમ અપરાધી વ્યાધી સમ જાને રહે ઉનહીંકો કોપ નૈન નીચે કર સહનો પરો; દુર

(૨૭૪) ખૂખીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

દુર કરત જીતે પારે નાહી બેઠન દીયો ઉતહીકે પાયનકેં રાત
જાન ગહનો પરો, ધન્ય લક્ષ્મીજી તુમહે ધન્ય આપકો પ્રતાપ
મુખેકેં મહારાજ મહારાજ કહનો પરો.

જરકી મહોખત જરકે તામે, જરતો જગમે ખારહૈ;

જસ જાયયેં દેખો યારો (જહાં) જરસે બેટો પારહૈ.

જ્યાં હૈસા મળવાની વાર્તા જાન જોપર પરી કે ત્યાં કોટવાળે પણ ખીરણ
લના કહેવા પ્રમાણે કચુલ કર્યું અને ધનથી અંધ બનેશો શેઠ કે ' જંગી
પાસેથી ખીરજલ રૂપીયા લઈ આવ્યો હતો તેની દુકાને ગયા અને પોતાના
ઉપર અચાનક પડેલી આફત વિષેની હકીકત જણાવી કહેવા લાગ્યો કે—
' જો સાહેબે મને નિરાપરાધીને શખીની શિક્ષાનો હુકમ કર્યો છે, તેનું મને
દુખ જરા પણ લાગતું નથી, પરંતુ આપનું દેવું રહી ગયું જો મને વધારે
ખોટું લાગેછે, જો તમે હમણાં જો હનર રૂપીઆ રાજ સાહેબને આપી છો-
ડાવો તો, તમારા સંધળા રૂપિયા ગળશે નહીં તો, સર્વ રૂપીઆ પાણીમાં
ગયા સમજવા, ગાટે જો હનર રૂપીઆ આપે તો મોટી મહેરબાની થાય.
' આ પ્રમાણે ખીરજલનું બોલવું સાંભળી શેઠ તો અતિ ક્રોધવંત થઈ ગયો
અને કહેવા લાગ્યો કે 'સરસ પોષાકી દેખકે, કચુન ધરીએ પાવ, પીછે
સોખત કીજયે, પેહેલી દેખ સ્વભાવ. પેહેલી દેખ સ્વભાવ મિતસે' ચિત
મિલાવે; નહીં તો ખતા હનર, પલકકે બિચમે ખાવે કયે સો કવિયું જાન
હીન દીજે ત્યાગી કચુ ન ધરીએ પાવ દેખકે સરસ પોષાકી. "

મેં તારા ઉપરના નાટકી પોષાકથી લલચાઈ વિશ્વાસ લાવી ધુંતારાને
નાણાં ધીર્યાં. મને શું ખબર કે તું ચોરીના ધંધા કરવા અહીં આવ્યો છે
હશે, જો થનાર હતું તે થયું, પણ હવે હું ફરી જો હનર રૂપિયા ખાડામાં
નાખવા માગતો નથી, હવે તું તારું અહીંથી કાળું મોઢું લઈ આશો ટળ,
વગેરે વગેરે પુષ્કળ અપશ્રવ્તો કહ્યાં; તોપણ ખીરજલે નમ્રતાપૂર્વક ઘણાં
કાલાંવાલાં કથાં, એટલે તો શેઠ વિશેષ ગુસ્સો લાવી બોલ્યો કે ' પરબનુ
તારું મારી પાસે દેખું હશે તે તે લીધું, પણ હવે બીજા જો હનર રૂપી

આ ક્યા મારા ગાપ પાસેથી લાવું? ચાલ હવે વેગસો મર નહીં તો લાત મારી હાંકી કઢાડવો પડશે.' જ્યારે આનાં હેતુનાં વચન સાંભળ્યાં ત્યારે ત્યાંથી આગળ ચાલી દયારાગ શેઠને ત્યાં ગયો અને રડવા સરખો થઇ કહેવા માગ્યો કે ' શેઠ સાહેબ! મને તો અત્યારે શુણીની શિક્ષા થએલ છે તેથી મારા જે દુનીયામાં હવે હું થોડો વળતું રહેનાર છું. હશે, જે મારા નશીબમાં હતું તે થયું; પણ તેનું મને જરા દુઃખ નથી; પરંતુ તમારાં નાણાં આપનાં રક્ષી મારાં છે તે મને ખરેખરે ખટકે છે; પણ શું કરું? આ અક-
 જનલ, મારા ઉપર આજ્ઞા આવી પડી; તેથી લાચાર છું. જો કે આજે મારી યોશ હજારની હતી આવનાર હતી પણ હવે તે સંબંધે બોલવાથી શું કા-
 વશે? તમોજો છેવે ધારણ કરી હતી તેથી તમારા રૂપિયા દૂધે ધોઈ પાછા આવતા; પરંતુ હાલ તો મારા ઉપરજ પ્રાણ સંકટ આવી પડેલ છે; જો કદાચ જો હજાર રૂપિયા ખરચ કરો તો હજુજ સાફ થાય અને મારા પ્રા-
 ન્ય બચે. ' આ પ્રમાણે દયાબનક બાપણ સાંભળી દયારાગ શેઠે વિચાર કર્યો કે 'મારાં બાગ્યના પૈસા નહોતા તોજ એને આપ્યા ત્યારે હવે બીજા જે હજાર રૂપિયા ખરચી એને છોડાવવો એજ ઠીક છે, જો મારું બાગ્ય પ્ર-
 ગ્યાન હશે તો પુત્ર તે પાછા મળશે નહીં તો, મયા તો છેજ; એમ વિચારી પોતાના ઘરમાં જઈ મારા તાર લાવી તે વળતે પચીશેક રૂપિયા સિપા-
 હઓને આપી કહ્યું કે 'તમો થોડો વળત એને વધ ન કરતાં છાવનો રા-
 ખો' એમ કહી તેઓનું વચન લઈ દરવાજા ગયો અને મહારાજ પ્રત્યે વિન-
 વ્યું કે ' પૃથ્વી પતિ! આજે કોઈ ગૃહસ્થને શળી દેવાનો લુકમ કર્યો છે, પણ તે અપરાધી છે કે નહીં? તેનો તપાસ થયો નથી અને એમની એમ શિક્ષા દરગાવી છે તે રાજ ધર્મને દોષિત કરનાર પ્રકાર કહેવાય માટે તેનો ચોકસા રીતે તપાસ કરી જો અપરાધી હશે તો, શિક્ષાને બદલે તેના તરફથી દાં-
 આપના તથાજ છું અને જો અપરાધી ન હયો તો જે મહારાજને પેગમ લાગે તેમ કરવું ' આ પ્રમાણે સદ્યદસ્થનું બોલવું સાંભળી રાજાએ તે વાતી ક-
 જુમ રાખી અને રાજસેવકોને બોલાવી લુકમ આપ્યો કે ' અપરાધીને પાછો

(૨૭૬) ખૂપીના ખનનો અથવા હાલુપખનો દરીઆવ.

અહીંયાં લઈ આવ્યાં હુકમ થતાં વેતલ સેવકો પછ રથાનકે ગયા અને કોટવાળને હુકમ સબરસી અપરાધીને કચેરીમાં લઈ આવ્યો તે વખતે બીરબલે અકબરશાહનો લખી આંગણે પત્ર રાખતે આપ્યા, એટલે તે પત્ર ચાંચી રાત્રીએ બારબત્ર પ્રત્યે પુછ્યું કે 'તે પાંચે વસ્તુઓ ક્યાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે 'મહારાજ ! દ્રવ્યના મદદથી અંધ ખનનો સેકન તથા દુષ્ટખૂપી વેસ્થા અને રૂપવતી શુભકાંતે આપ બોલાવી મંગાવે એટલે સર્વ વસ્તુઓ તૈયાર છે. તે આપને સ્વધીન કરે, ' આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલાવું સાભળી ઉક્ત કહેલ ત્રણ બ્રહ્માચારીનાં ઠામ નામની નિશાની આપી સેવકો દ્વારા તે ત્રણને બોલાવી મંગાવ્યાં, એટલે બીરબલ બોલ્યો કે ' મહારાજ ! આંખ છતાં આંધળો એ આપની ખેલુકી વસ્તુ તે આ ધનના મદદથી અંધ ખનનો ધનશ્ચ શેઠ, તેણે દુસ્તાકૃત્યનો કર્યો વિચાર ન કરતાં પુષ્કળ ધન મેળવ્યું છે, તેથી પાપાત્મ બંધી લક્ષ્મીના મદદથી આંખ છતાં આંધળો બન્યો છે, તે તપાસો હોય. દયાનો સાગર એ આપની બીજી વસ્તુ તે આ દવારામ શેઠ છે. મારે અને આ શેકન કોઈ વખત અગાડીની ઝાળખાણ નહોતી; છતાં મારા નમ્ર વચનો ઉપર માત્ર વિશ્વાસ રાખી દસહજાર રૂપીઆ આપ્યા અને ફરી બપોરે હું અપરાધી ગણાયો ત્યારે આપેલ દસ હજાર રૂપીઆ ઉપર પાણી ફેરવાયું જણાયું તદ્દિષ ફરી મને હોડાવવા માટે મેં એ હજાર રૂપીઆની માગણી કરી તેથી મેં હજાર રૂપીઆ લઈ આપની હજૂરમાં હાજર થયેલ છે. પોતાના વડિલોપાછત દ્રવ્યવડે શુદ્ધ રીતભાતથી વર્તન ચલાવી, આમરનો બચ રાખી, પ્રમાણિકપણું ન હોડતાં વ્યાપાર ચલાવે છે, તેથી આ આપની બીજી વસ્તુ તપાસી હોય હાથનો હીરો એ આપની ત્રીજી વસ્તુ તે આ રૂપવતી શુભીકા છે. બેકે શુભીકા છે છતાં એક વચની છે, જે પુરૂષને એણે કયુલાત આપી હોય કે, આજ રાત્રીએ હું આપનીજ છું તો, તે રાત્રીએ પોતાના પતિ પ્રમાણે સતિ ધર્મ અભવતી સુશ્રુષા કરે છે, એનો ખાતો માટે એની પીઠ ઉપર તપાસી જુવો કે, મેં આશરે રૂપ ચાલુ; લગાવી દીધા હતા; છતાં એક શબ્દ બોલી નહોતી.

તેમ જ્ઞાન મુખ પણ કર્યું નહોતું અને અહાપિ પણ તેનાજ રંગેક માથે
મેં એને એક રાત્રિના સમયને હીરે આટલી જાંતી મારી પરંતુ સહન
કરી મારી સાથે પ્રેમ પુનઃક વિચરી તેની ખરેખર આત્મી હાથનો હીરોજ
છે । તેતપાસી હોયો એવી વસ્તુ જે જાનરની ખાટ તે આદુષ્ટમુદ્દી
જેવવા કે જેણે મારી સાથે કરાર કરી રાત્રિએ અન્ય પુરોગાની સાથે આ
નંદ દોહાર કર્યો જ્યારે હું સંકેત પ્રમાણે એને ધેરગથો લ્યારે તે પોતાન
વારો સાથે મોજા મગજ માયુની હતી તેથી કમાડ બંધ હતાં એટલે હું
જહાર ઉંમો રહ્યો જે હાકળ મારી ત્યારે તે મારોનીઅન્ય સ્થળે ગાઠવણ
કરી મને અંદર લીધો કૃત્રમ હાથ આવ હાસ્ય વિલાસ અને ચટક મટક
આત્ર તથા આળા ચટકા કરી દિવાનખાતામાં લઈ પસંગ ઉપર બેસાડી
ચોડીવાર પછી જહાર મધ અને પોતાના તે વારેને મોકલી મારા ૧૦ હ-
બરના દાગીના વગેરે પગલી લઈ પેતાને કબજે કરી ઉઘટો મને ફસાવવા
પુમે પાડી પ્રાણસંકટ આવરણએ પહેંઆડેના માટે ખરેખર આ જાનરની
ખાટ છે તે તપાસી હોયો રાત્રિએ તે દુષ્ટ પુત્ર વેસવાને ચેતમું રતન-
માર અપવ્યું તેથી સધળી બીરબલના કહેવા પ્રમાણેજ વાતો કમુલ કરી,
એટલે સર્વ જનોના મનની શંકા ખરેખર પ્રત્યેની દૂર થઈ મધ. પછી પુનઃ
બીરબલ બોલ્યો કે 'સરકાર! માત્ર અપની પાચમી વસ્તુ બાકી રહી છે
તે વિષે બે અદબી માથે કરશો, પણ તે વસ્તુ આપજ છો, બે કે, હું
અપસાઈ છું કે નિરાપરાધી તેના આપે કરી વિચાર ન કરતાં એકદમ શુ
બીનો કુકમદરમાળ્યો માટે નરકની વાટ છે. આ પાચે વસ્તુ આપને હાજર
કરી માટે હવે બે વસ્તુઆ પરાંખ્યાની પહેંચ લખી આપના અનુગ્રહ કરે
આટલું બોલી બીરબલ સ્વસ્થ બેઠો રાત્રિ સાહેબ તથા અમીર ઉ-
મરાવ અને સભામંડળ અતિ આશ્ચર્ય પામ્યું પછી રાત્રિએ અતિ હર્ષ
સહિત બીરબલને એમુદ્ય શરપાવ પ્રતાવન કરી પોતાના પાસે બેસાડી વિશેષ
સન્માન આપ્યું, તથા દય સમ શેઠને દરબાર મંડળમાં બેસવાની પરવાનગી
આપી, એટલુંજ નહી પણ તેના ધેર બેડા પણ સરકારી પગાર મળ્યા કરે

(૨૭૮) ખૂબીનો ખબનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

તેની ગાંઠવણ કરી આપી અને રૂપવંતી શુભિકાને વિશેષ સાચાશી સાથે તેનો પશુ પગાર શરૂ કર્યો. નીચ દુષ્ટબુદ્ધિ વેશ્યાને ગંધેણ ઉપર એસાડી ગામમાં ફરતા ધરગાર લૂંપી લઈ હલપાર કરી અને ધનગદાંધ શેઠને મુઠલ નાણાં સરકારી ત્રીજેરીમાંથી આપી હાંપી કાઢાડ્યો, તથા દયારામ શેઠને પોતાની ત્રીજેરીમાંથી રૂપીઆ આપી દીધા. તદ્દનંતર અકળશાહ ઉપર વસ્તુઓ પહોંચ્યાનો પત્ર લખી આપી ખીરખલને વિદાય થતી વખતે મોટા સન્માન સાથે ઉત્તમ વિદાયગીરી આપી અને ખીરખલ પશુ રાજ સામે-બની આજ્ઞા લઈ દિલ્લી ગયો, તથા અકળર શાહને પ્રણામ કરી પત્ર આપી બનેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, જેથી શાહ અત્યંત હર્ષિત થયો અને ઘણી સાચાશી આપી શિરપાવ બદલ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે,—અકલની બલિહારી છે! જે મનુષ્યમાં અકલ છે તેને નર સુર અને ભુપાળ વગેરે પશુ નિરંતર અંતર રહિત ચાલે છે. જે મનુષ્યમાં અકલ છે તે પ્રાણશંકટમાંથી બચી મહાઅશ્વર્યને પામે છે, જે મનુષ્યમાં અકલ છે તે દેશ પરદેશ કે વિકટ સ્થાનકે જાય તોપણ તેને સર્વકો ખમા ખમા કરી સાદર સન્માન આપે છે, જે મનુષ્યમાં અકલ છે તે અનેક પ્રકારના લાભ હુન્નરો અને ગલન વિષયો પ્રાપ્ત કરે છે. જે મનુષ્યમાં અકલ છે તેનું દેવતાની પેઠે સર્વજનો વંદન પુજન કરે છે અને જે મનુષ્યમાં અકલ છે તે આ લોક પરલોક સર્વનીકિત્તમ મુખે સંપાદન કરી ઋગવિદિત થાય છે. ખરેખર અકલ એજ કિરતારતી કરામત છે! !

વારતા ૧૦૭ મી.

ધ્યાર કારથી રાખવા, ગણે ન પતિનું કહેણ. **ભુગલ**

અકળર બાદશાહની હજુર એક પુરૂષે આવી અરજ કરી કે—‘ખા-વિદ કોષ નર પુરૂષ મારા ધરમાં નિરંતર આવે, છે, એમાં બસ શક નથી; પરંતુ તેને મેં હજુ સુધી જોયો નથી અને જાણતો નથી કે તે કાણ છે? માટે તેને હવે પકડ્યા આજ્ઞા છું, જેથી આપ નામવર હજુર આવ્યો.

હું, કે તેને કોઈ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તિ કરવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.' શાહે તેની હકીકત સાંભળી કહ્યું કે-‘હું એક ઉમદા અત્તરની શીશી આપું છું તે લેછ ન જ અને તે તારી ઓરતને સુપરદ કરી કહેજે કે, આ શીશીમાંથી જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહીં.’ એમ કહી ઉમદા અત્તરની શીશી આપી તેને વિદાય કર્યો અને તે સખ્સે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું.

શાહે તે સખ્સના ઘરની આસપાસ માણસો બેસાડી દીધા અને બાલાય કરી કે, જે માણસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાંના અત્તરની ખુશબો આવતી જણાય કે તુરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.’

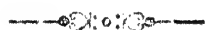
જ્યારે પેલા જર પુરુષ ફરીયાદ કરવા જનારની સ્ત્રી મુદ્દાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના ધણીએ અનાગત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કાઢાડી પોતાના ચારને છાંટ્યું અને કહ્યું કે ‘હીલોજન ! મારી આંખની કાકી ! આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા ઘરધણીએ અનાગત તરીકે સોંપી ખાસ બલાગણુ કરી હતી કે- ‘આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરતી નહીં,’ પણ ખારા તે બસા માણસની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં મેં આપણા ઉપયોગમાં લીધું. કેમકે એવી ઉમદા ચીજની આપને મળદ ન આપું ત્યારે પછી ખીજ કોને મળદ આપવી હતી ? બલેને ધણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારા માટે સહન કરી લઇશ.’ આવા અલંત પ્યારની વાર્તા સાંભળી ચાર બોલ્યો કે-‘સાખાશ છે મારા કાળજની કેર ! તારા પ્યાર ઉપર તો મારો જન કુર્યાન છે ! ! કેટલોક વખત ચિત્યા પછી ઐસ આરામ કરી તે ચાર પોતાના માથે પડ્યો; એટલે પેલા અત્તરની બબક રાજનાસેવકોને આવી, તેથી તે જર પુરુષને એકદમ પકડી શાહ હજૂર લેઇ ગયા એટલે શાહે સદરહુ ફરીયાદીને બોલાવી કહ્યું કેકે તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ ચાર છે; કેમકે જે અત્તરની શીશી તે અનાગત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના ચારને છાંટ્યું છે તેની ખુશબો તું તપાસી લે એટલે ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ સ્ત્રી પાસેથી તે અત્તરની શીશી

(૨૮૦) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાપણનો દરીઆવ.

માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વિશેષ ખાત્રી થશે. ' આ પ્રમાણે શા-
હનું મોત્તવું સાંભળી તપાસ કર્યો તો તેજ પ્રમાણે જણાયું.

વાર્તાનો સાર--એ છે કે-શાહે યુદ્ધગારને કેવી યુક્તિએ પકડ્યો ?
તથા વિભિન્નરિણી સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રપ કરતાં પરપુત્રપ પ્રત્યે કેવો પ્યાર
રાખે છે ? તે જોવાનું છે અને એજ હેતુને લીધે અંધકારોએ કહ્યું છે કે-
શાસેષુ નિશ્ચલંધ્રિયા પરિચિન્તનીયં સેવ્યોનૃપોઽપિસતતં પરિસેવનીયઃ
અંકેસ્થિતાપિ યુવતિર્પરિરક્ષણીયા શાસ્ત્રી નૃપચ યુવતીચ કૃતઃસ્થિરત્વઃ

વિદ્યા કંઠસ્થ કરેલી હોય; છતાં પણ વારંવાર તેને યાદ કર્યા કરવી,
રાખતી પુષ્કળ સેવના કરી તેને પોતાને કબજે કરી લીધે હોય છતાં પણ
નિરંતર પાસે રહી સેવના કર્યાજ કરવી, મોળામાં એટલી સ્ત્રી હોય તોપણ
તેનું રક્ષણ-ચોકસી કરી કરવામાં ભૂલ ખાત્રી નહીં, કેમકે વિદ્યા, રાખ
અને સ્ત્રીએ એક રંગે કામગર રહેલાં જણાયાં નથી માટે ઉપરની શિક્ષા યાદ
રાખી પોતાના કાર્યમાં કુશળ રહેવું.

વાર્તા ૧૦૮ મી.

સહુને વહાણું સર્વેજા. નિજ રત્નિ માન વચન;

જુઓ નામ જળ શતુ પણ, સુણિ પાસે સુખ મન. નગરકર.

દિવ ખુશ કરવા રાખેલા-હારાસમ પુષ્ટિ કરનારા મરકતા ગવૈયા-
ઓને શાહે કહ્યું કે ' આ સમય કાંઈ ગાય તો હીક ' ગવૈય જવામ દી-
ધો કે ' હાનૂર ગાય નહીં પણ બહેન. ' ફરીથી આદશાહે કહ્યું કે—' અરે
કાંઈક ગાયન ખાત ! ' ત્યારે ગવૈયાઓએ જવામ દીધો કે—' વાકો ખીશ
રૂપીયા મોલ ' શહે સ્વીકારને કહ્યું કે ' સું દરામ જવદા છે. ' ગવૈયા
ખાલ્યા કે—' સાલ્યા દરામજવદા તો કોડી નહીં લેકે. ' આ જાણાણે
સાંભળી ગુસ્સે થયા અને હુકમ કર્યો કે—હાલના હાલ અહીંયાંથી નિક-
ળી મારા મનગની હદ કોડી પીછ દરમાં જાઓ. ' આવો કઠોર હુકમ
ક્યો સાંભળી તે ગવૈયાઓ સલામ કરી ચાલી નિકળ્યા અને ત્યાંથી એ

તણ્ય માટે છેટે જઈ રાત પડી એટલે પાછા વળી પોતાના ઘરમાં જઈ બસાવે. તેઓ દિવસ કાગલા પેડેમાં શહેર બહાર જઈ શુષ્ક સ્થળમાં બસાઈ રહેતા અને રાતે ઘેર આવતા. આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ગાળ્યો. એક વખત દેવયોગે આ ગવૈયાઓનું શુષ્ક સ્થળ તરફ જવું અને શાહનું શિકાર કરી પાછું રસ્તું યાચી ગવૈયાઓએ શાહને દીકા તેથી એક ગં-જાદર વડના ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠા. પાણ્ય શાહની નજર પેગળેથી તેઓ ઉપર પડી જ ચૂરી હતી, તેથી તે ધોડા દોડાવતે તેજ વડના ઝાડ તળે આવી ગવૈયાઓ તરફ જોઈ કહ્યું કે 'કેમરે ગદગાસો! તમેને હાથપાર જવા નો હુકમ કર્યો છતાં અહીંયાંજ કેમ ફરો છો?' શાહનું બોલતું સાંભળી કાચ જોડી પિત્તળ્યું કે- 'ગરીબ પરવર! આપના હુકમને માથે ચઢાવી ચાકા નિકળ્યા અને દેશે દેશ રખડ્યા; પરંતુ આપનો અમલ ન હોય તેનો કાષ્ટ દેશ નજરેજ પડે નહીં, એટલે છેવટે નિરાશ થઈ હવે આશ્વાન તરફ જ રસ્તો લીધો છું.' આનો ગવૈયાનો બોલ સાંભળી શાહ ગર્વાનંદી થયો અને તેઓનો ગુન્હો માફ કરી પાછા પોતાની હાથુરમાં રાખ્યા.

વાર્તાનો સાર એ લેવાનો છે કે-જડ ચેતનાદિ પદાર્થ માવતે માત્ર બહુજ વડાનું કાચ છે, જેથી પોતાનાં વખાણ થતાં જોઈ ગર્વાનંદ થાય છે. જુઓ કે દરોડો નેરાનના મસ્ત બન્યો હોય છે. પણ નગિયેરી પુનરો દરીયાવની પૂનરુત્તિ થઈ કે પછી ને પણ શાંત પડે છે અને તેમાં બહાણ્ય બોટ વગેરેને જગ્યા આવવાનો વ્યવહાર ચાલુ થવા દે છે અને એટલુંજ નહીં પણ મહાસાગરમાં વડાણ્ય કે બોટને તોફાન લાગુ થાય તે વખતે વડાણ્ય કે બોટને પાછું ઠરાવી પછી પોતાનો માર્ગ લેતો તેને તો-ફાન લાગુ થતું નથી; મતલબમાં પાછું હાથ એ પણ એક પોતાનું માત્ર જાગવનું ગણાય માટે તેમને પણ માત્ર વડાણ્ય છે નહીંમાં વધારે પુર આવવું જોઈ કાંડે વસનારા તુરત માજતે વાજતે વધામણ્ય દે છે કે તેજ વખતે પાણ્ય પાછું હાથું ચાલે છે એવીજ રીતે પણ પક્ષી અને માણસ વગેરેને માત્ર આત્યંત વજબ છે માટે સુઝ માણસોએ પોતાનું કામ સિધ્ધ કરવા રહ્યાં માણસને બહુ માત્ર આપવું જેથી તુરત જીમેદ પાર પડે.

વાર્તા ૧૦૯ મી.

કિપતિ રથગતી અસર, આવે છે સહુમાં; સચીતાબાઈ-
એક સમય આદશાહે ગીરખલને પુછ્યું કે—‘કનિરાય ! પૂરવ પશ્ચિમ
દક્ષિણ અને ઉત્તર એ ચાર દિશાના લીધે પૂરવ દેશ, પશ્ચિમ દેશ, દક્ષિણ
દેશ અને ઉત્તરખંડ વગેરે નામો પડે છે, પરંતુ તે દેશો પૈકી કયા દેશનાં
માણસો વિશેષ ખેશરમાં-નિલંબ હશે ?’ ગીરખલે કહ્યું કે—‘જ્યાં પનાદા
પૂર્વ દેશનાં માણસો સર્વ દેશ કરતાં વિશેષ નિલંબ હોય છે.’ શાહે કહ્યું કે
તેમ કેમ ખાત્રી થાય ?’ ગીરખલ ખેલ્યો કે ‘નામવર ! થોડા સમય પછી
તેની ખાત્રી આપને કરી આપીશ.

તદનંતર ગીરખલે તે ચારે દિશા તરફના દેશની નાયકાઓને ખોલાવી
શાહની હજુરમાં રાખી. કેટલોક વખત ગયા પછી ગીરખલે શાહને અરજ
કરી કે ‘આપની હજુરમાં ચારે દેશની નાયકાઓ વિદ્યમાન છે માટે હજુરના
પ્રપણુનો ખુલાસો મેળવવા મીઝલસ ભરવી જોઈએ એટલે તુરત શંકાનું
સમાધાન થઈ આવશે.’ શાહે તેજ રોજે મીઝલસ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો
અને ગાન તાન શરૂ કરાવ્યાં, પાછલી રાતે શાહે પ્રથમ પશ્ચિમ દિશાની
(કાઠિયાવાડ વગેરેની) નાયકાઓને પુછ્યું કે—‘રાત કેટલી બાકી રહી હ-
શે ?’ તેઓએ જાદુ સાથે જવાબ દીધો કે ‘ગરીબ નિવાજ ! થોડીજ
બાકી રહી છે, શાહે પુછ્યું કે—‘શા ઉપર થોડી રહી છે એમ કહી શકો-
છો ?’ તેઓએ અરજ કરી કે—‘પશ્ચિમ પતિ ! મારી નયનીનાં મોતી
ઠંડા થકાં છે તેથી જાણું છું કે રાત થોડી રહી છે; કેમકે પરોઢીએજ ઠંડી
હવા લાગે છે.’ પછી થોડીવાર કેટ દક્ષિણ દેશની નાયકાઓને પુછ્યું કે
‘હવે રાત કેટલી બાકી હશે ?’ દક્ષિણ દેશની નાયકાઓ ખોલી કે ‘હમણાં-
જ પ્રાતઃકાળ થશે.’ શાહે પુછ્યું કે ‘શા ઉપરથી કહી શકો છો ?’ તેઓએ
કહ્યું કે ‘નામવર ! પાન ફીકું લાગે છે તેથી. તદનંતર ઉત્તમ દેશ વાળી
નાયકાઓને પુછ્યું કે ‘હવે રાત કેટલી બાકી છે ?’ ત્યારે તેઓએ જવાબ
કે ‘વધુજ થોડી બાકી રહી છે,’ શાહે, પુછ્યું શા ઉપરથી ની-

જોજો ?' તેઓએ જવાબ આપ્યો કે 'ખુદવિંદા દિવા બતીનું તેજ ઝાંખ લાગે છે તેથી છેવટે પુર્વતી નામકાઓને પુછ્યું કે—'હવે કેટલી રાત બાકી છે ?' તેઓએ જવાબ આપ્યો કે 'હવે બહુ થોડી રાત રહી છે.' આવી બોલવું સાંભળી શાહને ખીરખલના બોક્ષની ખાત્રી થઈ અને હુકમ કર્યો કે પુર્વ દેશના લોકોને હજુરમાં કે મીઠાલસમાં દાખલ થવા દેવાનું નહીં, કેમકે એઓ તેવા સ્થળને લાયક નથી.

વારતાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વારતા ૧૧૦ મી.

ગળા પિના ગજરાજનો, પાર પડે ન ખોરાક. જમનાખાઈ.
એક વખત અકબરશાહ લાડ તથા કપુરના નામના ગવૈયાઓના માલ નથી બહુજ પ્રસન્ન થયો, તેથી એક મકનો હાથી બક્ષીસ કર્યો. ગવૈયાઓએ એક વરસ સુધી હાથીની ખોરાકી પુરી કરી તેમાં તો પોતાની કેટલીક દો-સતનો ભોગ અપાઈ ગયો તેથી વિચારવા લાગ્યા કે 'જાણ આ શાહની ખક્ષિસ તો ખરેખર જીલમી બલા જેવી છે! જો થોડો વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો, છાંયા છોકરાં છાશ પીતાં થઈ જશે, પશુ કંબુ ચુંદ્ર ન તો એ હાથી વેચી શકીએ, ન તો કોઈને આપી શકીએ અને નરાણી શકીએ માટે હવે કાંઈક કારસ કર્યા શિવાય આ બલામાંથી છુટકારો થનાર નથી.' એમ વિચારી તે હાથીની કોટમાં ઢોલ તાંબુર વગેરે લટકાવી બુટો મુકી દીધો એટલે તે હાથી શહેરમાં ભ્રમનો મરજી મુજબ તોફાન કરવા લાગ્યો, તેથી શહેરના લોકો શાહ હજૂર જઈ ચરજ કરી કે 'હવે બુટો ફરતો હાથી અમોને બહુ નુકસાન કરે છે અને ઘરમાંથી બહાર પશુ નિ-કળવા પામતા નથી.' શાહે હુકમ કર્યો કે તપાસ કરો કે તે કોનો હાથી છે? તે સાંભળી સીપાઈઓએ તપાસ કરી હજૂરને કહ્યું કે—ખુદવિંદા! એ હાથી કપુર, લાડ ગવક્ષયાનો છે. શાહે તેઓને બોલાવવા ફરમાવ્યું.

(૨૮૮) ખળીનો ખળનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

તેથી અવેઆઓને શાક હમૂર બોલાવી લાવ્યા. તેઓને ત્રેણ શાક ગુરસેયછ બોલ્યો કે 'કેમ તમારા દાયાને છુટો મુક્યો છે?' ગવધવા બોલ્યા કે 'જા-લાવનાહ! વર્ષ દિવસ મુઠી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સથળો કુન્નર શીખવાડી તૈયાર બનાવ્યો, તેથી હવે તેને ઢાંચ તંજુર આપી રબ આપો કે મુલક પાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી આવ તાનથી અમીરના મન રંજન કરી તાર પચ ગુજરાત કર અને અમોને પણ ને આપવું થટે તે આપવે.' આ પ્રમાણે ગવધવાઓનું બોલવું સાંભળી શાહ ને હસવું આવ્યું અને દાયાને પકડી મંગાવી દાયાશાળામાં બંધાવ્યો અને તેના બંદામાં તેમને એક સારી પેદાશવાળું ગામ બક્ષિસમાં આપ્યું.

વાતીનો સાર એ લેવાનો છે કે-શાહ કેવો શબ્દના બોલને સમજતારો હતો? તથા પોતાની હમૂરમાં કેવા અકલ્પવાન પુરૂષો હતા? અને તેઓના ગુણની કદર કરી પોપણ કરવામાં કેવો એકકા હતો? તે તરફ લક્ષ આપવા જેવું છે; કેમકે ગુણી જીવોના ગુણ ત્રેણ કદર કરવામાં ન આવે તો તેઓ ના હિમેદ થઈ જાય છે અને તેથી જીવન ગુણીજનો થવા લક્ષ આપતાં આંચકો ખાય છે માટે ગુણીજનોના ગુણ ત્રેણ અવરય કદર કરી, જેથી અન્ન ગુણીજનો થવા હોશબર ગુણની શોધ કરે છે અને તેઓની શોધથી આખા જગતને ગાયદો થાય છે.

વારતા ૧૧૨ મી.

કદિ ચાર કાને જશે વાત વ્હાલા, થશે લાની નિશચે હસે લોક ઢાલા;
અછ જે છ કાને પછી તો તમારી, જશે છવ લગ્નન શે ખુચ ખવારી.

શરૂઆત.

એક સમય અકબરશાહ અને ખીરખત સતીના સમય સદરની અચ્ચા નેતા કરતા હતા. તે વખતમાં શાહે કહ્યું કે ખીરખત! તમારા કિંદુઓ કરતાં અમારી મુસલમાનની જાત સંપત્તી સમગ્ર અને શહાણી હોય છે, એમ અને કેટલાંક કારણો ઉપરથી સમજાય છે. ખીરખત બોલ્યો કે 'શહેન-

શાહ જહાન વાળે સકંદર તાલેજગાન । પોતાની માને કોઈ ડાકણ
કહેતું નથી તથા પોતાની જીલ અને પારકી અછત મળ્યા પ્યા-
નમાં આવતી નવા; પરંતુ વારતાવિકરણે વિચાર કરા જાશે તો હિંદુ
અને હિંદુ માં પણ નંદ હોય તે સમાન શહાણી સમજી અને સપીલી આવ
એકે છેલ નહીં, બેકે આપને પરીણા જાયા વિના મનમાં આ વાત હસશે
નહીં; પણ મારું કહેવું કેટલે અંશે ખરું છે, તે હમણાજ આપને વખ-
ત આવે છે તો, અતાની દર્જી છું., એમ વાતો કરતા કરતા આગળ આ-
લ્યા એટલામાં એક વાણીયાજી મળી તેને બંધ આગળે મરકવો કરી
અને કાંઈ અડપણું પણ કશું, તે વખતે આસપાસ વાળીઆઓ મોટાદોહા હ
તો તેથી લાં જતા આવ્યા વાણીઆઓએ આ બનાવ નજરે નમર જા-
યો, તેથી તકરાર કે માસમારી થી બંધાયે; છતાં પણ વાણીઆ તે આ-
છતે હજારું કહેવા લાગ્યા કે ‘બહેન ! કાંઈ નહીં હશે, જે થય તે થયું’
પણ સારા માળાપતી દાકરીનું એ કામ છે કે, બોલ્યા ચાલ્યા વગર દાં-
તમાં છેડો ઘાલી ઘેર જતું, દલકુ માણસ હોય તે ગમે તેમ છંડ કરે,
એમ કહી અડપણું કરનારને કશું પણ ન કહેતાં પેતપોતાના માર્ગે ગયા.
તે બેધ શાહ બોલ્યો કે ‘બીરખલ ! બે કેવી હીજગંડા જાત છે, પોતા-
ની જાતની અને વખતે સગી પણ હશે તે સ્ત્રીની અટકચાળી કર્યા અને
જોયા છતાં પણ કશું બોલી શક્યા નહીં, તથા પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા.
ખરેખર બહીકણ અને કાના-ગુસ્સા વગરના જિલકુલ જાયલા છે.’ આ પ્ર-
માણે વાતો કરતા જાય છે એટલામાં તરકવાડો આવ્યો ત્યાં એક નાનુક
બહન નખરાળાજી બીબી બની હતીને જતાં છતાં તેને બેધ બીરખલે અડ-
પણું કર્યુ એટલે તો, ઘરો બીબી ગુસ્સો લાવી ખરાડ પાડી લાંબાવાળા
હાથ કરતી બોલવા લાગી કે ‘હત્ તેરા સતીયાનાશ જાય, તેરી પીટગી,
પડે, અર તેરી મૈયત નિકાળું, મેરી ઇજ્જત હુંટ લી । અથ તેરેકું અખ ઘ
અખા કાટ ખાજી ક્યા તેરી મા બેણુ નથી કે હસખી મસ્કરી ન કરતે
મેરી કરનેકુ આયા.’ વગેરે વગેરે લાવારો ક્યાં એટલે તો આસપાસ મુ-

(૨૮૬) ખૂળીનો ખજાનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

સહમાન જતુની લોકે લાકડીઓ અને તરવારો હાથમાં લઇ " પકડો ! પકડો ! મારો ! ખોટો સાલેકું ! " આવી યુધો મારતા આવતા દીઠા કે ખીરખલ પાતાર કરી પેલાક ફેરફાર કરી તેજમેલામાં આવી ઉભો અને મુસલમાનોને પુછ્યા લાગ્યો કે ' શું છે ખાં સાહેબ ! શું કાંઈ ચોર છે કે હરામખોરો છે ? ' મીલાં બોલવા લાગ્યા કે ' ચારે સાહેબ ! કાંઈ બદમાસ સખસ થા સો ઇત ઝિવારી ઓરતડી ઇબત પર હુમલા કરે ભાગ ગયા ! જો સાલા હાથ આવતા તો માર મારકે હડડીથી તોડ ડાલતે, મગર છોડતે નહીં. કયા હિં-દુ-શાહરેડી ઓરત જેસા હમારા માગલાથા ? કે અહાં મડગડ મચાઈ ! ખો મરને વાળી હોવે જખી બાધરી બાડ મેં જતય. હાય ! કરે કયા ઉરડી દોરમનને જોર ઠાગ્યા ન તો, બેશક ખુન હોતા તો કુછ યે નથા, ઓર કહી સરકારસેં પકડા જતે તો કરોડો મુસલમાનોસેં એક દીન કે વારને લીનાહી હો ગયા તો કયા હુવા, લેડીન ધીર કાઈ એસા કામ તો ન કરે ! ' આવા પ્રકારે દરેક જણા ફાકડ શીસીઆરીથી પુલો મારતા પ્રકડપણથી કામ મારતા હતા બાદશાહ અને ખીરખલે તો આ-મગ રસ્તો આપ્યો. થોડે છેટે ગયા જોટમે બાદશાહ મર્વાનદી મધ ખીરખ-લને કહેવા લાગ્યો કે ' કેમ જોયું ! કેવી મુસલમાનની કામ સંપીલી અને દીનાબોર છે ? પોતાની ન્યાતની ઓરત વારને મરવા પણ પાછા ન હઠતાં એકદમ ચારે બાજુએથી માણસો દોડી આવ્યા ! અહા ! ખુદનાલા ! દી-નોકા શુકર કરો ? ! દીનકે બદેનો એક ઓર હી કીસમકે હૈ ' ઉનકે જૈસા ઓર કામ મેં કાઈ હોને વાલાહી નહી હૈ ' આવાં જયારે મર્વાન વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારે ખીરખલ બોલ્યો કે ' જહાન આલી ! હું પ્રથમજ કહી ચુ-કયો છું કે, મનુષ માત્રને પોતાની કસુર પોતાની નજરે પડતી નથી, પોતાની કામને વખાણો છો, પણ તેમની બેવકુફાઇને પણ બેગી વ-ખાણુતા જાયો. જો કે આપ હિંદુઓને તદ્દન બાયલા ખીકણ અને કુ-સંપીલા કહેતા હતા, પણ તેઓ મુદાની વાતને સારી પેઠે સમજનારા છે; કેમકે જે વાણીઅણુની મેં મશ્કરી કે અડપલાઈ કરી હતી. તેથી વાણીઆ કથા ન બોલ્યા, તે પણ ડહાપણ વાપર્યું. મશ્કરી કે અડપલાઈ કરી

તે ન કરી થવાની નહોતી કદાચ મુસલમાનની પેઠે ધાંડાધાંડ કરીધાંધત મગાવી હતે તો તેથી ફાયદો નહોતો પણ હિંસરી ફજેતી હતી; કારણકે એ વાણીઓ અને રસ્તે જનાર એ ચારકે પાંચવાણીઓએજ તે વાઝ ભરી પણ એકેકે માણસોએ તો તે વાત જાણી નહીં પણ મીયાંબાઈએ અને ખીચીએ બહાદુરી બતાવી તેથી હિંસરી ખીચીની તથા તેના ખાવાંડ બાપ, મા અને સાંબધીઓની ફજેતીના કાંધે નિયું જોવાનું થયું કે કસાણી ખીચીએ બહાદુરી બતાવીનેથી હિંસરી ખીચીનાતથા તેના ખાનિદ તેના બદલે આંક જણાવત પોતાની ફજેતી પોતાના હાથે ડહોળી જગત બદલે કરી બતાવી કંઈ વાણીઓ ડહોળે—મીયાંબાઈ ડહોળે ? તેહવે આપ ફરમાવો ? આપકારનું બોલનું સાંભળી શાકે કાનની છુટ પકડિ કાપુલ કર્યું કે બેસક હાંદુકામ ઉપરથી તો ઘણી ડહોળણ બરે લાં છે એમાં જરા શક નથી ? અને તરકતો જનુનીપણથી તરત ઉપજનું નિપજનું કરીદે પછી જે ઘનાર હોય તે યાયા પણ તે વખતે બળતીહો જામાં જુરકો ચારીદે માટે ખરી રીતે જોતાં મીયા બાઈની બહાદુરી પોતાનીજ ફજેતી કરનાર હતી ખરેજ મારે સમજવું પણ આત્યાર સુધી જુલ બરેલુ જ હતું આ પ્રકારની વાતો કરતા પોતપોતાના મદીરમાં ગયા

વાર્તાનો સાર એ છે કે કોઈએ આપણી મરકરી નીબાંચકતા કે બંધાઈ કરી હોય તે વખતે કશું પણ ન બોલતાં મનમાંજ સમજીરહી વખત આવ્યો મુસુદીપણથી તેથી ચારગણો દાવ વાળીસેવો પણનેવખતે મડમડ કરવાથી સહામતો અને આપણોજ છવ જણતો હોય તેને બદલે સેંકડો જણા બંધે અને એથી દુસ્મનોના હાથ વાત જવાથી આપણું કામ બગડે છે, તથા પરિણામે આપણને ગેરફાયદો થાય છે માટે હમેશાં નવ વસ્તુઓ ગુપ્ત રાખવી. એટલે આયુષ્ય, દ્રવ્ય, ઘરનું હિદ્ર, મંત્રવિચાર, મૈયુત સંબંધી વાર્તા, ઔષધ પ્રયોગ, દાન માન અને અપમાન એ નવ બાબતો કોઈને જણાવવી નહીં, જેથી સદા સુખી રહીએ છીએ. માટે ડહોળા પુરષા કે ડહોળી સ્ત્રીઓએ જે થયું તે મનમાં સમજવું પણ પોતાનાં સમજી કોઈ પ્રકાર જણાવવો નહીં નહીં તો, પરિણામે અપરિમિત પશ્ચાતાપ થશે.

(૧૮૮) ખૂબીનો ખજનો અથવા ડહાપણનો દરીઆય.

વાર્તા ૧૧૨ મી.

માટીમાંથી ઉપજવું મળવું, માટી માંહે; કેદાર.

એક સમય અકબરશાહ બાદશાહ સફર બહાર હતા ખાવા પીવાથી હતા ત્યાં કચરરતાન હોવાથી કચરો નિહાળતા ફરતા હતા તેવામાં એક આદમીનો પગ એક કચર ઉપર પડ્યો, જેથી તે કચરનો અગ્નિ ભાગ ટુકી ધણીજ નિચે ખેંસી ગયો અને તેની અંદર તપાસવા લાગ્યા તો એવો અમ- ત્કાર માત્રમ પડતો હતો કે, મૃતક કચેર હોય છે તેવું હાડપિંજર દેખાતું હતું અને દેખવામાં તે કચર હજારો વર્ષની હોય તેવી લાગતી હતી. ત કચર જેમ બાદશાહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામી કચરની અંદરનો ભાગ હાથ લગાવી તપાસવા લાગ્યા તો તે હાડપિંજર કેવળ માટી જેવું સડીને થઈ ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાંની સાથે ચુરે ચુરે ધમજતા હતા તે કંઈ

એ વખતે શહે એક શબ્દ-કવિતા બોલ્યા કે:-

“ બહોત લોગ એસેથે જીતકા હુમેશાં,
સમીતે બદનથા મહતર કકુનથા.”

આવું શબ્દ બોલવું સાંભળી બીજાએ બોલ્યો કે:-

“ બે કચર કહું મનકી ખોદી તો દેખા,
ના તારે કકુનથા ના અબુએ બદનથા.

આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહ વણજ ખુશ થયો અને આમુલ્ય શિરપાવ આપ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે, -જેઓ માણસો ખાનપાનથી કપડે-લતેથી તથા મોજ મગહથી અગત એત કરતા હતા પણ મરણને શરણ થયા એટલે માટી બેળી માટી મળી ગઈ; કહેવાનો તાત્પર્ય એજ છે કે, મનુષ્ય દેહ ધરી કેવળ સંસારની માયાના રંગમાં તસ્લીન ન બનતાં મૃત્યુરૂપરૂપમાં મૃત્યુ તસ્લીન બનવું, જેથી સદા સાર થાય છે કહ્યું છે કે-

અતિ દુર્લભ હું તનુમાનસકો યહ પારસ નિહારીએજ,
ગુર મત દિયો જો દયા કરીકે સોઈ આશ ઉધાસ સંભારીએજ,
સથે પ્રેમકા જવાસ પચંડ કરો તર પાપકે બીજકો વતરીએજ,
દુષ્કર્મનન નાગ વિરંજનકે કપહું મત ભુલ વિસારીએજ

જાગ નવમે સમાપ્ત.

ખીરખલ અને પાદશાહ

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ દશમો.

વાર્તા ૧૦૩ જી,

એક સરસ સમજે સદા, તે કવિજન કહેવાય; આણુંદરાય.

એક દિવસ અકબરશાહ શહેરના કિલ્લાની ઉપર ચઢી સોજના વા-
ખતે જમુનાના જળ પ્રવાહની ગમ્મત નિહાળતા હતા, તે વખતે આસ-
પાસના દેવસ્થાન તથા મકાનોના દીવાઓની રોશનીનો પ્રતિબિંબ જમુનાના
જળમાં પડતો હતો, તે જોઈ શાહે એક કવિતાનું પદ જનાવ્યું કે—

“ હુમનું દરિયા કી તરફ શેર ચરાગાન દેખા.

—મેં દરીયાવતી તરફ સહેલ કરતાં તેમાં રોશની જોઈ.”

આવું પદ રચી પછી દરબારમાં પધાર્યા અને ખીરખલને કહ્યું કે—“હું
જે કવિતાનું પદ કહ્યું, તેનાજ બાવને મળતું ખીબું પદ જનાવી આપ.”

સર્વ લોકોના જાણુવામાં હતું કે, ખીરખલને સરસ્વતીનું જ્ઞેર છે, તેથી
તે ગમે તેવી જોએલી કે વગર જોએલી વાર્તા પણ કહી શકે છે અને
શાહને પણ તે વાર્તાની પૂર્ણ પ્રતીતિ હતી, તેથી પાદશૂરતિ કરતા ફરમાવ્યું
એટલે તરત ખીરખલ બોલ્યો કે,

“ આખ વ આતસકું હુમ દસ્તા વ ગરેખાન દેખા.—

પાણી અને અગ્નિનો મેં પ્રતિભાવ અથવા મેલાપ જોયો.”

અતઃપછા કે જ્યારે પાણીના કિનારા ઉપર ફરતા હતા, ત્યારે તમે
જનીરોનો જળમાં પ્રકાશ જોયો, પણ હું તો એમ માનું છું કે, પાણી અને

(૨૯૦) ખૂબીનો ખબનો અથવા હાહપણનો દરિયાવ.

અગ્નિને વિરોધ છતાં; પાણી અને અગ્નિ પરસ્પર મળી મએલ છે એ અતિ આશ્ચર્ય છે.

આ પ્રકારનું ખૂબીવાળું ખોલવું સાંભળી શ્રાહ ધબ્બો ખુશ થયો અને જાણારી આખી અમૃત્ય હતામ ગદ્યું.

વાર્તાનો સાર પુદ્ધની અગદૂત દર્શાવનાર છે, માટે તેની દુહિત-વંત અમદુતિ શિખવા સતસંગ કરો.

વારતા ૧૩ મી.

ઉતમ શાધક આગળે, રહેલું ગુપ્ત પદાર્થ ? મીરાંખાહ.

એક સમય કાંઈ એક સ્ત્રીએ શ્રાહ આગળ આવી કસાન કરી કે મોટા કુત્રા વાળા મહેલામાં રહેનાર સૈયદ કુત્રાદીત અગીંચલીએ જ્યાં દરની-ખળાતકારની મારી આગર લીધી, માટે અદલ દરિસારી સંબેનશાહના નેક રાજ્યમાં એવા જુદાગણોને યોગ્ય નશિયત મળતી વટે છે. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીની ફરીયાદ સાંભળી શ્રાહને સૈયદને અપરાધીને ગેંકલી તરત ખોલાવી પૂછ્યું કે—‘આ સ્ત્રી ઉપર તમેએ ખળાતકાર ગુન્યો છે, એની સારજ મારા રૂગર રોશન થઈ છે, તે વિષે તમારે શું કહેવું છે?’ સૈયદ સાથ જોડીને જણાવ્યું કે ‘પાદશહે આલી ! હું તો એ વાતમાં રસ પળુ જાણતો નથી તેમ આ સ્ત્રી કાણ છે ? અથવા તેણીએ શા કારણે લીધે આવું નાહક ખોટું તહોમત મૂક્યું ? તે વિષે પણ કાંઈ કહી શકતો નથી, પછી તો હજૂરના પધાનમાં આવે તે ખરું.’ આ પ્રમાણે સૈયદનું ખોલવું સાંભળી શ્રાહે તેના મહેન ઉપરથી વિચાર્યું કે—‘સૈયદે આ સ્ત્રી ઉપર ખળાતકાર ગુન્યો હોય, એ વાર્તા તદન અસંભવતિ જણાય છે; તદ્દિપિ મનસાદમાં ખારિડી વાપરવાની જરૂર છે.’ એમ વિચારી સૈયદને કહ્યું કે—
‘તમારું કહેવું સમજ્યો; પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે તમે દોષિત છો, માટે

૧૫ રૂપિયા એ સ્ત્રીને આપી આ ફરીયાદને બંધ પાડે એમાંજ કાયદો છે નહીં તો, ફાકટ ફાગેલ થશો. '

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સૈયદે તે સ્ત્રીને ૧૫ રૂપિયા આપ્યા, એટલે તે સ્ત્રીને રગ્ન આપી સારવાદ સૈયદને ફરમાન કરે કે ' જાઓ તમે એ રૂપિયા સ્ત્રીના પાસેથી પાછા લઈ આવો, ' આવો હુકમ થતાં સૈયદ તે સ્ત્રીના પાછળ ગયો, અને સ્ત્રીના પાસેથી રૂપિયા પાછા લેવા પશ્ચી વહાર કરી, તથા બળાત્કારપણાથી ઝુટાવી લેવા પશ્ચ પતન ચલાવ્યો; તદ્દપિ કહ્યું વહ્યું નહીં અને તે સ્ત્રીએ કલટી બાદશાહના હજૂર ગયાની ફરી અરજી ઝુઝારી કે—' મરીબ પરવર! આપે આ બદમાશ પાસેથી રૂપિયા મને અપાવ્યા છે, તે પાછા છીનવી લેવા માટે ફેરલો બધો જુદમ ઝુઝાવો. ' શહે પ્રહયું કે ' તે રૂપિયા આપ્યા કે નહીં? ' સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે સિતાજ! એની મગદુર છે કે, તે મારી પાસેથી પાછા લઈ શકે? આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શહે કહ્યું કે—' બધારે આ સૈયદ તારી પાસેથી આટલો રૂપિયા પશ્ચ બળાત્કાર વાપરી છતાં ન લઈ શક્યો, તો પછી બળાત્કાર વાપરી તારી આખરે શી રીતે લઈ શક્યો હશે? તે ખરેખર વિચારવા બધું છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે, જો તારી સાથે કાચ અને સોવત કરી હોય; તોપણ તારા સહપાથીજ થએલી હોવી જોઈએ; પરંતુ હવે કાંઈ અજોગતાય થવાથી આવે રસ્તે તેને સજ્જ અપાવના પગલાં ભર્યાં છે માટે એના રૂપિયા પાછા આપી દે અને કચેરીને નાહક તરફી આપી તે બદલ પાં રૂપિયા આપ નહીં તો ૩ ગાસની સખ્ત મજુરી સાથે તુરંગખાતાની સજ્જ ભોગવ ' આવો હુકમ થતાં વેતન દુષ્ટ સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરી ૫૧ રૂપિયા ઉત્તરા દેવના ગ્યાની પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો.

પાર્તાનો સાર એ કે, બહિચારિણી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ વિના કશું બહિચારને સતાવવા, અથવા તો પોતાના ચાર સાથે રહેજ અશ્વમત્ય

(૨૬૨) ખૂબીનો ખખનો અથવા હહાપણનો દરીઆવ.

અવાયો તેને ખ્યાર કરવા પારાપાર પ્રપચ લઢાવી પોતાનું પાપ વગેરે છે ધિકાર છે । એવી દુરાચારિણી દુહાત્રી બની કે, નજીવા બાબતમાં કાંઈ વખતના ખ્યારને કિંવા આખરદરના બાખરને કલકિત કરી પોતાનું મહોદું કાળું કરે છે. બીજે સાર એ અદખ્ય કન્વાનો છે કે, પૂર્વનાં દેશપતિના કેવા દિર્ઘદ્રષ્ટિયંત હતા કે, સત્ય વખતના શોધી અદલ ઇન્સાફ આપતા ?

વારતા ૧૧૫ મી.

-૦૦૦-૦૦૦-

લોક રીતિ કે નીતિની, નથી જેને દરકાર;

નાગો તેને નજીવો, આ જગમાં નિરંકાર, પ્રાણજીવન.

એક વખત અકળરશાહે બીરજલે પુછ્યું કે ‘ બીરજલ દુનીઆમાં ને નાગો કહેવાય છે તે કેવા પ્રકારનો નાગો સગરનો; કેમકે કપડાં પેહેરે છે છતાં તેા નાગો કહેવાય છે, તેવો નાગો હજુ મારા જીવામાં આવ્યો નથી તેથી જોવા ચાહું છું ’ બીરજલે કહ્યું કે ‘ નામદાર ! આપની ઇચ્છાએ તો, હું ગમે ત્યાંથી ખરેખર નાગો બોળી લાલીશ; પરંતુ થોડો વખત લાગશે ! ’ આદશાહે કહ્યું કે ‘ તેની કાંઈ ચિંતા નહીં. ’ ત્યાર પછી બીરજલે ‘ નગાનો શિરોમણિ એક લાલ ’ હતો, તેને બોલાવી ખાનગીમાં કહ્યું કે, હાલમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, કાંઈ પેસે-ટકેથી તમે જરા તંગ હાલ-તમાં છો મારે કહું છું કે, તમારે કાંઈ વાતે મુંઝાવું નહીં અને જરૂર હોય તો, કાલે દરબારમાં બાર વાગે આવવું, જેથી જાસે પાંચમે રૂપિયા અપાવીશ, તેથી કેટલોક વખત ટદું ચાલશે પછી વળી પ્રભુ સરખો દયાળ છે. ‘ આ પ્રકારનું બોલવું ’ સાંભળી નર્મદ્રભાસે કહ્યું કે ‘ આપ સાહેબ અમારા જોવાની સંભાળ લેતા આવ્યા છો, એટલે વિષય વખતે બાજી સુધારી લેવા આપ કાળજી ધરાવો તેમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે ? જ્યાં સુધી અમારા જોવા બાલ લોકોની પાસે નાણાં હોય ત્યાં સુધી તો, નવલશાહ હીરજીના

દીકરા, પણ જ્યારે ખીરમાં ખાલી, ત્યારે તો હાલી મેલાલી જેવા બની ટકાતા ત્રેપનશીર થપ રખડીએ. મળ્યા તો ખીર ન મળ્યા તો ફીર અને મુવા પછી તો ખીર થનારા અમેજ છીએ, તે માત્ર આપને આ-શીય દ્રવ્યું કે બગવત તમેને સલામત તનદુરસ્ત રાખે ! ખીચું તો જોગ આપીએ કરીએ તેવા શું છીએ. વાફ દવે હું રજા લઉં છું, અને કાલે કચે-રીમાં જરૂર આવીશ. ' એમ કહી લાત સાહેબ રખડપટ્ટી ડિપાર્ટમેન્ટમાં પધાર્યા.

ખીજે દિવસે ખીરખત કચેરીમાં બેઠો હતો. તે વખતે સંકેત રમાયો જેમાંની વખતે સત્યો વાયદો સાચવનાર લાલ આપી પહોંચ્યા અને તેને જોઈ સહનને ખીરખતે ખાનગીમાં આવજા કરી કે ' આ બિચારો હાલ પૈસા તર-શથી તમ દાવતમાં છે, જેથી આપ નામદાર પાસે આવેલ છે માટે ગરીબી અંવશ્યામાં આવેલ પોતાની પ્રજાને સલામત આપી લાત ત મુધાલી જોઈ-એ છે. ' આવું ખીરખતનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ' બસ જો એમ હોય તો, જે રકમ એને જોઈની હોય તે આપવા ખબરનીને હુકમ આ-પો. ' પત્ની નજોંદ્રલાતને બોલાવી ખાનગીમાં પુછ્યું કે ' કેટલા રૂપીઆની લાલ જરૂર છે ? ' લાલે કહ્યું કે માવ પાંચસોની જરૂર છે અને તે એક માસની અંદર પાછા આપી જરૂર. ' તત્કાલ ખબરની ઉપર હુકમ લખી પાંચસો રૂપીઆ અપાવ્યા. માસ થયો બે માસ થયા, પણ લાલ સાહેબ તો લમણો વાળેજ શાના ! છેવટે બીજાઈ મેકલી લાલને બોલાવી રૂપીઆની કપરાણી કરી એટલે લાલે જવાજ આપ્યો કે માફ કરજો, માસથી મુદત-સર નાણાં અપાયાં નથી, પણ દવે હું માત્ર ૧૦ દિવસની અંદર વગર પુછ્યો આપી જરૂર. ' એમ કહી રજા લીધી, દશ દિવસનો વાયદો કહ્યો હતો, પણ તેનો પાછા આપવા હોય તેનો વાયદો, પણ જેને મુડીમાં આપ-વાજ નથી, તેને પત્ની વાયદાનો કાપદો શું કામનો ? ૧૦ દિવસને બદલે બે ચાર મહિના થયા એટલે ફરી શાહને વાદી આપી કે ' ફલકપનાહ ! પેલો

(૨૯૪) ખૂબીના ખજનો અથવા હુણપણનો દરીઆવ.

૧૦ દિવસનો વાવડો કરી ગયો હતો, પણ તે તો હવામાં ઉડી ગયો આ તો હયા હાકણને ખાય તેવો ઘાટ બન્યો ગાટે હવે તો કઠોર કાયદો અમલમાં લીધા વિના રૂપીઆ પતરાના નથી ! આ પ્રમાણે ખીરબલનું બો-લવું સાંભળી અકબરશાહે એકદમ તે લાલને બેલાવી લાવવા હુકમ કર્યો. તેથી સીપાઇઓએ તેને લાવી હજૂર આગળ રજૂ કર્યો. એટલે બાદશાહ એકવંત ઘડ લાલને કહ્યું કે 'કેમરે ! તારો વાવડો કયાં ગયો ? બસ આજે રૂપિયા આપ્યા પછીજ નવા દેવામાં આવશે.' એમ કહી સીપાઇઓને કહ્યું કે 'આ બદમાસને તડકે બેસારી મૂકો.' સીપાઇઓ તો માત્ર હુકમની ન વાટ જોતા હતા. ખાસા મજેદના તડકામાં લાલને બેસારી દીધા. લાલે વિચાર્યું કે 'આજે કમળખની આવી વહોંચી, હવે મને છોડશે નહીં, તડકે તો પ્રાણુ જાય છે, અને નાણાંના તો ટેકાણું નથી. કેટલાકના દેવાં પતવું ! એમ કહી ધરતી ઉપર લીટા ખેંચી જે જેનું દેવું હતું તે તેના નામનું લીટું ખેંચ્યું એટલે પ્રલાણના ૧૦૦૦ પ્રલાણના ૪૦૦૦ પ્રલાણના ૮૦૦૦૦ પ્રલાણના ૧૪૦૦૦૦ એમ ગણતાં લીટી ખેંચતાં છેવટ બાદશાહના ૫૦૦૦૦ તેનું અને એક દરરોજ શેર અનાજનું પેટનું દેવું તેનું પણ એક લીટું ખેંચ્યું. આ સઘળો પ્રકાર શાદ ઝરોખામાં બેઠો બેઠો નિહાળતો હતો, લાલ સાહેબ તો લીટાં ખેંચી વિચારમાં પડ્યા, માયું ધુણાવતા ચિંતામાં તક્ષીત થાય અને છેવટે છેલા સિદ્ધાંત બિપર આવી વિચાર્યું કે, સઘળાનાં દેવાં છે; પરંતુ મારી પાસે હશે તો, લેશે નહીં તો લેશે શું આડીવાટની ધુળ !' એમ કહી એકપણી એક લીટાં ભુગી નાખતાં નાખતાં બાદશાહના દેવનું લીટું આંબું તે વચ્ચે ધણેજ વિચાર કર્યો પણ છેવટ તેને પણ હશે તો લેશે નહીં તો લેશે શું આડીવાટની ધુળ ! શાદ શું કરશે કેદ પુરશે પણ તે કયાં સુધી ? ખાવા આગવું પડશે એટલે છેવટે થાકીને પોતાની મેજેજ કહાડી મુકશે પણ ખીજું શું કરી શકે તેમ છે આમ વિચારી તે

લીટું પણ ભુશી નાંખ્યુ પણ છેલ્લું પેટના દેવાનું લીટું કોણ રીતે ભુશી
શક્યો નથી, કેમકે તેનું દેવું આપ્યા વિના છુટાકોળ નહોતો એટલે લાચાર!
આકાર બેસી શકે તેને હજુરમાં બોલાવી પુછ્યું કે તું શું કરતો હ-
તો? અને એ લીટાં કહાડયાં તથા વિચાર કરી ભુશ્યાં અને એક લીટું
ભુશી શક્યો નહીં એ શું? લલે લાય જોડીને કહ્યું કે ગરીબપરવર વાત
પુછવામાં કરો માલ નાં નાલક વાત કહેવાયી હું બમણો ગુન્હેગાર થઈ
પડું શકે કહ્યું કે જે વાત હોય તે ખુશીયી કહે તારા ગુન્હા માફ
છે આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી પૂર્વની પેઠે સદ્ હકીકત કહી
રાંભળવા, એટલે શાહ બોલ્યો કે ખીરખલ ! આ તે નાગો છે કે શું ?
આની પાસેથી શું આપણે પણ લેવાના હતા? ખીરખલે કહ્યું કે હ
જુર સલામત! નાગને જોવાની ઉત્કંઠા ધરાવતા હતા તેથી મારે આ લાલ
સાહેબને રૂપિયા અપાવવા પડ્યા છે હવે જેમ નામદારની મરજી હોય તેમ
હુકમ કરનારો આ પ્રકારે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહું કે
હશે, રૂપિયાની કયાં માલિકના પ્રતાપે ખોટ છે પણ જેને જોવો હતો
તેને તો જોયો જોયી હું ઘણોજ ખુશી છું સાચાશ છે તારી ચાતુરીને,
એમ કહી ઇનામ આપી પોતપોતાના આનંદમાં પ્રવર્ત્યા
વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે

વારતા ૧૧૫ મી.

રાજ્ય તણો મદ પરદરી સમજે સારસાર

તે કિતમ નરવર સદા વિતસે ભોગ અપાર કિશોર

એક સમય એક શ્રીકર બાદશાહની હજુર આવી કહેવા લાગ્યો કે
હજીરો વખત સહનશિક્ષતા રાખે વા, હજીરો વખત મોટી મોટી કોઈને
બક્ષીસો આપે, અથવા તો હજીર વખત સિનદા કે, નિમાજ પઢે પણ તે

(૨૯૬) ખૂબીનો ખબનો અથવા હહાપણનો દરીયાવ.

એક છાત્રના અંતઃકરણને સતાવે છે તો, તે કારણથી તે સઘળાં સત્કૃત્યો સાહેબની દરગાહમાં કબુલ થતાં નથી તો, આપ તો નિત્ય હજારો જણના અંતઃકરણને સતાવો છો, જેથી આપનાં સત્કૃત્યો કેવળ નકામો છે. માટે કદાપિ દાવે પણ આપની દુઆ તો પ્રભુના દરબારમાં કબુલ થશે નહીં. સાહે કહ્યું કે ‘ સાંઘ સાહેબ ! એવો એક ઉપાય છે કે, જેથી હગારી દુઆ-પ્રાર્થના પણ ખુદાની દરગાહમાં કબુલ થાય અને મને નમત-મુકિત મળે ? ’ ફકીરે કહ્યું કે ‘ હા એક ઉપાય છે; પરંતુ તે પ્રમાણે જો તમે વસો તો બેશક આપની પ્રાર્થના ખુદાની દરગાહમાં કબુલ થાય અને તમને મુકિત મળે., સાહે કહ્યું કે-‘સારે તે ઉપાય મને કૃપા કરી બતાવો.’ ફકીરે કહ્યું કે ‘તે ઉપાય એ છે કે ‘આપ ખુદાના હુકમ પ્રમાણે ચાલો એટલે બેડો ખર છે.’ સાહે કહ્યું કે ‘ ખુદાનો શુ હુકમ છે ? ’ ફકીરે બોલ્યો કે ‘ ખુદાનો એ હુકમ છે કે, પાપ ન કરો, નેકી કરો બદીને છોડી જો. પુર કરનારનું બહુ કરો અને મારા આશ્રિતોની વખતો વખત માન રાખો, તથા હમાન જરા પણ ન ચૂકો. જુવો કે આ પૃથ્વી ઉપર કેટલા બાદશાહ આવ્યા, પણ આ હુકમ પ્રમાણે ચાલી શક્યા નહીં, તેથી છેવટે એવી હાલત થઈ કે—

આયેથે ઇંસ ખાગમેં, ખાલી દામનકું લે ગયે;

ખાક શિરપર દાગ દિલપર, સીનાં બિરાયાં લે ગયે.

એજ હેતુ માટે કહું છું કે, જો ખુદાને ખુશી રાખવા ચાહતા હો તો, ખુદાઈ છોડી દઈ દિંદુ અને મુસલમાનમાં જે લેદર રખાય છે તે છોડી ખુદાની ખલકને સમાન નજરથી જુવો અને કોઇ પ્રકારનો પક્ષપાત ન કરો તથા સર્વને ઇન્સાફથી ખુશી રાખો. ’

શાહ બોલ્યો કે ‘ સાંઘ સાહેબ ! આ આપની શિક્ષાને હું ખરા અંતઃકરણથી અમલમાં લાવીશ. ’ ફકીરે બોલ્યો કે ‘ અમારો તો એજ ધર્મ

છે કે, ખરી વાતી કહેવી, પછી માનવી વાન માનવી એ સ્વામાની મરણ ઉપર આધાર છે. બ્રાહ્મણ કહી છુટે અને જગદ વહી છુટે' આ પ્રમાણે કહીને કહી રસનો માધ્યો. ન્ને કે, તે વખતે સામને ઘણા પકારે આછછ કરી રોકવા તથા ખાનપાન માટે એક રાત્રિ રહી પછી આપ વધારને એમ શાહે કહ્યું; પરંતુ સાંમએ તો તે વિષે કશું ધ્યાન દીધું નહીં અને આ લનો થયો. શાહ જ્યારે કચેરીમાં ગયો ત્યારે સર્વ સભાગંડગ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે 'હે મારા વજીર, દિવાન, સરદારો! જુઠાવનદ કરીમની કૃપાથી હું, આખા હિંદુસ્તાનની બાદશાહી પામ્યો એ માટે હું આહુ' છું કે 'જે પવિત્ર કામો વડે મારી પ્રજા ખુશી થાય અને મારાથી ખ્યાર રાખે તેવાં કામો અમલમાં આણવા યોગ્ય છે; કેમકે ન્ને મારા ઉપર પ્રજાનો ખ્યાર હશે તો, કોઈ પણ દુસ્મનનો ડર રહે નહીં માટે તમો સર્વે મેં તદખીર-યુક્તિ બતાવો કે, જેથી પ્રજાના દિલમાં મારા પ્રત્યેનો અપૂર્વ ખ્યાર વિધાય કરે.' આ પ્રકારનું શાહનું બોલવું સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે 'આલીમઠાં મારી તો સગજમાં એ આવે છે કે,—

ન કરના પક્ષ કીસીકા, ન હોના બે ઈમાન,

રખકે દીલમે ખોદે ખુદા, ખુશ કરના હર ઈમાન
મુદલાં ફેફી બોલ્યો કે—

મત કર કિસિપેં જાગરદસ્તી, કિસિકા દિલ દુખના નહીં;
અલ્લાહને તુજકું શાહ કીયા, શીર બે ઇન-સાફ હોખના નહીં

ખાનખાના બોલ્યો કે.—

(પદ) રખો મુદખ્યત રૈયતસેં ન્ને તુમ, ડટાકો ખરીખો;

કા કલવો જીગર તુમ છોડો તાગરસખકા દેખો,

ઉસીદમ હોખી મુદખ્યત કરો જાગ અદલ તુમ.

અખુલફજુલ બોલ્યો કે,—

મખાશા દરપે આબર હરથે ખાહી કુન,

કેદર શરીયતે મા ગૈર અજાં ગુનાહે નેસ્ત;

(૨૯૮) ખૂબીનો ખજનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

દિલ બદલત આવર કે હજારે અકબર અસ્ત,
કર હજારો કામે ચક દિલ ખુસ્તર અસ્ત.

અખુલફતેહ બોલ્યો કે 'બાદશાહે જહાંપનાહ !

ખુદા રહેમ કરતા નદી ઉસ શાહપર, નહો રહેમ ઇન્સાફ જરકે જમર પર;
બે અદલી સેઆફત પડે પડે કીસ ગચરપર. પડે ગગકા સાચા ઉરે બાદશાદપર.
કરો મહેરબાની તુમ અદલે જમીપર, ખુદા મહેરબાં હોગા અરશે બરીપર.
દિવાન ટોડરમલ બોલ્યો કે-ખુદાવન્દ ન્યામત !

(પદ) અયે શાહ અદલ સગકા કરીગો.

જીતને પ્રાની હૈયે ખુદા કે, સગીકે દુખકું હરીએ;

અદલ કમાકર નૌશેર યાંકા, બવ સાગરસેં તરીગો. અયે. ૧

ઇસ દુનિયામેં કોહ નદી અપના. ઇમકો ચિત્તમેં ધરીએ;

પક્ષકરો ન રાઇ કિસીકા. બોલ ખુદાસેં ડરીગો. અયે. ૨

રાગ કોકલતાશ બોલ્યો કે-હિંદપતિ !

(પદ) બે તુમ અદલસેં કરો બાદશાહી પરગતી રહેગી શિન્કુ બ્રકાઇ. બે તુમ. ૧

પક્ષકરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગો સદા બાદશાહ

પક્ષી કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી રાગ બાદશાહ બે તુમ. ૨

હક ધર્મિકો ત્યાગોગે બે તુમ; રહેગે અમનસેં સદાઇ. બે તુમ. ૩

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક નરરત્નોની જુદી જુદી કવિતા દ્વારાપણ એકબી
રૂપને ગળતાં વાક્યો શ્રવણ કરી, શાહ અત્યંત ખુશ થઈ બોલ્યો કે ધન્ય
હો મારા શુભેચ્છક-હિતચિંતકો! આ તમારાં હિતવચનો હૃદયમાં ધાર-
ણ કરી અસ્તર દિંદો નિશેષ ઉદય થયા તમારી સલાહ પ્રમાણે ઉદ્યોગ
આમળ ચલાવીશ, અને હિંદુ મુસલમાનો વચે કશે પણ બેદ ખુદી રાખીશ
નહી, આવો ઉત્સાહ સમય વાર્તાલાપ ચલાવી કચેરી ગરખાત કરી.

ખીજે દિવસે બ્યારે બાદશાહ પોતાના ગજગહેલમાં ખીરાબ્યા હતા

ત્યારે ત્યાં જોવો બનાવ બન્યો કે, એક ગાય આવી જ્યાં બાદશાહ તરફ થી એક થાંભલો રોપી અદલ ફરીયાદનો ઘંટ બાંધવામાં આવ્યો હતો એ ટલે જોને ફરીયાદ કરવી હોય તે આ થાંભલાએ લટકાવેલા ઘંટનો અવાજ કરે, તેથી એ અવાજથી શાહના બાણુવામાં આવે કે કોમ ફરીયાદી આવેલો છે, આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે, કોઈ ગિયાતો ખીન પગલદાર મરીય નાહક કોઈ અન્યાયથી અમલદારના ત્રાસથી ખતાર થતો હોય તો તે ખુદ શાહના કાને પોતાના દુખની ફરીયાદ પહોંચાડવા આ અદલ ઘંટ બાંધેલો હતો ત્યાં ગાય ખરજ બણુવાના કારણને લીધે પોતાનું શરીર તે સ્થાનની સંગાથે ધસવા લાગી જેથી સ્તંભ હાર્યો અને ઘંટ વાગ્યો, જો- ટમે શાહે બાણુ કે, કોઈ ફરીયાદી દાદ મેળવવા આવ્યો છે, એમ બાણી ગિરજલને કહ્યું કે 'ગત સોહેળ ! ઘંટ બજવતાર ફરીયાદીને ઉપર બોલા- વો.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી ખીરખલ હઠી ઝરોખાંથી નિચે જોયું તો, કોઈ ફરીયાદી નહોતો, પણ ગાયમાતા ડિબેલી હતી, તેથી ખીર- ખલે શાહને વિનવ્યું કે 'હજુર કોઈ ફરીયાદી નથી, પણ હવાના જોરથી ઘંટનો અવાજ થયો છે.' આટલું ખીરખલ બોલી રહ્યો એટલામાં ફરી બો- જો અવાજ થયો, તેથી શાહે ખીરખલને હુકમ કર્યો કે- 'ઘંટ કાણુ બજાવે છે? ફરી ખીરખલે જાહ જોયું તો, ગાય થાંભલાની સાથે પોતાનું શરીર ધસતી હતી, તેથી શાહને કહ્યું કે 'મરીય પરવર ! ફરીયાદી કોઈ મનુષ્ય નથી 'આટલો શબ્દ બોલતાંમાં ફરી જોરથી ત્રીજો અવાજ થયો ત્યારે શાહે મનમાં વિચાર્યું કે 'આજ દિવસ સુધી કોઈ વખત હવાથી ઘંટ વાગ્યો બાણુ કે જોયો નથી; છતાં ખીરખલ કહે છે કે, પવનના જો- રથી ઘંટ વાગે છે એ કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે કોઈ ફરીયાદી તો હશે, પણ શું કરણ માટે તેની દાદ મારે કાને ન પહોંચાડવા આ પ્રમાણે બો- લામ પતન કરતો હશે ? હું ધાર છું કે, વખતે કોઈ ખીરખલનો સત્તા-

વિશેષ દરીયાદ આગો છે, જેથી ખીરખલ પોતાનો શત્રુ સમજી મને આમ સમજાવે છે: પરંતુ સંબંધે પછીથી ખીરખલને પુછવું યોગ્ય છે 'આમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો, ફરી એથી વાર ઘંટ વાગ્યો, તેથી જરા કોપ કટક્ષ કરી કહ્યું કે 'રાત્રી સાહેબ! તમે ખરાબર ધ્યાન આપી બેસો નથી, પણ આ ઘડી ઘડી કોણ ઘંટ વગાડે છે, તે જાણવા માણું છું; કેમકે મનુષ્યના વગાડ્યા વગર પવનથી કોઈ વખત હાલેજ નહીં; કદાચ હાલતો હોય તો, અગાડી કોઈ વખતે પણ કેમ હાલ્યો નથી? માટે ખરાબર તપાસ કરી કહી કે, કોણ ફરીવાદી છે! 'જ્યારે ફરી શાહના હુકમથી ઝરોંખામાં જઈ નિગાહ કરીતો, તેજ ગાય ઘંટના પાસે ઉભી હતી તેથી ખીરખલે વિચાર્યું કે-હાલમાં ગમેતો વધ થાય છે, માટે તે ગમાતા તો વધ થતો અટકાવતા આ વખતે ઠીક પ્રસંગ મળ્યો છે, જેથી યુક્તિ લઢાવી હિંદુઓનાં અંતઃકરણ હુબાતાં અને પવિત્ર પૂજ્ય જૈનાતનું અસહ્ય સંકટ બંધ પાડું.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી શાહને કહ્યું કે 'કિન્નરે જરાં! ઘંટ વગાડનાર ફરયાદણુ એક અમંગલથી દૂર કરનારી માતા છે, તેના ઉપર ઘણાજ ગુણ મુજબ છે, જેથી આંગણમાંથી આંસુ વહેવડાવતી આપ હજી આવી છે માટે જો હુકમ હોય તો, નિચે જઈ તેની ફરીયાદનો સાર સમજી આવું શાહે કહ્યું કે તમે નિચે જઈ તે માતાને ઉપર લઈ આ તો હું જાતેજ તેની ફરીયાદ સાંભળવા આવું છું કે તેના ઉપર શું ગુણ મુજબ છે ખીરખલ ખોલ્યો કે આવગમવાલ આપ આ ઝરોંખાથી નેક નજરથી એ માતાને જોઈ દ્યો દમકે તે પોતાની વ્રજાવસ્થાના સખ બથી ઉપર આવી શકે તેમ નથી તાલ ખોલ્યો કે ખેર જો તે અહીંયાં ન આવી શકે તો હું તેને ઝરોંખામાંથીજ જોઈ લઈશ અને તમે નિચે જઈ તેના કૃતાંત પુરેપુરી રીતે જાણી આવો.

આ પ્રમાણે હુકમ થવાથી ખીરખલ નિચે ગયો પણ પાછળથી શાહે

વિચાર્યું કે પ્રથમ તો કેટલા વળત સુધી ઘંટ વાગતાનું કરણજ યતન તો નહોતો જ્યારે જરા હું સુસ્ત થયો ત્યારે યતનનું કે એક માત્ર ફરીયાદ કરે છે તેથી કાંઈક આ વાતમાં વળતે ભેદ હોય એવી શંકા રહે છે માટે ખીરબલના જાણતામાં ન આવે તેમ ઝરોખાદારા ખીરબલ નિતે જઈ શું કરે છે તે જાણવું જોઈએ એમ વિચારી શુભ રીતે ઝરોખા માં જઈ શાહ જોવા લાગ્યો તો એક ગાય ઝરોખા સ્લામું મ્હોટું કરી આંસુ વહેવરાવતી જોઈ રહી હતી અને તેના શરીર ઉપર કોઈએ માર માર્યો હોય તેવાં નિશાનો પણ જણાયાં એ પ્રમાણે ગાય માતની હાલત જોઈ શાહ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે અહા શું ખુદાની કુદરત છે કે એક જનનરને પગ આટલી બધી સગજ શક્તિ આપી છે કે જ્યાં સુધી મેં એના તન્ન જોયું નહોતું ત્યાંસુધી ઘંટ હલાવતી હતી પણ જ્યારે મેં આવી તપાસ કર્યો ત્યારે સાદમુજોઈ આંસુ ઢાળે છે વાહ! ખુદાની કુદરત ખુદાજ જાણે છે પરંતુ હવે જોયું જોઈએ કે બીરબલ એની પાસે જઈ શું કરે છે? એમ વિચારી શાહ શુભ રીતે એ રિત જીવે છે કે ખીરબલ ગાયની પાસે જઈ ગાયના કાન પાસે પોતાનું મ્હોટું રાખી જેમ કાંઈ વાત સાંભળતો હોય તેમ મ્હોં લગાવી ઉભો અને ગાય શ્વાભાવિકપણે પોતાનું માં હલાવતી હતી તેથી જણાતું હતું કે જાણે ગાય ઠીક છે એમ કહી રહી રહેલી છે ફરી ખીરબલ પોતાનો કાન ગાયના મુખ આગળ રાખી પોતે માથું હલાવવા કરતો જાણે હા હા કહેતો હતો, તે પછી ખીરબલ ફરી ગાયના કાન પાસે મુખ રાખી જાણે કાંઈ કાનમાં વાત કહી હોય તેવો ભાવ બતાવી શાહની પાસે ગયો, એટલે શાહ અંજણ્યો થઈ પૂછવા લાગ્યો કે રાજા સાહેબ! માતાજીએ શું કહ્યું? ખીરબલ બોલ્યો કે—જી જહાંપનાહ! માતાજી એમ કહે છે કે—

‘હું આપના દ્વારે આવી છું’ માટે ધનિસાદ આપવા જોઈએ છે, અમે

(૩૦૨) ખૂબીનોખળનો અથવા હાહપણનો દરીઆવ.

મરીના પશુ હોએ તેની અરજ સાંભળવી યોગ્ય છે. વળી મેં સાંભળ્યું છે કે, આપ નવેમ દરીયાદ સાંભળો છો, જેથી મને ન્યાય મળવો વંછએ છે, અમો દિલ્હીના રાજામાં કાઠે મારતું નહોતું અને માતા સમાન પૂજા મળતી હતી, એ કે જેવેલા ચકન લોકે પણ મારતા નહોતા; પણ દિલ્હીના મને આપના પછી શા કારણથી ખીચવાઈ મારતા લાગ્યા છે એ સમજતું નથી અત્યાર સુધી અને વડોળું કશું બમાયું નથી છતાં એ શા વાટે અમારો વખ કરે છે એ બાબતું જોઈએ છે અમો વન વનમાં ફરી ધાન લઈ જોનાતું પેર બરાંબે છોએ, પણ આપાનું મામતી નથી જો માતાની સમાન ઘેર બેડે ચીકું દુધ પાછએ છોએ, જેથી શું નેહાને પાલે મરતન કાપવી બેઠા મોગ્ય છે? વિના સુહે નરીએ છોએ; છતાં કાઠપણુ જોમોને અમલ્ય દુઃખમાં છોડાવતું નથી, તેમ ન્યાય પણ કાઠ કરતું નથી ત્યારે હવે હવારે શું કરવું? માપ એ અમારા વહારે અઠવાર વંછએ તો બેક તમે શાહ બે માટે દાદ સાંભળી રહ્યુ કરે!

આ પ્રમાણુ જોમાતાની ફરીયાદ છે, હવે જેમ જહાંપનાહની મરજ હોય તેમ કરતાં સરકાર ઘણી છે.

આના પ્રકારતું ખીરખલતું બોલતું સાંભળી શાહ ઘણેજ ખુશી થયો અને હુકમ કર્યો કે ‘હાલ તો જો માતાને આપણી જોશાળામાં મોકલે અને કચેરાના સચાએ કચેરીમાં લાવી તેના દુઃખ નિવારણુ માટે યોગ્ય રચના કરેશું.’

ત્યાર પછી ખીરખલે તે માયને જોશાળામાં સિપાઈ સાથે મોકલાવી દીધી અને જ્યારે કચેરી બરાઈ ત્યારે પુનઃ જોમાતાને ત્યાં મગાવી દબી રખાવી, તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે ‘આ મામે કાન શા માટે ઉભા કર્યા છે?

આતું પ્રશ્નુ સાંભળી નરહરિ કવિ બોલ્યો કે ‘માહારાજ ધિરાજ’ આ જોમાતાના કાન ઉભા કરી જોમખતાવે છે કે, મેં મારા કાનોથી એવું સાંભળ્યું છે કે,—

છપ્પથ.

નેક અખત દિલપાક, સખી જ્વતાં મર્દ શૈર નર,
 અવલઅલી ખુદાય, દિયો વિસ્વાર મુલકજર;
 તુમ ખાત્રસ અહુ વેશ, કિયા ખુદા અલગતર,
 વદની અખત ખુલ્લે, તમે દુનિયા પર;
 રહીમ ઐર સાફ તુરબોય કવિ નરહર શુદ્ધતન ચુની,
 અકબર ન બરોબર આદશાહ, મન દિગર ન દીદમ દર દુની.
 વળી જોમાતા હાથને બદલે કાન જોડી કહે છે કે—

છપ્પથ.

અરિહુ દંત વળુ મરહિં, તાહિ મારત ન સખા કોહી,
 હમ સતત વળુ મરહિં, જૈન ઉચ્ચરહી દીન હોજો;
 મલુર ન બિદુ હિ દેહિ, કટુક તુરકે હિં ન પિયાવહિં;
 પૈચ્છુ એક હમ જનહિ, પુત્ર જમહિત મન બાવહિં;
 કહ તરહર સુન શાહવર, વિનવત જો જોરે કરન,
 કહિ કૈન ચુક મોહિ મારિયત? મુઝેહિ આમ સેવત ચરન.

પછી ગીરમલ બોલ્યો કે—‘જેમ સંત લોકો સદા જગતના જીતેલું કલ્યાણ કરે છે, તેમ જોમાતા પણ વિદુ, સુરાલગત, પારસી કે કસાઈ ગમે તે હો; પરંતુ શત્રુ કિંવા મિત્રને સમાન રીતે મીઠું દુધ, દહી, ઘી, માખણ અને છાશ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો આપી અમુક જીવનના આધાર જીવે છે, વળી તેનાં સંતાનો-જળહદ ખેતીના કામમાં પૂરું મહદ આપી અનાજ ફળ ફુલને ઉત્પન્ન કરે છે, માડી માડનો બાર વહન કરી વિકટ પંથને કાપી પોતાના બાંધેલાની ધારણા પાર પાડે છે અને આખી જીંદગી પર્યંત સેવા બજાવે છે; એટલુંજ નહીં પણ મુલા પછી પોતાના આમડા વતે તમામના પગલું રક્ષણ કરી અમુક સેવા બજાવે છે; છતાં તેથી હિ-

(૩૦૪) જીખીનો ખજનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

તકારી ગૌમાનો ફરમાની કરવામાં આવે છે એ ખરેખર મહા શોચ જનક પ્રકાર છે. તે એ ગૌમુશી-ગાયનો વધ થવો બંધ થાય તો, હિંદુમાં હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે જે વખતો વખત તકરાર અને મોર યુદ્ધ થાય છે તે થતાં બંધ પડે છે. હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે અત્યંત પ્યાર પ્રેમ, એમાં જરા પણ શક નથી.

આવ મતજાને મળતીજ પુષ્ટિ પાંડિત જગન્નાથ, દિવાન ટોડરમલ રાજા ક્રોડિલના આદિ આર્ય વર્ગ એને શાહર ફૈઝી, આબુલ ફઝલ, હકીમ હમીદ, અબુલકાસ અને નવાબ ખાનખાના વગેરે મુસલમાન મંત્રીઓ પણ હરીજ, કુચલ, તથા રસુલિયાનાં ફરમાનો અને દાખલા દર્શાવે આપી ગાયનો વધ કરવો બિલકુલ હાયક નથી. એમ પોતાનો મત પ્રદર્શીત કર્યો કે ‘જો આપની અને હિંદની બચાવ સાહતા હોતો, ગૌવધ બંધ કરવા ઘટે છે અને ગૌવધ બંધ કરવાથી ધણાજ ફાયદા છે, વગેરે વગેરે નવા રત્નોએ અભિપ્રાય આપ્યા, જેથી શાહે વિચાર્યું કે મોશક ગૌવધ થતો અટકાવવો ઘટે છે, ગૌવધ થવાથી એનેક પ્રકારનાં નુકશાનો થાય છે અને વિશેષ નુકશાન તો એ નગરે જણાય છે કે ‘હિંદુ મુસલમાનોના વચ્ચેમાં નિરંતર લડાઇ થયા કરે છે, બીજી જેતીવાડી તથા બાર હિપાડવા-મેચવામાં ગૌવધથી જળહત્તો નાશ થવાને લીધે મહા અડચણ પડે છે માટે ગૌવધ બંધ કરવોજ યોગ્ય છે, ગૌવધ બંધ થવાથી મુસલમાનોને કશું નુકશાન થનાર નથી અને હિંદુઓનાં તો પૂજક પ્રાણી હોવાથી તેના વધના કારણથી પોતાનાં લોહી રેડવા તૈયાર થઇ જાય છે, જેનાથી જેને ફાયદો થતો હોય તે વસ્તુનું અવરૂપ રક્ષણ કરવું ઘટે છે, જેથી બાદશાહી અમલ પણ ધણો વખત કાયમ રહેશે’ આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી જેઞી પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે ‘શહેરમાં દંટેરો ફેરવી દો કે, આજથી કાઠ ગૌવધ તથા બ-

અદનો વધ કરે નહીં અને કરે તો તેના હાથ તથા તેને મદદ આપનારની આંગળીઓ કાપી નાખવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ થતા વેંતજ દેરે ફેરવી ગોવધ બંધ દસાઓ અને તેજ કારણથી અકબરશાહ હિંદુઓને વિશેષ પ્રિય થઇ પડ્યો વાદ ! ધન્ય છે નેકન્યાયી અકબરશાહને ! અને ધન્ય છે તેમની સભાના નવ રતોને કે, જેણે દુષ્ટ કાર્યો થતાં અટકાવવા નિરપક્ષપાત પણે યોગ્ય સલાહ આપી હિંદુ મુસલમાનોને પરસ્પર પ્યાર કરાવી શાહની કારકીર્દિ કલ્પા કરી શાહના નામને અમર કર્યું તથા તે સાથે પોતાના નામોને પણ અમર કરી આર્ય પ્રજાનો સુખાશિર્વાદ લીધો ! “ જાકી શાહા જગતને તાકે છવિત ધન્ય, છવતહિ મુવે ભળે (કે) સુણી કુશાલા કન્ત.

વાર્તાનો સાર ખુદસોજ છે કે, પ્રજાનો પ્યાર મેળવનાર તથા નિરપક્ષપાતિ અને અદલ મનસારી અકબરશાહ સમાન યવન વંશ હિન્દુવાદ એક પણ શાહ થયો નથી એનો, નિર્વિવાદની વાર્તા છે ! તેમ પ્રત્યેક પંથના પરિત્ર અર્થો જ્ઞેતાં પણ સિદ્ધ થાય છે કે, ગોવધન કરવો; છતાં આધુનિક કાળમાં દ્રુતી થવા લાગ્યો એ રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે આજુ-બીજા રહેવાની નિશાની છે. માટે કૃપાળુ કૈશરે હિંદે પણ ગોવધ વિચાર કરી ગોવધ અટકાવવો ધટે છે.

વારતા ૧૧૬ મી.

કવિ મન કેરો બાવ, કાવ્ય વિષે જાણકે સહી. ગંગાધર.

એક વખત અકબરશાહ જ્ઞેધપુરવાળા એગમના મેહેલમાં બેઠેલ હતો તે વખતે અનેક પ્રકારના હાવબાવ સાથે કામકુતૂબહની ગમ્મત ભરી વાતો ચાલતી હતી તેવામાં શાહે કહ્યું કે, જેવો રાજસભામાં વિધાવિનોદનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો તારી પાસે પણ આનંદ પ્રાપ્ત થામ છે. તે સાંભળી હુરમ સાહેબે પુછ્યુ કે-માન ચર્યા આસે છે કે સાહિત્યનો વિષય શાહે કહ્યું કે માન ચર્યાનો કોક વખતેજ આવેછે પણ સાહિત્યનો વિષયનો નીરંતર કાંઈને કાંઈ હોય છેજ; તેમાં પણ ખીરગાંધી ગમ્મત તો ઓરજ

(૩૦૬) ખૂબીનો ખબરો અથવા હહાપણનો દરીઆવ.

છે ! હાલમાં એક પાદપૂર્તિનો દુહો જનાવ્યો છે, તે જાહજ ખુબી વળા
છે ? દુરમ બોલી કે ' શિરછત્ર ! હું પણ કાબ્યકળાના વિષયને જાણનારી છું '
જેથી તે પાદપૂર્તિ સમસ્યા કહી સંભળાવે, કદાચ મારાથી પૂર્ણ થાય તે
વી હશે તો તે માટે લક્ષ પહોંચાડીશ ' ! શાહે કહ્યું કે ' તેમ થાય તો ઘણી
ખુશીની વાત છે ! હવે સાંભળ ત્યારે—અહો રાત્ર જાગૃત ખડે, મ-
મરક્ષક મહારાકત; યાં કહ સુખે સુવે સદા—

આ સમસ્યા સાંભળી દુરમે હસીને કહ્યું કે— ' નાગવરની ઇચ્છા છે
તો હું પણ મારી શક્તિ પ્રમાણે પાદપૂર્ણ કરીશ, પણ જાણા શાહજનના
ક્ષમણું કેટલીક વારથી સંભાળેત્ર નથી, તેથી, ત્યાં જવા આવુર છું જે આપ
પણ ત્યાં પધારશો તો જાણ વિનોદ જેમ વિશેષ આનંદ થશે.

આવું દુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ પણ જ્યાં જાણા શાહજનના સ-
તો હતો ત્યાં ગયો અને જઈને મુવે છે તો, પારણામાં હાથ પસારી—ફલા-
ચી બર ઉંઘમાં પડેલો છે હસ્ત પૂનમચંદ્ર સમાન મુખ પ્રકૃષ્ટીત યદ રજી
છે. વાત્સલ્ય પ્રેમથી જન્મે જણ તેના મ્હોં તરફ કેટલીકવાર સુધી જેમ
રહ્યાં; એટલામાં તેની ક્ષમર સંકોચાઈ અને તેણે પાસું ફેરવ્યું તથા જરા ઓ-
કારો મ્હોં બહાર નિકળ્યો; એટલામાં તો દુરમે તુરત તેની આશ્વાસના કરવા
લાગી, પયપાન કરાવ્યું અને તેનું મુખારવિંદ વિકશ્વર થયું. જો કે શાહ
જાણા શાહજનના નજીક આસરે પા કલાક ઉભો રહ્યો હશે તેટલીવારમાં તો
કેટલીક વખત દુરમે તેની સાર સંભાળ લીધી; પરંતુ જાણા શાહજનના તે
નિશ્ચંતપણે નિંદ્રા લેતો હતો ! કેમકે આદ્યાદને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે મારી
મદા સંભાળ લેનાર હાજર છે. આ આનંદકારી પ્રકાર જેમ શાહ બોલ્યા
કે ' ખરેખર ! આ જગતમાં માતૃશ્રીનો જાળક ઉપર પ્રેમ અને જાળકનો મા-
તૃશ્રી ઉપર દ્રઢ વિશ્વાસ અવર્ણનીય પ્રકારે જ હોય છે એમાં જરા શંક નથી. '
તે સમય દુરમ બોલી કે ' શિરતાજ ! ખીરખલતી સગરયાનું ચરણ આપ
સમજાવ સાક્ષાત્કાર પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું છે. ' એમ કહી બોલી કે—

અહો રાત્ર જાગૃત ખડે, મમરક્ષક મહારાકત;
યાં કહ સુખે સુવે સદા, જાળક માતાસકત.

મેલક બાળક જે માની પ્રિતિમાં અસક્ત છે, તે હમેશાં એમજ જાણે છે કે, અહીં નિરંતર મારી સંભાળ માટે જાગૃત રહે છે, વળી મારી મા મહા શક્તિમાન છે, એમજ તે સમજે છે' અને જે દુઃખ થાય તેમાંથી દુર થઈ શકે તેવું હોય કે ન હોય, પણ બાળકતો એમજ દ્રઢ વિશ્વાસથી જાણે છે કે-મારી મા તે દુઃખ દૂર કરશે, તેથી તે નિરાંતે સદા નુખમાં સુતે છે, એનો આપે પ્રત્યક્ષ જોયું અને તેથી મેં મારી-અળખાની તુદિ પ્રમાણે એ સગર્યા પૂર્ણ કરી.'

અકળ્પરશાહ તો આ સાક્ષાત રીતે લાખલા સહિત સમસ્યા પૂર્ણ કરવા વિષે દુરમની ચતુરાઈ જોઈ ધણેજ પ્રસન્ન થયો અને હવેથી બોલી ઉઠ્યો કે 'ધન્ય છે પ્રિયા તારી રસિકતાનો! તમે રજપૂતાણીઓ તમારી ચતુરાઈની વખણાઓએ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી અને મને ખાતરી છે કે તમારી પેઠે આદ્યપૂર્તિ સમસ્યા મારી સભામાંના પડોતો કરી શકનાર નથી.

બાદશાહને તો ઉક્ત સગર્યા પૂર્તિ જહુજ સારી લાગી, તથા આતુર ના વધી કે સભામાં ગ્રિથત યનારા પડિતો એથી હવે શું વધારે કહી શકશે, તે જાણવા મન તલપી રહ્યું હતું, તેથી દરરોજના નિયમ કરતાં તે દિવસે કચેરી બેઠી બારી અને સભામાં પડિતોનું આગમન થતાંજ અન્ય કશું ન પૂછતાં ઉક્ત સગર્યાજ આગળ ધરી, અને કહ્યું કે 'જેક' હવે એ કામ પૂરી કરી શકે છે, બાદ રાખજો કે એ સરસ્વતિ કૃત છે તેથી જો તમે આગસમાં રહ્યા તો તમારી અને આ સભાની શોભા વેહેનાર નથી.'

આ પ્રમાણે શાહનું જોલણું સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વ પડિતો પોતાપોતાના કાવ્ય તરફને આગળ વધારી પાદપૂર્તિ કરી; પરંતુ અકળરશાહે એના ઉપર આટલો બાર મૂક્યો હતો, તેથી સમજા વિચારમાં પડ્યાહતા; એટલામાં તો ઉતાવળીઓ અને પતરાજીબાર મીયાં લખમે બોલી ઉઠ્યો કે 'જહાંપનાહા એનો શો બાર છે? આપનો હુકમ હોય તો હું પણ આ સમસ્યાનું પદ પૂરું કરી આપું, શાહે કહ્યું કે 'કાઈને મના છેજ નહીં જે એના મનમાં આવે તેમ સમસ્યા પૂર્ણ કરી ખતાવે, આવો હુકમ સાંભળી મીયાં લખમે હીમ્મતથી બોલ્યા કે એયું પદ આ પ્રમાણે હોતું જોઈએ

કે—‘અકબરશાહ અખ જગત’ હમણાં આખું જગત નિરાંતે ઉઠે છે; કેમકે આપ જેવા મહા શક્તિમાન અને જગત આદ્રશાહ તેમને માથે વિઘ્નમાન હો. બોલ ખીરખત તારે એથુ પદ આજ છે કે ખીબુ? જો મા-રે ચરણ લાગુ ન પડતું હોય તો તેનું કારણ ખતાવ. શું એ પ્રમાણે અ-કબરશાહનો પ્રતાપ નથી?

અકબરશાહને આ ખુશામતીયું પદ પસંદ પડ્યું નહોતું. કેમકે એના મનમાં તો જોધપુરવાળો બેગમનો રસમય અર્થજ રમ્યા કરતો હતો; તોપણ મીયાં લખખેતી તખવીજ જોધ હસવું આવ્યું. કેમકે મીયાં લખખે એવો પંચ જોઠવ્યો હતો કે સઘળા સભાસદોને કહેવુંજ પડ્યું કે બરોબર છે; કારણ કે શાહનો પ્રતાપ એવો નથી, તે કોણ કહી શકે તેવું હતું? એટલે હાજ કહેવા પડી, તેથી આદ્રશાહે ખીરખત પ્રત્યે પ્રવ્રય કે કવિરાજ આ પદ તમારું હોય કે નહિ? તમારી શારદા પણ મીયાં લખખેતી પેઠે મારી તા-રીફ કરવામાંજ હોંશિયાર હોય એમ જણાય છે.’ મીયાં લખખે વચમાંજ વગર આવ્યેકે બોલો ઉઠ્યો કે ‘સચ હૈ કિયસે આલમ ! આપડી બુદ્ધિ એસી હૈ. ખીરખતે જોયુ કે મીયાં તો પોતાનોજ કક્કો ખરો કરવા મન્યા છે, તેમ એ અર્થને ફેરવી શાહને માહુ ન લાગે એવી રીતે કેવા પ્રકારે ખી-જને અર્થ જોઠવે તો વિષે સુઝ પડે નહી; તો પણ ધૈર્યતા સાથે એટલું બોલ્યો કે બંદેનિવાન! શારદાકૃત પદ એ હોય નહી, તેમ અદિયાં લાગુ થાય છે કે નહી તેનો ખુલાસો પણ આપ જેવા કદરવાન શહેનશાહ અને જગ-ન્નાથ પડિત જેવા વિચિક્ષણુ નર ગિરાજયા છે ત્યાં મારે બોલવું એ બે-અદબી બર્ણું છે. એમ બોલી જગન્નાથને હસારો કર્યો તેથી જગન્નાથે કહ્યું કે ‘નામવરાં ખીરખત ખર’ કહે છે. આવું છેક અર્થ રહિત બોલે તેના દોષ ખતાવવા એમાંજ શરમ છે,’ આ વાક્ય સાંભળી તમામ સભાસદો ચમક્યા. ‘શું એ એમ કહેવાની શક્તિ ધરાવેછે કે આદ્રશાહનો એવો પ્રતાપ નથી?’ તે સાંભળી મીયાં લખખે બોલ્યા કે ‘પડિતરાજ ! ત્યારે શું મારો અર્થ બોલોછે ? તે કહી ખતાવો, પડિત રાજ બોલ્યા કે—‘મિયાં સાહેબ ! આદ્રશાહ સાહેબની રજા હોય તો કહી ખતાવવા તૈયાર છું.’ શાહે કહ્યું કે ‘ખુશીથી કહો’ જગ-

મીઠે કહ્યું કે ' ક્ષિતિપતિ ! મિયાં લખ્ખે તો શું કેલવાના હતા; પણ ત્રણ જુનાના વાસિયો કહે છે કે આપના અપૂર્વ પ્રતાપના બળે આપની પ્રજ્ઞ સુખી છે અને નિરંતર નિરાંતે હોય છે, પણ ચરસોસ ! એ અર્થ આ દુહાની સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી; કેમકે જો એને પ્રજ્ઞની ઉક્તિ ગણીએ તો ' મમરદ્દક ' ને બદલે ' હુમરદ્દક ' કહેવું જોઈએ. ' ખીરખસે હસીતે મીયાં લખ્ખેને કહ્યું કે મીયાં શાહેજ ! પડિત રાજે તો આપના ચોથા ચરણને મૂળમાંથી કાપી નાંખ્યું ' મીયાં લખ્ખેએ જવાબ આપ્યો કે ' છટ વન-ચર ચર ચરણ તો તનેજ કાયમ થાઓ, આદમીને તો એ ચરણ બસ છે.' આવું અધિચારી બોલવું સાંભળી ખીરખસે તેવોજ સજડ ફટકો માર્યો કે ' સત્ય છે મારા પ્યારા ! પણ હે ત્રણ ચરણ વાળા ! તું તો આદમિમાં પણ નહીં તેમ વનચરમાં-હૈવાનમાં પણ ન રહ્યો તેવું શું કહ્યું ? આ પ્રમાણે ચક્રમક ખરવા લાગી એટલામાં તો બાદશાહે રાજ માનસિંહના સામું જોઈ પુછ્યું કે ' રાજ સાહેજ ! આપ આ સમસ્યાને શી રીતે પૂરો છો ? ' રાજ માનસિંહતો સલામ કરી નમ્રતાથી આટલુંજ કહ્યું કે ' બાદશાહ બડબખ્ત.'

આ સમસ્યા સાંભળી કેટલાકે તો એમ ધાર્યું કે ' હે મહા બાગવાન બાદશાહ ' આટલું બોલી રાજ સાહેજ તો ચૂપ રહ્યા તેથી સંધળાઓ આ પ્રમાણે અર્થ સમજ્યા કે-મારા સુબટ સરદારો મહા બગવાન અને મારી રક્ષ કરવામાં આહો નિશ જગતના ઉભા રહે છે એમ જાણી નસીબ વાળા રાજાઓ સદા નિરાંતે જીવે છે.

જો કે રાજ સાહેબે આ પ્રમાણે અર્થ દર્શાવ્યો, પણ આત્મ બળ ઉપર આધાર રાખનાર શૂરા શાહ અકબરને આ અર્થ રચ્યો નહીં, તેથી શાહ કહ્યું કે- ' રાજ સાહેજ ! આપના જેવા સરદારોની તો એમાં ખુશી છે પણ બાદશાહેને માટે એ કાંઈ સારી સંજનિતી ગણાય નહીં. ' આટલું બોલી અબુલફઝલના સામું જોયું કે તુરત તે ચતુર કારભારી બોલ્યો કે ' નેક નામવર ! મોટા મુનશીઓ દાવ અને ડાલમાં તકાવત ગણતા નથી માટે આપે પણ ન ગણવો જોઈએ. ' એમ કહી રાજ સાહેજના ચરણનો અર્થ ઉચ્ચત્તવી બોલ્યો કે- ' બાદશાહ બડબખ્ત.'

(૩૧૦) ખૂખીનો ખખનો અથવા હહાપણનો દરીઆવ.

આખુલકેજલના આ શબ્દ ઉપરથી શાહ વગેરે સમજાનાં મન પ્રસન્ન થયાં; પણ રાજ સાહેબને તો ગહજ ગાહું લાગ્યું; કેમકે માનસિંહ ખખ-રદાર, વિચારવંત, યોડા બોલો અને બોલેલું માગનારો હતો. તેથી પોતાના બોલનું ખંડન થયું જાણી મુસ્સે થયો અને બોલી ઉઠ્યો કે-મારી સમસ્યા પૂર્તિમાં ઉત્તમ રાજનિતિ રહેલી છે અને જો તે આ સભામાં કોઇથી ન સમજાઇ હોય તો તે સમજાવવા તૈયાર છું. 'આવા આવેશ બધાં શબ્દો સાંભળી શાહે જાણ્યું કે રાજ સાહેબને મારું લાગ્યું તેથી પોતે કરમાવ્યું કે-‘રાજ સાહેબને જાને તે જાણત તરદી લેતા પડે તે હીક નહી. એટલું જોલી સભામાં બેઠેલા કવિ પંડિતોને કહ્યું કે ‘રાજ સાહેબના વાક્યનો મૂલ્ય કોઈ સમજાવી શકે તેમ છે?’ આવું શાહનું બોલવું સાંભળી એક એકના સુખ તરફ નિહાળવા લાગ્યા ત્યારે શાહે જગન્નાથ તરફ નજર કરી એટલામાં તો બીરજાશ દિગ્ગતથી બોલો ઉઠ્યો કે ‘જો દુહાનો પ્રસંગ સમજાવ્યા વગર એની ખુશી સમજાવ નહીં. આપના જેવા પરાક્રમી હિંદપતિ વિક્રમાશ્રી એક સમય નગર ચર્ચા જોવા આંધાર પિછાડો ઝોદી નિકળે છે તોયજા જાણ્યા આગળના રક્ષકોએ ‘કોણે’ કરી ગર્જના કરી તેમજ મહેલની આસપાસ સો સો સુભટો શાથમાં ખુલ્લી તરવારો લઇ પહેરા બરતા હતા તે પણ તેવાજ જાણત માલમ પડ્યા, તેથી પોતે અદશ્ય થઇ નગર ચર્ચા જોવા ચાલ્યા, જ્યાં જુવે છે ત્યાં ચોટીદારો જિભાને ઉભાજ દીધા, શહેરના તમાગ દરવાજે દૂરી વળ્યા પણ કોઇ રખવાળને ઉઘતો કે બેઠેલો દોડો નહીં, તેથી તેમણે પ્રસન્ન થઇ છેલ્લા દરવાજા આગળ પહોંચતાં કહ્યું કે-‘ અહો રાત્ર જામતખડે, મમરક્ષક મહાશકત;’

આટલો શબ્દ સાંભળતાં વેતજ ત્યાંના પહેરેગીરો તે શબ્દને જાનુ સારે તેના ઉપર વાણની પેટે કુતી પડ્યા અને કાંડું જાલી ખાંચવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા એટલે હું ગાદશાહ છું એમ સુચવવાને માટે ઉપરની લીટી પોતે ફરીથી બોલ્યા તેથી ચોટાદારો સમજ્યા તો ખરા કે આ આપણો રાજ છે, પણ રપટપણે બોલવાને સાક તેણે જવાબ આપ્યો કે-‘ચાંકહ સુખે સુખે સદા બાદશાહ બડખખત.’

મતલબ કે અમારો બાદશાહ એમ સમજે છે તેથીજ તે આ સમય નિગતે સુતો હશે અને તમે તો કોઈ ચોરજ છો; કેમકે અમારા બાદશાહને તે પોતાના સરદારોનો આટલો અવિશ્વાસ ન હોય એમ ય્યંચન કરી પોતાની બજટી બતાવી તેથી વિક્રમ રાજ ખુશ થયો અને તે પહેરેગી રોને સવારમાં સભા મધ્યે બોલાવી અમુદય શિરપાત્ર આપ્યો. માટે મહા રાજ આ રોને પ્રસંગ સમજતાં આ દુહામાં રાજનિતિનો કાંઈ દોષ આ વતો નથી એમાં સરદારોની ભક્તિ તથા બાદશાહની કદરદાનીજ વર્ણવેલી છે.

બાદશાહે કહ્યું કે ‘ શાખાસ રાજ સાહેબ! તમારે બોલવું બહુ ગુઢ છે વાર હવે બીજા કોઈને આ સમસ્યા પુણું કરવાનું મન છે? આવો શાહનો પ્રબળ સાંભળી વિખણસ્વામી નામના એક ગોસાધ હતા તેમણે કહ્યું કે—

‘ આસ્થાઝડ હરિભક્ત . ’

હરિતું નામ સાંભળી મુઠ્ઠાં જનુનુંદીન તો બહુજ ચીડવાઈ ગયા કોઈ બધા મુસલમાને કહ્યું કે-હરી કહો કે રામ કહો પણ અર્થ તો અક્ષાજ થાય છે, વસ્તુ એક છે તો નામને માટે ખોટી તકરાર શા માટે કરવી જોઈ એ? આ શબ્દ સાંભળતાં મુઠ્ઠાં તો હાથ પછાડી છેક મીઠાંજને આસ્માન તરફ ઉડાવી બોલ્યો કે—બરે મુજ તું શું સમજે છે? દીનમાં વસ્તુ છેજ ક્યાં? આ માત્ર નામનીજ તકરાર છે! જો કે જનુનુંદીનમાં જનુન સિવાય ખરા દીનની સમજ વરાપણુ નહાતી; તદ્દપિ આ શબ્દ ઉપરથી તો સાદ્ જણાઈ ગયું કે માત્ર તકરાર શિવાય કશો ધર્મ સમજ્યોજ નથી. તેથી શાહાણા લોકો તો કંટાળા સાથે હસી તેને તુચ્છ ગણવા લાગ્યા, પણ મુઠ્ઠાં તો પોતાના ડહાપણમાં ભાગી પડતો હતો, અને દીનના નામે શાહનું અપમાન કરવું તેમાં તે બાહાદુરી સમજતો હતો, તેથી બેસી ઉઠ્યો કે ‘બાદશાહ તું મુસલમાન છે કે કાદિર? અફસોસ! અફસોસ! હું હવે મારી જૈરીમાં મારા ચસ્ત્રોથી શું દેખુ છું? ’ બીરબલ ધામે રહીને બોલ્યો કે ‘ કાંઈજ દેખતા નથી, પ્રથમ અક્ષાનેજ નથી દેખતા તો પછી બીજું શું દેખો? ’ આવું બીરબલનું મારમિક બોલવું સાંભળી ચોપાદરથી તે બાદશાહ સુધી સર્વે અડખડ હસવું આવ્યું.

(૩૧૨) ખૂબીનો ખખનો અથવા ડહાપણનો દરીયાવ.

એટલામાં રાજા ટોડરમલ સભામાં આવી પહોંચ્યા, એ હિંદુ દિવાન ખીબ્જ સભાસદોની પેઢેજ ચતુર અને વિચિત્રણુ હતો, પણ પોતાના મહેનત ભરેલા જમાણાદીના કાગમાં એટલો વધો ગુથાયેલો રહેતો હતો કે એને આવી વિધા વિનોદની મંડળીઓમાં આવવાનો લાગ્યેજ અવકાશ મળતો હતો, તેથી બાદશાહે તેને વિશેષ આવકાર આપ્યો અને અલાર કુર્ચી જે ટલી સમસ્યા પૂર્તિ થઈ હતી તે દલી સંભળાવીને પુછ્યું કે 'રાજા ! એ વિષે તમે શું કહેવા માગો છો !, આવું શાહતું બોલતું સાંભળી પ્રથમ તો પોતાની દીનતા ખતાવી આના કાનીજ કર્યા કીધી, પણ એમ કરતાં જ્યારે વિચાર પૂરતો વખત મળી રહ્યો ત્યારે કહ્યું કે —

‘ બાળક ભુપ સુભંકત ’

અકબરશાહે હસીને કહ્યું કે ‘ દિવાન સાહેબ વિના સરવાળો કોણ બાંધી આપે ? ટોડરમલ તે પણ ખુશ કરી ! સવળાની વાત તારામાં આવી ગઈ અતે કોઈની તકરાર રહી નહીં. જોઈએ હવે ખીરબલ શું કહે છે બોલ તારું શારદાકૃત ચરણુ છે ?

ખીરબલ નમ્રતા પૂર્વક અભિવંદન કરી બોલ્યો કે આલમ પનાહ જ્યાં આવા આવા સમર્થ વિદ્વાનો ભેગા થાય છે ત્યાં તેમના તેજથી શારદા દેવી અહો નિશ લાજરજ હોય છે અને તેથી ત્યાં જે નિર્ભય થાય તે કેમ ખોટો હોય ? તથાપી મારું ચરણુ એથી કાંઈક જૂદું છે, પણ જાણે ફેર નથી. રાજા ટોડરમલ સાહેબ ‘બાળક’ કહે છે તેને ફેકાણે મારા પાઠમાં ‘બાળકું’ છે, શાહે પુછ્યું કે ‘ એ બે શબ્દોના અર્થમાં શો ભેદ છે ? ’ ટોડરમલે જવાબ આપ્યો કે—નાજી પણ બાળકું એ જૂનું અને વધારે રસિક રૂપ છે, તેથી મારા કરતાં એ સમસ્યા પૂર્ની સારી છે એમ હું કમુલ કરું છું.

ખીરબલે રાજા ટોડરમલને સલામ કરી કહ્યું કે—આપ લાયક છો એટલે વિવેક કરો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. ’ પછી બાદશાહ તરફ નજર કરી, ખીરબલ બોલ્યો કે—‘ખલકના ખવિંદ ! રાજા સાહેબની સમસ્યા પૂર્તિ થયાર્થ છે. મારા અને એમના શબ્દાર્થમાં કાંઈ ભેદ નથી, પણ મારો શારદાકૃત દૂહો છે, તેથી વિચારીને જોશો તો કાંઈ બીજી પણ અમતકૃતિ નિકળી આવશે. શાહે સવળા સભાસદો તરફ નજર ફેરવી જોયું કે કાંઈ બીજી અમત

કૃતિ એમાંથી કાઢાડી આપે છે. એટલામાં ફ્રેઝીએ કહ્યું કે-હાજી આ દૂદાની ખુશી એ છે કે 'રાજા માનસિંહ અને મુલ્લાં અબુલકાસમી સમસ્યા પૂર્તિમાં જે વિશ્વતાઓ આવી હતી તે બંનેનો સમાવેશ એમાં થઈ જાયછે; કેમકે

‘આળકુ ભુપ મુલકત.’

જે એમ શબ્દ તોડીને વાંચીએ તો જૂદોજ અર્થ નિકળે છે અને નહિતો સાધારણ રાજા લોકોને પસંદ પડતોજ અર્થ દેખાય છે.

‘આળકુ ભુપ મુલકત.’

બાદશાહ આ અર્થ સાંભળી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો તથા સર્વના વખાણ કરવા લાગ્યો અને કહ્યું કે ‘મારી સલામતો આવાં નર રતો પરમેશ્વરે આપ્યાં છે તેથી તેમનો મોટો ઉપકાર ગાનું છું. વાર પંડિતરાજ તમે કાવ્ય શાસ્ત્રી છે; તેથી નિર્ણય કરો કે આ સધળા ચરણોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ કોને ગણવું? મારી નજરમાં તો સધળાં શેષ માલમ પડે છે. જગન્નાથ પડિતે ધામે રહી ઉત્તર આપ્યો કે બધાંએ ચરણો રસિક છે ખરાં; તો પણ કવિ-કૃત તો બીરબલનુંજ કહેવાય.

ફ્રેઝીએ પૂર્વ પક્ષ કયો કે-‘રસ છે તો કવિતા છે અને કવિતા કહી ને તે કવિ કૃતજ થઈ ચૂકી.’ જગન્નાથે હસીને કહ્યું કે-મિયાં ફ્રેઝી! આ જે તમે સંક્ષેપમાં વાદ હીક ગોઠવ્યો છે ‘વાક્યં રસાત્મકં કાવ્યં’ એ આધાર ઉપર તમે હીગાયતી ધસાવતા હશે, પણ રસ શબ્દનો અર્થ સાધારણ લોકોની પેઠે સમજોછે, તેવો નથી, અથવા રસનો અર્થ તેમજ તમારે કરવો હોય તો હુ.કહું છું કે કાવ્યમાં રસ કરતાં પણ બીજી વસ્તુની જરૂર છે.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી સમસ્ત સભા મંડળ તેમના સામું જોઈ રહ્યું; કેમકે એમાં કોઈને કાંઈ સમજાયું નહીં અને ખુલાસો માગવાની હીમત ચાલે નહીં આ પ્રકારનો મર્મ શાહના લક્ષમાં આવવાથી કહ્યું કે-‘પંડિતરાજ! તમારું બોલવું બહુ ગૂઢ છે માટેવિસ્તારથી સમજાવો.’ પંડિતરાજે કહ્યું કે ‘હીક સાહેબ! એમ કહી પંડિતરાજે ખુલાસો કયો કે-હર્ષ શોકાદિ નાના પ્રકારના મનોવિકારને સાધારણ રીતે રસ કહે છે, જે એવો રસ જે વાક્યમાં હોય તેને કવિતા કહીએ તો બહુ વિપરીત થશે; કેમકે પ્રાણિ માત્રના મનોવિકાર છે અને તેથી વિકારી

(૩૧૪) ખૂબીનો ખબનો અથવા કાહુપણનો દરિયાવ.

સ્થિતિમાં તે જે કાંઈ બોલે તેને કવિતા કહેવી પડશે. કુતરું ચિત્તને કા-
સવા લાગે તો તે વિરસ કહેવાય અને ક્રોધ પોતાના આપની પછાડી પોક
મૂકે તેને કરુણા રસની કવિતા કરે છે એમ કહેવું પડશે. પ્રિયતા મરણના
શોકથી જે વિલાપ કરતો હશે તેમાં કરુણા રસ કદાપિ હશે ખરો, પણ એ
કરુણા રસની કવિતા કરે છે એમ તો નહિજ કહેવાય, એમ હોય તો પ્રા-
ણિ માત્ર સુખ દુઃખના સમય કવિજ છે અને કવિમાં કાંઈ વિશેષ રહેતું
નથી; અર્થાત્ પોતાનાજ અનુભવની વાત કરનારો ગમે એવું રસમય બોલે
તોપણ તે કવિ છે એમ કહી સકાશે નહીં. જે તેની વાણિમાં રસ છે. તો
તે રસિક માત્ર છે એટલુંજ સિદ્ધ થાય છે. કવિ તો તેજ કે પોતાના
અનુભવ બહારની કથા વર્ણન કરતાં પણ તદ્દુપ રસને દર્શાવી શકે. આ
સમસ્યા પૂર્વેજો જે જે લોકોએ કરી છે તેનો નિત્યાનુભવ વિચારી જોશે
તો આ મારું કહેવું વધારે સમજશે. વળી બાળકની લીલા અવલોકવી અને
તેથી પ્રીતિમાં મરત રહેવું એ માતાનો ધર્મજ છે, તે પ્રમાણે દુરમ સાહેબે
વત્સરસ મુકીને આ દુહો પૂર્ણ કર્યો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. તેમજ
રાજા માનસિંહ જેવા શરા સરદાર શાહના સંરક્ષણ પછાડી પ્રયત્ન કરી
રહ્યા છે તેમને એમજ લાગે કે અમે છીએ ત્યાં સુધી શાહને કરી પણ
ફિકર રાખવાની આવશ્યકતા નથી એ સ્વાભાવિક અને નિત્યક્રમ છે.
અખુલરજલ જેવા દિવાન કે જેનું કામ હમેશાં સારી મસલત આપવાનું
છે તેને એમજ લાગે કે ગમે એવા બાદાદર સરદાર હોય તોપણ તેની
વિપર બરોસો રાખી બેશી રહે તો તે બાદશાહ બદખખત ન જાણવો.
વિખુલ્લાની બકત છે એટલે એમને મુશ્વર વિપર અચળ આસ્થા રાખવાનું
જ સુઝયું. એ પ્રમાણે એ સર્વે જણે પોતપોતાના વ્યવહારનીજ વાત કહી
એમાં કાંઈ કવીતા કરી એમ કહેવાય નહીં, ટાડગમલ રાજા મોટા દિસાખી
છે એટલે આ બધાની વાત સાંભળી માત્ર એનો સરવાલોજ કરી આપ્યો,
પણ બીરજલ જેને એમાંનો એકે અનુભવ નહીં તેણે એ બધાનો અનુભવ
રસમય વાળીની છટાની દર્શાવ્યો મારે એજ કવી કહેવાય અને એની
વાણી સારદા પ્રેરીત છે એવો મારો અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી બીરજલને ‘કવિરાય’નું
પદ આપ્યું અને પછીથી કવીરાય કહાને શાહ બોલાવવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર ખીરબલની બુદ્ધિ પ્રગટ્ત કરી હતી? તેનો તાદરસ ચીનાર આપી રહેલ છે. તથા કવિઓના વિવિધ તરંગોની છટા પણ આ વારતા અત્રાત્રી આપે છે; માટે તેની છટા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો પ્રભુની કૃપા સપાદન કરો કે જેના પ્રતાપથી સત સંગતી પ્રાપ્ત થાય અને સતસંગ-તીના પ્રતાપથી અદ્ભુત અતુરાઈ પ્રાપ્ત થાય.

વારતા ૧૧૭ મી.

ખોટી વાતની ખટક બહુ, સાહે છે દીલમાંથી; રામદાસ.

એક વખત બાદશાહે ખાસ મંડળમાં ખેસી કાઢ્ય વિનોદ અજાયબો સૂર કર્યો, સર્વ વિદ્વાનો પોતપોતાની તરંગલતાને વૃદ્ધિ કરતા કાવ્ય વિનોદ દર્શાવવા લાગ્યા, પણ ખીરબલ કશું બોલ્યો નહીં તેથી સાહે પૂછ્યું કે 'કેમ કનિરાય?' હમણાં કેટલા દીવસથી મન મુકીને તમારું બોલવું થતું નથી? ખીરબલ બોલવા જતો હતો તેટલામાં ફેઝી બોલી ઉઠ્યો કે 'ગરીબ પરવસ જે દિવસથી પ્રતિસ્પર્ધિ લોકોએ રમવત ખાવાનું બોડું આળ એના ઉપર મુક્યું તે દિવસથી ખીરબલના મનમાં ગમે તે ખરું સહ્ય દાખલ થયું જણાય છે અને તેથીજ પૂર્ણ નાદમાં જણાતો નથી.'

ફેઝીનું બોલવું સાંભળી સાહ બોલ્યો કે, જો તે વાતનો સહ્ય હજાર એના મનમાં ગ્રહેવા પામ્યો હોયતો તે એને ગારોજ ગણ્યો; કેમકે મારી તપાસમાં એ નિર્દોષ ઠ્યો છે તેમ તેના માટે પ્રીતિ પ્રીતી હતી તેના કરતાં પણ હાલ વિરોધ છે, છતાં ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત આ માટે રાખવું જોઈએ, સાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી ખીરબલ તન્મતાપૂર્વક સહામ કરી બોલ્યો કે- 'કીજે આજમ! આપની તો પ્રીતિ પ્રીતીથી પૂર્ણ પણ પ્રતિસ્પર્ધિઓના કસથી લોકોમાં જે અપરાધ ઉઠેલ તે માટે મારું મન સંકેચને પામેછે, હું બહુ બહુ રીતે મનને વારું છું; તદ્વિ ખોટી વાતની ખટક મટતી નથી, જોખીરાને કશું કે 'ખીરબલનું' કહેલું સત્ય છે બદનામી એ સર્વથી બુરામાં બુરી ચીજ છે, તે કલમ માણસના અંતરમાં અહનિશ ખડકમાં કરેછે; કેમકે-

બદનામી બુરી બહુત, જગમાં જાન નિરાંક;

એક ફલકે કે કારને, કણ કણ કિણહિ અમંક.

નિશ્ચય કરીને બનણી લેવું કે આજગતમાં સર્વથી બદલાયી એ યુરી ચીન છે, બુલે કે ચંદ્રમા શ્રદ્ધ અને લોકપ્રીય છે; તોપણ નહિ જેવું કલંક લાગ્યું તે કારણથી ગિયારો ચંદ્ર ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ થતો જાય છે. અર્થાત્ વિના કારણે કલંગ લાગવાના કારણથી દિવસે દિવસે કળા ક્ષીણ થતો જાય છે.

નૈશીરાજની આ ઉકિત સાંભળી શહે કહ્યું કે-‘તમારી તરફના યથાર્થ છે, પણ ચંદ્ર અને બીરજલ મને તો જન્મે ગાંડા માત્રમ પડે છે, પંડિત રાજ! તે જન્મેને શિક્ષાક્રમ તમે કાંઈ બોલો, જેથી તેઓ પોતાની ગાંડામાં મુકી દે.’ જગન્નાથ બોલ્યો કે-‘નામવર ચંદ્રનો પ્રથમ તેથીજ બોધ મળ્યો છે, તેથી ક્ષણ થાય છે તો ખરો, પણ પાછો પોતાની મેળેજ સમજી પુ-ણ્યનંદિ થાય છે અને મને આશા છે કે બીરજલ પણ તેમજ કરશે તે છતાં પણ આપની આજ્ઞા છે તો મારા માટેજ એક દુહો કરેલો છે તે બોલું છું-

ક્યૌંહી કી ક્ષીણ સખ કળા, શુન શકકે કદુ બૈન;

રસ દર્શનકી નજરમેં, અમૃત પેં તું એન.

તેં તારી સવળી કળા ક્ષણ કેમ કરી નાંખી? શું મૂર્ખ માણસોના કડતાં વચનો સાંભળીને? પણ તારે એમ કદિ કરવું નહીં; કેમકે જે રસના સગજનાર સજ્જનો છે તેમની નજરમાંતો હું અમૃતથી પણ અધિક વલ્લભ છે, તો પછી મૂર્ખ જનોના કથનોનો ક્ષોભ લાવી ક્ષણ શા માટે થવું નેહજો.

આ દુહો ચંદ્ર અને બીરજલ એ જન્મેને સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે; કેમકે આરો સુદ પૂનમની રાત્રિએ કેટલાંક માણસો ચાંદની નિહાળતાં તલ્લીન થઈ ગયાં હતાં, તે પૈકી કેટલાક રસના કદા શતરૂઓ બોલી ઉઠ્યા કે-ભલે ચંદ્ર ગમે તેવો ખીલ્યો છે, પણ એમાં જે સસલાતું કલંક છે તે છુપું રહેતું નથી, આ વચન સમજી માણસોને તો વિપરીત લાગ્યું, પણ કો-ઈ તે વખતે બોલ્યું નહિ. પંદર દિવસ પછી એટલે દીવાળીની રાત્રીએ તેઓ પાછા એકઠા મળ્યા તે વખતે ચંદ્રની સવળી કળાએ નાશ પામી તેથી સર્વત્ર ધોર અંધકાર ફેલાયલ હતું તે ઉપરથી કોઈ રસિક જને રીસ તથા ઉદાસી સાથે ઉક્ત દુહો કહ્યો.

કવિ પક્ષે તો સ્પષ્ટ અર્થ સમજાય છે કે-મૂર્ખ લોકોનો અનાદર નેહ મનમાં મુઝાવેને કોઈ કવિ પોતાની કાવ્યકળા પ્રકાશતો બંધ પડ્યો હશે તેને ઉતેજન આપવા કોઈ રસમ પુરૂષે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજ બોલવું સાંભળી ખીરબલ અત્યાર સુધી તે મૌન ધારણ કરી રહ્યો હતો, પણ આ વખતે તેનાથી બોલ્યા નિના રહેવાયું નહીં, તેથી બોલ્યો કે ‘ પંડિત રાજે ઉક્ત દુહાના બે પ્રકારના અર્થ કરી જતાવ્યા; પરંતુ હું ધારું કે એ દુહો જે કારણ માટે રચેલો છે તેમાંતો જન્યજ્ઞ અમાત્યતિ રહેલી છે; એટલું ખીરબલનું બોલવું થયું એટલામાંજ પંડિતરાજ દ્વપથી બોલી ઉઠ્યા કે ‘ જન્ય છે ખીરબલ પરંતુ તો ઉત્તમ પ્રકારની કરો ! એનો અર્થ શ્રંગારપદો ખંડિતા નાયકા પ્રતિ દક્ષ-નાયકની ઉક્તિ વિધેનો છે. ’

તદનંતર સભામાં ચર્ચા ચાલી કે-લોકમાં નિંદા થાય તેથી ડરી રહેવું એજ સાર છે કે પોતાની નગરમાં જે યોગ્ય જણાય તે કર્યાજ કરવું? કોઈ બોલ્યું કે ‘ જગતનો સ્વભાવનો છિદ્ર શોધવાનો જ છે, જેથી તેના બેલવા ઉપર લક્ષ આપવા જેવું છેજ નહીં. ’ કોઈ બોલ્યું ‘ જે પાંચ માણસો ખોટા કહાડે તેને ખરી સમજી કચ્છ કરવી; કેમકે પાંચ તે પરમેશ્વર છે. ’ ખીરબલના પ્રતિરુધિઓમાંથી પણ કોઈ બોલી ઉઠ્યું કે ‘ જો ચંદ્રમાં કલંક છે તો કોઈની પણ તેમ કહેવાની હીમત ચાલે છે કેની ? ’ આવાક્ય સાંભળતાં ખીરબલને ક્રોધ આવ્યો અને બોલ્યો કે,—

મૃદુ મયંક કલંક જન, તાકંત બાખત ભુખ;

દુષ્ટ દ્રષ્ટિ નહિ કર શકે, શુર સૂર સન્મુખ.

ચંદ્ર ક્રોમળ સ્વભાવનો છે તેથી તેનું કલંક માણસો તાકી તાકીને જુએ છે અને મોઢે પણ કહે છે, પણ શરા સૂર્યની સામા જરા પણ નજર કરવાની તે દુષ્ટોની હીમત ચાલતી નથી. ’

ખીરબલનો કડી ઉપર કડી સરળો ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો પણ એક એકને મહેણાં ટાણાં મારતા બધ પડવા માટે વાતનું રૂપ ફેરવીને બોલ્યો કે ‘ આ સુંદર વર્ષાઋતુ ચાલે છે તેની ત્યજી અન્ય વિષય ઉપર શા માટે કવીતા કરો છો. ’

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી કોઈ બોલ્યા કે ‘ આ વખતે સમુદ્રમાં જોવા લાયક બેલ ચતા હશે; કેમકે ઉપરથી સુશળ ધારાએ વને

(૩૮) ખૂબીનોખબનો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆય.

જેને અને નીચેથી સમુદ્રનાં મોજાં ઉછાળા મારી વાદળ ભેટે છે તેથી તે વખતે એવો ભાસ થાય છે કે-આખું જગત જળમયજ છે. ' આટલું મોઝવું થતાંજ જોષીરાજે કહ્યું કે.

જા બાદલકો સિંધુજળ, ઉછલહી ભેટત આપ;
અર્પા કાત મેં હર્ષસે, દેખ સ્વસુત પ્રતાપ.

વર્ષા ઋતુમાં સમુદ્રનું પાણી ઉછળી વાદળને ભેટે છે તેનું કારણ એજ કે મેઘ પોતાનો પુત્ર છે; કેમકે પાણીની વરાળ થવાથીજ મેઘ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી (તેનો પિતા) પોતાના પુત્રનો આવો મ્હોટો પ્રતાપ જોઈ હરપાય છે અને તે હર્ષના કારણથીજ ભેટે છે.

જગન્નાથે કહ્યું કે- ' વાહ ! જોષીરાજે ઠીક કવિતા કહી સંભળાવી; કેમકે એમાં વર્ષા ઋતુના વર્ષાન સાથે વત્સરસ પણ પ્રદર્શિત કર્યો છે. '

વર્ષાદત્તી ઝીણી ઝીણી છાંટો-પુદ પડતે જોષએ કોઈએ કહ્યું કે- ' આ કાશમાં આટલું ગધું પાણી ભર્યું છે છતાં વરષાદ કેવો કૃપણ છે કે ટીપું ટીપું આપે છે.

રાજા દોડરમલે કહ્યું કે- ' આ પ્રમાણેજ મુખે ભોકાએ શુભ રાત્રી આની નિદા કરે છે; પણ તેમણે મેઘ રાત્રીની કૃતિ નિહાળીને દિલાસો મેવો જોષએ કેમકે-

પુદપુદ ધન દેત જળ, જુદપિ સિંધુ સમકોષ;

અખંડ અવની પાળ કયેં કરે અનીતિ દોષ

મેઘ રાત્રીની પાસે સમુદ્ર જેવો મોટો અખુટ બંડાર છે તોપણ ટીપે ટીપેજ પાણી આપે છે તેનું કારણ એ છે કે જોને આખી સંતતું પોષણ કરવું છે તે આવી અનીતિનો દોષ કેમ કરે ?

આ પ્રમાણે રાજા સાહેજનું બોલવું સાભળી જગન્નાથે કહ્યું કે-

નદી નય જલ પાયકે, કુલી કિયા સખખવાર;

ફિર શીખમકે ખપ વખત, ધુલ હુઈ નિરધાર.

વર્ષાદત્તા નવીન પાણીનું પૂર એક ન્હાનીનદીમાં આવ્યું કે તે એ હદમ કુલી ગઈ થીત મોઢું પુર આવ્યું અને આરે તરફ રેલાઈ થીતે.

આસપાસના ખેતરો વ્રક્ષો બાગ બગીચાઓ દેવાલયો અને ગામો હતાં તેને પણ અને તેટલું નુકસાન કર્યું પણ પોતાની આબાદીની વખતમાં એ હ્રદ નદીએ પોતાનું કે પારકું કોઈનું કર્યું બલું કર્યું, નહીં પણ ઉલટા બધાને દુખ રૂપ થઈ પડી પછી જ્યારે ઉન્હાણામાં પાણીના ખપનો વખત આવ્યો ત્યારે તો પોતેજ સુકાઈ ગઈ અને ત્યાં ધુળ ઉડ્યા લાગી એટલે પોતાની પાસેજ ધુલ વિના કર્યું પણ નહતું તેથી તે વખતે બીજાનું શુંબલું કરી શકે? સારાંશમાં આણસમજી ઉઠાઉં ગાણુસો કોઈને કાયદો કરી શકતા નથી પણ અંતે પોતાને અને બીજાને તેઓ દુખરૂપજ થઈ પડે છે

આ કવિતા સાંભળી શાહ વગેરે સર્વ સભાસદોનાં મન બહુજ રંજન થયાં અને શાહે કહ્યું કે— જગન્નાથ પંડિતની વાણીમાંજ મિષ્ટતા રહેલી છે બીરબલ હવે ખટકના બેદમુકી દ્રષ્ટ! ચત્તને પ્રફુલ્લીત કર

બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે— જહાંપનાહા હુકમ આગળ જેઠ દિક્ષગીરીની શી તાકાત છે કે તે ટકી શકે? એમ કહી કવિતા બોલ્યો કે—

મેર શબ્દકે જોર જહાં, બહાં ન બ્યાલ વિહાર;

કરત સિંહ કીડા બહાં, હોત ન ગજ પરિચાર.

ત્યોં સુબુપકા પ્રદિ શુભ, જીનપર હેરત હમેશ;

ઉતકું રહેં ન રચ બર, દુખ બચ કારક

આ પ્રમાણે અજ્ઞ અતુરી બરયું બાપણ સાંભળી શાહ અને સભા-સદાદિ સર્વ જણાઓ આનંદ પામ્યા અને બીરબલની આતુરી તથા સમય સુચકતાની સરાહના કરવા લાગ્યા

વાર્તાનો સાર એ છે કે જે ઉત્તમ મનુષ્યો છે તેમને માથે દેવના વિપરીતપાયા કોઈપણ પ્રકારની નામોશી આવી ગઈ હોય તો તે બદના-મીને નાખુદ કરવા તેઓને અહોનિશ ખટક રજાંજ કરે છે જે મલમલનું સ્વેત કપડું છે તે ઉપર જરા સ્વામતાનો આબાસ પડ્યો હોય તોપણ સ્પષ્ટ દેખવામાં આવે છે પણ ગળીયલ કપડા ઉપર હજારો કાળા ડાલ પડે તોપણ તે માલગ પડતા નથી અર્થાત નીચ જનો જે નિરંતર કલાંક મય છે તેમના માથે કલાંક આવ તોપણ શું, પણ જે નિષ્કલકિત છે તેનેજ સ્હેજ કલક માટે અત્યંત ખટક રહે છે; કેમકે.

(૩૨૦) ખૂબીનો ખબનો અથવા કાહુપણનો દરિયાય.

ઉત્તમ મધ્યમ અધમ ગતિ, પાદન સિક્તા તોય;

પ્રીત અનુક્રમ જનીએ, પૈર વ્યતીક્રમ હોય.

ઉત્તમ જનોનું પ્રીતી કે સુખદૃશ્યમાં એવું દ્રશ્ય કલ્પવાળું મન હોય છે કે જાણે પથ્થરમાં પડેલી રેખા, મધ્યમ પંક્તિના જનો પ્રીતિ તથા સુદૃશ્યમાં રેતીમાં પડેલા રેખા સમાન અકપકાળ ગહેવાવાનો સંકલ્પ હોયછે; અને અધમ જનોનો પાણીમાં ખેંચેલી રેખા સમાન તેજ ક્ષણે લય પામનારો સંકલ્પ હોય છે; પરંતુ ઉત્તમ જનોનો પૈરભાવ મટાડવામાં પાણીમાં ખાંચેલી કીટી જેવો, મધ્યમનો રેતીમાં ખેંચેલી રેખા જેવો અને અધમનો પથ્થરમાં પડેલી રેખા જેવો સંકલ્પ હોય છે: સારાંશમાં ઉત્તમથી સ્નેહ સારાં પણુ પૈર નેહ છે પણુ અધમની તો સદા મિત્રતા કે પૈર એકે કામના નથી, લાગ દશમે સમાપ્ત.

વાર્તા ૧૧૮ મી.

ભડી કીજે ચાકરી, તાજેવચન સ્વીકાર.

પ્રભાકર.

એક સમય અકબરશાહે ખીરખલને પૂછ્યું કે,—‘સુન્ન સાહેબ! રીંગણાનું શાક બહુજ સરસ સ્વાદવાળું થાય છે.’ ખીરખલે કહ્યું કે,—‘જી હજૂર ! આપનું કહેવું સત્ય છે અને સરસ સ્વાદવાળું રીંગણાનું શાક થાય છે તેથીજ સર્વ લોકો તેનું શાક ખાય છે.’

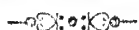
તદનંતર કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી અકબરશાહ રીંગણાની નિદા કરવા લાગ્યા તે વખતે ખીરખલે કહ્યું કે,—‘ખુદાવિન્દ ! રીંગણાથી વિશેષ વાદી કારક એક પણ શાક નથી, તથા રીંગણાના શાકથી કેટલાક રોગો પણ ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—‘ખીરખલ ! તમે પણ ખરેજ મધ્યાંતા ગેળીગેળા મગડાવનાર છો અમાને એક દિવસ રીંગણાનાં શાકની મેં તારીફ કરી હતી ત્યારે તમે તારીફ કરી હતી અને આજ તેના અવગણુ પણ પ્રકાશમાં લાવવા આગળ પડ્યા મારે બુદ્ધિના સરહાર છો તેસાંભળી ખીરખલ હાથ જોડી બોલ્યો કે ધમાવતારાં આ પગ ન્યાય કરો કે હું આપનો નોકર છું કે રીંગણાનો? આટલું વાક્ય સાંભળતાં શાહ હસી પડ્યો અને ખીરખલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

શ્રી દંડકારણ્ય વિહારિણે નમઃ

ખૂખીનોખખનો અથવાડહાપણુનોદરીઆવ

અપૂર્વ ગમ્ભીર સાથે જ્ઞાન આપનારી.

વાર્તા ૧૧૯ મી.

હાસ્ય કદિ કરવું નહીં, છે દુઃખ સાધન ખાસ. મોરારજી.

એક સમય અકબરશાહે ખીરખલને કહ્યું કે ‘કવિરાય ! આજ રાત્રીએ મેં એવું તો આશ્ચર્યજનક સ્વપ્ન જોયું કે—જાણે હું અતરના હોજમાં પડી ગયો હતો અને તમે મળના હોજમાં પડી ગયા હતા !’ આ પ્રમાણે ઉપ-હાસ્ય યુક્ત શાહનો જાલ સાંભળી ખીરખલે તરત જવાબ આપ્યો કે— ‘હજીર આલી ! મેં પણ આજ રાત્રે તેજ પ્રમાણે સ્વપ્ન તો જોયું હતું, પણ આપના અને મારા સ્વપ્નામાં માત્ર નહીં જોવો ફેરછે; તે એકે—હું આપ-ના શરીરને ચાટતો હતો અને આપ મારા શરીરને ચાટતા હતા આટલુંજ વિશેષ છે. આ પ્રમાણે ખીરખલનું જોલવું સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—કોકનું ઉપહાસ્ય—મસ્કરી કરવા જતાં પોતાનું ઉપહાસ્ય જ્યારે થાય છે ત્યારે મ્હાન મુખવંતળની મૂંઝે મ્હોંટે સાંખી રહેવું પડે છે માટે સર્વથી તો એજ ઉત્તમ છે કે, કોઈની મસ્કરી કરવીજ નહીં; કેમકે મસ્કરી એજ મહા હાનિનું મૂળ છે ‘રોગાનું મૂળ ખાંસી અને વીનાશનું મૂળ હાંસી’ માટે મસ્કરી કરવાનીટિવ રાખવીજ નહીં.

વાર્તા ૧૨૦ મી

વિદેશીનો વિશ્વાસ, વિષ્ણુ પ્રતીત કરવો નહીં. કેસવ.

એક સમય વિદેશી સોદાગરો સુંદર ઘોડાઓ લઇ દિલ્હીપતિ હાજૂર આવ્યા અને નીતિવંત કિમ્મતિ ઘોડાઓ નિહાળી તેમાંથી ધણા ઘોડા શાહેડ

ખરીદી લીધા, તથા તે સોદાગરને શાહે એક લાખ રૂપીઆ અગાઉથી આપી કહ્યું કે—આવતી સાલમાં ધણાજ સરસ કાંતિવંત પાણીદાર અન્નદાય ઘોડાઓ ખરીદી મારા માટે ખાસ લાવવા.

આ પ્રકારે શાહે રૂપીઆ આપી બલામણુ કરી, પણ તે સોદાગર ક્યા ગામ કે ક્યા દેશનો રહેનારો છે ? તેમ તેનું શું નામ છે ? તે સંજોગમાં તો કહ્યું પણ પૂછ્યું નહીં અને સોદાગર તો રૂપિયા લઈ રસ્તે પડ્યો.

એક દિવસ અકબરશાહે ખીરખલ પ્રત્યે કહ્યું કે— ‘ખીરખલ ! મારા મિત્રકમાં જેવકુદ કેટલા છે ? તેની ગણતરીની યાદી કરવા આજે છું માટે તે વિષે તનેનીજ અજાણો ખીરખલ બોલ્યો કે— ‘જહાંપનાદા જેવકુદેની ગણતરીની યાદી તો મેં પ્રથમથીજ કરી મૂકી છે અને તેમાં સર્વથી પ્રથમ ‘આપનું’ નામ લખવામાં આવેલું છે. શાહ કોપ કરી બેઠ્યો કે ‘શું મને જ જેવકુદનો સરદાર ગણે છે ? ખીરખલ હાથ જોડી બેઠ્યો કે— ‘જે અદખી માફ કરશે પણ નામ, કામ, ગામ, દેશ અને પેઠ પ્રતીત જણવા વિના વિદેશી સોદાગરની વાતોની છટામાં રીઝી લાખ રૂપીઆ અગાઉથી આપ્યા એ જેવકુદી નહો’ તો ખીરખલ શું ? અકબરશાહે કહ્યું કે ‘કદી એ સોદાગર ઘોડા લઈ આવ્યો તો પછી તે યાદીમાં માફ નામ લખ્યું છે તેનું શું કરશે ?’ ખીરખલ બેઠ્યો કે— ‘જે હવે ઘોડા લઈ સોદાગર આપ ખાસે આવશે તો આપનું નામ દાદાડી નાખી ત્યાં સોદાગરનું નામ લખવ કદીશ; કેમકે જણના પૂછ્યા વિના લાખ રૂપીઆ હાથ લાગ્યા છતાં શુભચિન્તિ ગોથ મારી ધરમાં બેસી ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એ ખાસો જંગલનો જેવકુદનો રાખજ જણવો.’ આ પ્રમાણે બોલતું સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશ થયો અને ખીરખલની વચનોકિતાનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—જેનું નામ, કામ, ગામ, જણતા ન હોય એ તેનો કોઈપણ પ્રકારમાં વિશ્વાસ રાખવો નહીં, લેવડ દેવડ કે વાતચિત કરવા તેનો પણ ખુબ વિચાર કરવો નહીં તો, ‘રાતે સાડલે રાંડ પાશેર લઈ જઈ ખાંડુ’ તેવો પ્રકાર થશે; કહેવાનો તાત્પર્ય એ કે, કોઈપણ પ્રકાર

રતો પ્રગ્લે કે સંગ્રહ કરતાં પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરી રહ્યા માણસની રીત જાતથી વાકેફ થઈ આગળ પગલાં ભરવાં; પણ હપરના ભાદુતી પોશાકના દગ્ગાથી અને વાતચિતની છટાથી લોભાઈ તેના પ્રત્યે વિશ્વાસ લાવવો નહીં.

વારતા ૧૨૧ મી.

સદ્બુદ્ધિમળ શિવાય જગતમાં એક પણ અધિક બળ નથી.

એક સમય અકળરશાહ બીરબલ સાથે એકાંત ભુવનમાં રમુછ રમત ગમત કરતો હતો, શાહ અને બીરબલની બેઠ બુદ્ધિ સંહિત પ્રીતિ હતી તેથી કોઈપણ પ્રકારની વાર્તા, કહેવા યોગ્ય વન કહેવા યોગ્ય હોય છતાં પણ પોતાના ઇચ્છ મિત્ર બીરબલને નિર્મળ અતકારણથી કહી બતાવવાની જોઈ હમેશાંની ટેવ પડી રહી હતી. કેમકે જ્યાં જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન, અને સકળ વ્યવહારો નિવંધતા જ નિર્મળ પ્રેમ પ્રકટ થયો ત્યાં પછી કોઈ પણ પ્રકારનો બેઠ કે, વ્યુદ્ધ પામતીજ નથી. અને જ્યાં બેઠ બુદ્ધિ છે ત્યાં સત્ય પ્રેમ હોતોજ નથી એ પણ સત્ય સિદ્ધાંત છે ! કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે, અકળરશાહ અને બીરબલ વચ્ચે અવશ્યનીય પ્રેમ હતો, તેથી માત્ર શરીર જુદાં પણ પ્રાણ તે એક સ્વરૂપે જણાતા હતા. શાહ પણ નવીન નવીન રસમયી વાર્તાઓ સાંભળતા ધણીજ રસિક હતો તેમ બીરબલ પણ તેણેજ રસમયી વાર્તાઓ સુરેણી કરવામાં અને યુક્તિ યુક્ત તાર્કિક જવાબ દેવામાં એકકો હતો. એકાંત ભુવનમાં ચાલતી રમત ગમત વખતે શાહે બીરબલને પૂછ્યું કે—“ પ્રીય મિત્રવર ! મારા હાથની હથેળીમાં વાળ કેમ દેખાતા નથી ? ” બીરબલે વિચાર તન્ત જવાબ કરી આપ્યો કે,—“ ન્યાયમૂર્તિ આપની હથેલીમાં વાળ એ કારણથી નથી દેખાતા કે આપ અતિથી, અભ્યાગત અને અનાથ લોકોને આત્મંત સંતોષ આપવા નિરંતર મ્હોં માગ્યા પદાર્થો આપો છો તેમ કળાવાન તથા વિદ્યા-બિલાષી અને વિદ્વાન પુરુષોના મુણની કદર યુગી અનર્ગળ જ્ઞાન માન આપો છો, અર્થાત્ આપના હાથેથી આપો છો, તેથી તે સોના રૂપાના વસાણથી આપની હથેળીમાંના વાળ વસાઈ જતાં દેખાતા નથી, ”

(૩૨૪) ખૂબીના ખબરો અથવા હાલપણનો દરીઆવ.

આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે શ્રી પૂછ્યું કે,—“હું તો રાત્રી આપું છું તેથી મારી હથેળીના વાળ ઘસાઇ ગયા છે, પણ તારી હથેળી ઉપરના વાળ શા કારણથી ઘસાઇ ગયા છે ? તે કારણ બતાવવું જોઇએ. આવું શાહનું બોલવું થયું તેથી બીરબલે તરત જવાબ આપ્યો કે—“મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે, આપ ગુણીજનોની કદરણી અનર્ગળ દ્રવ્ય આપો છો તો, તે દ્રવ્ય લેનાર બક્ષિસો લેનાર પૈકી હું પણ ગણના જ્ઞાતી નથી, જ્યારે દ્રવ્ય આપનારના હાથમાં દ્રવ્યનો ઘસારો પડે છે ત્યારે વારંવાર દ્રવ્ય લેનારના હાથમાં કેમ ઘસારો ન પડે ? જેથી મારી હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી. ”

આ પ્રમાણે ચતુર શિરોમણિ કવિરાયનું બાપણ સાંભળવા શાહે જવાબ વાળ્યો કે—“કદાચ એકવાર એ તમારું બોલવું કમુલ રાખીએ, પણ આપણુ બન્ને શિવાય તમામ સભાસદોની હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી તેનું શું કારણ છે ? ” તે સાંભળી બીરબલ પોતાના પ્રતિપક્ષિઓના કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવવાના હેતુથી બોલ્યો કે,—“ઘર્માવતાર ? તેનું કારણ તો ફેવળ ખુદ્દુંજ જણાય તેનું છે કે—જ્યારે આપ નાગવર વખતે વખત મારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થઇ અમુલ્ય વસ્ત્ર અને અપાર દ્રવ્ય તથા મોટી જગીરોની બક્ષિસો આપો છો, તેથી તે નીરાશ થએલા બિચારા સભાસદો ધર્મ્યારૂપ અગ્નિમાં રાગના પુંજની પેઠે સળગી ઉઠી પીસતા હાથ ધર્યા કરે છે, તે કારણના લીધે તેમની હથેળીઓમાં વાળ દેખતા નથી. ”

આ પ્રકારે અદ્ભુત ચમત્કૃતિવંત અને અર્થસચ્ચક ઉત્તર સાંભળી શાહ અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેજ સમય સુંદર પોષાક અર્પણ કરી પુનઃ આનંદ કીડામાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૧૨૨ મી.

નીમકહલાલી એ સર્વથી મહાન ગુણ છે.

એક સમય બીરબલ, શાહ પાસેથી રજા લઇ પોતાની તનહુસ્તીને સુધારવા સુંદર હવાના સ્થાનોમાં પરિક્રમણ કરતો કરતો અશ્વધાનીસ્તાનની

રાજધાનીના પાયતખ્ત (ગીજની) શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો, શહેરના લોકો આ નવીન પોષાક અને નવીન દબદબાવાળા તેજસ્વી પુરૂષને જોઈ અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક ઉઠાવી આસપાસના ચાકર નોકરોને પૂછવા લાગ્યા, તેથી જણાવ્યું કે, દિલ્લી શહેરના શાહનો આ કોઈ કાબેલ જામુસ છે અને આપણા રાજ્યની ચર્ચા જોવા અહીં આવેલો છે માટે આ વાત આપણા શાહને જણાવવીજ જોઈએ નહીં તો, વખતે આ કાશ્શરોના મુલકપતિનો કાફર જામુસ આપણા રાજની ચર્ચા જોઈ પોતાના શાહને વાકેફ કરે તેથી કોઈક વખતે તો શાહ આપણા મુલકને પોતાના તાબે કરવાની ખટપટ ચલાવે, પણ જો તે વખત તેઓને ન આવવા દેતાં પ્રથમ આ જામુસનેજ પરહેજ કરાવી. જમાં મોકલાવવા દિલ્લાલ કરીએ તો વધારે સારું “દુશમન અને રહેને ઉઠતાંજ દૈર કરવું” એજ અતિ ઉત્તમ છે. આવા આવા દુષ્ટ તાશરોને દિવમાં જન્મ આપી પોતાના શાહ પાસે જઈ સંધળી હકીકત નહેર કરી, જેથી ગીજનીના શાહે હુકમ કર્યો કે—“તે કાફર જામુસને એકદમ મુરફેટાટ કરી મારી આગળ લાવે હું જોઈ કે તે કોણ છે અને કેમ આવ્યો છે? જો દુષ્ટ બુદ્ધિથી આપણો ભેદ લેવાજ આવ્યો હશે તો, સમશેરના તાબેજ કરી દેવો અને જો બીજા કોઈ કારણથી આવ્યો હશે તો તે જોઈ લઈશું. આ પ્રકારનો શાહનો હુકમ થતાંજ જમદુતરૂપ ઝનુની અરધાનીઓ ધસ મસતા ખીરબલના મુકામમાં જઈ પહોંચ્યા અને પુછ્યામાલ્યા વગરજ ખીરબલને ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ બનાવી પાકા પહેરાના બંદોબસ્ત સાથે શાહ હજૂર લાવી ઉભો કર્યો. તેને જોઈ શાહે પુછ્યું કે—“તું કોણ છે? અને દિલ્લીથી અહીંયાં શા કારણને લીધે આવ્યો છે? તે તરત સાચેસાચું કહી બતાવ, જો તું તારી ચતુરાઈના દીમાગમાં રહી સાચી હકીકત નહીં જણાવીશ તો—આ સમશેરથી તારી ચતુરાઈ અને તારા પાપી જીવને ખુદાની હજૂરમાં મોકલાવી દઈશ.”

ખીરબલે જાણ્યું કે, આ ઝનુની લોકોએ શાહને આડું અવળું સમજાવી તેનું મન શંકાવાળું કરી મુક્યું છે, પણ મને શું હરકત છે; કેમકે

(૩૨૬) ખૂખીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

‘સાચને આંચ હોતી નથી.’ એમ વિચારી ખીરખલે કહ્યું કે “ને-ક નામવર ! હું દિલ્લી શહેરમાં રહું છું અને અકબર શાહની હમ્મુમાં હું નોકર છું અને મારું નામ ખીરખલ છે. હું મારા શાહની રજા લઈ મારી તનહુસ્તી સુધારવા માટે સારી સારી હવાવાળા દેશોમાં ફરતો ફરતો આપના શહેરમાં આવી પહોંચ્યો છું, ફક્ત આપનું શહેર જોઈ મારા વતન તરફ જવાનો છું. આ સાચેસાચી દફીકત આપ આગળ રોશન કરી પછી જેમ આપની નિગાહમાં આવે તે ખરું.”

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે પૂછ્યું કે—“ શું તારું જ નામ ખીરખલ છે ? જે તારું જ નામ ખીરખલ હોય તો, તુંજ કહે કે, દેશો દેશના બાદશાહની બેઠ લેતો અથવા જોતો જોતો આવ્યો છે, પણ કોઈ મારા જેવો બાદશાહ છે.

શાહનું આવું બોલવું સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે—“નામવર ! ખીજા રાજા-બાદશાહ ક્યાં અને આપ ક્યાં ! આપ તો ખાસ પુનમના ચંદ્રમા સમાન તેજવાળા અને પૂર્ણ વૈભવવાંત છો. ” આ પ્રમાણે ખીરખલના સુ-અર્થી પોતાના શુભોત્કર્ષની પ્રશંસા સાંભળી રી પૂછ્યું કે—“જ્યારે હું પુનમનો ચંદ્રમા છું ત્યારે તારો બાદશાહ કેવો છે ? ” જ્યારે આ પ્રમાણે કટાક્ષ યુક્ત ગર્વનાં વચનો સાંભળ્યા કારે ખીરખલે કહ્યું કે—“ ખુદાવિંદ ! આપ નામવર તો પુનમના ચંદ્રમા છો અને મારો શાહ તો માત્ર ખીજનો ચંદ્રમા છે માટે આપનું તેજ ક્યાં અને ક્યાં મારા શાહનું તેજ ! પુનમ-ચંદ્ર તે તો પૂર્ણ કળવાન છે.”

આ પ્રકારે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહ ધણોજ ખુશી થયો. અને ખીરખલને બંધનથી મુક્ત કરી સુંદર પોશાક અને પુષ્કળ સોનામહેરો ધનાયત કરી પોતાના મુકામ ઉપર પહોંચતો કરાવ્યો.

જ્યારે ખીરખલ પર્યટન કરતો કરતો પોતાના વર્તનમાં આવ્યો ત્યારે પોતાના સગાં સંબંધી જતો આગળ દેશાંતરમાં બનેલી બાળતો, રીત-રીવાજો, સુંદર સ્થાનો, શહેરો અને વિદ્યા દુનિયા વિષેનું જ્ઞાન કશું તે

વખતે ગીજનીના શાહ આગળ બનેલી વાર્તા પણ પ્રસંગોપાત કહેવાણી અને તે વાર્તા નોકરો ચાકરોદ્વારા શહેરના લોકોના જાણવામાં આવી અને તેથી પોતાના વિરોધી મંડળવાળા મનુષ્યોના જાણવામાં પણ આવી એટલે તેઓ આનંદમાં બની અંદરે અંદર ખુશી થતા, હાથ તાળીઓ લેતા કહેવા લાગ્યા કે “ જોઈએ તેવો લાગ હાથ લાગ્યો છે ? શું ને શાહે પોતાના શાહનસા સમાન સમગ્ર સર્વ પ્રકારની સંપત્તિથી સુખી ક્યો. છતાં તેજ શાહનું પરરાજ્યના શાહ આગળથી છુટવાની લાલચના લીધે પોતાના શાહની હીનતા બતાવી, એ શું નિમકદલાલીપણું છે ? કદાચ જીવ જીવતો બરબાદ નમ છે, પણ જેનું લુણ ખાવું તેનું ધસાતું બોલવું ! ! ગમે તેટલા ડાહ્યા પણ આખર લોટના માગનાર તુમડાંજ કે નહીં ! જે વૈરાગીઓથી બારવટાં બેઠાતાં હોત તો, શરૂ સરદારોનો બાવજ કોણ પૂછત ! કોણ જાણે શાહે તેનામાં શું ઝંચેરાત દીડી છે ! બ્યારે આપણે આ દર્શનીક બનાવદલિલ સાથે દર્શાવીશું છતાં શાહના મનમાં તેના પ્રત્યે ધિરાણ ઉપનન નહીં થાય તો જાણીશું કે, શાહ કોઈપણ રીતે એના દબાણનીચે છે નહીંતો, પોતાનાજ માણસે પોતાની લઘુતા પરરાજ્યકર્તા અગાડી બતાવી એ શું ઓછો લાગણી દુ-આવા જેવો પ્રદાર છે ! ”

આ પ્રમાણે મનમાં આવે તેમ વાતો કરતા સાંજની કચેરીના સમય શાહના હજૂર જઈ પહોંચ્યા અને પોતાથી બનતી ચતુરાઈ ચલાવી ગીજનીના શાહ આગળ બનેલી ખીના જાહેર કરી; જેકે શાહ તો ધણો શાહાણો અને પરમ ચતુર હતો, તેથી જાણી ગયો કે, આ ખીરબલના પ્રતિરૂપિજનો છે અને મને ખીજના લઘુ ચંદ્રમાની અને ગીજનીના શાહને પૂર્ણ ચંદ્રમાની ઉપમા આપી કેવા પ્રકારના અલંકારથી ચતુરિ કરી છે તે હું સર્વ સમજીશું; તોપણ આ લોકોને ખીરબલની ચતુરાઈ પ્રદર્શિત કરવા અને તેઓને સારું લગાડવા એપદારને હુકમ ક્યો કે “ ખીરબલને બોલાવી જમાદારને સૂચના આપો. ” આ પ્રમાણે હુકમ થતાં વેંતજ ખીરબલને ત્યાં રાજ સેવકો જઈ પહોંચ્યા અને ખીરબલની પણ શાહના હુકમને શિર ઉપર ચલાવી તેજ સમય

(૩૨૮) ખૂબીનો ખળનો અથવા હહાપણનો દરીઆવ.

શાહ હજૂર આવ્યો. અદબ સાથે કુરનસ બળવી યોગ્ય આસને બેઠો. સર્વ સભાના દેખતાં અકબરશાહે ખીરખલ પ્રત્યે પૂછ્યું કે—“કવીરાય ! જ્યારે તમે ગીજની શહેરમાં ગયા ત્યારે શું ખીના બની હતી ?”

આ પ્રકારે શાહનો પ્રશ્ન સાંભળી હાથ જોડી ખીરખલે કહ્યું—
આલમ પનાહ ! હું જ્યારે ગીજનીમાં ગયો ત્યારે ત્યાંના લોકોને એવી શંકા થઇ કે—આ કોઇ રાજ્યનો નસુસ છે અને તે આપણા રાજ્યતંત્રની ચર્ચા જોવાની ઇચ્છાએ આવેલ છે, એવો તેઓને શક પડવાથી શાહ અગાડી આડી અવળી વાતો કરી, તેથી મને મુશ્કે ટાટ બાંધી શાહ હજૂર ખડો કર્યા અને માઈ નામ ઠાગ તથા આવવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે મેં યથાર્થિત હકીકત કહી સંભળાવી તદનંતર શાહે પૂછ્યું કે—મારા જેવો શાહ કોઇ તારા જોવામાં આવ્યો છે ? ત્યારે મેં કહ્યું કે આપાતો પુનમના ચંદ્રમા સમાનછો, જેથી આપજેવો ખીજે શાહ કોણ હોય. આ વાત સાંભળી શાહે ફરી પૂછ્યું કે જ્યારે હું પુનમના ચંદ્રમા સમાનહું ત્યારે તારો શાહ કેવો છે? ત્યારે મેં કહ્યું કે, આપ તો પુનમના ચંદ્રમાછો અને મારો શાહતો ખીજનો ચંદ્રમા છે આ ઉપરથી શાહ બહુ ખુશી થયો અને સારી નવાજસ-બક્ષીસ કરી મને વિદાય કર્યો આટલી વાર્તા બનેલી છે.

આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહે પૂછ્યું કે—“ગીજનીના શાહને પુનમના ચંદ્રમા જેવો મ્હોટો પૂર્ણકળા વાળો બનાવ્યો અને મને ખીજના ચંદ્રમા જેવો નાનો બનાવ્યો તેનું શું કારણ?”

ખીરખલે જ્યારે આ પ્રશ્ન સાંભળ્યો ત્યારે વાતનું સ્વરૂપ સમજી બોલ્યો કે—“શિરતાજ? ગીજનીના શાહે આપની ન્યુનતા બતાવવા અને પોતાની પ્રભુતા વધારવા ગર્વથી પ્રશ્ન પુછ્યો ત્યારે મેં માઈ નિમકહલાલી-પણું જાળવી તેને બ્યાજનિંદા સ્તુતિ અલંકારવડે પ્રસન્ન કર્યો; એટલે ઉપરથી સ્તુતિ પણ ગર્ભિતપણે નિંદા રૂપ પ્રશંસા કહી બતાવી. તેને પુનમના ચંદ્રની અને આપને ખીજના ચંદ્રની ઉપમા આપી તેમાં એ ભાવ સ્પષ્ટવ્યો કે, પુનમનો ચંદ્રમા દેખવામાં પૂર્ણકળાવાળો પ્રકાશમાનછે, પણ જ-

ગત્તે વંદન સ્તુતિ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ વળી પુર્ણચંદ્ર વિરહિ જતોને સંતાપ કર્તા છે, તેમ પુર્ણચંદ્રમાને અહણુ લાગુ થાય છે; અર્થાત્ બીજાની હાયા નીચે દયાપ્ર નિસ્તેજ થાય છે અને પુનઃમ પછી દિનપ્રતિદિન ક્ષય થવાનો સમય છે, પણ વૃદ્ધિ થવાનો તો સમ્ભવ છેજ નહીં, તેથી સ્વચ્છું

તમે જગત્ વંધ કે સ્તુતિ પાત્ર નથી, બીજા બળવાન શતરૂઓના તેજથી આંખવાપણાના બચથી યુક્ત છો દુઃખી જતોને દુઃખ દેનાર છો, કલંકિત છો, અને હવે વૃદ્ધિ ન પામતાં આત્મસ્વાધાના અભિમાનથી ક્ષય થશો. આપને બીજના લઘુ અને વક્ર ચંદ્રમા સમાન ઉપમા આપી તેમાં એ ભાવ રહેલો છે કે, હિંદુ, મુસલમાન કે પારસી વગેરે સર્વ કોષ્ટ પુનઃમના પુરા ચંદ્રમાને પગે લાગતા નથી, પણ બીજના તેજ વગરના વાંકા ચંદ્રને પ્રેમ સહિત પગે લાગી સ્તુતિ કરે છે, તે પ્રમાણે આપ જગત્ વંધ અને સ્તુતિ પાત્ર છો, વળી બીજનો ચંદ્ર અહણુથી, કલંકથી, ક્ષયપણુથી અને વિરહીને સંતાપ કરવાથી રહિત છે, તે પ્રમાણે આપ અન્યના દયાણુથી કે પરચક્રના બચથી રહિત છો, કોઈ પ્રકારનું કલંક નથી, તથા હમેશાં વૃદ્ધિપણુને પામી પુર્ણકળા યુક્ત થવામાં ઉત્સુક છો અને દુઃખી જતોનાં દુઃખ હરનાર છો. રાજ્યની સલામતીપણાની નિશાની રૂપ તોપોના ખૂદાર પણ બીજના ચંદ્રોદયથીજ થાય છે. મુસલમાનોના મહિનાની શરૂવાત પણ બીજના ચંદ્રોદયથીજ મનાય છે. બીજના ચંદ્રોદયને જોવા તમામ લોકો હર્ષ સહિત આતુર બને છે. નોકર ચાકરોના પગારનો ચુકાદો પણ વિશેષે કરીને બીજના ચંદ્રોદય થવાથીજ થાય છે અને જે બીજના ચંદ્રને અખીલ યોગિંદ્ર સદાશિવજીએ મસ્તકમાં ધારણ કરેલ છે તેજ પ્રમાણે આપ પણ રાજ્યોની સલામતીરૂપ, ધર્મની મર્યાદારૂપ, લોકોને પરમ દર્શનીયરૂપ અને વ્યવહારના અગ્રણીરૂપ તથા દેવોને પણ અતિ વદનભરૂપ બીજ ચંદ્રવત્ છો. મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે તો આ ભાવ રહેલો છે પછી આત્મા વિશેષ ભાવ તો હજૂરના સમજવામાં હોય તે ખરા.”

આ પ્રમાણે ચિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ અને સકળ સભાસદો

(૩૩૦) ખૂખીનો ખખનો અથવા હાપણનો ફરીઆવ.

ખીરખતના ખુદ્ધિ ખખની ઉત્તમ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને દુર્જનો ખીન્ન સુદાયકત ખની પૃથ્વી ખોતરવા લાગ્યા. શાહે ઉત્તમ પ્રકારનો પોપાક આપી તેની ખખીરમાં વધારો કરી આપ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે--સંકટ સમય આવે તે વખતે પ્રત્યેક ખુદ્ધિવાન મનુષ્યે પોતાની ખુદ્ધિ અનુસાર ખુધિ કેશરવતા કેળવી સંકટમાંથી છુટવું તથા જેનું લુણ ખાતા હોઈએ તેનું કોઈપણ સ્થળે ચાહે તે તેની નોકરીમાં ધામ હોઈએ કે, નોકરી છોડી દીધી હોય; છતાં પણ કુલીનની એ રીત છે કે, પોતાના અન્ન દાતાનું ધસાતું બોલાવવા આપણને કોઈપણ પ્રકારનો પ્રણય પૂછે; તદ્દપિ તેની લઘુતા થવા રૂપ વાક્ય ન હોય તો અને સ્હામના પ્રણયનો સારો પ્રતિ ઉત્તર દેતાં ચોગ્ય વચનો પ્રકાશ કરવાં, તથા પોતાના દુસ્મનો પોતાનું માન ખંડન કરાવવા ચાંપતા ઇલાજો લ્યે તો તે વખતે એમનાજ લીધેલા ઇલાજથી તેઓનું માન ખંડન કરાવવું એવી મુક્તિ ચલાવવી, વગેરે વગેરે સાર લેવાનો છે.

વાર્તા ૧૨૩ મી.

મારવો તો હાથી અને લુટવો તો ભંડાર !

કોઈ એક ખાનદાન કુટુંબનો અદસ્થ પણ કાળની વિષમ ગતિના ખખપણથી દુર્બળ સ્થિતિમાં આવી ગયેલો, તેથી પુનઃ ગુજરાન જોટલું ધન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન ચલાવવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે—

સુની દુખી જનહી કથા, આપ વિપત્તિ વિસાર;

દુખ કે ધોસ ગુજારિએ, ધીરજ ઉર મં ધાર.

દુખ પીછે સુખ આતહૈ, સુખ પીછે દુઃખ આત;

આવત જાવત અનુક્રમે, જયું જગમે દિન રાત.

તે ગરીબ અદસ્થે વિચાર્યું કે—કોઈ ગરીબને પ્રપંચમાં કે લાલચમાં માંખી પોતાનું કાર્ય સાધિ લેવું એ અઘટિત છે, કેમકે—

લુલસી હાય ગરીબહી, કબહુ ન ખાલી જાય;

મુએ દાર કે ચામસેં, લોહા ભરમ હો ગય.

માટે ખાસ દિક્ષીપતીનેજ ત્યાં મારી ચતુરાઇ ચલાવી મુજરાન ભોગ પ્રવ્ય સંપાદન કરે; ત્યાં કાંઇ ખબરને ખોટ નથી તેમ મોટા અને દયળુ મનના શાહ શિવાય અન્યને શહાણુપત બતાવવું બ્યર્થ છે કેમકે—

જમકે કછુ પાઈએ, ફરીએ તાડી આશ;

રીતે સરવર પેં ગયે; કેસે બૂઝત ખ્યાસ ?

એમ વિચારી જ્યાં અકબરશાહ દાદ સાંભળવાના ઝરોંખા ઉપર જઈ મિરાજમાન થયા હતા તે વખતે ત્યાં તે ગૃહસ્થ પણ એક પાંજરાની અંદર બે સુંદર પોપટ અને એક નીલવંદરને લઈ ઝરોંખા સાહમે જ્યાં શાહની નજરે પડે ત્યાં આવી ઉભો. થોડીકતાર પછી શાહની નજરતે ગૃહસ્થ ઉપર પડી જેથી તેને આગળ બોલાવી અત્રે આવી ઉભું રહેવાનું કારણ પૂછ્યું. તેથી તે ગૃહસ્થ બોલ્યો કે—“ જહાંપનાહ ! હું આપના નામ ઉપર આજે સરત મારી બેઠો હતો ત્યાંથી આ ત્રણ જનાવરો છતી લાવ્યો છું માટે તે આપને આપવા આવ્યો છું. ” આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે હુકમ કર્યો કે ‘ જઓ તેને જનાવરખાનામાં મુકી આવો. ’ પછી તે ગૃહસ્થ તો જનવર ખાનામાં જઈ પેલા ત્રણ જનવર સોંપી આવ્યા.

ફરી બીજે દિવસે તે ગૃહસ્થ ઘોળા સસલાની બેઠ લઈ તે ઝરોંખા સહાગોજ આવી ઉભો અને ગયા દિવસ પ્રમાણે શાહ સાથે ઉત્તર-પ્રચુતર થતાં તે પણ જનવર જનવરખાનામાં પહોંચાડવા હુકમ કર્યો.

પુનઃ ત્રીજે દિવસે પણ એક કાળીયારને લઈ પૂર્વવત ઝરોંખા નીચે આવી ઉભો અને તે દિવસે પણ પ્રથમ પ્રમાણે હુકમ થવાથી તેને જનવર ખાનામાં મુકી આવ્યો.

આમ કરતાં તે ગૃહસ્થ બે ચાર દિવસનો વચમાં અંતર પડ્યા દઈ પછી તે ઝરોંખા સાહમે જઈ ઉભો અને તેની સંગાથે એક માણસ પણ હતો. તેથી તે દિવસે શાહે પૂછ્યું કે—“ આજે શું જનવર લાવેલ છો ? ” આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી તે ગૃહસ્થ બોલ્યો કે—“ મરીખ પર-

વર ! આ મારો સાથે મારા સ્નેહી છે તેમની સાથે આજે આપના નામ ઉપર પાંચ હજાર રૂપીઆની સરત લગાવી હતી, પણ કમનસીબે હું હારી ગયો છું. જેથી પૈસા માટે આ સ્નેહી હવે મને સતાવે છે તેથી તેને આપ પાસે લઇને આવ્યો છું. ”

આ પ્રમાણે તેનું ખોલવું સાંભળી શહે વિચાર્યું કે—“ આ મનુષ્યે મારા નામ ઉપરથી ત્રણ દિવસ લગી સરત લગાવી તેમાં જીત્યો અને તે જે સરતમાં જીતી લાવ્યો તે મારા સ્વાધીન કર્યું તો, આજે મારા નામ ઉપર પાંચ હજારની સરતમાં હાર્યો તેથી તેને પૈસા તો આપવાજ નેઈએ. એમ વિચારી તેને પાંચ હજાર રૂપીઆ અપાવી કહ્યું કે—“ હવેથી તમે મારા નામ ઉપર કોઇપણ પ્રકારની સરત લગાવતા નહીં અને જો લગાવશો તો હું તે વિષે કશી પણ મદદ આપનાર નથી. ” આ પ્રમાણે કહી તેને વિદાય થયો, પણ તેના ગયા પછી શાહના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે—એ મનુષ્ય કોઇ પ્રપંચી કે ઠગારો તો નહીં હોય? મને ત્રણ દિવસ પ્રમાણિકતાપણું બતાવી પાંચ હજાર રૂપીઆ યુક્તિવટે ઓઝાવ્યા હોય તો પણ કોણ જાણે ? ” આવા વિચારો કરે છે. એટલામાં બીરબલ આવી પહોંચ્યો, જેથી તેને પૂર્યો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને તે મનુષ્યને કાન પકડી લાવી જો ઠગારો હરે તો, યોગ્ય શિક્ષા કરવી. આ પ્રમાણે પોતાના વિચાર દર્શાવ્યો. તેથી બીરબલે તેની આકૃતિ અનુસાસથી શોધ મેળવી પરદેજ કર્યો અને તેણે ખુદ શાહનાજ આગળ ઠગાઇ ચલાવી, જેથી ભારે શિક્ષાને પાત્ર કરવા હુકમ અમલમાં આણવા વિચાર કર્યો; એટલામાં તો એક કોઇ સારા ધરતી પણ ગરીબ દશામાં આવી પડેલી આમરદાર સ્ત્રીએ આવી બીરબલ હજૂર દરીયાદ કરી કે—“ બીરબલ સાહેબ ! મારો પતી આજે છ દિવસ થયાં થયાં ગયેલ છે તેનો પતો નથી, તેથી હું અને મારો એક ન્હાનકડો ધભરે પુત્ર અન્ન વિના ટળવળીએ છીએ વળી અમે પરદેશી છીએ અમારૂં અત્રે કોઇ સગું વંદાણુ પણ નથી કે, જેનો આશ્રમ લઇ દુઃખના દશ દિવસ આધા ઠેલીએ, વિશેષ વિપત્તિની કહાણી આપ આગળ શું

કહું માત્ર નશાની રૂપ માથે દુઃખનું ઝાડ ઉગવું બાકી રહ્યું છે માટે મારા પતીને આપ મેળની આપો તો જાણીશ કે મને જીવિતદાન આપ્યું આ પ્રકારે તે સ્ત્રીનું કરુણાન્નક બોલવું સાંભળી બીરબલે તે સ્ત્રી પૂછ્યું કે—“ બાઈ ! તમારા પતીનું શું નામ છે? કેવા વર્ણ તથા કેટલા કદનો છે? ”

આવા બીરબલના પ્રશ્નો સાંભળી બોલી કે “ મારા પતીનું પૂર્ણકળા ના અવતાર રૂપ શ્રી રઘુનાથજીના પિતાશ્રીનું જે નામ હતું તે નામે નામ છે. સાધારણ કદના અને ગોર વર્ણ છે તથા મુદ્રા શાંત છે ”

આ પ્રકારનાં તે બાઈનાં વચનો સાંભળી બીરબલ વિચારમાં પડ્યો. કે—“આ બાઈના કહેવા પ્રમાણે વિચારતાં જે હાલ શાહને ઠગી ગયેલ ઠગરાજ પકડ્યો છે તેને મળતાંજ સર્વ નિશાનો મળતાં આવે છે, રમેને તેજ આ સ્ત્રીનો પતી હોય નહીં ” આમ વિચાર કરી તે સ્ત્રીને ત્યાંજ ઉભી રાખી તે કેદી પાસે જઈ બીરબલે તેને કહ્યું કે “ બલા દશરથલાલ ! તારી મુખમુદ્રા શાંત અને ખાનદાન હોય તેવી આકૃતી જણાય છે; છતાં આવા કૃત્યને શા માટે આચરવું પડ્યું તે વિષે જે સાચે સાચી હકીકત હોય તે કહે, જે તું સત્ય કહીશ તો તને ગુન્હાથી મુક્ત કરી તારા માટે સારો વિચાર કરીશ. ”

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તથા માફ ખરું નામ તેમના જાણવામાં શી રીતે આવ્યું? તેથી આશ્ચર્યવંત થઈ વિનવ્યું કે—“ગરીબ પરવર ! હું કાશી-બનારસનો રહીશ છું, મારી પૈસા સંબંધી અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ હતી; પરંતુ આપ જાણો છો કે, કાળની વિષમ ગતિ છે તેમ લક્ષ્મી સદૈવ અપળવૃત્તિવંત છે, જેથી એકએક વિપત્તિનું સાતપડું વાદળ મારા મસ્તક ઉપર ઝુક્યું, તેથી ધરખાર સંપત્તિ વિનાનો થવાથી દેશ છોડી પરદેશ આવવાની ફરજ પડી. મને અહીંયા આવ્યે લગભગ આઠેક માસ થયાં, મેં ગુજરાન જોગ ઉઘમ માટે બહુ બહુ ઠેકાણે માથા માર્યાં, પણ વગ વશીલા વિના વગર દામવાળા બાપારીને કયો સહાયતા આપે? જગત માત્રમા જ્યાં ત્યાં “ દામ કરે છે કામ ” ગરથ વિનાના ગાંગલા ગરથે ગાંગા શેડું જેથી આશ્રય ન મળવાથી અમ્મ વિના ઉપવાસ પડ્યો

લાગ્યા; તદ્દપિ કેટલોક વખત તો પ્રમાણિકતાપણું બતાવ્યું, છેવટે પ્રમાણિકતાપણું છોડી કાઢપણ પ્રકારનો પેંચ લદાવી ગુજરાન જોગ નાણાં લાવવાં એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો; તદ્દપિ કાઢગરીએ ત્યાં પેંચ લદાવી ગરીબાની હાય ન લેવી એમ ધારી અમુક ખજનાના ધણી દુલા દેશપતીને ત્યાં પેંચ લદાવી ગુજરાન જોગ પૈસા હાથ કર્યા, હવે જેમ આપને કરવું ઘટે તેમ કરો, મારી ઇચ્છા આપનેજ જોગ છે, બધું દુખ વેઠાય છે, પણ જુખનું દુખ વેઠવું નથી તેમજ માફ બખરું બાળ અને સ્ત્રી પણ અનાદર વિના તથા મારા વિના કેવા દુઃખીયાં થયાં હશે તેનો ખ્યાલ કાંઈ આપ સદાનુભવીના બાણવા પહાર નહીં હોય એટલે વધારે કહેવાની જરૂર નથી, “આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાં પાણી આવી ગયું અને કવળ દયાજનક મુખમુદ્રા બની ગઈ.”

આ પ્રમાણે દશરથલાલનું બોલવું સાંભળી તથા દયાજનક સ્થિતિ જોઈ ખીરખલના અંતઃકરણમાં પણ દયાના અંકુરો ઉદ્ભવ્યાં, જેથી તેની સ્ત્રીને બોલાવી કહ્યું કે—“શું આમને તમે જોગખો છો?” તે સાંભળી સ્ત્રી બોલી કે—“જેને માટે આપને તસ્દી આપવામાં આવી હતી તેના કારણે જ આ પોતેજ મારા પતી છે.” આ પ્રમાણે સુશીલા સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ખીરખલ તે દશરથલાલને કારમદથી સુકત કરી શાહ હજૂર લઈ જઈ શાહને વિનવ્યું કે—“આ મદરથનો ગુન્હો માફ કરવો યોગ્ય છે; કેમકે કાળની વિષમ ગતિના વેગથી દુર્બળ સ્થિતિ ધરાવી અન્યને ત્યાં કળા ન કેળવતાં ખુદ પ્રગતપાળક પિતાશ્રીને ત્યાંજ કળાવડે કરી ગુજરાન જોગ વેપાર કરવા જેટલાં નાણાં લીધાં છે માટે એ નાણાં બક્ષીસ કરવાં ઘટે છે.” એમ કહી સર્વ વિતરકની વાર્તા કહી સાંભળાવી, જેથી શાહને પણ તે મદરથની દયાજનક સ્થિતિ માટે બહુજ કરુણા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તે નાણાં બક્ષીસ કરી ફરી કાઢ પ્રકારની મદદ જોઈએ તો ખુશીથી મદદ લેવા નિઃશંકપણે આવવું, હોય, વેળા વેળાની છાંયડી છે માટે મનમાં એણું ન લાવતાં તમારા કાર્યમાં તત્પર રહો અને સ્થિતિ સુધારવા માટે બનતી દ્રાશીસે કાર્ય

કરો. તદનંતર તે દશરથલાલ, શાહ અને ખીરબલનો ઉપકાર માનતો સ્ત્રી સદિન પોતાના સ્થાનકે ગયો અને દ્રવ્યવડે વ્વાપારોદયમયો અસ્તિત્વના નિર્વાહ રૂપ યત્નમાં વિચર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—કોઈ ગરીબનો દુરાશીસ ન લેતાં તવંગરને કળા કેળવી વિત્ત-પૈસા સંપાદન કરવું. ખીંટું આ વાર્તા ઉપરથી એ સમજવાનું છે કે—ગુન્હેગાર ઉપર પણ દયાલાવી અપરાધને વિસારી દઇ આશ્રમ આપવા સાથે અભય વચન આપવું એ મહાન દયાળુ મહાવીર અકબરશાહ અને ચતુર શિરોમણિ ખીરબલની મહત્તા અને મહાન ઉદાર યુક્તિ દર્શાવનાર રૂપ દાખલો બસ છે. ધન્ય છે એવા આર્યબ્રાહ્મણ વિદ્યાગુણ યુક્ત નરોનો !

—:૦:—

વાર્તા ૧૨૪ મી.

પારસ સંગથી લોહ પણ કંચન બને કબીર. કબીર.

એક સમય શાહના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે—“ખીરબલ મહા ચતુર અને પ્રવિણ પુરૂષ છે તો, તેના ઘરનાં માણસો તેના સહવાસથી કેવાં વિચક્ષણ હશે ? માટે ગુપ્ત વેપથી આજે તેની ગેરહાજરીમાં તેના ઘરની ચર્ચા જ્ઞેષ્ઠ આપું.” એમ વિચારી પોતે વિચિત્ર વેષ ધરી ખીરબલને ઘેર પહોંચ્યો અને વગર પુછ્યે માછ્યે એકદમ ઘરમાં દાખલ થયો, તેથી ખીરબલનો નાની વયનો રમતો પુત્ર પોતાની બહેનને કહેવા લાગ્યો કે “બહેન તે આવ્યો.” તે સાંભળી બહેન બોલી કે “ પણ તે નથી. આ-” પ્રકારે બાઈ બહેનનો વાર્તાલાપ સાંભળી તેની માતા બોલી કે “ તેમ પણ હોય છે અને એમ પણ હોય છે. આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળી શાહ તો વિચારમાં પડી ગયો અને મુઝે મ્હોટે જોવો આવ્યો તેવોજ પાછો પોતાના ઘર બાજીનો રસ્તો માપ્યો અને જ્યારે કચેરીમાં ગયો ત્યારે નવરત્નોના સમક્ષ પ્રશ્ન કર્યો કે—“તે આવ્યો, પણ તે નથી, તેમ પણ હોય છે અને એમ પણ હોય છે.” આ વાક્ય રચનામાં શો ભાવ રહેલો છે તે વિગતવાર સમજાવો. આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ જણાઓ વિચારમાં પડ્યા; એટલામાં

તો બીરખલ બોલી ઉઠ્યો કે—“ જહાંપનાહ ! આ આપના પ્રશ્નમાં કોઇ મૂર્ખ માણસની મૂર્ખાઇનું બ્યાન કરેલ સંભવ છે; અર્થાત્ એ ત્રણ સ્વા-ક્ષની એવી મતઝગ છે કે—કોઈ પુરૂષ ધરમાં ન હોય, તે વખતે વગર પૂ-છ્યે કોઇના ધરમાં કોઇ જન જાય તો તે ધરનાં સુઝ મનુષ્યો આમ બો-લે કે—તે આગ્યો અર્થાત્ બળદીઓ આવ્યો; કેમકે પશુ અને તેવા મનુ-ષ્યમાં કરો અંતર રહ્યો નહીં ‘પણુ તે નથી’ એટલે બળદ કહે છે પ-ણુ શિંગડાં અને પૂંછ નથી ત્યારે અન્ય વૃદ્ધજન બોલે કે—‘તેમ પણુ હોય છે અને એમ પણુ હોય છે; અર્થાત્ શિંગડાં અને પૂંછવાળા પશુઓ પણુ છે અને શિંગડાં તથા પૂંછ વગર કે જે અક્ષત્ર, વીવેકશૂન્ય મૂર્ખ મનુષ્યો હોય છે તે પણુ પશુ હોય છે.’ આ આપણે આ શબ્દોમાં ભાવ રહેલો છે.”

આ પ્રકારનું બીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહ તો મનમાં તે મનમાં બીરખલના ધરનાં મનુષ્યોની ચાતુર્યતા અને પોતાની મૂર્ખતાનું ચિત્ર નિહા-ળી મૌનવૃત્તિ ધારણુ કરી અન્ય વિષયમાં પ્રવર્ત્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—કોઇ પણુ મિત્ર, ગૃહસ્થ કે સાધારણુ સ્થિતિવાળા મનુષ્યના ધરમાં જતાં પહેલાં ધર ધણીને અવાજ આપી સા-વધાન કરવો; કેમકે વખતે એ પોતાના ખાનગી કામમાં બેઠેલ હોય તો તેમાંથી નિવૃત્ત થઈ આપણી બેટ થ્યે. અથવા તો તે વિશેષ અગત્યના કામમાં હોય તો, આપણને જે યોગ્ય ઉત્તર યુક્ત પુનઃ બેટ લેવાનો વખત આપે તે વખત માન્ય રાખવો, પણુ ફક્ત પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની વિ-ચારણાથી દુરાચક્ર આદરવો કે, કટાક્ષ વચન કહેવાં તે કેવળ મૂર્ખતાજ ગ-ણાય છે. તેમ વગર ચેતવણી આપ્યે ગમે તેવો પોતાનો સંબંધી હોય; તો પણુ તેના ધરમાં જવું નહીં; કેમકે ધરની સ્ત્રીઓ વગેરે કેવી સ્થિતિમાં બેઠેલ કે, પ્રવર્તેલ હોય અને તે વખતે એકદમ જવું એ કેવળ અસબ્યતા બરેલું ધોરણુ છે માટે કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે, વગર બોલાવ્યે, વગર ચેતવણી આપ્યે કે, વગર આદર સન્માન મળે તે સ્થળે જે મનુષ્ય જાય છે તે પશુ સમાજન જણાય છે; માટે પ્રત્યેક મનુષ્યોએ આ ઢાંપલો યાદ રાખવો ઘટે છે.

વારતા ૨૨૫ મી.

કુલીન રૂપ સંપત્તિ સહ. આ સુત જૂત પરિવાર;

તોપણ નર એક બુદ્ધિ વિભુ, મા નલકે ન લગાર. શરમ્ભો.

એક સમય અકચરશાહના ખાસ બગિચામાંથી કોઈ એક ચોર સાત ફેરીનું જુમખું પુષ્કળ ચોકી-પહેરાના બદોબસ્ત છતાં પણ ચોરી ગયો. અકચરશાહને નિરાંતર તે બગીચામાં હવા ખાવા માટે જવાનો નિયમજર હતો તેમજ તે ગારમારી રમિલા આંખાની ફેરીઓ વિખેલી તપાસ ખાસ પોતે પણ રાખતો હતો. જ્યારે બીજે દિવસે શાહ તે બગીચામાં ફરવા ગયો અને તે આંખા ઉપર નગરમાં રાખેલું સાત ફેરીનું જુમખું નજરે પડ્યું ત્યારે બગિચાના રખવાળને બોલાવી પૂછ્યું કે—“આ બગીચામાં કોઈ મારા શિવાય મારા ઘરનું મનુષ્ય આવ્યું હતું?” બાગવાન બોલ્યો કે—“હજીર! આપ શિવાય હાલ અહીંયા કોઈનું પધાર્યું થતું નથી.” શાહ કહ્યું કે—“જ્યારે મારા વિના બીજનું આવતું થતું નથી તો, આ આંખા ઉપરનું સાત ફેરીનું જુમખું કે જે તારી પણ નિગાહમાં હતું તે ક્યાં ગયું? જો તે કોઈને કદાચ ભેટ દાખલ આપ્યું હોય તો, તે કહી દે નહીં તો, તેનો તપાસ કરવો જોઈએ કે, આટલા મજબુત ચોકી-પહેરાના બદોબસ્તના વચ્ચેથી કોણ આવી ચોરી ગયું.” બાગવાને જણાવ્યું કે—“ગરીબપરવર! મેં કોઈને પણ આપ્યું નથી; તેમ કાલ સુધી તો હતુંજ, ગમે તે પ્રકારે કોઈ ચોર આજે રાત્રિના સમય લઇ ગયો હોયો જોઈએ—બાગની અંદર કોઈનો પ્રવેશ થયો જણાતો નથી; તોપણ શું ખચર પડે; કેમકે માલધણીની બે આંખો અને ચોરની ચાર આંખો.” આવા પ્રકારનું બાગવાનનું બોલતું સાંભળી શાહ વિચાર કરતો કરતો મહેલે ગયો, પણ મનમાં તે વાર્તા વિસરતી નહોતી, જેથી બીરબલને બોલાવી કહ્યું કે—“બીરબલ! આપણા ખાસ બગીચામાંથી કોઈ હરામખોર આંખા ઉપરથી સાત ફેરીનું જુમખું ચોરી ગયો છે, તપાસ કરતાં કશું માલમ પડતું નથી માટે ગમે

તે યુક્તિ પ્રયુક્તિયા કરી ચોરનાર ચોરને શીધી કાઢાડવા નેનકરો ”

આ પ્રકારે શાહનું બોલવું સાબળી “ખીરખલે કહ્યું કે—”જેવો ના-મદારનો હુકમ.” એમ કહી ખીરખલે ત્યાંથી રબ લીધે રમતામાં ચાલતાં એક જગ્યા ઉપર મદારી ખેલ કરતો હતો, તે જગ્યાએ બહુ માણસનાં મેદની ભરાયેલી નેનક, તેથી ત્યાં જઈ ઉભો રહ્યા બ્યારે મદારી ખેલ કરતા ખલાસ કરી ચુક્યા ત્યારે ખીરખલે સર્વ લોકની વચ્ચે બોલ્યો કે—”ભાઈઓ! આટલા બધા અકલવન માણસો બેગા થયા છે, તે નેનક ખો પણ બચ્ચો આનંદ થયો છે, તેથી એક રમુજ વાર્તા કહી ખાવાનું છું, તેનો જરા પેનત પોતાની ગરજ પ્રમાણે અભિપ્રાય આપતા નહો”

આ પ્રમાણે લોકપ્રિય ખીરખલનું બોલવું સાબળી લોક અતિ દર્પિત થયા અને નજરુ કે. ખીરખલ સાહેબની વાત ખાસ રમુજ બારેલી દર્શી એમ નિચારી સ્પરથચિત્તથી ઉભાં રહ્યાં.

હમેશાં એવો નિયમ છે કે—કોઈ પણ મનુષ્યે કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી; અર્થેત જે કામ કરતાથી રાજ્યની શિક્ષાને પાત્ર થવાય તે સર્વ કામોને ચોરીમાંજ ગણવામાં આવે છે; પછી ચાહે તો, ખુન, ઠગાઈ, વિશ્વામધાન, ધનહરણ, વ્યભિચાર કે, અનિષ્ટ આચાર કરેલ હોય; તદ્દપિ કામ કરનારના મનમાં ભય અને વ્યાકુળતા રહે, તેથી ચોરીનું કામજ કહેવાય છે તે કારણથી ચોરી કરનાર મનુષ્ય જે જગ્યાએથી ચોરી કરી ગયો હોય ત્યાં પોતે હરતો ફરતે શુદ્ધ તપાસ રાખતોજ રહેછે; કેમકે થયેલી ચોરી ગાટે લોકોનું બોલવું કેવા પ્રકારનું થાય છે, કોન ઉપર શક છે અને રાજ ત રક્ષી કેવા પ્રકારે તપાસ ચાલે છે? તે જોતોજ રહે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—તે કરી ચોરનાર ચોર પણ તેવાજ કારણથી ફરતો હતો, અને જ્યાં આ માણસોની મેદની મળેલી હતી તેમાં તે પણ સામેલ હતો.

ખીરખલે બોલ્યો કે—”ભાઈઓ! મુરત શહેરની આંદર એક ગફલ-શાહ કરીને એક શાહુકાર છે તેની ચંદ્રગૌરી નામની દિકરીએ એક પ્રત લીધું કે—મારે પોતાનાજ હાથથી ફલવાડીમાંથી જગદંભને ચઢાવવા

કુલો લાવવાં, એક કુલવાડીવાળા સાથે કુલો માટે કરાર કરી લીધો. તે બાળા રોજ ત્યાં કુલ વીણવા માટે જતી હતી. શાહુકારની કન્યા, સુખીયા ધરમાં બાળા ખીસા પહેરવા ઝોદવા વગેરેના સુખમાં ઉછરેલી અને વળી યૌવન વન પશુ ખીસી આવેલું એટલે પછી તેની રૂપલાવણતા વિશે કહેવા સર-
ખુંજ શું રહ્યું? આવી રૂપયૌવન સપ્ત બાળાને જ્ઞેષ્ઠ કોનું મન ન ચળે? જુવો કે, જગતના દંડાતા અખીલ યોગિંદ્ર સદાશિવ તે પશુ બીલડી ઉપર આશક થયા, હૈંદ્ર અદ્વૈતા ઉપર, જગત ગુરુ ક્ષત્રા પોતાનીપુત્રા ઉપર અને નારદજી વિશ્વમોહિની ઉપર આશક થયા, તેપછી ખીજનજોની વાત જશી

હોશમાં તે કન્યાને એકલી આવતી જ્ઞેષ્ઠ વાડીવાળા માલિકનું મન તેના ઉપર આવક થયું અને ધીરે ધીરે તે સાથે બેલવા ચાલવાની છુટ કરતાં કરતાં પ્યાર કર્યો; એટલે જીપી ને નવયૌવન મદથી બરેલી હતી તેવોજ તે વાડીનો માત્રિક પશુ રૂપ યૌવનના મદથી બરેલો હતા.

સદાકાળથી સ્ત્રીઓનો એવો સ્વભાવિક નિયમ છે કે—કાંઈ રૂપ, ધન, યૌવન સંપન્ન જાન તાન કરનારો, કપડે લતેથી દાઢમાઢ રહેનારો, અત્તર કુલેજ વગેરે સુગંધદાર વસ્તુઓથી સહિત અને હાથનો છુટો તથા ચેટકના-
ળી છટા દર્શાવનારો પુરૂષ જુવે છે તો, તેના મનમાં સ્વાભાવિક પ્યાર ઉત્પન્ન થાય છે. તો આ વાડીનો માત્રિક તો તેવા ગુણો યુક્તજ હતા અને વળી નિર્ભય મનોવૃત્તિને નાશ કરનાર એકાંત સ્થાન મળ્યું એટલે તો પછી ગમે તેવી ઝાઢી સ્ત્રીઓ હોય તદપિ તે પરપુરૂષના તાબે થયા વિના રહેજ નહીં. અને ઝાઢીયાં એકાંત સ્થળ માટે તો જરા પણ પુછવા જોઈજનહું આ પ્રમાણે સર્વે અનુકુળતા હોયથી તે બન્નેને પરસ્પર પ્યાર થયો

જે કે આટલો બધો તેઓનો પ્યાર બંધાયો હતો, પણ તેઓની પાક મહોળત હતી; કેમકે તે કન્યાએ વાડીના માલિકને કહ્યું કે "હું હજુ કે માત્રિક છું માટે મારું પાણીચહણુ થયા વિના અનાચાર આદરવો એ કેવળ અ-
યોગ્ય છે માટે હાલ તો પાક મહોળત રાખો અને આ વર્ષમાંજ મારાં લ-
લ થવાનાં છે તે સાથે એટલે પેહોલો તમારે મેકાપ કરી પછી મારા પ-

તિ પાસે આમ્મધર્મમાં પ્રવર્તિશ એ મારી દદ પ્રતિજ્ઞા છે ” આવી પ્રતિજ્ઞાના કારણથી પેલે પુરુષે પણ ‘પરાણે પ્રીતી ન કરવી’, એ નિયમને અનુસરી તેવું કહેવું માન્ય રાખ્યું અને હાસ્ય વિનોદમાં આવેદ માનવો આશાએ આશાએ દિવસ ગુમરવા લાગ્યો.

કેટલોક વખત ગયા પછી તે કન્યાનાં સારા કુલીન પુરુષ સાથે સમગ્રમાં એટલે રાત્રિના સમય તે સ્ત્રી સંપૂર્ણ શ્રંગાર સજ્જ અલગેલા ખની પોતાના પતી પાસે જઈ હાથ જોડી કહેવા લાગી કે “પ્રાણનાથ ! આખની પાસે સત્ય બોલવું એ મારો ખાસ ધર્મ છે માટે આપ સમક્ષ નિવેદન કરું છું કે-હું જ્યારે ઉછરતી વયમાં સારો પતી મળવાની આશાએ દેવીપૂજન કરવા જતી હતી અને દેવીપૂજન માટે જોડતાં દુલો મારે હાથેજ સુટી લાવતી હતી. દૈવસંયોગે જે વાડીમાં પુષ્પ સુટવા જતી હતી તે વાડીના ધણીની નિદા મારા પ્રત્યે જુદાજ વિચારની થઈ તેમ મારી વૃત્તિ પણ તેના તરફ લગ્નચાહ તેથી મેં કુમારિકા વૃત્ત ભંગ ન કરતાં તે સાથે એવો કરાર કર્યો કે, હાલ તો તમારા કહેવા પ્રમાણે હું વરતીશ નહીં, પણ જ્યારે મારે પાણીમહણ થશે ત્યારે હું પ્રથમ તમારો સમાગમ કરી પછી મારા પતીની બેટ લઈશ. આ પ્રમાણે હું કેલ દઈ ચુકા છું, જેથી હવે જેમ આપ આચ્છા આપો તેમ કરું.”

આ પ્રમાણે પોતાની નવલવયુનું બોલવું સાંભળી સહાણા સાહુકારે દીર્ઘ પ્રહિયી વિચાર્યું કે-“જેમએ તેવો એકાંતનો વખત મળવા છતાં પણ જેણે પોતાના ઉન્નત મદનને દયાવી કુમારિકા વૃત્ત જાળવ્યું તે માટે ખરેખર ધનવાદને પાત્ર છે ! માટે હું ખાત્રીથી જાણી શકું છું કે, આ સ્ત્રી પોતાના પતિવૃત્તને ચુકશે નહીં, તેમ ટેકવાળી છે; માટે તેને તેની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા જવા દેવામાં કશી હરકત નથી, કદાચ તે પોતાના ચરિત્ર કેળવી દુષ્ટ બુદ્ધિને પૂરી પાડવા ચુપ્ત રીતે ગઈ હોત તો હું ક્યાં જાણવાનો હતો? પણ જ્યારે પ્રતિજ્ઞા માટે પૂજીને સલાહ માગે છે તો તેવું

અંતઃકરણ શુદ્ધ હોવાનું જોઈએ. ” એમ વિચારી તેણે સ્ત્રીને કહ્યું કે—“હા-લી વિનતા ! મનુષ્ય માવને કરેલી પ્રતિમા પાળવી એજ કિતસ ધર્મ છે. પ્રતિમાનો ભંગ કરતાં પહેલાં પ્રાણનો ભંગ કરવો એ વિશેષ સ્તુતિપાત્ર છે, પણ પ્રતિમા જતાં પ્રાણ રહે તેના છવિતને ધિક્કાર છે માટે ખુશીથી હું રાગ આપું છું કે, તમે તમારી પ્રતિમાને પૂરી પાડી આવો. ” વાહ ધન્ય છે આવા ધર્મવાન ધાણીને !

તદાનંતર તે સ્ત્રીએ હાથમાં ખાનપાનનો બરેસો યાજ લઇ પોતાના પ્યા-રા પ્રિયતમ પાસે જતાનો માર્ગ લીધો. રસ્તામાં જતાં તેને ચોર મજબૂ અને તેને લૂટવાનો વિચાર દસાંબ્યો તેથી તે સ્ત્રી બોલી કે ‘ હું’ અલ્પારે આશા બરી બજી છું માટે મને પ્રભુ માટે નિરાશ કરો નહીં અને હું પ્ર-તિમાથી કહું છું કે, પાછી વળી આ ઠેકાણે હું જરૂર આવીશ માટે ખુશીથી તમો અહીંયાં બેસો. ” આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવાું સાંભળી ચોરાએ વિચાર્યું કે, કોઈની આશા ભંગ કરવી એમાં બહુ પાપ લાગે છે અને એ આપણા હાથમાંથી જવાની ક્યાં છે ? માટે એને જવા દેવામાં કશી અડ-ચણ નથી ” આમ વિચારી તે સુદરીને ચોરાએ આગળ જવા દીધી.

થોડો રસ્તો કાપ્યો એટલામાં તે અધારી રાત્રિમાં એક રાક્ષસ તે સ્ત્રીના સન્મુખ ખાજી ખાજી કરતો આવી દેખો. ત્યારે તેને જોઈ સ્ત્રી બોલી કે—“હા દેવ ! બસે મને ખાવી હોય તો ખાઓ, પણ એક મારી અરજ છે કે—હું મારા ધણી દિવસના વાપદાવાળા પ્યારા પ્રાણને મળવાની અશાએ આશા બરી બજી છું માટે હાલ મને જવાદો અને આશ પૂરી કરી પાછી અહીં આવું એટલે સુખેથી મારું ભક્ષણ કરી જાજો. ” આ પ્રકારનું તે સ્ત્રીનું બોલવાું જોઈ તે દુષ્ટ માંસ મદિરાના ભોગી રાક્ષસે તે સ્ત્રીનો ભરોસો રાખી તેને આગળ જવા દીધી અને નિઃશંકપણે સંકેત રાખીને જઈ પહોંચી. તે વાડિનો માલિક વાડીમાં સૂઈ રહ્યો હતો, ત્યાં જઈ તે ચપળા-ચતુરાએ તેને જાગૃત કર્યો અને રસ્તામાં વીતેલ વૃત્તાંત કહી

(૩૪૨) ખૂખીનો ખજનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

પછી કહેવા લાગી કે—“મારું પાણી ગ્રહણ થઇ ચુક્યું છે, માટે મારી ક-
રેશી પ્રક્રિયા પાળતા મારા પતિની રજા લઇ તમારી પાસે આવીશું માટે
હવે ઈચ્છા પ્રમાણે અનુકૂળતાને અંગીકાર કરો.”

આ પ્રમાણે તે સુંદર મનમોહન મોહિતાનાં વચન સાંભળી આશ્ચ-
ર્ય-ચકિત બની વિચારવા લાગ્યો કે “જો પુરુષે સંસારિક સુખ સંપાદન ક-
રવાની આશાએ પુરુષના ધન વાપરી પાણી ગ્રહણ કર્યું તેવી નવ વિવાહિતાનો
પોતો ઉપભોગ ન લેતાં અન્ય પુરુષનો પ્રથમ સમાગમ કરતા પોતાની સ્ત્રીને
ખુશીથી રજા આપી જોયી ધન્ય છે તેવા ધર્મધ્વજ પુરુષનો ! અને પ્રિકા-
ર છે મને કે, તેવા વિશ્વાસપાત્ર પુરુષના સર્વ હકકો હુગાવી પર સ્ત્રીને
પોતાની ગણી લેનારને; નહીં નહીં તે કેવળ અયોગ્ય વાર્તા છે. એમ વિચારી
મોહ્યો કે—“બહાલી ધર્મ ભગિની ! આટલા દિવસ જે મારાથી મન અને
વચનથી તમારા પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ-કુવિચારો થયા તે માટે ક્ષમા ચાહું છું અને
જે મને મળે છે તે તમોને સાસરવાસો કરાવું તે સ્વીકારી લ્યો, તમારા
ટેક અને પ્રેમ માટે ખચિત ધન્યવાદ આપું છું અને એજ બલાગણ આપું
છું કે, પોતાના પવિત્ર મનતાળા પતિની સેવામાં દહી પતિવ્રતા ધર્મે પાળી
સ્વર્ગ સુખ સંપાદન કરો.” એમ કહી તેને સાસરવાસો આપી તેમ
ધર ભણી જલાની રજા આપી.

તદનંતર તે સ્ત્રી સાસરવાસા સહિત જ્યાં સક્ષસ માર્ગ પ્રતિક્ષા જોતો
હતો ત્યાં આવી અને વાડીમાં બનેલી હકિકત કહી જતાવી કહ્યું કે—“હવે
તમારે મને બક્ષણ કરવી હોય તો બત્રી રીતે કરો.” આ પ્રકારે દૃઢ ચિત્ત
વાળી ચતુરાનું બોલવું સાંભળી મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે—“અહો ! જે
કામિ પુરુષ કેટલાક કાળથી આશાએ દિવસ ગાળતો હતો, તેમ છતાં
જ્યારે આશા પૂર્ણ થવાનો વખત હાથ લાગ્યો અને એકાંત વજેરે સર્વ પ્ર-
કારની અનુકૂળતા છતાં નવ યૌવન રૂપ ગુણ સંપન્ન છટાદાર છબીલીની
છેડ કંઈ વગર ધર્મની બહેન કરી સાસરવાસો આપી છળ સહિત ચિત્તે

છોડી દીધી, તેા તેવી પ્રતિજ્ઞાપાળ સ્ત્રીને મારે મારી નાંખવી-બક્ષણ કરી જતી થોગ્ય નથી; કેમકે તેના દર્શનથી ગમે પણ અન્યરથજેથી બક્ષણ ગમી ચૂક્યું છે, તેથી મને જે કાંઈ મળે તે સાસરવાસે આપી વિદાય કરી જોઇએ. એમ વિચારી એક અમૂલ્ય રત્નનો હાર આપી તેને વિદાય કરી.

જ્યારે તે યૌવનગર્વિતા અને યુગલ સ્તન બારથી નમેશી માનુની આગળ ચાલી જ્યાં ચોર લોકોને વાપદો આપી ગઈ હતી ત્યાં આવી ચોરોને પ્રથમની બનેલી સર્વ “હકિકત કહી કહ્યું” કે “ભાઈઓ ! હવે ખુશી-થી પેહેરવાનાં વસ્ત્ર રહેવા દઇ દાગીના માત્ર લઇ લ્યો.”

આ પ્રમાણે તે ભાગ્યશાળિ બામિનીનું બાપણ સાંભળી ચોર લોકો પણ અકિત ચિત્તવાળા બની વિચારવા લાગ્યા કે, જ્યારે કામ વિદવલ કામી પુરુષે કામપાત્ર કામિનીને બહેન મણી પાછી કાઢાડી, તેમજ નિર્દય નહોર મનવાળા રકતલોલુપ રક્ષસેપણ જતી મૂકી તેા આપણે તેવી પ્રશંસાલાપક લલ-નાને લૂપી લાયક નથી. તેમ તેના પગલાના પ્રતાપથી આજે બીજેથી પણ સારો ભરખ પાકે છે માટે આપણા ગમન પ્રમાણે સાસરવાસો કરી આપણે પણ જન્મ દેવી એજ વ્યાજગી છે, એમ વિચારી થોગ્ય સાસર-વાસો કરી તે મોહિતી સુંદર સુંદરીને વિવાદ કરી.

ત્યાર પછી તે પૃષ્ઠ પુષ્ઠ ભાગવાળી પ્રેમહાએ પતાના પ્રીયતમ પાસે આવી પગેલાગીસંપૂર્ણ વૃતાતકહી સંભળાવ્યો અને તેનીપ્રતીતિ દાખલ મજેલાસાસર-વાસામાં વસ્ત્ર દાગીનાઓ પતિના પદકમળગા મૂક્યા તે જોઇ પુણ્યશાળી પ-વિત્ર મનવાળો પતિ બોલ્યો કે “હે સશીવદત્તની સ્વામા ! મને પ્રથમથીજ તારી પ્રતીતિ હતી તેથીજ મેં પ્રતિજ્ઞા પાળવા રજા આપી હતી તેમ તેં પણ પોતાનો ધર્મ જાળવ્યો માટે તારા જેવી ટેકવંત સ્ત્રીઓને સતક્રોડી ધ-ન્યવાદછે. આ પ્રમાણે કહી તે આર્ય ચંદ્રવદનીને સુગંધન સહ પ્રેમાલિંગન આપ્યું.

આટલી વાર્તા કહી બીરબર બોલ્યો કે-“કહો ભાઈઓ ! એ સ્ત્રીને ભરપણી, ચોર, રક્ષસ, કે વાડીનો માલિક એ આરમ્ભથી વિશેષ લાયક કો-

જુ કહેવાય ? તેને ખુલાસો જણાવો. ”

આ પ્રકારે સમાકાર બરી વાર્તા સાંભળી સર્વ ચકિત થઈ પોતપોતાના મન સાથે વિચાર કરી પોતપોતાને મનને ભાવની ખાગતને વખાણી એટલે જે પ્રમાણિક અને નીતિને જાણનાર પુરુષો હતા તે પૈકી એક જણ તે સ્ત્રીના ધણી માટે કહેવા લાગ્યો કે, “ ખરી રીતે, જેતાં તે પ્રથમ સ્ત્રીના ધણીને ધન્ય છે કે, જેણે દેખીને ડોળે પ્રથમ સમાગમના સમય ખીમ્મનો વાયદો સાચવવાની રત્ન માગવા માટે સ્ત્રીએ અભિપ્રાય જણાવ્યો છતાં તેણે કશો દેવ ન લાવતાં સ્ત્રીને યાર સાથે ખારનો વાયદો પૂરો પાડવા રત્ન આપી માટે એનાથી વધારે કયો પુરુષ લાયક ગણાય ? ! ”

ચોર લોકો અને ચોરીના કામો ઉપર પ્રીતિ રાખનાર હતા તેઓમાંથી એક જણ બોલ્યો કે—“ જાણ ! એના ધણીને ધન્ય નથી પણ, ચોરનો ધન્ય છે કે, અધારી રાતે દાગીનાથી ભરપૂર સ્ત્રીને લૂટ્યા વગર તેના બેદલવાના વિશ્વાસ ઉપર રહી જવા દીધી અને પાછા વળતાં ન લૂટતા કલકો સાસરવાસો કયો માટે તે ચોરોથી વધારે લાયક કોણ કહેવાય ? ”

માંસ મદિરાના લોલપી જનોમાંથી એક જણ બોલ્યો કે—“ ધણી પણ રત્ન આપે, ચોર પણ વખતે આશ્ચર્ય વળગી ન લૂટે, પણ પેટમાં ભત્તર ગણને ખાડો પડ્યો હોય તે વખતે જેવું જોઈએ તેવું તાજું ખાજ મળ્યા છતાં જે રાક્ષસે કપટરૂપ સ્ત્રીના બેલવા ઉપર ભરોસો રાખી જવા દીધી; એટલુંજ નહીં પણ પાછી આવી તે વખતે પણ અમૂલ્ય રત્નદાર આપ્યો એ માટે સર્વથી રાક્ષસને વધારે શાખારી મટે છે. ”

જે છેલ્લી છાંતીલાના છદમાં આનંદ માનનાર છટકદાર છેલ હતા તે પૈકી એક રસિલા બોલી ઉઠ્યો કે—“ સ્ત્રીનો ધણી, ચોર, રાક્ષસ હજી સમજાયા સમજે; પણ કાગ ૩૫ મદિરાથી મસ્ત બનેલા કામાધ, વિષવાસકત, બરી વસ્તિમાં ખાર માગી સુધી ઉજ્જડ જોનાર અને ધણી કાગ આશામાંને આશામાં વ્યતીત કરેલ કામીને નવ પરણીત સંગાર અને ૩૫ લાવણ્યતા-

શ્રી અપરાધને લગતે તેવી ઘેર એક રાત્રિએ ચોલી આવેલ. કેવળ પ્રેમની પુતળીનો એકાત સમાગમ થએલો તે વખતે તેના પ્રત્યે કશો પણ દુષ્ટ વિચાર ને લાવતાં જાહેન ગણી સાસરવાયો આપી અપરાધની ક્ષમા માગી તેમને ઘેર પાછી જવા દીધી એ સર્વથા આટો આંક વાજ્યા સરખો પ્રકાર છે; કેમકે મનુષ્ય માત્ર સર્વ વસ્તુને, એટલે મદવંતા હાથીનાં કુંભસ્થળાનું, કેયરીસિંહના દાંતનું, મહારથીઓના મદનું, અને પ્રળય પરચકનું સૂચું કરી શકે છે, મહાવેગ વાળી નદિઓને તરી પાર બનવ છે, ગહન પાહાડને બેદા કે, ઉમેડી પોતાની ધારણા પાર પાડે છે, મોટા મોટા દેવો અને દાનવાને વસ્ય કરી લે છે, પણ આંગ પિનાનો આંગ-કામદેવ તેના વેગને તેવા પુરેયો જરા પણ ઝીલી શકતા નથી અને કેવળ સ્ત્રી આમળ કંગાલ જાતી મદારીયા માંકડાની પેઠે જેમ સ્ત્રી નચાવે તેમ નાચ્યા કરે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, મહાન સમર્થ વીરનરો પણ કામદેવના તાળે થઈ કામદેવની સહાયતા શૂત સુદરીની એક સાનમાં શાંત થઈ બાન બૂધી બનવ છે; છતાં સર્વ વાર્તાના અનુકૂળતાનો અનાદર કરી છતેન્દ્રિયની ગણુનામાં ગણાયો માટે તે પુરસને અનંતાનંત ધન્યવાદ છે. :

આ પ્રમાણે લોકો પોત પોતાના મતને અનુકૂળ વાતો કહી સુપ રહ્યા એટલે જેણે ચોરને ધન્યવાદ આપ્યો હતો તે પુરૂષને તરત પોતાના સેવકોને તાળે કરી રાજદ્વારમાં લઈ જઈ કહ્યું કે—“ જોલ તે સાત કેરીઓનું ઝુગપ્પું કેવા પ્રકારે ચોર્યું અને તેમ ચામાટે કરવું પડ્યું ? તે સત્વર વિવેકવાદ કર નહી તો હવે તારી ચાલાકી ચલનાર નથી. વિચારી બે કે, જેણે ખરા ચોરને પકડી પાડવામાં બુદ્ધિ વાપરી છે તે આમળ હવે કશો પ્રપંચ આજવાનો નથી. ”

આ પ્રકારે ખીરગલનું જોલવું સાંભળી ચોર ગભરાયો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ પ્રભો ! આપથી કમ કમ આંગણી છે, દહ્યાણી આમળ પેટ કેટલોક વખત સતાડયે નહિ શકે તેમ છે ! મહારાજ ! મારા સ્ત્રી મર્મવંતી

(૩૪૬) ખૂખીના ખબરો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

છે, જેથી તેને ફરીએ ખાતાની ઇચ્છા ઉપજાય થઈ અને મન પ્રાર્થના કરવા લાગી તેથી મેં તેની ઇચ્છા પરીપૂર્ણ કરવા ખાણુવિદ્યાના જળથી કિલ્લા-ખદાર રહી ખાણુદાર ફરીનું જીમખું મારા સ્વાધીન કરી ઘેર જઈ આવી સંતોષમાન કરી છે, માટે હવે જેમ આપની ધ્યાનમાં આવે તે કરો મારું મસ્તક આપની સમશેરને તાબે છે, સાહે તો કાપી નાખો કે, સાહે તો શીરપાવ બંધાવી મુશોભીત કરો. ”

આ પ્રમાણે સત્યવક્તા યોગનાં કથન શ્રવણ કરી અતી હર્ષિવંત થયો અને શાહ પાસે જઈ અભય વચન લઈ સર્વ હકિકત કહી સંભળાવી, તે સાંભળી શાહ બોલ્યો કે—“ભલા તેં જે વિદ્યાના જળથી ફરીનું જીમખું તીર કંઠી હાથ કર્યું, તે વિદ્યા મને જતાવી દે એટલે થયું. ”

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ચોર તે વિદ્યા શીખાડવા લાગ્યો પણ વિદ્યા સીદ્ધ થાય નહીં, તેથી શાહ ચુસ્તો કરી કહેવા લાગ્યો કે—“ તું મનમાં કપટ રાખી હજી મને વિદ્યા શીખવે છે? ” એમ કહી ફેટલીક મગકી આપી, તે જોઈ ખીરખજ બોલ્યો કે,—“ મહારાજ ! પારકા પાસેથી વિદ્યા આ પ્રકારે ન લેવાય; કેમકે એક અક્ષરના ભણાવનારને પણ ગુરુ કરી બાણુવો જોઈએ અને સર્વ પ્રકારે તેનું ગાન બાળવડું જોઈએ; છતાં આપ કંઈ આસને બેસી તેને પ્રમથા આપતાં અહંભાવથી વીધા શીખો છો તેથી ફળોભૂત થશેજ નહીં, વિદ્યા તો માત્રજ વિનયનાજ આધીન છે, જેથી એને કંઈ આસને બેસાડી આપ શીખ્યભાવે તેના આગળ વીનય-યુક્ત ક્રિયા રહી વિદ્યા શીખો, જુવો પછી કાણુસરમાં સીદ્ધ થાય છે કે નહીં;

ખીરખજનું ખાત્રવું ધ્યાનમાં લઈ શાહે તેજ પ્રમાણે કહ્યું એટલે વીધા તરત સીદ્ધ થઈ, જેથી અતી પ્રસન્ન થઈ વીધાદાતાના ઉપકાર યોગ્ય શીરપાવ અને બક્ષીસ આપી તેને ઘેર પહોંચતો કરાવ્યો,

વાર્તનો સાર એ છે કે—ચોર ભોક્ષની ચાતુરી પણ આવધી છે તેમ તેના ચોરાને પકડનાર ચતુર નરોની ચાતુરી પણ અનહદ હોય છે મા-

ટે સાચા ચોરને પકડવાની ચાલાકી શીખવા ચતુર નરોની સેવા કરો જી
જા સાર એ લેવાનો સ્ત્રી જમાડવાનું કારણ સ્વતંત્રતાજ છે માટે તેને
જાળવશથી તે વૃદ્ધાવય સુધી સ્વતંત્રતા આપવી નહીં; અર્ધાશ જાળવશમાં
મીતાના અંકુશમાં, યોવન વયમાં પતીના અંકુશમાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુ-
ત્રના અંકુશમાં, રહી સ્ત્રી પોતાના ધર્મને જાળવે, પણ જો સ્વતંત્રતા મળે
તો તરત આંગળી ચીંધાયણું કરાવેજ ! જુવો કે, હાલના ડોળધાણ સુધાર
કોની સ્ત્રી પુરૂષના સમાન હક ગણી સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્રતા આપી છે પણ
તેના પરીણામે કેવાં આવે છે અને હજુ કેવાં આવશે તે અનુભવી સત્ય
સુધારકો સારી પેઠે સમજે છે માટે અમારો ખાસ એ સીદ્ધાંત છે કે, સ્ત્રી
ને કેવળ સ્વતંત્રતા આપવીજ નહીં, તેમજ સ્ત્રીઓએ અન્ય પુરૂષ સાથે
તો-શું પણ પીતા કે ભાઈની સાથે પણ એકાંતમાં વીશેષ વખત રહેવું
નહીં. ત્રીજો સાર એ લેવાનો છે કે વીદ્યાદાતાનો જોઈએ તેવો વીનય ક-
રીએ તોજ વીદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે અને થોડી પ્રાપ્ત કરેલી વીદ્યા પણ અ-
વીક ફળને આપે છે. માટે વીદ્યાચુરનું દીલ દુઝાય કે તેની અવગ્રા થાય-
તેવું કાર્ય કિંચીત માત્ર પણ કરવું નહીં અને જેમ જને તેમ તેની સારી
આશીષ મેળવવી એજ પરમ કલ્યાણકારી છે. આ શિવાય - સુસ પતિની
સહન શીલતા, ટેકવંત સ્ત્રીની ટેક, આશાજલક પુરૂષની ધર્મપદાયણ વ્રત્તિ,
રાક્ષસ ચોરાદીનો સંતોષ અને સત્યનો સદા જય અને શાહ તથા ખીર-
ખલનું મુણઝાહીપણું વગેરે વગેરે સાર લેવાનો છે.

વાર્તા ૧૨૬ મી.

સચિત પુર્વ સુકર્મથી, ઉરમાં પ્રકટે આપ;

અનુસિત જળ બુદ્ધિ તણું, ટાળે સહ સંતાપ.

પુર્ણેન્દ્ર.

એક સમય અકળર શાહે ખીરજલ પ્રત્યે પૂછ્યું કે-“ કીરીયા ! સર્વ
નુબો સા દુખથી મરણને કારણ થાય છે ? ” ખીરજલે કહ્યું-“ આલમ-

(૩૪૮) જૂબીનો ખબનો અથવા ડહાપણનો દરીયાવ.

પતાક ! મનુષ્ય માત્ર જૂબના દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે ! ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે—“ શું મારા બાપ દાદાઓ પણ જૂબે મરતા મરી ગયા ? ” બીરબલ બોલ્યો કે—“ બેશક તેમજ થએલું ” શાહ બોલ્યો કે—“ આ વાત મારા ધ્યાનમાં બેસતી નથી માટે એ વિષેનો દાખલો બેઠાએ ” એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—“ સિદ્ધાન્ત ! થોડા દિવસ પછી તેનો દાખલો આપને આપીશ.”

તદનંતર બીરબલે જહદ્વડવાનળ અને બીડલવખાદિ ચૂંલેજ બનાવી તૈયાર કર્યા કે જેના સેવનથી ગમે તેટલું બોળન કમું હોય; તદપિ ફરી બોજન કરવાની ઇચ્છા થાય; અર્થાત્ એવી પાચન સક્તિવાળાં ચૂંલું બનાવી લીધાં. પછી એક દિવસે પોતાની ચતુરા સ્ત્રીને કહ્યું કે—“ હું સૂક્ષ્મ મધ્ય પ્રદેશવાળી મનોહારિણી ! આજે શાહને એક દાખલો આપવો છે, જેથી અનેક પ્રકારની રસોઇઆઓની પાસે રસોઇ બનાવી તૈયાર કરવો; કેમકે શાહને આપજો ત્યાં જમવા બોલાવવાના છે માટે નવીન નવીન પકવાનો શાકો, બજાર્યાં, તજમા વધાર્યાં પદાર્થો, રાષ્ટ્રતાં અને આચાર વગેરે અભિનવ પ્રકારના પાક સામગ્રી બનાવરાવો. અને જે જે વસ્તુઓ જેટલી જેટલી વજનમાં લાવો તેટલી તેટલી વજન સાથે કામગીર ઉપર તેની નોંધ કરી લેવી.”

આ પ્રકારે પ્રીયતમનું વચન સાંભળી પ્રીયતમાએ તેજ પ્રમાણે સકળ પ્રકારના પાકના પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા એટલે બીરબલ શાહને પોતાને ત્યાં જમવા માટે તેડી લાવ્યો. પછી જમવા બેસાડયા અને પોતાની રમિ પ્રમાણે જાગી રહ્યો એટલે બીરબલે તે ચૂંલુંમાંથી જરા ચૂંલું ખાવા આપ્યું ચૂંલું ખાવાને થોડીકવાર થઇ એટલે શાહને તો જાણે જમ્યોજ નથી તેમ જુબા ઉત્પન્ન થઇ, જેથી શાહ બોલ્યો કે—“ બીરબલ ! મને તો જાણે જૂબ લાગી હોય તેમ જણાય છે.” તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—“ મરીજ પરવર ! જે બેઠાએ તે તૈયાર છે ” એમ કહી પ્રથમ જમ્યા હતા તેથી અન્ય પ્રકારનાં બોજનના પદાર્થો પરમ રચિકતાં લાવી આમળાં ધર્યાં અને

મન તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી જન્મ્યો એટલે ફરી પૂર્વ કથિત ચૂલ્હનો પ્રયોગ કર્યો, જેમ જેમ ચૂલ્હના પ્રયોગ કરતો ગયો તેમ તેમ ક્ષુધા લાગતી ગઇ અને વારવાર જમતાજ ગયો જ્યારે અતિ ઉપયોગ થવા જેવું જણાયું ત્યારે ખીરબલે ચૂલ્હ પ્રયોગ બંધ પડ્યો અને મુખવાસાદિ આપ્યા. તદનંતર શાહ બોલ્યો કે—“ રાજા સાહેબ આજે તો બહોળે ભરમ નામનો રોગ પ્રાપ્ત થયો હોય અને ખાધેનું હજાર થઇ જઇને ભુખ્યોતો ભૂખ્યો. તેમ મને પણ થયું. હું ધાર છું કે આજે મારાથી હમેશાં કરતાં બહુજ વધારે ખાયાં છે બરા ઠીક છે; પણ પેલી વાર્તાનો દાખલો આપવાનો છે તે ક્યારે આપશો ? ” તે સાંભળી ખીરબલ બોલ્યો કે—“ કોખ્તેઆલમ ! આજે દાખલો આપી ચુક્યો છું ” એમ કહી પાક સામગ્રી લાવેલા તેના તોલની યાદીનું કાગળિયું શહને આપ્યું અને કહ્યું કે—“ ૧૬૦ આટલી, બોજન સામગ્રીમાં એક હજારજ જન્મ્યા છો, એ ઉપરથી વિચાર કરો કે, માસ તેની સો વર્ષની આવરદા છે, તે જ્યારે નિરંતર આટલી ભૂખ સહન કરે છે ત્યારે આખી જીંદગીમાં કેટલી ભૂખ સહન કરવી પડે ? તો જ્યારે ધણી દિવસનું ભુખનું દુઃખ એકદું થાય કે—એક દિવસ ભૂખના સપાટામાં આવી મરણને શરણુ થાય છે. ” જો મનુષ્યમાત્રને મનગમતું વખતસર ખીજું બોજન મળ્યાં કરે તો અવશ્ય સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે એમાં જરા સંદેહ નથી.

આ પ્રમાણે ખીરબલનાં વચન સાંભળી અને બોજન સામગ્રીની યાદી જોઇ અતી આશ્ચર્યતંત થઇ બોલ્યો કે—“ આ હીસાબ પ્રમાણે ખરે મનુષ્યમાત્ર ભૂખના દુખથી મરણને શરણુ થાય છે. ધન્ય છે ખીરબલ તારી ખુદિને.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—પ્રાણી માત્રને સાર અને સ્વાદિષ્ટ બોજન નીચમસર મળ્યા કરે તો તેથી મન પ્રસન્ન રહે છે અને મન પ્રાપ્ત રહે-વાથી શરીરની સર્વ ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત રહે છે અને સર્વ ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત રહે તો

(૩૫૦) ખૂણીનો ખળનો અથવા ડહાપણનો દરીઆવ.

હરીરમાં ઉત્સાહ બળ, યુદ્ધ નીરાણપણ્ય ધૈર્યતા વીરતાદી અનેક ગુણો અને સમસાધુઓ વૃદ્ધી પામે છે. એટલુંજ નહીં પણ નિરાગતા રહે છે અને નીરાગતા રહે છે તેથી દીર્ઘાયુ થાય છે અને જેમ બને તેમ ખાનપાનમાં નીયમસર વર્તવું જેથી સ્વાસ્થ્ય સાધન થાય છે.

—(૦)—

વાર્તા ૧૨૭ મી.

વળિક વિલક્ષણ જ્ઞાત, ઘાત ધણી ધગમાં ધડે:

સાકર મુખે સાક્ષાત, પણ અકળિત વિષ યદ્ય અડે:

પુણ્યચંદ્ર.

એક સમય શાહે વાણીઆને બોલાવી કહ્યું કે—“ તમે કહો છો કે, શાહ બારે બાગચાણા છે મારે મારે જાગ્ય બારે છે તેનું તોલ કરી આપો જ્યાં સુધી ખરું તોલ કરી નહીં આપો ત્યાંસુધી છેર જવા પાનશે નહીં. ”

આ પ્રમાણે કહેર હુકમ સાંભળી વાણીઆએ વીચાર્યું કે આજે પૂરે-પૂરી કમખખતી આવી, બાગ્ય તે કાઢ પરતુ નથી કે જેનું તોલ કરી શકાયો ! હશે ખેર જે બચ્ચું તે ખરું આદ્ય સમય ધીરજ રાખવી. એ ધરડાંની કહેવતને હૈયામાં ધરી નંદ કળા કેળવી જ્યારે શાહને ખુશી કરી ન જઇએ તો પછી આપણે શાહ જ્ઞાના! જેમ વીચારી એક કાંટા લઈ ચણીઓ કહાડી ચણીઓનો તોલ કરવા લાગ્યા, પણ ચણીઓનો બધીનો તોલ સરખો કાંટી આવે, જેથી જે બાણુએ કાંટા નમે તે બાણુ એથી એક રતી કહાડી લઇ જવા લાગ્યા તો પેલી બાણુએ કાંટા નમવા લાગ્યો એટલે તે બાણુએથી કહાડવા લાગ્યા એટલે આ બાણુએ હવે જવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે તેઓ ધડમાંગ કરવા લાગ્યા તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે—“આમ દીવાનાની માફક શું કર્યો કરોછો! તે સાંભળી વાણીઆએ બોલ્યા કે—” એ આપના બાગ્યનું તોલ કરીએ છીએ. ” શાહ બોલ્યો કે—“ શું મારે જાગ્ય રતી સાથે સરખાવણી કરવા જેવું છે ? ” વાણીઆ બો-

લ્યા કે” હા સાહેબ ! એક રતી પ્રમાણુ આપનું ભાગ્ય છે એમ અમારી ધારણા પ્રમાણે નિશ્ચય થાય છે” આનું વાણીઆઓનું બોલવું સાંભળી શાહની ભૂકુડી નિચીત્ર થઈ આવી અને કહેવા લાગ્યો કે—” કેમરે ! મારા ભાગ્યની અનુસીત રચનાને માત્ર એક ચણીદી યરાયરજ ભાંગાછો, અતવા તેનો પુરુષ પ્રકારે દાખલો નહીં નો, હવે મોત ગાયેજ બમી રહ્યું છે, જેને તેને સપડીમાં ઉઢાવે છે તેમ મને પણ ઉઢાવવા માંડ્યે ? મીઠું મીઠું બોલી જમનનું કાળજી દેલી જાનાર ઉઢર રૂપે નંદ રૂપ પ્રગટ થઈ પૃથ્વી પાળકને ત્યાંજ પોતાની કળા પ્રકાશવા લાગ્યા છે.”

વાણીઆ દાથ જોડી બોલ્યા કે ગરીબપરવર ! સાપ બધે વાંકો ચાલે છે, પણ દરમાં તો. સીધો દોર જેવો થાય છે, તેમ અમે ગમે તેવા શાહણુ આપ પત્ર ચલાવનાર; તદ્દપી આગળ અમારી કળા કેળવીએ એતો અમારા મ્હોતની નીશાતી છે એમ સારી પેઠે સમજીએ છીએ માટે આપ આપનો સીબનજ ગરમ ના કરો અને અમારી પુરેપુરી વારતાઓ સાંભળો પછી જો આપની ધ્યાનમાં અમે ચાલાકી ચલાવી છે એમજ જણાય તો પછી અમે ક્યાં આપની નજર આગળથી જવા પાગીએ તેમ છીએ.”

તે સાંભળી શાહ બોલ્યો—” ત્યારે બોલો એક ચણીદી યરાયર માફ ભાગ્ય કેવી રીતે ઠરાયું.

આ પ્રજા સાંભળી શાહકારો બોલ્યા કે:—

સુંદર રૂપ અનુગ સુપ્રાસંગ વાક્ય વદે મન ભાવન નીકે,

વાચ્ય કળા શુભ મંડિત પંડિત જ્ઞાનત ભેદ ભલે સમજી કે;

પ્રાણુવદે સગમે શુન ઐશુન માંજ અપૈ અરલાગત શીકે,

હૈ રતિતો રતિનાથ અહૈ નહિ એક રતિ તો હૈ એક રતી કે.

માણુસ માત્ર ગમે તેવો શુભી કળા કૌશલ્યતાથી બચ્પુર તથા સર્વ સમૃદ્ધિવંત ગ્રહસ્થ કે, દેશપતી હોય, પણ જો તેનામાં એક રતીની ખામી છે તો તે એક રતીનોજ ગણાય છે, પણ આપ સાહેબમાં રતીની ખામી

(૩૫૨) જૂઠીની ખજાનો અથવા ડહાપણનો દરીઆવ.

નથી અર્થાત્ રતી ભાગ્યવાળા છે જેથી દિદપતી ગણાઓ છે. અને ક-
રોડે માણસ આપના મુખ સામું જોઈ જીવન મુખરે છે જેથી આપના
ભાગ્યનું તોલ એક રતી પ્રમાણે છે. જો આ વાત અયોગ્ય હોય તો હવે
જેમ આપના તળીઅત આહ તેમ શીક્ષા કરો. ”

વારતા ૧૨૭ મી.

એક સમય શાહે જીરખજાને પૂછ્યું કે-“ રાજસાહેબ ! આ આકા-
શમાં અગત્યતા તારા કેટલા હશે ? ” તે સાંભળી ખિરખલે વિનવ્યું કે “આ-
વાર્તાનો આપને કાલ ઉત્તર આપીશ. ” તદનાંતર જીરખજા પોતાને ઘેર ગયો
અને એક મોટો કાગળ લઈ સોય વડે તેને એવોતો છેદ્યુકત કરી ના-
ખ્યો કે, કોઈથી તે છેદ-કાંણું ગણુના માંડે તો ગણુાય પણ નહીં, કેમકે
ગણુતા જ્ઞાતા ઉત્પન્ન થાય છે કે ક્યાં ગણ્યાં અને ક્યાં ના ગણ્યાં? તેનાં
ગ્રીણું જોડાજોડ કાંણું કાગળમાં પાડી તે કાગળ લઈ જીજે દીવસે રાજ-
કચેરીમાં ગયો ન્યાયે શાહ પૂછ્યું કે-“ કાગળના પ્રશ્નો ઉત્તર શોધી કહાડ્યો? ”
જીરખજે અરજ કરી કે “ જ નહાંપનાહા! તેની ગણુત્રી કરી મેં કાગળમાં
નિશાન કર્યો છે એટલે જેટલાં કાગળમાં કાંણું છે તેટલાંજ આકાશમાં
અગત્યતા તારાઓ છે ” એમ કરી પેલો છેદ્યુકત કાગળ શાહ આગળ મુક્યો
અને અરજ કરી કે “ હવે જે આપના દરબારમાં વિશેષ ગણિતમાં હુશીઆર
હોય કે વધારે અક્ષલજાન હોય તેણે ગણુત્રી કરવા આપો એટલે તારા
કેટલા છે તેનો સરવાળો આપીજ રહેશે. ”

આ પ્રમાણે જીરખજાનું બોલવું સાંભળી શાહે અક્ષલજાન સભાસ-
હોને હુકમ કર્યો કે-“ આ કાગળમાં કેટલા છેદ છે તે તરત ગણી આપો ”
આ પ્રમાણે હુકમ થતાં ગણુત્રી કરનારા સદાણા સભાસદોએ બહુ બહુ
પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેની ગણુત્રી થઈ શકી નહીં જેથી આખરે અરજ કરી
કે-“ ગરીબ પરવર આ છેદો તો અગણીત છે, એ ઉપરથી સરવાળો જણુાય
છે કે, આકાશમાં અગત્યતા તારાઓ અગણિત છે. ”

અગીઆરમો ભાગ સમાપ્ત.

શ્રી દંડકારણ્ય વિહારિણે નમઃ

ખૂબીનો ખબ્બનો અથવા હાપણનો દરોઆવ

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી.

ખીરખલ અને બાદશાહ

ની મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ બારમો.

વારતા ૧૨૮ મી.

જ્યાર બાપા આવત સકલ, સુર જાતી સમ તૂય;

તારી વખાનવ સકળ કવિ, જનનિ મહા દસ મૂળ. લલુભાઇ.

એક સમય નામકિત ગયેયા તાનસેને અકબરશાહના દરબારમાં અ-
નન્ય કૃષ્ણમકત કવિશ્વર સુરદાસ કૃત ત્રિશ્લુ પદ ગાયું કે—

“જસોદા બાર બાર ચલ ભાખે, હૈ કોઇબ્રજમે હિતુ હમારે
ચલત ગોપાલહિ રાખે.”

શાહે તાનસેનને પૂછ્યું કે—‘આ પદનો શું અર્થ છે તે કહે ?’
તાનસેને કહ્યું કે—‘આ પદનો એ અર્થ છે કે, જસોદા માતા ધડીએ ધ-
ડીએ કહેતી હતી કે, કોઇ વ્રજમાં મારો હેતુ-મિત્ર છે કે ગોપાલ-
શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રને (મથુરાં જતાં) રોકી રાખે.

તે સાંભળી ખીરખલ મોહ્યો કે—‘મારી સગળ પ્રમાણે તે એ-
પદનો આ અર્થ સંભવે છે કે ‘બાર એટલે પોળ; અર્થાત્ જસોદામાતા પોતે

(૩૫૪) ખૂબીનો ખબનો અથવા ડાહ્યપણનો દરીઆવ.

પોણે એમ કહેતા હતા કે આ બ્રજમાં મારો કોઈ મિત્ર છે કે જોપાળને જતાં અટકાવે, મતલબમાં જોપાળને મથુરાં ન જવા દે એવો કોઈ છે ?”

રાજા ટોડરમલ બોલ્યો કે, રાજા સાહેબનું કહેવું મથાર્થ છે, પણ ખાર ખાર ” શબ્દનો અર્થ મને એમ બાસે છે કે, વાર એટલે પાણી અને ખાર એટલે દાર; અર્થાત્ જસોદાજી પાણીના દારે-ધારે ધારે એમ કહેતાં ફરતાં હતાં કે-કોઈ બ્રજમાં મારો રતેહી છે કે, જોપાળને મથુરાં જતાં પાછા વાળી લાવે. ’

મુલ્કાં ફૈઝીએ કહ્યું કે, દિવાન સાહેબે હીક અર્થ ઘડ્યો, પણ મારા મનમાં એથી કોઈ જુદાવર પ્રકારનો અર્થ બાસે છે; કેમકે પત્ર વિ-ભોગના સમયમાં શોક છવાઈ રહેલો, તે સમય જે જસોદાજીનું બોલવું થયું છે, તેમાં એ અર્થ ઘટે છે કે-વાર એટલે પાણી અને તેનું દાર નેત્ર અર્થાત્ નેત્રમાંથી આંસુ વહેવડાવતાં કહેતાં હતાં કે-આ વ્રજમાં એવો કોઈ મારો શુભચિન્તક છે કે જે જોપાળને ન જવા દે ? ’

તદનંતર ખાનાખાના બોલ્યો કે-તમે સર્વ જણાઓ એ જે જે અર્થ ઘટાડ્યા છે તે તે સર્વ પેલોપેતાના મનમાં અનુભવના છે; પરંતુ માતુના સત્ય વાસ્તવ્ય પ્રેમભાવને પ્રતિપાદનરૂપ અર્થ ઘટાવી શક્યા નથી, ગદૈયા તાનસેને નૌમ તૌમની પેડે “ ખાર ખાર ” શબ્દનો ઘડી ઘડી અર્થ ગોઠવ્યો. બીરબલ પોણે પોણે ફરનારો બ્રાહ્મણ નથી તે શબ્દનો અર્થ પોણે પોણે કયો, દિવાન ટોડરમલ ઘાટમાંજ રમનારા નથી તે શબ્દનો અર્થ ઘાટ ઘાટ ઘડી ટાડાકો અને મુલ્કાં ફૈઝીએ તે શબ્દનો અર્થ રોવામાંજ ઘટાડ્યો; પરંતુ ખરો અર્થ કોઈએ કયો નહીં.

આ પ્રમાણે ખાનાખાનાનું બોલવું સાંભળી અકબરશાહે કહ્યું કે ‘ ત્યારે બધા આપ જે ખરો અર્થ જણાવતા હો તો ફરમાવો. ’

આનું શાહનું બોલવું સાંભળી ખાનાખાના બોલ્યો કે—‘ ખાર એટલે વાળ-રોમ; અર્થાત્ જસોદા માતા રોમ રોમથી પ્રેમ વાસત્યતા

પ્રકટ કરી કહેતાં હતાં કે આ જગમાં કોઈ એવું દિલસી છે કે—મારા મોખાલને આવશ્ય પાછા વાળી લાવે. ’

આ પ્રમાણે જુદા જુદા ભાવ બરેલ અર્થ શ્રવણ કરી શાદ પહોંચ પ્રસન્ન થયો અને પ્રજા ભાષાની કરિતાનાં વિશેષ વખાણ કરવા લાગ્યે.

પાર્તીનો સાર—કાનિ લોકોની બુદ્ધિની ચમત્કૃતી દર્શાવનારો છે તથા અકબરશાહની સભાના નાગાદિત નવ ન્તો કેવાં ખુશી રાંત-હતાં ? તે બેવાનું છે.

—(૧)—

પાર્તી ૧૨૯ મી.

જગમીને જગમાં જતો, કરે ન તરત દિલસ;

પ્રયત્ન કરતાં રાગ છે, દિલમાં બુદ્ધિપ્રજાસ.

દેવરામ.

દિલી શહેરમાં એક શિવચંદ્ર નામના શાહુનર હતો અને તેની દુકાન ધણી લાંબા વખતથી ચાલતી હતી તેમ તેની મજત પણ ધણીજ સારી હતી, તેની આડતો પણ દેશોદેશમાં ચાલતી હતી, પણ સહુકો સમજી જનોના બાણુવાળાં છે કે, ઘેડે ચડે તેજ પડે બહુ હસે તેજ રડે અને વ્યાપાર ખેડે તેજ ખાદમાં પડે, પણ જેઓ ખાવલાની પેડે બેરાની સોડમાં બરાહ પેસે તે શું તુકશાનીમાં આવવાના હતા ? જગતમાં એવું એકે પણ કામ નથી કે જેમાં જગ પણ બેખગ ન લોય, બેખગ વિના લાભ મળ-તોજ નથી જ્યાં હુરકત ત્યાંજ બરકત છે. રણસંગમાં જતાં પહેલાં જીવતા જય મેળવી ધેર આવવું તે તો પછી વિચારવાનું છે, પણ મ્હોતની નિશાની તો શુકનમાંજ જાગી લેતી: કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે જે માણસ લાભ મેળવના ઉદય કરે છે તોજ તેને કોઈ વખત ખોટ પણ હાથ લાગી આવે છે, જેથી મહાન વ્યાપારી શિવચંદ્ર પુણ્ડળ વ્યાપાર ખેડતો હતો જ્યાં દેવસયોગે એવો જન્મ-વ-જન્મો કે, વકરો થયેલા માલનાં નાણાં આવી પહોંચ્યાં નહીં અને ખરીદેલા માલનાં નાણાંની ઉધરાણી થઈ, જેથી નાણાંની તંગાસને લીધે તે શાહુકાર બારે મુંઝવણમાં પડ્યો અને વિચારવા

(૩૫૬) ખૂબીના ખજનો અથવા ડાપણનો દરીઆવ.

લાગ્યો કે- 'હવે નાણાં વિના તો ટાકણું સચવાવાનું નથી અને નાણાં બીડ પુષ્કળ છે, લડણા રૂપિયા આવે ત્યારે ખરા, પણ દેણાવાળાને ઘડી એકે કનો વાપરો ધજ્જતદાર વ્યાપારીથી થઇ શકે નહીં, રૂપિયા પણ ઘોડાને ધણા પાંચ લાખ જોઇએ છે એટલા કાંઇ એકદમ બેગા થઇ શકે નહીં, તેમ એટલી મોટી રકમ પણ જેવા તેવા સરાફને ત્યાંથી મળે નહીં અને કાલ ત્યાર વાગતાં પહેલાં રૂપિયા તો આપવાનું જોઇએ, ખેર, જે બને તે ખરૂં. 'હિમ્મતે મરદા તો મદદે ખુદા' એ કહેવતને અનુસરી ચલને આગળ ચલાવવો, કાંઇ લમણે હાથ દઇ ખેંચી રહેવાથી દહાડો વળવાનો નથી. આપણી શાખ સાચી છે તેમ ઘાનન પાક છે તો રૂપિયાનાં શ્યા ખેતરે, જેને લમણે પાછા આપવા નથી તેને રૂપિયા મળવા મુશ્કેલ છે, ચાલ જીવડા કોઇ ગર્ભ શ્રીમંતને ત્યાં એટલે પાસા પેગાર." આમ વિચારી એક મનરૂપચંદ સરૂપચંદ નામના સીરાહીયા સરાફની દુકાને ગયો અને તે સરાફને જઇ મળ્યો. સરાફ પણ તે નામચિત્ત શોધને સારી પેઠે ઓળખતો હતો તેથી સારો આદર સત્કાર પણ કર્યો અને આવવાનું કાન્ય પૂછ્યું ત્યારે બાપુ શિવચંદ્રે પોતાની વિચારણા જણાવી જેથી મારવાડી સરાફ ધણો રાજી થયો રાજી થવાનું કારણ એ હતું કે બાપુ શિવચંદ્રની દુકાન ધમધાકાર ચાલતી હતી તેથી આ સરાફ જોઇએ તેટલો નફો મેળવવાને લાગ ફાવતો નહોતો તેથી અંદર ખાતેથી તે સરાફ આ બાપુ પ્રત્યે એવું ચાહતો હતો કે, કોઇ હાથ લાગે તો બાપુને માંત કરી નાંખુ, અને પછી આખા શહેરમાં એકલો મન મોજ પ્રમાણે લાભ મેળવવા લાગ્યા પર્મ પસાડે. જ્યારે ઘેર બેઠે જોઇએ તેવો લાભ આવ્યો છે ત્યારે આ વખતે જૂલનું એ મૂર્ખનું કામ છે, ફરી ફરીને ઢાળી ચીદશને આદિત્યાર મળવો મુશ્કેલ છે જેથી એવી સરતમાં તેને ફસાવી દઇ તેનો ધાટળ ઘડી નાંખુ." એમ વિચારી તે સરાફે કન્યુ કે " કેટલા દિવસને વાપરે જોઇએ છે ?" બાપુએ જણાવ્યું કે- " ફક્ત દસ દીવસના વાપર મારેજ. " સરફ

બોલ્યો કે—“ કદાચ મોટી રકમ હોવાને લીધે દશ દિવસમાં પાછા આપી ન શકો તો કેવી સરતથી બંધાઓ છો ? ” બાપુએ કહ્યું કે “ તમે જે સરત કહો તે પ્રમાણે બંધાઈ, જેને મુદતસર નથી આપતા તે સરત કરવાથી હરે છે. પણ મારે તો માત્ર અણિ સમવાયાનીજ જરૂર હોવાથી આપને તરફી આપવી પડે છે નહીં તો મને પૈસા સંબંધી પરમેશ્વરની કૃપાથી જસે ચિંતા જેવું નથી એ ક્યાં આપના જાણવા બહારની વાર્તા છે, તેમ આ રીત તો વ્યાપારીઓમાં જુગો જુગથી ચાલતી આવી છે માટે જે આપની ધ્યાનમાં આવે તે આંટ કહો. ”

આ પ્રકારે જ્યારે બાપુનું બોલવું થયું ત્યારે નિર્દય કઠોર સરાફ બોલ્યો કે—“ જો આ રૂપિયા દશ દિવસને વાયદે લઈ ગયા છતાં મુદતસર ન આપી જતો તો તેના બદલામાં તમારા શરીરનું સવાશેર માંસ મારી મરજીમાં આવે તે અંગમાંથી કાપી લેજો અને વાયદાસર આપી જાઓ તો તમારે તે અમારે હીરણ્યરત્ને દીવાળી. ” બાપું સરાફનું બોલવું થયું તદ્દપિ અગ્ની સાચવવાને આતુર એવો બાપુ શેઠ આપ જેવું જગત જાણી અને વાયદેસર રૂપિયા બરવાળી હીન્મતથી બોલ્યો કે—“ જાઓ એ પ્રમાણે પછી કાંઈ ? જ્યારે વાયદો ચુકીશ તો તમારી સરત અમલમાં આવશે ને ! હરકત નહીં. ” સરાફ બોલ્યો—“ હરકત નહિ હરકત નહિ કહો છો, પણ જો વાયદામાં જરા વિલંબ થયો કે હું કોટી ઉપાએ મારી સરતની બજા મણી કરીશ, એમાં જરા ફેર સમજશે નહિ આ કાંઈ હસવાની કે મસ્કરીનાં વાત કહેતો નથી ! ” બાપુ બોલ્યો કે—“ હસવાની કે મસ્કરીની વાત છે એમ ક્યાં માનું છું, બસે તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે જે સરત ચુકે તો મને તે સ્વજેથી મારા અંગતું માંસ કાપી લેવું. ” આ પ્રમાણે ચોખ્ખાટ કરી રૂપિયા પાંચ લાખ પોતાનો પૈસા પાર પાડવાના હેતુથી ચમર વ્ખાળે દશ દિવસને વાયદે આપ્યા, એટલે બાપુ શેઠ માણસો દ્વારા પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને અણિ સાચવી પુનઃ પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃ

(૩૫૮) ખૂબીના મમ્મનો અથવા ડાહ્યપણનો દરિયાવ.

ડયો; અર્થાત્ વાવદેસર રૂપીયા આપવાની ઓઠવણમાં ગુન્જાયો. દેવચોએ તેના હરીરમાં એકાએક રાળનો ભયંકર વ્યાધિ પ્રકટ થઇ આવ્યો, જેથી બાપુ શેઠ મહા વિપત્તીમાં આવી પડ્યો. ગુમાસ્તાઓએ પાંચ લાખ રૂપીયા મેળવવાની ખટપટ તો બ્રહ્માએ કરી, પણ હફેળા રૂપીયા વખતસર દરી વળ્યા નહીં એટલે હાથર ઉધરથી તે રકમ એકઠી કરેલી જમા નહીં; પરંતુ શેઠની તખ્તીવત વિશેષ બગડેલી હોવાથી તે વાવદા તરફ લક્ષ રહ્યું નહીં. જે કે જગતમાં સ્ત્રી, ધન, પુત્ર અને મીત્ર વગેરે પ્રાણ સમાન બ્હાલાં હોય છે, તોપણ એ સર્વની હાથ યતાં પ્રાણ બચતો હોય તો બચાવવા માટે માણસનું મન લલચાય છે; કેમકે તે સમજાં પ્રાણ પછી છે, જ્યાં સુધી ખરેખરી ઉપાધિ આવી લાગી નથી ત્યાં સુધી તો સર્વ મગતા બતાવે છે, પણ જ્યારે પ્રાણ ઉપર તડી પૂરે પૂરી રીતે આવી પડી ત્યારે તે સર્વને બૂધી બધ કોઇ પ્રકારે પોતાનો પ્રાણ બચે તેવાં પ્રયત્ન આદરે છે, સારાંશમાં એ કે પ્રાણ કરતાં અન્ય કોઇ બ્હાલી વસ્તુ છેજ નહીં.

જ્યારે શેઠને જરા દરદ સાંત થયું ત્યારે યાદ આવ્યું કે, મારો વાવદો પૂરો થઇ ગયો અને મુનીમે રૂપીયા મોકલાવ્યા કે મારી વેદનાની બડગડ્યો તેની સરત ચુકમાં ગયું? જે સરતચુકમાં ગઇ હશે તો સવા-શેર માંસ આપવું પડશે, પણ હશે, મારી તળિયત બહુજ નાદુરસ્ત હતી તે સારા સારા હજીમે અને મદસ્તોના બળવામાં છે તો, પછી અડચણને લીધે આજે દસ દીવસ પૂરા થયા છે; એટલે વ્યાપારીઓની રીતી પ્રમાણે બજાર બંધ થઇ ગયો છે, પણ કાંઈ દશમે દીવસ મરો નથી માટે જે ન મોકલાવ્યા હોય તો આવ્યારે તેના ઘેર જઇને આપવામાં પણ કરશે વાંધા આવશે નહિ, જે આવજો દીવસ બૂલ્યા હોત તો યુરૂં પરિલામ આવ્યું હતું, પણ જે થયું તે સાઈ થયું. એમ વિચારી દુકાને બજાર કઢાવી તો મુનિમની સસ્ત ચુકથી સાડાચાર વાગતાં રૂપિયા પહોંચાડી સમજાવા નહતા; પણ પછીથી તેને યાદ આવવાથી સસાને ઘેર મોકલાવ્યા, પણ તેણે

તે રૂપિયા ન રાખતાં પાછા મોકલાવ્યા અને જણાવ્યું કે—“ વ્યાપારીના નિયમ પ્રમાણે દશ દિવસની કરેલી સુદત તમારા શેઠ હારી ચુક્યો છે માટે સરત પ્રમાણે સવાશેર માંસ લેવાનું છે માટે તૈયાર થઈ રહેવું. ”

આ પ્રમાણે હકિકતથી વાકેફ થઈ, મોકલેલ માણસે શેઠને આવી સ-
ખળી હકિકત જાહેર કરી, તેથી બાબુ શેઠે જાણ્યું કે—“ સરાફની દુષ્ટતિ છે એમ સિદ્ધ થાય છે નહિ તો વાવદાસર દશ દિવસમાં નાણાં મોકલાવ્યા છતાં માંસ માટે છે એ તેની કેવળ ઉધાઈ છે. હશે જે યનાર હશે તે થશે. ઇ-
ન્સારની અદાલતે કદાચ તે ચદશે તો અદાલતોમાંથી કાંઈ ઇન્સાફ નાશ પામ્યો નથી તો પછી તેનાથી બીજીવા જોવું શું છે ? જેમ હરિની ઇચ્છા હશે તેમ થશે. ” આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પોતાની વ્યાધિને મટાડતા યતન આદર્યો.

પેલા પાપી મનના સરાફે તો પુછવા માછ્યા વગર એકદમ અદાલત-
ની અંદર બાબુ શેઠ ઉપર ફરીયાદ કરી અર્થે ત દાવો દાખલ કર્યો. અદા-
લતથી બાબુ શેઠને અમુક દિવસે હાજર થવાની સુચના પણ મળી ચુકી
તેથી નિમાયકા દિવસે પોતાના પુત્રના સાથે કાળની કોરટમાં હાજર થયો.
જ્યારે તેનો કેસ ચાલવા માંડ્યો અને આગમન સામન બન્નેની જગ્યાની
લીધી, તેથી કાળએ ફરી બાબુ શેઠને પૂછ્યું કે, “ તમે વાવદાસર રૂપિયા ન
આપો તો તેના બદલામાં સવાશેર માંસ તમારા અંગમાંના મમે તે અંગ-
નું કાપી આપવા કમ્પુલ થયેલ છો કે નહીં ? ” બાબુ શેઠે કહ્યું કે—“ હા-
જી, મેં સરત કરી છે, પણ જે વાવદાસર રૂપિયા ન આપું તો તે સરત
અંગમાં આવી શકે છે, પણ મેં તો ગુમારતા સાથે દશમા દિવસે જ રૂ-
પીયા મોકલાવ્યા હતા પણ વાદીએ લીધા નહીં, તેથી સરત રદ થઈ ગઈ
છે. ” આ પ્રમાણે બાબુનું બોલવું સાંભળી કાળએ સરાફને પૂછ્યું કે—“ આ બાબુ
શેઠ કહે છે તે ખરું છે અને ખરું છે તો સરત પ્રમાણે રૂપિયા મોકલાવ્યા છતાં કેમ
લીધા નહીં ? તે ખરેખર જણાવો. ” કાળનું બોલવું સાંભળી દુષ્ટતા સરાફે
જણાવ્યું કે—“ ગુમારતા સાથે તેણે દશમે દિવસે નાણાં મોકલાવ્યાં હતાં

એ વાત ખરી છે, પણ અહીંના વ્યાપારીઓના રીવાજ પ્રમાણે સાઠચાર વાગ્યા પછી દશમે દિવસ ગણાય નહિ, મતલબમાં જે સાઠચાર વાગ્યાની અંદર રૂપિયા આવી પહોંચ્યા હોત તે મારે કશી તકરાર નહતી, પણ વ્યાપારીના નિયમ પ્રમાણે બજાર બંધ થયા પછી પ્રતિવાદિએ નાણાં મોકલ્યાં માટે તે પોતાની સરત પ્રમાણે પોતાના અંગમાંથી મારી મરજીમાં આવે તે જગ્યાએથી મને સવાશેર માંસ કાપી લેવા દે એટલે તકરાર પતી ગઈ, કદાચ મારા કહેવા ઉપર આપને અવિશ્વાસ હોય તો શહેરના સારા વ્યાપારીઓને બોલાવી ખાત્રી કરો કે વાવઢાસર નાણાં સાઠચાર વાગ્યાની અંદર લેવાય દેવાય છે કે નહીં? કાંઈ એવો નિયમ નથી કે જે દીવસને વાવઢો હોય તે દીવસ બીજા દિવસનું વઢાણ વાતમાં સુધી ગણાય છે; માટે જ પ્રતિવાદી હવે તકરાર લે છે તેટલી નકામીજ છે.”

આ પ્રમાણે કાજીએ વાદીની તકરાર સાંભળી શહેરના વ્યાપારીઓનાં રીવાજ પ્રમાણે બાપુશેઠ હારી ચુક્યો છે એમ જણાવાથી બાપુશેઠને કાજી સાહેબે જણાવ્યું કે— “તમે તમારી સરત પ્રમાણે હારી ચુક્યા છો એમાં તો જરા ખોટું નથી માટે કોરટ હુકમ ફરમાવે છે કે, તમે અને વાદી વચ્ચે થયેલી સરત પ્રમાણે વાદી તમારા શરીરના ગમે તે બાગમાંથી સવાશેર માંસ કાપી લેવા હકદાર છે માટે હવે એ વિષે તમારે કાંઈ કહેવું હશે” આ પ્રકારનું કાજી સાહેબનું બોલવું સાંભળી શીવચન્દ્ર બાપુ ધબરાયા, પણ સંકટ સમય ધીરજ રાખવી એમ વીચારી અરજ કરી કે— “આપનો હુકમ માથે ચઢાવ્યો; પરંતુ મારે આ પાંચે શહેરના હાલની હજૂમાં અપીલ કરવી છે માટે તે અપીલનો ચુકાદો થાય ત્યાં સુધી આપના હુકમની પ્રતિવાદી મારા ઉપર બળમણી ન કરે તેવી કૃપા થવી જોઈએ છે.” બાપુશેઠનું આવું બોલવું સાંભળી કાજી સાહેબે વાદીને જણાવ્યું કે— “જ્યાં સુધી વરિષ્ઠ કોરટમાંથી પ્રતિવાદીએ કરેલી ફરીયાદનો ફેસલો મળે નહીં ત્યાં સુધી તમારે બાપુશેઠ ઉપર હુકમ બળવાનું કામ મુજતબી રાખવું.

આ પ્રમાણે હુકમ મળવાથી બન્ને સાહુકારો ઘેર ગયા. બીજો દિવસે

બાપુશેડે સાહના હજુરમાં અપિલ કરી, જેથી તે અપીલના તકરાર સાહે
ધ્યાનમાં લઈ વિચાર્યું કે—આ મારા શહેરના ચાંબલા રૂપ સહચર્ય છે, તેના
ઉપર આવી આક્રમ આવી પડી એ અતિ સંતાપ જનક પ્રકાર છે માટે
આ તકરાર માટે હંડા ઉતરી તપાસવું ઘટે છે. ઘણા પુરાતન વખતથી આ
શેઠના પૂર્વજો રાજ્યની સારી શેવા બજાવતા આવ્યા છે માટે જો ત્યાંથી
તેને અદલ ઇન્સાફ મળે અને ધરમેજે તકરાર પતી જાય તો વધારે સાફ એમ
ખાતરી ખીરજલને બોલાવી તે અપીલનું કામ સોંપ્યું. સાહને ખાતરી હતી
કે, ખીરજલ ગમે તે પ્રકારે કાયદાથી, તર્કથી, ન્યાયથી અને યુક્તિથી બારીકા
શેઠી કઢાડી નામચિન શેઠનો જીવ બચાવવા યત્ન કરશે. **એ સ મરે નહી**
અને વાધરૂઢી નીકળી આવે એવો પ્રકાર થાય તો અતિ ઉત્તમ ગણાય.

તદનંતર ખીરજલે તમામ તકરારથી વાકેફ થઈ બાપુશેડેને કહ્યું કે—
“કાલે તમો અહીં આવજો એટલે સહુ સારાં વાનાં યશે, બાપી કોઈ
મીથ્યા કરી શકનાર નથી, પણ જનતી કાગજોએ અદલ ઇન્સાફ તમોને મ-
ગશે.” આ પ્રમાણે ખીરજલનું બોલવું સાંભળી શહાણા શેઠને કાંઈક રૂ-
પીયે પા આવી જેટલી ધીરજ આવી, રમ લઈ પોતાના સ્થાનકે ગયો.
પછીથી સાહે, કોઈ પ્રકારે તેનો જીવ જાય અને અન્યાય ન થાય તેની
યુક્તિ શોધવા ખીરજલને બલામણ કરી.

ખીજે દીવસે જ્યારે શિવચન્દ્ર બાપુ કચેરીમાં રજુ થયો ત્યારે ખીર-
જલે રાજસે રોકેને હુકમ કર્યો કે—સરાફ મનરૂપચંદ સરપચંદને બોલાવી લાવો.
હુકમ થતાં વેંત મનસેવક મનરૂપચંદ સરાફને તેડી લાવ્યા અને પૂછ્યું
કે—“તમો શીવચન્દ્ર બાપુ પાસેથી રૂપીયા લેવા આહો છો કે તેમના શરી
રનું માંસજ લેવા આહો છો?” સરાફે જણાવ્યું કે—“સાહેબ! એ સન્તમાં
હારી મુકેલ છે એટલે હવે તો રૂપિયાના બદલે માંસજ લેવા હકદાર છું.”

આ પ્રકારે જ્યારે સરાફનું બોલવું થયું ત્યારે બાપુશેડેને ઉઘાડે સ-
રીરે સરાફના સાહમે ઉભો રાખી ખીરજલે કહ્યું કે—“હવે હવે તમારી
સક્ત પ્રમાણે બાપુશેડેના શરીરના ગમે તે ભાગમાંથી સવાશેર માંસ કાપી

(૩૬૨) ખૂબીના ખબરો અથવા ડાહ્યપણનો ઠરિયાવ.

હ્યો, પણ એટલું યાદ રાખવું કે, સવાશેર માંસની સરત છતાં જો બસ પણ વધારે માંસ કાપી લેશે તો તમારી દુષ્કાતા બદલે દેહાંત શિક્ષા કરવામાં આવશે માટે સવાશેરમાં એણું પણ નહીં તેમ વધારે પણ નહીં, માત્ર કરાર પ્રમાણે સુખેથી માંસ કાપી હ્યો.

આનો દુકાન થયો સાંભળી સરાઈ ધણો ધબક્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે, માંસ કાપતી વખતે કાંઈ બરોબર આંદાજથીજ કપાય તેમ કાંઈ દીરસ બની ચકચાવુંજ નથી અને વધારે એણું કપાય તો મારા જીવનું જોખમ યાવ માટે હવે કપાય શો? આમાંતો લેટુ કપાસ ખાવા જતાં માંડની ઉન સુખાવી એકું તેવો ઘાટ થયો. મારા જીવ કરતાં અન્ય કશું વધારે નવા તેથી જીવ એ તાની ચોજવાને એટલેથીજ અંધ પાડવી એ વધારે લાભકારક છે “ જોમ વીચારી સરાઈ વીનવું કે ” હજુર મારે તેમ કરવાનો વીચાર હવે નથી; કેમકે વખતે વધારે કે એણું માંસ કપાઈ જાય તો તે સાથે મારું માથું પણ કપાઈ જાય જેથી એવું સોનું પછે-રતું શું કામનું કે જેથી કાન તુટી જાય ! માટે મને વ્યાજ સુધાં રૂપીયા મને એટલે મારે કરી તકરાર નથી. ”

આ પ્રમાણે સરાઈનું બોલવું સાંભળી બીરળલે દહ્યું કે “ બાપુશ્રે કે તમારા મામતાં રૂપીયા તમેને મોકલાવ્યાજ હતા, છતાં તે ન લેતાં તમે તો માંસ લેવાજ દુરાચર હ્યો તો હવે તમેને રૂપીયા નહિ મળે, હવે તો તેનું માંસજ લેવું પડશે માટે વિલગ ન કરતાં ઉતાવળ કરો ! જો હાલ માંસ નહીં લેશે તો પછી માંસ કે રૂપીયા એ એમાંથી એક પણ મળશે નહીં, માટે શું કહેવા માંગો છો, તે જટ બોલો. ”

સરાઈ જણવ્યું કે—“ ગરીબપરવર ! મારે તો માંસે નથી જોઈતું અને એ રૂપીયાજે નથી જોઈતા અને હું રાજીનામું લખી આપવા ખુશી છું. ” બીરળજ બોલ્યો કે—“ જ્યારે આમ કરવા માગેછો ત્યારે કોરટને નાહક તરફી આપવાનું કારણ શું હતું ? માટે કોરટમાં હુકમને માન્ય કરો અને

ન કરેતો સાત લાખ રૂપિયા કોરટના અપમાન કર્યાને બદલે દંડ અને નામચિન શેડ શીવચંદ્ર બાબુની ઇચ્છા ઉપર હુગલો કરી અધ્યાનતથો તેને નુકશાન કરવા તથા ખુનની કોશીષ કરવા ચત્ર ચલાવ્યો તે માટે જ માસની સખત મજૂરી સાથે કેદખાનાની શીક્ષા આપવામાં આવે છે.

આ પ્રકારે થએલી શીક્ષા સાંભળી સરાઈનાં તો સોએ વરસ પૂરાં થઈ ગયાં, અને નિરૂપાય થઈ નિનાબાડાના મહેલમાં સહેલધા કરવા જવું પડ્યું.

આ પ્રમાણે આપેલા ઇન્સાફથી સબાસદો અને શાહ બહુજ રાજ થયા. દંડની રકમ વસુલ કરી રાજકોષમાં મોકલાવી અને બાબુ શેડે બન્નેસી રાજસેવાના બદલામાં અને પોતાની પેઢીની ટેક રાખવા કરેલી સરત માટે ધન્યવાદ તથા સુંદર પોષાક બક્ષિસ કરી માન સહિત વીરપ કર્યો. અને બોરબલના બુદ્ધિ બળની બહુ તારીફ કરી બહુ મૂલ્યવાળો ઉત્તમ યુક્ત હાર ધનાયત કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-દુષ્ટ માણસો પારાની ચઢતી જોઈ જમ જવાસો મેધ ઘટામાંથી પડતી છાંટને નીલાલી વીના કાઢે મુકાબ જાય છે તેમ રાત દીવસ દુષ્ટાત્માનું અંતર ધીમ્મ્યા કરે છે અને તેને ગમે તે પ્રકારે નુકશાન લગાડવા માંથી માર્યા કરે છે પરંતુ જેને 'રામ રાખે તેને કોણ આખે ?' કહ્યું છે કે—

કરે કરેમાં પાકવા, દુર્જન કોડ ઉપાય;

પણ પરમેશ્વર પાંસરો, તો તળ ન વાંકો થાય.

૧

અનિષ્ટ કરતાં અન્યનું, સ્હામો તે સપડાય;

પણ ન વીચારે પ્રથમથી, પાછળ બહુ પરતાય.

૨

માટે મારા મીત્ર મહુ, પેળી પર મુખ પૂર;

ઉલટવત ઉલટા બનો, પણ ન બનો કદી દુર.

૩

વાર્તા ૧૩૦ મી.

કરે કામ કોઈ એટ કદી, પણ નહીં પડે પસંદ;

નીજ કરથી બમડે કદા, તો પણ પડે પસંદ.

શરૂઆત

(૩૬૬) ખૂખીના ખબરો અથવા હહાપણનો ફરીવાર.

એક દીવસ અકબરશાહ અને ખીરખત યમુનાના કીનારા ઉપર બુક્કતા કરી આવ્યા હતા મહેલમાં જમતાતા જંગતરંગની શોભા નીલાલતા વીરીષ પ્રકારની રમુછ અને બોધ લેવા લાયક વાર્તાઓના વીનોદ અભાવતા હતા, તે સમયે તેમજલ-કુદરતી બનાવોના ગીયમો ઉપર નજર કરતા ખીરખત બોલ્યો કે—“ જંગતતા પ્રાણી માત્રથી વૃત્તમ દેહ મનુષ્યનો છે; કેમકે તે સુંદર મનસ્વિત અને અન્ય પ્રાણીઓને આકૃષ્ટમાં રાખવાની તથા તેઓનું બચ્ચ પોષય કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, જે તેમાં એક માયાની જળ જન્મલક્ષ્મીએ ન નીપજવી હોત, તે પ્રાણી માત્ર મહાશુભ ગણ્યત, પણ ‘મદયા બઢી મોહિની, જેના વજ્રમય ગાળા, સાંજો કહે સલવાઈ રહયા, તે કૈક ચઢયા અને કંક પળા. એ પીયાગીની માયાના પ્રપંચમાં પ્રાણી માત્ર સપડાય છે, અને તેથી અનેક પ્રકારની અવરિત ચેષ્ટાઓ સાથે અનાચાર આદરે છે. વળી એજ માયાના લીધે પોતાનું મરે તેવું કદરપું મદુ અને રોગીષ્ટ બાળક હશે; છતાં પણ તેવું પ્રેમથી લાલન પાલન પોષણ અને પ્રીત્યુત કરી આનંદ માનશે અને પારકાનું ગમે તેવું રૂપાણું ચે.ખું અને બળિષ્ટ નીરોગી હશે; તોપણ તેના તરફ તીરસ્કારની નજરે નીલાળશે. એ સર્વ માયાના વીપરીત બનાવો છે. જે ચીથ્યા હશે તેમાં સત્યપણનો ભ્રમ ઉપજવનાર પણ ગણાજ છે ” આગ ખીરખત વાર્તા કરતાં હતા તેટલામાં વચગાં શાહ બોલો ઉઠ્યો કે—“ ખીરુ તે કહેવું ફીક છે. પણ કદરપા, ગંદા અને રોગમચ્છ બાળકને કાંઈ રૂપાણો ગમે તેવું તે કાંઈનું સમજવું હોય? રૂપાણાને રૂપાણું કહેવાય અને કદરપાને કદરપું કહેવાય, માટે આ તારા બોલવા ઉપર વિશેષ વજન રાખવા એવું ધારતો નથી.

ખીરખત બોલ્યો કે—“ હજુર અલી! પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની જુલ અને પારકી અછત નજરે આવતી નથી, પણ તેના પ્રતીતી આપવા કાલ હું આપને દલિલ સાથે દાખલો આપીશ એટલે આપ પણ પોતાની મેળેજ કયુલ કરશે, સમજી જનને સમજાવવું રહેલ છે.”

બીજે દિવસે શાહ હજુર ખીરખલે એક સિદ્દિ બાદશાહને બોલાવો કહ્યું કે—“સરકારને એક વિધાન અને નીમકહલાલ હજુરીઓ રાખવાનો છે, પણ તે કુટલી મૂછવાળો જોઈએ, માટે તમારી નજરમાં જે ઘણો રૂપાળો લાગે તેને લઈ આવો.તમને પણ આ કામના બદલામાં જગાદારની જગ્યા આપવામાં આવશે માટે જેમ અને તેમ ચીવટ રાખી વહેલો બોળી લાવો” આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી સીદી બાદશાહ બહુ ખુશ થયા અને કહ્યું કે, “જહોત અચ્છા જેસા સરકારકા હુકમ” એમ કહી ખીરખલના કહેવા મુજબ હજુરીઓને ખંતથી બોળવા લાગ્યા, પણ આખા દીલ્લી શહેરમાં કોઈ આવતો જવાની વાળો રૂપવંત હજુરીઓ નજરમાં આવ્યો નહીં જેને તેને જોઈ કહેતો કે—“રૂપાલા નહીં હોય તેના મનમાં આવ્યું કે મારો છોકરો સોજા સતર વર્ષના જેનો રૂપાળો અને સમગ્ર છે તેવો કોઈ મને તો જણાતો નથી તો, તેવા રૂપાળાને છોડી બીજા લોકોનાં કદરૂપાં કુંવરડાને શોધવાં અને લઈ જવાં એનો કેવળ માથાકુટ જ છે. એમ ધીઆરી પોતાના છોકરાને શણગારી સાથે લઈ શાહ હજુર આવી ખીરખલને કહેવા લાગ્યો કે—“આપના હુકમ પ્રમાણે મેં ઘણા ઘણા જવાનીયાં જોયા, પણ એકે રૂપાળો જણાયો નહીં” તેથી હેવટે આ મારી નજર કરવા લાયક જણાયો એટલે આપ હજુર તેને લઈ આવ્યો છું.

આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે ‘સીદી સાહેબાં આ તમારો શું સગો થાય છે? સીદી બાદશાહે મોં મલકાવી કહ્યું કે ‘માલતો ખુદા રસુલનો છે પણ મારો દીકરો છે.’ આવું સીદીનું બોલવું સાંભળી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે—“ કહો હવે આપનું કહેવું ખરું થયું કે મારું જીવે કે, સીદીનો છોકરો મુમલ, તથા બાલુલ વગેરેના છોકરાથી પણ આ સીદી બાદશાહે રૂપવંત માનેલ છે. એના કહેડાના કાનાજેવા કાન, કોડીના કાનાજેવા હોઠ, કોડીના જેવી આંખ, લાવરી કુતરા જેવા માથાના લાજ અને મેંક્ષને ધરમાલે તેવો વર્ણ; સરવેશી રૂપાળો જણી હજુરીઓ

(૩૬૬) ખૂબીનો ખબનો અથવા હાહમણનો ફરીઆવ.

ખનાવવા હાજર કરેલ છે. માટે જગતમાં ખીજને અજુમમો ઉપજાવે તેવું પોતાનું બાળક હોય; તો પાણુ બહુ પ્યાડું અને કપાળું લાગે એ સદેના મનનો સ્વાભાવિક નીચમ છે “હાથના બાતયા લાખી પણ સારા ગણાય છે.”

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી સારીયાદશાદના હોકરાને ઇનામ આપી વીદાય કર્યો, અને બીરખલને ધન્યવાદ આપી તેણે કહ્યું કબુલ રાખ્યું.

વાર્તા ૧૩૧ મી

જે જનને વીલા હોય વિતક, તે તમ બેઠને જાણે:

પણ જેને નહીં વીતી હોયતે, અહંકાર આતી આણે. પ્રાણજીવન.

એકસમય અકચરશાવની કચેરીમાં કાંઈ શું ચલાવબરેલો કેસ આવ્યો અને તેમાં કાંઈને કાંઈ સમજ પડે નહીં અને તેના કેસને પાર પાડી શકે તેવો બાલોશ બીરખલ તે દીવસ કાંઈ કારખુચરથી આવી શક્યો નહતો; જો કે તેની ઘડી બેઘડી વાટ જોઈ; તદ્દપી બીરખલ આવ્યો નહીં, તેથી કાહે તેને બોલાવી લાવવા પટાવાળાને મોકલ્યો. પટાવાળો બીરખલને જઈ કહ્યું કે—“આપને નામદાર શાહ બોલાવે છે માટે તરત પધારો.” તે સાંભળી બીરખલે કહ્યું કે—“જાઓ હું આવું છું” પટાવાળો પાછો વળ્યો અને શાહને આવી કહ્યું કે—“રાજસાહેબ દમણમાં આવે છે.” પટાવાળાને આવ્યાને અરધો કલાક થયો પણ બીરખલ ન આવ્યો; ત્યારે ફરી બીજા પટાવાળાને મોકલ્યો, તેને પણ ઉપર પ્રમાણે જવાજ દઈ વીદાય કર્યો. ફરી એક ઘડી શાહે વાટ જોઈ; તદ્દપિ બીરખલ આવ્યો નહીં ત્યારે ફરી ત્રીજી વખત પટાવાળાને મોકલ્યો, તેને પણ તેજ પ્રમાણે કહી વીદાય કર્યો. આમ ત્રણ વખત તેડું કર્યું છતાં જ્યારે બીરખલનું આવવું થયું નહીં એટલે એક અમલદારને હુકમ કર્યો કે—“જાઓ, બીરખલને તેડી આવો, જો કહેતાંની સાથે આવે તો ભલે નહીં તો તેને પકડીને લઈ આવો.”

આ પ્રમાણે હુકમ થતાં વેંત એક અમલદાર બીરખલને ત્યાં જઈ

કહેવા લાગ્યો કે—“ચાલો હવે સરકાર ગુસ્સે થાયછે, જો આવવું હોય તો હા કહો નહીં તો ના કહો ?” આ પ્રમાણે તે અગલદારનું બોલવું થયું એટલે ખીરખલ સમજી ગયો કે—“રાજા મિત્ર કેને દ્રષ્ટં શુન્વા” —રાખ કાઢના મિત્ર થયા જોવાકે સાંભળ્યા નથી ઘડીમાં જે મસ્તકનું જરકણી શિરપે ચ બધાવી સુશેમિત કર્યું હોય તેજ મસ્તકને ઘડીકમાં ઘડચકી બુ-દ્ધ કરવામાં પણ વાર લગાડે નહીં માટે હવે માઝાસર જવું એજ અતી ઉત્તમ છે કહ્યું છે કે—

જન્મે સધિર તત્તજ તણું, પણ ન જન્મે જરી નીર;

નાક સહિત મસ્તક જન્મે નાક જન્મે લગીર.

એમ વીચારી તરત પોપાક પહોંચી તે અગલદાર સાથે ખીરખલ ક-ચેરીમાં આવ્યો અને અગળ સહીત શાદને સલામ કરી નીત્યના નીયમ પ્રમાણે પોતાને આસને બેઠો. તદનંતર શહે ખીરખલને પુછ્યું કે—“સાગ સાહેબ ! આજે અટલા બધાં તેડાં થયા છતાં પણ આવવાનો અવકાશ નહતો મળતો તે આ શું કામમાં પડેલા હતા ? ખીરખલ હાથ જોડી બોલ્યો કે—“દબૂર આત્રી ! કોકરો હાડા ઉપર ચઢ્યો હતો, તેથી તેનું મન મનાવવામાં સુધાયો હતો.

શહે જણાવ્યું કે—“હાલ તમારામાં પણ કમિયુગે પ્રવેશ કર્યો જ-ણાય છે. તેથી બહુ બોલવું શરૂ કર્યું છે બાગક દડ લઇ બેઠો હોય તો તેને જીંઘતી વસ્તુ આપી આપી એટલે રાજ રાજ ! એમાં તે આટલી બધી વાર શાની ! કામ કાંઈ દશે અને બતાવવું પીબું !” તે મારા માન-વામાં કેમ આવે ?” આવા શાદનાં વચન સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે—“શિરતાજ ! ભલે આપ જે કરવાનો તેને માગ્યો અનાદર થઇ શકે તેમ નથી, પણ ‘દરદીકા છયા બાને બેદરદીકી બલા બાને’ જેને જેનો જેવો અનુભવ તેને તેના તેવો આગ્રાસ ભાસે છે; પરંતુ જ્યારે પૂરે પૂરાં વીતક વીતે છે ત્યારે મૂંઝે મ્હોઢે તેના સ્વીકાર કરવો પડે છે કહ્યું છે કે

બુદ્ધિ જોહના તાપને, જાણે શું જલચારિ;

નાજર નહીં જાણે નહીં, રતિ વિલાસ સુખકારિ.

(૩૬૮) ખૂખીનો અબ્બનો અથવા ડહાપણનો ફરીઆવ.

જ્યાં મુખી આપનો અગ્ગાન બાળકોનો સહવાસ થયો નથી ત્યાં મુખી, સાક્ષત્ ડહાપણ વડુ ન આવે ત્યાં મુખી અને પુરુષનું ડહાપણ છોકરાં ન થાય ત્યાં મુખી.”

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે ગર્વ સાથે બોલ્યો કે “કવિરાય જે તમારા ઠેકાણે મારા જેવા હોત તો પળમાં છોકરાને મનાવી લેત, બસા બસાનાં મન મનનીએ તો પછી અગ્ગાની બાળક તો કેળવ લયને આપત છે, તેવું મન મનવડું એમાં શું મોટી વાત છે. ! ” ખીરખલે કહ્યું કે—“મરીય પરવરા! કહેવું મુકેલું છે પણ કરી દેખાડવું સહેલું નથી.

કરણી મિશ્રી ખાંડદે, રહેણી તાતા લોહ;

કહેણી કહે રહેણી રહે, એસા વિરવા કોય. ”

આ પ્રમાણે ખીરખલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—“ ઠીક છે દાદા સમય તેનો સચોટ દાખલો ગતાવીશ એટલે એની મેળે સમજશે. ” આવા પ્રકારનું શાહનું બાપણુ સાંભળી ખીરખલ બોલ્યો કે—“ જે અદણી માફ કરશે, આપ સકળ પ્રબળતા પિતા છો જેથી આપજી પિતા બનો અને હું નાનો બાળકોડો બનું એટલે પછી આપ મારો હાડો પૂર્ણ કરજો, જે કામ પછી કરવાનું તે કામ હમણાંજ કરવું યોગ્ય છે; કેમકે જે કંઈ તે કામ અતે કરવાના તે વાયદા સમજવા. જે કામ એકદમ કરવાનું હોય તે તરતજ કરી દેવું, તેને આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવું નહીં; કારણ કે આવતી કાલે બીજી શી ઉપાધી આવી પડશે તે આપણે જાણતા નથી. માટે વાપદની વાત નિચારમાંથી વિસારી દઇ અસારેજ અપલગમાં આણુની એજ અતિ ઉત્તમ છે. જે કામ આપણુ જાહ કરવા સરખુ હોય અને આપણુ કરી શકીએ તેવું હોય તે કામ બીજાને સાંપવું નહી.” શાહે કહ્યું કે—“ ઠીક, સારે બનો બાલુડો એટલે હાડો પૂરો પાડું. ” આવું શાહનું બોલવુંજ સાંભળતાંજ ખીરખલે પોતાનો પોષાક ઉતારી અગ્ગાન બાળકસમાન જેવો તેવો પોષાક પહેરી લઇ જમીનમાં આઘોટતો અને રડતો બાળએણ

કરતા લાગ્યો એટલે શાહ તેને મનાવવા પિતારૂપ મિષ્ટ વચનો કહી પુષ્કળ રીતે ફાસલાવતા લાગ્યો કે—“ બેટા ! રહે શામાટે જોઈએ તે માગી લે ! હું હાથ તે ચીજ લાવી આપીશ ” આ પ્રમાણે કહી જેમ જેમ સમજાવવા લાગ્યો તેમ તેમ તો તે બાળક રૂપ બારબાર વધારે વધારે રડવા લાગ્યો અને છેવટે ફાસલાવતાં ડસકાં ભરતો ભરતો કહેવા લાગ્યો કે મને શેરડી આણી આપો. ’ આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે દોડતો સિપાઈ મોકલી શેરડીનો ભારો મંગાતી તેમના આગળ મૂક્યો અને કહ્યું કે—“ લે આ શેરડીના સાંકા, એમાંથી જે સારા તે તારા અને મારી પસંદગી ઉપર રહે તો આ સાંકો સહુથી સારો છે. ” એમ કહી એક રસીકો સાંકો આપ્યો એટલે એકદમ ગુસ્સો કરી ફેંકા દીધો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ આ નહીં પેલા ” આમ કરતાં કરતાં છેવટે એક સાંકો પસંદ કર્યો એટલે હાથમાં લઈ ફરી રડવા લાગ્યો; એટલે તેને ફરી રડવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે જણાવ્યું કે—“ આ સાંકો બેશ કરીને તું છોલી આપ. ’ પછી શાહે તે સાંકો છોલી આપ્યો અને તેના હાથમાં આપ્યો એટલે ફરી રડવું શરૂ કર્યું શાહે પુનઃ પૂછ્યું ત્યારે બોલ્યો—“ તેના મજેના નાના નાના કડકા કરી મારી ટોપીમાં નાંખી આપ, ” બ્યારે તેના કહેવા પ્રમાણે કડકા કરી ટોપીમાં ભરી આપ્યા ત્યારે ફરી બહુજ રોવા લાગ્યો એટલે શાહે કહ્યું કે—“ હજી શું બાકી રહેલું છે તે રહે છે ? ” બાળક બોલ્યો કે તે જીણા જીણા કડકા કરી નાંખ્યા માટે મારો હતો તેવો ને તેવોજ આ સાંકો કરી આપ, ‘ ઊ ઊ ઊ ઊ ’ એમ કહી ટોપીમાં ભરેલા કડકા ફેંકી દઈ આજોટવું ને રોવું જેમનું તેમ ચાલુજ રાખ્યું તે જોઈ છેવટે શાહે પેલા કડકા વીણી લાવી કહ્યું કે જોઈએ તો બીજી એકની બે છોલી આપું પણ તેના કડકા થઈ ગયા તે હવે આખો શી રીતે થાય. રોતાં રોતાં જણાવ્યું કે ‘ તે થાય કે ન થાય પણ કરી આપ નહીં તો રડતો રહીશજ નહીં. ’ શાહે કંટાળીને બીરમજને કહ્યું કે—‘ બસ કર તારા કહેવા પ્રમાણે અચાની છોકરાઓની

(૩૭૦) ખૂંટીનો ખબરો અથવા કહાપણનો દરીઆવ.

હક કેમે કરીને પૂરી થઈ શકે નહિ, અને નહીં જેવા કામ માટે કોડી એકના ખનારી અત્યંત કંટાળો આપે, તોજ શામાથી આપવી થઈ છે કે, તેમાં હકીલા છોકરાને ઘુઝ રોજ સમજાવી શકે. હું તો તારા અધધડીના ખનાયથીજ નાકે લીટી ખેંચી ગયો, માટે સત્યજે કે જ્યાં સુધી જે વસ્તુનો જેને જોઈએ તેટલો અનુભવ ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ માટે મનમાં અર્થ કરે છે એમાં જરા શક નથી.

આ પ્રમાણે કહી રહ્યા પછી ધીરજભે કહ્યું કે-“ ધર્મ મૂર્તિ ! જે જગતમાં ન્યાયથી અને લોકથી વિરુદ્ધ હોય તેવી વસ્તુ અને તેવા હાડા લઈ ખાત્રક ખેસે છે, એ તો ઓઝોજ તેને સામ, દામ, ભેદ અને કંડને અનુસરી તેનું સમાધાન કરી ઉછેરી મોટાં કરેછે, ભોજે જોજે બાર્ધ જગતજનું સહ થઈ પડે તો બીખારી હાલત જેવા ખળી તેઓને મોટાં કરતાં તે ત્રાસ ખેંચી જઈએ અને વખતે આખ્યાં આંસુ લાવી કહેવાનો વખત આવે છે કે જગતજન હવે તો આ ખલાથી મારો છુટકો કર એટલે અધો ઓરીયો વીતિ ચૂક્યો હવે મને સંતાન સુખની અભિલાષા નથી; કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે ઓ ઓનાથી પ્રભુતોળ્યા છે.” આ પ્રમાણે વ્યતયિત થયા પછી શહે અત્યંત પ્રસન્નતા સાથે ધીરજભને એક સુંદર પેકપાક ધનાયક ક્યો અને બુદ્ધિબળવા વિચારમાં મસગુલ બન્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-ખાત્ર હક બહુજ વસમો છે માટે જેને અનુભવ થયો હોય તેજ જાણી શકે છે માટે પ્રવેક વાતોને જ્યાં સુધી અનુભવ ન થયો હોય ત્યાં સુધી તે વિષે હતું એમાં શું, તે તો સપાટામાં પાર પાડી દેત’ એમ જે ગર્વનાં વચનો કહેતાં એ કેવળ ગેરસમજ ગણાય છે. માટે પૂર્ણપરનો વિચાર કર્યા પછી જે કાંઈ બોલવા ઇચ્છા હોય તે બોલવું; પણ વિચાર કર્યા વિના એક શબ્દ પણ ઉચરવો નહીં નહિ તે મહત્તાને મોટી હાનિ પહોંચે છે.

પાર્તી ૧૩૨ મી.

વિષુધ જનોનો વખત સહુ, વિનોદમાં વ્યય થાય;

મૂર્ખ તથા મદ દોહમાં, વ્યર્થ વખત વહી જાય. પ્રાણીજીવન.

એક સમય અકબરશાહ આલીએ પીરગઢ પ્રત્યે પૂછ્યું કે—“ પ્યારા મિત્ર ! જગતમાં કોનું જીવનું ધન્ય છે ? મૂર્ખ કોણ ? સન્ત કોણ ? દુષ્ટ સ્ત્રીનાં કર્તવ્ય શું ? ખરી મગજ શામાં છે ? પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય શું ? ન્યાયીરાજ કોણ ? અને તરણ તારણ ગુરુ કોને કહેવા ? આ આઠ પ્રશ્નોનું વધાર્થ રીતિએ પ્રમાણીસહ વીવેચન કર. ”

આવા પ્રશ્ના સાંભળી પીરગઢ મન સાથે વિચાર કરી બોલ્યો કે—
“ જુદાં જાત જાદશાહ આલી જહાં ? શાસ્ત્ર પ્રમાણ, અનુમાન પ્રમાણ અને પ્રાયશ્ચ પ્રમાણ પડે વિચાર યુક્ત આપના પેહેલા પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે કે—

જાડી શોભા જગતમે, તાકો જીવીત ધન્ય;

જીવત હી મુવે બવે (જે) સુણી કુશોભા કમ.

અર્થાત્ જેણે આ નિઃસાર સંસારમાં જન્મી જગતના જીવોના જીવ-
ને જેમ અને તેમ સંતોષાનંદ આપવા ઉત્તમ કૃત્ય આચરી લોકોના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલી જય સુંદરીને વર્ષો નથી—લોકોએ જેના માટે ધન્યવાદ આપ્યો નથી અને કેવળ પોતાની નિંદા થતીજ સાંભળી છે, તે મનુષ્યનું જીવવા કરતાં મરવું એ અતિ ઉત્તમ છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, જગતમાં જન્મી જેણે કીર્તિ સંપાદન કરી નથી તે જીવતોજ મુવા સરખો છે, માટે પરાપકાર કરવો જેથી સ્વયં કીર્તિ સંપાદન કરી જીવીતને ધન્ય કરે છે.

આ પૃથિવી તળમાં મૂર્ખને ઝોળખી લેતા માટે અમૂલ્ય વચન એ છે કે—

ઉદયરાજ મૂરખનિકી, કહા હોત હૈ ખાન ?

મિત મુતલખ ખારે પડે, સોહી મૂરખ જાન.

ઉદયરાજ કવિએ કહ્યું છે કે—શું મૂર્ખાઓની ખાણ હોય છે કે નહીં

(૩૭૨) ખૂખીનો ખખનો અથવા હાપણનો દરીઆવ.

ઉત્પન્ન થતા મૂર્ખાઓને પારખી શકીએ? ના, ના, તેમ નથી. માત્ર મૂર્ખાઓને જોખળી કાઢાડવાનો તો એજ ઉત્તમ અને કિમ્મતી દાખલો છે કે; -જે માણસ વિના મતલબે જેના તેના અગાડી અગપ્પામણ થાય અર્થાત્ પોતાનો સ્વાર્થ જે કામ સાથે જરા પણ ન હોય છતાં તેમાં હાપણ હાંપળી જેની તેની આંખે થાય, તેનેજ મૂર્ખ જાણવો. વળી ખીજ પણ સત્તર પ્રકારના મૂર્ખ શ્રી સ્વાયંભુવ મનુએ માનેલા છે; એટલે પેહેલો મૂર્ખ તે છે કે-જે શિષ્ય ગુરુભાવને જાણતો નથી એવા કુશિષ્યને શિષ્ય માની વિદ્યા આપે અથવા શિષ્યામણુ આપે ૧, ખીજે મૂર્ખ એ છે કે-જે દુઃખો જનનું દુઃખ દેખી તેને ધનાદિ આપી તેનું દુઃખ દૂર કરતો નથી. ૨, ત્રીજે મૂર્ખ એ છે કે-જે લાગ આવ્યા છતાં શરૂનો ખચાવ કરી પોતાનું કુશળ ચાહે છે. ૩ એથો મૂર્ખ એ છે કે-કામ કર્યા વિના પોતાના મુખથી બહાણી વાતો બોલે. ૪, પાંચમો મૂર્ખ એ છે કે-પોતે નિર્ભય છતાં બળવાન સાથે વૈર બાંધે છે. ૫, છઠો મૂર્ખ એ છે કે-જ્ઞાતી ગુરૂથી જ્ઞાન પામ્યા છતાં નિંદિત કર્મો કર્યા કરે છે. ૬, સાતમો મૂર્ખ એ છે કે-ગુણની વાર્તાઓ કહે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે નહીં. ૭, આઠમો મૂર્ખ એ છે કે-ગુરૂની સ્ત્રી અથવા ગોત્રમાંની સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ કૃત્ય કરે. ૮, નવમો મૂર્ખ એ છે કે-પાપના પુનરૂપ જે સ્ત્રી તેના કહેવા પ્રમાણે કામ કરી પોતે પ્રતિષ્ઠા અને માન મેળવવાની હમ્મજા રાખે છે. ૯, દશમો મૂર્ખ એ છે કે-પોતાનું ખીજ ખીજ ખેતરમાં વાવે અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રી સાથે રમણ ન કરતાં પર સ્ત્રી સાથે રમણ કરે. ૧૦, અગ્યારમો મૂર્ખ એ છે કે જાની રાખવા લાયક જે વાર્તા છે તે સ્ત્રીને કહી દે. ૧૧, બારમો મૂર્ખ એ છે કે-કોઇને કોઇ ચીજ આપવાનું કહયા, છતાં તે ચીજ આપે નહીં. ૧૨, તેરમો મૂર્ખ એ છે કે-રહામા માણસની વાતચીતનો મર્મ જાણ્યા વિના પોતે વચ્ચમાં જોલી ઉઠે. ૧૩, ચૌદમો મૂર્ખ એ છે કે-કર્મ કરી તેનું ફળ ચાહે છે અર્થાત્ યજ્ઞ, ધર્મ કર્મોદિ નિષ્કામ વૃત્તિથી ન કરતાં સકામ-અમુક હિચ્છાને

પાર પાડવા માટે કરે. ૧૮, પંદરમો મૂર્ખ એ છે કે-વાચક તથા બીજાની અભાગતને કશું ન આપતાં ઉલટાં કડવાં વચનો કહી તેનો તીરસ્કાર કરે ૧૫, સોળમો મૂર્ખ એ છે કે-ધનવાન છતાં દાન ભોગ ન કરે; અર્થાત્ પૈસા પાસે પુષ્કળ છે, પણ તેમાંથી પોતે પણ ખાતો વાપરતો નથી તેમ પરના ઉપકાર માટે પણ ઉપયોગમાં લેતો નથી. ૧૬, અને સતરમો મૂર્ખ એ છે કે-પોતાના બાંધતો ભાગ પણ હરણુ કરી લેવા ચાહે છે. આ ઉપ-શાંત જે આ લોક અને પરલોકની ચિંતા નથી રાખતો તે સર્વેપરી મૂર્ખ-રાજ છે; કેમકે અમુક કામ કરવાથી માંડે આ લોકમાં સાફ અને પરલો-કમાં પણ સદગતિ પ્રાપ્ત થશે એવું કામ કરવાની જેને જરાપણુ કાળજી નથી. તે સર્વ મૂર્ખાઓનો રાજ ગણાય છે.

શુદ્ધ સંતતા લક્ષણ એ છે કે-પોતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરે, પણ પરને દુઃખ ન ઉપજાવતાં મુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખે સુખીઆ, સંસારમાં રહેતાં છતાં જળમાં કમળની પેઠે સંસારતા વિષયોથી નિર્લેપ રહે, શાંત પ્રકૃતિવંત, મદ રહિત વૈરાગ્યવંત, મિત્ર અને શત્રુ ઉપર સમાન ભાવ, લોભ, ઈર્ષ્યા, હરખ બાંધાદિ સર્વનો ત્યાગ કરેછે, દયાળુ મનવાળા, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર, મન વચન અને કાયાથી પ્રભુ બજનમાં તલલીન રહે. કામ ક્રોધ, માયા, માનથી રહિત, અતિ નમ્ર, શાંતિ વિરતી તથા રામપરાયણ છે. શિવતા, સરલતા, દ્વિજપદ ઉપર પ્રેમાલ્પજીતિ, મન તથા હૃદયોને નિમ્મલ કરેલા અખંડ નિયમ ધારી, કોઇને માહું છાગે તેવો શબ્દ ન બોલે, નિંદા સ્તુતી કરનારને સમાન મણે અને કેવળ જેનું મન જગત નિર્વાતાના ચરણમાંજ લાગ્યું હોય તેજ સંત કહેવાય છે. હમેશાં દુઃખ સહન કરનાર ઉત્તમ ગણાય છે અને પરને દુઃખ દેનાર નીચ ગણાય છે તેમ દુઃખ સહનારને ઉત્તમ અધીકાર અને દુઃખ દેનારને અધમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે જુઓ કે-મલયાગીરી ચંદનને કો હાકે કાપે છે. તદ્દપી તેનું મુખ મુગધદાર કરે છે એવી જેની દુષ્ટતા કર-

(૩૭૪) ખૂબીનો ખમનો અથવા હાડપણનો દરીયાવ.

નાર ઉપર પણ દયાળુતા છે. તેથી ચંદન દેવતાઓના ગરતક ઉપર ચઢે છે અને પોતાનું મોઢું દુષ્ટતા બતાવતાં છતાં પણ સુગંધદાર કરે છે; તદ્દની તેને કાપવા હત્રસક રહે છે તેવા કૃતમ્મ પણ તેથી કોહડો વૃક્ષ કાપ્યા પછી ખુઠો થાય એટલે પાછો લવારને હાથ જાય છે અને તેને દેવતામાં લાલચોળ કરી ધણના માર મારી તેનું મોઢું ટીપેછે એજ તેની કૃતમ્મતાનો દંડ મળે છે; તેમજ દુષ્ટતા કરનાર ઉપર પણ સંત કોકો પરમ દયાળુતા દાખવે છે.

દુષ્ટા સ્ત્રીનાં કર્તવ્ય કર્મ એ છે કે-પાતાવનામાં હોડી પ્રભુ સ્મરણ ન કરતાં કલેશનું સ્મરણ કરે છે, કાંતો પોતાના પતિ સાથે કાંતો પાડોશી આડોશી સાથે ગમે તે વાતમાં વચકાં પાડી પાટે જતી તકગર વ્હોરી કાં કાસ કરે છે અને કદાચ લડવાના અગાર ચાળા કરતાં છતાં પણ તે સાથે લડનાર ન મળ્યું તો પોતાના બાળકોનું તે કુંભારગ્ન ક્ષીયું કહાડી નાંખે છે, ભાંડી ભાંડીને બીતરમાં ભાત પાડી નાખે, પોત પોતાનું પેટ ઠારે પણ પારકાના પેટની ખંચાત કરે નહીં, પતિને ધડીએક ધરમાં જંપવા કે નહીં. માર ધડી જ્યારે ચઢુટામાં જાય ત્યારે તે પતિ અને કુસતિને જરા કગ વળે છે, સર્વ સાથે કુસંપ કરનારી, દુષ્ટ આચાર વિચાર વાળી, કપટી કુટીલ, કૃતની, કુચ્છદ કારિણી કુલટા, કોપમુખી, કામ વિહ્વલ, કલેશ વક્ત્રમ, કુકર્મ કર્તા, અને કુવાક્યવદિની વિગેરે વિગેરે સર્વ દુષ્ટ ગુણોના બંડારરૂપ હોય છે. કદાચ તે ધણી સાથે, લોક સાથે કે સંજીવીઓ સાથે મમતા બતાવનારી હોય તો જાણવું કે અવશ્ય સર્વની આંખોમાં ધૂળ નાંખી આડો બચકાર આદરનારી છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવું; અર્ધાત્ વિશિષ્ટ નખરાં સાથે મમત બતાવનારી સ્ત્રી પતિને ઠગનારી ઠમારી, જ્વરીણીજ હોય છે. સુકૃત્યમાં જેનું જરા પણ મન નહીં, પણ પ્રત્યેક કુકૃત્ય અને દુઃખદાયક આચરણોજ આચર્યા જેનું મન સદા એક સરખું લાગી રહેલું હોય છે, જેથી એવી દુષ્ટ સ્ત્રીઓના યુગ સહવાસમાં રહેવા કરતાં તે,

એકાંતપણામાં કે વાંદા રહી ત્રિશોભીપણામાં જીંદગી ગાળવામાં અપાર સુખ છે; કેમકે—

જેહી ઉત્તમ ચઢી દિર પતન, સૌ ઉત્તમ નહીં દૂષ;

જો સુખમે દુઃખ હી ગસે, સૌ સુખ હે દુઃખ રૂપ.

દુષ્ટ સંગ દેતાં પ્રયમ, દેજે મ્હોત દયાળ;

દુષ્ટ સંગ જેવું મરણ, કરે ન હાત્ર મેહાલ.

કિમ્મે આલમપનાહ ! મનુષ્ય માત્રને રાજ્ય, ધન, મંપદા, સ્ત્રી, પુત્ર ખરિવાર કે મિત્રાદિતા મળવાથી જેવી ગળદ મળતી નથી તેવું સુખ ક્ષણ-વારના સંત સમાગમથી મળે છે, કહ્યું છે કે—

તાત રવર્ગ અપર્ગ સુખ, ધરિયે તુઝા એક અંગ;

તુલેત તાહિ સકલ મિત્રિ, જો સુખ લવ સત સંગ.

મહારાજ ! ધર્મ વિષયમાં અનેક પથો પ્રકટ થયેલ છે; પરંતુ સર્વ ધર્મનો સ્થર “ અર્હિસા પરમો ધર્મ ” કોઈ જીવની હિંસા ન કરો, ચોરી ચુગતી, કપટ, પાખંડ, જૂઠું, છપ્પી ન કરો પરધનને પત્યર અને પરસ્ત્રીને જનેતા સમાન જાણો, કોઈની લાગણી દુભાય તેવાં કામ ન કરો, સત્ય સદ્-આચારમાં રહી સરવંને સતોષ આપો; કેમકે—પારકાનું હિત કરવું તે સમાન કોઈ પુણ્ય નથી અને પારકાને ખીડા આપવી તે સમાન કોઈ પાપ નથી. એજ પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય છે.

જગજીવન ! ન્યાયી રાજ્ય એજ કે—પોતાની પ્રજાનેખીડા આપનાર કે ન્યાયનું ખડન કરનાર પોતાનો પ્રિય પુત્ર હોય; તો પણ તેને ઈન્સાફની રાહો યોગ્ય શિક્ષા કરી પ્રજાને તેક ન્યાય આપી તેનું પાલન કરવું એજ ન્યાયી રાજ્ય કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

ન્યાયી તેજ નૃપાલ, સત્ય નિજનું નહીં ચુક;

ન્યાયી તેજ નૃપાલ, ધર્મ મર્યાદ ન મૂક;

ન્યાયી તેજ નૃપાલ, પુત્રવત પામે પ્રજાને;

ન્યાયી તેજ નૃપાલ, ન્યાય સગ સિંહ અજાને;

(૩૭૬) ખૂબીનો ખખનો અથવા હાથપણનો દરીઆવ.

ન્યાયી નરવર તેજજે, પક્ષ કરે નહીં પુત્રનો;

ધન્ય ધન્ય ધરણીને જાણો, પતિ જગ સૂત્રનો.

અને તરણ તારણ ગુરુ એજ કે-પવિત્ર શાસ્ત્રના વાક્યો વડે જેમ
જને તેમ શિષ્યનું દિત ચિંતરી શુદ્ધ ઉપદેશ આપે અને પોતે પણ શુદ્ધ
નિયમ ધર્મમાં પ્રવરતે તેજ તરણ તારણ ગુરુ કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

આપે શુભ ઉપદેશ દ્રેપ લવલેશ ન રાખે;

જન દિત કરતા જેહ, તેહ વાક્યો મુખ બાળે;

સહિ સંકટ અતિ આપ, તાપ શિષ્યોના ટાળે;

બચજ્જ શિષ્ય સમાન, માન બળથી દુઃખ બાળે;

અતિ દયાળુ ગુણમાળ ગુરુ, જન્મ મરણ બાત બપ હરણ;

અસરણ શરણ યુગ ચરણ વર, જ્યો જ્યો તારણ તરણ.

આ પ્રમાણે ખીરખલના આપેલા ઉત્તરો સાંભળી શાહ અતિ આનંદ
પામ્યો, અને તેના બુદ્ધિગમની આત્યંત સગદના કરી અમૂલ્ય શિરપાવ બદ્યો.
વાર્તાનો સાર વારતા ઉપરથી ખુલ્લોજ સમજાય છે.

મનહર છંદ.

સ્થાપવા મુનીતિ રીતિ કાપવા કંકાસ ત્રાસ,

આપવા સુખોધ મોદ એજ હેતુ ધારીને;

બાદશાહ ખીરખલનાજ ભાગ બાર પૂર્ણ;

લખ્યા પૂર્ણચંદ્રે પ્યારથી સુધારીને.

શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃદ્રેએ,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા લાભદા વિચારીને;

વાંચો વહાલા વાંચકો વિચારી વાત સાર,

વાર દયા આણી દિવ સહુ દોષોને વિચારીને.

શ્રીરસ્તુ ! કન્યાણુ મરતુ !!

